خاوەنی ئیمتیاز

شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسەر

ئازاد عەبدولواحید

بەڕێوەبەری هونەری

سەرکەوت وەلی

مۆتیڤ و پۆرترێت

قەرەنی جەمیل

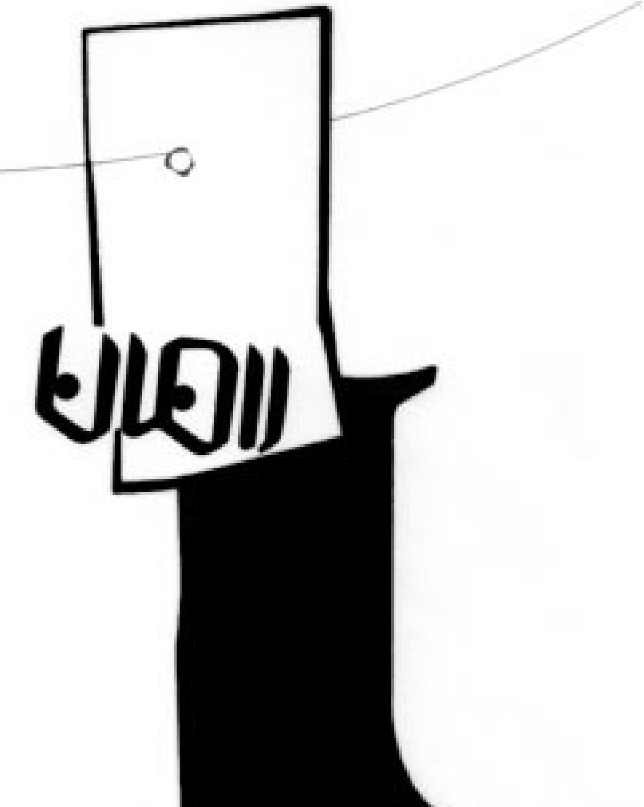

١٠٩

مانگانەیەکی ڕۆشنبیریی گشتییە

بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیریی ڕامان دەری دەکات

خولی سێیەم/ ساڵی دەیەم/ حوزەیران ٢٠٠٦

ناونیشان/ هەولێر ـ تەنیشت سینەما سەڵاحەدین
ئەدرێسی ئەلیکترۆنی / www.raman-media.net
فاکس / 00448701358681
تەلەفۆن / ٢٢٣٠٥٨٢
تەلەفۆن و مۆبایلی سەرنووسەر / ٤٤٩٤٦٦٢ ـ ٢٢٢٨٥٠٦

چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر
نرخ ٧٥٠ دینار

لۆگۆ
ئاسۆ مامزادە

ناوەڕۆکی

● **سەروتار**

- دەبێ پرۆسەی «وەرگێڕان» گورجتر بکەین/ سەرنووسەر/ 3

● **دەق**

- تێ و لا/ عەباس عەبدوڵڵا یووسف/ 5
- خۆشەویستی لە یەکەمین چاوترووکاندا/ زانا خەلیل/ 7
- دیکتاتۆر/ موحسین ئاوارە/ 8
- ڤێدانا پەرچەیێن سترانەکا بەرزەبووی/ بەشیر مزوری/ 10
- ١٠ چامەی (دژە فیزیا)/ لە عەرەبییەوە: جەلال زەنگابادی/ 12
- وەک وەبیرم دێتەوە/ یووسف عزەدین/ 14
- غیرەت/ بەهلوول زەلال/ 18
- نەورەس/ قاسم سابیر/ 22
- دڵم لەنێو سنگی دزێکدا/ ڕەوشت محەمەد/ 25
- بەهێ/ لە فارسییەوە: ئازاد ڕەحمانی/ 27
- خۆش هاتیت ئەی دڵنیایی/ لە عەرەبییەوە: بەرزان هەستیار/ 33

● **هەڤپەیڤین**

- دیالۆگێکی بەرفراوان لەگەڵ نووسەر و وەرگێڕ (ڕێبین ڕەسووڵ ئیسماعیل)/ ئا: دیار عەزیز شەریف/ 40
- دیمانەیەک لەگەڵ شەهرنووش پارسی پوور-ی چیرۆکنووس/ لە فارسییەوە: کەریم سۆفی/ 59

● **لێکۆڵینەوە و ڕەخنە**
- مەم و زین ڤەرێژەکا ئەفسانەییە یان ژی راستیەکە هاتیە رویدان/ وەلید حاجی عەبدولقادر/ 66
- دیرۆکی کتێب و موعجیزەی گریک/ ئازاد خدر/ 74
- بەتاو پێکدا دەبارێین: لەرینەوەی دەنگێکی بەدەم ڕێوە/ هەندرێن/ 79
- قەسیدەی (پێغەمبەر) لەنێوان باوەڕ ڕوونی و شیعرییەتدا/ عەبدولڕەزاق بیمار/ 84
- زمانی منداڵ و زمانی نووسین بۆ منداڵ/ عوسمان محەمەد هەورامی/ 89

● **وتار**

- ئەدەبیاتی منداڵان، یان نووسینی منداڵانە/ سولەیمان سیابەخت/ 98
- ئافرەت لە سەردەمی ئاوێستادا/ لە فارسییەوە: وریا قانیع/ 102
- یادەوەری لەکوێ دایە؟/ لە عەرەبییەوە: ئاکۆ عەبدوڵڵا/ 107

● **تیۆری ئەدەبی**

- ئەدەب و سایکۆلۆژی/ د. موحسین ئەحمەد عومەر/111

● **هزر و فەلسەفە**

- بنەماکانی هزری کۆمەڵایەتی/ د. حەمید عەزیز/ 116
- میتۆلۆژیای باوەڕی نەمری/ بەختیار محەمەد/ 127
- سایکۆلۆژیای تاکی بەهرەمەند/ یووسف عوسمان حەمەد/ 144

● **زمانزانی - ڕۆژنامەڤانی**

- لێکۆڵینەوەگەلی زمانەوانی لە هونەرەوە تا زانست/ لە فارسییەوە: سیروان جەبار زەندی/ 150

● **مێژوو - کەلەپوور**

- سایکۆلۆژیای یاری منداڵانی کورد لە لادێدا/ زەیتۆ شێخانی/ 153
- ئاوڕدانەوەیەکی مێژوویی لەنێوان زەهاوی و سێرپێرسی کۆکس-دا/ عەبدولخالید سابیر/ 158

● **هونەر**

- گەڕانەوە بۆ (مەرگ و کچ)/ حەیدەر عەبدولڕەحمان/ 161
- چەند تێڕامانێک لەسەر نمایشی میم و پانتۆمیم/ ئاکۆ مینبەری/ 168
- سیاچەمانە (سیاجامەگان)ە/ جەلیل عەباسی/ 171
- دیزاین بەرهەمی پیشەسازییە/ فەرەیدوون سامان/ 175

● **خوێندنەوەی کتێب**

- ئەڤین ئاوی ژیانە/ زاهیر ڕۆژبەیانی/ 181
- شیفرەی دافنشی و گەمەکانی ئەتباک و شالیسی جوانی/ هاشم سەڕاج/ 190

● **بەدواداچوون**

- وەڵامێکی هێمنانە بۆ فەرهەنگی «سیدرا»م خوێندەوە/ سەلام ناوخۆش/ 198

● **نامە**

- دوا نامەی هێمن موکریانی بۆ کەریمی حیسامی/ ئا: فەخرەدین تاهیر/ 205

● **ئێستێتیک**

- کاکڵەی مەبەست/ عەبدوڵڵا سەڕاج/ 208

سەروتار

لە پەراوێزی کولتوورەوە

دەبێ پرۆسەی وەرگێڕان گورجتر بکەین

سەرنووسەر

* هەموو خوێندەوار و رۆشنبیرێک لە گرنگی پرۆسەی «وەرگێڕان» تێدەگا، پێم وایە پێویست ناکات لەم ڕووەوە زۆری لەسەر بڕۆین، چونکە نەک هەر لە لای ئێمە، بگرە لە هەموو دنیا و لای هەموو نەتەوە و گەلێک کۆدەنگییەک لەبارەی گرنگی بایەخدان بە «وەرگێڕان» بڕاوەتەوە، ئەگەرچی لە لای ئیتالییەکان قسەیەک هەیە دەڵێن: «ئەی وەرگێڕ.. ئەی تاوانبار» دەمێنێتەوە سەر میکانیزمی جێبەجێ کردنی بەرنامە و پرۆژەی «وەرگێڕان»ەکە و چۆنیەتی هەڵسوکەوت کردن لەگەڵیدا، کە لەمەدا هەر میللەتە بەرنامەی تایبەتی خۆی هەیە بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەم پرۆسەیە.

* لە لای ئێمەش وەک هەر میللەتێکی ئەم دنیا پان و پۆڕە لەمێژە هەست بە گرنگی و پێداویستی بزاڤێکی چالاک و گورج و گۆڵی «وەرگێڕان» کراوە، بەڵام پێویستە لە خۆمان بپرسین تا ئێستا چیمان بۆ ئەو بوارە زیندووەی ژیانی کولتووری خۆمان کردووە؟ ڕاستە لەم چەند ساڵانەی دوایی بزاڤەکە لە چاو جاران گورجتر بووەتەوە، بەڵام مانای ئەوە ناگەیەنێ بە وەرگێڕانی چەند کتێبێک و بە دروستکردنی دەزگایەک یان تەنانەت چەند دەزگایەک وا بزانین ئەرکی سەرشانمان جێبەجێ کردووە و هەموو شتێکمان مەیسەر کردووە، لە کاتێکدا ئێمە لەو بوارەدا هێند کۆڵەوار و دواکەوتووین، بە دەیان دەزگای وەرگێڕان هەبێ، ناتوانین بەو زووانە قەرەبووی ئەو دواکەوتنەمان بکەینەوە، کە ڕووبەڕوومان بووەتەوە. سەرەڕای ئەوەی فریای کار و شاکارە نوێیەکانیش ناکەوین کە ڕۆژانە و هەفتانە و مانگانە دەکەونە بەردەستی خوێنەران و دەچنە ناو کتێبخانەکانەوە، بۆیە تا زووتر بکەوینە خۆمان و زیاتر کار بکەین هێشتا هەر کەمە و نابێ هەروا زوو قەناعەت بەو بڕە کارانە بهێنین کە ئەنجاممان داون.

* لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوەش بدەین ئەوانەی وەرمان گێڕاون، ئەوانەش بۆ خۆیان پێویستیان بە قسە لەسەر کردن و ڕاوەستانە و دەبێ ئێستێکیان لەسەر بکەین، چونکە بەشێکی زۆری ئەو (هەڵبژاردن)انە میزاج و حەزی تاکەکەسین، هەندێکی دیکەیان کاری بازرگانین، یان وەرگێڕەکانی بەسەر زمانەکەیدا زاڵ نین، چ زمانی لێ وەرگێڕاو بێ، یان زمانی زگماکی خۆی کە زمانی کوردییە. بێگومان لە پرۆسەی «وەرگێڕان»دا تەنیا زانینی زمانی یەکەم بەس نییە، کە زۆر جار شارەزایی تەواوی لەو زمانەش نییە و زۆر کون و کەلەبەری ئەو زمانە هەیە پەی پێ نابات، لەگەڵ ئەوەشەوە ئەو بابەتەی لێیەوە وەردەگێڕێ بەسەریدا زاڵ نییە، واتە زەمینەکەی لەسەری وەستاوە ڕفۆکە، بۆیە وەرگێڕانەکەی کرچوکاڵ و هەڵبزڕکاو دەردەچێ و نامەفهوم دەبێ، ئەوە باسی کوردی نەزانینەکەش هەر ناکەم کە جاری وا هەیە ئەگەر بەسەر زمانی یەکەمیشدا زاڵ بێ، ئەوە باش نەزانینی زمانی زگماکی خۆی وای لێدەکا نەتوانێ ناوەڕۆک و چەمک و زانیارییەکان وەک خۆی و بە ڕەوانی بگەیەنێتە خوێنەرانی.

* بابەت هەیە سروشت و پێکهاتەی وشک و ئاڵۆزە و بۆ تێگەیشتن زەحمەتە، بەتایبەتی باس و بابەتی گرنگی بواری فەلسەفە و دەروونزانی و کۆمەڵناسی و بواری هزر، کە بۆ خۆی ئەگەر بەسەر بوارەکەشدا زاڵ بێ و بە چاکی بەسەریدا باڵا دەست بێ، ئەوە ناتوانێ وا بە ئاسانی ئەو باس و چەمکانە بگەیەنێتە بەرانبەرەکەی. جەبرا ئیبراهیم جەبرا کە بە شێخی وەرگێڕەکان ناودەبرا لێیان پرسی بۆچی (یۆلیسیس)ی جێمس جۆیس وەرناگێڕێتە سەر زمانی عەرەبی، ئەو زۆر بە خاکەڕایی گوتی: من دەرەقەتی وەرگێڕانی ئەو ڕۆمانە نایەم، چونکە پڕە لە فڕوفێڵی لەفزی و زۆر شێوەزاری تێدا بەکارهاتووە کە من هەموو ئەو شێوەزارانەی زمانی ئینگلیزی نازانم، هەروەها باسی لەوە کرد کە ئەرک و ماندووبوونی ئێجگار زۆر گەورەی لە کاتی وەرگێڕانی ڕۆمانی (ژاوەژاو و توندوتیژی – الصخب والعنف)ی فۆکنەر دیوە، کەچی وەرگێڕی ئێمە بە ئارەزووی خۆی هەرچی ویستی پەلاماری دەدا و وەری دەگێڕێ، ئیتر دەرەقەتی بێت یان نەیەت، بەسەر زمانەکەیدا زاڵ بێ یان نەیێ ئەوەی بەلاوە گرنگ نییە، تەنیا ئەوە نەبێ بڵێ من ئەو کتێبە گرنگەم وەرگێڕاوە، بۆیە موعانات کردن و ژیان لەگەڵ یان لە ناو ئەو شاکارەی وەری دەگێڕێ

ئەویش بەشێکی گرنگە لە کاری وەرگێڕان.

* لایەنێکی دیکەی گرنگ بەلامەوە ئەوەیە هەوڵ بدرێ لە کاری وەرگێڕاندا پسپۆڕێتی هەبێ، واتە وەرگێڕی ڕۆمان و شیعر و چیرۆک و بابەتی ئەدەبیات، وەرگێڕی بابەتی فەلسەفی و دەروونزانی و کۆمەڵناسی نەبێ، چونکە ئەو کەسەی لەسەر نووسین و وەرگێڕانی زمانێکی مەجازی - ئەدەبی ڕادێت، کاتێ دەیکاتە کوردی، زمانە تایبەتمەند و زانستییەکەی لەکیس دەدات و زمانە ئەدەبییەکەی بەسەردا زاڵ دەبێ، چونکە ئەو نووسەرە زیاتر لەسەر زاراوەی بوارەکەی خۆی وەستاوە و بەدەستییەوە گیری خواردووە و موعاناتی لەگەڵ چەشتووە، پسپۆڕی بوارێکی فیکری و فەلسەفی ئەویش زیاتر بۆ زاراوە و وشەڕۆنان و ڕستەکانی بواری کاری خۆی ڕەنجی داوە و کۆڵاوە، بۆیە ئەوە بۆ خۆی هۆیەکە لەو هۆیانەی کتێب و نامیلکە و لێکۆڵینەوە و وتارە فیکری و فەلسەفییەکانی ئێمە ئەو گرفتەیان بۆ خوێنەرەکانی خۆیان دروست کردووە کە بە باشی لێی تێناگەن، گرفتی ئەو کارەش جگە لە نەبوونی زەمینەی لەبار کە وەرگێڕی لەسەر وەستاوە، زاڵ نەبوونیشیان بەسەر زمانی کوردی لەولا بوەستێ.

* لەگەڵ هەموو ڕێزێکمان بۆ ئەو کار و کرد و کۆششانەی لەو پێناوەدا دراون، نابێ وا زوو دڵمان بەو بزاڤە چکۆلەیە خۆش بکەین کە هەیە، چونکە ئەوەی کراوە کەمێکی لێ دەربکەین، ئەوانی دیکەیان وەرگێڕانی کار و بەرهەمی زۆر کۆنن و نووسینیان بۆ (٦٠ - ٧٠) ساڵ، یان بە لانی کەمەوە بۆ (٤٠ - ٥٠) ساڵ پێش ئێستا دەگەڕێتەوە، واتە جارێ بزاڤ و چالاکی وەرگێڕان لەلای ئێمەدا نەگەیبوەتە ئەو ئاستەی پێ بە پێ لەگەڵ دەستاوێژ و بەخشش و داهێنان و شاکارەکانی سەردەم هەنگاوبنێ و زۆر بە دەگمەن فریای بەرهەمەکانی ئەمڕۆکە کەوتووین، یان دەتوانم بڵێم هەر بە جارێ پشت گوێمان خستوون.

* ئێمە ئێستاشی لەگەڵدابێ، ژمارەی هەموو ئەو کتێبانەی وەرمانگێڕاون لە کتێبخانەی کوردیدا ناگەنە ئاستی هەوڵ و کۆششەکانی وەرگێڕێکی گەورەی وەک (د. عەبدولڕەحمان بەدەوی) کە ڕۆشنبیرێکی ئینسیکلۆپیدیایی عەرەبە و وەرگێڕانەکانی لە (٤ - ٥) زمانی زیندووی دنیاوە وەرگێڕاون، جگە لە نووسینە زۆر و زەوەندەکانی خۆی. عەرەب گەورەی ئاوهای تێدایە، وەرگێڕێکی وەک (سامی ئەلدروبی) هەیە کە سەرجەم شاکارە نەمرەکانی دەستۆیڤسکی وەرگێڕاوە، هاتە سەر وەرگێڕانی سەرجەم شاکارەکانی لیو تۆلستۆی و چەند شاکارێکی لێ وەرگێڕان و بەسەردا مرد، جگە لە چەندین وەرگێڕانی گرنگ و جۆرەکی دی وەک کتێبەکەی (کرۆچێ) کە لەبارەی فەلسەفەی هونەرەوە نووسیویەتی، ژنەکەی لە یاداشتەکانی خۆی سەبارەت بە مێردەکەی دەڵێ: تا بەیانی تەپڵەکە جگەرەکەی بەردەمی لە قونچکە جگەرە قەڵاچن دەکرد بەیانییان کە دەچوومە لای دەمدی سەری بەسەر ەرگێڕانەکانیدا شۆڕکردۆتەوە و خەوی لێ کەوتووە، پێڵوو و چاوەکانی خوێنیان تێ دەزا، ئەو پێی وایە هەر وەرگێڕانی دەستۆیڤسکی پیاوەکەی کوشتووە، چونکە زۆر ئازاری بەدەستەوە کێشاوە، جگە لەوانە عەرەب (د. عەبدولغەفار مەککاوی) و (جەبرا ئیبراهیم جەبرا) و (د. عەبدولواحید لوئلوئە) و چەندان کەڵە وەرگێڕی دیکەی هەیە، چاخێکی زێڕینی وەرگێڕانیان هەیە کە سەردەمی عەبباسییەکانە، کەچی خۆیان پێ هیچ نییە و بە پاشکەوتوو خۆ دەژمێرن، ئێمەش هەر لە سەرەتای ڕێگەدا خەریکە تووشی غروور و لە خۆبایی بوون دەبین.

* ئێمە لەو سەرەتای هەنگاو هەڵێنانەدا زۆر دڵمان بەو چەند کتێبەی شیعر و چیرۆک و ڕۆمانە خۆشە کە وەرمانگێڕاون لە پاڵ چەند کتێبێکی وەرگێڕاوی دیکەی بواری هزر و فەلسەفە، لە کاتێکدا لە وەرگێڕانی دنیای ئەدەبیشدا هەر شتێکی شایەنی باس و بەرچاومان نەکردووە، چونکە تا ئێستا زۆر کەم شاکاری چیرۆکنووس و ڕۆماننووس و شاعیرە گەورەکانی دنیامان وەرگێڕاوە، هەر هیچ نەبێ شاکاری ئەو نووسەرانەی کە (نۆبڵ)یان وەرگرتووە، یان زۆر خەڵاتی گەورەی جیهانیان بەدەست هێناوە.

* ئایا ئەوانەی دڵی خۆیان بەو چەردە وەرگێڕدراوانە خۆشە، پێیان وایە خوێنەری کورد ئەگەر بیەوێ تەنیا بە زمانی کوردی بخوێنێتەوە دەتوانێ نەک «ڕۆشنبیر» بگرە بەو چەند کتێبەی کراونەتە کوردی نیمچە ڕۆشنبیر بێ؟ ئایا ئەم بزاڤی وەرگێڕانە هەموو جۆرە کتێبێکی لە هەموو کایە و بوارەکانی کتێبخانەی کوردی پڕ کردووەتەوە؟

* ساڵانە کە ژمارەیەکی بەرچاو لە قوتابیانی کورد بەشی زمانی زانکۆکانی کوردستان تەواو دەکەن و دەردەچن، چەندیان لە بواری وەرگێڕاندا دەگیرسێنەوە و پەرە بە بەهرەو توانای خۆیان دەدەن و ئێمەش لە هەوڵی ئەوەداین خوێندنی باڵایان پێ تەواو بکەین؟ ئایا ئەو قوتابیانەی لە بەشی زمان خوێندن تەواو دەکەن و پسپۆڕیی وەردەگرن بۆچی هەر دەبێ بخزێنە گۆشەی وەزیفەیەکەوە و لە شوێنی وا دانەنرێن کە سوود لە بەهرەو توانای هەر نەبێ بەهرەدار و تواناداڕەکانیان وەربگیرێ و خۆشیان پەرە بە توانا و زمانزانینەکەیان بدەن؟ خۆ دەکرێ ئەوانە لە پاڵ ڕاپەڕاندنی کار و ئەرکی وەزیفەییشیان ئەو ئەرکە نەتەوەیی و نیشتمانییەیان بەجێ بگەیەنن، واتە بۆ ئەوەی هەمیشە پێشکەون و بەرەو ئاستی بەرزتر بڕۆن، بیکەنە بەرنامەی ژیانیان ئەگەر ڕۆژی تەنیا (١) لاپەڕە لە کارێک کە خۆیان حەزیان لێیە وەربگێڕن، ئەوە لە ماوەی ساڵێکدا کتێبێکی (٣٠٠) لاپەڕەیی وەردەگێڕن. بێگومان لە پاشانیشدا دەکرێ لەلایەن کەسانی شارەزاوە بەو وەرگێڕانانەیاندا بچنەوە، بەڵام ئەمەش ڕێنمایی و پەروەردەکردنی دەوێ، بەتایبەتی لە ساڵانی خوێندنیان لە زانکۆدا.

* جارێکی دیکە دەپرسم: چەند شاکاری گەورەمان بە زمانێکی پاراو و ڕەوان و کوردییەکی جوان و پاک وەرگێڕاوەتە سەر زمانەکەمان؟ ئێمە تەنانەت بەشێکی زۆری ئەو کتێبانەی لە زمانی زیندووەوە دەیانکەینە کوردیش هەر وەرگێڕانە عەرەبی و هەندێ جار بە سوودوەرگرتن لە فارسییەکە دەکرێنە کوردی، واتە کە دەنووسرێ لە ئینگلیزییەوە، یان فەڕەنسییەوە کراوە بە کوردی بە هاوکاری و لەبەردەست بوونی ئەو وەرگێڕانە عەرەبی و فارسییانە دەکرێن، دەنا زۆر کەم ڕاستەوخۆ دەرەقەتی وەرگێڕانیان نایەین.

* بێگومان بۆ ئەوەی بزاڤێکی کارای وەرگێڕانمان هەبێ دەبێ بیر لە زۆرکردنی داوودەزگایەکانی وەرگێڕانمان بکەینەوە و هەماهەنگی تەواویش لەنێوان ناوەندەکانی پێوەندیدار بەو پرۆسەیەوە هەبێ و هاوکاری یەکتر بکەن تا کادیری زمانزان و بەهرەدار پێبگەیەنن و لەو داوودەزگایانەدا سوود و کەڵکیان لێ وەربگرن، بۆ ئەم کارەش پێویستە پلانی تۆکمە و داڕێژراو هەبێ کە پلانی دوور و نزیکی خۆی دوای لێکۆڵینەوەی تێروتەسەل دابڕێژێ و ئەوەی گرنگ و پێویستە لەمڕۆکەدا لەو بەرنامەیەدا پێش بخرێ. ناشکرێ بزاڤێکی کاراو کاریگەر دەست پێبکات، ئەگەر فەرهەنگێکی کوردی - کوردی گەورە و فراوان کە سەرجەم لەهجەکانی زمانی کوردی نەگرتبێتە خۆی، یان کاری جدی لە بواری (زاراوەسازی) نەکرابێ. ناشکرێ بیر لە سازدان و دانانی (ئینسیکلۆپیدیا)یەکی گەورە و بەربڵاو نەکرێتەوە کە بۆ وەرگێڕ زۆر پێویستە لە کتێبخانەی کوردیدا لەبەر دەستبێ، کە پێم وایە کێشەیەکی گەورەی بەردەمی وەرگێڕەکانی ئێمەیە.

تێ و لا

عەباس عەبدوڵڵا یووسف

بیری لەخۆکوشتن دەکردەوە
چوو بە تێپ
پێنج دیناریەکی کاغەزی فرە هەڵزڕاوی پێکوەنووساند
لە بازاڕا بە پتری قلێک بە دیناری ئاسن گۆڕییەوە
بێ گوێدانە گوناحی سووداری
لەم گەمارۆیە گەرمەدا، خەندەلێو بوو
قازانجی بژێوی نیو سەعاتێکی دەسکەوت
لەم شارە نیوچە بیابانەدا
بیری لە چاندنی داربەڕوو دەکردەوە
چوو کووپە ئاوێکی کڕی
بە ڕۆژ
جەستەکەی تێنووی ئاوی زوڵاڵە
بە شەویش
مۆسیقایەک بۆ گیان، هەر جارێ بە ئاوازێک:
تک تک
تپ تپ
چک چک
بیری لە گەسک لێدان دەکردەوە
چوو گڵۆپی حەوشەی کوژاندەوە
تا پێشکە وازی لێ بێنن
تا زووتر بخەوێ و زیاتر بخەوێ
تا لەوێوە بچێتە سینەما
خەون فلیمە
دەکەوێتە سەر شاشەیەکی جەستەداری هەرە هەرە
هەرە نزیک
لەوەتی بەمەوەش فێرە
هونەرمەندە نێرەکانی لە کۆڵ بۆوە
لە خەوندا، خۆی پاڵەوانە
جیزدانی حەسایەوە، پولێک نادا بە سینەمای سەر
زەوی

هونەرمەندە مێیەی شاجوان و جۆشوەر لە تەک ئەون
بیری لە تەلەفۆن دەکردەوە
چوو یارمەتی لاولاوەی خۆهەڵواسی دا
هەڵپەسێرێکی بۆ چێکرد
تا بەسەر دیوارە لووس لووسەکە هەڵگەڕێ
زیاتر سەرکەوێ، هەر باڵا بێ
ببیتە سووکە بایەک و واز لە خاک بێنێ
بیری لە بیستنی ڕادیۆ دەکردەوە
چوو مۆرانەی کوشت
ئەوان خۆویستن
کتێب بە جۆرێکی بەد دەخوێننەوە و
لە جێی هەستناک و سامناک و نکاوناک
بێبەشی دەکەن
بیری لەسەر تراشین دەکردەوە
چووە کن دەریا بپرسێ دەروێشی دیوە، ناسیوە؟
چووە نک دەروێش بپرسێ دەریای دیوە، ناسیوە؟
خۆی بە ڕووتی مەلەی تیا کرد
بیری لە بۆیا غ کردنی دیوار دەکردەوە
چوو گشت دەرمانەکانی ناو سەیدەلی ماڵ فڕە دا
نەوەک لە قەورا، دەرمانی لێ ببنە مۆتەکە و
ئازاری جەستەی بدات و دیسان ڕۆحەکەی لێ بسێنێ
بیری لە دەروازە شیش دان دەکردەوە
چوو قەڵەمی منداڵە قوتابییەکەی تەراش کرد
چەندین قەڵەم ڕەساسی خەسار کرد، نازانی نووکیان بکات
تراشک کول نەبوو
تیخەکەشی باش دامەزرابوو
بیری لە کراس پینەکردن دەکردەوە
چوو وێنەی لاق و لەتەری کچێکی قولەڕەشی وەرزشکار دین بکات
چێژی ئەویان، لە حەلاڵی خۆی خۆشترە
لە هاوڕەنگ و هاوڕەگەزی خۆی بە زەوقترە.

* سووداری = ڕیبا
* جۆشوەر = ئارەزوو بزوێنی سێکسە
* قەور = گۆڕ
* تراشک = قەڵەمتراش، مقطاطە.

خۆشەویستی لە یەکەمین چاوترووکاندا

زانا خەلیل
(ئەڵمانیا)

من دەمەوێ بەرەو لای ئەو پاڵەوانانە بڕۆم
کە بێقاچن و دەشتوانن ڕابکەن..
من دەمەوێ بەرەو لای ئەو کوێرانە بڕۆم
کە بینیویانەو دەشتوانن شاهێدی نەدەن..
من دەمەوێ بەرەو لای ئەو منداڵە بێ دەوانە بڕۆم
کە دەتوانن قسە بگێڕنەوە و ناشیگێڕنەوە..
من دەمەوێ بەرەو لای ئەو ئێوارەیە کەڕەدا بڕۆم
کە گوێشی لێبووە و دەشتوانێ حاشا بکا..
من بە سانایی دەمەوێ بەرەو هەموو مەتریالەکانی
ئەو ڕۆژەدا بڕۆم و بپرسم:
(تۆ زووتر منت خۆشویست، یان من زووتر تۆ؟)

ئاهەنگ

نەرگیلەم هێناو گڵۆپەکانم داگیرساند
هەتا گڵۆپی «WC»ەکەش.
ڕووناکی دەڕۆیشتە ماڵی دراوسێکان
هەموویان بە یەک دەنگ دەیانگوت:
ماڵێک لە قاقا..
ماڵێک لە ڕووناکی..
کەچی نەیاندەزانی من لەبەر تەنیایی
لەگەڵ تاریکیی ناخمدا ئاهەنگ دەگێڕم.
کەچی نەیاندەزانی (تەنیایی بە ڕووتی
لەناو مندا ئاهەنگی دەگێڕا)
کەچی نەیاندەزانی..
(ئەرێ بۆ تۆ نەهاتی؟)

گوللە دەمامکدارەکە

شەوێکی کەڕ
لە شەقامێکی بەرەڵڵادا
گوللەیەکی ڕووت دێ و دەمپێکێ.
خۆشم نازانم بۆ دەبێ بمرم..؟
لە «قیامەت»دا
فریشتەیێ
ئەکتی ژێر باڵی بە توورەییەکەوە
دەخاتە سەر مێز و
بە فەرمانێکەوە دەنەڕێنێ:
«تۆ لەسەر گەمەی حەرامدا کوژراویت
ئامادەبە بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارەکان»
من بە کزی و مەلوولی سەر دادەنوێنم و
دەڵێم: «گەورەم ئاخر من لەسەر حەق نەبووم!»

دیکتاتۆر

موحسین ئاوارە

گەر دێوێک، دێوێکی ڕەش و زەبەللاح
پڕ بە لووتی بپژمێ
پڕ بە گەرووی هاوارکات
پژمین و هاواری چ سەدایەکی دەبێ لەم دەڤەرە؟
*   *   *
گەر کورسی عەرشی خودایەک بلەقێندرێ
بەدەستی دایک و منداڵانی لێک دابڕاو
لە دەرەوەی گوندێکی سووتاو
بە دەستی عاشق و مەعشوقێکەوە
ڕۆحێک لە زەوی و ئەوەی تر لە ئاسمان
چ بوومە لەرزەیەکی پڕ لە ژان و وەی دەبێ لەم دەڤەرە؟
*   *   *
خوداوەند چاوی پێ بەخشیوین
تا ئەوپەڕی بینین پێی بڕوانین
کێ ئەو دەسەڵاتەی پێ بەخشی
چاوبەستم کەیت؟
*   *   *
خوداوەند گوێچکەی پێ بەخشیوین
گوێ لە ئاوازی خۆش و نەغمەی ژیان ڕادێرین
ئەی نازانم کێ تۆی ڕاسپارد
لە بنڕا گوێچکەمان قوت کەیت؟
*   *   *
خوداوەند زمانی پێ ڕەوا بینیوین
بۆ تام کردن.. ئاخاوتن
نازانم کێ تۆی ڕاسپارد
ئەم چەقۆیە تیژەت لە کوێ هێنا
زمانمانی پێ ببڕی؟
*   *   *
ئەوەی لە زیندانا بوو

ئەوەی تەمەنی بە ترپەی میلی کاتژمێرەکانەوە پەیوەست
بوو
ئەوەی داوای لە کاتژمێر دەکرد
بە پەلەتر بسووڕێ و ڕۆژ و شەوی بۆ ئاودیو کات
کە تک تک خوێنی ڕۆژگاری بەسەردا دەتکایەوە
بۆ نزیک بوونەوە
نزیک بوونەوە لە ڕەهایی
ئەو ڕەهاییەی خوداوەند پێی بەخشیوین
ئەی کێ تۆی ڕاسپارد
قەفەز و ژووری شیشبەندمان بۆ دروست کەی
ئەو داوە باریکەت لە کوێ هێنا
باڵەکانمی پێ شەتەک دەی؟!
* * *
لە نێو ڕەزدا
شیرین تەشی دەڕێسێ
لە مەراقی جوانی شیرینا
هەر هەنارە و شەق دەبا و دەقڵیشێ
هەر خونچەیە و دەپشکوێ
شیرین تەشی دەڕێسێ
تەشی لە ڕانی دەخشێ
تەشی خول دەخوا و چرکەکانی زەمەن لوول دەدا
شێتانە... سەرمەستانە
لە چەرخەلە و سەمایەکی عاشقانەدا
خوری دەخوا و خوری لاواز دەکا
ئەوەی شیرینی لەو ڕەزەدا جیا کردەوە
ئەوەی شیرینی بە تەشییەوە خستە ژێر لمەوە
ئەو مرۆڤە نا مرۆڤە کێ بوو؟
دیکتاتۆر!
* * *
ئەو ڕەگەزپەرستییە قەترانییەی پەنگاوی دابۆوە
بەسەر زەوییەکانمان و کشتمانی تەڕ کرد
ئەو ڤالیۆمە سۆزانییەی داگیری کردین
لەنێو هەورێکی پڕ لە پرخە پرخا بخەوین
بەرامبەر بە قاسپەی پڕ لە قاسەی دراو
بەرامبەر بە گفتولفتی بازرگانی کردن بە ئینسان
بە پرۆگرام و پرۆژەی تەژی کراو
ئەو پرۆگرامەی ئەسپەکانی بێ نموودکرد
ڕەسەنایەتی لێ داماڵین

ئەو نێوچەوانە بەرزانەی بوون بە مانگ و لە هەور
گیربوون
ئەو ئەسپانەی دەمیان قرساند و هەناسەیان ڕاگرت
بەر لە مردنی ئاسایی بە نا ئاسایی خۆیان خنکاند
لە بری تۆی دیکتاتۆر و ئێوەی داگیرکەر
خاک لەبەر چاومانا جوانتر بوو
بۆ چنگێ خۆڵی نشتمان بچەمێینەوە
ئەو دڵەی وەک چۆلەکەیەکی سەر براو
لە ئازاری دووری نیشتمان هەڵدەپەڕی
ئەو دڵەی وەک جگەری پرۆمیسیۆس
بۆ تاشەبەردێکی وڵاتەکەم دەمرد و دەژیایەوە
ئەو دڵەی وەک سیزیفێک
سەردەکەوت و شۆڕ دەبۆوەو نە دەگیرسایەوە
لە بری تۆ.. تۆی دیکتاتۆر
ویژدانت رووزەرد کرد
هەتا پشیلەش بەزەیی بەو کۆترە هاتەوە
کاتێ زانی چاوەکانی کوێر بوونە
چنگی لێ گیرنەکرد
کەچی تۆ گوتت
ئەو فەلسەفەیە لە هیچ شاعیرێ ناکرێم
* * *
پێمان زانیبێ یا نەمانزانیبێ
ترمۆمەترێ بە لووتمانەوە بەسترابوو
تا ڕێژەی ئەو ئۆکسجینەی هەڵیدەمژین
پێوەری کات!!
* * *
یەک مرۆڤی نا مرۆڤ بوو
بوو بە دوو کەرت
نیوەی سەر و بەدەنی ڕوو لە ئاوەدانی
بە دەستێک، منداڵێکی لەڕولاوازی بەرز کردبۆوە
نیشانمانی دەدا
بێ داوو دەرمان لە برسانا پەراسووەکانی
دەژمێردرێت!!
نیوەکەی تری نغرۆی نێوتاریکی
دەرگای ئەو کۆگایانەی کڵۆم دابوو
کە پڕ بوون لە شیر و دەرمانی منداڵان
ئەو مرۆڤە دوو کەرتە نا مرۆڤە کێ بوو؟
دیکتاتۆر!

ڤێدانا پەرچەیێن
سترانەکا بەرزەبووی

بەشیر مزویری
(دهۆک)

داکو ستێرێن د چاڤێن تەدا
بچنم...
دڤێت چەنگێن خۆ
سواری
ئاسمانێ یاخیبوونەکا هاڤی بکەم
چەند پێتڤی مە..
ژ دەرڤەی سنورێن دەمی..
حەزێن خۆ ڤەهونم

چەند مرن من دڤێن..؟!
دا دهەمبێزا تەیا خویساریدا
هەناسەیێن من یێن داوییێ
سەمایەکا ب تێهن بکەن،
دلوپێن خوها من
سینگێ تە بگەزن
چەند ژیان من دڤێن..؟!
دا ڤەژیمە ڤە..
ئەڤینا خۆ
کەلینا خۆ
بۆ سەرێ تە
بکەم تاج و گولیڤانک؛–
پەرچەیێن خۆ
بۆ گەردەنا تە ستوڤانک
دا د هێزوکا زەندێن تەدا
ڤەلورینم
سترانا خۆ

چەند دوو دەستێن نەرم و نازک من دڤێن
ژ بیرا من ببەن:
زڤراتیا من،
برینێن من ڤێدەن و
پێکڤەنن
سۆتییە پەرچەیێن من

چەند دوو لێڤێن سۆر من دڤێن..
ژ بیرا من ببەن:

تاما خوینێ و
رەنگێ ئاخێ
چەند پێتڤی بسینگەکێ مە..
دهەمبێژا خوەدا:
شرینوکان ڤەشێریت،
پەلاتینک و دلوپێن بارانێ،
بێهنا نێراتییا من و
بەرمایێن شەڤبێرییا،
شورەشا ئاهێن من
ب ئازرینیت
ڤولکانا ئاریانێن من و
دل نەرمیا چیا

چەند پێتڤی ب دووچاڤێن ڤەمرییایمە..
خوەمیێ بەرزە
تێدا ببینم
تیشکێن وان
دلێ من داگیر بکەن،
ب پەڤینێ
جوویێن روندکا
دا.. من..
د دەریایێن من دا نقوو بکەن

چەند پێتڤی پرچەکا شەڤێن و
داڤێن ئارمیشی مە
بیرا من ل شەڤێن خەونان بینن،
یارییێن دگەل هەساران
شومیێن من،
چڤێلی یێن من
سەماو سەربەردانا من یا شێت

دەمێ باغچەڤانێ هەنێ
بەرەڤ باغچێ خانیکێ من یێ گوندی
د دەتە رێ
سێبەرا وی
لهنداڤی من جودیە کە..
لسەر پەراسیێن سترانا من
دبیتە بار،
ئەرێ یار..
تێلێن سازا من دپرچیێن
ئاواز دبیتە لەرز
بێی من..
گولێن باغی دچنیت
دکەتە گولیڤانک،
ب ئادودو تەڤرکێن من

گورا دکولیت،
پڕ دکەت و
تانجە گولینان لسەر دادنیت
هەریێ دهێت
من بڤێت
من نەڤێت
دهەر جارەکا
پیاسەکا گران لسەر سینگێ من دادکەت..
مشت
گولێن من بەرزەدبن
هن ژێ سیس دبن
جرف ب کناریێن من دکەڤن
کز دکەت..
دەنگێ پشیکێن من،
رەووینا سا و
نوتەیێن ئاوازێن بولبولا
تالّ دکەت
چێژا سێڤ و هنارێن من،
نامەیێن تاکێن زەیتینێ..
بەر بادکەت و
کوترێن سپی
د وەغەرا ئاسمانەکێ مژەویدا
رەش دبن
ئاه..
چەند زڤرە جریفکێ وی
ل رامالینا چەپ و راستا وی
نازکیا دێمێ خاکا من بریندارەو
بشکوژێن نێرگزێن من
ژ نالینان نانڤن..

چەند ل سەر من هەیە
چاڤێن خوێ ل خاچ بدەم..؟!
نەپێتڤی بەرسڤامەو
دێ پرێ سارێم
دوبارە بکەم پرسیارا
وەلێ..
دێ ڤەگەرم،
ژ دەرڤەی سنورێن دەمی..
ڤەلورینم
کو د ئەڤێن و گونەها تەدا
ب سوژم..!!

دهۆک – ١٩٩٨

١٠ چامەی (دژە فیزیا)

خەزعەل ماجدی
لە عەرەبییەوە: جەلال زەنگابادی

(٢١)
شووشەی گوڵ

لە دەستەکانتەوە دەفڕێ
لە سنگیشتەوە کە فریشتەگەل ڕادەکێشی.
فڕە فڕی باڵەیلی هەتاو لە خوێنتدایە
چاوانیشت مەلی ڕووناهی بەخشن،
لێ کەلاکی پێیەکانت شیرەو دەچکێ
منیش کە لەتۆدا دەنوارمە نەخشەکەم
دەنوارمە کێڵگەیێن فەریکە بێهاوتایەکانت؛
جا ئاسۆ گەل بۆت دەتلێنەوە
(بەڕوویەک)یش کە لە بانیان وەستاوە ڕۆدەچێ.
هەیڤەک و دوو هەیڤ دەگوزەرێن
منیش هەر تەماشات دەکەم و
دەسەکانت فالی باشم بۆ دەدوورن.

(٢٢)
زمسانە

هەمدیس زمسانە
زمسانی قوڕوقوڕاوە
زمسانی باڵندەکانە
زمسانی مەیخانەکانە
زمسانی جامەکانە
زمسانی دووکەڵانە
زمسانی پەڕتووکانە
زمسانی برادەرانە
زمسانی کیژە هامساکانە
زمسانی شەوەکانە
زمسانی خۆراکە
زمسانی قەرەوێڵەکانە
وای لە دڵم!
ئەو خوێنەی تێدایە
چەند گەرموگوڕە،
کەچی زستان ئەڕای تە گەردوون
خۆی مەڵاسدایە!

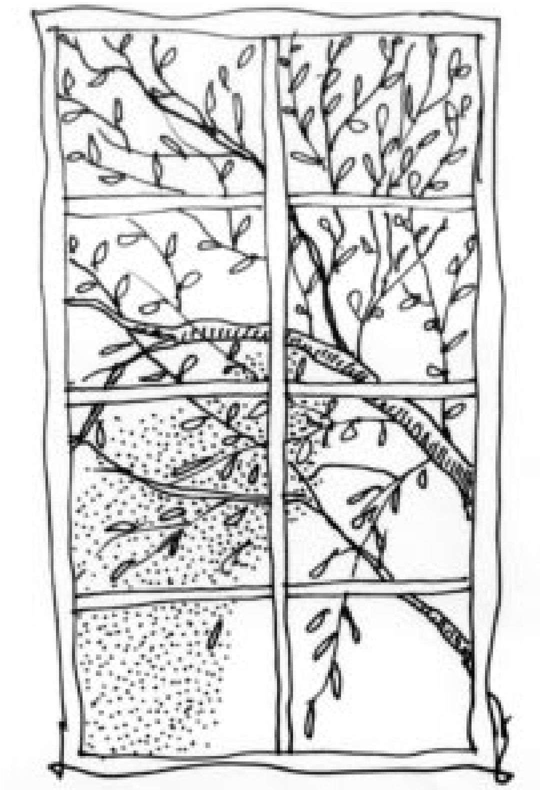

(٢٤)
پێستی

کوڵاوت بە مەیەوە

پێستی سوورەوکراوت لە تەنوورما
دەتکاتە سەوسەنێکی گونگئاسا
مینا مامزێک ڕووناهی جەنگەڵ شەق دەکا
ئەز نیانییت دەبینم کە (با) شێداردەکا
هەنار دەبینم کە لە هێلانەکانتا دەترووکێ
دەسبلاویت دەبینم کە لە دەستانما دەتلێتەوە
باهۆزی ئاسمانیش دەبینم
کە لە جەستەتەوە هەڵدەکا.

(٢٥)
پەیاپەیانە

ئا ئەمەیە جوانی؛
هەڵەکانت خۆش بوێ
هەست بەبێ پێوەری بکەی
بە بێ قورسی
سووکەڵە دیاربیت
جوانی سووکە
فرە سووکە!

(٢٦)
دەبا

هەریەکەو گیانی خۆمان
لە وێرانی بپارێزین
بە هەرچییەک هەیتمان
با شادییەکانمان بەم پۆشاکە داپۆشین
کە ڕسوامان ناکا؛
بەڵکو سروشت لە ئیرەییدا توورەببێ!
با خۆمان تیفتیفە بدەین و
بە لەزەتێکی توندوتیژ بژین
دەبا هەر یەکەو گوڵاڵەکانی گیانمان بپارێزین؛
چونکە خەریکن دەفەوتێن
ڕەنگە بە یەکجارەکی!

(٢٧)
دووچاوی

چڕ
دەمێکی چڕ
پرچێکی چڕ
تەڤ ئەڤ جەنگەڵە
فەریکەی گومبەزیت
هەڵیگرتووە!

(٣٣)
نە

نامسمێنن ئەی سەدەکان
نامسمێنی ئەی زەمان؛
چونکە خۆم حەشارداوە
چوومەتە نشینگەی خۆمەوە
ئیتر ئاژنەکان پرم پێ نابەن؛
ئاری، چوومەتە ناخی پەیڤەوە!

(٣٧)
ئەسپ

گردەگرێ
بنەتای بارانیش
شووشەی ئاسۆ دەهەژێنێ
باڵەکان مەشخەڵانیان شەق دەکردو
ئاڵۆشەکان بە سەریانا
کێڵگەیەکی کەمانجەیێن کوژراون
منیش لە لافاوەکانا
بەتەنیا تۆمەکانم دەچێنم.

(٣٨)
بستری

بەڵکو ئاو لە ئێسکەکانتا بسووڕێ
بەڵکو بۆ گواڵە هەور
ڕەگێن لە ئاسمان و
دەستێن لە زەمین دەرکەفن
دەبستری.

(٣٩)
بڵندانە

دوو پێیە سپییەکان هەڵکشان
ئەو جەستەش کە هەڵیانی گرتبوو دەبوەژییەوە
پێیانێکی چەرمەڵە شاڵێک ژ مۆسیقا
بە دوای خۆیانا ڕادەکێشن
شاڵێک لە سنگمەوە ڕادەکێشن
هەر کە پتر هەڵدەکشێن؛
ڕایدەکێشن
هێمانیش سنگم تەژییە؛
گەرچی لە مێژە
پێیەکان لە مێژە نادیدەنین!

* چامەکان بە زنجیرە ژمارە (١- ١٠٠) لە کۆهۆزانەکەدا ڕیزکراون و سەرناڤی هەر چامەیەک هەمان پەیڤی سەرەتاکەیەتی و بەخەتی گەورە چاپ کراوە.

ژێدەر:
فیزیاء مضادة (١٠٠ قصیده نثر)، خزعل الماجدي، ١٩٩٧، بغداد.

وەک وەبیرم دێتەوە

یووسف عزەدین
(ئوستراليا)

وەک وەبیرم دێتەوە؛ بارەش لە گشت لایەکەوە، گاڵەی بە خۆڵی سەر عەردی پێدەشتەکە دەکرد و سەرجەم ڕیزە درەختی نێوەڕاستی پێدەشتەکەی خستبووە هەلەکە سەما.

چین بە چین، خۆڵی پێدەشتەکەی دەبردە ئاسمان و پاشان بە چەشنی خۆڵباران.. دادەبارینە خوار. گەڵای بە هیچ کامێک لە درەختەکانەوە نەهێشتبوو. کە جار جارە و تاک و تەرا، لەگەڵ خۆڵبارانەکەدا.. دەهاتنە خوار و پێش ئەوەی بە تەواوی بکەونە سەر عەردی پێدەشتەکە. بەرزی دەکردنەوە و ڕاپێچی نێو ئەو گەودەلوول و هەرا و بەزمەی ئەو ساتەوەختەی دەکردن. زۆری خایاند؛ تا بڕێک هێور بۆوە و کەمێک ئاغرتر، کەوتە وێزەی هەر چییەک کە لەوێدا دەستی پێ ڕادەگەیشت.

گەرچی لە نێو هەموو ئەوەدا بووم؛ کە لەو کاتەدا ڕووی دەدا. بەڵام هەر وەک ئەوەی کە لەوێدا نەبم!؟ بارەشەکە، نە ئەوە بوو بە گژمدا بێت و نە ئەوەش بوو، لە پشت و ئەملا و ئەولامەوە، گوشار بخاتە سەرم و پاڵم پێوە بنێت، بەڵکو لاقەی شەپقەکەی سەریشی نەدەکردم و بە ئاسمانا هەڵینەدەفڕاند.

وەک وەبیرم دێتەوە؛ لەو کاتەدا قسەکانی ئەو ژنە جادووگەرە عەیارەم، وەبیرهاتەوە کە لە ڕۆژێکی تەماوی، ئەو شارەی کە دە ساڵی تەمەنم تێدا بەسەر بردبوو...

پێی گوتبووم: «تۆ وەک عیفریتی حەکایەتە دێرینەکان؛ بە سیحری ساحیرێک.. خراویتە نێو شووشەیەکەوە و تا ئەو ڕۆژەی یەکێک بەرێکەوت سەرەکەی دەکاتەوە.. مەحکومیت بە مانەوە لە نێویدا».

ئەم ئێوارەیە و ئەو ئێوارەیەی کە ئەوم تێدا جێ هێشت؛ کتومت لە یەک دەچن... گەرچی لەو ئێوارەیەدا، کە ئەوم جێ هێشت.. بە تەواوی هەستم بە پەستان و گوشاری بارەشەکە دەکرد. بە تایبەت ئەو دەمەی لە شارە دێرینەکە ترازام و ڕێگەی لا تەنیشتی ڕیزە درەختەکەی

نێوەڕاستی پێدەشتەکەم گرتە بەر.

ئەو دەمەی کە لە کۆڵانەکەی نزیک ماڵیاندا، ماڵئاواییم لێکرد.. جەستەی سارد هەڵگەڕاو توندتر دار شەقەکەی لە بنباڵی قایم کرد. دوای ئەوەی چەند شەقاوێک لێی دوورکەوتمەوە، بۆ دواجار ئاوڕم لێی دایەوە و تەماشام کرد. هەروەک ئەوەی پاش پەنجا ساڵ ئاوڕم لێ دابێتەوە و تێم ڕوانیبێت. ئاوا دەموچاو و پرچەکانی گۆڕانیان بەسەردا هاتبوو. جگە لەوەی کە لە جێی چاوەڕەشە، زۆر گەورەکانیشی.. دوو شوێن زامی قووڵ جێ مابوون. کە دڵۆپ دڵۆپ و هێدی هێدی.. فرمێسکێکی ڕەشیان لێ دەهاتە دەر.

کە بە تەواوی پشتم تێکرد و کۆڵانەکەم جێ هێشت و گەیشتمە سووچی سێ ڕیانەکە. گوێم لە زریکە دەنگێکی شێتانە بوو. کە پێنەدەچوو قوڕگی هیچ کەسێک، دەنگی لەو چەشنەی لێ بێتەدەر.

لە نێوەڕاستی سێ ڕیانەکەدا، پیرەژنێکی پشت کۆمم، کەوتە بەرچاو؛ کە لەو ساتە وەختەدا قاپێ ژیلەمۆی ڕۆدەکرد.

داپیرەشم لە زۆر ئێوارەی شەممەدا، هەروەک ئەو پیرەژنەی دەکرد و پاشان سێ بەردی بە هەر سێ لادا، فڕێ دەدا و چاوەڕێی بیستنی یەکەمین وشەی ئاخافتنی، یەکەمین کەسێکی دەکرد.. کە لەو ئان و ساتەدا بەوێدا تێپەڕ بایە. زۆر لەو کەسانەی کە داپیرەمیان دەناسی و دەیانزانی نیازێکی لە دڵ گرتووە و شەمۆڵەی بۆ دەگرێتەوە. بۆ تووڕەکردنی؛ کە بەو ئاستەدا گوزەریان دەکرد.. هیچیان نەدەگوت.

یاخود دەیانگوت: «نابێت و ڕێی تێ ناچێت».

ئیدی داپیرەم لەو کاتانەدا، زۆر زویر و بێ تاقەت دەبوو. هەر یەکسەر ئەو ناوەی جێ دەهێشت و دەگەڕایەوە بۆ نێو ئەوخانووە نسرمەی؛ کە هەر حەوت براکەم و دایک و باوکمی.. تێکڕا و لە یەک ڕۆژدا تێیدا مردبوو.

تەنها من و داپیرەم، لە کاتی مردنی ئەواندا، لەوێ نەبووین و نەمردین. دواتر نە ئێمە و نە هیچ کەسێکی تریش، هۆکاری ڕاستەقینەی مردنیانی، بۆ ساغ نەبۆوە.

پیرەمێردێکی بە ساڵاچووی گەڕەکەکەمان، پاش چەند ساڵێک لە مەرگیان.. لە نیوەڕۆی هاوینێکی گەرمدا، پێی گوتم:

«بابت هاتۆتە خەونم و پێی گوتووم؛ کە ڕەشمارێک لە بنمیچی یەکێک لە ژوورەکانی خانووەکەتانەوە، هاتۆتە خوار و یەکە یەکەیانی گەستووە».

بەڵام هەر دواتر، خودی پیرەمێردەکە.. خەونێکی دیکەی بۆ گێڕامەوە. کە گوایە بەپێی ئەو خەونەی؛ ڕوحێکی شەڕانگێز و شەیتان ئاسا.. لە سووچێکی خانووەکەمانەوە، لێیان وەدەرکەوتووە و ئەوانیش لە تاو ئەوەی، کە دەنگیان دەرنەچێت و کەس هاوار و فوغانیان نەبیستێت. بە هەردوو دەستان، زار و کەپووی خۆیان گرتووە و یەک لە دوای یەک هەناسەیان لێ بڕاوە و خنکاون.

وەک وەبیرم دێتەوە.. لەو کاتەدا، بە پیرەمێردەکەم گوت:

«باشە بۆ دەبێت، نەیانویستبێت دەنگیان دەربچێت».

پیرەمێردەکە لە وەڵامدا گوتی:

«ڕەنگە لەو سەردەمەی کە ئەوانی تێدا ژیاون. هاوارکردن و دەنگە دەنگ قەدەغە بوو بێت».

داپیرەم لە پاش مردنی ئەوان، جگە لەو کاتانەی کە داوای خوێندنەوەی کتێبە پیرۆزەکەی لێدەکردم.. هیچ قسەی نەدەکرد. ئەو دەمانەی کە یەکێک لە بەشەکانی کتێبە پیرۆزەکەشم بۆ دەخوێندەوە.. چاوەکانی بریسکەیان تێ دەزا و دەنکە مووروەکانی تەزبیحەکەی دەستیشی، ڕەنگی دەگۆڕا.

بەڵام پێش ئەوەی کە بمرێت؛ نە داوای خوێندنەوەی کتێبە پیرۆزەکەی لێکردم و نە وەک هەموو کاتێک، تەزبیحەکەشی بە دەستەوە بوو.

پاش مەرگیشی، هەر لە خۆمەوە.. ماوەیەکی زۆر گەڕام بە شوێن تەزبیحەکەیدا.. بەڵام لە هیچ جێگە و شوێنێکی ماڵەکەماندا، نەمدۆزییەوە.

دەنگی ناقۆڵای باڵندەیەک، کە نەمدەزانی لە کوێوە دەنگی دێت؛ زریزەی خەیاڵەکانی پساندم. کە سەرم هەڵبڕی و ڕوانیمە پێدەشتەکە، سێبەری باڵندەیەکی گەورە، سەر پاکی ڕووبەرێکی بەرفراوانی پێدەشتەکەی داگیرکردبوو.

دەستم کرد بە گیرفانمدا و نامەیەک و چەند وێنەیەکی فۆتۆگرافی گۆڕەکەی ئەوم هێنایەدەر.

سەیر لەوەدا بوو، هیچ وێنەیەکیان، لەو وێنەیە نەدەچوو.. کە ژنە جادووگەرەکە، پاش حەکایەتێکی دوور و درێژ، لە خەیاڵمدا بەرجەستەی کردبوو.

بە پێی قسەکانی؛ گوایە ئەویان بە دارشەقەکەیەوە، لە گۆڕێکی حەوت مەتر پان و دوو مەتر درێژدا ناشتووە. تا هەر پیادەڕەوێک، کە بە لایدا تێپەڕببێت.. بە مەبەستی زانینی بەسەرهاتی ئەو گۆڕە سەیر و سەمەرەیە؛ بچێتە زیارەتی و نووسراوی سەر هەردوو کێلەکەی بخوێنێتەوە. کە گوایە هەر کەسێکی بێگانە بە شارەکەی ئەو، ئەگەر مەبەستی بێت، دێڕە نووسراوەکانی سەر کێلەکانی گۆڕەکەی ئەو بخوێنێتەوە. چاوی ڕەشکە و پێشکە دەکات و بۆ تاوێک هیچ نابینێت. وەک ژنە جادووگەرەکە بۆی گێڕابوومەوە؛ نووسراوی سەر هەردوو کێلی گۆڕەکەی ئەو.. هیچ کەسێک لەوانەی کە خوێندوویانەتەوە، هیچی

لە بارەوە ناڵێن و لەبەر هەر هۆیەک بێت، هیچ لە لوغز و پەنهانەکانی نادرکێن.

بەو پێیەی کە برادەرەکەم، لە نامەکەیدا بۆی نووسیبووم؛ گۆڕەکەی ئەو دەکەوێتە بەشی سەرووی ڕیزە درەختەکانی نێوەڕاستی پێدەشتەکە.

پاش کەمێک هێور بوونەوەی بارەشەکە...

کە هەستامە سەر پێ، بە تەواوی هەستم، بە ئێش و ئازاری گشت جومگەکانی لەشم دەکرد. کە زیاتر بە ئێش و ئازاری خۆنووشتانەوە و خۆجێکردنەوە دەچوو؛ لە گچکە شووشەیەکی ئەفسووناویدا.

پاش کەمێک ڕێ کردن.. لە پاڵ ڕیزە درەختەکاندا ڕاوەستام و چاوم بۆ تاکە گەڵایەک گێڕا؛ کە لە ژێریاندا کەوتبێت. نەدەکرا بارەش هەر هەموویانی، لەگەڵ خۆیدا بردبێتە شوێنێکی تر و تاکە گەڵایەکی بۆ ژێر خودی درەختەکان نەگەڕاندبتەوە.

بێ وچان، نزیکەی سەعاتێک ڕێم کرد و ڕیزە درەختەکان تەواو نەبوون.

هەر دەتگوت لەگەڵ هەر هەنگاوێکمدا، درەختێکی نوێ دەچێتە بەشی سەرەوەی درەختەکان و ڕیزە درەختەکانم لێ درێژتر دەکات.

پاش ئەوەی ئەوم، لەو ئێوارەیەدا جێ هێشت!؟

بەبێ وچان و پشوو، خۆم گەیاندە ئەو شارەی، کە ماوەی دە ساڵی ژیانم تێدا بردە سەر. تا بڵێی شارێکی تەماوی و سەیر بوو. تەنانەت بۆ جارێکیش لە نێو شەقام و کۆڵان و کووچەکانیدا، سیما و ڕووکاری هی کەسێکی نێو شارەکەم، نەکەوتە بەرچاو.

تەنانەت ئەو خاوەن کارەی کە کاریشم لا دەکرد، هیچ کاتێک نەیدەهێشت ڕووکاری ببینم. هەردەم لە پشت پەردە و دەرگا و پەنجەرەکانەوە، لەگەڵم دەدوا.

ئەمە جگە لەوەی، کە سەرجەم کرێکارەکانی ئەو شوێنەی کە کاریشم تێدا دەکرد. هەمیشە دەمامکیان لە دەموچاو دەکرد. گەر زۆر مەبەست و پێویستیش بایە، شتێکم تێ بگەیەنن.. بە پێچەوانەی خاوەن کارەوە، کە لەگەڵم دەدوا؛ ئەوان تەنها بە ئاماژە و ئیشارەت، تێیان دەگەیاندم.

هەموو ئەوەی کە دەمبینی و تێیدا دەژیام. هێندەی تر گڕو تینیان، دەدایە بڵێسەی ئەو ئازارە ویژدانییەی؛ کە هیچ کاتێک لە ناخمدا خەفە نەدەبوو.

هەردەم هۆکاری جێ هێشتنی ئەوم، لادەبووە پرسیار و هیچ وەڵامێکم بۆ نەدەدۆزییەوە.

بەشێکی نامەکەم بیرکەوتەوە.. کە برادەرەکەم بۆی نووسیبووم:

«پاش ئەوەی کە جێت هێشت...

بەسەر پۆشێکی سپی تاکە ئاوێنەیەکی نێو ماڵەکەی خۆیانی داپۆشی و لە گچکە هۆدەیەکی ماڵەکەیاندا، کەوتە خوێندنەوەی هەر پەنجا و دوو بەشی کتێبە پیرۆزەکە.

کە گوایە بە پەنجا و دوو هەفتە، لە خوێندنەوەی بۆتەوە!؟

وەک بۆیان گێڕاومەتەوە، لە شەوە زۆر تاریکەکاندا.. ماڵەکەی شەوق و نووری لێ باریوە و هەموو خەڵکی گەڕەکەکەیان، دەنگی گفتوگۆی فریشتەکانیان هاتۆتەگوێ.

ئیدی هێدی هێدی،نەک هەر خەڵکی گەڕەکەکەیان، بەڵکو زۆربەی خەڵکی شارەکەش، باوەڕ و قەناعەتیان بە پیرۆزێتی و موبارەکی ئەو هێناوە و بۆ زۆر لە کار و نیازەکانیان، دەستە و دامێنی بوون.

وەک بۆیان گێڕاومەتەوە؛ گوایە باخچەی ماڵەکەی، لە کون فەیەکوونێکدا، بۆتە بەهەشتێکی ڕازاوەی پڕ لە گوڵ و گوڵزاری سەیر و سەمەرەی بۆندار.

گوایە پەپوولەکانی نێو باخچەکەی، هێندەی نەوڕەسێک گەورە بوون. ڕەنگی باڵندەکانیشی هەموو کەسێکی حەیران و شەیدا کردووە. دەنگی خوێندن و جریوەشیان، کەسانی شێت و دەمارگیری پێ ساکێن و ئاقڵ بووە.

ئیدی لەسەر داوای ئەو، سەرجەم خەڵکی گەڕەک و زۆر لە خەڵکی شارەکەش؛ ئاوێنەکانی نێو ماڵەکانیان، بەسەر پۆشی سپی داپۆشیوە و بڕای ببڕ؛ لەو کاتەوە.. لە شێوە و ئاکاری خۆیانیان نەڕوانیوە.

پێش چەند ڕۆژێکیش لە مردنی؛ داوای هەڵکەندنی گۆڕێکی حەوت مەتر درێژ و دوو مەتر پانی، لە چەند کەسێکی دیندار و نزیک بە خۆی کردووە و پێ گوتوون؛ کە دەبێت پاش مردنی، لەوێدا بینێژن و لەسەر هەردوو کێلی گۆڕەکەشی، ئەو دێڕە وشانە هەڵبکەنن و بنووسن؛ کە بە نووسراوی لە کاغەزێکدا، داویەتە دەستیان».

سەرم هەڵبڕی و ڕوانیمە ئەو ئاسمانەی، کە لەو کاتەدا هیچ ڕەنگێکی نەبوو. بێهوودە بوو بووم، لە تەواوبوونی ڕیزە درەختەکان. چەند دەڕۆیشتم، هەروەک ئەوەی کە هیچ ڕێم نەکردبێت؛ ئاوا دەهاتە پێش چاوم.

لە ئێوارەیەکی تەماویدا، ژنە جادووگەرەکە پێی گوتم:

«ئەگەر دەتەوێت، لە ئازاری ویژدان و دڕدۆنگی و نیگەرانی بەردەوامت، ڕزگارت ببێت؛ بگەڕێوە... گۆڕەکەی بدۆزەرەوە و تێر تێر بگری».

خێراتر کەوتمە هەنگاونان و ڕۆیشتن..

دەبوو پێش ئەوەی شەو دابێت، بگەمە سەر گۆڕەکەی، بەڵام درێژبوونی ڕیزە درەختەکان، ئەو گەیشتنەیان لێ دەکردمە مەحاڵ و تا دەهات زیاتر شێتگیر و هاریان دەکردم.

تەنانەت کەوتمە گومان، لەوەی کە بەڕاستی گەڕابێتمەوە ولە پێدەشتەکەدا بم. وەک وەبیرم دێتەوە، لەو کاتەدا گوتم:

«تۆ بڵێی نەخەوتبێتم و خەون بە گەڕان بە شوێن گۆڕەکەیدا نەبینم».

گەرچی دڵنیابووم، لە بوونی پێدەشتەکە و ڕیزە درەختەکان و گۆڕەکەی ئەویش، بەڵام نەدەکرا لە ڕاستیدا، بەو چەشنە بێت.. کەمن دەیبینم!؟ نەدەکرا هەنگاوەکان، هیچ لە دووریی نێوان من و گۆڕەکەی نەگۆڕێت!؟

ویستم بە نێودرەختەکاندا، بچمە ئەو دیو و لەوێوە بڕوانمە ئەو شوێنەی کە دەبوو گۆڕەکەی لێ بێت. لەبەر خۆمەوە گوتم:

«ڕەنگە لە دیوی ئەو دیوی ڕیزە درەختەکانەوە، گۆڕەکەیم لێ وەدەرکەوێت!؟».

بەڵام بە هیچ خۆم پێ ئاودیونەکرا. پاش ئەو بڕیارەم،هێندە درەختەکان لە یەکتر نزیک بوونەوە؛ کە مەحاڵ بوو، مێرووەکیش بە نێویاندا بچێتە ئەو دیوەوە.

لە ناکاو، باڕەش تێن و تاوی دایە بەرخۆی و چینێ خۆڵی پێدەشتەکەی بە حەوادا برد. پاش تاوێک بە چەشنی خۆڵباران ڕووی کردەخوار.

ئەمجارەشیان، هەروەک ئەوەی لە نێو شووشەکەدا بم. نەک هەر هەستم بە باڕەشەکە نەدەکرد؛ بەڵکو گەردی خۆڵیش، بەر هیچ شوێنێکی جەستەم نەدەکەوت.

لەبەر خۆمەوە گوتم:

«ڕەنگە بە ڕاستی لە نێو شووشەیەکدا بم!؟».

دەستم بە چوار دەوری خۆمدا گێڕا و هەستم بە هیچ لەمپەرێک نەکرد. پێیەکانم بزواند.. زۆر بە ئاسایی بۆم دەبزواو هەنگاوم دەنا. کەوتمە ڕێ و دەیان جار لە یەکەوە تا ملیۆنێکم ژمارد. بەڵام نەک هەر نەگەیشتمە بەشی سەرووی درەختەکان، بەڵکو هیچ پێ نەدەچوو، کە لە شوێن خۆم جووڵابێتم.

ئیدی بێهوودە لە شوێن خۆمدا هەڵترووشکام.

هەروەک ئەوەی لە نێو شووشەیەکدا بم؛ خۆم گرمۆڵە کرد و ئۆقرەم گرت. پاشان پێڵووە قورس بووەکانم، لێک ناو خەوتم.

لە خەونمدا؛ من و ئەو، لە نێو کۆڵانەکانی شارێکی تاریکدا ڕامان دەکرد.. کە عەردەکەی وردە شووشەی لەسەر ڕۆکرا بوو. پاش ئەوەی حەوت جار پێمان زامدار بوو؛ کەوتینە نێو بیرێکی قووڵەوە. کە بە حەوت تەبەقەی عەردا ڕۆچوبووە خوار.

هەر کە کەوتینە بن بیرەکە.. بە ترسەوە پێڵووەکانم ترازاند و چاوم بۆ ئەو گێڕا، بەڵام هەروەک ئەوەی کە لەگەڵمدا نەبووبێت، لە هیچ شوێنێکەوە لێم وەدیار نەکەوت. لە ناکاو ژنە جادووگەرەکەم، هاتە بەرچاو.

کە زۆر بە هێمنی لێم هاتە پێش و بۆساتێک بە هەردوو دەستی چاوەکانی گرتم. کە دەستی لادا.. من و ئەو بە ڕووتی لە نێو شووشەیەکدا بووین. پرچەکانی ژاکاو و جەستەی ئارەقاوی بوو. پاش ئەوەی کە بۆ تاوێک تێڕوانیم.. لە شوێن خۆیدا وەک مۆمێک توایەوە و هێندەی نەبرد لەبەرچاومدا ون بوو.

کە وە ئاگاهاتمەوە؛ هێشتاکە لە هەمان شوێنی پێشووی خۆمدا بووم.

وەک وەبیرم دێتەوە.. هەر ئەوەندەی لەبەر خۆمەوە گوتم:

«ناکرێت چیدی بە شوێن گۆڕەکەیدا بگەڕێم».

خۆم لە هەمان ساتەوەختی ئەو ئێوارەیەدا بینییەوە، کە ئەوم تێدا جێ هێشت. لە کۆڵانەکەی نزیک ماڵیاندا ڕاوەستابووم و ماڵئاوایم لە کەسێک دەکرد.. کە بە باڵا هێندەی ئەو بوو.. دەموچاوێ بەسەر پۆشێکی سپی داپۆشیبوو.. هەمان دارشەقەکەی ئەویشی لە بن باڵی گیر کرد بوو.

لێ چوومە پێش و هەر لە خۆمەوە سەرپۆشە سپییەکەی سەریم لادا. جگە لە ئاوێنەیەک، هیچی دیکەم نەکەوتە پێش چاو. بەڵام چەندم تێڕوانی.. شکڵ و شێوەی خۆمم نەبینی. هەروەک ئەوەی لەبەردەم ئاوێنەیەکدا ڕانەوەستابێتم وتێنەڕوانم.

نازانم ئەوێم چۆن جێ هێشت!!؟

ئیدی پاش ئەوەی هیچ نەما بیڵێم و بیگێڕمەوە...

ڕوانیمە وێنە فۆتۆگرافییەکانی گۆڕەکەی ئەو؛ کە تا بڵێ سادە و ساکار بوو. پاش ماوەیەک، تەمێک چوار دەوری تەنیم و هەموو شتێکی لەبەرچاو ون کردم. کە ویستم دەست بنێمە نێو تەمەکە.. هەستم بەوە کرد، کە لە نێو شووشەیەکدام. چەندم کرد و دەستم گێڕا، کون و کەلێنێکم لە شووشەکەدا نەبینییەوە.

لەبەر خۆمەوە گوتم:

«ڕەنگە هەر لە سەرەتای گەڕانم بە شوێن گۆڕەکەیدا.. یان هەر لەو ڕۆژەوە کە ژنە جادووگەرەکە پێی گوتم؛ کە خراومەتە نێو شووشەیەک.. من هەر لێرەدا بوو بێتم!؟ بەڵام پێ ناچێت ئەو شووشەیەی کە لە نێویدام، سەرێکی هەبێت؛ تا بە ڕێکەوت و ڕۆژێک لە ڕۆژان، کەسێک سەرەکەی بکاتەوە».

وەک وەبیرم دێتەوە؛ پاش ماوەیەک پێڵووەکانم لێک ناو خەوتم.

غیرەت

بەهلوول زەلال
(کوردستانی باکوور – ئامەد)

ئەڤ نە جارا یەکەم بوو کو گازی وان کربوون. سەرێ نەھ دەھ رۆژان جارەکێ، جارنان ژی رۆژەک، دو رۆژ نەدکەتن ناڤبەرێ دیسا گازی وان دکرن. لێ کێم جاران ژی، مەھەک، دو مەھ د ناڤبەرێ رە دەرباس دبوو کەسی گازی وان نەدکر. جارنان دھەمان رۆژێ دە دچوون و دهاتن. جارنان ژی ب رۆژان، ب هەفتەیان دۆم دکر چوونا وانا چیییێ. خەلەف د ڤێ مژارێ دە گەلەک چارشەمییێن رەش دەرباس کربوون. ئەو هین بووبوو ئیجار. نە تەنێ چوونا چیییێ و کەمیندانینێ، چوونا ژ بۆ لێگەرینا شۆپ و جهێن شەرڤانان، نۆبەدارییا کو هەر شەڤ ل دەردورا گوند دگرتن ژی بوو بوو بەشەک ژ ژیانا وی. تە دگۆت قەی ئەڤ چل سالە خەلەف ڤی کاری دکە. ژبەر ترسێ بوو، یان ژبەر فۆرتان بوو، یان دژی ژبەر کو ئاورێن شەرمییێ ب هێزا ڤێ تڤنگێ ژ سەر خوە دئاڤێتن بوو، کەس نزانە، ئەو هەر تم ڤێ تڤنگا رەش ژ با خوە کێم نەدکرن. گەرا گوندان، چوونا یێ ناڤچەیێ، هەواری، داوەت، بچوونا کو دەرێ تڤنگا وان ل ملێ وان بوو. وەکی کەسێ کو دناڤ گۆرستانێ رە دەرباس ببە و ژ ترسا بفکینە، ڤێ تڤنگا رەش، ترس و شەرما وان ددەوساند.

خەلەف گەلەک جھ و وار دیتبوون. ژ خۆرتانیا خوە هەتا ب ناڤسەریا خوە دەبارا خوە ب قاچاخییێ کربوو. سێ مەھ ل بنخەتێ گرتی ژی مابوو. ژ سەرخەتێ؛ کاڤر، جۆنەگا دبرن بنخەتێ. ل ور دفرۆتن. ژ بنخەتێ ژی؛ چای قەهوە، جل، جاو، دەمانجە، کەلەشکۆف، گولەو.. هتد. د ئانین، ل سەرخەتێ دفرۆتن. پڕ رۆژێن زەحمەتێن ب ترس و بوویەرێن خەتەرناک دەرباس کربوون، لێ کارێ گرانێ لاشێ نەکربوو، بارکێشیا کەسی نەکربوو، نە پڕ دەولەمەند بە ژی، دەبارا خوە خوەش دکر، خەلک حەوجەیی وی دبوون، لێ ژبلی خوەدایێ مەزن ئەو حەوجەیی کەسی نەدبوو. ژ چەند مالباتێن کو زارۆکێن

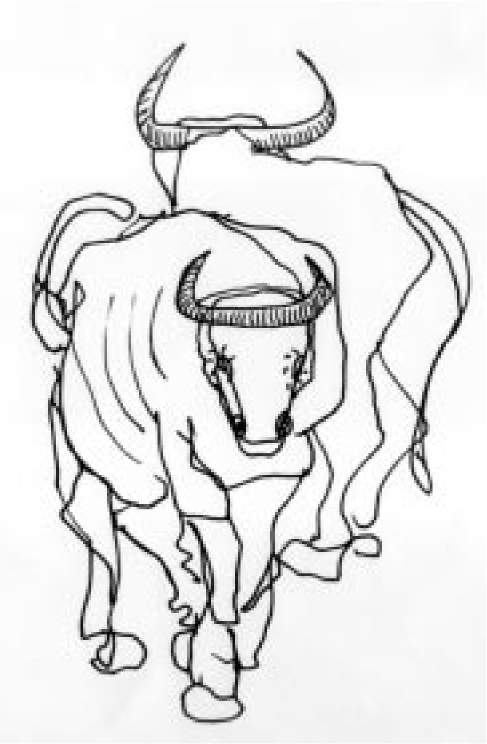

خوە ل بازارێن مەزن ددان خوەندن بوو مابات‌ا خەلەف. ژ بلی قەچاخیێ، ل باژارێ بێروّتێ، بایتەختا لبنانێ، د کارێ ئاڤاکرنا خانییان دە ژی خەبتیبوو. لێ ب ڤێ دەرێ مینا کارکەرێن دن بارکێشیێ نەکربوو؛ ئەو هۆستاییێ ئاڤاهیان بوو. هەر چ قاس ل گوند وەکی کارمەندەکی بە، تو کارێ زەحمەت نەکربوو ژی، ژیانا وی دناڤ شەرێ سنۆرێ کو سەرانسەری وی ب مایِن بوو، دناڤ ترس، مرن برینداری و هەر جورە دژوارییێ دە دەرباس بوو بوو. لۆما خەلەف پڕ گرینگی ددا خوەندنێ، هەر تم ژ زارۆکێن خوە رە دگۆت: «ژیان پڕ زەحمەت بوویە. دڤێ دەمێ دە، نان ژ دەڤێ شێر کەتیە زکێ وی. ئەرێ بەرێ ئەو قاس پێشکەتن، دەرفەت تو نەبوون، لێ روومەتا مرۆڤان هەبوو، تێکەلیێن مرۆڤان هێژا بوو. لۆما هەکە هوون دخوازن ژیانەکە ب خێر و خوەشیێ ب دەستخن، دڤێ هوون بالا خوە بدن سەر خوەندنێ. هوون ل دەرو دۆرێ نەنێرن، چاڤ ل خیرۆ و دیرۆ مەکن. بالا خوە نەدن کارێن تەوشۆ مەوشۆ».

ژبۆ کو زارۆکێن وی بالا بدن دبستانێ و بخوینن، هەر جارێ پەیڤا خوە ب ڤێ گۆتنێ ب داوی دکر. «بەس هوون بخوینن، چ پێویست بە ئەو کارێ منە. ئەز ناهێلم هوون ببن حەوجەدارێ تو تشتی».

دۆزدە زارۆکێن خەلەف هەبوون. پێنج ژێ کەچ و هەفت کوڕ بوون. نووخری کوڕ بوو، ئەو دابوو خوەندنێ. پشتی کو خوەندنا خوە کوتا کربوو، بوو بوو مامۆستە. کوڕێ وی یێ عیسمەت. ل باژارێ وانێ د زانینگەهێ دە دخوەند. ژێ رە سالەک مابوو کو ئەو ژی ببە مامۆستە وکێفا خەلەف ب ڤێ یەکێ پڕ خوەش بوو. لگەل کو روومەت ددا خوەندنێ، تو کەچەکێ ژ کەچێن خوە نەدابوو خوەندنێ. دڤێ مژارێ دە هەر تم وسا دگۆت: «کەچک داری شکەستی نە، نەبێن کو مرۆڤ وان بشینە جە و وارانن. بلا ئەو کار و بارێ مالێ بکن و زارۆکێن خوە مەزن بکن، ئمێژا خوە بکن، رۆژیا خوە بگرن. خوەندن، خەریبی کارێ مێرانە». هەر وها کوڕێن وی یێن دن ژی د دبستانێن سەرەتایی و باکەلۆریاییێ دە دخوەندن.

دڤێ رۆژا هاڤینی کو رۆژ بەر ب ئیڤاری ڤە دقولبی تڤنگا رەش ددەستێ وی دە، دپۆنژە، وەکی کو ئیرۆ پڕ وەستایی یە، وەکی کو بارەکی گران ل سەر ملێ وییە. وسا مژوول دبە... گەلۆ دیسا دێ بەرێ وان بدنە کژان ئالیی؟ کژان سیخور، چ ئاگاهداری؟ جهێ کو دێ بچنێ دوورە، یان نێزیکە؟ دێ چەند شەڤان بمینن، گەلۆ دێ یێن دەرڤە ببینن ئان نا، دێ شەڕ دەرکەڤێ یان نا، کو شەڕ دەرکەڤە... گەلۆ کەس دێ بێ کوشتن ئان نا، گەلۆ دێ ژ کژان ئالی مرۆڤ بێنە کوشتن؟ لگەل ڤان پرسان گەلەک پرس د هشێ خەلەف دە دچوون و دهاتن. ب سالانە کو دچوو و دکەتە شەڕ. هەر وها گەلەک کەس ژ یێن دەرڤە کوشتبوون و گەلەک کەس ژ وان هاتبوون کوشتن. لێ دیسا ژی چاوا بە بەرێ وان ل رێیا مرنێ بوو. نە هەسان بوو. چوون هەبوو، لێ ڤەگەر نەدیار بوو. هەکە بهاتا کوشتن دێ کێ ل زارۆک و ژنا وی بنهێرتا؟ وان ئێ چاوا دەبارا خوە بکارانا؟ نەمازە زارۆکێن خوە یێن هوورک دئانی بەر چاڤێن خوە و دفکری کو ئەو سێوی بمینن دێ چاوا، چاوا، چا... پێ رە سەرێ خوە دهەژاند و وێ دیمەنا هەری کامباخ ژبەر چاڤێن خوە، ژهشێ خوە دئاڤێت. لخوە دەما هەڤالێن وی یێن جەردەڤان، یێن کو دشەڕان دە کووت و سەقەت مابوون دهاتنە بەرچاڤێن وی، یێن بێ لنگ، بێدەست، یێن شەهت... هنگی دکر کو بفەتسە. دەما ئەڤ دیمەن دهاتن بەرچاڤێن وی دگۆت: خوەدێیێ، هەکە وسا بە تو مرنێ کێلیەکێ زووتر بدی من، ئەز د بەختێ تە دەمە، کو تومن بێدەست و بێلنگ نەهێلی.»

هەر وها چ جارا کو دهاتن ئەو دبرن شەڕ و لێگەرینە، چ جارا کو ئەڤاری دچوو نۆبەداریا دەرودۆرا گوندی جڤاندبوون و ب سەر فەن و کۆتەکێ، ب دارێ زۆرێ ئەو کربوون جەردەڤان، وەکی دوهی دهاتە بیرا وی. ئەو رۆژ تو جار ژبەر چاڤێن وێ نەدچوو. پۆشمانی د دلێ وی دە دچوو و دهات، خەمکینییەک ل سەر روویی وی ڤەدگرت. جارنان نێت دکر کو ڤێ تڤنگا بێقدوش بئاڤێتا و ژ ڤی گوندی، ژ ڤێ هەرێمێ بچوویان، لێ راستیا ژیانا وی دە زوو روو ددا، جەردەڤانێن گوندێن وی و یێن ل گوندێن جیران، یێن کو دەڤ ژ جەردەڤانیێ بەردابوون دهاتن بیرا وی ب خائینتی هاتبوون کوشتن، یێن کو ب فەن و دەرەوان هاتبوون گرتن و جەزاییێن گران خواربوون. ئەو بچوویا باژارێن غەریب و دوور ژی، ئەنجام هەمان تشت بوو. شیڤەک وسا بوو کو هەر دو سەری ژی ب گوو بوون. ل سەر جەردەڤانیا خوە پڕ جاران کوور و فرەه دپۆنژی. پڕ جاران پرسی: «گەلۆ من ژی وەکی خالدێ رەمۆ، رۆژا پێشی، تڤنگ نەگرتا ژ گوند بار بکرا؟» لێ دەما ل کۆم و کۆفلەتا خوە دپۆنژی، ئەڤ مالباتا گران، ل باژارێن مەزن؛ بێخانی، بێکار، بێماست، بێتری، بێزەبەش، بێگۆشت... دێ چاوا بکرانا؟ ما ژیانا ل باژارێن غەریب، دوور و مەزن ئەو قاسی هەسانی بوو؟

ژخوە پشتی کو عیسمەتێ کوڕێ وی، بەری ب دو سالان هاتبوو گوند و ژێ رە گۆتبوو کو «هەکە تو ڤی تڤنگا بێناموس نەهاڤێژی، ئەزێ بم گەریلا و بێم پێشی تە بکوژم». نەشەڤا وی شەڤ بوو، نە رۆژا وی رۆژ. ب چ خەیالان کوڕێ خوە دابوو خوەندن و خوەدێیێ چ قاس کێفا وی دهات، چ قاس شاد دبوو کو گوندیان ژ نها ڤە ژێ رە دگۆتن: «تو بابێ دو مامۆستەیانی. کوڕێن

ته هەر یەکی ب یەکا مامۆستە رە بزەوجن. ب ناڤێ خوەدێ تو بوویی دەولەت». دەما گوندییان وسا دگۆت، دکر کو ژ عەشقا بفرییا. لێ پشتی چوونا عیسمەت و کو گۆت: «ئەزێ تەڤ ل رەفێن گەریلا ببم و وەرم پێشی تە بکوژم». و پشتی ب چەند مەهان کو نامەیەک ژ دێ، خویشک و برایێن رە شیاندبوو، خەمگینیەکە مەزن، حزنەکە گران گرتبوو سەر مال و مالباتێ. پشتی نامەیا عیسمەت، گوهێ هەر کەسی ل نووچەیان بوو. دەنگەکی بچووک ژ دەرڤە، ژ دەری بهاتا، هەموو ب هەڤ رە بەر بە دەری ڤە دبەزین. ژ بەر کو نە ل گوندێ وان تەنێ، ئەڤ چەند سالن ل هەموو باژار، ناڤچە و گوندێن ڤی وەلاتی، هەر رۆژ، هەر ساعەت و سەرێ هەر گاڤەکی ئاگاهیا کوشتنا مرۆڤان ب دەهان ب سەدان دهات و ل هەموو جیهانێ بەلاڤ دبوو. وەکی کو خستنە دۆرێ و کەسێن کو جەردەڤانی و ئالیکاریا ب دووگەلێ رە نەپەژرینە؛ گوندێن وان، دارستان، رەز و بەخچەیێن وان دهەمان کێلیێ دە دشەوتن، دبوون دوو وخوەلی. مرۆڤاتی، جامێری نەمابوو؛ تەنێ کوشتن و شەوات هەبوون. ترسا مرنێ، ترسا شەواتێ مرۆڤ ژ مرۆڤاتیێ دوورخستیە. زولم و زۆرا کو ل ڤی وەلاتی بوویە سەردەست، مرۆڤاتی ژ دل و مێژیێ مرۆڤان دوو خستیە. باڤ و کور، ئاپ و برازی؛ خال و خوارزێ ژ هەڤ و دن رە کرنە نەیار. جیران بوویە گورێ جیرانێ خوە، گوندی بوویە مارێ گوندیێ خوە چ جارا کو رەوشا خوە دا درامیا؛ نۆقی ناڤ رەشبینیێ دبوو. دەریەک ل بەر وی ڤەنەدبوو، دەرمانەک ژ ئێشێن وی رە پەیدا نەدبوو. خوەدێیێ ئەڤ چ حال بوو..؟

د مێژیێ خەلەف دە هەزار جورە رامان و داخواز، ل هێڤیا فەرمانا سەربازی، لگەل ترس، شەرم و خەمکینیا خوە وسا ئامادە، زیق سەکنی بوو. جارنان کو ژ خوە رە دپەیڤی: «گەلۆ ب راستی ژی، ئەز و عیسمەت وەرن هەمبەرێ هەڤ، ئەمێ چاوا بکن؟ ئەرێ کو ئەز بزانبم بمرم ژی، دەستێ من ل کورێ من ناچە. لێ گەلۆ ئەوێ چاوا تەڤبکەرە؟» دیسا دیسا وێ دەما کو عیسمەت ژێ رە گۆتبوو: «ئەزێ تەڤ ل رەفێن گەریلا ببم و وەرم پێشی تە بکوژم». دئانی بیرا خوە، دەما ئەو دیمەن دهاتە بەر چاڤێن وی، لەرزەک دکەت لاشێ خەلێف، دەما عیسمەت ئەڤ گۆتن ژ باڤێ خوە رە گۆتبوو، خوەدێیێ ئەو چ ئاور بوون؟» «من دیت بلا تو کەسەک دن نەبینە». دگۆت. لێ وەکی خەیال و رامانا کو هەر جارێ دەروونیا وی خەرا دکر دیسا بلەز ژ ڤێ مژوولێ دوو دخست.

دەروودۆرا گوند هاتبوو دۆرپێچکرن. ل بن لاتان، ل بن دارێن مازی، ل ناڤ بەخچەیان؛ تڤنگێن خوە ب شد، د دەستێن خوە دە دگرتن و وسا ل هێڤیا فەرمانێن فەرماندارێن خوە بوون. لاشێ وان وسا شداندی بوو کو گەر نەپۆخەکە زارۆکان بتەقیا دێ ژ نشکاڤە هەموویان خوە بئاڤێتانا سەر روێ زەڤیێ و تاڤلێ تلی بچوونا سەر تلیکێشێ (تەتکی).

ب بلندبوونا دەنگێ لاسەرکان، لەشکەر ل هەڤ جڤیان، چاوشەکی بەژنزراڤ و درێژ هاتە جەم وان، ب سەرەکێ وان رە هنەکی ئاخڤی و ژ نشکاڤە سەرەکێ وان ژی رابوو، ئەو جڤاندن سەرهەڤ و پشتی کو ب قاسی چەند خولەکان (دەقە) ب دەنگەکی بلند و ب هێرس ژ وان رە پەیڤی، کەتە پێشیا وان و ئەو چوون دپێشیا لەشکەران دەرێ بوون.

* * *

ئێشەڤ شەڤا چارەم بوو کو ژ گوند دەرکەتبوون. شەڤا پێشی راستی تو کەسی نەهاتبوون، لۆما تو تەقین ژی چێنە بووبوو. لێ شەڤا دویەم، ژ سێ ئالیان ئێریش هاتبوو سەر کۆزکا وان. ئێریشێ ب قاسی بازدەه بست خولەکان دۆم کربوو و تاڤلێ قەدیابوو. چاوا ڤەکشیا بوون، کەتبوون کیژان قولێ... ماتمایی مابوو خەلەف. وێ رۆژێ هەتا ئێڤاری بێراوەست شۆپ گەراندن، ژ ئێڤارێ هەتا شەفەقێ ل چار ئالیان کەمین دانین؛ لێ پێژنا تو کەسی نەکرن، تووشی تو شۆپەکێ نەبوون...

«ئێشەڤ شەڤا چارانە» دگۆت ژخوە رە خەلەف وسا ددۆماند: «ئەم هەموو ژ تاقەتێ کەتن. هەکە ئێشەڤ تو بوویەر نەقەومن، ئیشالا ئەمێ ڤەگەرن مالێ». وسا ددلێ وی دە دەرباس دبوو وسا دخوەست. لێ مخابن وی ژی خوەش دزانبوو کو فەرماندار ژ کەربا دکن بتەقن. ژبۆ کو بکوژن هاتن، لێ ئەو دهاتن کوشتن.

نیڤێ شەڤێ بوو، وەخت بەر بە شەفەقێ ڤە دحەرکی، لێ ب گرانی؛ لگەل هەموو ترس، پرس، متالە، شک و رامانێن تەڤلیهەڤ. ل ڤی چیایی، بێهەژمار شکەفت هەبوون. ڤێ جارێ کەمینا خوە دبەر شکەفتێ هەری ڤەشارتی دانیبوون. ڤان شکەفتان د دیرۆکا شەمرەخێ دە جهێ خوە یێ پر گرینگ هەیە و ب کێری گەلەک تشتێن مەزن هاتنە. هەتا تێ گۆتن کو شکەفتێن زامبرخان و ئاشریخان ژ کاروانێن بازرگانێن کو دناڤبەرا ئامەد و شامێ دە دچوون و دهاتن رە، بوونە قۆناغ. هەتا کو هن زانیار دبێژن ئەڤ شکەفت ژ سەردەما کەڤر ڤە هاتنە هەتا ڤێ رۆژێ.

ئەڤ شکەفت، چیا، رێ ب تەڤایی ڤی وەلاتی، ژ گەلەک نەتەوەیان رە مازووڤانتی کریە. گەلەک ئارتێش، پێغەمبەر، بازرگان، فەرماندار، گەرۆک، ئەڤیندار، مێرخاس، لەهەنگێن دیرۆک و مرۆڤاتیێ دسەر ڤێ خاکێ رە دەرباس بوونە. ژ هنەکان رە بوویە جه و وار. ژ هنەکان رە بوویە قۆناغەکا دەمی. ژ هنەکان رە بوویە وارێ

ئێشان، وارێ دەرد و کەسەران. مخابن ژ هن مرۆڤ، ئۆل و دین، نەتەوە و شارستانیان رە ژی بوونە گورستان.

ب رۆژێ چ قاس گەرم بە، ب شەڤێ ژی ئەو قاس سارن ئەڤ چیا. دڤێ شەڤا رەش و تاری دە بێهنا پەلێن دارێن مازی مرۆڤی مەست دکن. دبێدەنگیا ڤێ شەڤا دز و بێبەخت دە، چ خەیال و رامان تێنە سەرێ مرۆڤ و چ نایێن. دناڤ بێدەنگیا بخۆف دە دپۆنژی خەلەف. ب دەنگێ تەقینا تڤنگێ و بەردەواما تەقوورەڤا رۆکەت و میترالیۆزان ژ خەون و خەیالان ڤەجنقی. شەڕ قەومی، یێن دەرڤە کەتبوون کەمینێ. کەچ و لاوێن ڤی وەلاتی بووبوون نێچیر ژ نێچیرڤانێن برچی رە. ژ هەر دوو ئالیان گورمە گورما تەقینا تڤنگ، بۆمبە و رۆکەتان تەڤلیهەڤ بوو. شەڕی هەتا بەربانگێ دۆم کر. ب شەفەقێ رە دەنگێ تەقینان قوت بوو. هاوێردۆر هن ب هن رۆنی دبوو. ب لاسەرکان ئاگاهی هاتبوو داین کو بێفەرمان بلا کەس ژ کۆزکا خوە نەلڤە. پشتی ب دەمەکە درێژ لەشکەرەکی گازی خەلێف کر و ژێ رە گۆت کو ئەو بچە، وان لاشێن کوشتییان بگهینە سەرهەڤ. خەلەف لنگێن خوە یێن تەفزی ب زۆرێ لڤاند، هەول دا خوە و رابوو. سێ حەب لاشێن شەرڤانان ئانی سەرهەڤ، دەما دەستێ خوە ئاڤێت لنگێ یێ چارەم کو وی ژی ببە سەر یێن دن، ئاورێن وی ژ نشکاڤە چوون سەر روویێ شەرڤانێ کو بێروح و جان درێژ بوو بوو؛ تاڤلێ لاشێ خەلێف بوو قەشا، دەست و پێ شکەستن، لاش وەکی چلۆیێ دارا مازی لەرزی و ب جارەکێ دە ب سەرێ کوشتی ڤە درێژی عەردی بوو:

«عیسمەت، کوڕێ من، عیسمەت، عیسمەت...»

ئاواز و قیرینا وی دسەرێ سبەهێ دە ل نەوالێن چیایێ مازی ئۆلان ددا. دەنگێ قرینا وی دگەها هەفت قاتا ئاسمانان.

خوە وندا کربوو، چاڤێن وی بووبوون وەک سۆرا خوینێ، سوودا پەیڤێ نەما بوو. تشتەک هاتبوو. د گەورییا وی دە سەکنیبوو. تە دگۆت قەی گەورییا وی ختمیە. خوە ژ وی کەڤری ل کەڤرێ دن ددا. رادهشت کەڤران و ل سەرێ خوە دخست. جلێن خوە دچڕاند. لێ ئاگرێ دلێ وی ڤەنەدمری. دەڤێ وی زها بووبوو. ژ نشکاڤە سەکنی، وەکی کو هاتبە سەر هشێ خوە؛ دەمەک وسا سەکنی و تەڤلێ تڤنگا خوە هلگرت و بەرێ خوە دا هەموویان. هەتا گولەیا داوی کەسێ کو دەرکەت پێشیا خەلەف ژ مرنێ خەلاس نەبوو.

چیرۆکنڤیسەک ژ ئامەدێ

ئامەد، ئیرۆ ل سەر پێ راوەستایەو، ب ئومێدەکا مەزن ڤە دنێریتە ئاسۆیێن گەش، چونکە پشتا خوە دایە کەڤرێ شوێنەوارێن ل شوێن چەندین شارستانیەتێن مەزنێن دەڤەرێ ماین و، ب چاڤێن هۆشیار و ب هشەکی ڤەکری تێکەلیا ژیارا هەڤچەرخ دکە، لەوما ژی بزاڤەکا رەوشەنبیری، هزری، هونەری و ئەدەبی یا خورت تێدا هەیە.. ب کارەکێ فەر و پێویست دزانم کو خوێندەڤانێن کۆڤارا (رامان) ئاشناو شارەزایی ئەوێ رەوشا چاندی ببن، نەخاسمە ئالیێ ئەدەبی، لڤێرە ئەمێ یەک ژ نڤیسکارێن هەری چەلەنگ و قەلەم نازک دەینە ناسین کو زێدەتر ژ ئالیێ چیرۆکنڤیسینێ جهێ خوە گرتیە و، کورتە چیرۆکێن وی رەنگڤەدانا رەوشا رەش و سپی یا ئەفراندنا مرۆڤی کورد نیشان ددەن، کو یا فەرتر ژی ئەوە ئەو ئەفراندن بهێنە ناساندن و، ڤەکۆلین ل سەر بهێنە کرن.

ئەو نڤیسکار (بەهلوول زەلال)ە و، چیرۆک و بەرهەمێن وی مشە دناڤ رۆژنامە و کۆڤاران دا دهێنە بەلاڤکرن، ژ بلی کو ئامادەبوونەکا خورت هەیە دناڤ بزاڤا رەوشەنبیری دا ب گشتی و کۆڕ و سیمینارێن ئەدەبی ب تایبەتی.

ل سالا (٢٠٠٤)ێ دا، پشکداری د دوانزدەمین پێشبازی (پێشبرکێ)یا حوسەین چەلەبی - بەشی چیرۆکا کوردی دا کریە و خەلاتا دووەم ب دەستڤە ئانییە.

ل سالا (٢٠٠٥)ێ پشکداری د سێزدەمین پێشبازییا حوسەین چەلەبی - بەشی چیرۆکا کوردی دا کرییە و خەلاتا سێیەم ب دەستڤە ئانییە. هەروەسا د یەکەمین پێشبازی یا چیرۆکێن کوردی یێن زارۆکان یا شارەدارییا سورێ یا ئامەدێ دا خەلاتا سێیەم وەرگرتییە.

دمینیت بێژین کو بەهلوول زەلال ل سالا (١٩٦٥)ێ ل گوندێ (ڤارتمین)ێ کو سەر ب مدیادێ ڤەیە ل دەڤەرا مێردینێ هاتیە دنیایێ. قوتابخانا سەرەتایی هەر ل گوندێ خوە خویندییە و، دناڤبەرا سالێن (١٩٧٥ - ١٩٨١)ێ دا قوناغا ئامادەیی ب داوی ئانییە. ل سالا (١٩٨٣) قوتابخانا ئامادەکرنا مامۆستایان کوتا کرییە. و ل مەها رەشەما سالا (١٩٨٤)ێ ڤە دەرسدارە ل قوتابخانەیێن سەرەتایی. بەهلوول زەوجییە و بابێ دوو کوڕانە.

ژ بۆ زێدەتر ئاشنابوون دگەل بەرهەمێن وی ب تایبەتی ئالیێ کورتە چیرۆکێ، ئەڤێ کورتە چیرۆکا ب ناڤێ (غیرەت) ئەوا ل کۆڤارا (W) هەژمار (٦) گولانا ٢٠٠٥یدا هاتیە بەلاڤکرن ژ رێنڤیسا لاتینی مە ئانی سەر رێنڤیسا ئیرۆ ل هەرێمێ بکاردهێت ژبۆ کو ژنێزیکڤە خویندەڤان ئاگاداری بەرهەمێن وی ببن.

ئا: ئەحمەد قەرەنی

نەورەس

قاسم سابیر

لە کەنار دەریا وەستاوە لە دڵی خۆیدا دەڵێ:

– ڕۆژێک دادێ هەردووکمان ئێرە جێدەهێڵین کەچی ئەو مرۆڤە کەوتووەتە هەندەران ئاوارەو سەرگەردان بووە.

شەپۆلە تووڕەو شێتەکان نووکی پێڵاوەکەی تەڕ دەکەن. هۆن هۆن فرمێسک لە چاوانی دەتکێ دەکەوێتە سەر ڕوومەتە چرچ و لۆچەکانی دوایی دەکەونە ناو ئاوی دەریا ، شەپۆڵەکانیشی بەرەو ناوەڕاستی دەبەن لەپڕ دەبنە چەند نەورەسێکی سپی سپی هەڵفڕین، هەڵفڕین لەسەر لووتکەی کەشتییەکان هەڵنیشتن دەنگی کچە بچووکەکەی ڕای پەڕاند،

– بابە توخوا مەڕۆ؟

دوو دڵۆپ فرمێسک ڕژانە سەر ڕوومەتی، دیسان کەوتنە ناو ئاوی دەریا بێ ئەوەی لەگەڵ شەپۆلەکان تێکەڵ ببن بەرەو ناوەڕاستی دەریا کشانەوە. شەپۆلەکانیش یەک لە دوای یەک خۆیان دەدا بە کەنار و کەف و کوڵیان لێوە هەڵدەستا ، دەنیشتنەوە دوایی ئەوە دەکشانەوە دواوە.. دوایی ڕەشەبا دەریای هەڵئاوساند، هەناسەیەکی توندی لێوە دەهات.. ئەویش هەناسەی تەنگ بوو هەر کاتێ لەگەڵ دەنگی کچەکەی ڕایچڵەکاند:

– مەڕۆ ، بابە جێمان مەهێڵە؟

– ئاخر دەبێ بڕۆم کچی خۆم!

– نا ، بابە؟ جێمان مەهێڵە. تۆمان خۆش دەوێ

باوکی بێ دەنگی دایگرت! نەیتوانی وەڵامی هیچ بداتەوە سەیری دایکی کرد، دایکیشی فرمێسک لە چاوی دەهات، دەم و چاوی خۆی گرت.

– مەگری کچی خۆم. بابە ناڕوا!

سەری خستە سەر سینگی و دەگریا
– نا ، کچی خۆم نارۆم بخەوە؟
هەردوو دەستەکانی بە ڕوومەتی داهێنا ئینجا یەک دووجار ماچی کرد. کچە چاوی نووقاندو چووە خەوێکی خۆش. ئەویش هەڵستا شوێنەکەی جێ هێشت، چراکەی کوژاندەوە. ژوورەکە بووە یەک پارچە تاریکی. لەسەر بەردەکە دانیشت لە نزیک کەنار دەریا دەیڕوانییە کەشتییەکان چۆن لە دوورەوە تێ دەپەڕین دوایی ئەوە دەبوونە پشتکێکی ڕەش ون دەبوون. دیسان دەنگی کچەکەی ڕای پەڕاند.
– بابە مەڕۆ!
هەناسەیەکی قووڵی دا سەیری لای ڕاستی خۆی کرد. شەپۆلەکانی دەریا دەنیشتنەوە کەف و کوڵی دەدا.. کەشتییەک لەنگەری گرتبوو ماسیگرەکە تۆڕەکەی کۆ دەکردەوە دەیخستە سەریەک پاکی دەکردەوە سەرە براوەکەی فڕێ دایە نزیک هەندێ بەردی زل زل، کە لەوێ نەورەسەکان بەڕۆژ دەیانخواردن خۆر ماڵئاوایی لێ کردین ئێوارەیەکی سارد بوو وادیار بوو شەپۆلەکان کەمێ هێور ببوونەوە بابە ساردەکەش هەڵی نەدەکرد.
ئەو گەڕایەوە ماڵ.. کە لەوبەری شەقامە قیرتاوەکە بوو دەیڕوانییە دەریا. بەم چەشنە ئەو بێ ئەوەی هیچ بخوات لە سەر تەختەکە ڕاکشا، بۆ ئەوەی بخەوێ تاکو بەیانی بچێتەوە کەنار ئەو دەریایە کە لێوەی ڕاوەستا بوو. دەنگی کچەکەی دەهات بانگی دەکرد ئەویش هیچی بۆ نەدەکرا، کە دەخەوتیش لە خەو دەیبینی و ڕاپەڕی دەیگوت:
– دەگەڕێمەوە کچی خۆم جێت ناهێڵم کەچی ئەوە سوودی نەبوو کانەکە دەشڵەژاو دەیزریکاند.
– بابە تۆخوا مەڕۆ.
کچەکە لە خەو هەڵستا ، هاتە بەر دەرگا سەیری دایک و باوکی کرد. سەریان پێک کردووە دەگرین! ئەویش چوو دەستی کردە ملی هەردووکیان لەگەڵیان گریا.
– بابە مەڕۆ.
– نا ، کچی خۆم نارۆم؟
شەپۆلەکانی دەریا بەهێمنی دەگەیشتنە کەنار ئەویش دانیشتبوو هەردوو قاچی خستبووە ناو ئاوەکە. کەفوکوڵی دەریا تەڕی دەکرد. «مام نیکۆی» لە کەنار دەریا خەریک بوو تۆڕەکە بپێچێتەوەو بیخاتە ناو بەلەمەکە، ئینجا بەرەو ناوەڕاست سەوڵی لێداو وردە وردە دوورکەوتەوە. تاکو لەناو ئاوی دەریا ون بوو. خۆر گەیشتبووە ناوەڕاستی ئاسمان، هەتاوێکی گەرم بوو. «مام نیکۆی» ئارەقەی شێن و مۆری دەردابوو. بە قۆڵی کراسەکەی دەم و چاوی دەسڕی
– بەڵێ حەزم دەکرد لەگەڵم بای.. کەچی ئێستا لە ڕاستیدا بەتەنیام! تەنیاییەکی لە ڕادەبەدەر دەمکوژێ.
گەردەلوولەکە لەوسەری دەریاوە هەڵی کرد شەپۆلەکان تووڕە و شێتتر بوون، کەشتییە بچکۆلەکان وەک لانک دەهەژان دەهاتن و دەچوون. ماسی گرەکان دەگەڕانەوە کەنار بۆ ئەوەی لەنگەر بگرن.. لەدەست شەپۆلی تووڕە ڕزگار بن یا ئەوەتا کەمێ بحەسێتەوە لەبەر ڕاوکردنێکی زۆر هەریەکەو چەند ماسییەکی گەورەیان ڕاوکردبوو بێ ئەوەی سەوڵ لێ بدەن شەپۆلەکان کەشتییەکانی ڕاودەنا بەرەو کەنار دەگەڕانەوە، تەمەنی «مام نیکۆی» لەسەرووی شێست بوو خانووەکەی لە دار هەر لەسەر تۆپەڵەکی ئەو بەردانەی کەنار دروست کردبوو بەدارسەری گرتبوو.. تۆڕە گەورەکەی لەبەر خۆر هەڵخستبوو، ئەوکات تیشکی خۆر بەرەو ئاوابوون دەچوو، ئاسمان لەخۆر ئاوادا سوورێکی داغی دەنواند. نەورەسە سپییەکان لەسەر لووتکەی شاخەکە لەکەنار دەریا هەڵدەنیشتن. لەبەر هەوای ساردی ئەو کاتە، دەنگیان دەهات. بێچووەکان خۆیان گرموڵە دەکرد هەڵدەلەرزین شەپۆلەکانیشی توندتر خۆیان بە بەردەکانی کەنار دادەدا پریشک بەرز دەبووەوە.. دوایی کەف و کوڵی ئاوەکە دەنیشتەوە دوایی دەکشایەوە دواوە، (مام نیکۆی) کەشتییەکەی لەکەنار ڕاگرت، شەپۆلەکان کەشتییەکەیان دەجوولاندەوە یەکە یەکە ماسییەکانی لەناو سەبەتە کرد بردیە ژوورەوە بۆ ئەوەی نەورەسەکان لێی نزیک نەبنەوە، ئینجا ئاگرێکی گڕداری کردەوە مۆروەکەی خستە سەرێ بۆ ئەوەی هەندێ ماسی و قاوە بخوات کە زۆری برسی بوو لە بەیانییەوە هێشتا چرای کەشتییەکان نەکوژابوونەوە ئەو بەکەشتییەکەی بەرەو ناوەڕاستی چوو. بۆ ئەوەی ماسی بگرێ بە چەقۆ تیژەکەی زگی ماسییەکەی هەڵدڕی، ژنەکەش کەرەستەکانی هەڵگرت و لە پەنجەرەوە سەیری دەرەوەی دەکرد. باوکی کچە ئاوڕێکی لە پەنجەرە دایەوە هەردووک سەیری یەکتریان کرد.
– ڕۆژێ دادێ هەردووکمان ئێرە جێ دەهێڵین. ڕووی

وەرگێڕاو سەری داخست و دایە پرمەی گریان.. دایکی کچە پەنجەرەی داخست! بە پەلە هاتە لای و دەستی خستە دەستییەوە ئینجا ماچی کرد هۆن هۆن فرمێسک لە چاوانی دەهاتە خوارێ بەدەم گریانەوە دەیگوت:
– دەبێ بڕۆم. ڕۆیشتنێکی ئەبەدی ئاخۆ کەی دەتبینمەوە.
– دەمبینییەوە!
– ئاخۆ کەی؟
– ساڵێکی تر.. دوو ساڵی تر...
– بابە، بۆ جێمان دەهێڵی.
– بابە ناڕوا.
– ئهە ئهە
(فرمێسکی دەسڕی)

باوکی چووە دەرێ لەسەر پەیژەکە دانیشت سەیری تاریکایی بەردەمی دەکرد. دارو بارەکەی ئەو ناوە هاژەیان دەهات... لەبەر ئەوەی بایەکی توند هەڵی کردبوو، تەلی ئەلیکتریک پێک دەکەوتن هاژەهاژی ڕەشەبا، دەستی پێ کرد ئەو هەر لە شوێنی خۆی نەبزووت، بێ دەنگی دەنواند! بەم چەشنە دایکی کچەکە هات بانگی کرد گوتی:
– وەرە بخەوە؟
– خەوم نایە!
دایکی منداڵەکە چوو خەوت. هەر لە دڵی خۆی دەیگوت و دەیگوتەوە:
– ئەرێ بەخوا دەڕوات.
کچەکە لە خەو ڕاپەڕی.. زیراندی
– دایە، دایە
– گیانی دایەی وەرە باوەشم
– بخەوە کچی خۆم هیچ نییە.
کچە سەری خستە نێوان مەمکی دایکی، دیسان چاوی چووەوە خەو.
باوکی لە دەرەوە سەیری مانگی دەکرد، تازە لەبن هەورەکان دیار دەبوو، ئەستێرەی دەدی لە پانایی ئاسمانی بێ سنوور. جریوە جریویان بوو.
بەیانی بوو تازە خۆر کەوتبوو، ئەو لەسەر جێیەکەی ڕاکشابوو چاوی نووقاوی کردەوە. سەیری پەنجەرەی کرد. خۆر تیشکی دەهاتە ژوورەوە لەسەر جێیەکەی دەدا.

هەڵستا.. دەست و چاوی شووشت و ئینجا بەخاولی سڕییەوە لەسەر کورسییەکە دانیشت و ژنەکەی نان و چای بۆ دانا دەستی بە خواردن کرد. کە تەواو بوو هەڵستا لە جێگەی خۆی بەرەو دەرەوە چوو.
ماسییە وردیلەکان لەسەر ئاو دیاربوون چۆن بە ئاراستەی کەشتییەکە مەلەیان دەکرد نەورەسەکانیش بە ئاسمانەوە دەسووڕانەوە جار جار نزم دەفڕین ڕووەو ئاوەکە دەهاتن هەڵدەنیشتن ئینجا وردە ماسییان بەدەم دەگرت بەرز بەرز دەبوونەوە ڕووەو کەشتییە گەورەکان دەچوون لەسەر ستوونێ هەڵدەنیشتن.
ئەو سەیری نەورەسەکانی دەکرد دەیگوت:
– ئاخۆ ئەو نەورەسانە گوێیان لە دەنگم دەبێ، خەم بۆچی دەخۆم. دەبێ هەستی پێ بکەن کۆمەڵ کۆمەڵ نەورەسەکان دەهاتنە کەنار، دوایی دوور دەکەوتنەوە دوایی بەرز بەرز دەبوونەوە لە ئاسمان لەناو هەورەکان لەبەر دووری وەک پنتکێکی سپی دیار بوون، هەندێ لەو نەورەسانە بەرەو ستوونی کەشتییەکان چوون لەوێ هەڵنیشتن. ئەو سەیری دەکردن. لە دڵی خۆی گوتی:
– خوایە بەو نەورەسانە بڵێ
هەواڵی من بگەیننە ماڵەکەم و پێیان بڵێن:
هەموویانم خۆش دەوێن،
بەڵام ئەوەی ڕووی دا لەبیری بکەن.

مانفێلد– ١٩٩٩

دڵم لە نێو سنگی دزێکدا

ڕەوشت محەمەد

تاقەتی ئەم باسەم نەما ، لە توانای باسکردن نایە ، کەچی بەرچاویشی گرتووم، ئەم ڕازەی لە دڵمایە بەرچاوی گرتووم، ناهێڵێ هیچ بە جوانی ببینم هیچ جوانێ، ناچارم دەنگ بەرزکەمەوە ئەم دزە ئاشکراکەم، چ بەڵایەکە نزیکترین کەس لە منەوە خیانەتکارترین کەس دەرچوو ، هەموو کاتەکان لەگەڵمایە ، ئەوە بیست و پێنج ساڵە ئەو خەریکی دزینی بەنرخترین دەستمایەی منە ، تەمەنێکی دوور و درێژە لێی دڵنیا و ئەمین بووم، باوەڕ ناکەم کەس لە ئێوە لەوەها ئاشنایەکی خۆی گومانی هەبێ، ئێمە بە شێوەیەک تێکەڵین، دەتوانێ لە هەموو ساتەکاندا خیانەتی خۆی بکا ، هەموو ساتەکان.

ناچارم ئاشکرای کەم، ئەو دزە ئاشکراکەم، زۆر جار هاتوومەتە سەر ئەو باوەڕەی ئەم نهێنییە بدرکێنم، لە ڕۆژنامەکاندا بڵاوی بکەمەوە، بچم لای پۆلیس هەواڵ لەو دزە بدەم، هاوار بکەم خەڵکینە ئەوە دزەکەیە کە منی ڕووتاندووەتەوە، کەچی لەو لەحزەیەدا ویستوومە ناوەکەی بڵێم، پەشیمان بوومەتەوە «ناکرێ شوورەییە ئاوا کارێک بکەم» تف لە ئاسمان ناوچاوی خۆت دەگرێتەوە.

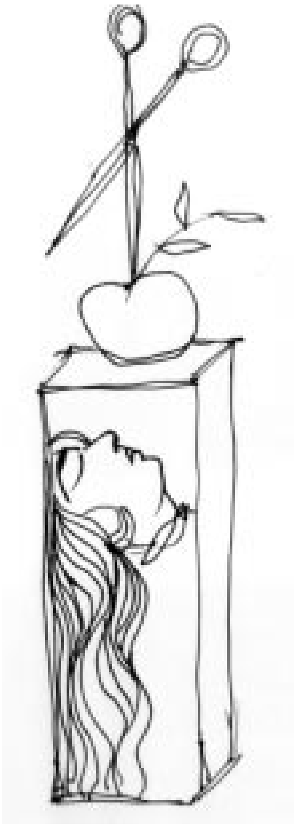

لە دووڕیانێکی بێتامدا وەستاوم، توانای هەڵبژاردنی هیچیانم نییە ، نەئاشکراکردنی ناوی دزەکە ، نەبێدەنگ بوون و ڕازیبوون بە مردن، مردنێک هەر لە نێو ژیاندا ، پێدەچێ ئێوە من بە کەسێکی ترسنۆک، تەواو ترسنۆک تێبگەن، ڕەنگە بڵێن کەسێکە و دزی لەتۆ کردووە، یان دزیت لێدەکات، ئەمە کەی کارەساتێکی هێندەش گەورەیە ؟! ڕۆژانە دەیان دز ئاشکرا دەبن و دەستگیر

دەکرێن، بەڵام ئەو بیرکردنەوەیەی ئێوە بۆ من ڕاست نییە، ئەوەی منی پڕ کردووە لە ڕاڕایی، پێوەندی خۆم و دزەکەیە، تەنانەت دەترسم ئێوە باوەڕم پێنەکەن، دەترسم ناوی دزەکە بێنم و ئێوە بدەنە قاقا، .. قاقا ئەم کابرایە شێت بووە، قاقا ئەم کابرایە نازانێ درۆکە چۆن بنووسێتەوە، من لەمەیان دەترسم، لە دزەکە ناترسم.

هەمووتان دەزانن دز کاتێک هەڵدەبژێرێ، کە هێشتا خاوەن ماڵ ئاگای لە بردنی ماڵەکەی خۆی نەبێ، بەڵام من هەموو کاتێ شایەدی تاڵانکردنی خۆمم، هەر ئێستا وەختێ تۆ ئەم «لوغزە» دەخوێنیتەوە و لێی حاڵی نابی، ئەو بەبێ ئەوەی یەک تۆز گوێ بداتە من، یان ئێوە، خەریکی کاری خۆیەتی.

بەیانی سێ شەممەی ڕابردوو لەگەڵ کۆمەڵێک برادەر بۆ پرسەی ناسراوێکی خۆمان دەچووین، وەختێ گەیشتینە ئەو دیو دەرگای مزگەوتەکە، هەر یەکە و سەرگەرمی شتێ بوون، یەکێ دەستنوێژی هەڵدەگرت، یەکێ گوێی لە تلاوەی مەلا کوێرەکە گرتبوو، کۆمەڵێک دەگریان، دوان سیانێک سەریان پێکەوەنابوو باسیان لە ژیان و گوزەران دەکرد، منیش خۆم غەمبار کردبوو تا هاوخەمی بۆ کەسوکاری مردووەکە دەربڕم، ئەو کاتەی بیست دەقیقە بەسەر بێدەنگی تێپەڕی، ئەو هەر خەریکی دزیکردنی خۆی بوو.

ڕاستییەکەی من شایەتی ئەمەم، ڕێک کەوتووە دەیان جار وەختێ من سەرگەرمی یاری دۆمینە و شەترەنج بووم، ئەو خەریکی ڕووتانەوەی من بووە، کەچی بێدەنگ بووم، دیارە من ئەو یارییانەم خۆشتر دەوێن، خۆ جاری واش هەبووە، تاقەتم پڕ بووە و وەختێ بەرامبەرەکەم بە تەمای نۆرەی من بووە کە یارییەکە بکەم، یان داشێک بجووڵێنم، من تووڕەییم سەری کردووە و هەستاومەتەوە و یاری و داش و کاغەز و کورسیم پێچاوەتەوە و هەموویم تێکداوە بەسەر یەکدا، بەڵام هیچ لە مەسەلەکە نەگۆڕاوە نەیەخەی دزەم پێگیراوە، نە خەڵک و خۆمم لێ تێگەیاندووە.

هەمیشە وابووم لە ژیانمدا دەیان جار ئەم هەستەم تەقیوەتەوە، تووڕە بوونم سەری کردووە، لەو چرکانەدا لە خەو ڕاچڵەکیوم، یاریم تێکداوە، نانخواردنم بەجێ هێشتووە، ئەم سەرکردنە زۆر شتی پێکردووم جنێوی پێداوم کاری گەورەی پەک خستووم، بێزاری کردووم، بەڵام تا ئێستا نەیتوانیوە ئەو نهێنییەم پێ بدرکێنێ و دزەکە ئاشکراکەم.

بەڵام دڵنیام ئەم کارە هەر دەکەم و ئەو دزە ئاشکرا دەکەم، گەر لە سەرەمەرگیشدا بێت، دەبێ لێوەکانم ئەو ناوە بزرێنن، یان لەسەر پارچە کاغەزێک دەینووسم بەجێی دێڵم بۆ دوای مردنی خۆم، با هێشتا خەڵکی و خۆشەویستانم لە دوای مردنم دوژمنی گەورەی من بناسن.

وادیارە ئەم نووسینە دوایین تەقینەوەی منە، ئەم سەرکردنە دوایین سەرکردنی تووڕەیی و تاقەتی منە.

نا نەخێر.. نایخەمە وەختی مردن، ئەمەیان ترسنۆکییە دانی پیادەنێم ترسنۆکییە، ئیتر بە هیچ پاساوێک لەوانەی پێشتر گوێتان لێوەبوون پەشیمان نابمەوە، ئاشکرای دەکەم، ئەمە دوایین جارە و دەبێ حەیا و ئابڕووی بەرم و بیشکێنم، با هەمووتان بیناسن، کاری بەو بێشەرمییە هەر قابیلی ناوزڕاندنە، تەواو.. حەوسەڵە نەما دەبێ لە ڕۆژنامە و تەلەفزیۆنەکاندا بڵاوی کەمەوە، دەبێ ناوەکەی بدەمە دەست پۆلیس، دەبێ هاوارکەم بە شەقام و بازاڕەکانا، لەبەردەم ئێوەدا بیڵێم خەڵکینە:

ئەمەتا ئەمە دزەکەیە «ڕەوشت محەمەد»

لە وەتەی هەیە لە کاتی من دەدزێ و تەمەنم دەسڕێتەوە و دەمکوژێ،

تکایە هەمووتان بیناسن.

بەهێ (١)

عەلی ئەشرەف دەروێشیان
لە فارسییەوە: ئازاد ڕەحمانی
(سنە)

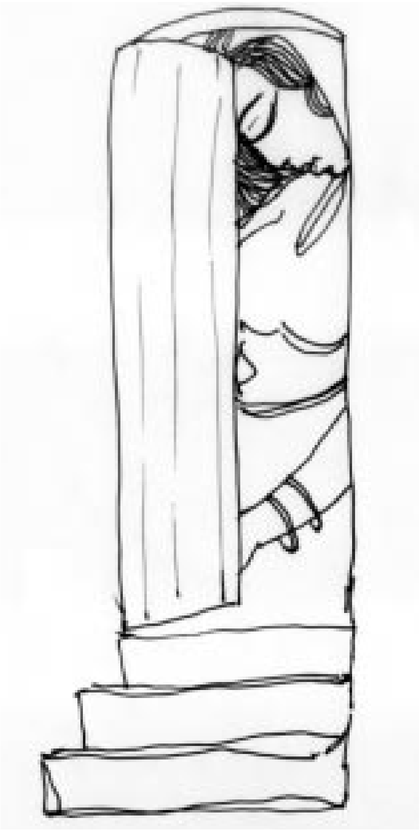

هێـواش هێـواش لە جـەژن نزیک دەبینەوە. بە دەنگی چۆلەکـەکـانی سـەر دیوارەکـان جـەژن نزیک دەبۆوە و لە گۆشەی ژوورەکەماندا جێگەی دەگرتەوە.

ئێمە زۆر زووتر لە گەورەکان هەستمان بەهاتنی جەژن دەکرد. وەکو بڵێی کە سروشت دڵی نەرمتر دەبوو، ئیتر پێیـەکـانمان لەو کـەوشـە جـیـڕانەی لەبەرمـان دەکـرد نەیدەبەست. «ئاشـوورا» (٢) توێکڵـە پڕتەقـاڵی لەگـەڵ خۆی دێنا، توێکڵە هەناری دەهێنا. سەهۆڵەکانی قەراخ ئاوەکـە دەتوانەوە، پیـسـاییـەکـانی بن بەفـرەکـان وەدەردەکـەوت و پشـیلەکـان بەدەوریدا کلکە سـووتەیان دەکـرد. ئیـتـر زۆپای قـوتابخـانەیان پێ نەدەکـرد. لە کۆڵانەکاندا بەفر نەدەبینرا. قوڕ و چڵپاو هەموو لایەکی داگـرتبـوو، لە جیـاتی بەفـر، باران دەباری، تەڕ دەبووین، بەڵام سەرمامان نەدەبوو.

جەژن دەهات و لە گـۆشـەی دیوارەکـان لەلای سـەوزە و گیاکان دادەنیشت، جەژن دەهات و لەگەڵ ئەو هەڵمەی کە لەسەر دیوارە تەڕەکانەوە بەرزدەبۆوە موژدەی هاتنی خۆی دێنا.

لە سـەرەتادا باوەڕمـان نەدەکـرد کـە جـەژنە، بەڵام بەیانیـەک کـە دەهاتینە حـەوش و دەمـانەویست لەسـەر سـەهۆڵـەکـانی حـەوزەکـە خلیـسکێن بکەین، لە نەکـاو دەکەوتینە ناو ئاوەکەوە و دەمانزانی کە جەژن هاتووە و لە بنەوە سەهۆڵەکانی تواندۆتەوە و وای کردووە کە کڵاومان لەسەر بنێ و هەتا نیوەی لەشمان تەڕ بکات.

لەوکـاتەی کـە نیـوەی لەشـمـان تەڕ بوو، بەهێـواشی دەچووینە ژوورەوە و لە پشت پەردەوە بەترس و لەرزەوە ئیـشـارەیەکـمـان لە دایە گـەورە دەکـرد هەتا بمانبـینێ.

لەسەرماو لەترسان دەلەرزین. ترس لەوەی کە نەوەکو باوکمان بزانێ. ئەمەش دایە گەورەی بێچارە بوو کە پانتۆڵەکەمانی دەگۆڕی و لەگەڵیدا نوقورچکی(٣) لە لاڕانمان دەگرت و بەسەر خۆیدا دەدا. هەڵ دەلەرزین و چاومان لە جێگەی نوقورچکەکان دەکرد کە شین و مۆرببۆوە، بە ترسەوە ڕادەماین و ناڵە و هاوارمان لە سینگدا دەخواردەوە.

دایە گەورەش لەو وەزعەی ئێمە و لەو ئێش و ئازارەی کە دەیدیت ناڕاحەت دەبوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نەدەبوو باوکمان بزانێ. ئەگەر دەسووتاین، یان کەوتباین و جێگەیەکمان شکابا و شتێکمان لێ ون بووبا، نەدەبوو باوکمان پێ بزانێ. ئەم غەمخۆرەی هەمیشەییەی ئێمە دایە گەورە بوو کە هەموو شتێکی بە قەولی خۆی «لە دڵدا دەخواردەوە». بەم شێوەیە بوو کە جەژن دەهات.

دایە گەورە بۆ هەر یەکێکمان مستێ گەنم و نیسکی لە قاپێکدا لە ئاو دەکرد هەتا چەکەرە بکات و دوایەش لەسەر کەشەفێکی دەکرد و پانی دەکردەوە هەتا شین بێ، هەموو ڕۆژێ سەرێکمان لەو قاپانە دەدا و گوێمان لە دەنگی گەنم و نیسکەکان ڕادەگرت.

- پس... فس.... پس... س

شەوانە دایە گەورە دەستی دەکردەوە بە پێنەدۆزی و بە باوکمانی دەوت:

- زەوی دەبێ هەناسەیەکی ئاشکرای کێشابێ، ها؟

باوەش(٤) وەکو ئاوی ساردیان بەسەردا کردبێ، بە دەمنە سیگارەکەی(٥) چەنەگەی دەخوراند و دەیگوت:

- ها.. ئاها.. بەڵێ کێشاگیەسی.

هەمووومان بێ دەنگ دەبووین، وەها کە دەنگی هەناسەی نیسکەکانمان لە قاپەکەدا گوێ لێ دەبوو:

- پس.. فس.. پس.. س.

هەموو شەوێ دەخیلەی پووڵەکانمان بەبن گوێمانەوە دەگرت و ڕامان دەوەشاند هەتا دەنگیانی لێوەبێت. گەرەکمان بوو لە پشت ئەم دیوارە گڵیانەوە چاو لەناوەوەی بکەین لەگەڵ خۆمان دەمانوت:

- بە ڕاستی دەبێ چەندی تێدابێ؟ نزیکە پڕ بێت!

هەرکەسە و پووڵی دەخیلەکەی هی خۆی نەبوو. هەر ساڵە و یەکجار و هەر جارەش کەسێک دەبوو جل و بەرگ بکرێ و ئەمەش ئەو کەسە بوو کە جل و بەرگەکەی پینەی زۆرتری پێوەبێ.

شەوانە لەژێر قورسیەکەوە(٦) لەسەر کڕینی جل و بەرگ مشتومڕمان بوو. پچە پچی ئەکبەرت گوێ لێ دەبوو کە دەیگوت:

- ئەسغەر: ئەم ساڵ نۆبەی منە ها! داشی برا(٧).

ئەسغەریش بە هێواشی و لێ پاڕانەوە دەیگوت:

- پارەکە هی تۆ بوو، برارەکم(٨)، لەبیرت نایەت. ئەم ساڵ هی منە. ئەگەر پێت خۆشە با پینەکانمان بژمێرین.

پاشان ئەکبەر و ئەسغەر دەستیان دەکرد بە پینە ژماردن. ئەسغەر دەیبردەوە، بەڵام دیسان پچە پچ و وزە وزیانت گوێ لێ دەبوو.

- پچ پچ... پارەکە، پارەکە... پس.. پس... پچ پچ... و زوز... پینە پینە... و زوز... لەناکاو قورسی دەجووڵا و دەنگی خوڕ و پوفی یەکێ کە دەستت لە بینە قاقای نابێ بەرز دەبۆوە، دایە گەورە هاواری دەکرد:

- یا حەزرەتی عەباس یەکتربیان خنکاند.

باوەش بە مستێ کە بۆ لای لێفەکەی ئەکبەر و ئەسغەر بوو کۆتایی بە خوڕ و پوفەکە دێنا.

* * *

ڕۆژێک لە دەوری یەکتر کۆبووینەوە. دەخیلەکانمان هێنا، دایە گەورەش ئەوەکەی خۆی هاورد. چوار دەخیلە بوون. دایە گەورە بە تەشوێ هەموویانی شکاند. چەند جارێ پووڵەکانی ژمارد. لەدوایەش بە چاوێکی پڕ لە گومانەوە سەیری کردم، لەبەر ئەوەی پووڵەکەی من لە هی هەمووان کەمتر بوو، ڕێگەی پووڵ هێنانە دەرم دەزانی. هەستێکی خۆشمانی تێدا بەدی دەکرا. ئیتر ئەو خەمەی کە وەک پەتێکی ڕەش لە گۆشەی لێوی دایە گەورەوە بەدی دەکرا نەمابوو. پووڵەکانی لە گۆشەی عەباکەی کرد و چووینە بازاڕ.

شەقام چەندە خۆش بوو! دووکانی شیرنییەمەنی، چ بۆن گەلێکت بەر لووت دەکەوت! شیرینی کەرەیی، مەساسەی ڕەنگاو ڕەنگ، ترش و شیرینی، بنێشت. لە دڵی خۆمدا وتم:

- ئەگەر گەورە بووم، بەخوا هەموو پووڵەکانم دەدەمە شیرینی کەرەیی، بە ئەکبەرم وت:

- ئەگەر گەورە بوویت پووڵەکانت چ لێ دەکەیت؟

- دەیدەم بە ترش و شیرین. بە ئیمام ڕەزا قەسەم هەموو شەوێ دەچمە سینەما. هەموو شەوێ. لەکاتێکدا کە ئاوی زاری قووت دەدا و پارچە نانێک کە لەگەڵ خۆی هێنابووی «قەپاڵی لێ دەگرت لە منی پرسی:

- بە ڕاستی کەنگێ گەورە دەبین؟

منیش وتم:

- مرۆڤ دەبێ شتی زۆر بخوات تا زوو گەورە بێت.

ئەکبەر بەنائومێدییەوە وتی:
- کەوابوو ئێمە قەت گەورە نابین. ئەی داد و بێداد.
گەیشتبووینە دووکانی چاکەت و پانتۆڵ فرۆشەکە. دایە گەورە لەگەڵ کابرای دووکاندار قسەی دەکرد و دەستی بۆ لای ئەسغەر درێژ دەکرد.
کابرا وەها بەسەر و پای ئەسغەردا دەیڕوانی وەک بڵێی مشکە و خورمای دیوە. دوای ئەوەی چاو لێ کردن کۆتایی هات لە گۆشەی دووکانەوە دارێکی درێژی هەڵگرت و دەستێ چاکەت و پانتۆڵی چووکەی لە بەشی سەرەوە هێنایە خوارێ.
ئەسغەر بە هاوکاری دایە گەورە چاکەت و پانتۆڵی لەبەرکرد و دوو سێ مشتەکۆڵەشی خوارد. دوایەکە قۆپچەکانیان داخست وەکو بڵێی ئەکبەر دەستی لە بینەقاقای ناو کەوتە خورە خوڕ.
دایە گەورە ڕووی کردە کابرا و وتی:
- برارەم، ئەمە زۆر چکۆڵەیە. دانەیەکی تر بێرانە. ئێستا منداڵەکەم دەخنکێ.
کابرای دووکاندار جلوبەرگەکەی بەسەردارەکەوە کرد و لە کاتێکدا کە کەپووە گەورەکەی بەسەر قۆڵەکەی دەسڕی، لە هەمان شوێنەوە چاکەت و پانتۆڵێکی تری هێنایە خوار.
ڕەنگەکەی زۆر ناحەز بوو. ئەسغەریش حەزی لێ نەبوو، کاتێ دایە گەورە چاکەتەکەی لەبەر دەکرد، ئەسغەر خۆی لار دەکردەوە. دەستی لە قۆڵەکە دەرنەدەهێنا. شانێکی زیاتر لە پێویست بەرزدەکردەوە دایە گەورە هەر چەندە شانی دەهێنا خوارێ ئەسغەر دیسان شانی بەرزدەکردەوە. هەنا دوو سێ مشتەکۆڵەی تری گەیشتێ. دایە گەورە بە مست لەسەرشانی دەدا هەتا بێتە ڕێکی یەکتر، بەڵام شانی دیسان دەچۆوە جێگەکەی خۆی. ئەسغەر بای لە زگی خۆی دەکرد هەتا قۆپچەکانی دانەخرێن. هێشتا قۆپچەی ئاخریان دانەخستبوو کە خوڕە خوڕی پێ کەوت.
لەسەر داوای دایە گەورە، ئەوەشیانی گۆڕی. من و ئەکبەر چاومان بەناو دووکانەکەدا دەخشاند چ چاکەت و پانتۆڵێک! بە قەدەر من و ئەکبەر. هەندێ ژنی تریش لەگەڵ منداڵەکانیان هاتبوون هەتا شت بکڕن.
لەناکاو هاواری ئەکبەر بەرزبۆوە. هاوارەکە وەکو کەسێ دەچوو کە سووتابێ یان دووپشک پێوەی دابێ. گشتمان کەفتینە دڵەکوتێ. کابرای دووکاندار دەستی لەرزی و چاکەتێک بەسەر سەریدا بەربۆوە و بەسەر لێ شێواویەوە چووینە لای ئەکبەر زانیمان یەکێ لە منداڵەکانی هەلی دەست کەوتووە و قەپاڵێکی لەنانەکەی ئەکبەر گرتووە. پێمان وابوو دەستی گەستووە، بەڵام وانەبوو تەنیا نانەکەی خواردبوو.
منداڵەکە دەلەرزی و ڕەنگی پەڕیبوو، نانەکەی بە سەختی دەجووی و ڕاوەستا بوو. دایکی بە تووڕەییەوە منداڵەکەی گرت و بە چڕنووک گۆنای زەردی منداڵی سوورکردەوە و دوایەش کوتای بە عەرزا و پانتۆڵەکەی لەبەرداکەند و ڕانە سپی و سۆڵەکانی گەست، دایە گەورەکە گریان ئەوکی گرتبوو وتی:
- بۆ لەو منداڵە دەدەی، دایەگیان. مەگەر کفری کردووە، قەیدی نییە.
دوایەش ڕووی کردە ئەکبەر کە بە توندی ترسابوو، بە تووڕەییەوە وتی:
- تفت لێ بێ! نەدی و بدی! چی بوو؟! گۆشتی لێ کردیەوە؟
ژنەکەش بەسەر منداڵەکەیدا هاواری دەکرد:
- لە برسا مردوو، سکت هەڵ دەدڕم، مەگەر شەو باوکت نەیەتەوە، دەبێ بێژم شیش بگاتە زگتەوە. نانە فلیسکاوەکە لە ژێر پێی منداڵەکەدا پان و پلچ بۆوە.
هەراو هۆریا دامرکایەوە و لەسەر داوای دایە گەورە، چاکەت و پانتۆڵێکی تریان داگرت. باش بوو. گەڕاینەوەماڵەوە.
چاکەت و پانتۆڵمان بە دیواری ماڵەوە هەڵواسی. ئەسغەر تاو ناتاوێک سندووقە چکۆلەکەی لەژێر پێ دەنا و بەگیرفانی چاکەتەکەیدا دەگەڕا. تەنانەت شەوکە هەموو خەوتبووین لەکۆڵ چاکەت و پانتۆڵەکەی نەدەبۆوە، پارچە کاغەزێکی لەیەکێ لە گیرفانەکانی چاکەتەکەیدا دیبۆوە کە لەسەری نووسرابوو ٣٦، ئەم کاغەزە ئەکبەر لێی دزیبوو، هەتا چەند ڕۆژێ لەسەر ئەم کاغەزە شەڕبوو. ئەسغەر پێی وابوو ئەم کاغەزە دەبێ هەمیشە لەگەڵی بێت. پارچە وەرەقەیەکی دیبۆوە لەسەری نووسیبوو ٣٢ و خستبوویە گیرفانییەوە، بەڵام ئەمە تامی هەوەڵیەکەی نەدەدا و بەهانەی دەگرت و ئەکبەریش لێی دەدا.
شەوی جەژن بە بۆنی برنجی پاڵێوراو و بۆنی عارەقەی لەشی کچانەوە هات. لەو شەوانە دەنگی ئاه دەهات. لەوانەیە دەنگی ئاهی داری کۆخی دراوسێیەکەمانە کە شکۆفەی کردبوو. لەوانەیە دەنگی ئاهی کێوی پڕ ئاوبوو کە بەفرەکەی توابۆوە و لەوانەشە دەنگی ئاهی دایە گەورە بێت.

من شەوی جێژنەم زۆر لاخۆشە، لە گۆشەی ژوورەکەدا دادەنیشتین. باوە زۆر زوو جگەرەی بەبا دەکرد. دایە گەورە لە کاری ڕۆژانە ماندوو، دەچوو برنجەکەی دەپالاوت.

باوە چاوی لێمان نەدەکرد، سەری دادەخست. هەمیشە پالتۆکەی بەسەر شانیەوە بوو و لە گۆشەی ژوورەکە ئەژنۆکانی لە باوەش دەگرت، لە فکرەوە ڕا دەچوو.

لە دەرەوەڕا ڕووناکی تەقەمەنییەکان تاریکی ئاسمانیان شەقار دەکرد. هەراو هۆریای منداڵەکان گوێی ئاسمانیان کەڕ دەکرد من و ئەکبەر و ئەسغەر و بە دزییەوە هێواش هێواش، دەچووینە پشت شووشەی ماڵەکەوە. دەنگی هەناسەمانت گوێ لێ نەدەبوو و لە گۆشەی پەنجەرەکەوە چاومان لە دەرەوە دەکرد. خۆمان لەبیر دەکرد. لەگەڵ ترەقەکاندا سەرمان هەتا بنی ئاسمان بەرز دەکردەوە. وەکو بڵێی خۆمان ئاگرمان تێ بەردەدا، دەمگوت:

– ئەوەی ئەستێرەی دروست کردووە، هی من بوو.

ئەکبەر بەخۆشیەوە دەیگوت:

– ئەوەشیان هی من بوو.

ئەسغەریش دەبووە خاوەنی یەکێکی بێ ئەستێرە.

لەسەر تەقینەوەکان گرەومان دەکرد کە کامەیان ئەستێرەی دروست کردووە و کامەیان نە. گرەوەکەمان گەورە دەبوو. هەناسەمان کە لە سینگدا پەنگی خواردبۆوە لەناکاو دەهاتە دەرەوە و باوە هاواری دەکرد و تەوسی پێماندا دەدا و پیمانی دەوت لەلای شووشەکەوە لاچن.

دەهاتینە ئەو لاو گوێمان لە دەنگی ترەقەکان دەبوو کە لە ڕێگەی دوور و نزیک و لەکۆڵان و ماڵەکانەوە دەتەقینەوە و دڵمان پێیان خۆش بوو.

جەژن هات و شیرینیمان خوارد و تووشی سینگ ئێشە بووین و لێدانیشمان وێ کەوت. دەخیلەی تازەشمان کڕی و چاوەڕوانی ساڵی داهاتووبووین هەتا بزانین نۆرەی کامەمان دێت.

ئەستۆی ئەسغەر سوور هەڵگەڕا بوو، ملی چاکەتەکەی ئەوەندە زوور بوو هەمووی بریندار کردبوو. کاتی پشوودان زۆر زۆر تەواوبوو. دەستمان دەکردە ناو گیرفانەکانمانەوە، هەندێ وردکەی شیرینیمان دەدۆزییەوە کە لەگەڵ موو و خشت و خۆڵی گیرفانمانەوە تێکەڵ ببوو ئەوجار دەمانخوارد. دایە گەورە ملیوانێکی بۆ ئەسغەر دووری هەتا ملی بریندار نەکات.

لە ئاخرین شەوەکاندا دەبوو بە پەلە دەرسەکانمان بنووسینەوە و لە داخان دەگریاین، دەگریاین بۆ ئەو ڕۆژانەی لە دەستمان چوون، بۆ ئەو شیرینیانەی ئیتر نەمابوون، بۆ ئەو پشوودانەی تەواو ببوو و بۆ ئەو دەرسانەی نەمان نووسیبوونەوە. دیسانی دەبوو چووباینەوە قوتابخانە. قورسیەکە لەناوەڕاستی ژوورەکە هەڵگیرابوو. وامانده‌زانی شتێکمان لێ ون بووە. باوە شەوانە لە گۆشەی ژوورەکە دادەنیشت و جگەرەی دەکێشا و شیعرەکانی بابا تاهیری دەخوێندەوە.

چەند ڕۆژێ بوو کە ئەسغەر خۆی لێ دەشاردینەوە. بەدزی هاتوچۆی دەکرد. لەگەڵ کەس شەڕو گاڵتەی نەدەکرد. وەکو ئەوەی لایەکی تووشی شەلەل بووبێ کتێبەکانی لاوەلا دەگرتە دەست و دەهاتەوە ماڵ، کەس نەیدەزانی چاکەتەکەی لەکوێ دادەنێ.

ڕەنگی پەڕیبوو و ناڕاحەت بوو، زۆر بە کەمی قسەی لەگەڵ دەکردین. چەند جارێ دایە گەورە وتبووی کە ملیوانی چاکەتەکەی بێنێ هەتا بۆی بگۆڕێ، بەڵام تەنیا وتبووی کە خاوێنە و گۆڕینی ناوێ.

ڕۆژێک کە لە قوتابخانەوە گەڕامەوە یەکێک لە برادەرەکانی ئەسغەر کە ناوی حوسێن بوو تووشم، بوو لەکاتێکدا کە هەناسە بڕکێی پێ کەوتبوو، خۆی گەیاندە لام و وتی:

– داش(٩) ئەسغەر! دەزانی ئەسغەر چی بەسەرهاتووە؟

– نە نەزانم، بڵێ بزانم، دە زووبە؟!

چاوێکی لەدەوروبەری کرد و هەندێ منگە منگی کرد و وتی:

– ئەسغەر بە هێکی گەورەی کڕیوە و خستوویەتییە گیرفانییەوە. حەوتوویەک دەبێ کە لە گیرفانیدا گیری کردووە و نایەتە دەرەوە. کاتێک دەچێتە لای تەختە ڕەشە بۆ دەرس خوێندنەوە کتێب یان دەفتەرێک لەگەڵ خۆیدا دەبا و بەخۆیەوە دەگرێ، «بەهێ»یەکە زۆر گەورەیە. کاتێ لەسەر جێگەکەی دادەنیشێ لەسەر لاقوونێکی دادەنیشێ تا منداڵەکانی لەلای دادەنیشن ناڕاحەت نەبن.

وەکو ئەوەبوو کە بەگەسک لەسەرم دەن، بە هەڵاتن چوومەوە ماڵەوە بە دایە گەورەم وت:

– بە هێ لە گیرفانی ئەسغەردا گیری کردووە و نایەتە دەرەوە.

دایە گەورە ماوەیەکی زۆر بەسەرسوڕمانەوە تەماشای کردم، دوایە کە زانی چی ڕووی داوە بە بێزارییەوە وتی:

– ئاخ. ئاخر بە هێ لە کوێیەوە چووە گیرفانی ئەو بەهێ خۆرە سەگبابەوە؟!

دوایە کە شتەکەم بۆ باس کرد، دایە گەورە زیاتر لای ناخۆش بوو. لەم کاتەدا ئەسغەر گەیشتە ماڵەوە، ڕەنگی زەرد هەڵگەڕا بوو. کتێبەکەی بەگیرفانیەوە گرتبوو. لەفکرداببوو. سڵاوی کرد. دایە گەورە وتی:

– عەلێک سەرە پەنام. وەرە چاو لە گیرفانت بکەم.

ئەسغەر لەرزێکی بەلەشداهات. ڕەنگی ئەوەندەی تر سپی بوو، لە نەکاو دەستی کرد بەگریان. چاکەتەکەیان دەرهێناو لەپەنایەک دامان نا. هەراو هۆریای ئێمە بەرزبۆوە. دراوسێیەکەمان کە باوکی حوسێن، هاوپۆلەکەی ئەسغەر بوو لە ژنەکەی پرسی:

– ئەم گریان و زارییە چییە ژنەکە؟

– لەبێ خەبەران کەشکەک سەڵەوات! بەهێ لەگیرفانی چاکەتە تازەکەی ئەسغەردا گیری کردووە. ئەوە حەوتوویەکە. تۆ لە کوێی؟!

شەو گران، بێ حاڵ و برسی هەروەک باوکم گەیشتە بەرەوە و ژوورەکەمانی گرتە خۆی. بێ دەنگ دانیشتبووین. بێجگە لە ناڵەناڵی «ئاشوورا» و حەپەحەپی سەگەکان هیچت گوێ لێ نەدەبوو. چاکەتەکەی ئەسغەر کە بەهێیەکی گەورەی تێدا بوو لە پەنای ژوورەکە دانرابوو.

باوکم کاتێ زانی، چەند جگەرەیەکی کێشا. خەبەریان بۆ مامم کە بەساڵدا چووبوو نارد و هات.

مامە پیرە و بی بی ژنی هاتن. بە دەوری یەکتردا بەبێ دەنگی دانیشتبووین.

مامە پیرە پرسی:

– چی ڕووی داوە خێرە؟!

دایە گەورە بەبێ زەوقییەوە وتی:

– خێر بێتەرێت وەڵڵا، ئەوە حەوتوویەکە بەهێیەکی گەورە لەگیرفانی چاکەتە تازەکەی ئەسغەردا گیری کردووە.

مامە پیرە چاوێکی لە گیرفانی چاکەتەکەی ئەسغەر کرد کە وەک لوویەک هەڵ تۆقی بوو وتی:

– خۆزگە بەهێیەکە لە ڕیخۆڵەتدا گیری کردبا و لە دەستت نەجاتیمان هاتبا و دەستی کرد بە دەست تێوەردانی لووەکە.

من و ئەکبەر ئاوی دەممان قووت دایەوە. ئەسغەر لەگۆشەیەکەوە ڕاوەستا بوو دەلەرزی. باوە ماوەیەک لەگەڵ چاکەتەکە و لووەکە خۆی خەریک کردووە و بەنائومێدییەوە بە مامە پیرەی وت:

– ئیسە ئەیژی چی بکەین؟ ئاخر جوان نییە هەموو ڕۆژێ بەم لووەوە بچێتە قوتابخانە.

دایە گەورە بە تووڕەییەوە وتی:

– لێی گەڕێن هەتا ئاخری ساڵ هەروا بێت هەتا تۆبە دەکات.

بی بی ڕووی لە ئەسغەر کردو وتی:

– منداڵێکی ئاوەها گەورە! چ کارگەلێک دەکا. بەهێت بۆشت گەرەک بوو. زگت سووتێ. دڵ و جەرگت کلۆکلۆی دامرێ.

مامە پیرە وتی:

– چەقۆیەکم بۆ بێرن بزانم چی بەچی دەکەم.

باوە وتی:

– گەرەکتە چی بکەی. کارێک نەدەیتە دەستمانەوە.

مامە پیرە بە لەخۆبایی بوونەوە وتی:

– ئەگەر عەلی وشترەوانە دەزانێ وشتر لەکوێ ئێخ بدات.

بی بی وتی:

– چاکەتی کوڕەکە نەدڕێنی. غەزەبی ڕیشت دەگرێ.

مامە پیرە وەکو ئەوەی گوێی لەهیچ نەبووبێ، چەقۆکەی لەدایە گەورە وەرگرت. لەکاتێکدا کە دەستی دەلەرزی، چەقۆکەی لە گیرفانی چاکەتەکە نا. زەردی بەهێیەکە دەبینرا. هەموومان لێی چووینە پێشەوە بۆ ئەوەی بزانین چ دەکات.

مامە پیرە لەناکاو وەستاو چاوێکی لێ کردین و وتی:

– دەهێڵن نەختێ ڕووناکیم بۆ بێت یان نە؟

چەقۆکەی لەو بەشەی بەهێیەکە چەقاند کە دیاربوو، لە نەکاو چەقۆکە هەڵخلیسکا و لەو دیوی چاکەتەکەوە دەرکەوت و...

– ئاخ خ خ خ خ خ ....

ئەمە ئاخی هەمووومان بوو. چەقۆکە لایەکی چاکەتەکەی دڕیبوو.

بی بی بە هەموو هێزی خۆی چەپۆڵەیەکی بەسەر مامدا کێشا. مامە پیرە سوور هەڵگەڕا «بەهێ» هاتبووە دەرێ بەڵام...

هەمووومان بە ناڕاحەتیەوە دانیشتبووین. دایە گەورە پەتاتە کوڵاوەکانی پاک دەکرد. ژنی دراوسێ لەلای دەرگای ژوورەکەوە سەرێکی کێشاو وتی:

– توخوا چاکەتەکەی ئەسغەر چی بەسەرهات؟

چونکە هەمووومانی بێ تاقەت دیت، بێ ئەوەی

چاوەڕوانی وەڵام بێت، ڕۆیی. گوێمان لە دەنگی بوو کە بە پیاوەکەی دەوت:

– پێم وایە ئەم بەهێیە کارێکی داوە بە دەستیانەوە. هەستە قوون ببزێوە، سەرێک بدە بزانە چ قەوماوە.

ئەکبەر و ئەسغەر لە گۆشەیەکدا دانیشتبوون و پچە پچیان بوو. ئەسغەر بەهەر جۆرێ بوو. بەهێیەکەی وەدەست خست.

– پچ پچ... بش بش... بەی بەی...

– بەه بەه... بس بس...

ئەکبەر بە هێواشی وتی:

– تەنیا قەپاڵێکی لێ دەگرم. بەخوا تەنیا یەک قەپاڵ.

بێ دەنگی باڵی بەسەر ژوورەکەدا کێشابوو. لە نەکاو هاواری ئەسغەر بەرزبۆوە، ئەکبەر قەپاڵی لە قامکی ئەسغەرس گرتبوو.

باوە بەهانەی وەدەست کەوت و کام لات دێشێ هەردووکیانی شێلان.

فەرهەنگۆک:

(١) بەهێ: یان بەی جۆرێک میوەیە کە لەشێوەی سێون، بەڵام زۆر ڕەقە و تامی خۆشە.

(٢) ئاشوورا: ناوی چۆمێکە لە کرماشان.

(٣) نوقورچک: نوقورچوو، هەڵ قورینجاندن.

(٤) باوە: بابە، باوکە.

(٥) دەمنە سیگار: مۆدنە.

(٦) قورسی: چوار پایەکە کە زیاتر لە دار دروست دەکرێ. لە دێهات لێفەیەکی پێدادەدەن، یان لەسەر تەندووریان پۆلووی گەشاوەی دادەنێن و دەچنە ژێری هەتا گەرم ببنەوە، کورسی.

(٧) داشی برا: برای گەورە، کاکە.

(٨) برارەکم: براکەم.

(٩) داش: دەستەواژەیەکی کرمانشانییە بۆ کاکی گەورە بەکاری دەبەن.

سەرچاوە:

آبشوران، علی اشرف درویشیان– انتشارات نگاه– ١٣٥٣.

خۆش هاتیت ئەی دڵنیایی

جەلیل قەیسی
لە عەرەبییەوە: بەرزان هەستیار
(ئەڵمانیا)

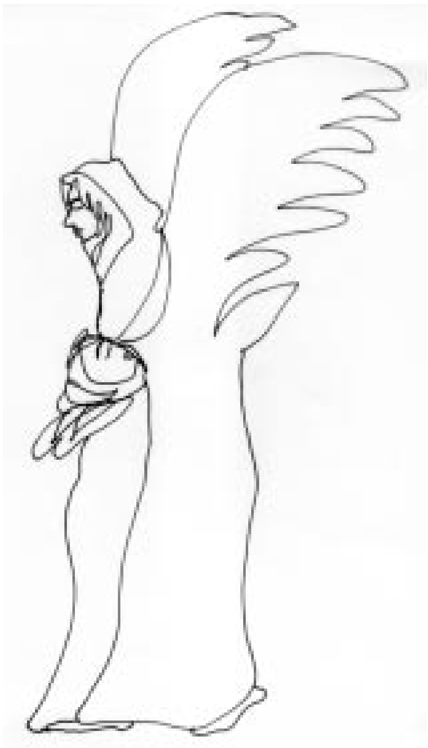

ژوورێکی دانیشتنی بچکۆلە، کەلوپەلی کۆن و فەرامۆشکراوی تێدایە دیوارەکان پیس و خۆڵاوییِن، لە گۆشەکانی ژوورەکەدا جاڵجاڵۆکە دەیان تۆڕی ڕەشیان چنیوە، پەردەیەکی پیس و چرچ تاکە پەنجەرە گەورەکەی ژوورەکەی کە بەرامبەر جەماوەرە داپۆشیوە. کتێبخانە بچکۆلەکەش هەر فەرامۆش کراوە، کە چەندین کتێبی ئینگلیزی و عەرەبی فەرامۆشکراوی تێدایە وێنەی گەنجێکی پۆشناخ لەسەر کتێبخانەکەیە، ڕوانینە تیژەکانی نیشانەی خۆڕاگریی و کەللە ڕەقی و بڕوا بە خۆبوونێکی لە ڕادەبەدەری پێوە دیارە. دەرگایەک لەلای ڕاستەوە ئەچێتە سەر دەرەوە و یەکێکی تریش لای چەپەوە بەسەر ناو ماڵەکەدا ئەڕوانێت.. جگە لە تەلەفۆنەکە هەموو شتەکانی ژوورەکە ماوەیەکی زۆرە فەرامۆش کراون و بەکارنەهێنراون، تا گەیشتنە دەرگاکەی دەرەوە زەنگی دەرگاکە چەند جارێک لێ ئەدرێت و ساهیرە دێتە ژوورەوە کە لە دەوروبەر سی ساڵیدایە.. ئەسمەر، جوان، بەژن زراڤ و خاوەن ڕوخسارێکی غەمگین و میهرەبان، لەگەڵ ئەوەی بەتەنگ خۆوە نەهاتنی پێوە دیارە، کەچی سەرنجڕاکێش و نیانە و ڕوخسارە منداڵانەکەی جێگەی ئازارێکی شاراوەی پێوە دیارە کە ساکارترین هەڵچوون و کەمترین سۆز و حەساسییەت وا لەو ئازارە شاراوەیە ئەکا بەخێرایی سەر بکات.. لێدانی زەنگی دەرگاکە بەردەوامە.. ساهیرە بە کراسێکی ڕەنگ کاڵەوە ڕائەکاو دەرگاکە ئەکاتەوە. پۆستە چییەک دێتە ژوورێ، سەیرێکی ساهیرە ئەکا.

پۆستەچی: بەیانیت باش.

ساهیرە: بەیانیت باش..

پۆستەچی: بەڕێزت ساهیرە یەعقووبیت؟

ساهیرە: (ڕوانینەکانی لەنێوان ڕوخساری پۆستەچییەکە و دەستەکانی و جانتاکەیدا دینێ و دەبا) بەڵێ.. فەرموو.

پۆستەچی: (زەرفێکی ئەداتە دەست) ئەم برووسکەیە بۆ تۆیە.. (دەفتەرێک دەرئەهێنێ) تکایە لێرەدا ئیمزای کە.. بەڵێ... لێرە.

ساهیرە: (بەسەر سوورمانێکی زۆرەوە) برووسکە! (ئیمزاکە ئەکات) برووسکە بۆ من.

پۆستەچی: بەڵێ.. لە دەرەوەی وڵاتەوە.

ساهیرە: (بەدەنگێکی خنکاوەوە) لە دەرەوەی وڵاتەوە.!

پۆستەچی: بەڵێ..

ساهیرە: (بەشڵەژانەوە) لە دەرەوە.. ئەچێتە ئەقڵەوە! (بە دەستێکی لەرزۆکەوە برووسکەکە وەرئەگرێ) سوپاس... سوپاس...

پۆستەچی: ببوورە... بەهیوام هەواڵی خۆشی تێدا بێ.. خواحافیز..

ساهیرە: خواحافیز (پۆستەچییەکە ئەچێتە دەرێ)... ساهیرە دەرگاکە دائەخاتەوە، (لە چاوانیدا تیرۆوانینێکی سەیر ئەدرەوشێنەوە. لە برووسکەکە ڕائەمێنێ، لە پڕێکاو بەبێ خواستی خۆی ڕەنگی زەردو غەمناک هەڵئەگەڕێ) چی!؟ ئایا!؟ (بڕوا بەخۆی ناکات) نا... نا.... (بە قووڵیی سەیری وێنەی گەنجەکەی سەر کتێبخانەکە ئەکات) ڕۆژێ لە ڕۆژان میزاجیی نەبووە... هەر لە هەرزەکارییەوە جددی و توند بووەو هەرگیز... هەرگیز لە قسەی خۆی ناگەڕێتەوە... بڕیاری هەر شتێک بدا ئەیکات... حەوت ساڵ لەگەڵیا ژیاوم و لە خۆم باشتر ئەیناسم... هەرگیز دوودڵ نەئەبوو، بە گاڵتەشەوە یاریی لەگەڵ نەئەکردم (هەناسەیەک هەڵئەکێشێت)، خوایە، ئەچێتە ئەقڵەوە بیروڕای گۆڕیبێ؟ بۆ نا... بۆ چییە ئەگەر خوا هیدایەتی بدا.. پێش ساڵ و نیوێک وتی کە هەرگیز ناگەڕێتەوەو تا هەتایە لە ئنگلتەرا ئەمێنێتەوە، داواشی لێ کردم کە بیر لە پاشەڕۆژی خۆم بکەمەوە، بەڵکو لەوەش سەرپشکی کردم ئەگەر بمەوێ شوو بکەمەوە پێشی وتم بۆم هەیە نامەکەی بە وەرەقەی تەڵاق دابنێم (تیشکێکی هێمن لە چاوە ڕەشەکانیا ئەکوژێنەوە. برووسکەکەی لەنێوانی پەنجەکانیا هەڵئەگیرایەوە.. ترسێکی سەیر و خۆش لە خۆوە دایدەگرێ) ئەبێ ئێستا چی بوێ؟ بڵێی لەوەوە بێت؟ (بە بێدەنگیی، بە پەنجەی لەرزۆکەوە زەرفەکە ئەکاتەوە، بە ترسێکی زۆرەوە ئەیخوێنێتەوە) ئازیزەکەم ساهیرە، لە (١٠)ی مانگی داهاتوودا ئەگەڕێمەوە کەرکووک... چاوەڕێم بە..

لەگەڵ ماچ و خۆشەویستیمدا..

مێردت

(ترس لە ناخیدا زیاد ئەکا.. بە دوو چاوی کراوەوە وەک چاوی ماسییەکی مردوو تەماشای جەماوەر ئەکا، مووچڕکەیەکی تیژ گیانی دائەگەرێت و برووسکەکە لە دەستی ئەکەوێتە خوارێ، وەک کەسێ تووشی سووکە گێژبوونێک بووبێت، بە دەوری خۆیدا ئەخولێتەوە) چی؟ ئەی خودای بەخشندە.. ئەی هاودەمی بێ هاودەمان. (برووسکەکە هەڵئەگرێتەوەو بە گەرمیی ماچی ئەکاو بە هێمنیی ئەیخاتە سەر نزیکترین مێز.) ئاه، ئازیزەکەم فەوزی، ئایا ئافرەتێک هەیە لە دنیادا وەک من خۆشبوێت؟ (بە لەنجەیەکەوە ئەڕوات.. پاش کەمێ دائەنیشێ، هەڵئەستێ، ئەگەڕێتەوە و دائەنیشێ، چەند جوولەیەکی بێدەنگ و لە خۆوە ئەکات، لە پڕدا خۆشییەک لە ناخیدا سەر هەڵئەدات و لەتاو ئەو خۆشییە زۆرە بە دەوری خۆیدا ئەخولێتەوە و بۆ لای چەپ ڕائەکات و پاش کەمێک ئاوێنەیەکی گەورە ئەهێنێت و لەسەر یەکێ لە کورسییەکان دای ئەنێت، بە جوولەیەکی خێرای هیستریاییانە پەردە چرچەکە لا ئەدات.. تشکێکی بەهێز ئەرژێتە ژوورەکەوە، دەنگی مۆسیقایەکی غەمگین دەبیستێ.. سەیرێکی قووڵی بەژن و باڵا زراڤەکەی و دەموچاوی ئەکات کە گەیشتووەتە ئەوپەڕی گرژیی و ئازارو خۆشنوودیی.. یاری بە قژی ئەکات.. بە دەنگێکی لەرزۆکی غەمگینەوە، خودایە، بۆچی بەیەکجار ئەم هەموو خۆشییە؟. ئاه.. بچووکترین خانەی لەشم ئەلەرزێ.. (لەپی دەستی ئەخاتە سەر کەمەری) هێشتا جوانم ئای. دڵم بە پەلە لێ ئەدات.. (بە دەنگێک کە ئازاری پێوەیە) فەوزی.. فەوزی.. بە تەنیا بەجێت هێشتم.. حەوت ساڵە من چاوەڕێت ئەکەم و بەدواتا ئەگەڕێم وەک ئەو بەرخەی کە کارژۆڵەکەیان لێ دابڕیوە. (ئازارێکی ترسناکی بێدەنگ لە چاوەکانیا سەر هەڵئەدات) خۆشەویستەکەم بۆ دڵەڕاوکێیەکی زەلیل بەجێت هێشتم.. حەوت ساڵە من ئازارەکانم بەند ئەکەم و خۆم ئەخەڵەتێنم و ئەڵێم (بە چرپە) ڕۆژێک هەر

دێتەوە.. (بێدەنگییەکی کورت) فەوزی ئەزانێ ئازاری لە ناخا پەنگ خواردوو چی ئەکات، شۆڕش لە دژی هەموو شتەکان بەرپا ئەکات، بەڵام خۆشەویستیت لەوە بەهێزتر بوو بتوانم شۆڕشی بەسەردا بکەم. (مەستییەکی عاتیفی دای ئەگەرێ و بۆ لای تەلەفۆنەکە ڕائەکا و بە پەنجە لەرزۆکەکانی چەند ژمارەیەک با ئەدا..) ئەلو.. ئەلو.. سوعاد.. من ساهیرەم.. (پێئەکەنێ) چی!؟ دەنگم.. (جارێک بە هەڵچوون و جارێک بە هێمنییەوە قسە ئەکات و جارێکیش بە شڵەژانەوە...) دەنگم تێکچووە.. گیراوە. من شادمانم.. شادمان... (بە دەنگێکی خۆش ئەم شیعرە ئەخوێنێتەوە) ڕەشەبا هەڵئەکا ئەڤینەکەم

بارانیش بە لێزمە ئەبارێ و

منیش تاکە خۆشەویستێکی دڵسۆز شک نابەم

ئاە سوعاد، هێشتا ئەو قەسیدەیەت لەبەرە و لە زانکۆش بە باشترین شێوە ئەتخوێندەوە... من.. من... بێگومان شێواوم... سروشتیی نیم، سوعاد... ئۆو.. خۆشەویستم ڕەشەبا هەڵی کردووەو بارانیش بە لێزمە ئەبارێ.. لێم ئەپرسی داخۆ باش بم... نەخێر و بەڵێ.. نا نا، لە ترسا نییە.... نا ئازیزم، سوعاد... ئەمجارە خەمۆکی داینەگرتووم.. دەنگم ئاساییە.. ناترسم.... بەڵام ئەشترسم.. سوعاد من وەک «تا» لێ هاتوو وام.... (ئەگری) هەموو گیانم ئەلەرزێ... بێنە پێش چاوی خۆت ئازیزم چی ڕوو ئەدا کاتێ بێ ئومێدییەکی ڕەها ئەگۆڕێت بە شادمانی.. (بە کوڵتر ئەگری) سوعاد... سوعاد.. حەوت ساڵ.. پاش حەوت ساڵ لە بێ ئومێدیی و وەرەقەی تەڵاقدان، فەوزی برووسکەی بۆ ناردووم و ئەڵێ: ئەمڕۆ دێتەوە بۆ لام.. ڕۆژی ١٠ی ئاب.. تۆش ئەتەوێ ئاسایی بم.. گەر تەنیا دەستم ئەبینی چۆن بە سەماعەی تەلەفۆنەکەوە وەک گەڵا ئەلەرزێ... ئۆو.. نا نا نا... تکات لێ ئەکەم مەیە.. وازم لێ بێنە با بە تەنیا بم.. من ئاسایی نیم.. ئۆو ئەمەوێ بە تەنیا بم.. وەک چۆن لەوەتەی جێی هێشتووم تەنیام. ئەزانم.. ئەزانم.. ڕێزم بۆ ئەو هەستەت هەیە (ئەگری و پێ ئەکەنێ) کەمێ لەسەر خەت لەگەڵم بمێنەرەوە.. من لە خۆشیی کتوپڕ ئەترسم.. سوعاد.. سوعاد.. ساڵانێک بە ئاهو ناڵەوە ژیام.. چی؟ نا نا.. نامەوێ تەلەفۆن بۆ دایکم بکەم.. بێتاقەتەو بەرگەی خۆشییەکی وا کتوپڕ ناگرێ.. خودایە شادمانی چ

شتێکی دڵڕەقە.. زۆر دڵڕەقە.. کێ! سەعید.. ئەو ئێستا لە قوتابخانەیە... چی ڕوو ئەدا؟ ئۆو سوعاد، ڕاستە ئەو نەیبینیوە، بەڵام شتێکی کتوپڕ نابێ بەلایەوە.. تۆ ئەوە ئەزانیت کە هەر لەو کاتەوەی زمانی پژاوە من خۆشەویستیی باوکیم تێدا ڕواندووە.. ها ها ها ها پرسیاری وەزعی ناو ماڵم لێ ئەکەی. بێگومان هەموو شتێک فەرامۆش کراو و پیسە.. نا نا نا سوپاس... تکات لێ ئەکەم مەیە.. با چی ڕووئەدا ڕووبدا (پێکەنینێکی هیستریاییانە دەرئەپەڕێنێ) ئۆو ئازیزەکەم بە ڕاست ئەتەوێ فەرامۆشیی حەوت ساڵ لە چەند سەعاتێکا چاک بکەمەوە.. چی؟ بێگومان ناتوانم ئەمڕۆ بێمەوە بۆ قوتابخانە... سوپاس.. سڵاوم بۆت هەیە... گوێ بگرە، ناو بە ناو تەلەفۆنم بۆ بکە. خۆم بە باشیی بۆ ناگیرێ... (سەماعەکە دائەنێتەوە... بەرامبەر ئاوێنەکە ئەوەستێ و بە نەرمییەکەوە فرمێسکەکانی ئەسڕێ) هێشتا هەر جوانم... پاش ساڵانێک لە گومان.. فەوزی وات لێکردم چەند سەعاتێک لە دوودڵیی و هەستکردنێکی خراپ و ئاهو هەناسە هەڵکێشان و خەوندا بژیم.. بەو نامەیەی دواییت کە تێیدا لە چارەنووسی خۆم سەر پشکت کردبووم، دواهەمین تۆوی خۆشنوودیت لێ سەندمەوە، بەڵام نەتتوانی هیوام لێ بسەنیتەوە... (بێ دەنگیی لە ئاوێنەکەدا نیگایەکی درێژی گیانی خۆی ئەکات و خۆشییەکی زۆر دایئەگرێ، خۆشییەک ڕوخسارە منداڵانە جوانەکەی دائەگرێت)... بە دەوری خۆیدا ئەخولێتەوە، جارێکی تر لەتاو شادمانییەکەی چەند جووڵەیەکی بێ دەنگ و لە خۆوە کە گوزارشتێ لە خۆشیی و ئازارو خۆشەویستیی، ئەکات و بە دەنگێکی خۆش گۆرانییەکەی ئوم کەلسووم ئەڵێ)

افدیه ان حفظ الهوی او ضیعا

ملک الفؤاد فما عسی ان اصنعا

(بەدەم گۆرانی وتنەوە بە جووڵەی کچێکی هەرزەکار بۆ لای دەرگاکەی لای چەپ ڕائەکات.)

من لم یذق ظلم الحبیب کظلمه

(بە کراسێکی شەرابییەوە ئەگەڕێتەوە.. لە بەژنی خۆی ڕائەمێنێ) ڕەنگێکی جوانە.. لەوانەیە.... (جارێکی تر ئەچێتەوە بۆ لای دەرگاکەی لای چەپ، ئەمجارە دێتەوە و کراسێکی فستقیی لەبەردایە) ئاە.. ئەمە جوانترە (ئەچێتەوە دەرێ و سندووقێکی زیوینیی جوان ئەهێنێ و

به هێمنیی ئەکەوێتە خۆ جوان کردن..) هێشتا ڕەنگم زەردە.. ئاه، ئەبێ سووراو زیاتر بەم لێرەم.. بەتایبەتی ئێرە.. ئاوا.. جۆرێک لە نەرم و نیانیی و بەرائەت و نازکیی دای ئەگرێ، لەتاو ئەو شادمانییە زۆرەی جوولەی وا ئەکات کە لەگەڵ تەمەنیدا ناگونجێت..) بڕۆکانم فەرامۆش کراون.. ئەمە ڕەنگ و ڕووی ڕاستەقینەمە؟ (پێکەنینێکی خۆش دەرئەپەڕێنێ) بێگومان.... قابیلە من وا بێ کەڵک بم.. (گۆرانییەکی تری ئوم کەلسووم ئەڵێ)

اكذب عيني عنك في كل ما أرى
اكذب نفسي اسمع اذني منك ما ليس تسمع

(ڕائەوەستێ.. قژە درێژەکەی بەخێرایی و تووڕەبوونەوە دائەهێنێ.. ئاه.. وا دەم و چاوم جوانی و نەرمیی و ناسکیی تێ ئەگەڕێتەوە.. (بێدەنگیی) ئاه لە گومان کردن، فەوزی گومان کردن کوشتمی و گەنجیمی وێران کرد ئەزانی چەند گرانە ئینسان هەمیشە لە گومانا بژی.. مردن زۆر ئاسانترە... (ئەگری) گومان کردن فێری زۆر بلێیی و وڕێنەی کردم.. هەر کاتێ لە خەڵوەتی تەنیایی خۆمدا بم بەبێ ویستی خۆم بە دەنگێکی بەرزو هەندێ جار نزم ئەیدوێنم، لە گێژاوێکی پڕ درۆدا ئەژیم.. تۆ، یان کەسێکی تر ئەدوێنم، بە جۆرێک تۆ ئەدوێنم تا ئەو ڕادەیەی خۆم بیر ئەچێتەوە، زۆر بەگەرمیی و حەماسەوە قسەت لەگەڵ ئەکەم (پێئەکەنێ) هەندێ جاریش دڵداریت لەگەڵ ئەکەم و بە نەغمەیەکی جوان ئەتدوێنم... ئاه حەوت ساڵ لە گومانی خراپ و دوودڵیی و ئاهو ناڵە.. (بێدەنگیی) فەوزی لە ناوەڕاستی دارستانێک لە دوودڵیی و بیروبۆچوونی شێتانەدا بەجێت هێشتم.

نە، خوێندنەوەو نە، ئەو نووسەرە گەورانەی خۆشمانویستن، نەیانتوانی لە ئازارەکانم کەم بکەنەوە.

(فرمێسکەکانی ئەسڕێ) تەنیا بۆ ئەوەی خۆمم بیر بچێتەوە چەندین لاپەڕەم وەک ئاو و دۆ لەبەر ئەکرد... تەنیا بۆ ئەوەی خۆم لەبیر کەم.. (لە ئاوێنەکەدا لە لەرەی لێوەکانی ڕائەمێنێ.. لە پڕ پێکەنینێکی خۆش دەرئەپەڕێنێ و دڵنیاییە ئارام و جوانەکەی سەر دەموچاوی ئەکوژێتەوە.. وەک ئەوەی لەبەر دەمیا وەستابێ، فەوزی بە گەرمیی ئەدوێنێ.. لەکاتی ئەم گفتوگۆیەدا چەند جوولەیەکی دلبەرو ڕەشیقانە ئەکات) فەوزی ئەزانی ژنە مەکربازەکان بەڕێگا پیسەکەی خۆیان ویستیان بەدگومانییەکی خراپ بەرامبەر تۆو دیار نەبوونەکەت و بێ موبالاتیی و توندوتیژییەکەتم تیا بچێنن.. منیش بەگوێیەکی کەڕەوە گوێم لێ ئەگرتن.. بە خۆمم ئەوت مادام ئەژیم، هیوایەک هەیە.. لە خۆم هەڵئەهاتم... ئای فەوزی ئەزانی هەندێ جار چەند دژوار و چەند شیرینیشە لە خۆ هەڵهاتن.. لە خۆ هەڵهاتن لەگەڵما درێژەی کێشا.. (دەچێتە پێشەوەو بە تێکەڵ بوونێکی عاتیفی فەوزی ئەگرێتە باوەش) لە ڕۆژانی قوتابخانەی ناوەندییەوە کە منیش لە تافی لاویدا بووم گەنجێتی خۆتت بە دەورا ڕواندم، لە زانکۆش پێکەوە بووین.. پێت ئەوتم: تۆ جوانیت، بۆیە وەک شانە هەنگێک لاوان بە دەورتا ئەخولێنەوە.. دلبەرو سیحراویی بووم، فەوزی، ئەزانی بە جوولەیەکی ساکاری دەستم ئەمتوانی وا لە هەر گەنجێ بکەم دوام کەوێت.. (بە گەرمی ماچی ئەکات) بەڵام من لێرەدا، لە ناو دڵتا سەرخەوم ئەشکاند.. کە دکتۆرەکە داوای لێ ئەکردم قەسیدەکەی شیلی بەشێوازەکەی خۆم بخوێنمەوە، غیرەت لێ ئەکردم.. (بە گەرمییەوە)

فرمێسک مەڕێژە.. فرمێسک مەڕێژە
ساڵی داهاتوو گوڵەکان ئەگەشێنەوە
لەمڕۆوە ئیتر مەگری...

ئێمە شانازیمان بە ئینگلیزیی زانێکەمانەوە ئەکرد و شیعرەکانی موتەنەبیی و سەیابمان وەرئەگێڕا. (چەند جارێ ماچی ئەکات) حەوت ساڵ ژن و مێردایەتییەکی شیرین.. داخۆ هێندە من تۆم خۆش ئەویست تۆش وابوویت بۆ من، فەوزی خۆشەویستیم بە قووڵیی لە چاوەکانتا ئەبینی، بڕواشم زیاتر بەوە پتەو ئەبوو کە ئەگەر پەیوەست بم پێتەوە ژیانێکی ئاسوودەو ئارام و خۆش ئەگوزەرێنم، ژیانێک ناو بەناویش لە ئازاری ڕاستەقینە خاڵیی نەبێت.. ئازارێکی بە تام بەدەر لەو ئازارەی کە مرۆڤ لە خۆی و ماڵ و کۆمەڵگاکەی دائەبڕێ. من هێشتا لاو بووم کە زۆر شت فێر بووم.. (بە گەرمییەکی زیاترەوە لە باوەشی ئەگرێ) بەڵێنی ژیانێکی تازەو پڕ شادییت پێدام. (بێدەنگیی) بەڵێنت پێدام و فێرت کردم کە لە پێناو بەدەست هێنانی مافی خۆم لە ژیاندا، هەنگاو بەسەر مەحاڵیشدا بنێم.. لە دایک و باوکیشم یاخی بووم.. من خاوەنی باشترین و میهرەبانترین دایک و باوک بووم لە دنیادا..

(بێدەنگیی.. بە دەنگێکی زۆر خەمناک) باوکم وای لێ کردم لەوپەڕی خۆشیی و شادمانییدا بژیم، هەر لە منداڵیشمەوە خۆشەویستیی مۆسیقای فێرکردم و گوێی بە دەنگی ئوم کولسووم و ئەدوار سەید دەرویش و عەبدولوەهاب ڕاهێنام.. لە پێناوی تۆدا لە هەموو شتێک یاخیی بووم.. وەرە.. وەرە با بە تاسەی سۆزی ئافرەتێکی شێتەوە لە ئامێزت بگرم.. (بەسەر شانیا ئەگری) ئازیزم فەوزی چ خۆشەویستییەک لە دنیادا جێی خۆشەویستیی منت بۆ ئەگرێتەوە؟ باشە ئافرەت بێ خۆشەویستیی چی دەهێنێ بەتایبەت کە وەک من خاوەن سۆزێکی گڕگرتوو بێت (فەوزی بەجێ دێڵێت و چەند هەنگاوێکی کورت دێتە دواوەو بەشێوە لۆمە کردنێکی تاڵەوە) بڕوانە... وا تۆ جارێکی تریش بەسەرما سەرکەوتی.. دڵی ئێمەی ئافرەت وەک منداڵ وایە لە ئاست خۆشەویستیی ڕاستەقینەدا شانازی بە بێ نرخترین شتەوە ئەکات... (بە دەنگێکی گەرم، خەمناک و نزم کە زەنگێکی ورووژێنەر ئەدا بە وشە) ئەزانی کەروێشک چی ئەکا کە مارێک ئابڵووقەی ئەدا؟ (پێئەکەنێ) بڵێ چی ئەکا.. باشە.. خۆی هەڵئەداتە سەر ملی.. وا ئێستا واز لە ئازاری حەوت ساڵم ئەهێنم و خۆم هەڵئەدەمە (ڕائەکات و بە توندیی و گەرمییەوە لە باوەشی ئەگرێ) نێو باسکەکانتەوە.. فەوزی تۆ بە لای منەوە ئیعجاب و هیواو بڕواو کبریاو زیرەکیی و توانایەکی لە ڕادەبەدەر بوویت بۆ فێربوونی شتەکان.. (بێدەنگیی. ئەگەڕێتەوە و بە خۆشەویستییەوە لێی ڕائەمێنێ، ئەگەڕێتەوەو وەک ئەوەی جووڵەی بالیە بکات لەسەر نووکی پەنجەکانی لێی ئەچێتە پێشەوەو چەند جارێ ماچی ئەکات.. هەمان تیشکی خەواڵوو لە چاوە ڕەشەکانیدا ئەکوژێتەوە) خودایە، فەوزی هەتا یاسای خوداییش بەرامبەر ئافرەت توندو تیژە، چونکە ئەیەوێ ئافرەت زیاد لەوە پیاوی خۆش بوێت کە ئەو خۆشی ئەوێت.. بۆچی؟ بەڕاستی بۆچی؟ بۆچی لە نێوان هەردوولادا بە هەمان هێز نەبێت؟ (ئەگری) بڕوانە چۆن بە ئاسانیی لە هەموو شتەکانت ئەبوورم.. باشە (فرمێسکەکانی ئەسڕێ) سەرەڕای هەموو ئازارەکانیشم، سەرکەوتم.. ئێمەی ئافرەت واین، سروشت فێری کردووین تەبایی لەنێوان خەم و ئازارەکانمانا ڕابگرین و چۆنیش لێ بووردە بین.. (بێدەنگیی) بۆچی وا بە بێ مووبالاتیی تەماشام ئەکەیت.. بۆچی گاڵتەم پێ ئەکەیت... ها ها ها...

ئەتویست وەک ئافرەتێکی هەڵەشە دەبەنگییەک بنوێنم؟ نا.. لەگەڵ خۆمدا هەر بە وریایی مامەوە... فەوزی هەندێ سات هەیە مرۆڤ ئەگاتە ئەو بڕوایەی دەبەنگیی نواندن، لە خۆیدا ڕاستە... بەو ئافرەتانە پێ ئەکەنیم کە هانیان ئەدام دەبەنگییەکی ڕاست بنوێنم...

ئاە... خۆشەویستی بۆ ئەبێ هەموو شتێک قبووڵ بکات... هەتا زەلیلییش قبووڵ بکات.... بەوە ئیهانەت کردم کە داوات لێ کردم چارەنووسی خۆم هەڵبژێرم... (بێدەنگیی... بە ژوورەکەدا دێت و ئەچێ... ئاوازێکی نەرم تاو تاو دێتە بەرگوێی، پاشان بە هێواشی خەفە ئەبێت کە دڵی خۆش ئەکات) ئەو شادییەی ناخم ئەبینیت؟ من لە هەموو شتێکت ئەبوورم.. چەند وشەیەکی کەم لە تۆوە هەموو نائومێدیی توانەوە.. هەموو شەوێ ئەو گۆرانییەم لەبەر خۆمەوە ئەوتەوە کە تۆ حەزت لێ بوو، هەتا سەعیدی کوڕیشت کە نەیبینیویت ئێستا لەگەڵما ئەیڵێتەوە. (بێدەنگیی) بڵێی هێشتا حەزت لە دەنگم بێت... (گۆرانیی ئەڵێ)

جنة نعيمي في هواك

ما احب في الدنيا سواك

جنة غرامنا جمالها كل الغصون فيها تتمايل

(دەنگی وەستانی سەیارەیەک بە توندی دێتە بەر گوێ، بەتاسەوە ڕائەکات بۆ لای پەنجەرەکە.. سەیرێکی درێژ ئەکات.. تەماشای کاتژمێرەکەی دەستی ئەکات (دوانزەیە) ئەم کیژۆڵە جوانە هەرگیز ژوانەکانی لە یاد ناکات.. ئەویش پاش کەمێکی تر دێت. خودایە چەند نەرم و لەسەرخۆیە، لەگەڵیا ئەویش بە ئارامە.. هەموویان لە سەرەتادا بەو شێوەیەن... (پەنجەرەکە جێ دێڵێت.. چەند هەنگاوێکی کورت ئەنێت... بە دەنگێکی کز گۆرانی ئەڵێت)

جنة غرامنا جمالها كل الغصون فيها تتمايل

(زەنگی تەلەفۆنەکە لێ ئەدرێ. ساهیرە ڕائەچڵەکێ و ئاهێکی گەرم هەڵئەکێشێ و چەند جار بە قووڵیی هەناسە ئەدات.. تەلەفۆنەکە هەڵئەگرێ.) ئەلو.. کێ؟ ئاە ئینعام. خۆشەویستەکەم... ڕۆحەکەم... بێگومان هەواڵەکە ڕاستە. زۆر ڕاستە.. برووسکەکە لێرەیە... لێرە... بێگومان شڵەژاوم... ئۆو نەعومە ناتوانم بەسەر خۆم و دڵەڕاوکێ و هەڵچوونەکانمان زاڵ بم.. ها ها ها...

هەمـوو شتەکـان وەکو خەو دێنە پێش چاوم.. تکات لێ ئەکەم گاڵتەم پێ مەکە.. گوێ بگرە، نەعومە بێنە پێش چاوی خـۆت ئەوەندە شڵـەژاوم لە ژوورەکـەمـدا بۆ ئەو کراسە زەردە ئەگـەڕام کـە لە ڕۆژی بووکێنییـەکەی تۆدا لەبەرمـا بوو، هەرکـات لەبەردەم ئاوێنەکـەدا کـراسـە شەرابییەکەم لەبەر کەم ها ها ها چیدی ڕەنگەکانم بۆ لێک جیـا ناکرێتـەوە.. ئای کـە گـەمژەم.. گـەر ئەزانی چەند جار کـەوتووم بە ئەرزا.. خۆم بۆ ناگـیرێت.. هەتا ناتوانم ڕەنگەکانیش لەیەکـتر جیـا بکەمـەوە.. ها ها ها ها نەعـومـە ڕەنـگ کـوێرو دڵ کـوێر بووم.. ئەو چاوە گەورانەم هچ نابینن... چی؟ هەست بە بێزاریی ئەکەم.. ئایا لە توانامـا هەیە چەند سـاڵێکی تریش لۆمـەو لێپرسینەوە و وڕێنە بکەم و حوکم بدەم ها ها ها ها وەک پەپوولە بە ژوورەکەدا ئەخولێمەوە.. بێگومـان ژوورەکان فـەرامـۆش کـراون نا نا نا نەعـومـە سـوپاس هیچ یارمەتییەکم ناوێت.. ئەمەوێ بە تەنیا بم.. سوپاس، خۆم و خـۆشـیی و پەشـۆکـان و شڵـەژانم.. سـوپاس... (تەلەفـۆنەکە دائەنێـتەوە.. ئەچێ بۆ لای پەنجەرەکـەوە) کوڕە گەنجەکە هات.. هەمان زەردەخەنەی شەرمناوییی.. وا داواس لێ بووردن ئەکات کـە دواکـەوتووە... هەمـان تێڕوانین ئێی. شادمانن، پڕن لە ژان و هیوا... وا کەوتنە چرپە چرپ، ڕەنگە هەمان گفتوگۆش بێت..

(ئەگەڕێتەوە... وێنەی مێردەکەی لەسەر کتێبخانەکە هەڵئـەگرێت و پاکی ئەکـاتەوە) وەرە ئازیزەکـەم... بڕوا بکە بە تەنیـا من ئەفسـوونێکی وام هەیە کـە دڵشـادت بکەم (وێنەکـە ئەخـاتەوە جـێگەی خـۆی.. وەک واق وڕمـاوێک ئەوەسـتێ، جـارێکی تر هەمـان مـەسـتـیی عـاتیـفی دای ئەگـرێتـەوە، چەند جـوولەیەکی بێدەنگ ئەکـات... جـارێک پەردەکـە لا ئەدات و ئەیگێـڕێتـەوە شـوێنی خـۆی و بە دەنگێکی شیـرین) ڕۆیشتن.. سبەی ئەیانبـینمـەوە.. ها ها ها... (بە چەند جـوولەیەکی میکانیکی تۆزی سەر قەنەفەکان ئەسڕێ، ناو بە ناویش لە ئاوێنەکـەدا بە خێـرایی سەیرێکی بەژن و باڵای خۆی ئەکـات، پەنجـەکـانی بە نێـو قژیدا دێنێ و بە نازێکەوە هەردوو لەپی دەستی ئەخاتە سەر کەمەری و سمتی زۆر بە خێرایی ئەلەرێتەوە، ئینجا بە نەرمیی گۆرانیی «جنە نعیـمـە» ئەڵێت... زەنگی دەرگـای دەرەوە لێ ئەدرێت، لەجـێـی خـۆی وشـک ئەبێ، بە دەنگێکی گـەرم و نزم، خۆیەتی، ئەوە.. خودایە.. ئەی هاودەمی بێ هاودەمان..

دواجـار هاودەمـەکـەمت لە وڵاتی تەمـو مـژەوە بۆ گەڕاندمەوە.. وەرە.. ماڵئاوا ئەی ئاهو ناڵە... ماڵئاوا ئەی دڵەڕاوکـەی وێرانکەر، مـاڵئـاوا ئەی گـومـانە خراپەکـان.. خـۆش هاتیت ئەی دڵنیـایی. خۆش هاتیت ئەی خۆش بەختیی.. (دەرگا ئەکاتەوە. هەمان پۆستەچی دێتەوە ژووری).

پۆستەچی: جارێکی تر بەیانیت باش، ساهیرە خان زۆر داوای لێ بووردن ئەکەم کە بێزارم کردیت.

ساهیرە: (بە نیگایەک ک مانای لێ بووردن بگەیەنێت ئەڕوانێتە پۆستەچییەکە تا هیچ شتێکی تر نەڵێ)

بەڵێ: فەرموو

پۆسـتـەچی: دیسـان داوای لێ بووردن ئەکـەم.. لە ڕاسـتـیـدا ئەو برووسکەیەی دامـیـتێ، هەڵە بوو، بۆ تۆ نەبوو.. هی خانمێکی ترە هەمان ناوی تۆو باوکتی هەیە، مـاڵیـان لە کـۆڵانەکـەی ئەودیوە.. (شڵـەژان ئەگـاتە ڕادەیەکی ترسناک، کـاتێ سـاهیـرە بە تێـڕوانینێکی غـەمناکـەوە سـەیری پۆسـتـەچییـەکـە ئەکـات) ژمـارەی خانووەکەت ٢٥٧/ ١٠یە، وانییە؟

سـاهیـرە: (وەک ئەوەی بوورابێـتـەوە) چی!؟... بۆچی ژمارە...؟

پۆسـتـەچی: تکایە ئەتوانیت برووسکەکـەم بۆ بگێڕیتەوە...

سـاهیـرە: (ئاورێک ئەداتەوە، بە چەند هەنگاوێکی لەرزۆک ئەڕوات و برووسکەکە لەسەر مێزەکە هەڵئەگرێت و بە دەسـتـێکی لەرزیوەوە ئەیداتەوە دەست پۆستەچییەکە.) فەرموو...

پۆستەچی: ئەم برووسکەیە بۆ تۆبە.

سـاهیـرە: (بە حەپەسـاویی برووسکەکە وەرئەگرێت) ئەمەیان بۆ منە...

پۆسـتـەچی: زەرفەکەت کردووەتەوە؟ گرنگ نییە.. ببوورە بۆ ئەم لێ تێکچوونە..

(ئەچێتە دەرەوە.. دەرگاکە بە کراوەیی ئەمێنێتەوە.. ساهیرە تووشی حاڵەتێک ئەبێت وەک ئەوەی بە ناچاریی خـەونێکی تێکەڵ بە هەلوەسـەو خـەیاڵ و ڕاسـتـیی و ناڕاستیی ببینێت... هەردوو چاوی کراونەتەوەو ڕەنگی زەرد بووە) خـودایە، چیم کـردووە تا ئەم هەمـوو ئازارە کوشندەیە بچێژم؟ لە هەموو ژیانما خاوێن و باش بووم.. خودایە، وتم تەواو، ئەو برینانە سارێژ بوون کە ئەو ژیانە سەختەی بەسەرم برد، قەتماغەی هەڵدابوونەوە.. ئاه لە

سەختی ئەو ژیانەی بە ئازارو وەهم و جیهانی ترسناکی وەهم گوزەراندم.. ئایا جارێکی تریش ئەگەڕێمەوە نێو هەمان گێژاو.؟ ئەم برووسکەیە چییە!! بڵێی هەمان ناوەڕۆکی هەبێت؟ چییە ئەگەر شتێکی تری تیا بێت؟ ئەم هەمــوو لێ تێک چوونە بۆ... (پێکەنینێکی گرژ وەک جیرەی جارز کەری دەرگایەک کە مرۆڤ بە بیستنی ئازاری پێ ئەگات، دەرئەپەڕێنێت.. پێکەنینەکە لەسەر خۆ ئەبێت بە گریان، پاشان ناڵینێکی ئارام و درێژ خایەن) چی ئەبێ ئەگەر شتێکی تری بەدەر لەو وشانەی تیا بێت.. بۆ ئەو ئازایەتییەم تیا نییە بیخوێنمەوە! (بە حەپەساوییەکی زۆرەوە) ئایا دووبارە ئەگەڕێمەوە بۆ ئاهو ناڵە و بەندکردنی ئازارەکان و تەنیایی و گومانەکانم. (ئازارێکی بێدەنگ و ترسناک لەسەر ڕوخسارو چاوانی دەرئەکەوێ) ئەترسم بیخوێنمەوە.. خودایە ئەترسم ڕۆحم دەرچێ.. (ئەگری) ئاه لە شادمانیی ئەوکاتەی یاخیی ئەبێ.. خودایە.. خودایە.. بە گوێمیدا بچرپێنە گەر تاکە وشەیەکی خۆشیش بووە.. پێم بڵێ وشەی باشی تیایە... هانم بدە بۆ خوێندنەوەی.. (بەدەم ڕۆشتنەوە لارەلار ئەکات و ئەکەوێ. وەک کەسێ تووشی پەرکەم بووبێت، لوول ئەخوات.. بێدەنگییەکی درێژ.. وەک مۆمیاکراوێک دائەنیشێت و برووسکەکەش بە دەستییەوەیەتی.. سوعادی هاوڕێی دێتە ژوورەوە..

سوعاد: ساهیرە.. ئەوە چییە. چی ڕووی داوە ئەم ڕەنگ زەردییە چییە.. بە پەرۆشەوە باوەش بە هاوڕێکەیدا ئەکات کە ئەناڵێنێ.. (ساهیرەش هەر بەردەوامە لە ئاهو ناڵەی درێژی ئازاراویی) سەیرە ئەم گریانە چییە؟ (بەسۆزەوە ماچی ئەکات) چیتە ئازیزم.. ئەزانم خۆشیی دڵڕەقە.. (گاڵتەی لەگەڵ ئەکات) هەستە دەی.. (ئەو بەیتە شیعرە ئەخوێنێتەوە کە ساهیرە لە تەلەفۆنەکەدا بۆی خوێندەوە..)

لە چاو لێک نانی شەودا
لە خەون بە ئاگا هاتم

(دەست ئەدا لە دەموچاو و دەستی ساهیرە..) دەستەکانت ساردن.. نا خۆشەویستەکەم.. بەم شێوەیە دوای دوور کەوتنەوەیەکی درێژ پێشوازیی مێردەکەت ئەکەیت.. هەستە.. هەستە.. هەر هاتنەوە خۆی لە خۆیدا نیشانەی پەشیمان بوونەوە و داخ دارییەتی.. (ساهیرە ئەبات و لەسەر یەکێک لە قەنەفەکان دای ئەنێت، پاشان ئەڕوات، دەرگاکە دائەخات).. مەگری ئازیزەکەم، ئۆو ئەم هەموو ناڵینە ئازاراوییە، بۆ، قسە بکە.. ساهیرە هاتووم لە پاککردنەوەی ماڵەکەدا یارمەتیت بدەم.. ژووری نووستنەکەتت ڕێک خستووە..؟ قەیناکە.. ئێستا من دەست ئەکەم بە پاککردنەوەی هەموو شتێک و لە ژووری نووستنەکەتەوە دەست پێ ئەکەم.. (ساهیرە لە لووتکەی حەپەسان و ترس و واق وڕماندایە. برووسکەکە ئەدات بە هاوڕێکەی.. سوعاد برووسکەکە ئەکاتەوەو بە دەنگێکی شانۆییانە ئەیخوێنێتەوە..

بەڕێز ساهیرە یەعقوب

زۆر بە داخەوە هەواڵی مەرگی فەوزی عەبدولقادرت پێ ڕائەگەیەنین کە بە کارەساتی لێدانی ئۆتۆمۆبیل کۆچی دوایی کرد و ناچاریش بووین لە لەندەن بینێژین.

هاوڕێیانی خوالێخۆشبوو

ساهیرە ئەبوورێتەوە. سوعاد لە تەنیشتییەوە دائەنیشێت و واق وڕمان ئەیانخاتە گریان.

کاتێ تەلەفۆنت بۆ کردم ئاسایی بوویت؟ یان.. ئەم کارەساتە چییە.. (بێدەنگییەکی درێژ.. دەنگی کوڕەکەی ساهیرە دێت).. دایە.. دایە.. دایە...

بێدەنگییەکی درێژ و گۆرانییەکەی سەید دەرویشی نەمر بە دەنگی فەیروز.. «زوروني كل سنة مره»

پەردە

....+ بەشێکە لە قەسیدەیەکی شاعیری ئینگلیزیی «تشۆسەر» بە ناونیشانی گۆڕە شێواوەکە.

* ئەم شانۆنامەیە بە عەرەبی ناونیشانەکەی «مرحبا ایتها الطمانینة» و کاتی خۆی کردمە کوردی و هونەرمەند «خەرمان هیرانی» وەک دەرهێنان و نواندن کاری تێدا کرد و لە ١٩٨٨/٣/٢١ لە هۆڵی پەیمانگای هونەرە جوانەکانی سلێمانی نمایش کرا، لەبەر ئەوەی ئەو دەقە وەرگێڕاوەم دەست نەکەوتەوە، ناچار بووم جارێکی تر لە کتێبی «وداعا ایها الشعراء»ەوە کە ساڵی ١٩٨٨ لە «دار الشؤون الثقافية العامة» لە بەغداد چاپ کراوە، بیکەمەوە بە کوردی.

ئەگەر پشت بەو پۆلینە تەقلیدییە ببەستین کە لەبارەی نەوە و داهێنانەوە دەگوترێ، ئەوە ڕێبین ڕەسووڵ ئیسماعیل بە نەوەی دوای ڕاپەڕین دادەنرێت، بەڵام جیاوازییەکەی ئەو لەگەڵ نەوەی پێش خۆی هەر تەنیا لەو خاڵەدا نییە کە سەرەتاکانی داهێنان لای نووسەر دەست پێدەکات، بەڵکو جیاوازی بنەڕەتی لەو شێواز و نەهجە دایە کە ئەوی پێ دەناسرێتەوە، ئەویش ئیشکردنە لەسەر فەلسەفە و مەعریفەی زانستی بە گشتی، ئەمە لە پاڵ وەرگێڕانی دەقی ئەدەبی جیهانی و ڕەخنەی ئەدەبی و شانۆیی و سینەمایی.

بۆیە لە چوارچێوەی گفتوگۆیەکی فیکری و فەلسەفی لەگەڵ نووسەرێک داین کە بە زمانێکی جیاواز و نوێ قسە دەکات، بە زمانی فەلسەفی دەتوانین بڵێین ئەو کەسێکە بە ڕاستی لە ئاست نووسیندا بەرپرسیارە و بە هێمنی بیردەکاتەوە، سەرەڕای ئەوەی ئەو بوارانەی کە ئیشی لەسەر دەکات تارادەیەک تێگەیشتن لێیان قورسە، بەو مانایەی نووسین لای ئەو بە ئاسانی ڕام ناکرێت، ئەم نووسەرە ساڵانێکە لە گەشتە زیهنییەکەی خۆیدا بە ناو شارستانییەتی خۆرهەڵات و یۆنان و فیکر و فەلسەفەی مۆدێرنیتە و پۆست مۆدێرنیتە بەردەوامە، دواجار لەو دیمانەیەدا خوێنەری جددی خۆیشی دەبێتە بەشداربوویەکی ئەکتیڤ کە ڕەنگە توانیبێتمان چەند پرسیارێک لە ئاست بواری فیکری و فەلسەفی و مەسەلەی ڕۆشنبیریی بە گشتی بورووژێنین.

ڕێبین ڕەسووڵ ئیسماعیل:
خەڵکانێکی بەناو ڕۆشنبیری زۆر هەن ناتوانن لە دەرەوەی کلێشەبەندی بژین و بەبێ پاڵپشتێکی ئایدیۆلۆژی بیربکەنەوە

هەڤپەیڤین: دیار عەزیز شەریف

* با له بارەی منداڵی خۆت و سەرەتاکانی سەرهەڵدانی عەشقی خوێندنەوە و کتێب لەلای تۆ دەست پێبکەین؟

– له تەمەنی پێنج ساڵی خرامە بەر خوێندن، چونکە لە ناسنامەکەمدا تەمەنم بە گەورەتر نووسرا بوو، یەکەم قوتابخانە کە تێیدا خوێندبێتم، خەلەکانی نزیک بانکی ڕەشیدە لەناو بازاڕی هەولێر کە چوومە قوتابخانە نەمدەزانی قەڵەم بەدەستمەوە بگرم و شەوان زۆر دەگریام، چونکە ئەرکەکانم پێ نەدەنووسرایەوە، بۆیە باوکم هەرچەندە نەخوێندەوار بوو، فێری چۆنیەتی قەڵەم گرتنی کردم، ئەوە دەبێت پێش ساڵی ۱۹۷٥ بووبێت، چونکە کاتێک شەڕی عیراق و ئێران دەستی پێکرد، لە پۆلی شەشەمی سەرەتایی بووم. لە کۆتایی حەفتاکان لەلای ئامۆزایەکم کە سەرتاش بوو دوکانی لەنێو بازاڕی شێخەڵڵا بوو، بوومە شاگرد، زۆرتر بەهاوینان ئەو کارەم دەکرد، بەو پارە کەمەی کە ڕۆژانە وەرم دەگرت، دەچووم لە کتێبخانەی تەئمیم گۆڤاری (مزمار و مجلتی)م دەکڕی کە بەزمانی عەرەبی لە بەغدا دەردەچوون و تایبەت بوون بە منداڵان، لەڕێگای ئەو گۆڤارانەوە فێری خوێندنەوەی عەرەبی بووم، جگە لەوەش دوکانی سەرتاشی ئەوکاتە وەکو سیمیناری سیاسی ئێستا وابوو، خەڵک زانیاریان تێدا دەگۆڕییەوە و باسی دنیایان دەکرد، منیش لە کونجێک دادەنیشتم و گوێم لێ دەگرتن.

لە ساڵی ۱۹۸۱ چوومە ناوەندی و لە قوتابخانەی سەیداوە وەرگیرام، لەوێ دوو دەوام بوو، جگە لە ناوەندی، ئامادەیی ڕزگاریش هەر لەوێ بوو، بیرمە ئەو ساڵە هێشتا پۆلی یەکەمی ناوەندی بووم کە خۆپیشاندانی قوتابیانی زانکۆی سەلاحەدین دەستی پێکرد و ئامادەیی ڕزگاریش بەشدارییان تێدا دەکرد و چەندین جار پۆلیس تەقەیان لە قوتابیان کرد تەنانەت جارێکیان دوای هێمن بوونەوەی ڕەوشەکە، کاتێک چوومە حەوشەی قوتابخانە، بینیم خوێنێکی زۆر لەو ناوە ڕژابوو، زیاتر لە سێ قوتابی بە گوللەی پۆلیس بریندار ببوون. ڕەوشی خوێندن ئەوکاتە زۆر ناخۆش بوو، منیش لە وانە زانستییەکان خراپ بووم، بۆیە بەردەوام لە جەبر و ئەندازە و کیمیا و فیزیا دەکەوتم، تەنانەت پۆلی دووەم و سێیەمم بە چوار ساڵ بڕی، بۆیە ساڵی ۱۹۸٦بە دەوری دووەم دەرچووم، تەنانەت ئەوکاتەش دەرنەدەچووم، بەڵام مامۆستایەکی ئافرەت هەبوو ناوی ست جوان بوو، کە بینی هەمووی نیو سەعاتێک کاتی تاقیکردنەوە ماوە و منیش یەک پرسیاری جەبرم وەڵام نەدابۆوە، لێی پرسیم ساڵی چەندە متە؟ منیش گوتم دووەم، گوتی ئەی موالیدت، گوتم ئەگەر ساقیت بم دەبمە عەسکەر، چونکە ئەوکات ئەوەی دوو ساڵ لەسەریەک ساقیت بوایە و موالیدی گەورە بووایە یەکسەر دەیانبرد بۆ عەسکەری، چونکە شەڕی عیراق و ئێران گەرم بوو، بۆیە دوو پرسیاری پێگوتم و گوتی بڕۆ ئەوەندە بەسە دەردەچی.

کاتێک دەرچووم، خۆم بڕوام نەدەکرد، چونکە هەرگیز پێم وانەبوو لە جەبرو ئەندازە دەردەچم، کێشەی من لەوەدا بوو هەر لە سەرەتاییەوە لە ماتماتیک خراپ بووم، ئەوەشیان چیرۆکێکی ترە.

* چۆن چیرۆکێکی ترە؟

– چونکە لە پۆلی چواری سەرەتایی ماتماتیکمان وەرگرت و دەبووایە جەدوەل زەرب ئەزبەر بکەین، ئەوکاتە مامۆستایەک ئەو وانەیەی پێدەگوتین ناوی شێروان بوو، چوومە ماڵەوە و ئەزبەرم کرد، بۆ بەیانی کاتێک هەڵیساندم و گوتی ئەوەندەی فی ئەوەندە دەکاتە چەند من یەک شتم لەبیر نەما، مامۆستایەکی زۆر غەددار بوو، بەردەوام داری بەدەستەوە بوو، زۆریش لێی دەترسام، پێی گوتم دەستت بکەوە، گوتم مامۆستا پرسیارێکی ترم لێبکە، گوتی زۆر مەڵێ و دەستت بکەوە، من تاوەکو گەیشتبوومە پۆلی چوار لێدانی مامۆستام نەخواردبوو، بۆیە زۆر دەترسام، دەسم کردەوە و چوار داری خراپی لێدام، زۆر هێشا، دوای کەمێک ئێشەکەی نەما، ئەوجا زانیم دار خواردنەکە لە جەدوەل زەرب ئەزبەر کردن خۆشترە، بە ڕاستی ترسم لە لێدان شکا، بۆیە لەو ڕۆژە بەدواوە بێباکانە دەچوومە ژوورەوە، پێی دەگوتم ئەزبەرت کردووە یا چوار دارت لێبدەم، دەمگوت چوار دارم لێبدە، ئەو بەو چوار دارە وازی دێناو نەدەهاتەوە لام تاوەکو ڕۆژێکی تر، منیش بەو چوار دارە وازم هێناو لەو ڕۆژەوەی دوژمنم بوو بە ماتماتیک و جەدوەلی زەرب. ئێستاش زۆرجار کاتێک بیر لەوە دەکەمەوە ماوەی هەشت ساڵە سەرقاڵی لێکۆڵینەوەم لە ماتماتیک و ئەندازە، تێدەگەم من ڕقم لە ماتماتیک نەبوو، بەڵکو ئەو مامۆستایە بوو نەیتوانی وانەکەم لەلا خۆشەویست بکات.

*** ئەی لە قۆناغی ئامادەییت چۆن چوویتە ئامادەیی پیشەسازی، ئەوکاتە حەزت لە خوێندن نەبوو، یا شتێکی تری لە پشتەوەبوو؟**

– لە ساڵی ١٩٨٦ چوومە ئامادەیی پیشەسازی بەشی میکانیک کە لە نزیک هۆڵی زەردە، ئەوکات بۆ من گرنگ نەبوو دەچمە کوێ دەخوێنم، ئەوەی گرنگ بوو، ئەوەبوو بۆ ماوەی سێ ساڵی تر لە سەربازی دوور کەوتمەوە. جگە لەوەش معەدەلی من زۆر کەم بوو، ئامادەیی وەری نەدەگرتم، بۆیە چوومە ئەوێ، پرسیم کامە بەش ماتماتیکی تێدا نییە، گوتیان بەشی دارتاشی، گوتم باشە لەو بەشە دەخوێنم، ئەوە بوو دەستم بە خوێندن کرد و لە ساڵی ١٩٨٩ تەواوم کرد. بە درێژایی خوێندنم لە سەرەتایی و ناوەندیی و ئامادەیی، بەردەوام لە خوێندنەوە دانەبڕاوم، لە ساڵی ١٩٨٤ەوە بەشێوەیەکی بەردەوام ئیشتیراکی ڕۆژنامە عەرەبییەکانم هەبوو، تەنانەت زۆرجار نەمدەتوانی بەبێ ڕۆژنامە بچمە ماڵەوە، بۆیە دەچوومە بەردەم دارولوەتەنییە بۆ تەوزیع لەژێر ئۆتێل شیرین پالاس، چونکە لە موسڵەوە ڕاستەوخۆ دەهاتە ئەوێ و لەوێوە دابەش دەکرا، من هەر لەوێ ڕۆژنامەکانی خۆمم دەکڕی، تەنانەت هەندێ جار هاوکاری کارمەندەکانم دەکرد و ڕۆژنامەم لەگەڵ دادەبەزاندن، بۆیە چەند ڕۆژنامەیەکیشیان بەبێ پارە دەدامێ.

لە منداڵی زۆر سەرسام بووم بە مامۆستا عەباس عەبدوڵلا یووسف و زۆرجار کتێبی منداڵانی پێدەداین، چونکە جگە لەوەی ئامۆزای دایکمە، ماوەیەکی زۆریش لە یەک خانوو بەیەکەوە بووین، بۆیە ئەو بەگشتی لەلای خزم و کەسانی ئێمە خۆشەویست بوو، ئەوەش زۆرتر کاری کردە سەرم و زیاتر پێی سەرسام بووم، تەنانەت هەندێک جار دادەنیشت چیرۆکی بۆ دەخوێندینەوە و ئێمەش گوێمان بۆی شل دەکرد. من بۆ خۆم لە ساڵی ١٩٨٧ەوە دەستم بە خوێندنەوەی کتێب کرد، هەندێک کتێبی شیعری کوردی و کورتە چیرۆکی عەرەبی کە ماوە ماوە دانەیەکم لە بازاڕ دەکڕی. لە ساڵی ١٩٨٩ بۆ یەکەم جار بڕیارمدا کتێبخانەیەکم هەبێت، لەوە بەدواوە بەشێوەیەکی بەردەوام ئەو کتێبانەم دەکڕی کە پێویستم پێ بوون. باوکم ئەگەرچی کەسێکی نەخوێندەوارە، بەڵام بەردەوام پارەی دەدامێ بچم کتێبی پێ بکڕم، ئەوەش بۆ من نیعمەتێک بوو، چونکە دەمزانی چەندین هاوڕێم ئەگەر کتێبیان ببردایەتە ماڵەوە، باوکیان لێیانی دەدڕاند.

وەرگێڕان لە لای من کارێکی تەواوکەری نووسینی خۆمە. من بۆ ئەوە کاری وەرگێڕان دەکەم تا باشتر لەو بوارانەدا تێبگەم کە کاریان تێدا دەکەم

*** تۆ لە سەرەتاوە لەسەر زۆر بواری جیاجیا نووسیوتە، ئەوەی لە یادما بێت، ڕەخنەی ئەدەبی، تێڕامان لە فرۆید و هەوڵەکانت بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی وەهم و قوتابخانەی فرانکفۆرت و هەڵوەشاندنەوەگەرایی و سیمیۆلۆژیا، ئینجا فەلسەفە و فەلسەفەی سیاسی، فەلسەفەکەی کیرکەگۆر، هیگڵ، هەروەها وەرگێڕان کە لەم ساڵانەی دوایی بە زەقی لە ئیشەکانی تۆدا دیارە، بەمانایەکی تر ئەو دڵەڕاوکێ یان جێگیرنەبوونە چییە لە پانتایی داهێنانی تۆدا؟**

– سەرەتاکانی نووسین لەلای من بۆ ساڵی ١٩٨٩ دەگەڕێتەوە، سەرەتا بە زمانی عەرەبی دەمنووسی، بە کورتە چیرۆک دەستم پێکرد، بەڵام هیچ شتم بڵاونەدەکردەوە، دوای ڕاپەڕین هەر بە عەرەبی دەمنووسی، بەڵام هەر بڵاوم نەدەکردەوە، چونکە ئەوکات هەر بۆ خۆمم دەنووسی، زۆرتر تەرکیزم دەکردە سەر خوێندنەوە و زیاتر شاکاری ڕۆمان و ڕەخنەی ئەدەبی و فیکریم دەخوێندەوە، ئەوکاتە کەسێک لە جیهانی عەرەبی سەرنجی ڕاکێشابم عەباس مەحموود عەقاد بوو، چەند شتێکم لەسەر خوێندەوە، یەکەم وتارم لەسەر عەقاد لە ڕۆژنامەی ئیتحاد بڵاوکردەوە، بڵاوبوونەوەی بووە هاندەرێکی گەورە بۆ بڵاوکردنەوەی وتارەکانی دیکەم...

زۆر کەم قەناعەتم بە نووسینەکانی خۆم دەهات، زۆریش لەکاتی نووسینی لێکۆڵینەوەکانمدا پاڵەپەستۆم دەخستە سەرخۆم، لەژێر بارودۆخێکی سەخت و دژواردا دەمنووسی، کرێکاری سەموونخانە بووم، کتێبیشم دەنووسی. کاتێک لە ساڵی ٢٠٠٢ لەسەر داوای کاک ئازاد عەبدولواحید بوومە یەکێک لە نووسەرانی ڕامان و لەوێ دامەزرام، ڕۆژێکیان خەریکی نووسین بووم، ئاگادار نەبووم کاتی دەوام تەواو بووە و برادەرانیش ڕۆیشتوونەتەوە، تەنیا کاک ئازاد مابۆوە، کە هاتە خوارەوە بینی هێشتا لەسەر مێزەکەم ماوم، سەری

سورما، گوتی دەوام تەواو بووە و نەرۆیشتوویتەوە، پێم گوت کاک ئازاد من لەنێو ئارد و هەویر و تۆز و خۆڵدا دەنووسم، ئێستا مێز و کورسیم هەیە، چۆن لە نووسین بێزار دەبم. بۆیە نووسین بۆ من هەر ئەوە نییە کارێکی رۆتینی بێت، نووسین لەلای من بۆتە ئەرک، لەو روانگەیەشەوە بەردەوام هەوڵمداوە کاری وا بکەم، کەم کەس دەتوانێت خۆیانی لێبدەن. وەک ئاماژەم پێدا سەرەتاکانی نووسین لای من پەیوەست بوو بەبواری سیاسی، ئەوەبوو کۆمەڵێک وتاری سیاسیم بە زمانی عەرەبی نووسی و لە رۆژنامەکانی ئیتحاد و رایە الحریە بلاوکردەوە، دواتر لە پاییزی ١٩٩٤ کتێبی (فەلسەفەی دەوڵەت)م نووسی، کە تەواوم کرد، نەمزانی کتێبە، ئەزموونی نووسینی کتێبم نەبوو، لە خۆمم دەپرسی، ئەوە چییە من کردوومە؟ بەشەرمەوە پیشانی هەندێک کەسم دەدا، دواتر لە بەهاری ١٩٩٥ وەرمگێرایە سەر زمانی کوردی، پاشان لە حوزەیرانی ١٩٩٦ لە رێگای برادەرێک بەناوی دارا رەئووف ناردم بۆ دکتۆر پێشەوا تاڵەبانی، کە ئەوکات بەرپرسی پەیمانگای کادیرانی یەکێتی بوو لە هەولێر، داوای کرد بۆم چاپ بکات، منیش رازی بووم، پاشان بەهۆی بارودۆخی شەری ناوخۆ، کتێبەکە چاپ نەکرا، بۆیە لە پاییزی ساڵی ١٩٩٧ بە پارەی خۆم (٢٥٠)دانەم چاپکرد، چونکە نەمزانی دەستنووسەکەی چی بەسەر هاتووە.

لە پاییزی ١٩٩٥ کتێبی (سیستەمی سیاسی)م نووسی، دواتر لە پاییزی ١٩٩٦ کتێبی (سەرهەڵدانی فەلسەفە)م نووسی، لەگەڵ ئەو کتێبەدا بە تەواوی رووم کردە فەلسەفە و دنیایەکی مەزن و گەورەم دۆزییەوە، لە پاییزی ١٩٩٧ کتێبی (فەلسەفەی فەلسەفە)م نووسی، لە هاوینی ١٩٩٨ کتێبی (ئەپستمۆلۆژیا و فەلسەفە)م نووسی، ئەوکاتە کارەبا نەبوو، دنیاش زۆر گەرم بوو، منیش جگە لەوەی لە کاتی پشوو لە سەموونخانە دەمنووسی، لەکاتی پشووی نیوەرۆژیانیش لە ژووری سەرەوەی ماڵەوەمان دادەنیشتم و دەمنووسی، کاتێک دوا رستەی بەشی حەوتەمی کتێبەکەم تەواو کرد، راستەوخۆ کەوتمە خوارەوە و لە هۆش خۆم چووم، کاتێک بردمیانە نەخۆشخانە، دەرکەوت بەهۆی گەرما و ماندوو بوونەوە، گرانەتا و حومای ماڵتا و زەردکم گرتووە، بۆیە دکتۆر بۆ ماوەی یەک هەفتە لە نهۆمی شەشەمی نەخۆشخانەی رزگاری خەواندم و گوتی دەبێت لەژێر چاودێری پزیشک دابێت. بۆیە من بەردەوام لە جێگۆرکێدا بووم، بە فەلسەفەی سیاسی دەستم پێکرد و چوومە نێو فەلسەفە و دواتر ئەپستمۆلۆژیا، ئینجا تێگەیشتم بۆ ئەوەی باشتر لەوانە تێبگەم دەبێت سایکۆلۆژیا بخوێنم، هاتم نزیکەی ساڵێک سەرقاڵی توێژینەوەی سایکۆلۆژی بووم و کتێبێکی فرۆیدیشم لە بارەی جەنگ و خۆشەویستییە وەرگێرا و هێشتا چاپ نەکراوە، دواتر زانیم دەبێت باشتر لە کۆمەڵگا و مرۆڤ تێبگەم، بۆیە رووم کردە سۆسیۆلۆژیا و ئەنترۆپۆلۆژیا، بەنووسین و بە وەرگێران باشتر توانیم لەو بوارانە تێبگەم. لەلایەنی رەخنەی ئەدەبیشەوە، بە قووڵی چوومە نێو رەخنەی هەڵوەشاندنەوەگەرایی و سیمیۆلۆژی، چەند لێکۆڵینەوەیەکم لەم بارەیەوە نووسیوە و کتێبێکیشم وەرگێراوە، بۆیە وەرگێران لەلای من کارێکە تەواوکەری نووسینی خۆمە، من بۆ ئەوە کاری وەرگێران دەکەم تاوەکو باشتر لەو بووارانە تێبگەم کە کاریان تێدا دەکەم.

* بەرلەوەی کورتە چیرۆکت دەنووسی بۆچی دواتر بەوتاری سیاسی دەستتپێکرد؟

– مەسەلەکە پەیوەست بوو بە بارودۆخی سیاسی، من ئەوکات دەستم کرد بە نووسینی رەخنەی سیاسی لەسەر سیاسەتی کوردی و چۆنیەتی بەرێوەبردنی حکومەت، ئەوکاتانە زۆرتر حەزم نەدەکرد وەک ئەدیبێک دەرکەوم، بەڵکو وەک رەخنەگرێکی سیاسی کارم لەسەر ئیشی هەندێک لە فەلسەفەکار دەکرد کە لە بارەی دەوڵەتەوە شتیان هەیە وەکو رۆسۆ و هیگڵ و جۆن لۆک... یەکەمجار لێکۆڵینەوەیەکم لەسەر فیدرالی نووسی، دواتر بوو بە کتێبێک.. من ئەوسا بیرم لەوە دەکردەوە کە ئایا کامانەن ئەو فاکتەرانەی کە پێویستن بۆ دروستبوونی دەوڵەتی کوردی، بەڵام وەک ئاماژەم پێدا ئەو بەرهەمەم لە بارەی بنەماکانی دروستبوونی دەوڵەتەوە بوو قوربانی شەری ناوخۆ!

* هۆبس جەخن لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەوڵەت لە رێی هێزەوە دێت، کەچی رۆسۆ پەیوەستی دەکاتەوە بە پەیمانی کۆمەڵایەتی، ئێمە لە بەردەم کامە هەڵبژاردنداین؟

– تێروانینەکەی هۆبس ئەوەیە کە مرۆڤ گورگی مرۆڤە، کەواتە بەدیدی ئەو پێویستە هێز ئەو گورگە جڵەو بکات، بۆیە تێزەکەی ئەو لە ململانێی بەردەوام دایە کە

ئەگەر دەسەڵاتێکی دیکتاتۆر و سەرکوتکەرانە نەبێت ناتوانێ ئەو گورگە کۆنترۆڵ بکات، هەرچی ئەوەی ڕۆسۆیە پێی وایە دەسەڵاتی سیاسی لە ئەنجامی پەیمانێکی کۆمەڵایەتییەوە دەبێ لەنێوان خەڵک و میر، کە تێیدا خەڵک متمانە بە دەسەڵات دەبەخشن و میریش ئاسایش و ئارامی بۆ خەڵک دابین دەکات.

ئەوەی کە من باوەڕم پێی هەیە هێنانەوەی چەند فەیلەسوف و هزرڤانێکە لە بەرامبەر یەکتریدا بۆ ئەوەی موناقەشە و مشتومڕ و دیالۆگ دروست بکەم، ڕاستە هەریەکە لە تۆماس هۆبز و ڕۆسۆ و جۆن لۆک لەسەر دەوڵەتییان نووسیوە، بەڵام هەریەکەیان لە گۆشەنیگایەکەوە لە دروستبوونی دەوڵەت دەڕوانێت، کە ڕاوبۆچوونی هەریەکەیانم بە نموونە هێناوەتەوە دواجار ڕاوبۆچوون و قەناعەتەکە بۆ خوێنەر جێدەهێڵم کە ئێمە دەتوانین بە سوود وەرگرتن لە کامە تیۆر بنەماکانی کۆمەڵگایەکی مەدەنی و تەندروست و دەسەڵاتێکی سیاسی وا بەرهەم بێنین کە دابڕاو نەبێت لە کۆمەڵگا و خەڵک.

* ئەی لە بارەی کتێبی سیستەمی سیاسی، بەتایبەتی لە بارەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەزموونی سۆشیالیزم.. ئایا ئەوەش ڕێچکە گرتنی تۆ نییە بۆ بواری سیاسی؟

- ١/١٠/١٩٩٥ دەستم پێکرد ١/٤/١٩٩٦ تەواو بوو لێکۆڵینەوەیەکی زۆر قووڵ و دوور و درێژ بوو، ئەوەش لەبەر ئەوە بوو کە هەستم کرد لە فەلسەفەی دەوڵەتدا من لە ڕوانگەیەکی دەرەکییەوە لە دەوڵەت دەڕوانم، باس لە سیستەمەکانی حوکمڕانی دەکەم بەڵام نەمتوانیبوو بچمە ناوەوەی سیستەمی حوکمڕانی و ئەو ئایدیۆلۆژیایانەی دەوڵەت بەڕێوە دەبەن.

* مەبەستت لە قەوارەی دەرەکی چییە؟

- لە فەلسەفەی دەوڵەتدا باس لە چەند تیۆرییەکی ڕووت دەکەم کە باس لە بنەماکانی دامەزرانی دەوڵەت دەکەن، بەبێ ئەوەی باس لەو دەسەڵاتە بکەم کە ئەو دەوڵەتە بەڕێوە دەبات، بۆیە هاتم لەم کتێبەیاندا باسم لەو سیستەمە سیاسیانە کرد کە دەوڵەت بەڕێوە دەبەن، من ئەوکاتە بە سەرەتاکانی سەرهەڵدانی فەلسەفەی سیاسیدا گەڕام، بۆیە دەبینی باس لە میزۆپۆتامیا و میسری کۆن دەکەم، پاشان باس لە هیند و چین ئەو بیرکردنەوە سیاسییە چۆن گۆڕا، ئینجا لە یۆنان چۆن لەسەر دەستی ئەفلاتوون و ئەرەستۆ پێشکەوت، پاشان فەلسەفەی ڕۆمانییەکان لەسەر بنەمانی هێز دەستی پێکرد، تا سەرهەڵدانی کێشەی ئایین لە ئەوروپا تاوەکو سەدەی شازدەیەم لەوێشەوە هەستم کرد ئەو بۆشاییەی لە کتێبی فەلسەفەی دەوڵەت جێم هێشتبوو، لە بارەی هۆبز و ڕۆسۆ و لۆک و هیگڵ ئەو جارەیان شیکردنەوەیەکی تێر و تەسەلم بۆ هزری ئەوانە کرد، بە مانای ئەوەی کتێبی سیستەمی سیاسی خوێندنەوەیەکە بۆ بەرەوپێشچوونی هزری سیاسی لە سەرەتاکانی یاساکانی حامورابی تا دەگاتە سیستەمی دیموکراتیەت و لیبرالی کە ئێستا لە دنیادا بالادەستە، بەڵام لەبەر بارودۆخی نالەباری ئەوکاتی کوردستان تا ساڵی ٢٠٠٣ لەلام مایەوە.

* ئەگەر بگەڕێینەوە لای هیگڵ تۆ خۆت چەند لەگەڵ ئەو ڕایەی ئەو دایت کە دەڵێ: «مێژوو لەگەڵ دامەزراندنی دەوڵەت دەست پێدەکات، ئەگەر نا کۆی ڕووداوەکانی تر دەکەونە دەرەوەی مێژوو»؟

- هیگڵ زۆر لەژێر کاریگەریی شۆڕشی فەرەنسی و کەسایەتی ناپلیۆندا بووە، تەنانەت پێی وایە شۆڕشی فەرەنسی مێژووی دروستکردووە، هەر لەبەر ئەوە نا، چونکە تەنیا گۆڕانێک بووبێ و بارودۆخێکی نوێی لەگەڵ خۆیدا هێنابێ، هەروەها لەبەر ئەوەش نا ڕووداوێک بووە جیهانی هەژاندووە و جیهانێکی نوێ و باشتر و عەقلانیتری بەرهەمهێناوە، بەڵکو لەبەر ئەوەی بەشێوەیەکی کردەییانە هەموو پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و ئایدیۆلۆژی بەیەکەوە بەستایەوە، هەموو ئەو ڕووداوانەی ئەو کاتە وا تەماشا دەکران کە لە یەکتری دابڕاوو جیاوازن و تەنیا لە ڕووی پێوەندییە دەرەکییەکانیانەوە بەیەکەوە پەیوەست بوون، وەکو سروشت و عەقڵ و گەل و نەتەوە و زانست و مەعریفە و دامەزراوە جیاجیاکان و ماف و شێوەی ژیان- ئەخلاقی خودی و بابەتی و شێوەی دەرکەوتن و دابونەریت و پۆشاک و جەژنەکان و...تاد. هیگڵ کاتێک ناپلیۆن دەبینێت دێت ئەڵمانیا داگیر دەکات، دەڵێت: «ڕۆحی جیهانم بینی لەسەر ئەسپێکی سپیدا بوو»، بۆیە لەلای ئەو ناپلیۆن داگیرکەر نەبوو، ناپلیۆن ڕزگارکەرێک بووە کە جیهان بەرەو ئازادی دەبات، ئەو تێڕوانینەی هیگڵ بۆ شۆڕش و مێژوو، بۆ دەوڵەت تێڕوانینێکی تایبەتە، چونکە لەلای ئەو هیچ شتێک لە دەرەوەی مێژوودا نییە،

ئەگەرچی پێش مێژوو– پاش مێژووش هەیە. هیگڵ پێی وایە دەوڵەت بزوێنەری مێژووە، بۆیە لەگەڵ دەوڵەتدا مێژوو دەستپێدەکات، بەمانای ئەوەی کۆمەڵگای سیاسی ڕێکخراو تەنیا لەنێو دەوڵەتدا بوونی هەیە، لە دەرەوەی چوارچێوەی دەوڵەتدا، خەڵک هەن، کۆمەڵگا هەن، بەڵام کۆمەڵگای سیاسی نین، چونکە ئەوە دەوڵەتە کاری سیاسی ڕێکدەخات و دەسەڵاتەکان دەستنیشان دەکات. هەموو ئەوەی لە دەرەوەی دەوڵەتدا ڕوودەدات، بەشێکە لە حاڵەتی کۆمەڵایەتی، نەوەکو سیاسی. دیارە ئەو تێڕوانینەی هیگڵ ئەنجامی لێکدانەوەی حاڵەتی سیاسی ئەڵمانیایە بەرلەوەی ناپلیۆن داگیری بکات، ئێمە لێرەوە تێدەگەین بۆچی هیگڵ پێشوازی لە ناپلیۆن دەکات، چونکە پێی وایە دەکرێت لەسەر دەستی ئەودا ئەڵمانیایەکی تازە بێتە بوون، چونکە ناپلیۆن لە ڕێگای داگیرکردنەوە ئەڵمانیا یەکدەخاتەوە، یەک سیستەم و یەک فەرمانڕەوایی دەبێ، ئەوەش بنەمای دامەزراندنی دەوڵەتە لەلای هیگڵ.

ئەو بۆچوونە هیگڵی کردۆتە فەلسەفەکاری دەوڵەتی و وەکو تیۆریستێکی سیاسیش هاتۆتە پێشەوە، چونکە ئەو کاتێک ڕێڕەوی گەشەکردنی عەقڵ لە خۆرهەڵاتەوە بەرەو خۆرئاوا دەکێشێت، لە ئەڵمانیادا کۆتایی پێدێنێت. لە ڕۆژگارێکدا کە دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی خەونی هەموو گەلانی دنیا بووە، ئاساییە فەلسەفەکارێکی وەکو هیگڵ بەو شێوەیە گوزارشت لە گرنگی دامەزراندنی دەوڵەت بکات و بەبێ بوونی دەوڵەت، هەموو پرۆسەیەک بخات دەرەوەی مێژووەوە.

لەنێو فەلسەفەدا پانتاییەکی گەورەتر هەیە بۆ بیرکردنەوە و ڕاڤەکردن

* بەڵام ئەوە چ جۆرە فەلسەفە و ڕووگەیەکی هزرییە کە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی ڕەوایەتی بە جەنگ و کوشتارگەکان دەدات، یان بە مانایەکی تر بۆچی هیگڵ باس لە واقیعیەتی ژیانی کۆمەڵگایەک ناکات کاتێک شەڕخوازێکی وەک ناپلیۆن لە ڕێی هێزەوە هەڵیدەلووشێت؟

– هیگڵ قسەیەکی ناوداری هەیە دەڵێت: «هەموو فەلسەفەیەک کوڕی سەردەمی خۆیەتی» ، ئەو تێڕوانینەی هیگڵیش تێڕوانینی سەردەمی خۆیەتی و ناکرێت بەپێی پێوەرەکانی ئێستا هەڵبسەنگێنرێت، ناپلیۆن بەرجەستەکاری دروشمی یەکێتی ئەوروپا بووە، ئەو دەرکەوتەی شۆڕشی فەرەنسا بوو، شۆڕشێک بۆ یەکەم جار بانگەشەی ئازادی و یەکسانی و برایەتی دەکرد، ئەو دروشمەی خەونی بیریار و فەلسەفەکاران بوو. ناپلیۆن واتا دەوڵەتی یاسا و یەکسانی و پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی، بۆیە لەلای خەڵک بەگشتی وەکو ڕزگارکەرێک تەماشا دەکرا، نەوەکو داگیرکەر، ئەوانەی دەسەڵاتیان لە دەست چوو بوو وەکو داگیرکەر تەماشایان دەکرد، مەسەلەکە حوکم و ئیمتیازات بوو. دواتر ئەوکات هێشتا هەست و ویژدانی نەتەوەیی و بەو شێوەیە پێنەگەیشتبوو هەر وڵاتێک بانگەشەی دەوڵەتی نەتەوەیی خۆی بکات، ڕەنگە یەکێک لە ئەنجامەکانی جەنگەکانی ناپلیۆن ئەوە بوو بێت هەستی نەتەوەیی لەنێو ئەو وڵاتانەدا بڵاوکردەوە کە داگیری دەکردن و ڕۆحی بەرەنگاربوونەوەی لەلا دەخوڵقاندن. لەگەڵ ئەوەشدا هیگڵ کۆمەڵێک ڕەخنەی هەیە لە بنەماکانی شۆڕشی فەرەنسی و وەرچەرخانی ئەو شۆڕشە بەلایەکی تردا.

* لە چ بارێکدا لێکۆڵینەوە و مەعریفەی فەلسەفە و ئایین بریتی دەبێت لە گەڕان بەدوای حەقیقەت کە تۆ لە هەمان کتێب ئەو ڕایەت بە نموونە هێناوەتەوە؟

– من لەو کتێبەمدا لە بارەی هیگڵ، هەوڵمدا زۆرتر ڕاوبۆچوونەکانی خۆم لە چوارچێوەی بیرکردنەوە و گۆشەنیگاو تێڕامانی هیگڵی دەربڕم. ئەوکاتەی ئەو کتێبەم دەنووسی هەوڵمدا بە تەواوی وەکو هیگڵ بیر بکەمەوە، لەبەر ئەوە سانا نییە بۆچوونەکانی من و هیگڵ لە یەکتری جیا بکرێنەوە، چونکە بە هەمان ئەو زمانە دەدوێم کە هیگڵ پێی دەدوا، ئەگەرچی زیاتریش مەبەستم ئەوە بوو هیگڵ وا لێبکەم بە کوردی بیر بکاتەوە و بەکوردی بدوێت تاوەکو کێشەی تێنەگەیشتن و ئاڵۆزی زمان چارەسەر بکەم. مەبەستم بوو لە پەنای زمانی هیگڵەوە تێزو بۆچوونەکانی خۆم بخەمەڕوو. دیارە بە درێژایی مێژوو فرمانی هەریەک لە فەلسەفە و ئایین و بەردەوام گەڕان بووە بەدوای حەقیقەت، ئەوە بەتەنیا تێڕوانینی من نییە، ئەوە بۆچوونی هیگڵیشە بۆ کاری هەردوولا، بابەتەکانی فەلسەفە و ئایین خاوەنی یەک

ناوەرۆکن، ئەویش گەڕان بەدوای حەقیقەت. لێرەدا دەبێت ئەوە بزانین فەلسەفەی هیگڵ فەلسەفەیەکی ئایدیالیستییە، منیش کەسێکی ئایدیالیم، بۆیە خاڵێکی هاوبەش کۆمان دەکاتەوە، ئەویش ماهییەتی حەقیقەتە کە پێم وایە لەلای هەردووکمان یەک مانای هەیە، ئەگەرچی ئاراستەکانی زۆر لە یەکتری جیاوازن. هیگڵ لەژێر کاریگەری بۆچوونەکانی لۆتەردایە، زیاتریش وەکو کەسێکی مەسیحی- پرۆتستانتی دەدوێت، لەوەشەوە تەماشای پێوەندی نێوان دەوڵەت و ئایین دەکات، بۆیە هیگڵ هیچ کێشەیەک لەنێوان دەوڵەت و ئاییندا نابینێت، ئەوەش مانای وایە هیچ کێشەیەک لەنێوان فەلسەفە و دەوڵەت، فەلسەفە و ئایینیشدا نییە. تاکە حەقیقەت لەلای هیگڵ بوونی رۆحی رەهایە، هێزێکی گەردوونی کە هاوکێشەکان رادەگرێت و ئاراستەیان دەکات، عەقڵ و ناموسێکی کەونی، ئەوەش بنەمای بیرکردنەوە و تێڕوانینی منە بۆ گەردوون.

کەواتە فرمانی هەریەک لە فەلسەفە و ئایین گەڕانە بەدوای هەنگاوەکانی ئەو عەقڵە رەهایە، لەکاتێکدا ئایین بنەماکانی چەسپاندنی دەسەڵاتی ئەو عەقڵ جێگیر دەکات، فەلسەفە دێت لەگەڵ ئەو عەقڵەدا تەماهی دەبێت و ئیدراک بە سروشت و مێژوو دەکات، سروشت و مێژوو بە شێوەی راستەقینەی خۆیان، وەکو ئەوەی رێگایەک بن بۆ بەرجەستە بوونی رۆح و دەرکەوتنی لە میانەی سروشت و مێژووەوە، ئەوەش هەمان ناوەرۆکی ئایینە، ئەگەرچی هزرڤانە ئایینییەکان نەیانتوانیوە بەو شێوەیە گوزارشتی لێبکەن، لەبەر ئەوەی لەلایەک لەنێو فەلسەفەدا پانتاییەکی گەورەتر هەیە بۆ بیرکردنەوە و راڤەکردن، لەلایەکی تریشەوە هزرڤانە ئایینییەکان خۆیان لەنێو چوارچێوەیەکی تەقلیدیدا سنووربەند دەکەن.

* ئەگەر لەو گۆشەنیگایە بێینە دەرەوە کە هیگڵ لە بارەی پێوەندی نێوان ئایین و فەلسەفەوە پێمانی دەبەخشێت، ئەوە دەبینین دیدی هەریەکە لە فەلسەفە و ئایین بۆ گەردوون و مرۆڤ بەگشتی دوو دیدی تەواو لە یەکتری جیاوازن، چونکە دین هەمیشە یەک حەقیقەتمان پێدەبەخشێت، کەچی لە مێژووی فەلسەفەدا حەقیقەتەکان بەردەوام لەگۆڕاندا بووینە، دواتریش وەک فیورباخ دەڵێت دین تەنیا موقەدەسی پێ راستە، کەچی فەلسەفە تەنیا راستی پێ موقەدەسە.. لێرەوە پێم چاکە ڕوونتر لەسەر وێنەی حەقیقەت لای ئایین لەلایەک و فەلسەفە لەلایەکی تر بدوێیت؟

- هیگڵ لەمیانەی خستنە رووی ئەو بۆچوونەیدا، گەرەکتی وەڵامی بۆچوونێکی باوبداتەوە کە رەنگە تائێستاش بوونی هەبێت و من خۆیشم لەلایەن هەندێک ناوەند و شوێن رووبەرووی بوومەتەوە، ئەویش رەنگە هزرو فەلسەفە و بیرکردنەوەی قووڵ مرۆڤ بەلایەکی تردا ببات و هەست و بیرکردنەوەی ئایینی، یا قەناعەت و ئیمانی لەناوەوەدا لاواز بکات و لەناوی ببات. ئەوە لەلای هیگڵ پرسێکی گرنگ بوو، چونکە پێی وایە ئەوانەی هەڵگری ئەو شێوە بیرکردنەوەیەن لە ژێر کاریگەری شێوازێکی تایبەتی بیرکردنەوەدان کە ئەو ناوی دەنێت بیرکردنەوەی دواتر، یا بیرکردنەوەی دووەم، ئەوەش مەسەلەیەکە من بەدوور و درێژی لەنێو کتێبەکەم لەبارەی هیگڵ باسم کردووە.

سەبارەت بەوەش دیدی هەریەک لە فەلسەفە و ئایین بۆ گەردوون و مرۆڤ جیاوازن، ئەوە من لەو روانگەیەوە ناڕوانمە مەسەلەکان کە تۆ تەماشایان دەکەیت، ئەویش مەسەلەی حەقیقەتە. ئەوەی باسی هیگڵ بکات دەبێت ئاگاداری ئەوەبێت کە هیگڵ کەسێکی ئایدیال و میتافیزیکی بووە، ئەو بۆچوونەی باسی لێوە دەکەیت بۆچوونی کەسێکی مەتریالیستە بۆیە ئێمە ئێستا هەریەکەمان لە روانگەیەکی تەواو جیاوازەوە تەماشای مەسەلەکان دەکەین، لەوەشدا ناگەینە ئەنجامێک. گەیشتن بە حەقیقەت و دەسگیرکردنی، مەبەست و ئامانجی فەلسەفەیە، بەڵام ئەو حەقیقەتەی فەلسەفە دەسگیری دەکات، بەردەوام پەراوێزێکی تێدایە بۆ گومان. سەبارەت بە خۆم، بەردەوام دەلاقەیەک هەیە سەری تێدا بکێشمە دەرەوە، چۆن بڕوام بەو رەهاییەی عەقڵ هەیە لەلای هیگڵ، ئاواش بڕوام بە گومانی دیکارتی هەیە بۆ گەیشتن بە حەقیقەت، بۆیە پێم وایە کاری فەلسەفە و ئایین ئەگەر لەلایەک ناکۆک و ناتەبا بێت، ئەوە لە دوو لایەنەوە تەریب و هاوشانەی یەکترن، چونکە هەردووکیان بۆ ئەوە سەریان هەڵداوە وەڵامی پرسیار نەمرەکان بدەنەوە، ئایین بۆ ئەوە سەری هەڵدا تاوەکو دڵنیایی بە مرۆڤ ببەخشێت، فەلسەفەش بۆ ئەوەیە تاکو شێوازی بیرکردنەوە و تێرامانی فێربکات.

* تۆ دەڵێیت من کەسێکی ئایدیالیستیم! باشە دەبێ

ئەو ئایدیالیست بوونەی تۆ کەوتنە ژێر کاریگەری تەواوی فەلسەفەکەی هیگڵ بێت یان پەیوەست بێت بەو فەزا کۆمەڵایەتییەی نێو کۆمەڵگای کوردی کە تۆ تێیدا پەروەردە بوویت، دیارە ئێمە لە وڵاتێک دەژین کە رووبەرووی جۆرە فەزایەک بووینەتەوە گەمارۆدراو بە کولتوور و ترادسیۆنی دینی؟

– تێروانینی من بۆ چەمکی ئایدیا، جیاوازە لەو تێروانینە باوەی جیهان بەسەر دوو ڕەوت و بۆچوونی دوالیزمی دابەش دەکات، بۆیە زۆر بڕوام بەو سنووربەندییە هزرییە دوالیزمییە نییە.

ئایدیالیزم لەلای من چەمکێکی قووڵی فەلسەفییە، تەنانەت بەشێکی زۆری کتێبەکانم لەژێر ڕۆشنایی ئەو جۆرە بیرکردنەوەیەدا نووسراون، بێگومان بەرادەی سەرەکیش پێوەندی بەو کەشوهەواو ژینگەیەی خۆمەوە هەیە، ئەگەرچی هیگڵ ئەو فەلسەفەکارە بوو کە تێی گەیاندم، فێری کردم هەموو کەسێک نەوەی سەردەمی خۆیەتی، مادام منیش نەوەی ئەو سەردەمەم، ئەوە بەگشتی کولتووری من کولتوورێکی ئایدیالییە، بەڵام گرنگ ئەوەیە چۆن بیردەکەینەوە؟ بیر لەچی دەکەینەوە؟ دەگەینە کوێ؟ بەردەوام ئەو پرسیارانە لەلای من گرنگیان هەبووە، نەوەکو ئینتیمای ئایدیۆلۆژی، چونکە خەڵکانێکی بەناو ڕۆشنبیری زۆر هەن ناتوانن لە دەرەوەی ئەو کلێشە بەندییانە بژین، ناتوانن بەبێ پاڵپشتێکی ئایدیۆلۆژی بیربکەنەوە، کەچی من خۆم لە دەست هەموو ئەو کۆت و بەندانە دەرباز کرد. پرۆژەکانی من بەردەوام لەو خاڵەوە دەست پێدەکەن کە بڕوام بەوە نییە بێمە دنیاو وەکو میوانێک تێپەڕم، بڕوام بەوە نییە ببم بە فەرمابەرێکی بچووک لە دائیرەیەکی لەبیرکراودا و خانەنشین بم و بمرم، بۆیە بە تووندی ڕووبەڕووی ئەو واقیعە داسەپاوە بوومەوە.

* هیگڵ پێی وایە ئەگەر ئێمە بێین وەسفی ئەو کێشەیە بکەین کە فەلسەفە لێی دەکۆڵێتەوە، ئەوە دەشێت بڵێین فەلسەفە بریتییە لە ڕاڤەکردنی گەردوون، ڕاستە کێشە فەلسەفییەکان فرە جیاوازن، کێشەی وەکو ئەخلاق و میتافیزیکیا و ئیستێتیکاو ئەپستمۆلۆژیا...تاد، بەڵام ڕاڤەکردنی گەردوون چارەسەرکردنی هەموو ئەم کێشانە لەخۆیدا دەگرێت. هەست ناکەیت ئەم دیدە فەلسەفییە بۆ تێرامان و تێگەیشتن لە شتەکان دیدێکی تۆتالیتارییە لەناو کایەی مەعریفەدا، لە هەمان کاتدا دیدێکی تەمومژاوییە لە ڕووی دەستنیشان کردنی ئامراز و ڕێگاکانی خوێندنەوەی گەردوون؟

– بێگومان فەلسەفەی هیگڵ دووچاری ئیشکالییەتی زۆرمان دەکات، هیگڵ سانا نییە، هەر بۆیە هەموو کەسێکیش ناتوانێت لێی تێبگات، ئینجا لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەنجام بدات، ئەوەیان کارێکی زۆر زەحمەتە. من دێمە سەر باسی ئەو کێشەیەی کە فەلسەفە لێی دەکۆڵێتەوە، بە خەیاڵ دەگەڕێمەوە بۆ ئەو سەردەمانەی هێشتا فەلسەفە وەکو کایەیەکی مەعریفی بوونی نەبووە، تۆ بیر لە میسری کۆن و میزۆپۆتامیا بکەوە، ڕەگ و ڕیشەی هزری فەلسەفی لەوێدا بەدی دەکەین، بۆیە دەشێت بپرسین: ئەرێ بۆچی فەلسەفە هاتە بوون؟ لەبەر ئەوەی مرۆڤ پێویستی بە سیستەمێک هەبوو لە چوارچێوەیدا گەردوون شیبکاتەوە، لەو سروشتە تێبگات کە کۆنترۆڵی خەیاڵی کردبوو. زیاتر لە دوو ساڵ لە شارستانیەتی میسری کۆن و میزۆپۆتامیا و چین و هیندم کۆڵییەوە، لە میتۆلۆژیاکانم ڕوانی، ئەوەی من باسی دەکەم ساڵانی (١٩٩٦- ١٩٩٧)ە، ئەوکاتە کێشەی سەرەکی من پرسی سەرهەڵدانی فەلسەفە بوو، دەبوایە بۆخۆم لە دەرەوەی هەموو بۆچوونەکان، تێگەیشتنێکم هەبووایە بۆ سەرهەڵدانی فەلسەفە، ئەوەشم دەسگیر کرد. کتێبێکم لە بارەیەوە نووسیوە و تائێستا یەک دێری لێ بڵاونەکراوەتەوە. من باس لە مرعجیزەی یۆنانی دەکەم، ڕەگ و ڕیشەی هزری فەلسەفی کۆن لە خۆرهەڵاتدا دەبینمەوە و سەرلەبەری ئەفسانەی یۆنانی هەڵدەوەشێنمەوە ئەو ئیمتیازەیان لێوەردەگرمەوە کە گوایە ئەوان فەلسەفەیان داهێناوە، ئەوەش دۆزینەوەیەکی مەترسیدارە، چونکە مێژوو لەسەر ئەو ئەفسانەیە دروستبووە، هەڵوەشاندنەوەی ئەفسانەکانیش مانای وایە دەبێت جارێکی تر عەقڵی خەڵک وەکو کۆمپیوتەرەکان فۆرمات بکرێتەوە، چونکە ڤایرۆس لێیداوە.

لەوەدا من تێگەیشتم، ئەگەر فەرمانی فەلسەفە ڕاڤەکردن و شیکردنەوەی گەردوون نەبێت، ئەوە کارێکی تری نییە. بڕوانە، بەرلەوەی زانستەکان سەرهەڵبدەن، هەر تەنیا بیرکردنەوەی فەلسەفی هەبووە، فەلسەفە دایکی هەموو زانستەکانە، کامە زانست هەیە لەهەناوی

فەلسەفەوە هەڵنەقوولابێت؟ کامە زانا هەیە فەلسەفەکارێکی مەزن نەبووبێت؟ تۆ بیر لە ئیقلیدس بکەوە، چونکە لەگەڵ ئەودا ئەندازە دەبێتە دوو قۆناغ، بیر لە نیوتن و لافوازێ و ئەنشتاین بکەوە؟ بیر لە دیکارت و کانت بکەوە؟ ئایا هەموو ئەو زانایانە بەدوای ڕاڤەکردنی گەردوون وێڵ نەبوون؟ ئەوانە بەشێک نین لەو زانستەی ئەمڕۆ لە بەردەستی ئێمەدایە. مێژوو یەکەیەکی سەرتاپاگیرە و پارچە پارچە ناکرێت، بۆیە لەلای من سەرەتاکانی کیمیاسازی بۆ فیرعەونی میسری تووت عنغ ئاموون دەگەڕێتەوە، لە دوا قۆناغدا لافوازێ دێت زمانێکی تازە بە کیمیاسازی دەبەخشێت و لەو زەمەنە کۆنە دادەبڕێنێت. تەماشای زانستی ئەندازە بکە، ئەوە بۆچوونێکی تۆتالیتارییە؟ ڕاستە، بەڵام حەقیقەتێکی سروشتییە، واقیعێکی حاشا هەڵنەگرە، ناکرێت ئێمە بە پاساوی تۆتالیتاریزم حەقیقەتی شتەکان بشارینەوە.

* بۆچی بە بڵاوکردنەوەی ئەو کتێبەی خۆت (سەرهەڵدانی فەلسەفە لەنێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوادا) مەرگی ئەو بۆچوونە باوەی گوایە «فەلسەفە یانی یۆنان!» ڕانەگەیاند، لەکاتێکدا چەندین ساڵە ئێمە لەناو زانکۆکاندا وا فێردەکرێین کە فەلسەفە لە یۆنان سەری هەڵداوە؟

– کۆمەڵێک هۆکار هەن بوونە ڕێگر لەبەردەم بڵاونەبوونەوەی ئەو کتێبەم، یەکەمیان ئەوەیە لە ساڵی (١٩٩٧) دەزگایەکی چاپ و پەخش نەبوو تاوەکو ئەو کتێبە چاپ بکات، تەنانەت ئەوکاتە کە باسی کتێبی نەدەکرد، دواتریش من زۆر بڕوام بەو دەزگایانە نەبوو، کە کاری چاپی کتێبیان دەکرد، لەلایەک من حزبی نەبووم بۆ ئەوەی کتێبم بۆ چاپ بکەن، لەلایەکی تریشەوە پێم وانەبوو بەرپرسی دەزگاکان خۆیان لەو ئاستەدا بن کتێبم بۆ چاپ بکەن، لەلایەکی تریشەوە پێم وانەبوو بەرپرسی دەزگاکان خۆیان لەو ئاستەدا بن کتێبی باش و خراپ لە یەکتری جیا بکەنەوە، تەنانەت لە ساڵی (٢٠٠١)دا ئەزموونێکی تاڵیشم لەگەڵ دەزگای موکریان بۆ دروستبوو، کاتێک ویستیان کتێبی (ئەپستمولۆژیاو فەلسەفە) بڵاوبکەنەوە، نەیاندەزانی ئەو کتێبە چییە و باسی چی دەکات، باشە یا خراپە، کەسێک نەبوو ئەو کتێبە هەڵبسەنگێنێت، بۆیە ناچارلێیانم وەرگرتەوە، چونکە من خۆم ئەوە قبووڵ ناکەم دەزگایەک کتێبێکم بۆ چاپ بکات، بەبێ ئەوەی دڵنیا بێت لەوەی کتێبێکی باشە. دواتر کاتێک ویستم خۆم بڵاوی بکەمەوە، کۆمپیوتەرەکەم سووتا و ئەو کتێبە و چەندین کتێبی ترم، بەتایپ کراوییەوە فەوتان، ناچار دەبووایە جارێکی تر تایپ بکرێتەوە، ئەوەش ئامادەبوونی کتێبەکەی دواخست. دواتریش بۆ ئەوەی لە دەست ئەو دەزگایانە دەربازم بێت کە کاری چاپ و بڵاوکردنەوە دەکەن، بۆ خۆم لەگەڵ ئەژین عەبدولخالقی خێزانم دەزگای چاپ و پەخشی (ڕێبین)مان دامەزراند و توانیمان شەش کتێب بڵاوبکەینەوە، بەهیوای ئەوەی لە ماوەی ئەم ساڵ یا ساڵی ئایندە بتوانم ئەو کتێبەش چاپ بکەم.

ڕەنگە سەردەمی جۆرێک لە بیرکردنەوەی فەلسەفی تەواو بووبێت، مۆدێلێکی فەلسەفی بەسەرچووبێت و بووبێتە بەشێک لە مێژوو، بەڵام فەلسەفە وەک ناوەڕۆک و مانا هەر دەمێنێ

با ئەوەشت پێ بڵێم، ئەو کتێبەی من بڵاوببێتەوە و بڵاونەبێتەوە، هیچ شتێک لەنێو خوێندنی زانکۆییدا ناگۆڕێت، ئەوان لەژێر کاریگەری موعجیزەی یۆنانیدان، تەنانەت ماستەر و دکتۆراکانیشیان لەسەر ئەو گریمانەیە بونیاد ناوە، بۆیە لەنێوەندی ئەکادیمیدا ئەو جۆرە لێکۆڵینەوانە قبووڵ ناکرێن، چونکە بۆچوونەکانی ئەوان پووچ پیشاندەدات. زانکۆ بەردەوام تۆمەتی ئامادەی بۆ کەسانی وەکو من هەیە، گوایە من ئەکادیمی نیم! تەنانەت گەورە بەرپرسێکی زانکۆ لە ئەنجوومەنی وەزیراندا لە هەولێر دوای ئەوەی پێم گوت من دەرچووی کۆلێژی یاسانیم، من کرێکاری سەموونخانەم، لە ژوورەکەی خۆی دەری کردمە دەرەوە و پێی گوتم تۆ چیت داوە لەو کارانە؟ کەی کاری تۆیە لە بارەی سیستەمی سیاسی و فەلسەفەی دەوڵەتەوە قسە بکەیت؟ چونکە ئەوان پێیان وایە ئەوە ماف و موڵکدارییە و تەنیا ئەوان بۆیان هەیە لە بارەی ئەو بابەتانە لێکۆڵینەوە بنووسن، لەکاتێکدا من ڕێزم لێنابوو داوام لێکردبوو پێشەکی بۆ کتێبی (فەلسەفەی دەوڵەت) بنووسێت. ئەوکات من تێگەیشتم بۆچی زانکۆکانی ئێمە لە بری ئەوەی ببنە مەڵبەندی زانستی، بوونەتە گەراجی قوتابیان، تێگەیشتم ئەو عەقڵە نەخۆشە ناتوانێت زانکۆ پێش

بخات، به پێچەوانەوە قەیرانی گەورە دروست دەکات، ئەوەی ئەمڕۆ ئێمەش دەیبینین لەوەی قوتابیانی زانکۆ بەردەوام نارەزایی دەربڕن و خۆپیشاندان دەکەن و هەست بە ئینتیما ناکەن بۆ ئەو وڵاتە، ئەنجامی ئەو سیاسەتەیە کە کەسانی وا پێڕەوی دەکەن و ڕۆحی داهێنان لەنێو دەروونی لاوان و قوتابیان دەکوژن.

* بەشێک لە بایەخدانەکانی تۆ لە بارەی ئەو سێبەرەوەیە کە پێی دەڵێین «نووسین» لە یۆنانەوە تا ڕۆژگاری پۆست مۆدێرنیتە نووسین بەشێک بووە لەو پرسیارە سەرەکی و جەوهەرییانەی فەلسەفە پێیەوە خەریک بووە، تۆ کە بەشێک لە بایەخدانەکانت لەناو ئەو سیاقە فەلسەفییەدایە چۆن لەو جەستەیە تێدەگەیت؟

– لای من پرسی نووسین لەوە گرنگترە کە تا ئێستا کۆمەڵگای ئێمە تەماشای دەکات، من ویستم کار لەسەر ئەو دوالیزمییەی ئاخافتن و نووسین بکەم، ململانێی دەسەڵاتخوازانەی ئاخافتن لەگەڵ نووسیندا، بۆیە لای من ئاخافتن بە پشت بەستن بە میتافیزیقا، بە کولتووری باڵایی، بەردەوام بەدرێژایی مێژوو هەوڵیداوە نووسین بخاتە پەراوێز و بیکات بە پاشکۆ و لەنێو میتۆلۆژیاکاندا کۆمەڵێک میتۆلۆژیا، بەرەو مێژوو، بەرەو ئایین، چونکە یەکەم سەرچاوەی باڵادەستی ئاخافتن لە ئایینەوە سەرچاوە دەگرێت. پرسیاری جەوهەری من ئەوە بوو: «بۆچی لەنێو مێژووی ئایینەکاندا پێغەمبەرێک نادۆزینەوە نووسینی دوای خۆی جێهێشتبێت؟». ئەوە لەکاتێکدا بەشێک لە پێغەمبەران نووسینیان دەزانی و خوێندواریش بوون. پرسیاری من ئەوەیە بۆچی سوقرات نووسین و بەفارماگۆن- ژەهر دەشوبهێنێت؟ بۆچی هیچ شتێکی نەنووسیوە؟ بۆیە پیرۆزی بەخشین بە ئاخافتن لەسەر حیسابی نووسین بووە. جگە لەوەش من لە ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوانەوە کە لەساڵی (١٩٩٨)ە دەستم پێکردووە و تا ئێستاش بەردەوامم لەسەریان، گەیشتمە ئەو ئەنجامەی کە ململانێی ئاخافتن و نووسین و بەردەوام بەشێک بووە لە ململانێی نێوان نەوەکان، ململانێ بووە لەسەر دەسەڵات، چونکە یەکەم کەس کە نووسینی داهێناوە و وەکو زانستێک پێشکەشی کردووە بۆ ئەوەی مرۆڤایەتی یادەوەری خۆی بپارێزێت، تووت بوو، کوڕی فیرعەونی میسری ئاموون ڕاع، بەڵام فیرعەون ئەو زانستە تازەیە قبووڵ ناکات و نووسین لە یەکەم چرکەساتی لە دایکبوونیدا دەکرێتە پاشکۆ و نەفرەتی لێدەکرێت.

من هاتووم چاودێری هەموو ئەو گۆڕانکارییانەم کردووە کە یەکەم چرکەساتی سەرهەڵدانییەوە نووسین لەگەڵ خۆیدا هێناویەتی، چۆن پاشان نووسین حاکمی ژێر زەوی بووە و نەیتوانیوە لە ڕۆژدا حوکم بکات، بۆچی ئاخافتن وەکو ڕۆژ تەماشا دەکرێت، کەچی نووسین وەکو مانگ تێی دەڕوانرێت، ئەوانە لەلای من مەغزاو دەلالەتی تریان هەیە و هەوڵمداوە دەسگیریان بکەم. پرسیاری من ئەوەیە بۆچی نووسین جیاوازی لە ناوەخۆیدا هەڵدەگرێت، ئایا ئەوە سروشتی خودی نووسین خۆیەتی؟ یا شتێکە لە دەرەوەدا بەسەری سەپێندراوە؟ پرسیاری من ئەوەیە بۆچی لە یەکەم چرکەساتی داهێنانیدا، نووسین دەخرێتە بەردەم حاکم و دەسەڵات تاوەکو نرخەکەی بخەملێنرێت؟ بۆچی دەسەڵات بەها بە نووسین دەدات؟ ئەی نووسین خۆی؟ بۆچی نووسین بێ باوک و بیژییە؟ بۆ دەبێت کەسێک بە ڕەسمی بێت بەرگری لە نووسین بکات؟ لە هەمان کاتیشدا هەوڵمداوە ئەوە دەربخەم کە بۆچی نووسین بەبێ باوک و پاڵپشت دەتوانێت بمێنێتەوە، لەکاتێکدا ئاخافتن ناتوانێت بەبێ باوک و خاوەن بەردەوام بێت.

دوای ئەو هەموو لێکۆڵینەوەیە من تیگەیشتم کە تووت هەر ئاوا لە خۆیەوە پیت و زمانی نووسینی دانەهێناوە، بەڵکو ئەوە کاری فرمانی ئەو بووە، ئەو خواوەندی زمانی لاوەکی و جیاوازی زمانەوەری بوو، کەواتە تووت ناتوانێت ببێت خواوەندی قسەکردن ئاخافتن و داهێنان، تەنیا لە سایەی گۆڕینێکی زمانەوانی شۆڕشێکی زمانەوانی مەزن و پرۆسەیەکی مێژوویی نەبێت کە بتوانێت زمان لە ئاستێکەوە بگوازێتەوە بۆ ئاست و شێوەیەکی تر، ئەوە پرۆژەی کودەتاو شۆڕشێکی مەعریفی و سیاسی و ئابووری گەورەیە کە تووت لە پانای زمانەوە گەرەکی بووە ئەنجامی بدات، پرۆژەی بەها بەخشین بە نووسینم و پیادەکردنی تاوەکو لەولاوە لە پیرۆزی ئاخافتن و پلە و پێگەی خواوەندی باوک کەم بکاتەوە، کاتێک باوک هەست دەکات سەنتەرێکی تری مەعریفی بەناو نووسینەوە دێتە بوون ڕاستەوخۆ دەزانێت بوونی سەنتەرێکی تر، واتە بێبەهای دەسەڵاتی ئەو، باوکیش ڕێگە نادات سەنتەرێکی تر لە دەرەوەی دەسەڵات و

سەنتەری ئەو بێتە بوون، بۆیە لە ڕوانگەی ململانێی دەسەڵاتەوە تەماشای ئەو داهێنانەی نووسین و زمان دەکەم، سەیر لەوەدایە دوو مانگ ئیش ئێستا هەندێک سەرچاوەی تازەم دەسکەوتووە باس لەوە دەکەن کە تێدەچێت تووت لە تەمەنی (١٩)ساڵیدا تیرۆر کرابێت، ئەوەش پاڵپشتی زیاتر لە بۆچوونەکانی من دەکات.

بێگومان جاک دریدا ڕۆڵی گەورەی هەبووە لە ئاراستەکردنی من بەرەو ئەو لێکۆڵینەوەیە، چونکە ڕایەڵی سەرەکی کارەکەی من لەسەر کتێبەکانی ئەو وەستاوە و سەرچاوەی سەرەکین لەلای من.

هەڵوەشانەوەی ئەفسانەکان مانای وایە دەبێ جارێکی دی عەقڵی خەڵک فۆرمات بکرێتەوە، چونکە ڤایرۆس لێی داوە

* بۆچی سوقرات نووسین بە فارماگۆن ناوزەد دەکات؟ یان چ وا لە فەیلەسووفێکی وەک سوقرات و پێغەمبەرێکی وەک عیسای مەسیح دەکا کە لە نووسین دووربکەونەوە و جەخت لەسەر گرنگی ئاخاوتن بکەنەوە، لەکاتێکدا ئەوە هەر تووت نییە بەهۆی داهێنان و جەخت کردنەوە لەسەر نووسین تیرۆر دەکرێت، بەڵکو لە مێژوویەکی تریشدا هەریەکە لەو فەیلەسووف و پەیامبەرەی کە ناومان بردن بەهۆی ئاخاوتنەکانیانەوە بە مەرگ حکوم دەکرێن؟

– ئەوە باکگراوندێکی میتافیزیکی قووڵی هەیە و من لە کتێبێکی تایبەتدا خستوومەتە ڕوو، بۆیە سانا نییە ئاوا بتوانین باسی لێوە بکەین، وەکو گوتم لەلای من میتۆلۆژیا سەرچاوەیەکی گرنگە و زۆر پشتی پێ دەبەستم، تەنانەت ئێستاش دوای ئەو کرانەوەیەی کوردستان بە ڕووی جیهاندا، من پێویستم بەوەیە چەند سەردانێکی میسر بکەم و لەنزیکەوە لەو مەسەلەیە بکۆڵمەوە و تۆژینەوەی مەیدای زۆرتر ئەنجام بدەم، هەر ئەوەشە بڵاوبوونەوەی ئەو کتێبەی دواخستووە. بەگشتی بەدرێژایی مێژوو دەسەڵاتێک هەبووە نووسین قەدەغە و حەرام بکات، دەسەڵاتێک هەبووە نووسین وەکو منداڵی بێژی بناسێنێت، نووسەران وەکو عەریزەنووس تەماشا بکات کە ڕووداوەکان گەورەتر دەکەن و حەقیقەت دەشێوێنن.

ئەوانەی من باسم کردن، تاکە نموونە نین لەنێو مێژوودا، ڕاستە لەلای من سوقرات و عیسای مەسیح دوو نموونەی زۆر گەورەن، بەڵام نموونەکان زۆرترن و هێشتا سەرقاڵی دۆزینەوەی شتی تازە تریشم. بۆ نموونە، هزرڤان و فەلسەفەکاری یۆنانی فیتاگۆرس، ئەویش ڕۆژێک لە ڕۆژان شتێکی نەنووسیوە و دوای مردنیشی شتێکی نووسراوی لەدوای خۆی بەجێ نەهێشتووە، چونکە گەرەکی نەبووە خۆ پەیوەستی وشەی نووسراو- مردوو- بکات، تەنانەت داوای لە شوێنکەوتووانی خۆی کرد لە دوای مردنیشی، پارێزگاری لەکیان و جەوهەری هزر و فەلسەفەکەی بکەن، دوای ئەوەی جەستەی وەکو وشە مردار دەبێتەوە. ئا لێرەوە بەردەوام شوێنکەوتووان و قوتابییانی، ئەو قسەیەیان دووبارە دەکردەوە: «مامۆستا گوتی»، لەبەر ئەوەی مامۆستا نووسراوی لەدوای خۆی بەجێ نەهێشت، بۆیە کەس نەیدەگوت: «مامۆستا نووسیویەتی». مامۆستا نانووسێت، بەڵکو تەنیا دەدوێت و قسە دەکات. جگە لەوەی ئاماژەکردن بەو گوتەیە: «مامۆستا گوتی» مانای ئەوە نییە کە شوێنکەوتووانی ناتوانن جیا لەو کلێشەبەندییەی هزری فیتاگۆرس بیر بکەنەوە، بەڵکو ئەوان لەبیرکردنەوە بەپێی چوارچێوە هزرییەکەی ئەو ئازاد بوون، بەڵام کاتێک هزرڤان و فەلسەفەکارێک ڕوو بە ڕوویان دەبۆوەوە تا لەکاتی دیالۆگ و وتووێژدا خۆیان دەرباز بکەن، پەنایان دەربردە بەر (مامۆستا گوتی) تا لە پەنای ئەم سەنگەرەی مامۆستاوە پارێزگاری لە هزر و فەلسەفە و بۆچوونەکەی خۆیان بکەن. لە ڕاستیشدا ئێمە ئەوە بەدی دەکەین کە ئەفلاتوون و ئەرستۆ لە نووسینەکانی خۆیاندا، باس لە فیتاگۆرس ناکەن وەکو ئەوەی تاکە فەلسەفەکارێک بێت، ئەوان بەردەوام باس لە فیتاگۆرسییەکان دەکەن، لێرەدا نەنووسین و تۆمار نەکردن بواری ئەوەی بە قوتابییانی فیتاگۆرس دا بەناوی مامۆستا شیکاری و ڕاڤەکردن و قسە بکەن، خۆ ئەگەر هزر و فەلسەفەکەی مامۆستا تۆمار کرابایە و نووسرابایەوە، ئەوەیان بۆ نەدەچووە سەر، ئەگەرچی ئەوە مەسەلە سەرەکییەکەش نەبوو، بەڵام ئەوانە پێیان وابووە وشە لەکاتی نووسینەوەیدا دەمرێت، چونکە یەک مانا بەدەستەوە دەدات، تەنیا مانای ئەو شتەی باسی لێوە دەکات. ئەفلاتوون لە دیالۆگی (فیدرۆس)دا،

ڕەخنە لە نووسین و پرۆسەی نووسینەوە دەگرێت، گوایە شێوازێکی ماڵیکراوی پێوەندییە و ڕێگا بە لێکدانەوەی فرە و هەڵە دەدات، چونکە قسەکەر بۆ خۆی لەوێدا نییە کاتێ خەڵک بە هەڵە تێی گەیشتوون بۆچوونەکانی خۆی ڕاست بکاتەوە، بەڵام دەبینین ئەفلاتوون خۆی دێت پەنا بەهایی و مردوویی دەقی نووسراو دەکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بە ناچاری پەنا دەباتە بەر ئەم ژەهرە و نووسین پراکسیس دەکات. ئەستەمە لە نهێنی ئەو مەسەلەیە تێبگەین، لەگەڵ ئەوەشدا ڕاڤەکردن و ڕاوبۆچوونی خۆشمان هەیە، ئەو تا سەرمەدییەت و نەمری بەهزر و فەلسەفەی سوقراتی مامۆستای بدات، بۆیە پەنای بردە بەر نووسین، پاش ئەوەی تا دوا چرکەی کوشتن و ژەهردار کردنییەوە بە دیارییەوە دانیشت. دەشێت نووسین کاردانەوەی کوشتن و ژەهرخواردکردنی مامۆستاکەی بێت، کاتێک مامۆستاکەی مرد، توانای ئاخافتنیشی دەمرێت، باشترین ئەلتەرناتیڤی ژیان، وشەی مردووی نووسراوە کە لە بنەڕەتدا مردووە، بەڵام تەمەن درێژە. ئەفلاتوون ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە کتێب وێنەی کەسی نووسەرەکان خۆیانە، وێنەیەکی لاڵ و بێدەنگە، ئەویش تا وێنای کەسێتی سوقرات بکات وێنەی لاڵ و بێدەنگی هەڵبژارد و لە سایەیەوە هزر و فەلسەفەی ئەوی خستەڕوو. ئەو بەردەوام لەسەر زمانی سوقراتەوە قسە دەکات و ڕاوبۆچوونەکانی خۆی دەردەبڕێت، بەوەش گەرەکیەتی لەناخەوە بڵێت: «ئەگەر سوقرات زیندوو بوایە، وای دەگوت»، بەم شێوەیە نەمرییەکی زێدە بە بەهای بەخشییە سوقرات، خۆ ئەویش دەیتوانی وەکو قوتابیانی فیتاگۆرس بڵێت: «مامۆستا گوتی»، بەڵام پێی وابوو هزری مامۆستاکەی لەوە مەزنتر و فراوانترە کە بشێت لە سایەی گوتنەوە دەرببردرێت. ڕاستە ئەو نووسینی لاپەسند نەبوو، بەڵام لەناخەوە ئەوەی دەزانی ئەگەر شتێک نەنووسرێت و تۆمار نەکرێت، دەشێوێندرێت و بەشێواوی بڵاودەبێتەوە، ئەویش ڕێگای بە کەس نەدا هزرو فەلسەفەی مامۆستاکەی بەشێواوی بڵاوبکاتەوە، ئەوەبوو وشەی مردووی پەسندکرد، چونکە مامۆستاکەی خۆی بەر لە ئەوکاتە مردبوو و نەیدەتوانی ئامادەگی خۆی نمایش بکات. ئەفلاتوون ئەوەشی بینی چۆن ڕێنماییەکانی فیتاگۆرس لەسەر دەستی خودی قوتابیانی خۆی شێوێندرا، بۆیە ترسی ئەوەی هەبوو فەلسەفەکەی سوقراتیش لەسەر دەستی قوتابیانی بشێوێندرێت، جگە لەوەش قسەکردن بەناوی سوقرات و نووسینەوەی، درێژە پێدانی ئەو ململانێیە سیاسییە بوو کە لە ئەنجامدا سوقرات خۆی بووە قوربانییەکەی، ئەوەش کاردانەوەیەکی سیاسییانە بوو لەلایەن ئەفلاتوونەوە. ئەو نمایشەم بۆ هزر و فەلسەفەی گریکی کۆن، تەنیا بۆ ئاماژە بۆ ئەو باکگراوندە هزری و فەلسەفییە بکەم کە لە پایەی نووسینی کەم کردووتەوە، ئەو باکگراوندەی دەشێت لە چەندین ڕەهەندەوە بخوێندرێتەوە و ڕاڤە بکرێت، بەڵام ئەمڕۆکە و لەم سەردەمەی قۆناغی شارستانییەتی مرۆڤایەتیدا، مەسەلەکان گۆڕاون و بەشێوەیەکی تر دەردەکەون. ڕەنگە تووت یەکەم قوربانی دەستی نووسین بووبێت، بەڵام لەدوای خۆیدا بەسەدان هەزار قوربانی لێکەوتەوە، تەنانەت ئەمڕۆش نووسەران ڕاودەنرێن و هەڕەشەیان لێدەکرێت و زیندانی دەکرێن، ئەوەیە نهێنی نووسین، بەردەوام دەسەڵاتێک هەیە نووسین هەڵدەسەنگێنێت، وەزیفەیەک هەیە بۆ ئەوانەی هێڵی سوور بەسەر نووسینی خەڵکدا دێنن، پۆستێک هەیە بۆ چاودێریکردنی نووسین. نووسین وەکو چۆن لەلای هەندێک کەس گەورەترین پاڵپشتییە لە دەسەڵات و قەڵەم دەکرێت و دەفرۆشرێتەوە و موزایەدەی پێدەکرێت و نانی چەور و خانووی بەرز و سەیارەی جوانی بەدواوەیە، ئاواش گەورەترین مەترسییە لەسەر دەسەڵات و زیندان هەڕەشە و تۆقاندنی ئەو کەسانەی بەدواوەیە کە ڕازی نابن بچنە نێو مێگەڵ و قەڵەمەکانیان هەڕاج بکەن.

* لای جاک دریدا نووسین و ئاخاوتن لە چ جۆرە پێوەندییەکدانە؟ ئایا لە مێژووی فەلسەفە و مەعریفەی مرۆڤایەتیدا نووسین ئەلتەرناتیڤی ئاخاوتن بووە، بۆیە هەر لە سەرەتاوە لەلایەن دەسەڵاتدارەکانەوە دژایەتی توندی کراوە و بە ژەهر و ناوزەد کراوە؟

– ئەوەی جاک دریدا بەدوایەوە وێڵ بوو، بریتی بوو لە تێگەیشتن لە پێوەندی دوالیزمی نێوان شتەکان، ستراتیژییەتی هەڵوەشاندنەوە کە بووە پێناسەی دریدا لەلایەنی فەلسەفی و ئەپستیمییەوە هەوڵدەدات ئەوەمان بۆ ئاشکرا بکات کە لۆگۆسێنترالیزمی خۆرئاوایی تەنیا و تەنیا وازییەکی زمانەوانییە و بەرزبۆتەوە سەر ئاستی شارستانییەت و کولتوور، خودی ئەو سێنترالیستییەش لە بنەچەدا پشتی بە چەندین سێنترالیستی دیکە

بەستاوە، کە بەگشتی بنەماکانی لۆگۆسێنترالیزم پێکدێن، ئەگینا سێنتەر هەمیشە ئەو دیالۆگە بەردەوامەیە کە لەنێوان سێنتەر و پەراوێزدایە، ئەوەش چونکە هەڵوەشاندنەوەگەرایی ئابڕووبردنی میکانیزمی ئەپستیمی سێنتەر و لۆگۆسێنترالیزمییە بە هەموو شێوەکانییەوە، بۆیە دەبێت وا تێی بڕواندرێت کە ئابڕوو بردنی سیستەمی میکانیزمی ئەپستیمی خۆرئاوایە کە بۆ خۆی ئەو سێنتەرەی داهێناوە و هەوڵ و کۆششە بۆ گوێگرتن لە دەنگی ئەوی دیکەی جیاواز و بەدواداچوونی جێکەوتە نادیارەکانە.

لەم ڕوانگەیەوە ئەو هات و لەو پرسەی ئاخافتن و نووسینی کۆڵییەوە و ڕێگایەکی ڕۆشن و گەورەشی لە بەردەمی مندا کردەوە، ئاسۆیەکی فراوان بۆ بیرکردنەوە و تێڕامان و کاری سەخت. ئەوەی جێگای تێبینی و وردبوونەوەی دریدایە، ئەوەیە کە زمان زۆر لەسەرەخۆ هات مێژووی دوو هەزار ساڵی لەژێر چەتری خۆیدا کۆکردەوە و لە شێوەی نووسین بەرجەستەی کردن. بە مانایەکی تر، زمان گۆڕا بۆ نووسین، زمان واتا نووسین، بەم جۆرەش مەسەلەکە گۆڕا، نووسین کە شێوەیەکی تایبەتی زمان بوو، لقێک لە لقەکانی بەرجەستە بوونی زمان، بوو بە هەموو زمان و کۆی زمانی لەخۆیدا چڕ کردەوە. نووسین کە خۆی تەنیا دالی دالێکە، گۆڕاو لە ئاستی خودی زمانیشی تێپەڕ کرد، وەکو ئەوەی نووسین مانای زمانیش لەخۆیەوە بگرێت. بەو شێوەیە چەمکی زمان گۆڕاو بوو بە چەمکی نووسین، هەموو ئەو گۆڕانانە لای دریدا لەکاتێکدا ڕوودەدەن کە وێناکردنی خۆرئاوا بۆ زمان وا خۆی دەردەخات وەکو ئەوەی ماسکی نووسینێکی بەرایی و سەرەتایی بێت کە خۆی لە خۆیدا جەوهەریترە لەوەی کە ڕۆسۆ ناوی دەنێت پاشکۆی ئاخافتن کە مەبەستی نووسینە.

لێرەدا دەبینین لەلای ڕۆسۆ نووسین تەواوکار و پاشبەندی ئاخافتنە، دریدا جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە گوایە نووسین بەهیچ شێوەیەک دوالیزم و بەدوایەک داهاتووی ئاخافتن نییە و مەرجیش نییە نووسین هاوتەریب و هاوشانی ئاخافتن بێت، بەڵکو لەلای ئەو نووسین پەیوەستە بە هەندێک مەسەلەی تر جگە لە ئاخافتن. ڕۆسۆ پێی وایە زمانی ئاخافتن زمانی دیالۆگی دڵە و زمانی نووسینیش زمانی وتووێژە لەگەڵ عەقڵدا و پێی لەسەر ئەوە دادەگرێت کە نووسین ئەگەرچی وا دەخرێتە ڕوو گوایە کاری ئەوەیە زمان بچەسپێنێت و قایمی بکات، بەڵام هەر خودی نووسینە دەبێتە هۆی گۆڕینی زمان، ئەو گۆڕینەی ئەو قسەی لەسەر دەکات گۆڕینی وشە و دەستەواژە و پیتەکان نییە، بەڵکو گۆڕینی ماناکانی دەردەبڕینە.

ئەگەر ئێمە بگەڕێینەوە سەر کتێبی «بنەچەی زمانەکان»ی ڕۆسۆ، کە دریدا خۆیشی زۆر دەچێتەوە سەری، دەبینین لە زیاتر لە شوێنێک ئاماژە بۆ ئەو جیاوازییە دەکات کە لەنێوان نووسیندا هەیە، مرۆڤ لە کاتی ئاخافتندا هەست و نەستی خۆی دەردەبڕێت، کەچی لە چرکەساتی نووسیندا هزرو بۆچوونەکانی، لەکاتی نووسیندا ناچارە سەرجەم وشە و زاراوەکان بە مانا گشتییەکانیانەوە بخاتە ڕوو، بەڵام لەکاتی ئاخافتندا، لە سایەی گۆڕینی دەربڕینی دەنگەوە و لە سایەی گۆڕینی ڕیتمی دەربڕینەوە، مانا بەدەلالەت و وشە دەبەخشێت وبەو شێوەیەی کە خودی خۆی گەرەکییەتی مانایان پێبدات. مرۆڤ لە چرکەساتی نووسیندا، پیت و وشەکان دەنووسێتەوە، نەوەک نەغمە و ڕیتم و ئاستەکانی دەربڕین.

بەپێی ئەم لێکدانەوەیە، نووسین لەلای ڕۆسۆ پاشبەندی ئاخافتنە، ئەو پاشبەندییە لەلای ئەو تەنیا لە زمانەوە نییە، بەڵکو لەلای ئەو پەروەردەش پاشبەندی سروشتە، کەواتە پاشبەند واتا یەکەم زانینی نووسین و بەلاوەنانی، ئا لەم خاڵەوە دریدا دێت کار لەسەر پاشبەندەکەی ڕۆسۆ دەکات، چونکە پێی وایە چەمکی پاشبەند دوو مانا لەخۆیەوە دەگرێت: پاشبەندکردن لە ڕووکەشدا ئەوەیە شتێکی نا پێویست بخرێتە سەر شتێکی کامڵ، بەڵام لە هەمان کاتدا، ئەو خستنە سەرە بۆ تەواوکردنی ئەو شتەیە کە ئێمە پێمان وایە کامڵ و تەواوە، بە هەردوو ماناکەش پاشبەندکردن دەبێتە ڕەگەزێکی دەرەکی و نامۆ. لێرەدا نووسین وەکو شتێکی ناپێویست و دەرەکی و نامۆ، خۆی دەردەخات و دەکرێتە پاشبەندی ئاخافتن کە بۆ خۆی وا خۆی دەردەخات، گوایە کامڵ و تەواوە. بۆیە لەلای دریدا مادامەکی نووسین کراوەتە پاشبەندو جیاکراوەتەوە، ئەوە مانای وایە خاوەنی سیفات و مۆرکی جیاکراوەی تایبەت بەخۆیەتی کە لە ئاخافتنی جیا دەکاتەوە، ئەگەر نووسین لە ئافتنی جیا

نەبووایە، ئەوە نەدەکرا بە پاشبەندی، کەواتە ئەوە لەلای ئەو دانپێدانانە بەم جیاوازییەی نووسین کە لە ئاست ئاخافتندا هەیەتی.

* چ وا لە دریدا دەکات بڵێ باوەڕم بە کۆتایی فەلسەفە نییە؟ لەلایەکی تر دەبینین دوای ماوەیەک مشتومڕ لەسەر تێزەکەی فۆکۆیاما خەریکە دوا پیاوەکە ببێتە ڕاست؟ ئەمەیان چۆن دەبینی و تێڕوانینت بۆ ئایندەی فەلسەفە لەم دنیا تاک جەمسەرییەدا چۆنە؟

– ماوەی چەند مانگێکە خەریکی نووسینی لێکۆڵینەوەیەکم لەبارەی کۆتایی فەلسەفە، ئەگەر کاتم هەبێت ڕەنگە بتوانم لە ماوەی شەش مانگی تردا تەواوی بکەم. ئەو کتێبە تایبەت دەبێت بەوتووێژ کردن لە بارەی پرسیارێکی لەو جۆرە، پرسی کۆتایی فەلسەفە، ئەوە مەسەلەیەکە زۆر بەهێزەوە ئامادەیی هەیە، ئێستاش نییە خراوەتە ڕوو، لەسەرەتاکانی سەرهەڵدانی ئەو تێزە دەکۆڵمەوە، بنەماکانی بانگەشەیەکی وا دەستنیشان دەکەم، هەڵمداوە بگەمە ئەو چرکەساتە مێژووییەی کە تێیدا بۆچوونێکی لەو جۆرە هاتۆتە بوون. دیسانەوە دەگەڕێمەوە سەر هیگڵ، تا ئێستاش پێم وایە ڕەنگە سەرەتاکانی بۆچوونێکی لەو جۆرە لەنێو فەلسەفەکەی هیگڵدا بوونی هەبێت، دواتر دێمە سەر دۆرکهایمەرو فرانکفۆرتییەکان، پاشان دەگەمەوە جاک دریدا، هەوڵدەدەم وتووێژێک لەنێوان ئەو سێ پیاوە دروستبکەم و پرسی کۆتایی فەلسەفە لەلای هەر یەکێکیان بەو شێوەیە پیشان بدەم کە لێیان تێگەیشتووم، تەنانەت بەرگی یەکەمی کتێبی (ئەپستمۆلۆژیاو فەلسەفە)شم لە هەمان چوارچێوەدا دەسوڕێتەوە، چونکە هەوڵدا لە پێوەندی نێوان زانست و فەلسەفە تێبگەم، بۆ ئەوەی بتوانم ئەو مەودایە دەستنیشان بکەم کەتێیدا زانستەکان لە فەلسەفە دوور کەوتوونەتەوە. لەبەرگی دووەمی ئەو کتێبەشدا کە ماوەی چەند ساڵێکە کاری لەسەر دەکەم و ڕەنگە لە ماوەی یەک دوو ساڵی تردا تەواو بێت، دێم ڕێچکەی پێشکەوتنی زانستەکان دیاری دەکەم، ماتماتیک، ئەندازە، فیزیا، کیمیا، زیندەوەرزانی، بۆ ئەوەی بزانم ئایا زانستێکی ئەپستراکت دەتوانێت بەبێ فەلسەفە پێشبکەوێت، یا هەموو پێشکەوتنێکی زانستی دەبێت فەلسەفەیەکی لە پشتەوە بێت.

بێم وایە فەلسەفە کۆتایی نییە، لەگەڵ ئەو ڕایەی دریدام کە دەڵێت تەواو بوون هەیە، بەڵام کۆتایی نییە، چونکە ڕەنگە سەردەمی جۆرێک لەبیرکردنەوەی فەلسەفی تەواو بووبێت، مۆدێلێکی فەلسەفی بەسەر چووبێت و بووبێتە بەشێک لە مێژوو، بەڵام فەلسەفە وەکو ناوەرۆک و مانا هەر دەمێنێت، ئەوە ئەو گریمانەیە کە هەوڵدەدەم بیسەلمێنم.

* تۆ بایەخێکی زۆر بە کردەی وەرگێڕان دەدەیت، بەتایبەت لەم ساڵانەی دوایی بابەتە بڵاوکراوەکانت زیاتر بە لای وەرگێڕان دایە.. باشە چۆن دەتەوێ ئەو دیدەی جاک دریدا بسەلمێنیت کە وەرگێڕ بە نووسەری دووەمی دەق ناو دەبات؟

– وەرگێڕان چەندە پێویستە، ئەوەندەش کارێکی زەحمەت و ئەستەمە، چونکە وەرگێڕان بریتییە لە هاوسەرێتی نێوان دوو زمانی جیاواز لە میانەی دەقدا، لە هەمان کاتدا هاوسەرێتی نێوان وەرگێڕو زمانەکەی خۆیشیەتی. وەرگێڕان گەڕانەوەیە بۆ مانای ئەسڵی و دەقی ئەسڵی، هەوڵدانە بۆ تێگەیشتنێکی زیاترو نزیکتر، سەرکێشییەکی خۆشە. وەرگێڕان کارێک نییە بەبێ زەرەربێت، بەردەوام وەرگێڕان زەرەری خۆی هەیە، دەق لەهەر زمانێکەوە بگوازرێتەوە بۆ زمانێکی تر، دەچێتە ژێر باری سینتاکس و ڕێزمانی ئەو زمانە تازەیەوە، زمانێکی تازە دێت دەق دەهەژێنێت و تووندو تیژی لەبەرانبەردا بەکاردێنێت و کۆنترۆڵی دەکات، لە ڕێگای ئەو کاری تووندو تیژییەوە، زمانەکان باشترین وشەی خۆیان دادەتاشن و بەکاری دێنن. هەموو جارێک دوای ئەوەی کتێبێک یا لێکۆڵینەوەیەک وەردەگێڕم و تەواو دەبم، لەبەر خۆمدا دەڵێم جارێکی تر کاری واناکەمەوە! بەڵام لە ناوەوەمدا منداڵێکی سەرکێش و لاسار هەیە، هانم دەداتەوە دووبارە کاری وا بکەمەوە. ڕەنگە ئەوە زۆرتر پێوەندی بەو چێژە ئازار بەخشەوە هەبێت کە وەرگێڕانی دەقێکی سەخت پێمانی دەبەخشێت، ئەو هەموو گومانە لە ئاست وەرگێڕاندا هانم دەدات.

هۆکارێکی تری وەرگێڕان لەلای من، ئەوەیە هاوڵاتیانم لەو دەقە جوان و نایابانە بێ ئاگا نەبن کە بەزمانی تر نووسراون، بەردەوام دەمەوێت هەموو ئەوانەی من چێژیان لێوەردەگرم، خەڵکی تریش چێژیان لێوەربگرێت. من بەر لەوەی وەرگێڕبم، وەرگێڕ بووم، چونکە سەرەتا دوای

ئەوەی کۆمەڵێک وتارم بە زمانی عەرەبی لە ڕۆژنامەکان بڵاوکردەوەو کتێبی یەکەمی خۆشم هەر بە عەرەبی نووسی، دواتر هاتم کتێبەکەی خۆمم وەرگێڕایەوە سەر زمانی کوردی، ئینجا بڵاوم کردەوە، بۆیە سەرەتا من عەرەبییەکەم لە کوردییەکەم باشتر بوو، مامۆستا عەباس عەبدوڵڵا یووسف زۆر هانیدام کوردییەکەم باشتر بکەم و بەردەوام ڕێنمایی دەکردم. وەرگێڕان چۆن خیانەتە لە دەق و نووسەرو زمان، ئاواش نووسینەوەی دووەمی دەقە، بۆیە ئەگەر وەرگێڕ خائین بێت، بەڵام لە دواجاردا ئەو کەسەیە کە جارێکی تریش دەقەکە دەنووسێتەوە، کاهینێکی فیرعەونییە بۆن و بەرامی خۆش بەسەر خوێنەراندا بڵاو دەکاتەوە.

* بەڵام لە ڕۆژگاری ئێستاماندا وەرگێڕان زیاتر بووەتە پیشەیەک بۆ نان پەیداکردن، بۆ نموونە دەبینین کەسێک لە ماوەیەکی کورتدا چەند ڕۆمانێک لە زمانی فارسی یان عەرەبی وەردەگێڕێتە سەر زمانی کوردی بێ ئەوەی لە پێشدا تەنانەت یەک وتاریشی لەو زمانانە وەرگێڕابێتە سەر زمانی کوردی، یان وەرگێڕانی کتێبێکی فیکری و فەلسەفی لە عەرەبی و زمانی ئینگلیزی- کە چەندین هەڵەی مەعریفی و زمانەوانی تێدەکەوێت- لەبەر ئەوە دەبینین وەرگێڕان لەسەر کێشەیەکی ئەدەبییەوە بۆ پەیداکردنی ناوو دەسکەوتی ماددی دەگۆڕێت؟ کەواتە چۆن ئەو لەشکرە وەرگێڕە دەبنە خاوەنی دووەمی دەق؟

- ئەوەش کێشەیەکی ترە، کێشەی ئەو هەموو کتێبە وەرگێڕدراوە سەقەتەی کە مرۆڤ هیچ چێژێکیان لێوەرناگرێت، مانگانە بەدەیان کتێبی لەو جۆرە لەلایەن دەزگاکانی چاپ و بڵاو کردنەوە دەکەونە بازاڕەوە، پێم وایە دەزگاکان دەبێت پێش ئەوەی بڕیاری چاپکردنی ئەو کتێبانە بدەن پێویستە بیدەنە کەسێکی شارەزا لەو زمانەی لێیەوە وەرگێڕدراوە تاوەکو بەراوردی بکاتەوەو هەڵەو کەموکوڕییەکانی کەمتر بکاتەوە، بەمەرجێک ناوی ئەو کەسەشی بەسەرەوە بێت کە پێیدا چووتەوە، تاوەکو بەشێک لە بەرپرسیارێتییەکە بەر ئەویش بکەوێت. تەماشاکە وەرگێڕان یەکێکە لە بنەما سەرەکییەکانی پێشکەوتنی هزری و دەسکەوتنی سەرچاوەی تازەو نوێ لەنێو وڵاتاندا، لەم ڕوانگەیەوە گرنگی و بایەخی خۆی هەیە، بەڵام بەمەرجێک پێڕەوی لە بنەما زانستییەکان بکرێت، هەروەها دەبێت تەماشای بەهای ئەو کتێبەش بکرێت کە وەردەگێڕدرێت. ئەوەی ئێستا هەیە کارێکی بازرگانییە، کە بێگومان لایەنی بازرگانیش پێویستەو خودی چاپ و باوکردنەوە بەشێکی پەیوەستە بەلایەنی قازانج و دەسکەوتی مادی، هەروەها وەرگێڕەکانیش گرنگە بەشێکیان لەو قازانجە دەسکەوێ و بە مەرجێک کاری نایاب و جوان بێت.

* مۆدێرنیتە کە دێت یەکەم جار لە مێژووی هزری مرۆڤایەتی مەرگی میتافیزیکا ڕادەگەیەنێت، واتە عەقڵ جێ بە خورافەو غەیبیانیەت لێژدەکات....بەدیدی تۆ تا چەند ئەو ڕاستییە لەنێو ستراکتۆری کولتووری خۆرئاوا بووە حەقیقەتێکی سۆسیۆلۆژی و ئەنترۆپۆلۆژی؟

- ڕەنگە من لەو پێگەیەدا نەبم بتوانم وەڵامی ئەو پرسیارە بدەمەوە، چونکە بە واقیعی لەنێو جوگرافیای خۆرئاوادا نەژیاوم تاوەکو بتوانم ئەو ڕاستییەی تۆ باسی دەکەیت بپێوم، لەگەڵ ئەوەشدا پێم وایە مەرگی میتافیزیکا ئەوەندەی دروشمێکی سیاسی و ئایدیۆلۆژی بووە، ئەوەندە لە واقیعدا نەهاتۆتە دی، جگە لەوەش هێشتا قسە لەسەر ڕۆڵ و ئەرکە بەجێماوەکانی مۆدێرنە دەکرێت، هێشتا گوتارێک هەیە کە هابرماس بانگەشەو ڕابەرایەتی دەکات و پێی وایە مۆدێرنە کۆتایی نەهاتووەو پرۆژەیەکی ناتەواوەو دەبێت تەواو بکرێت. سەبارەت بەبڕگەی دووەمی پرسیارەکەت لەبارەی ڕۆڵی عەقڵ لەنێو کۆمەڵگا خۆرئاواییەکاندا، ئەوە دەکرێت قسەی زۆرتری لەسەر بکرێت، چونکە باڵادەستی عەقڵانییەتی زانستی بووە هۆی ئەوەی ئامێرگەرایی لێبکەوێتەوە، چونکە ئەگەر لەگەڵ دیکارت گومان دێتە پێشەوەو دەبێتە بەشێک لە ئەرکە بەردەوامەکانی عەقڵ و گومانکاری دەبێتە ستراتیژییەتی عەقڵ، ئەوە لەگەڵ کانت پرۆسەکە پێشڤە دەچێت و ڕەخنە لە عەقڵ دێتە پێشەوە، بۆیە لە کاتێکدا کە عەقڵ خۆی ئەو پرۆسەیە ئەنجام دەدات، لەهەمان کاتیشدا خۆی دەخاتە بەربنەمای ڕەخنە، بۆیە ڕەخنە لە عەقڵیەتی و عەقڵی کردارەکی دێتە پێشەوەو دەبێتە ستراتیژییەتێکی هزری. با ئەوەش لەبیر نەکەین، خۆرئاوا لەبەشێکی گەورەی مێژووی خۆیدا لەنێو پرۆژەیەکی عەقڵانیدا بووە، بۆیە ئەگەر یۆنان بکەینە پێوەر بۆ شارستانییەتی خۆرئاوا، ئەوە دیارە پێگەی عەقڵ لە کوێدا بووە، بەردەوام بەشێک بووە لە بونیادی کولتووری، ڕەنگ لە هەندێک چرکە ساتی مێژوویی‌دا

بەشێکی لاوەکی بووبێت، بەڵام گوتارێکی ئامادە بووە، ئەگەرچی لەنێو کەمایەتییەکیشدا بووبێت.

* لەکاتێکدا هزر بەشێوەیەکی ئەبستراکت لە تەک واقیع و مێژوودا هەڵسوکەوت دەکات، کەچی ئەدەب لە ڕێی خەیاڵەوە واقیعمان بۆ وێنا دەکاتەوە، کەواتە کامانەن ئەو سەرە داوانەی ئەدەب و هزر بەیەکەوە دەبەستنەوە؟

– لە نێو هەموو کارێکی ئەدەبی داهێنەردا هزر ئامادەیی هەیە، بۆیە پێم وانییە هزرو ئەدەب لەیەکتری دابڕاو بن، ئەگەر مەبەستیشت ئەو پۆلێنە تەقلیدییەی کاری ئەدەبی و کاری هزرییە، ئەوە من لەمێژە بڕوام بەو جۆرە پۆلێنانە نەماوە. بڕوانە شاکارە ئەدەبییە مەزنەکان تەژین لە هزرو فەلسەفە و خەیاڵی داهێنەرانە.

* ڕۆشنبیریی کوردی هەمیشە شوناسێکی ئەدەبی هەبووە... یەکەم جار ئەو نائامادەییەی هزرو فەلسەفە لە مێژووی ئێمەدا بۆچی دەگەڕێتەوە، دواتر ئایا بەم هەوڵانەی ئەم چەند ساڵە لە بواری هزرو فەلسەفەدا هەیە تا چەند ئەم ڕۆشنبیرییە توانیویەتی ئەم شوناسە تاقانەو تەقلدییە تێپەڕێنێت؟

– تێپەڕاندنی ئەو شوناسە تەقلیدییەی باسی دەکەیت بەچەند ساڵێک ئەنجام نادرێت، ئەوە پێویستی بە پرۆژەیەکی تەواو، پێویستی بەستراتیژییەتێکی هزرییە کە بتوانێت پەرە بەهزرو بیرکردنەوەی فەلسەفی بدات، بۆیە ئەوە نە کاری چەند کەسانێکە کە ڕەنگە بە پەنجەکانی دەست بژمێردرێن، نە بە ماوەی چەند ساڵێکیش ئەنجام دەدرێت. گەورەترین کێشە ئەوەیە چۆن کۆمەڵگایەکی خێڵەکی کە لەسەر بنەمای سۆزی خێڵەکی دامەزراوە، دەگۆڕێت بۆ کۆمەڵگایەک کە لەسەر عەقڵ و لۆژیک بووەستێت، ئەوە گەورەترین بەربەستی بەردەم پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی– سیاسییە. هەر کاتێک ئەو وەرچەرخانە ڕوویدا، ئەوە دیارە ئێمە دەبینە خاوەنی دەیان هزرڤان و بیریار کە لە دەرەوەی ئینتیمای خێڵ و سۆزی خێڵەکییەوە بیر بکەنوە، چونکە هێشتا بەشێکی زۆری ڕووناکبیرانی ئێمە لە پشت ناوی خێڵ و بنەماڵەوە خۆیان شاردۆتەوە، هێشتا بایی ئەوە ئازایەتییان تێدا نییە خۆیان وەکو کەسایەتی خۆیان پیشان بدەن، بێگومان ئەوەش کۆمەڵێک ئیمتیازاتی بۆ ئەوان تێدایە و گرەوی لەسەر دەکەن.

من وایدەبینم ئەو کێشە مۆرالییەی پەیوەستە بە کارو ئامانجی گەورەی ڕۆشنبیر لەم وڵاتەی ئێمە، لە بنەڕەتدا کێشەیەکی سۆسیۆلۆژی و ئەنترۆپۆلۆژییە، بەمانایەکی تر کێشەیەکە پەیوەستە بە بونیادی ئەو زیهنییەتەی کە کاراکتەری ڕۆشنبیر بە کاراکتەری سیاسی و کۆی کاراکتەرەکانی دیکەی ناو کۆمەڵگا یەکسان دەکاتەوە؟ نازانم تا چەند لەگەڵ ڕاکانم دای ئایا کامانەن ئەو ئالیەت و ڕێگایانەی بتوانن ئەو واقیعە ساختەیە لە ئایندە تێپەڕ بکەن؟

* کاتێ ئیرادە ئامادە نابێت پێداویستی بۆ باوەڕ بە تینتر دەبێت، کاتێکیش ئیرادە جڵەوی ڕابەرێتی دەگرێتە دەست ئەوە نیشانەی گەورەیی و هێزە، بە دەربڕینێکی تر کەمینەی خەڵکی دەزانن چۆن ڕابەرایەتی خۆیان بکەن، بەڵام زۆرینە خۆیان دەدەنە دەست ئەوانەی ئارەزووی ڕابەرایەتی زۆر دەکەن وەک، خواوەند، میر، چین، پزیشک، پیاوانی ئایینی، بیروباوەڕیان ویژدانی حیزبی.. تا چەند ڕۆشنبیری کوردی خاوەنی ئنیتلجنسیایکە توانیبێتی هەڵگری ئەو ئیرادە نیتشەوییە بێت کە دواجار لە بەرامبەر کۆی پێکهاتە جیاوازەکانی ناو کۆمەڵگا شوناسێکی جیاواز و بەهێز و سەربەخۆ بێت؟

– ڕۆشنبیری کوردیش بەشێکە لەو کۆمەڵگایە و دەرکەوتەی ئەو کۆمەڵگایەیە، بۆیە ناتوانێت ببێتە شتێک و لە دەرەوەی ویستی ئەو کۆمەڵگایەدا بێت. ئەو ئیرادە نیتشەییەی باسی دەکەیت، بەزەحمەت لەنێو پێکهاتەی کەسایەتی هەندێک لە ڕۆشنبیرانی ئێمەدا دەردەکەوێت. جگە لەوەش ئێمە هێشتا نەبووینەتە خاوەنی ئینتلجنسیا تاوەکو بتوانێت ڕۆڵی ئاراستەکاری کۆمەڵگای هەبێت، یا بتوانێت شتێک لەو واقیعە سیاسی و کۆمەڵایەتییەی ئێمە بگۆڕێت، بۆیە ئەویش ناتوانێت خاوەنی شوناسێکی جیاواز و سەربەخۆو بەهێزبێت، چونکە دەبێت ئەو شتانە لەنێو کۆمەڵگادا بەدەست بێنێت، کە هێشتا کاتی بەدەستهێنانی نەهاتووە. ڕۆشنبیرانی ئێمە بەگشتی، لە دواوەی ڕووداوەکانن، ئەو کاتە دێن کە تازە شتەکان ڕوویانداوەو تەواو بوون، بەمانای ئەوان بەردەوام درەنگ دەگەن، کاتێکیش درەنگ دەگەن، ئەوە ناتوانن ئەو ڕۆڵە ببینن کە لێیان چاوەڕوان دەکرێت. بەشی هەرە زۆری ڕۆشنبیرانی

کوردیش وەکو بەشێک لە کۆمەڵگا پیاوی دەسەڵاتن، ئەوان بەشێکن لەشەڕی تێکشکاندنی ئیرادەی خەڵک و ملکەچ پێکردنیان، بۆیە ڕۆڵی ڕۆشنبیران زۆر لە جەنگاوەران مەترسیدارتر بووە، ئێستاش ئەو ڕۆڵەیان ماوەو لە وێنەی نەسیحەتکەرێکەوە خۆیان پیشان دەدەن و داوات لێدەکەن لەبارەی ئەو بابەتە و ئەو مەسەلەیە نەنووسیت، ڕۆشنبیران لەبری ئەوەی داکۆکی لە ئازادی بکەن، داکۆکی لە جەللادان دەکەن و وێنەی قوربانیان دەشێوێنن.

* بەتەسەوری تۆ چ شتێک وای لە ئێمە کرد لەناکاو خوێندنەوەو لێکۆڵینەوەی ئەنترۆپۆلۆژی ببێتە خەمی سەرەکیمان و لەوەش سەیرتر چی وایکرد بەهاوبەشی کتێبێک لەبارەی مرۆڤناسییەوە بنووسین؟

– دیارە نووسینی پرۆژەی هاوبەش ئەنجامی بیرکردنەوەی هاوبەشە، من حەز لەو جۆرە پرۆژانە دەکەم کە دەبێتە هۆی ئەوەی هانی کاری زیاترم بدات. پێم وایە ئەوەشم لە تۆدا دۆزییەوە، تێڕامان و بیرکردنەوەی ورد لە کۆمەڵێک دیاردەی کۆمەڵایەتی و ئەنترۆپۆلۆژی، زۆرجار بەر لەوەی بچینە نێو ئەو پرۆژەیەوە وتووێژمان دەکرد، پێم سەیر بوو کە هێشتا ئەو بیرکردنەوە و بۆچوونانەت نەنووسیبۆوە. من لە کۆتایی ١٩٩٤دا بڕیارمدا دەبێت شارەزایی لەو بوارەدا پەیدا بکەم و بچمە ناویەوە، ئەگینا تێگەیشتنی من ئەو کات بۆ مرۆڤ ناتەواو بوو، بۆیە دەبووایە ئەو کائینە بناسم کە لەسەر دوو پێ دەڕوات و ناوی مرۆڤە، ئەو ئاژەڵە بناسم کە قسە دەکات و دەدوێت و دەنووسێت، ئەوەبوو یەکەم جار کتێبێکی ئەنترۆپۆلۆژیم کڕی و خوێندمەوە، ئەوە سەرەتا بوو، دواتر بەیەکەوە کەوتینە سەری. ئەو کتێبەمان ئەنجامی دیلۆگی بەردەوامی نزیکەی پێنج ساڵی نێوانمان بوو، تاوەکو توانیمان بگەینە هەندێک بنەمای هاوبەش بۆ بیرکردنەوەو لەیەکتر نزیکبوونەوە، تەنانەت وەکو ئەوەی لە پێشەکییەکەشدا نووسیومانە، دوای ئەوەی تەواو بوو، کاتێک ئامادەشمان کردبوو بۆ چاپ، هێشتا لێی دوو دڵ بووین و لێ ڕازی نەبووین. دیارە ئەوە یەکێکە لە پرۆژە گەورەکانی من و پێی خۆشحاڵم و خۆشم دەوێت، چونکە کاتێک ئێمە هاتین لەو بوارەمان نووسی، کەسێک نەبوو باسی ئەنترۆپۆلۆژیا بکات، کەس نەیدەزانی مرۆڤناسی چییە، توێژینەوە، یان تەنانەت وتارێکیشی لە بارەیەوە نەنووسرابوو، بەلای کەم ئەوەندەی ئێمە ئاگادار بووین لە ناوەوەی کوردستاندا، چونکە دەزانی ئەوکات نەمان دەزانی لە دەرەوەی کوردستاندا چی ڕوو دەدات.

ئەوەی ئێمە کردمان کارێکە نەکراوە، بەڵام بەداخەوە لە وڵاتێکدا کە هیچ حزبێک و دەزگایەکی ڕاگەیاندنت لە پشت نەبێت، وەکو ئەوە وایە کە هیچت نەکردبێت، بەڵام ئێمە کردمان و پێم وایە لە ساڵانی داخاتوودا گرنگی و بایەخی ئەو کتێبە بە دەردەکەوێت.

* غادە سامان دەڵێت نووسەری ڕاستەقینە دوا دایناسۆری ئەم سەردەمەیە، تۆ چەند لەگەڵ ئەو ڕایەدایت، ئایا زاڵبوون چەمکی دیماگۆجیەت و کاپیتالیزمە، قڕان بەکاراکتەری نووسەری ڕاستەقینە دێنێ یان چ شتێکی دیکە لە ئارادایە؟

– بێگومان نووسەری ڕاستەقینە کەسێکی بەنرخ و گرانبەهایە و لە ئێستادا خەریکی لەناو چوونە، چونکە سەردەمی ئێمە، سەردەمی بەرهەمهێنانی نووسەرو پیاوی بچووکە، ئەوانەی لە دەرەوەی عەباو ڕەشماڵی حزبەکانەوە نەبێت، ناتوانن بژین، نووسەری بۆنەو موناسەبات، ئەوانەی بۆ ئەوە دەنووسن تاوەکو پارچە عەرزەیەکیان بەرکەوێت، یا بگەنە مەسئوولێک و داوای دەفتەرە دۆلاری لێبکەن. ئەوانەی لە پەنای نووسینەوە کاری جاسووسی و موخابەراتی دەکەن، ئەوانە بەرهەمی ململانێی حزبایەتی و شەڕی ناوخۆن، بەداخەوە ئەوەندەی ئەوانەش لەنێو دەسەڵاتدا ئیعتیباریان هەیە، نووسەرێکی جدی ئەو ئیعتیبارەی نییە. کێشەکە لەوەدایە دەسەڵات و حزب نووسەرو قەڵەمەکانیان دەکڕن، بەدەیان قەڵەمیان لە ئەورووپا کڕی و هێنایانەوەو پۆستیان پێدان، تەنانەت خۆیشیان ئەوە ناشارنەوەو ناوی دەنێن قەڵەم کڕین، بۆیە هەر نووسەرێک کە پرۆژەیەکی نەبێت، ئاسانە بەدەفتەرە دۆلار بکڕدرێت.

* بەڵام لەم ساڵانەی دوایی دیاردەیەک لە نێو ڕۆشنبیریی کوردی دەبینم ئەویش دورستکردنی «نووسەرو ڕۆژنامەنووسە» لە سایەی ژمارە زۆرو زەوەندەکانی ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکان؟

– ئەوەش هەر بەشێکە لەو پرۆژەیەی قەڵەم کڕین، ئەوە پرۆژەی قەڵەم دروستکردنە، ئێستا حزبەکان کارگەیان هەیەو نووسەرو ڕۆژنامەنووس دروست دەکەن و بەرهەم دێنن، ناویان لەو کارگانە ناوە کۆلیژو پەیمانگای

ڕاگەیاندن.

* بۆچی بیرکردنەوەی کوردی نەیتوانیوە دابڕانێکی ئەبستمۆلۆژی لەگەڵ پێش خۆیدا بکات؟

- چونکە دابڕان پێویستی بە لەیادکردنی مێژوو هەیە، پێویستی بەوەیە بەشێوەیەکی تازەتر دوور لە بیرکردنەوەی تەقلیدی بیر بکرێتەوە، ئەوەش خاڵێکە لەگەڵ بیرکردنەوەی کوردی ناکۆکە، چونکە ئێمە بەردەوام بە مێژووەوە گرێدراوین و ناتوانین لە دەرەوەی ڕابردوودا خۆمان بەدی بکەین، هەر بۆیەش هەستی مەغدووری لەنێو کورددا زۆر بەهێزە، بەشێوەیەک هەموومان هەست دەکەین غەدرمان لێکراوە، تەنانەت حکومەتی کوردستانیش لەو هەستە بەدەر نییەو بەردەوام هەست بە مەغدووری دەکات و پێی وایە خەڵک بە ویژدانەوە تەماشای کار و چالاکییەکانی ناکەن. دابڕانی ئەپستمۆلۆژی بریتییە لە چرکەساتی دابڕان لە ڕابردوو.

* پێم وابێ نەخۆشییەکی کوشندە بەری بە بزاوتی ڕۆشنبیری کوردی گرتبێت، مەسەلەی مۆنۆپۆلی ڕۆشنبیریی بێت، بۆ نموونە تا ئێستا ڕۆشنبیرە مۆدێرنیست و پۆست مۆدێرنیستەکانی کوردی نەیانتوانیوە لە گرێی ناوچەگەری و شارچێتی دەربازیان بێت، جگە لەوەش لەم ڕۆژگارەدا ئەوە دەسەڵاتی میدیاکانن کە هەم کەسانێک لە گۆڕەپانەکەدا دەکەن بە پاڵەوان و هەم داهێنەرە مەزنەکان پاسیڤ دەکەن. لێرەوە تۆ چۆن لەم دۆخە ناتەندروستە دەڕوانیت و ئایندەی ئەو شانۆگەرییە چۆن دەبینیت؟

- ڕەنگە ئەوە کێشەی هەرە سەرەکی بەردەم پێشکەوتنی بزاڤی ڕۆشنبیری کوردی بێت، عەقڵییەتی ناوچەگەرێتی و شارچێتی ئێستا لە هەموو کاتێکدا بەهێزترە، بۆیە لەبەردەم حیساباتی شارچێتیدا، هیچ حیسابێکی تواناو کەفائەتی کەسەکان ناکرێت، ئەوەش دیسانەوە ڕۆشنبیرانی کورد نەوەکو هەر دەستیان تێدایە، بگرە ئەوان بکەری سەرەکی پرۆژەی لەو جۆرەن و هەر ئەوانیش ئەو جۆرە پرۆژانە بەڕێوە دەبن.

تەماشاکە بزانە کامە ڕۆشنبیری دەتوانێت لە دەرەوەی ئە بازنەیە بیر بکاتەوە؟ کامە سیاسەتمەدار دەتوانێت ئەو هاوکێشەیە فەرامۆش بکات، حاڵەکە وای لێهاتووە تەنانەت مەکتەبی سیاسی حزبەکانیش ناتوانن لێی دەربچن، ئەوە لەکاتێکدا حزب ڕێکخستنێکی کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە دەبێت ئەلتەرناتیڤی عەقڵییەتی عەشیرەت و ناوچەگەرێتی بێت و لەسەر بنەمایەکی ئایدیۆلۆژی دامەزراوە، لەو لایەنەوە مۆدێرنیست و پۆست مۆدێرنەکان ڕووی یەک دراون و وەکو یەک بیر دەکەنەوە، بێگومان من قسە لەسەر ئیدیعا کردن ناکەم، چونکە قسە شتێکەو واقیعیش شتێکی تر، ئێمە لە واقیعدا ئەوە دەبینین کە ئەوان ناتوانن لە دەرەوەی ئەو هاوکێشەیە بیر بکەنەوە.

سەبارەت بە ڕۆڵی میدیاکان، ئەوە دیارە میدیاکان ئامانجیان چییەو کار بۆ چی دەکەن، بۆیە میدیاکانیش بەشێکن لەو واقیعە شێواوەی کۆمەڵگای کوردی تێیدایە بەگشتی و پێم وایە ئایندەی شانۆگەرییەکی لەو جۆرە، خراپ و ناشیرین دەبێت و کار دەکاتە سەر ڕەوشی پێشکەوتنی میدیاکان بەتایبەتی و کۆمەڵگاش بەگشتی.

* چی وا لە تۆ دەکات کە هەمیشە حەز بە شانۆگەری پانتۆمایم بکەیت؟

- چونکە بواری ئەوەم پێدەدات دەسەڵاتێکم هەبێت لە داڕشتنەوەی دەقدا، بە مانایەکی تر سەربەستم دەکات لە ڕاڤەکردن و ئاسۆی بیرکردنەوە فراوانتر دەکات، جگە لەوەش جوانی جووڵەو بزاڤی جەستەی ئەکتەرەکان دەردەخات، لەبری ئەوەی ئەکتەر بیر لەوشەو موفرەدات بکاتەوە، بیر لە داهێنانی جووڵەی جوانتر دەکاتەوە، بۆیە پێم وایە دەبێتە هۆی ئەوەی ئەکتەریش داهێنانی زیاتر بکات و باشتر تەعبیر لە ڕاکانی خۆی بکات لە ڕێگای جووڵەی جەستەوە. زۆر چێژم لەو شانۆیانە وەردەگرت کە هاوڕێم نیهاد جامی لەسەر ئەو فۆڕمە نمایشی دەکردو پێم وایە باشترین نمایشەکانی ئەویش هەر لەنێو ئەو فۆڕمە نمایشانەدا بەرجەستە دەبوون.

* دوا پرسیارمان ئەوەیە لە پیدرۆ پارامۆدا چیت لە بارەی مرۆڤ و یادەوەری بەدی کرد؟

- پیدرۆ پارامۆ ڕۆمانێکی فەلسەفییە، ڕەنگە تا ئێستا زیاتر لە پێنج جار خوێندبێتمەوەو لێی تێر نابم، کەشوهەوای نێو ڕۆمانەکە ئەفسووناوییە، لەوە تێگەیشتم یادەوەری چەندە مەترسیدارە، چ هێزێکی کاولکاری هەیە و چۆن دەتوانێت گەمە بە عەقڵی مرۆڤ بکات و واقیع بکات بە خەیاڵ و خەیاڵیش بکات بە واقیع، لەوە فێر بووم زەمەن چ کارەساتێک دەنێتەوەو شوێن چۆن لەنێو پانتایی خەیاڵدا جێگیر دەبێت و ناوچەی ئەسڵی چۆن

دێتە کایەوەو سەرهەڵدەدات، تەنانەت بەشێکی گەورەی کـتـێـبی ئەنتـرۆپۆلۆژیا کـە من لە بارەی شـوێنەوە نووسـیـبووم، لە ئەنجامی بیـرکـردنەوە لە ڕۆڵ و پێگەی شوێن لەنێو ئەو ڕۆمانەدا لەلام دروستبوو. بەداخەوە لە ناوەڕاستی نەوەدەکاندا ماوەی چەند هەفتەیەک سەرقاڵی ئەوەبووم توێژینەوەیەکی لە بارەی ڕۆڵی شوێن و ناوچەی ئەسڵی و یادەوەری لەنێـو ئەو ڕۆمـانەدا بنووسم، بەڵام دەرەقەتی نەهاتم و بۆم تەواو نەکرا.

کتێبە نووسراوە چاپکراوەکان:

١- فـەلسـەفـەی دەوڵەت، لێکۆڵینەوەی فـەلسـەفی سـیـاسی مێژوویی.
٢- سیستەمی سیاسی، هزرو فەلسەفەی سیاسی.
٣- هیگڵ.
٤- ئەپستمۆلۆژیاو فەلسەفە، بەرگی یەکەم.
٥- ئەنترۆپۆلۆژیا، بەهاوکاری دیار عەزیز شەریف.

کتێبە وەرگێڕدراوە چاپکراوەکان:

١- قوتابخـانەی فرانکفۆرت، بەهاوکاری ئیـسمـاعـیل کوردەو نووری بێخاڵی.
٢- هەڵوەشاندنەوەگەرایی.
٣- بیرمەندان لە هەزارەی سێیەم ڕادەمێنن.

کتێبە نووسراوە چاپ نەکراوەکان:

١- ئینسکلۆپیدیای ڕێبین-ی فەلسەفی.
٢- جاک دریداو هەڵوەشاندنەوە.
٣- سەرهەڵدانی فەلسەفە لەنێوان خۆرئاواو خۆرهەڵاتدا.
٤- توێژینەوەی فەلسەفی.
٥- ئەپستمۆلۆژیا و فەلسەفە، بەرگی دووەم.
٦- لە ئاخافتنەوە بۆ نووسین.
٧- کۆتای فەلسەفە لە هیگڵەوە بۆ دریدا.
٨- فەلسەفەی فەلسەفە.

کتێبە وەرگێڕدراوە چاپ نەکراوەکان:

١- تیۆری کۆمەڵایەتی لە پارسۆنزەوە بۆ هابرماس.
٢- جاک دریدا، وتووێژ.
٣- جەنگ و شارستانییەت و خۆشەویستی و مردن، فرۆید.
٤- فەلسەفەی هیگڵ.
٥- فەرهەنگی ئەنترۆپۆلۆژیا، بە هاوکاری ئەژین عەبدولخالق.
٦- زانستە سیاسییەکان، بە هاوکاری موحسین ئەدیب.
٧- مۆدێرنەو پۆست مۆدێرنە.
٨- فەلسەفەی جیل دۆلۆز.

مەم و زین ڤەڕێژەکا ئەفسانەییە یان ژی راستیەکە هاتیە رویدان

ڤەکۆلینەکا بەراوردکارییە و بۆچوونەکە دەربارەی داستانا مەم و زینا نەمرا خانی

وەلید حاجی عەبدولقادر
(دوبەی)

(١-٢)

لدویڤ ئەوێ بانگەوازییا مامۆستا محەمەد ئەمین بوز ئەرسەلانی کری، کو سالا (١٩٩٥)ێ ببیتە سالا خانی و مەم و زینێ.. گەلەک دەستەو رێکخراو و کەسایەتییێن کورد ئەو بانگەوازی ب گرنگی وەرگرت و دناڤ کۆڕ و سیمینارێن ئەدەبیدا بەرجەستەکرن... لێ بەلێ ئەوا زێدەتر دئەوێ بزاڤێدا یا بالکێش بوو وەکو من دیتی- زۆربەی چالاکییێن هاتینە پێشکێش کرن مۆرکا ئاهەنگێریێ پێڤە دیاربوو. و ئەگەر هنەک ژ ئەوان کاران شیابن خوە ژخانی نیزیک بکەن ژ هنەک ژ بۆچوونێن وی- یێن نەتەوەیی- لێ کریارا خوە شۆرکرن دناخا داستانێدا و ڤەکرنا نهێنییێن وێ نەپەنیەکەو زەحمەت دهێتە فەهم کرن- لەوانەیە زۆربەی ئەوان- ولڤێرە و لدویڤ بۆچوونا خوە دێ دەستنیشان کەم- شاپا یەکێ ئەوا هەڤچاخا خانی یان ژی ئەوا یەکسەر لدویڤ وی هاتی. داکو ئەو نەپەنییێن ڤەشارتی ئەوا یەکسەر لدویڤ وی هاتی. داکو ئەو نەپەنییێن ڤەشارتی ئەوا! خانی ڤیای د رەهەند و جەڤەنگێن وێ دا دۆرپێچ بکەت، ئایا ئەڤ ترسە لسەر وی- ئانکو خانی- کو ب شاشی بهێتە شرۆڤەکرن، و ئەوا ب سەر ئیبن لباجریقی هاتی لسەر وی ژی روو بدەت، ژبۆنا داستانا وی یا بناڤودەنگ داستانا باجریقی کو ژ ئالیێ چەندێن خوبندنگەهێن ئایینی یێن سەر ب ئایینزاییێن ئیسلامی یێن هەمە جۆر فەرمانا مرنێ ژێرا دەرخستبوون(١)؟ یان ژی ئەڤە بێتوانایی و کیماسییە دتێگەهشتن و وەرگرتنێدا؟ لێ ئەز ب ئەڤێ گۆمان دکەم و زێدەتر ژبۆ بۆچوونا یەکێ مەیلدارم چونکە ئەڤ داستانە ب درێژیا چەندین سالان دخویندنگەهێن ئایینی یێن تەڤایا دەڤەرێن کوردستانێ دا هاتبوو پەسەندکرن و زانایێن ئایینی ژێ خوەدی دەرکەتبوون.

دکورت وکرمانجیا ئەڤێ پێشکۆتنێدا دبێژم: ئەنجامدانا هەر ڤەکۆلینەکێ و دهەر ئالیەکی دا بیت، و ژبۆنا کو یا تەمام بیت، و تەڤایا رەهەند وپێکهاتەیێن وێ ڤەوژێریت دەبیت پشت ب چەندین زانستێن یارمەتیدەر ببەستیت، نەمازە ئەگەر مژارا ڤەکۆلینێ داستانەکا مللی بیت و رەگ و ریشالێن وێ دکویراتیا فولکلورێ مللی یێ دێریندا دخورت بن.. و بەری کو بنەمایێ ئەڤێ کویراتیا فولکلورێ مللی یێ دێریندا دخورت بن.. و بەری کو بنەمایێن ئەڤێ خستنەروویا تاییەت دەستنیشان بکەم، دخوازم لسەر رەهەندا ئەرکولۆژیا شوینەوارێ ئارامگەها «مەم و زین» ان ل بۆتان رابوەستم.

١- گۆڕ/ ئارامگەها هەڤچووتا مەم و زین، ئایا ب راستی ئەڤە ئارامگەهە یان ژی پەرستگەهە!؟

هەر کەسێ سەردانا ئارامگەها مەم و زینا ل بۆتان کربیت- ب تایبەتی ئەگەر ئەوی رێڤینگی رەوشەنبیرییەکا سەرەتایی دەربارەی شوینەوارێن وەلاتی میزوپوتامیا هەبیت- هیچ گۆمانەک لدەڤ وی نامینیت لسەر تایبەتمەندی و سروشتێ ئەڤی شوینەواری/ ئارامگەهێ کو دکەڤیتە ناڤ هەوشا مزگەفتا- میر ئاڤدالی/ ئابدالی- وا پێکهاتیە ژ ناڤدەرەکێ کو دوو پەیسکان شۆردبیتە خارێ بۆ ناڤ مەزەلەکا چارگۆشەیی و بەرەڤ سەنتا باکوور ڤە دیوارەکە و برەخڤە- لسەر ئەردی- ئەڤێ داویێ ب چیمەنتۆیێ هاتیە چێکرن کو گۆڕێ- مەم و زینا-یە- و برەخ دیوارێ رۆژئاڤاییێڤە- گۆمتلکەکێ چیمەنتۆیی هاتیە دروستکرن کو قەوارا وی ژ (٣٠) سم پتر نییە سەکو ئەڤە ژی گۆڕێ (بەکو)ە.. لێ بەلێ چیرۆکا ڤەدیتنا ئەڤی ئارامگەهی/ شوینەواری- لدویڤ ئاخفتنا ئەو کەسێن هەڤچەرخێن ڤەدیتنا وی بوون و ژ ئەوان- خوەدێ ژێ رازی مەلا ئەمینێ حاجی زاکر بوو- ئەوێ ل سالا ١٩٩١ێ چوویە سەر حەقیا خوە، کو چەندین سالان موفتییێ بۆتان بوویە دبێژیت کو ل سالا (١٩٥٦)ێ شاندەکێ ئیتالی هاتە جزیرا بۆتان و سەردانا گۆڕستانا وێ کر و وەسا خویاکر کو ئەو شاندەکێ جیۆلۆجینە و هاتینە بۆ ڤەدیتنا نەفتێ!! و ڤەکۆلان و دویڤگەریانا خوە دەستپێ کر هەتا گەهشتنە حەوشا مزگەفتا میر ئاڤدالی و گۆمتەک دیتن و دۆرا خربوون و گەهشتنە ئەوێ ئەنجامێ کو ڤەکۆلانا خوە لوێ دەرێ دەستپێکر و ئەو ئالێ ئارامگەهێ ڤەدیتن و دناڤ ئەوی ئاڤاهیدا بەرەک هەبوو و پرسیار ژ زانایێن ئایینی(٢) کرن کو ئەڤ گۆڕێ جمک چییە، ولڤێرە حافیزەیا مللی رۆلێ خوە دیت و بەحسا سەرهاتییا مەم و زین و داستانا خانی کرن کو تێ گۆتن کو ئەو هەردو ل ناڤ حەوشا مزگەفتا میر ئاڤدالی (٣) هاتینە ڤەشارتن. پشتی ئەڤێ رووودانێ ئەڤ جهە وەکو گۆڕی مەم و زینا هاتە ناسکرن و ب وی تەرزی هاتە چێکرن وەکو پێشتر مەبەحسکری... و هەتا نها- لدویڤ زانینا من- هیچ ئالیەک ئان دەستەیەکا کوردی- ب کێمی ڤە- نکارینە لدویڤ ئەوی شاندی بگەڕێن!!! لەوما ژی هەتا نها نەهاتیە زانین کو ئەوان چ ڤەدیتبوو وچ ب دەستڤەهاتبوو، ئایا تەنها ئەو مەزەل و شوینوار بوو یان تشتەکی دن هەبوو؟ لێ چو پێ نەڤێت هەر تشتەکێ وان ڤەدیتی دگەل خوە دا برینە... ڤەگەریان ژبۆ پەرتووکێن کەلەپوورێ ئیسلامێ، کو هەو وپەلامارێن لەشکرکێشییێ تێدا هاتینە تۆمارکرن- هزرەکێ ژبۆ مرۆڤی چێدکەت- کو ئەزێ وێ ئاشکرا بکەم- لەوما ژی زۆربەی ئەو کەسانێن رووودانێن ئەوان پەلاماردانان نڤیساندین... الطبری، البلازری.. ابناء الأثیر.. هتد هەموو ل سەر ئەوێ بۆچوونێ دنێزیکن کو عەیاز کوڕێ غەنەمی سەر لەشکەرێ ئەوێ پەلاماری بوویە کو هاتیە جەزیرێ و دەردۆرێن، وێ کو بۆتان ژی دکەڤیتە دناڤ سنۆرێن ئەڤێ دەڤەرێ دا، کو عەیاز دگەل خەلکێ وێ دەرێ رێککەفتبوو، و رێککەفتنا رەهایی (ئورفایێ ببوو پیڤەر ژبۆ گەلەک دەڤەرێن دن ژ ئەوانا بۆتان... و زۆربەی نڤیسکار ل سەر ئەوێ باوەڕیێ دکۆکن، کو ل دەستپێکی موسلمانبوونا خەلکی مەرجەکی سەرەکی نەبوو، ئەڤە ژی ل سالێن (١٩- ٢٠- ٢١) کۆچی بوویە. لەوما ژی دەستدرێژی ل سەر جهێن پەرستنێ و تایبەتمەندییێن چو گروپان نەهاتەکرن، (٤) هۆسا پەرستگەهان هەبوونا خوە پاراست، هەر چەندە هێدی هێدی دەستهەلاتیا وان کێم دبوو، ژ بەرکو ئایینێ نوی پتر جهێ خوە دگرت و، وخەلک زێدەتر دچوونە بەر سیبەرا وی، کو بوویە ئەگەرا هندێ ب ناڤو دەنگترین شوین پیرۆزیا ئایینی نوی وەربگرن وببنە مزگەفت و مەزارگەهێن مرۆڤچاک و ئەوێن گیانێ خوە ژبۆ ئەڤێ رێکی بەختکری.

لڤێرە یا فەرە بەحسا هنەک ژ ئەوان مەزارگەهان- پێگەهان بکەم (ئەگەر نەبێژم پەرستکەهان)، یێن لاوکی رەهوانی (رەوانی)- لاوکی مەتینی یان مادەنی+ مەعدەنی- لاوکی بیانی- کچکا چل کەزی- ئەیلەم... و گەلەکێن دن. ئەڤ مەزارگەهە ئانکو ئەڤ شوینە هەتا نها پیرۆزیا خوە هەیە و، چو رەوت و تەوژمێن ئایینی یێن یەکتاپەرستییێ ل دەڤەرێ نکارینە ئەوان ب لایەنەکیڤە ببەستن. لڤێرەدا ئەو باوەڕی بۆ من

دروستبوویە کو جهێ/ مزگەفتا (میر ئاڤدەلی) پەرستگەهەک بوویە، وپاشان بوویە مزگەفت. لێ بەلێ دێ چاوا کارم ئەڤێ بۆچوونێ بسەلمینم؟ لڤێرە ئەزێ هنەک نموونەیێن ئارکۆلۆژی ژ دورهێلا باژارێ بۆتان هینم... چونکە ئاوردانەڤەیەک لسەر هەر شوینەوارەکی ژبۆ دیراسەکرن و ڤەکۆلینێ ناهێتەکرن، ئەگەر دەردۆرا وێ یا گشتی لبەرچاڤ نەهێتەگرتن... سروشت.... کەش و هەوا... جۆرێ ئاخێ... کەڤر، ول بۆتان ئەڤان هۆکاران سەخلەتێن کاریگەر هەنە ب تایبەتی ئەگەر ب کووروقوولی ل ژینگەها جیۆلۆژی بنێرین، سیماییێن هەرە بەرچاڤێن کەڤرێن ئەڤێ دەڤەرێ ئەوە کو کسلن و، هەر وەسا ل ئەڤێ دەڤەرێ ئاڤەکا زۆر هەیە... و ئاخا وێ ژی یا شەهتەرە، ئەڤ هۆکارە ژی کارەکێ نەرینی ل سەر کەرستەیێن شوینەواران و نەخشەڤانیا ل سەر کەڤر و پارچە بەران دکەن، لەوما ژی ئەڤ هۆکارە ب درێژیا وەخت و دەمان دبنە ئەگەرا ژناڤچوون یان ژی بێسەروبەرکرنا وان- لڤێرە دکارم- ئەڤێ بۆچوونێ دیکۆمەنت بکەم- ئەگەر ئەم بگەڕێینەڤە ژبۆ (مزگەفتا سۆر) (٥)

دیەک ژ ژێرزەمینێن وێ دا، شەش گوڕ هەنە، کو یەک ژ ئەوان یێ شاعرێ مەزن (مەلایێ جزیری)یە، هەر چەندە هنەک نیشانێن شوین نڤیسینێ ل سەر هەنە، لێ شەهتەریێ کارێ خوە ل بەرێن وێ یێن کسلی کرینە و دەرفەتا ڤەخویندنا وان نەهشتیە، کو مرۆڤ ب چاڤ، یان ب ئالاڤێن ئاسایی تشتەکی ژێ بزانیت... لەوما ژی هەتا نها ئەو گۆمان دمینیت کوکی ژ ئەوانا گوڕێ مەلایی جزیرییە.... ئەز ژی وەسا هزردکەم کو دەم و زەمانان کار ل کەرستەیێن بنئەردی کرینە. ژئالیەکی دن ڤە، ئەنجامدانا لێگەڕیانەکا گشتی دپەیکەربەندیا باژاری دا- دناڤ شویرهێ و کەلهاکەڤن- دێ هنەک ژ ئەوان مەبەستێن مە رۆهن و ئاشکرا تر کەت. هەتا نها ژی هنەک شوینەوارێن فارسی- ساسانی و رۆمانی و پاشان ئیسلامی دهێنە دیتن و دبەرچاڤن. و هەر چەندە ئەڤ خستنەروویە/ بۆچوونە ل بارەی دیرۆک و شوینەوارێن بۆتان نینە، لێ بەلێ یا فەرە هنەک تشت بهێنە رۆنڤەکرن..

ئەڤ دەڤەرە قادوگۆڕەپانا هەڤرکیێ بوویە دناڤبەرا هەردوو ئیمبراتۆریەتێن فارسی و رۆمانی، بەری گەهشتنا موسلمانان بۆ وێ دەرێ... و نەرینەکا تنێ بەسە کو مرۆڤ بەرێ خوە بدەتە (دەریێ رۆمێ)(٦) ئەوێ ل رەخ (دبستانا ئەمیری) کو بەرەڤ (بورجا بەلەک) دچیت هەتا دگەهتە رووبارێ دیجلە: دەرگەه ژ دەستکرد و ئاڤاهیی رۆمانی یە و دروێشمێ - لەپێ هەرقەلی پێڤەیە، لێ دسەردا ب رۆنی دروێشمێ فارسی/ ساسانی دهێتە دیتن، دوو شێرێن ل بەرامبەر یەک و هەتاڤا دناڤبەرا ئەوان دا، و پشتی ژ ناڤدەرێ دچییە خوارێ و دگەل رووبارێ دیجلەیی بەرەڤ رۆژئاڤایێ بچی و ل سەر شویرهێ- دیوارێ کەلهێ و ل بلنداهیا (٦-٨) مێتران هنەک ئایەتێن قورئانێ هەنە// نصر من الله و فتح مبین//.... اذا جاء نصر الله و الفتح... هتد// ئەو شوینەوارێن ل سەر ئەردی ماینەڤە نەخش و نڤیساندنێن خوە پاراستینە.. ولڤێرە ئەزێ ئەڤێ بۆ چوونێ کورت کەمەڤە وبێژم- هەتا نها ل بۆتان پاشماڤەیێن دەستنیشانکری یێن زێدەتر ژ (٣٦٠) مزگەفتان لێ هەنە، هەر چەندە زۆربەی ژ ئەوان ب خرابەیی و پشتگوهێخستی ماینەڤە، لێ بەلێ هەتا نها دناڤ کەلەپوورێ مللی دا ماینە، و ژ ئەوان مزگەفتا میر ئاڤدەلی. لێ چما ئاخێ ئەو شوین/ گوڕ داپۆشیە. هەر چەندە ڤەریژا تیۆری یا هنەک ژ ئەوان پێگەهان/ مزگەفتان لەوانەیە ژ بێش (ئەڤدال) و (مەم و زین)ان هەبن ب چەند قۆناغێن دیرۆکی یێن هەمەجۆر- وەکو مەزارگەهێ نوح پێغەمبەری و مزگەفتا وی ل گوندێ هەشتیان، ئەوا بوویە پارچەیەک ژ باژارێ بۆتان- ئەگەر مرۆڤ هوورک بنێریتە ئەڤی مەزارگەهی، دێ بۆچوونەکا بنەجە دروست بیت کو ئەڤی ئاڤاهی پارچەیێن دن ب سەرڤە هەبووینە، ب تایبەتی ژ ئالیێ ژووری ڤە... هەر وەکو ژ رۆخسار و قەوارا دەرگەهێ ئەیوانا- دەرڤەیا نها- چونکە وەکو دەرگەهەکی هندوری هاتیە رێکخستن... و من چەند بێخوەشە کو ب رێکێن زانستی تەمەنێ کەڤر و ئاخا دناڤ پەیکەربەندا ئاڤاهی دا بێنە دەستنیشانکرن... چونکە ئەڤە بنئاخ بوو، پێچەوانەی پاشماڤەیێن ئیسلامی و بەری وێ یێن فارسی و رۆمانی، لەوما ژی بۆچوونەکا خورت بۆ مرۆڤی دروست دکەت - لدویڤ هزرا من- کو ئەڤ مەزارگەهە ل بەری- ئەوان هەموو چاخان هەبوویە... دمینیت بێژم کو ئەو شاندا لێگەڕین ل سەر ئەڤی پێگەهی- مەزارگەهی کرین، تەنها ل قۆناغا ڤەدیتنا مەزارگەهی مایەڤەو، لێگەڕینێن خوە ل سەر بنەمایێ رەخ وچان و پاشکۆیێن جهی نەکرینە، هەرچەندە رۆخساری ئەڤی مەزارگەهی وەسا دیاردکەت کو ئالیەکە ژ ئاڤاهیەکی مەزنترا!!...

٢- مەم و زین و رەهەندا وێ یا فۆلکلۆری مللی:

فۆلکلۆرێ هەر مللەتەکی پێکهاتیە ژ پاشماڤەیا

گولڤەدان و هەڤرکیا وی یا درێژا ددیرۆکێ دا هاتیە کەلەکەکرن، ژ زانین و ئەزموونێن وی د هەڤڕکیا سروشتی دا، و بۆچوونێن وی دژیانێ دا، لەوما ژی تشتەکی ئاساییە کو زانستا هەڤچەرخ ژی پشتا خوە پێ دبەستیت و وەکو ستوونەکا سەرەکی ژ ستوونێن ڤەکۆلین و شرۆڤەکرنا هەر داستانەکێ یان ئەفسانەیەکێ دادنێت و زڤرینتەڤە ژبۆ ژێدەرێ وی کو فۆلکلۆرە ب هەموو رەهەند و چاخ و جهێن وی ڤە.. و مەزناهیا هەر مللەتەکی -لدویڤ هزرا من- ژ شیان وتوانایا فۆلکلۆرێ وی دا خویا دبیت، کو دکاریت چەند وچاوا رێبازا وی یا پێشکەفتنێ دناڤ قۆناغێن دیرۆکێ دا ببڕیت و پترین ئەوان پێکهاتەیێن کەلەکەکری بگهینتە نەوەیێن داهاتی. ولڤێرەدا- هەرچەندە- مەبەستا من ڤەکۆلینەکا سەربەخوە یا فۆلکلۆرێ مللی یێ کوردی نییە- لێ یا فەرە بێژم کو مەزناهی و هێزا ئەڤی فۆلکلۆری- مەبەست فۆلکلۆرا کوردییە- ژ هەڤڕکیا وی هاتیە- ب دێژاهیا قۆناغان- کو بەرسینگیا ئەوان هەڤڕکیێن مەزن گرتییە، کو گەڤ و گۆڕ ژ هەبوونا وی دکرن. لێ ئەو سنگەپێ بوو و تایبەتمەندییێن خوە پاراستن.. ئەڤە چەندین سالە- و بەردەوام ژی هەتا نها- ئەم ب هێزا فۆلکلۆرا خوە لبەر سینگێ چاند و رەوشەبنیرییێن هێزدار راوەستاینە، کو ئەوێن دڤیان مە ژناڤببەن و نەهێلن.

د ئەڤێ دەلیڤێدا کو فۆلکلۆر وەکو ژێدەر و بنەمایەکا سەرەکی -دبینم- کو دەبیت ئەم داستانێ بهەلوەشینن و دگەل لق و پۆپێن وێ یێن فۆلکلۆری ڤە ببەستینەڤە و، د دویڤدا هەولا زانینا ئەوان پاشماڤەیێن ل دۆرماندۆری وێ د کەلەپووری هزریدا ماین بدەین، داکو بکارین نیزیکی بنەمایێن ئەوێ داستانێ ببین... ئەڤ رەوشە ژی دێ مە زڤرینتەڤە ژبۆ بەری یا هەزاران سالان... نەدویرە ژبۆ قۆناغێن بەری دیرۆکێ- ڤەدیتنا نڤیسینێ- وپاشان ژبۆ سەرەتایا تۆمارکرنا نڤیساندی، و لڤێرە ئەمێ شوینا جوگرافی دەستنیشان کەین، ئەو ژی دەڤەرا میزوپۆتامیایە// وەلاتێ دۆلا هەردوو زێیان...

ئا- هۆشیاریا ئەفسانەیی- داستانی ل میزوپوتامیا- بنەمایا سەرەکییە: زۆربەی زانایێن میسۆلۆژیکێ ل ئەوێ باوەڕیێ نە کو وەلاتی دۆلا هەردوو زێیان// میزوپوتامیا// ماکا پەیدابوونا ئەفسانەیێ یە... هەروەکو دئەلندا دیرۆکێ دا دیارە و قۆناغا نڤیسینێ تێدا هاتە بنەجهکرن، ئەڤ رەوشەنبیرییە ب ناڤێ مللەتەکی هاتیەکرن کو هێشتا ڤەکۆلین و گێنگەشە ل سەر رەسەناتی و چاوانیا گەهشتنا وان ژ بۆ باشوورێ هەردو زێیان هەنە، هەر چەندە زۆربەی بیروڕایێن پشتا خوە ب دۆزینەوەیێن هەڤچەرخێن شوینەواران دبەستن// تەل لیلان- نیزیک قامشلی- وەسا دیاردکەن کو ئەو ژ باکوورێ رۆژهەلاتا عیراقێ ڤە بەرەڤ ئەوێ دەڤەرێ هاتینە- تەنانەت هنەک بەلگەیێن ئارکۆلوژیکی یێن هەڤچەرخ رێکا هاتنا وان و هێلا شوور بوونەڤەیا وان دیارکرینە// شوینەوارێن پێگەها تەل خنیدیج ل سەر رووبارێ خابوور نزیک حەسەکە، (٧) و ئەڤ مللەتە ب (سوومەری) هاتبوونە ناڤکرن، وبێی کو زێدەتر بچمە دناڤ کووراتیا بابەتی دا دبێژم: ئەڤی مللەتی هونەری نڤیساندنێ داهێنا ،(٨) وب رێیا نڤیسینێ جوانترین دەق و داستان ئەفراندن... و چەندین تیۆر دارێشتن و هەتا کو هنەک سەرەتایی ژی بوون، ل بارەی گەردوون و چاوانیا پەیدابوونا ژیانێ و دروستبوونا مرۆڤی... هتد، ئەڤە ژی لدویڤ هنەک دیدو بۆچوونان کو مرۆڤ ب سەرسوورمایی لێ بنێریت و ب پیرۆزی وەربگریت... ئاستی رەوشەنبیریا سومەریان گەهشتبوو رادەیەکا مەزن کو ل سەر رەوشەنبیریا کۆمەلگەهێن دەوروبەردا زال ببوو و، تەنانەت ئەوێن لدویڤ وان ژی دا هاتین.

وببوو ستوونەکا سەرەکی بۆ دروستبوونا چەندین چەمکێن ل بارەی دروستبوون... ژیان .. ئەفراندن... هتد و، رەوشەنبیریا مللەتێن لدویڤ وان ژی دا هاتین لسەر دهاتە ئاڤاکرنا و هنەک تایبەتمەندیێ تەڤلیهەڤ دکرن و ژ دید و ئەزموونێن نوی دەولەمەند دکرن... ولێرەشدا تشتەکی ئاساییە کو هنەک ناڤ / قارەمان/ خوەداوەند/ دەڤەر لدوی دید و شوینا ئەوان مللەتانی بهێنە گۆڕین، و دئەڤێ گەڕیانا بلەزدا، ئەم نکارین لسەر هنەک گۆڕانکارییێن ئابووری- چڤاکی دا بازبدەین کو تێکەلی ئەوان پێنگاڤان ببوون، هەر ژ دروستبوونا کۆمەلگەها سومەری و ئاکنجی بوونا وان و چێکرنا کۆمەلگەهێن نیشتەجێبوونێ... ئەو گۆڕاکاری یێن ب سەر ژیانا باژاراندا، و ژبەر پێداویستێن ژینێ پیشە پەیدابوون و چاندن فرەوان بوو، و ئاژەل هاتنە کەهیکرن و کەرێن پەزی هاتنە خودانکرن... و پاشان د ئەنجاما ئەڤان گۆڕانکاریان دا چەمکی ناڤەندبوونا ئاڤێ و پێویستیا وێ وەکو یەکێک ژ تۆخمێن سەرەکی هاتە چەسپاندن، بەلکو وەکو بنەما و بەردەوامبوونا ژیانێ... بەرەپێشین بزاڤ دکوراتیێ داهاتەکرن و ژ کوراتیێ بەرەڤ دەریایا تاریکستانێ و ژ دەریایێ ژیان دەستپێکر... و ل سەرەتایێ نیشتەجێبوون ل نزیک کانی وروباران بوو... هتد... ئاڤ پێویستیەکا فەرە ژبۆ بەردەوامبوونا ژیانا

مرۆڤ و رووەک و ئاژەلان، ولڤێرە سرووتێن پەرستنێ د جڤاکەکا کشتوکالی- شڤانی هۆسا دا زێدەتر د زڤرۆکا ژنێدا دهێتە دیتن دگەل گۆڕینا سەقا/ ئاڤهەوایی- سەرەڕای وێ هندێ ژی دگەل وێ تێکەل بوو وتێدا بەرجەستە بوو ب شێوەیەکی تەڤلیهەڤ کو دگەل بۆچوونێن ئەفراندنێ دگونجن و پاشان سەروژنوی زڤرۆکا ژینێ دەستپێدکەتەڤە... لڤێرە ئەگەر بنێڕینە ئەفسانەیا (ئینانا و دوموزی) یا سومەری و پاشان (تەمووزو عەشتار)ا بابلی، کو چاوا ئەڤ سەقایێ زڤرۆکا ژینێ(٩) دناڤ ڤەرێژا جڤاکەکا کشتوکالی- شڤانکاری دا هاتبوو بەرجەستەکرن، کو پشت ب ئاڤێ وەکو ئالاڤەکا سەرەکی ژبۆ بەردەوامبوونا ژینێ دبەست، و پاشان چەمکی ئەساسی دوەختێ بەری وان هەردوو داستانان ل بارەی دەستپێکرنا جیهانێ- ژینێ ل سەردەمێ هیلامی- هیولی رۆهن و ئاشکرا دبیتەڤە.. و هەڤرکا دناڤبەرا ئیسۆ// و// تەعامە// یان// تامات/ بەری هەبوونێ و پاشان ئەفراندنا ڤەرێژا/ نەوەیی یەکێ ژ خوداوەندان- کوڕان هەروەکو د ئەفسانەیا ئەفراندنا بابلی- ئینومالیش- دا... و هەلبەت ئەو ئەفسانە و داستان ژی دبێ بەهر نەبوون ژ هەڤرکیێن بەرانی یێن دناڤ جڤاکێ دا- دناڤبەرا جوتیار و شڤانان دا- و هەتا ئەگەر ب شێوەیێ شاخڕەنییەکا خوەکوژ نەبوویە، لەوما ژی ئەڤە چەمکی تەواوکاریێ دناڤبەرا وان دا خویا دکەت، هەر وەکو دناڤ دەقا سومەری یا داستانا هەڤرکیا شڤان و جوتیاری ل سەر //ئینانا// ئەوا شڤان هەڤژینێ خوە هەلبژارتی... پاشان چەمکی ڤەگۆڕین و خەملاندنا کەرستەیێن رۆژانە هاتیەکرن، کو بوویە ئەگەرا تەواوبوونا زفرۆکا ژین و ژیارێ.... ولڤێرە پرسا مرنێ بۆشایەکا مەزن ژ هزر و فوکر کرنا ئەوی سەردەمی پڕکر ولڤێرە تێکەهشتن بەرەڤ ڤەدیتنا شێوازەکی ژ شێوازێن بەردەوامبوونی دەستپێکر، وەکو ڤەگەڕیانا دوویێ بۆ ژینێ ئانکو نەمریێ... چەمکی زڤڕینەڤە ژبۆ ژینێ ب گەلەک شێواز و چەمکێن هەمە رەنگ پەیدابوو، کو ل سەر بنەمایا تێگەهشتنا نەمریێ دراوەستا هەروەها ژ چەمکی زڤرۆکا ژینێ دەستپێدکر، وەکو رەنگدانەڤەیەکا ژینگەهێ کشتوکالی شڤانکاری... کو ئەو گیایێ هشکێ مری- ورەهێن وی دبن ئەردی دا-نە- وتۆڤێ هشک کو دەمێ بنئاخ دکەت پشتی ماوەیەکی جارەکا دن شین دبیتەڤە.. و هۆسا و لەوانەیە ئەڤان رووداوان تێناتیا هزرمەندێن بەری نەشکاندبوو، وپشتی رەنج لێگەڕینەکا زۆر ژبۆ نەمریێ گەهشتنە کاکلا تێگەهشتنا- ئەڤرۆکە- کو مرۆڤ ب کاروکریارێن خوە وکو چ بۆ جڤاک و نەوەیێن داهاتی دهێیت نەمرە... و لەوانەیە هزرمەندێ سومەری دشێواز دەربڕینا داستانا (گلگامێش)دا کو لدویڤ نهێنیا نەمریێ دگەڕێت پشتی مرنا هەڤالێ خوە (ئەنکیدۆ)ی، پێشی مرۆڤێ ڤی سەردەمی کەفتیە، پشتی گلگامشی رەنجەکا زۆر کێشای ولدویڤ نەمریێ دگەڕیا، و قارەمانێ نەمرێ تۆفانێ (ئاوت نابیشتەم)ی تۆڤێ نەمریێ دای لێ مارەکێ مەزن ژێ رەڤاندی و، گلگامش ناچاربووی دزڤڕیتەڤە باژرێ خوە (ئوروک)ێ و خوە ب وێ هزرێ رازی بکەت کو مرۆڤ دمریت و تەنها کاروکریارێن مەزن ئەوی نەمر دکەن... من مەبەست ژ ڤەگیڕاندنا ئەڤان داستان و ئەفسانەیێن دێرین هەبوو، ئەوێن دۆزینەڤەیێن نوی یێن شوینەواران پێکاتەیێن وان شرۆڤەکرین و گەلەک نهێنییێن وان ژی ئاشکرا کرین، ئەڤە ژی هەروەکو ل داهاتی دێ بۆمە رۆهن بیتە ڤە کو چاوا پاناڤا سەرەکیا رەوشەنبیریا دۆلا هەردوو زێیان/ میزوپۆتامیا/ داستان و ئەفسانەیێن ل سەر ڤەهاندینە و ژ ئەوان ژی هزرکرنا کەلەپووری یا کوردی.

ب- شێواز- وێنەیێن// مەم و زین// بنەمایا سەرەکی- رەهێن وێ: ئەڤ گۆتنە یا بوویە تشتەکی سەلماندی دهزرا ڤەکۆلەرێن مە کوردان دا کو دوو ڤەرێژ/ شێوەیێن مەم و زین هەنە... شێوەیی مللی ئانکو ئەو حیکایەتا مللی یا پڕی وێنەیێن ئاشۆپی... مەچێتر... هتد... و شێوەیێ شاعرێ مەزن ئەحمەدی خانی رێکخستی و خەملاندی. لڤێرە ئەز دگەل بۆچوونا مامۆستا محەمەد ئەمین بۆز ئەرسەلان دانیمە بەلکو پێچەوانەی وی هزردکەم، کو دیەک ژ چاڤپێکەفتنێن خوەدا دگەل ئیزگەی دەنگی ئەمریکا- پشکا کوردی-دا کو گۆتبوو چو پەیوەندی دناڤبەرا تێکستا خانی و حیکایەتا مللی دا نییە... نە ئەڤە ب تەنێ بەلکو گەلەک بۆچوون و فەرێژێن دنا ژی هەنە، کو لەوانەیە گەلەکێن دن ژی دگەل من دا نەبن، لێ ئەڤە بۆ چوونا منە و ئامادەمە بۆ هەر گفتوگۆیەکی و، لڤێرەدا دێ جۆرەکی دن ژی بەسی کەم، بۆ نموونە دێ (مەم ئەباسی) دەستنیشان کەم، هەر چەندە دناڤەرۆکا خوەدا جۆدایە- ئاڤاهیێ چیرۆک و تەوەرێ وێ دگەل دیالیکتکا مەم و زینێ، کورتیا ئەوێ چیرۆکێ ئەڤەیە:

مەم کوڕە یەکانەیێ پیرەژنەکێ بوو// ناڤێ بابێ وی ناهێتە گۆتن لێ ب ناڤێ دایکێ هاتیە ناسکرن// زەوجی بوو و، شڤانتی دکر و هەفت سالان دوورکەفتبوو،

پاشی ڤەگەڕیا مالێ... نیڤ شەڤ گهشتەو، هەسپی خوە ل بەر سڤکێ گرێداو، نەڤیا دایکا خوە ژ خەوا شرین هۆشیار بکەت، لێ قەستا ژوورا خوە کر ولجەم خێزانا خوە رازیا. بەری رۆژهەلاتی دایک ژ خوە هەستا و وەکو هەموو جارێ چوو بووکا خوە هۆشیار بکەت، لێ هێبەتی بوو چاخێ دیتی کو زەلامەک ل کێلەکا وێ رازایە. بەزیبیە رمێ ول سینگی زەلامی چڤاند. لێ پشتی ژ دەستان دەرچووی زانی کو ئەوێ هاتیە کوشتن کوڕێ وێ یە (مەم). ژ بۆ زێدەتر زانیاری ل بارەی ئەڤێ چیرۆکێ، گەلەک ستران پێ رە هاتینە گۆتن و یەک ژ ئەوان سترانان سترانا (مەم ئەباسیی) یا ئەردەوان زاخۆیە// و هەلبەت گۆڕانکاری ب سەر ئەڤی شێوازێ- چیرۆکی داهاتینەو، دهنەک قۆناغێن داهاتی دا و دگەل لاوازبوونا رۆلێ ئافرەتێ و زالبوونا زەلامی- نێر، و ب شێوەیەکی تراژیدی ژی. لەوما دێ بینین کو باب کوڕێ خوە- سەیدکێ من// دکوژیت// ئەڤ بابەکە کوڕێ خوەیێ یەکانە دکوژیت، وەسا هزر دکەت کو (پەزکیڤی)یە.. من گۆتن کو ئەز ئەڤێ ب جۆرەکی دن ژ (مەم)ی دادنێم، لێ بێ زین- هەروەکو دداستانێ دا هاتیە- هەر چەندە لڤێرە ب وێنەیەکی یان ب چەند وێنەیان خویابوویە ئەو ژی ژبەر چەند ئەگەران:

١- چونکە لاوکی یەکەم/ خوداوەندێن کوڕک دهەر کۆمەلگەهەکا کەڤن دا ب شێواز و وێنەو رۆلێن هەمەجۆر دیاردبن.

٢- هەر دگەل هاتنا ناڤێ- کارەسات-ێ، یەکەم جار مرۆڤ هزردکەت کو روودانەک ل کوڕەکی گەنج قەومییە، لەوانە ژیانا کۆمەلایەتی دروست کربیت. لێ بەلێ من ژی مافێ ئەوێ چەندێ هەیە- وەکو بۆچوونەک کو د چارچووڤێ ڤەرێژا فۆلکلۆری یا گشتی دا بپرسم و، لڤێرە (مەم)ی ب (ئەباسا) ڤە کرێبدەم ژبەر چەند هۆ و ئەگەرەکان؟.... بۆ نموونە: د داستانا زەمبیل فرۆش دا، پەسنا زەمبیل فرۆش ب (لاوکی ئەباسی)تی کرن. بۆ زانین عەشیرا (ئەباسا) ژ عەشیرێن دێرین یێن کوردستانێیە و، هەتا نها ژی گوندێن وان ل سنۆرێن سووریا و تورکیا دا- نها- هەنە. ودناڤ دەڤەرێن ئەڤێ عەشیرێ دا، گوندێ (شەکر خاجی) هەیە- نزیک (دێریک) ل سووریا، ول وێرێ شکەفتەکا کەڤن هەیە دبێژنێ «شکەفتا زەمبیل فرۆش»، وهەر ل ئەڤێ دەڤەرێ- ئانکو دەڤەرا ئەباسا- چەند شوین/ مەزارگەهێن کەڤن هەنە کو ب چەند ناڤان ڤە هاتینە گرێدان وەکو -لاوک- و لەعل- دارا مرادا// یان// دارا کچک و لاوک// ئەوا ل سەر گرەکێ ل هنداڤ کوندێ- گوندکی ئەباسا- و هەروەسا ئەوا ل کێلەکا چیایێ قەرەچۆخ- و ب هەمان ناڤونیشان- کو هێشتا خەلک سەردانا وی دکەن ژ بۆ کو مرادا وان حاسل ببیت، ل وێرێ پەرۆکەکی یان داڤەکێ گرێددەن و ب دوعا ڤە داخوازا مرادا خوە دکەن... و چەندین ریوایەت ل بارەی کەچک و لاوک هەنە، کو هەموو دڤەرێژا گشتیا فۆلکلۆری دا یەکتر دگرنەڤە... هەرچەندە ئەوا ل سەر چیایێ قەرەچۆخ ب// لاوکی رەهوانی// و // کەچکا چل کەزی// دهێتە ناڤکرن... و ئەو هەردوو شوینەوار ب چەمکێ هەردوو دار بەڕوویان ڤە دهێتە گرێدان کو هەردوو دار ژ رەهان ڤە هەتا قورم و تایک و پەلگان پێکڤە دهەلچووینە و، نەوە لدویڤ نەوەی بەردەوامبوونا وان ڤەدگێڕن- ئەڤ دارە ژی ئەڤە زێدەتر ژ (٣٠٠) سالانە لبەرچاڤە... و ل تەنشت دەڤەرا (ئەباسا) گرێ (ئەیلەم) هەیە، کو هەتا نها مرۆڤێن پیرو دانعەمر سویند پێ دخوین ولجەم وان ئەڤە مەزنترین سویندە، هەرچەندە باوەڕی ب وەحدانیەتا خوەدێ هەیە چونکە موسلمانن.(١٠)

٣- لڤێرە من دڤێت تشتەکی زێدە بکەم ل سەر سترانێن پایزۆکان کو بەحسا (مەم) مەمێ شڤان و کەرێ پەزێ وی یێ مەزن دکەن، دسترانا (مالا من) ئەوا فازل جزیری دکاسیتا دوویێ ١٩٨٨ دا دبێژیت، ئەڤەژی وەکو نموونەکا دن.... ولڤێرە من دڤێت تێبینیەکا گرنگ تۆمار بکەم کو پەیوەندی ب ڤەرێژا گشتیا یەکێک ژ (لاوک)ێن دهێتە گرێدان ب ناڤێ عەشیرەکا مەزن ڤە، و سەرەڕای ئەوا مە ل سلال دیارکری چەند نموونەیێن دن ژی هەنە وەکە// کاوایی هەسنگر// و عەشیرا هەسنەکا یاکو د سێگۆشەیا سووریا- عیراق- تورکیا دا ئاکنجییە... هەروەسا چینا// میران// ئەوا شیای ل ناڤەراستا هەزارا دوویێ یا پێشی زایینێ هەموو میرنشینێن حوری یێن میتانی د شانشینەکا بەهێزدا دێکبێخیت، و عەشیرا// میران// ئەوا کۆچەر و دهەمان سێکۆشە یا ناڤبری دا ئاکنجییە،... و ب کورتی من دڤێت د ئەوی بابەتی هەڤدژ دگەل مامۆستا ئەرسەلانی دا بێژم کو دەستنیشانکرنا پێکهاتە و ژێدەرێن هەر دەقەکا فۆلکلۆری پرۆسەیەکا ئالۆزە و پێویستی ب چەندین ئالاڤ و کەرستەیێن زانستی هەیە، ژبۆ کو ڤەرێژا/ تێکستا سەرەکی و ئەو شێوازێن لدویڤ دا دهێن، نەدویرە ژی ئەوا بەرە پێشیا رووداناا/ چیرۆک ڤەگێڕاندنێ ل سەر یا خانی پشت ڕاست دکەت، نەمازە

دەقا وی چونکە زەحمەتە ئەو دەق ببیتە بنەمایەکا بنەجە ژبەر کو چەندین هێماو سیما رۆهن و ئاشکرا ل سەر ئەویٚ روودانی دناڤ شعرێن شاعرێن پێش خانی دا هەنە وەکو جزیری. ئەڤە ژ ئالیەکی ڤە و ژ ئالییٚ دن شاعریٚ مەییٚ مەزن ئەڤ مەسەلەیە زانیبوو، دەما مافیٚ زەمەنی فۆلکلۆری دابوو د دارشتنەوەیەکا نوی یا ئارمانجبەردا- لدویڤ هزرا من- د(مەم و زین)ێدا.

ج- ڤەرێژا گشتی/ رەها فۆلکلۆری:

دخستنەڕوویا چڕوپڕا ل سلال دا هاتی، دیٚ گەهینە خالەکا گرنگ کو پێدڤی ب ڤەکۆلین و لێگەڕینەکا پترە، ژ بۆ کوورتر درەهەندێن فۆلکلۆری دا شووڕبن وخوە نێزیکی یەکتربڕینا جۆرێن- شێوازێن دهێنە گوتن یێن (مەم و زین)ێ. دبێژم خوە نزیک کەین ژ شێوەیەکی نێزیک ژتێکستا سەرەکی- ب هزرا ویٚ ڤە- و ئەڤە ژی تشتەکی ئاسان نییە، ئەگەر خوە ماندی نەکەین نە تەنی لدویڤ چەمکیٚ سەرڤەییٚ ئەویٚ پەیڤیٚ، ئانکو جورئەتی بدەینە خوە هەموو وێنەیێن خوێندنەڤەیا جەڤەتگ دناڤ داستانیٚ دا ئاشکرا بکەین، ب رێکا بڕیاردانا خوە کو ئەم ب درێژیا دیرۆکیٚ و پێکهاتەیا میسولوژی ڤە ل سەر خاکا- میزوپوتامیا- ییٚ بووینە، و ئەڤەژی پێگیرییٚ پیٚ دکەم ژ ڤەرێژا گشتیا فۆلکلۆریٚ مللی یی کوردی... هەتا رەهوڕیشالێن ویٚ... ولڤێرە دان ب هندیٚ دادنێم کو ئەڤە پرسگرێکەکا دی یا ئالۆزە ژبەر رەوشا سیاسی یا کوردستان تێدا دژیت، ئەڤە ژ ئالەکی ڤە، ژ ئالیەکی دن بەلگو دیکومەنتێن نڤیساندی دکێمن ب تایبەتی ژێدەرێن مێژوویی، لەوما زێدەتر پشت ب کەرستەیێن زارەکی دهێتە بەستن و ژ ئەویٚ ژی کەلەپووریٚ لاڤرەو سترانان، نەمازە ئەگەر ئەم بزانین کو ستران و موسیقا د پەرستگەهاندا هەبوو و بەلکو باشترین بەرهەمێن ویٚ بوویە، چونکە ژ وێریٚ دەستپێکرییە و ل سەر دەستی پیر و رێڤەبەرێن ویٚ بەرەڤ پێشڤەچوویە، ئەڤە ژی جۆرەکە ژ وروژاندنا دەروونی وجوانکاری ژ بۆ گۆتن و ڤەگێڕاندنا داستان و ئەفسانەیان، یان ژی دەمیٚ پەرستنیٚ، کو خەلک ب رێزگرتن و پیرۆزی ڤە وەردگرن هەتا کو دگەهتە حالەتەکی خوە دگەل گونجاندنیٚ... و فەیلەسوفیٚ مەزنیٚ چینیٚ ییٚ غەلەت نەبوویە دەما بێژیت: «ئەگەر تە بڤێت رەسەناتیا مللەتەکی بزانی ژ مۆسیقاوی بنێڕە» ئەڤە ژی نیشانا گرنگیا ئەوی سەقا و کەشیٚ ستران گوتنێیە.

لەوما ئەگەر هنەک بزڤڕینەڤە بۆ ئاهەنگێن سەرسالا بابلی و ئەو رێکا کاهنیٚ مەزن ییٚ ئەفسانەیا (ئینومالیش)ی ڤەدگێڕاو، کو موسیقا و ستران دگەل دهاتنە گۆتن.... و لەوانە ئاینێن یەکتاپەرستن ژی ئەڤ گرنگیە زانیە- سروودا سولیمان پێغەمبەر و موسیقاوی د (پەیمانا دێرین)دا و، ئەو لوریکێن مەسیحی یێن ل دێران دا دهێنە گۆتن.... و تەجویدا قورئانا پیرۆز و دەنگخوەشیا ڤەخویندناویٚ... هتد.... ڤەدیتن و دۆزینەوەیێن شوینەواریٚ دیکومەنت و زانیارێن مشەوزەحف ئێخستینە بەر دەستیٚ مە، کو ئەوا ل سلال مە بەحس ژیٚ کر پتر رۆهن ببیت. بۆ نموونە بابەتیٚ دبێژنیٚ (سروودا پەرستنا ئوغاریتی) ئەوا لێگەرینێن شوینەواریٚ ل پێگەها ئوغاریت- ل سەر کەناری سووریٚ ییٚ دەریا ناڤەراست ل نێزیک لازقیە ڤەدیتی کو کەڤترین نۆتە یا مۆسیقاییٚ یا تۆمارکری د دیرۆکا مرۆڤاتییٚ دا- کو هەتا نها هاتیە ڤەدیتن- ل سەر هەبوو. ئەڤیٚ دۆزینەڤەییٚ گێنگەشەکا مەزن دناڤ زانایان دا دروستکرو، د هەموو بیاڤێن زانستی دا و، گەلەک شاند و گروپ ژ بۆ ڤەکۆلینیٚ هاتنە سووریا و هەولا دیراسەکرن و ژەنینا ویٚ ددا. ژ ئەوان شاندان شاندەکی زانکۆیەکا ئەمریکی بوو و، زانایەکا ئەمریکی ب ناڤیٚ (ئانا کلیمەر) هنەک ئامیرێن وەکو ئامیرێن موسیقیێن ئەوی سەردەمی چێکرن، و چەندین ڤەکولین ل سەرکرن. لیٚ ڤەکۆلینا پرۆفیسۆری ب رەسەن سووری (رائوول فیتالی) ل سەر ئەڤیٚ نۆتەییٚ دهێتە هەژمارتن باشترین ڤەکولینا ئەکادیمی... ئەو شیا بسەلمینیت کو ئەڤ نۆتە ب زمانی (حورییان) هاتیە تۆمارکرن، ئەوێن شانشینا خوە ل باکووریٚ سووریٚ و عیراقی دامەزراندی... ئەڤ ئاوازە دهێتە دانان ژ مەقاما -نیدقەبلی- ئەوا هەڤبەری مقاما- کورد- یا مۆسیقاییٚ یا نها.... ئەڤ نۆتەیە سروودەکا پارانەوەییٚ بوو ژبۆ خوداوەندا هەیڤیٚ یا حورییان (نینکال) و هنەک ژ بڕگەیێن ویٚ دبێژن:

//تە ئەڤینی دایەمە//.... و// کوڕیٚ مە ژتەیە//.... ئەڤی وەکر کو مامۆستا عەلی لقەییم- بریکاریٚ وەزیرا رەوشەنبیریا سووری- نها- هەول بدەت ناڤیٚ ئەڤیٚ سروودیٚ ب شێوەیەکی نەراستەوخوە دیەکێک ژ گۆتارێن خوە یێن رۆژنامەڤانی دا ل (رۆژنامەیا تشرین)دا ئەڤیٚ راستبکەتەڤە و بکەتە// سروودا پەرستنیٚ یا حورییان... کەڤنترین تۆمارا مۆسیقاییٚ د مێژوویٚ دا//... و ئەو ژی // یا پێکهاتیە// ژ پارانەوەیەکیٚ ژ بۆ خوداوەند- ئورحیا- پایتەختیٚ حوریان و وەسا دهێتە زانین کو (ئورفا) یا نهایە//.. و// ئەو بەلگەیێن ئەرشیفا پاشایەتی ل کۆچکا- زەمریلیم- ماری پاشا ئەویٚ هەڤچەرخیٚ پاشاییٚ بابلی حەمورابی// و

دهێـتـه گـۆتن كـو (زەمـريـليـم)ی نامـەيەک بۆ حـەمـورابی هنارتبـوو كـو يارمـەتيـاوی بدەت ژبـۆ هندێ كـو پاشـايێ حـوريـيـان رازی بكەت داكـو كـوڕێ (زەمـريـليـم)ی ل پەيمانگەها فـێـربوونا مـۆسـيـقـايێ بهـێـتـه وەرگـرتن ئەوا پاشـايێ حـوريـيـان بۆ كـەچا خـوە دروسـتكری//.. و مامۆستا عەلی لقەييم پێگەهێ وێ یێ نها دەستنيشان دكـەت- دگـۆتارا خـوە يا ناڤـبـری دا- كـو پێگەهێ پەيمانگەهێ ل گـوندێ (جـاغـر بازار)ە ل سـەر رێكا حەسەكە- عـامـوودا و، ل جهەكی دی دا پێگەهێ وێ ل گـرێ لەيلان//شـێـخناو// نێـزيک قـامـشـلی... و ژ هەڤنيـزيككرنەكێ دا و- بـتـايبـەتی- دسـتـرانێن كـوردی دا- و ڤـەگـەريانەک ژ بۆ كـەلەپوورێ مللی... ودويڤـدا بكار ئانينا دەستەواژەيا (ديلۆک- Dilok)(١٢) وەكو ناڤلێنانەک ژبۆ سـترانێ و دەسـتـەواژەيا (ديرۆک- Di-rok) كـو رامـانـا مـێـژوويێ ددەت... ئەم دكـارين هەڤلبـەرييـەكـا زمـانەڤـانی بكـەين. كـو هەردو پەيڤ نێزيكی هەڤن و يەک مانا ددەن!!..

د سەرەتايا گۆتارا خوە دا مه گۆتی- كو رەوشەنبيريا سومەری پەرێن خوە ب سەز رەوشەنبيريا دەڤەرێ دادابوو و، (ئەڤسانەيا دومزی) ببوو بنەمايا- زڤرۆكا ژينێ- و دناڤ ڤەرێژ و چەمكێن رەوشەنبيری ێن دەوروبەردا جهێ خـوەگـرت... روودانێن ئەڤێ ئەڤـسـانەيێ ژ ئەوێ دەستپێكرن دەما خوداوەندا جيهانا ژێرين (ئەرشكيجال) مـێـرێ خـوشكا خـوە (ئينانا) دۆمـوزی رەڤـاندی... و مـۆنۆلۆژا پاڕانەوەيێن (ئينانا) ژبۆ خوداوەند داكو هەول بدەن مـرێ- يارێ وێ ژ دەسـتێ «ئەرشكيـجـال» رزگـار بكەت، و پشتی مەزنێ خوداوەندان هەول داين هەڤرکی د هەردوو زڤـرۆكـێـن ژينێ دا يێن دومـوزی// مـرن و ڤـەژين// و ئەڤ چمكە د رەوشـەنبـيـری يێن دويڤـدا دوباره دبوونەڤـە، هەرچەندە گـەلەک جـاران ناڤ و رێزبەندكرنا رووداوان دهاتنه گـۆڕين. لێ زڤـرۆكـا ژينێ ئەوە دەستنيشان كربوو هەر ژهێلانا دوموزی: نيڤا ئەوی وەختی مـری بيت- لی جيـهـانا ديكەدا مـابيـتـه ڤـە// هەروەكو داستان دبێژن كو گرێدايە- زيندانی كريە// ول نيـڤا دوويێ ڤـەدگـەرێتـەڤـە بۆ ژينێ... لدويڤ سروشتێ ژيانا كـشـتـوكـالی- شـڤـانكاری... و ئەڤ ديارەيە- بنەمايە دسترانا كوردی يا تەقليدی// ديلوک//دا هەيە و هەتا نهاژی د دوو جۆرەيێن سەرەكی يێن سترانبێژيێ دا بەرجەسته دبن، كو هەر يەک ژ ئەوان چەند لق و پۆپ ژی هەنەو ئەو هەردوو جۆرێن سەرەكی ئەڤە:

١- سترانێن پايزۆک: كو حالەتێن حەسرەت و غوربەت و دووری و حەزكرنا ديداران بەرجەسته دكەت.

٢- سترانێن بوهاريان: كو حالەتێن كەيف و شادی و گرنژين و ديداران بەرجەسته دكەت.

و سرۆشـتێ ژيانا كـۆچەريێن كوردەواری دگـەل ئەڤـان هەردوو جۆران گرێدايە... و لدويڤ هزرا من ئەگەر ئەڤێ ڤەرێژا- رەها فـۆلكلۆری دەسـتنيشـان بكەين دێ كـارين نێزيكی تێگەهشتنا گەلەک نهێنێن هزرا ميسۆلۆژی- يا بەربەلاڤـا هەتانهـا- دناڤ رەوشـەنبـيـريا مـەدابـبين.... بەری بچمـه پشكا دوويێ- ب تشـتـەكی فـەر دزانم هەر چەنده ب لەز ژی بيت كو دوو ئاليان بەحسی بكەم:

١- ئەڤـان هەردوو جـۆرن مـەبەحـسكرين گـەلەک شێوەيێن سترانان تێدا هەنه وەكو // سەربلی// يان// لاوک// يان// سينەم//...

٢- لێ ديارەيا دووەم تەوينی (تەويک)ن، ئەوا دگەل ستران گۆتنێ دا دناڤبەرا سترانبێژ و گوهدێران- وەرگران دا هەيە، هەتا رادەيەكا وەسا گونجاو كو ئەو دەنگێن ل دوماهيا هەر بەندەكی- بڕگەيەكی دا وەسا تێكەل دبن كو ل جۆرەكی سترانێ بۆيەكا دن دهێنه گۆڕين.

بۆ نموونـه د (پـايزوک)ێ دا// هـاهـی... هـاهـۆ... ئەهۆ.... ئەهی// ود (سـەربلی)دا سـتـرانبـێـژ ب خـوە هۆسا دەست پێ دكەت// دونيايێ لێ دونيايێ هەی// و دناڤـبـەرا بڕگـەيان دا هەمـوو دەنگ و ئاواز دگـەل يەک دگونجێن دڤەگێراندنا هەمان بڕگەيێدا... ئەڤ حالەته نێـــزيكه ژ هنەک سـرووت و نمێــژێن ئايينی يێن يەكتاپەرستيێ بۆ نموونه (پەيما ئامين)...

ب كورتی ئەوا من لڤێرە ئێخستيه بەردەست پێويستی ب گەلەک ڤەكۆلينان هەيە ب تايبەتنی پشتی لێگەرين و خرڤەكرنێن هويرو ورد... لێ من ئەو مـاف ژی هەيه كـو ب كێمی ڤە رەگاژۆيا هۆشياريیا ميسۆلوژی ژبۆ ئەڤان هەردوو جۆرێن سلال بزڤرنەڤە.. ب تايبەتی هۆشـياريا مـيـسـۆلۆژی يا كوردی هەتا نهـا ل سـەر شێـوەيێ جۆری جەژن كو بنەمايەكە لجەم كوردان، مەبەستا من جەژنا نەورۆزێيـە- كـو گـەلەک رامـانێن گـۆڕانكاريێن كـەش و هەوايی دەردبڕن، ژ بلی چەند رامانێن دن ژی؟...

***ئەم وتاره له بنەڕەتدا به زمـانی عـارەبی نووسـراوە و بۆ گۆڤارەكەمان هاتووە، (ڕامان) وەری گێراوە.**

دیرۆکی کتێب و موعجیزەی گریک

ئازاد خدر

ڕەنگە ئێمە تا ئێستا قەرزاری داهێنەری چاپخانەی کتێب «یۆهان گۆتنبێرگ» بین کە بۆ یەکەم جار توانی کتێب و نووسراوەکان لە چاپ بدات و کتێب بکاتە خامەو هێزێکی سەرەکی لە بزاڤی مرۆڤایەتی و ڕیفۆرمسازی و ڕابوون و ڕێنسانسی زانستی و کولتووری و دیموکراتیەت، بەڵام پێش یۆهان گۆتنبێرگ و پتر لە دوو هەزار ساڵ لەمەوبەر لە گریکی دێریندا کە بەرەچەڵەکی شارستانیەتی ئەورووپی دەژمێردرێت ئەو پرۆسەیە دەستی پێکردووە، واتە لەو سەردەمەی کە پێی دەگوترێ موعجیزەی گریکی یاخود موعجیزەی ئەسینایی (لەسەدەی شەش و پێنجی پێش زایین) سەردەمی ئازادیی گەلی گریک کە نەوەی وەک بێرکلیس و بونیادنانی «پارتینۆن»ی لێکەوتەوە و دواتر لە نێویدا شاکارەکانی «هۆمیرۆس» (کە کرۆکی بابەتەکانی بریتی بوو لە بیرۆکەی «ململانێی کولتوورەکان» و فەلسەفە و هزرە بەهێزەکانی سەر لێواری «ئاسیای بچووک» نووسرانەوە. ئەم هەموو کولتوور و هزرە لە ڕێگای سیاسەتمەدارە فەیلەسووفە پەناهەندەکانی گریک کە پەنایان بۆ ئیمپراتۆریەتی فارسی بردبوو، گەیشتە ئەورووپای ڕۆژئاوا، چونکە بۆ نموونە خودی ڤیتاگۆرس و زینۆڤانیس و ئاناکسا گۆراس لەو پەنابەرانە بوون. لەوانەیە- هەروەک «کارل پۆپەر» دەڵێ: «هۆکاری ئەو موعجیزەیە، کتێبی لە چاپ دراو و بازاڕ و بڵاوکردنەوەی کتێب بووبێت» . بێگومان مێژووی نووسینەوە بە هەموو شێوەکانیەوە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمانێکی زۆر کۆن و تەنانەت ئاسەوارەکانی لە «پیلۆس» و «کۆنسۆس»یشدا

دۆزراونەتەوە کە دووشاری یەکجار کۆنن، بەڵام (کارل پۆپەر) دەڵێ: «زێدەڕۆیی ناکەین گەر بڵێین کولتووری ئەوروپی بەتایبەتی، لە بڵاوکردنەوەی شاکارەکانی هۆمیرۆس لە شێوەی کتێبدا دەستی پێکردووە، چونکە دیرۆکی ئەو شاکارانە بۆ ٣٠٠ ساڵ پێش ئەوەی بۆ یەکەم جار بنووسرێنەوە و لەشێوەی کتێبدا لەساڵی ٥٥٠ی پێش زایین بخرێنە بەردیدی جەماوەری خوێنەران، دەگەڕێتەوە. واتە لەوکاتەوە کە هەوادارانی هۆمیرۆس ئەو شاکارانەیان بەدەستی کۆیلە خوێندەوارەکان لەسەر کاغەزی بەردی دەنووسیەوە، ئەو جۆرە کاغەزەش لە میسرەوە دەهاتە خاکی گریکەوە، ئینجا پاش ئەوە بازرگانانی کتێب کۆیان دەکردنەوەو دەیانفرۆشتە خەڵک. ئەوە یەکەم کتێب بوو کە لە ئەسینا بڵاوکرایەوە بە دەستپێشخەری حاکمی ئەسینا دیکتاتۆر «پیزایستراتۆس». بەم جۆرە شاکارەکانی هۆمیرۆس بوون بەیەکەم کتێبی ئەوروپی لە ئەسینادا و خەڵک بەگشتی وەک کتێبێکی پیرۆز دەیانخوێندەوە و دواتر شیعرەکانی هسیۆدو پندار و ئێسخیلۆس و شاعیرە گریکییەکانی دیکە هاتنە ئاراوە. ئەسینایییەکان لەوکاتەوە فێری خوێندنەوە بوون (خوێندنەوەش لەوسەردەمەدا دەبوایە بە دەنگێکی بەرز بوایە) هەروەها فێری نووسینەوە (بەتایبەتی نووسینی نامە) بوون و لەساڵی ٤٦٦ پێش زاییندا یەکەمین کتێبی زانستی لە ئەسینا دەرچوو، ئەویش کتێبەکەی «ئاناکسا گۆراس» بوو بەناونیشانی «لە بارەی سروشتەوە»، لەم بارەوە کارل پۆپەر دەڵێ: «ئەو کتێبەی ناوبراو بەیەکەمین کتێبی سایکلۆپیدی (مەوسوعی) لە بارەی سروشتەوە دەژمێردرێت و وێڕای ئەوەی کە کتێبەکەی ئاناکسیماندەر لای لیسیۆم پارێزرابوو، بەڵام بڵاونەکرایەوە و لەوانەیە ئاپۆلۆ دوراس دواتر ڕەشنووسەکەی لە کتێبخانەی ئەسینادا دۆزیبێتەوە، هەروەها نووسراوەکانی «هێراکلیتیس»یش بڵاو نەکرانەوەو لە پەرستگای ئارتیمسدا پارێزران هەروەک زانراوە کە ئاناکسا گۆراس پەنابەرێکی سیاسی بوو و خەڵکی شاری «کلازۆسینا»ی نزیک «ئایۆنیا» بوو و کتێبەکەشی لە ئەسینا نووسیوە. پاش ئەو کتێبە، کتێبە مێژوویییەکانی مێژوونووسی ناودار «هیرۆدۆت» لە ئەسینا بەدەرکەوتن، بۆیە پیرکلیس گوتبووی «ئەسینا قوتابخانەی گریکە». بەم پێیە مێژووی کتێب بۆ سەردەمی دیکتاتۆر پیزایستراتۆس دەگەڕێتەوە، واتە ٢٠٠٠ ساڵ بەر لە چاپخانەکەی گۆتنبێرگ. ئەگەرچی نووسینەوەو لەچاپدانی کتێب ڕۆڵی سەرەکی لە بزاڤی ڕۆشنبیری ئەوروپیدا هەبووە، بەڵام بۆ نووسەر زۆر بۆتە مایەی سەرئێشە، بۆ نموونە پاش ئەوەی ئاناکسا گۆراس کتێبەکەی بڵاوکردەوە، بەمولحید تۆمەتبارکرا و دواتر هەمان شت پاش ٢٠٠٠ساڵ لەگەڵ گالیلۆدا ڕووی دا، بەڵام هیچ یەکیان لەسێدارە نەدران، چونکە هەردووکیان پەیوەندی شەخسی و دۆستانەیان لەگەڵ لایەنە پەیوەندیدارو دەسەڵاتدارەکانەوە هەبوو (ئاناکسا گۆراس مامۆستای پیرکلیس بوو کە ڕۆڵی ناوبژیوانی گێڕا لای دەسەڵاتدارانی ئەسینا تاکو مامۆستاکەی لەسێدارە نەدرێ بەڵکو تەنیا لە ئەسینا دەربکرێت و غەرامەیەکی زۆریش بدات) هەروەها گالیلۆش بەهۆی پەیوەندی شەخسی و دۆستانەی لەگەڵ پاپادا لەسێدارە نەدرا، بەڵام ژیانی لە تاراوگەدا بەسەربرد.

لەمبارەوە ڕۆدیجەر پۆپنەر دەڵێ: «تیمۆستۆکلیز گەورە پیاوی ئەسینا کە بەهەمان شێوە لە ئەسینا دوورخرابۆوە و قوتابی ئاناکسا گۆراس بوو، مامۆستای خۆی واتە ئاناکسا گۆراس هێنایە لای خۆی لەشاری لامپساگۆس و پاش چەند ساڵێک لەوێ کۆچی دوایی کرد، بەڵام لەو سەردەمەدا کەس بیری لە سووتاندنی کتێبی ترسناکی وەک کتێبەکەی ئاناکسا گۆراس (لە بارەی سروشتەوە) نەدەکردەوە، لەبەر ئەوەی ئەوکاتە کتێب داهێنانێکی نوێ بوو و هێشتا دوور بوو لە دەستێوەردانی دادگاو دادگاییکردن، هەرچەندە ئاناکسا گۆراس بەسووکی دادگایی کرا و لە سێدارە نەدرا، بەڵام کتێبەکەی زۆرترین دانەی لێ فرۆشرا و ڕەواجێکی زۆری هەبوو لەوشارەدا. بێگومان ئەفلاتوون یەکەم فەیلەسووف بوو کە درکی بە سەنگ و کاریگەری بەهێز و گرنگی کتێب لە ڕووی هزری و سیاسییەوە کردبوو (بەتایبەتی کتێبەکەی هۆمیرۆس)، ئەمەش وای لێکرد بیر لە دوورخستنەوەی شاعیران (بەتایبەتی هۆمیرۆس) لە شاری ئەسیناو شارە گەورەکانی گریک بکاتەوە. ئەفلاتوون لەبارەی چارەنووسی کتێبەکەی ئاناکسا گۆراسەوە لە کتێبی «بەرگری سوکرات»دا دەڵێ: «تەنیا نەخوێندەواران تێناگەن کتێبی ئاناکسا گۆراس چی دەڵێ، بەڵام لاوان کە پەرۆشی حیکمەت و مەعریفەن دەتوانن هەر کاتێک بەیەک دراخما (دراوێکی گریکی کۆنە) بیکڕن لە بازاڕ». هەڵبەتە لەو سەردەمەدا کتێب لەسەر کاغەزی

بەردی کە لە میسرەوە دەهات، دەنووسرا و لەگەڵ کەلوپەلی دیکە لە بازاڕەکانی گریک دەفرۆشرا، نووسینەوەش بە ئەلفوبێی گریکی بە دەستوخەتێکی جوان دەکرا.

پاش ٢٧ساڵ شەڕ لەگەڵ شاری «ئیسپارتە»دا، ئەسینا کەوتە ژێر دەستی حکومەتێکی زۆردار، کە بەناوی «حکومەتی ٣٠ دیکتاتۆر» ناسراوە، ئەو حکوومەتە لە ماوەی ٨ مانگدا (بەپێی مێژوونووسانی گریک)، نیوەی خەڵکی ئەسینای کوشت و موڵک و ماڵی لێ زەوت کردن، لەبەر ئەوە زۆربەی ئەو خەڵکە ڕایانکرد و دواتر گەڕانەوە ئەو حکومەتە داپڵوسێنەرەیان لە شەڕی «پیرایۆس»دا لەناو برد و دیموکراتیەتی ئەسینایان گەڕاندەوە، لە دیالۆگەکانی ئەفلاتووندا ئاماژەیەکی کورت بۆ ئەو سەردەمە کراوە کە لەوشەڕەدا بەهۆی قاتوقڕی هەندێک خانەوادە لەبەر نەداری و مەرگەساتی شەڕ ناچاربوون کتێبەکانیان بفرۆشن، ٨ کتێبەکەی «تۆسیدیدس» کە باس لە جەنگی ٢١ ساڵە دەکات و کتێبە بەناوبانگەکەی پزیشکی «ئیزۆکرات» و تەنانەت کتێبەکانی ئەفلاتوونیش فرۆشران. ئارنۆلد توێنبی دەڵێ: «تا ساڵی ٥٢٩ز کتێبەکەی ئاناکسا گۆراس دەخوێندراوە واتە پاش ١٠٠٠ساڵ لە بڵاوکردنەوەی هەر خەڵک دەیخوێندنەوەو چەند دانەیەکی لێ مابوو، بەڵام لەوساڵەدا واتە ٥٢٩ز بەپێی مەرسومێکی فەرمی لەلایەن ئیمپراتۆری مەسیحی جستیان سەرجەم کتێب و قوتابخانە فەلسەفییە بتپەرستەکان Paganist قەدەغە کران و داخران و کتێبەکەی ئاناکسا گۆراسیش لەو بەینەدا ون بوو».

دواتر لە سەردەمی (رینسانس)دا هزرمەندە سکۆلارەکان (مەدرەسییەکان) هەوڵیان دا هەندێک بەش و برگەی ئەو کتێبە کۆ بکەنەوەو لە چاپی بدەنەوە، بەڵام نەیانتوانی هەموو بەشەکانی وەک کتێبە ئەسڵییەکە ئاماژەیان بۆ دەکات ڕێک بخەنەوە.

دوایین هەوڵ لەم بارەوە، هەوڵەکەی پرۆفیسۆر «فیلکس کلێڤ» بوو لە ناوەرۆک و دیرۆک و هزری ئاناکسا گۆراس و کتێبەکەی پسپۆڕ بوو، بەڵام مخابن ئەو پرۆفیسۆرە لەسایەی ڕژێمی نازی ناچار بوو لەساڵی ١٩٤٠ز لە ڤیەنا ڕابکات بەرەو نیویۆرک و نەتوانێ کارەکەی تەواو بکات، واتە وەک ئاناکسا گۆراس-ی بەسەرهات، چونکە ئاناکسا گۆراسیش لەبەر ستەمی ئیمپراتۆرەکانی گریک ناچاربوو لەساڵی ٤٩٢ی پێش زایین بەرەو ئەسینا ڕابکات، لەبەر ئەوەی ئەسینا لەوسەردەمە کۆنەدا هەوارگەی دیموکراتخوازو ڕووناکبیران بوو و هەر لەوێشەوە موعجیزەی Miracle گریکی (یاخود موعجیزەی ئەسینا) سەری هەڵداوە. ئەو موعجیزەیە لە ڕاستیدا بەشۆڕشێکی ئاشتیخوازانە و لەماوەیەکی کورتدا ڕووی دا کاتێک کە حاکمی ئەسینا، «سۆلۆن» لەساڵی ٦٠٠ی پێش زایین هەموو قەرزەکانی سەر هاووڵاتیانی ئەسینای هەڵوەشاندنەوە و نەیهێشت هیچ هاووڵاتیەکی ئەسینا لەبەر قەرزەکانی ببێت بە کۆیلە، کارل پۆپەر دەڵێ: «ئەمەیان یەکەم یاسا بوو لە مێژوودا کە بۆ پاراستنی ئازادی هاووڵاتیان داڕێژرا.. سۆلۆن تەنیا حاکمێکی مەزن نەبوو، بەڵکو یەکەم شاعیری ئەسینا بوو و شیعرەکانی باس لە یۆنۆمیا دەکات، واتە حکومەتی باش»، بەڵام ئەو فەرمانڕەواییە ئەوەندەی نەخایاندو دیکتاتۆر «پیزایستراتۆس» کە خزمێکی سۆلۆن بوو کودەتایەکی لەسەریدا کرد و خۆی کردە پاشای ئەسینا و زێڕوزیوو پارەکانی ئەسینای بۆ بەرژەوەندی خۆی تەرخان کرد، بەڵام هەر لەسەردەمی پیزایستراتۆسدا شیعرەکانی هۆمیرۆس (٥٥٠ی پێش زایین) بڵاوکرانەوە، لەبەر ئەوەی لەو ساڵەدا بڕێکی زۆر لە کاغەزی بەردی لە میسرەوە هێنرایە ئەسینا و ئەو جۆرە کاغەزەش تاکە ئامراز بوو بۆ نووسینەوەو بڵاوکردنەوەی کتێب لەوسەردەمەدا کتێب بەگشتی و شیعرەکانی هۆمیرۆس کە لە کتێبی «ئەلیادە»دا هاتووە بە دەنگێکی بەرز بۆ خەڵکی ئەسینا دەخوێندرایەوە، ئەو جۆرە خوێندنەوە ناوی (لۆگوا) بوو، کە «قەدیس ئۆگستین» لە کتێبەکەیدا (دانپێنانەکان واتە الاعترافات Confessions) زۆر ئاماژەی پێدەکات، چونکە لای گرنگ بوو، کە پاش ٩٠٠ ساڵ لە کتێبەکەی هۆمیرۆس، ئینجیل بەدەنگی بەرز بخوێندرێتەوە، بۆیە «قەدیس ئۆگستین» کاتێ کە بینی «قەدیس ئامپرۆس» ئینجیل (کتێبی پیرۆز) بە بێدەنگی دەخوێنێتەوە، تووڕە بوو. (لەبەرئەوەی گوێی لێنەبوو قەدیس ئامپرۆس چی دەخوێنێتەوە و ئەمەش یارمەتی نادات بۆ چارەسەر کردنی کێشە ئاینییەکان لەگەڵ ناوبراودا).

مێژوونووسی دێرین و بەناوبانگ هیرۆدیت وشەی «بیبلۆس»ی بەکارهێنا بۆ کتێب، ئەم وشەیە لە زمانی گریکی کۆندا مانای ئەوەبوو «کۆمەڵە کاغەزێکی بەردی

میسری، کە بەشێکە لە کتێبێکی گەورە». ئەگەرچی لەساڵی ٤٥٠ی پێش زایین لە ئەسینادا بازاڕی کتێب هەبوو، بەڵام کتێب بۆ فرۆشتن نمایش نەدەکرا، بەڵکو بۆ خوێندنەوەی بەدەنگی بەرز.

بەپێی دیالۆگەکانی ئەفلاتوون، کتێبەکەی ئاناکسا گۆراس یەکەم کتێب بووە بۆ بڵاوکردنەوەو فرۆشتن. ئەفلاتوون باوەڕی بەوە هەبوو کەمەحاڵە بتوانین بە نووسینەوە بیروبۆچوونەکانمان دەربب‍ڕین، بۆیە پێی باشتر بوو کە یاسا و ڕێسا تەشریعییەکان سەرزارەکی بخوێندرێنەوە نەک بە نووسینەوە، لەوانەیە ئەفلاتوون یەکەم فەیلەسووف بێت کە درکی بە مەترسییە سیاسییەکەی بڵاوکردنەوەو کڕین و فرۆشتنی کتێب کردبێت (بۆیە نەیهێشت کتێبەکەی هۆمیرۆس بێتە ناو «کۆمار»ەکەی). بەڵام باسی سووتاندنی کتێب ناکات، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە کتێبەکەی ئاناکسا گۆراس نەسووتاوە. کەچی «دیوجین لیرشیۆس»ی هزرمەندی کۆنی گریکی دەڵێ: «کتێبەکانی ڤیتاگۆرس بە ئاشکرایی لە ئەسینادا سووتێنران.» ئەمەش ناکۆکە لەگەڵ بۆچوونەکەی ئەفلاتوون. ئەو سووتاندنە کە دیوجین لیرشیۆس ئاماژەی بۆ دەکات، لەساڵی ٤١١ی پێش زایین ڕووی داوە واتە لەو کاتەی کە ئەفلاتوون ١٦ ساڵان بووە.

سکۆلارەکان وای بۆ دەچن کە کتێبەکەی ئاناکسا گۆراس زۆر گەورە نەبووە، بۆیە بەیەک «دراخما» فرۆشراوە، واتە زۆر هەرزان بووە و پێش ٣٠ ساڵ لە کتێبی ئەفلاتوون «بەرگری سوکرات» بڵاوکراوەتەوە، بەڵام لە ڕاستیدا کتێبەکەی ئاناکسا گۆراس (لە بارەی سروشتەوە) زۆر گەورەیە و چەندین بەشی تێدایە کە باس لە ئەستێرە ناس و فەلەکناسی و کەشوهەوا و تیۆر لەبارەی «ئەسڵی جیهان» و «ئەسڵی ماددە» و پێکهاتەی توخمەکانی سروشت، وەک ئاو و کانزا و شتەکانی دیکە وەک شیعرو گۆشت و ئێسک... تاد، دەکەن.

کارل پۆپەر یەکێک لە هۆکارەکانی ڕوودانی موعجیزەی گریک دەگەڕێنێتەوە بۆ «ململانێی کولتوورەکان» کە لە «ئەلیادە»ی هۆمیرۆس و لە «ئۆدیسە»شدا و لە کتێبی «مێژوو»ی «هیرۆدۆت»دا ئاماژەی بۆ کراوە، دەڵێ (ڕۆژێکیان کتێبەکەی ئەفلاتوونم دەخوێندەوە- کتێبی بەرگری سوکرات لەبەردەم دادوەرانیدا- کە جوانترین کتێبی فەلسەفییە لای من، کاتێک کە دووبارە بڕگەیەکم لێ خوێندەوە، بیرم لە بیرۆکەیەکی نوێ کردەوە کە بڕگەی «٢٦ د. ه» ئاماژەی بۆ دەکات، کە گوایە بازاڕێکی گەرمی کتێب لە ئەسینای ساڵی ٢٩٩ پێش زاییندا هەبووە و تێیدا کتێبە کۆنەکانی وەک کتێبەکەی ئاناکسا گۆراس دەفرۆشران و نرخەکانیش زۆر هەرزان بوون، تەنانەت یۆ بۆلیس کە مامۆستای گەورەی کۆمیدیای کۆنە، باس لە بازاڕی کتێب دەکات پێش ٥٠ ساڵ لە ٢٩٩ی پێش زایین و هەمان شت پۆلۆکۆس لە «ئۆنۆماستیکۆن»دا ئاماژەی بۆ دەکات، بەڵام چۆن ئەو بازاڕە سەری هەڵداوە نازانین... تەنها ئەوە دەزنین کە کتێبەکانی هۆمیرۆس پاش دیکتاتۆر پیزایستراتۆس بڵاوکراونەوە. واتە پێش هۆمیرۆس، کتێب هەبووە، بەڵام لە بازاڕی میللی و بە ئازادی نەفرۆشراوە، لەوسەردەمەدا لەوانەیە کتێبەکان وەک کتێبەکەی هیراکلیتس لە پەرستگاو شوێنە پیرۆزەکاندا لەبەر کرابن، تەنها کتێبەکانی هۆمیرۆس خێرا لەناو خەڵک بڵاوبوونەوە و یەکەم ئاهەنگی شیعری لە مێژوودا بۆ شیعرەکانی هۆمیرۆس تەرخان کراوە، ئەمە لە کتێبی «کۆمار»دا هاتووە کە ئەفلاتوون خۆی نارەزایی دەردەبڕێ لەو «ئاهەنگە ترسناکە»، هەروەها ئەفلاتوون لە کتێبی «یاساکان»دا دووبارە ڕەخنە لە «ئاسپارتە» و «کریت» دەگرێ چونکە بایەخ بە ئەدەب و کتێب نادەن و دەڵێ: «خەڵکی ئاسپارتە تەنیا ناوی هۆمیرۆسیان بیستووە نەک کتێبەکانی و خەڵکی «کریت»یش هەر ناوەکەشیان نەبیستووە....).

لە ئەسینادا ئەلیادە-ی هۆمیرۆس خوێنەری زۆری هەبوو خودی هۆمیرۆس لە سەر تاسەری گریکی ئەوسەردەمەدا زۆر بەناوبانگ بوو هۆی بڵاوبوونەوەی شیعرەکانی هۆمیرۆس لە سەردەمی (پیزایستراتۆس)ی پاشای ئەسینا دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە لە ماوەی فەرمانڕەوایی ئەو پاشایەدا گەورەترین پرۆسەی هاوردنی کاغەزی بەردی لە میسرەوە بۆ ئەسینا ڕووی دا.

خودی پیزایستراتۆس کە پاشایەکی دەوڵەمەند بوو زۆر گرنگی بە کتێبەکانی هۆمیرۆس دەدا کە لەسەر ئەو جۆرە کاغەزەدا (کە وەک پەلکی قامیش بوو) بەدەستخەتی کۆیلەکانی ئەسینا دەنووسرانەوە، هەروەها پاشای نابراو (بەپێی بۆچوونی هیرۆدۆت) زۆر بایەخی بە خوێندنەوەی نووسراوەکانی هۆمیرۆس لە گۆڕەپانەکانی ئەسینا (بە

دەنگی بەرز) دەدا بۆ ئەوەی جەماوەری ئەوشارە گوێیان لێبێت. دواتر چەندین کتێبی دیکە کە لەسەر پەلکە قامیشی (البردی) نووسرابوونەوە لە ئەسینادا بەدیارکەوتن، تا وای لێهات چیرۆکە تراژیدییەکان و کۆمیدییەکان لە شێوەی کتێب کە ئەوسا پێی دەگوترا «بیبلۆنا» لە «ئاگۆرا»دا نووسرانەوە. واتە دەتوانین بڵێین کتێبەکانی هۆمیرۆس یەکەم کتێب بوون لە مێژوودا و تەنانەت وەک نووسراوی پیرۆز لەلایەن ڕۆشنبیران و ڕووناکبیرانی ئەسیناوە دەخوێندرانەوە. کتێبەکانی ئەفلاتوون و ئەرستۆ ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە شۆڕشی دیموکراتی لە ئەسینادا لە لەسەرکار لابردنی «هیپپیاس»ی کوڕی پیزایستراتۆس و دارشتنی دەستوورێکی نوێوە دەستی پێکرد، چونکە خەڵکی ئەسینا لەوسەردەمە باوەڕیان بەوە هەبوو کە دیکتاتۆرەکان گەورەترین بەربەستن لەبەردەم دیموکراتییەکەیان، بۆیە «هیرۆدۆت» دەڵێ: «خەڵکی ئەسینا ناوی ئەوکەسەی کە پێیان وابوو مەترسی هەیە بۆ دیموکراتییەتەکەیان، لەسەر کووپەو گۆزەی قوڕیان دەنووسی تاکو خەڵک بیناسنەوەو لە دژی بوەستن». پاش پتر لە ٢٠٠٠ ساڵ مامۆستایانی ماتماتیک لەسەردەمی ڕێنسانسدا توانیان کتێبە ونبووەکانی ئاکلیدس و ئەرخەمیدس و ئەپۆلۆنیۆس و باپۆس و بەتلیمۆس و ئەرستارخۆس بدۆزنەوە و دووبارە بەڕێکوپێکی و بەشێوەیەکی جوانتر بینووسنەوە، ئەمەش بووە هۆی هەڵگیرسانی شۆڕشی «کۆپەرنیکۆس» لە فیزیک و فەلەکناسیدا.

سەرچاوەکان:

١- بحثا عن عالم أفضل: كارل پوپر
الطبعة الاولى ١٩٩٩

٢- تأريخ الفلسفة الاوروبية: روديجر بوبز
الطبعة الآولى ١٩٨٥

٣- دفاع سقراط أمام قضاته: افلاتون
الطبعة الثانية ١٩٧١

٤- التأريخ: هيروديت، الطبعة الاولى ١٩٥٠

بەتاوپێکدا دەبارێین:
لەرینەوەی دەنگێکی بەدەم ڕێوە

هەندرێن
(سوێد)

گرنگی شیعر بەگشتی و شیعری کوردیش بەتایبەتی، وەک هەر کردەیەکی ژیانکردن، لەوەدا نییە کە لە خەمی ئەو شێوازەی کە باو و جێگیرکراوە بکۆشێ، بەڵکو ئەو گرنگییە لەوەدایە کە دەنگەکان بتوانن شێوازێکی نەبینراو، یان جیاواز، بدۆزنەوە. دەستکردن بەگەڕان بەدوای ڕێچکەیەک، یان گەردوونێکی تر، لە دایکبوونی ویستی ئەو جوداوازییە. کە لە ڕووبەری ژیان و بگرە جیهانی شیعری ئێمەدا ئامادەبوونێکی شەرمنی هەیە، هەبوونی شێوازێکی جودا لە پرۆسەی شیعراندنی نادیاریی. ئەوە دەگەیەنێ کە تۆی شاعیر توانیوتە زمانێکی تایبەت بەخۆشت بەرهەم بهێنیت. بە واتایەکی تر.

ئاوەڵاکردنەوەی ڕێچکەیەکە بەرەو گەردوونە پەنهانەکانی زمان، بۆیە بوون بە شاعیر وەک خۆت. بە زرنگی وتنەوە و ئەزبەرکردنی ئەو وشە. ڕیتم، وێنە. هاوردە و شێوازانە دەستەبەر نابێ کە شاعیرانی لێکچوو و گەلەکۆیی دایان ڕشتووە، بەڵکو ئەوە بە شیعراندنی ئەو شێوازە، یان ئەو ڕێچکە فەرامۆشکراوەی کە بەرەو ئەو گەردوونە نادیارەمان دەبات.

دەردەکەوێ و دەخەملێ. پێڕۆکردنی ڕیتمێکی داسەپاو کە هەمیشە وەک نەریتێکی قبووڵکراو، بخوێن، گوێگر و بینەر بە ئاسانی دەقی پێوەدەگرن. وەک ئەو شێوازەی کە هەر لە دوای نەوەدەکانەوە لە ئاستی بەشێک لەشیعری کوردیدا لەسەر بنەمای پێوەندییەکانی هاوڕێیی، هاوشاری، لە ئارادایە. هەر لەسەر بنەمای ئەو مجێزەش. خودی ئەو شاعیرانە خۆ بەخۆ و خوێنەرانیان، بەناوی

«خــوێندنەوە» ، «ڕاڤــە» و زاراوەگــەلێکی تر کــە لە بڵاوکراوەکانی کوردیدا پەسنی یەکتر دەدەن.

ئەم دیاردەیەش یەکــێکە لەو هۆیانەی کــە ڕەخنەی کوردی لە دەرەوەی خودی ڕەخنەسازیدا هێشتۆتەوە.

هەرچەندە ئەو دیاردە شیـعریی و ڕەخنە خێزانداریەی کوردی پێویستی بەخوێندنەوەیەکی فرە بوار هەیە، بەڵام بۆ ئەوەی ئەو سەرنجـەمان کـەمێک ڕاشکاوتر بکەین، دەتوانین ئاماژە بەوە بکەین کە ئەمڕۆ خوێنەر دەتوانێ سەدان نموونەی لێکچوو لەو شیعرە حیکایەت «ئامێز و میتافیزیک ئامێزە لە شیعری کوردیدا ببینێ، کە بەو تەرزە ڕیتــمــە دەست پێــدەکــا» «ئەی یار ئەشق لە فردەوسەکانی مەحەبەت پەشیمانی کردینەوە.... تاد» هاوکاتیش لە خوێندنەوەی هەر یەک لەو نموونە شیعرییە باوانەی ئەمڕۆماندا. کتوپڕ وێنە و کۆپلە شیعرێک لە چامەی «دەنگی پێی ئاو»ی سوهراب سپێهری یان فەرووغ فەروخزاد. بەزەقی بەرۆکمان دەگرێ. دواجاریش مەیلی خوێندنەوە و کاتە بەفیرۆچووەکانمان، تاسەدار و خاکەسار دەکا. بەهەمە حاڵ.

کەواتە شیعراندنی شێوازێکی دەربڕینی خودییانە، یان تاکگەرایانە، بەهونەری لاسـاییکردنەوەی پەیڤگەل و ئەزبەرکردنی ئەو ڕیتمە ئاسۆیی: حیکایەت ئامێزەی. کە ئاماژەمان پێکرد. لە دایک نابێ. لێرەوە دۆزینەوەی ئەو شێوازە ڕەسەنە ئاسان نییە. دۆزینەوەی ئەو شێوازە بە ئارەزوو مـەیسـەر نابێ، بەڵکو لە ڕۆچوون بەناو ناخی زمـاندا چاوهەڵدێنێ. یان بە واتای ژیل دۆلۆزییـانە لە خودی زمانی خۆتدا نامۆ بیت. (١) بەمەش شاعیـر ڕێچکەی کۆچێک بەرهەم دەهێنێت. ئاوەڵاکردنەوەی ئەو ڕێچکەیە بەندە بە دۆزینەوەی ئەو شێوازە خودگەراییە، ژیان بەخشین بەو شێوازە پرۆسەیەکە لە بووناندنی خود لەناو گـەردوونی زمـاندا. ئەمـەش مـانای پەیڤـاندنی یادەوەریی فەرامۆشکراوی زمانە.

لێرەوە بە دواندنی کۆشعری نیگار نادر «بەتاوپێکدا دەبارێین» ، کـە بەر لە خـوێندنەوەی ئەو کـۆشیـعرە. ئەو شێوازە شیعرییەتەی کە وەک پێشەکیەک ئاماژەم پێکرد. لە زەینیدا نەبوو. خـوێنەر بەدەم ڕێگا پەیڤین لەگـەڵ ئەو کۆشیعرە. کتوپڕ بەرەو ڕووی دیمانەی ئاسۆی شێوازێک دەبێتەوە کە لەوێدا هەست دەکەی لە قووڵایی ناخی ئەو شیـعرانەدا مـەیلێک لە نائاساییبـوونی شـێوازێک،

ڕێگایەکی نامۆ یان زمانێکی نامۆ سەرەتاتکێت لەگەڵ دەکا. بەدەربڕینێکی تر، دەکرێ لە جـوگـرافـیـای ئەو کۆشیعرەدا، لەرینەوەی دەنگێک ببیستین کە بە بەدەم ڕێوە دەخوازێ شێوازێکی خۆکرد بە خاکی شیعریەتی ژن بەخشێ.

وەلێ لە بەراییدا با ئەوە بڵێم. کە بەر لەو کۆشیعرە. بە ڕێککەوت چەند شـیـعـری وەک: «کـوێر بوونەوە» ، «وەشـان» و «دڵم هەنارێک بوو ڕنیـان»ی نیگار نادرم خوێندەوە، کە هەر ئەم ساڵ، ٢٠٠٦، بە ڕێککەوت «لە سـایتی «دەنگەکـان» بڵاوکـرابوونەوە. (بەر لەو شیـعرانەش، شیـعری تری ئەو شاعیـرەم نەبینیبوو). دواجار هەر بە ڕێککەوتیش. دوای ماوەیەکی کورت. کە لە سایتی ناوبراودا بەرگی ئەو کۆشیعرەم بەرچاو کەوت. شەبەنگێ ئەو شوێن پێیەی کە ئەو چەند شیعرە لە زەینمدا مابوونەوە. بەرەو تەیکردنی جیـهانی «بەتاو پێکدا دەبارێین»ی جووڵاندمەوە.

لە شیـعری «کوێر بوونەوە»دا لای نیگار نادر. مەیلی ویستێکی ڕووتی شیـعریانە. هاوکاتیش هێـورانە بۆ تێکشکاندنی پێناسە داڕێژراوەکانی: «هاوسەرێتی» ،

«ئەڤین» ، «مـاف» ، «پاکـیـزەیی» ، «ئـازادی» ، «ئەشق» ، «ئاشـتی» و «ژیان» ، بەرۆکی زمـان دەگـرێ. بەمـەش ڕامـانێکی ناباو. گـەردوونێکی بارگـاویکراو بە مـەرجە قورسەکان لەسەر ژن. لە زمـاندا ئازادی خۆی ڕادەیەنێ. لە دوای خـوێندنەوەی ئەو شـیـعـرە، ئیـتـر وێنای ژن لە خۆزگە و خەونی بەدیهـێنانی ڕزگار بوون و خۆ بە قوربانی نمایشکردنەوە دەبێـتـە ڕاپەڕمـوون و تێـهـەڵچـوونەوەیەک بەناو خود. نیگار بە کردەیەکی شیعریانەی بێباکانە ئەو مـانایە بناخـڕێژانەی کـە دەسـەڵاتی نێـر بە ناوی ڕەوشت لەسـەر وێناندنی مـێـینەدا هەڵـیـچنینەوە سـەرەو ژێر دەکاتەوە، یان هەڵی دەوەشێنێتەوە و بەمەش شێوازێکی ڕەسەن بە خودی شیعریەتی خۆی و مـانایەکان دەبەخشێ. هەرچەندە ئەو شـیـعـرە بە کـۆپلەیەک یان لا نیگایەک لە جەستە بزواوەکەی ناتوانێ گشت مەرامی ناخی ئاگاییە شیـعـرییەکەی ڕابگەیەنێ، لێ وێڕای ئەمەش دەتوانین بە دیمەنێکی خێرای ئەو جەستە بەڕێوەیە وێستێک بکەین و دواجار بەخۆمان تەواوی ڕێگای ئەو سەفەرەی، کە بەدەم ڕێوە بێدەنگ دەستەواژەکان هەڵدەچنیتەوە. وێنا بکەین:

«لە گوێچکەکانی پیاوێک ڕا
نرکەکانی دونیا دەبیستێ و
یەک لە دویەک
دڵ و چاو و ڕۆحی
زیندەبەچاڵ دەکا و
ناوی لێ دەنێ ئـەشق «(کـوێربوونەوە، سـایتی دەنگەکان).

نیگار زمانی ناخی ژنانەی، وەک ڕەگەزێکی جودا. کە لێـرەدا ئامـاژەکـردن بە دەسـتـەواژەی «جـودا» ، پۆلێنکردنێکی باو نیـیـە لە مرۆڤ، بەڵکو مەبەست لە بەهای ئاوەڵاکردنی ڕەهەندەکانی جوداییە. وەک زۆرینەی زمانی شیعری ژنی کوردی. لە ناسکۆیێژی شێوەی دەرەکی جەستـەی زمـان، وشـە، وێنە و گـوزارەکردندا دەرنابڕێ، بەڵکو ئەو زمـانە لە جـیـهـانێکی ناوەکی، لە خـاکـێکی مـێگردا سەرهەڵدەگرێ. چەشەی ئەو زمـانەش لەم تەرزە دەبڕینەدا تام دەکرێ:

«هەنارە کیژێک بە چەقۆ دڵی هەڵدەکۆڵرێ
نە قلشی دەکـەوێتێ و نە هەناراوی لەبەر دەڕوا...»
(«وەشان» ، سایتی دەنگەکان)

پەیڤـەکـان پێکرا بە چنینەوەی وێنەیەک لە ژن، ناخی کۆمەڵگای ئێمە ئاوێنە دەکاتەوە. لەبەردەم ئەو وێنەیەدا کۆی جەستـەی ژن «هەناراوی لەبەر دەڕوا» لێرەدا ڕەنگی هەناراوی وەک هاوردەیەک خـوێنمـان بە یاد دێنێـتـەوە، بەڵام ئەو وێنەیە لە یەک کاتدا هەم زمـانێکی مێینانە و هەمیش ئازارێکی مێینانە بەرجەستە دەکاتەوە.

هەر لە هەمـان شـیـعـردا، تیشکی ئەو ناوەکـیـیـە ژن ئامێزە، تژیتر زمان شەبەنگی دەکا:

«کچێک نمەنمێ بکا و
سەر لەنوێ خاک تەڕکا...»

وێڕای ئەمەش، ئەگەرچی، بەگشتی، شیعراندنی پرسی مـاف، بەرابەریی تلانەوە بە دەست نەبوونی ئـازادی و لە خـۆ ڕوانین بە چاوی پیـاو... تاد بەشی سـەرەکی لە پانتـایی نـوسـینی ژنی کـوردیدا تەنیـوەتەوە، کەچی، بە جۆرێک لە جۆرەکـان. لە شیـعـری نیگاردا ئەو کێشـە دژوارانەی کە هەمیشە کۆمەڵگای کوردیان گەمارۆداوە و ئاکامی ئەمەش ڕەنگدانەوەیەکی زۆری لەسەر ناخی ژن و پایەکەی داناوە، ئامادەییـان هەیە، یەکێک لەو کێشـە سـەختـانەش شـەڕی کـورد لەگـەڵ دوژمنی دەرەکی و ناوخۆیە، کە کایەکانی ناخی ژنی کوردی برینرێژ کردووە. لێرەدا نیگار بە دەربڕینەکانی زمان، شوێن پێی ئەو شەڕە وەک شێوازێک لە شیعریەتەکەی دەپۆشێ:

«شەڕ تازە دڵم ببوو بە هەنارەکە....
خوێنی سەدان گەنجیان
لەسەر ڕشتم
چەند جار لەسەرم پێکهاتن و
داستانەکانی براکوژیم پێ
نێوزەد بوون...

تەرمی ژنێکی هەتک کراوی
ئەوان ڕۆژێ
کێ بە ئاقارم ڕابوورد

دەستی خوێناوی خۆی پێ
ئەسـڕیوم و...» (دڵم هەنارێک بوو بڕیان»، سـایتی دەنگەکان)

زمـان لای نیگار نادر. بەشـێـوازێکی جـودا بەنێـو پانتایی خۆیدا وەردەبێ و ڕیتمێکی ناباو؛ چڕییەتێک لە وتنی بازنەیی. پەلهاوێژانە، لە ئاراسـتە ناوەکییەکانی شیعراندن دەلەرێتەوە. هاوکاتیش لەمدو جووڵەکانی زمانی ئەو شێوازەدا، کە وەک دەردەکەوێ بە مەیلی خۆ جوداکردنەوەش سەرقاڵە، خۆیان بۆ بیستن مشـتومـاڵ دەکەن، بەڵام لە پێش مـەیلی ناخی پەنهانی ئاگـایانەی شاعیردا، چەپەرێک لە خۆگرتن بەرهەست دەکەوێ. کە ڕێگا لە دەربڕینی ئاگـایی شـاعـیـر دەگـرێ کـە ڕەهایانە بیپەیڤێنێ:

«ئێلێک پیاوی پڕ لە شوورە
کە شوورە لە نێوان خوێن و... شوورە لە چاوان و
شـوورە لەسـەر لێـوەکانیـان دادەکوترێ.. (بەتاوپێـکدا دەبارێین).

لێرەدا شیعرییەت وەک تەکانێک لە ڕەخنە هەوڵ دەدا ڕەهەندی کۆمـەڵگا و کولتـووری ژیان لە جڤاکی ئێـمـەدا بەرەو خەملاندنێکی ڤاڵا و باڵا هەڵبکێشێ. ئەو هەوڵە لە شـیـعـرییـەتدا ئەوە ناگـەیەنێ کە شـاعـیـر ئەو شـتـە باوانەی کـە داڕێژراون، بەنامـۆ بکا، یان لەکـەدار بکا، بەڵکو دەخـوازێ ڕوخـسـارێکی تر و ژیانێکی تریان پێببەخشێ، چونکە شیعر، وەک ڕەخنەیەکی تیۆری، خۆی بەسـەرچاوەی زانیـارییـەکـان نابەسـتێـتـەوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە شیعر یاخی بوونە بە ڕووی هەموو زانیارییە قەتیسماوەکان.

لەو دیدەڕا شـیـعرییـەت دەبێـتـە کردەیەکی سـەرفراز بۆ دەربڕینە ڕەسەنەکانی شاعیر. بەواتایەکی تر، ئەو چەشنە شـیـعـرییـەتە دەکـارێ لە ڕەوتەکـەیدا ئەو چەپەرە تێک بشکێنێ و ئەو شـێـوازە جودایە لای شـاعـیـری «بەتاو پێکدا دەبارێین» تۆختر بکاتەوە.

بەمەش ڕەسەنایەتیەک لە ڕاگەیاندنی شیعریەتی مێ لە پێناو پێکدادانی بەرهەمێنەرانەی ڕەگەزەکان. ڕەهەندە «جیاواز»ەکان کاراتر بکا. بۆیە مەتەڵی ئەو جیاوازییە لەو گومانەوە لە دایک دەبێ:

«ئەو چ سیحرێکە کە هەردەمە پیاوێک
لەسەر ڕووحم لەسەر مێشکم
لەسەر لەشم ئیماراتێک بۆ خۆی دیاری دەکا.»

ئەو دیمەنە شـیـعـرییـە لە زەینمـاندا جـوگـرافـیـایەک دەکـێـشـێـتـەوە، کـە لەوێدا. وەک وێنایەک، پیـاو خولیـایەکی خـۆی لەسـەر لەشی ژن پیـادە دەکـا. بەمـەش لەشی ژن دەبێـتـە بوونەوەرێکی داگـیـرکراو لەژێر ڕکێـفی پیاودا. بۆیە لە جیهانی ئەم «ئیمارات»ەی پیاودا، ژیان وەک شـاعـیـرێکی ژن ئەسـتـەمـترە لە ژیان وەک ژنێکی مرۆڤ.

بەم چەشنە شـاعـیـر بە گـرتنەبەری ڕێگـای زمـانەکـەی بەرەو شێوازی بوونەکەی، دەتوانێ لەمپەرە چەقیوەکانی کۆمەڵگا فەرامۆش بکا و ژیانێکی نوێ بە ڕەگەزی نێر، وەک بەرهەمهێنەری ئەو لەمپەرە، بناسێنێ.

هاودەمیش شاعیر بە دۆزینەوەی ئەو ڕێگایە، دەتوانێ خۆی لەو شێوازە بە کۆمەڵییەی کە وتمان لە پێکچوون و خۆ هەڵواسین بە یەکترەوە کە ئەمڕۆ لە پانتایی شیعری کـوردیدا کـەڵـەکـە و بەرخـۆر بووە، دەرباز بکا و هەبوونە فەرامۆشکراوەکانی جیاوازی خۆی ئاوەڵا بکاتەوە.

بەڵـێ لـەم دیـوی «بەتـاو پێـکـدا دەبـارێـین» نـیـگـای مرۆڤێکی بێدەنگ بە ڕەنگی وشە و یارییەکانی زمان: هەندێک جـار نەوا و شـێـوازی دەربڕینی «هەولێـر، خۆشناوەتی، سلێـمـانی، کرمـانجی؛ هێـوری، تووڕەیی. خەمینی و تریقانەوەی ناخی ژنێتی زمان.... بوونەکەی بەرجەستە دەکاتەوە. بەدەم ئەو ڕێکردنەوە نیگار و دیمەنی ناوەکی و دەرەکی ڕۆحی جـووڵەی شـتـەکـانی ناو بـوونی کـورد، دەچنێـتـەوە. لەناو چڕپاندنی ڕاڕەوی ڕێگای ئەو کۆشیعرەدا، خەم و خەندە؛ نیگای سروشتی شەرمنانەی ژنێتی کورد. شوێنکاتی مێ، لە ئاوازی لاوک و حەیران ئاسـا. یان تێکەڵاوییـەک لە ناڵە و تریقـانەوەی ئەو شوێنکاتە، زەینمان دەتەنییەوە.

«کۆشت بێنە بێمە ناوی
شەپۆلان بدەم...»

لێرەوە لەگەڵ ئەوالابوونی زمان. وێنەیەک لە شەپۆلی سۆزی ژنانە، ژنێتییەک لە جەستەی پەرێشانی. بێماڵی بوون گەرم دەکاتەوە. لێ بە دیویێکی تر. ئەگەر زۆر ئاوەزیانە، یان بە ڕیتمی ئەو ڕۆژگارا بهزرین. کەلێنێکی ڕەچاوکراو لە حەسرەت و توانەوەی دەنگی ژن. لە دووڕیانەکانی شیعریەت، خودبوون و مەنەلۆگ، لەم دیوی جەستەی زماندا سەرهەڵدێن:

«خۆشەویستیم بە خۆمەوە نەبینیوە...
بۆیە تەتەر ئاسا بە شوێن باس...
بۆن و... دەگەڕێم...»

کۆی مانای ئەو قەهر و گەڕانە بەردەوامە بەدوای ڕەهایەتی «خۆشەویستی»یە لە ئاکامی کارایی «جەنگەڵی ئێرەیە» کە لە بەرهەمی شەڕدایە. شەڕیش وێرانکردنی ئەو نامەیە کە شیعریەتی ژن هەڵگریەتی. بۆیە ئەو کەونەی کە حەسرەتی گەڕان و وێڵی ئەو منە شیعرە ژنێتییە پەنا دەدا. خودی شیعرییەتە:

«نازانم خۆم بکەمە کام ماچ
تا خۆشەویستیت فێر بکەمەوە
نازانم بچمە کام کەون
تا لە جەنگەڵەکان دوورت بخەمەوە...»

لە یەک کاتدا ناسکوێژییەک لە شیعریەتێکی ناوەکیانەی ژن قوڕگی حەسرەتی گەڕان ئاوازدار دەکا و گەردوونی ئەڤینی ناخ ئاوەڵا دەکاتەوە.

بەم جۆرە بە ڕوانینی من، دەکرێ ئەو کۆ شیعرە، وەک شێوازێک لە مەیلی شیعراندنی جیاوازی، کە دەخوازێ بە ڕیتمێکی بێدەنگ بوونی خۆی بدوێنێ، بخوێنینەوە. وەلێ دەنگی «من» لەو کۆشیعرەدا. هەروەک بەدەم ڕێگاوە ناڵەکان وێڵی کردبێ، خۆی لەناو بۆتەی «نازانم» یان «کۆدەنگ» کاڵ دەکاتەوە. ڕەنگە، چونکە ئەوکاتانە کە هەست دەکا:

«بەرەو هەر مرۆڤێک
پێهەڵدێنم سەیر دەکەم سەرابە...»

وێڕای ئەمەش، وەک تەکانێک لە مەیلاندنی شێواز، ئەو کۆشیعرە دەخوازێ بە ڕەنگ و تامەکانی زمانێکی بێدەنگ، لە ڕیتمێکی دیکەدا، شێوازی ماڵە شیعرییەکەی ڕابگەیەنێ.

کەواتە کۆشیعری «بەتاو پێکدا دەبارێین»، بە مەیلێک لە ڕاگەیاندنی شێوازی زمانێکی ناباو، هەوڵ دەدا لەو کۆ دەنگەی شیعری ژن، کە وەک وتم لێوانرێژە لە ناسکوێژی شێوازێکی دەرکی ژنانە، هەروا لەو ڕیتمە شیعرییە ئاسۆیی و میتافیزیکییە ئامێز و بەکۆمەڵییەی پیاوان. خۆی دابڕێ. ئەگەرچی لەو کۆشیعرەدا جۆرێک لە ڕاستەخۆیی و ئاوڵەمەیی لە زمانی دەربڕیندا دەبینرێ، بەڵام نیگار لەو چەند شیعرەی کە دوای ئەو کۆشیعرە بڵاوی کردۆتەوە، کە ئاماژەم پێکردن. ئەو مەیلە لە دابڕان و جوداوازی زێدەتر دەخەملێنێ. دواجاریش بە ڕێژنەی «پێکدابارین»ێکی تردا. دەتوانێ بە زیاتر ڕەنگرێژکردنی زمانەکەی، شێوازی ماڵی ئایندەکەی درەوشاوەتر بکا. وەلێ دواجار تەنیا خودی ئەو دەنگە بەرێوەیە کە دەتوانێ بەخۆی ئەزموونە شیعرییەکەی ئەو شێوازە چاوەڕوانکراوە ڕابگەیەنێ.

کەواتە:

«نیگەران مەبە... من ئەڕۆم سەفەرێکی
ڕەهایی بەرەو ونبوونەکان
ئەمەوێت بێم بۆ مەلە چۆڵەکەی وە....»

نەورۆزی ٢٠٠٦
ستۆکهۆلم

سەرچاوە:

(1) Gilles Deleuze: SAMTALET, Vad ar det och Vad ardet bra for?
Glanta, nr 21,200, Goteborge, SVerige گۆڤاری

قەسیدەی (پێغەمبەر)
لە نێوان باوەڕ ڕوونی و شیعرییەتدا

عەبدولڕەزاق بیمار
(بەغدا)

دەمێکە لەو هەولێرە شاعیرێک بە نینۆک لەبەردەستێ، وێنە دادەتاشێ؛ وێنەیەک زادەی جیهانبینی و ڕامان و هەست و هۆشی خۆیەتی و ناوی ناوە شیعر. لەم جۆرە شیعرانەش تا ئێستا چوار دیوانی پێک هێناوە و کونجێکی دیاری کتێبخانەی کوردی پێ داگیر کردووە..
یەکێکیان کە لە بەردەستم دایە دیوانی (خەون وا خۆی گێڕایەوە)یە. دیوانەکە نەک هەر بانگی تازە کردنەوە دەدات، بەڵکو هاواری کەسێتیی تاک و زاڵ و بوێر و ژیرانەی دانەرەکەشی دەکات.
لە هەولێر چەندین شاعیری لاوی وەکو: (ئەنوەر مەسیفی، جەلال بەرزنجی، کەریم دەشتی، هاشم سەڕاج، دڵشاد عەبدوڵڵا) و هی دی.. هەوڵیان داوە لەگەڵ شەپۆلی باوی هەڵبەستی کوردی ڕێ نەکەن و بتوانن لەگەڵ ئەوەدا کە دەنگی ئازادی خۆیان هەبێت.. لە کاروانی تازەیی هەڵبەستی دەوروبەر دانەبڕێن و نموونەی ئاگادارییان بەسەر ڕێباز و تیۆرانییە ئەدەبییەکان (بەتایبەتی هی ڕۆژاوا)دا لە بەرهەمەکانیان ڕەنگ بداتەوە، بەڵام (سەباح ڕەنجدەر) وەک قارەمانەکانی ئەفسانە هاتووەتە مەیدان و بە پێ لێ داگرتن و هەتەرییەکی تەواو، ئاڵای کەسێتیی تاکی خۆی هەڵکردووە.. بە زاد و کەرەستە و چەکی خۆی لە مەیدانخوازیدا ڕاست هاتووە و دەڵێ:
«حەزم نەکردووە وەک کەس بم، کەسیشم لەبەرچاو نەگرتووە...» (١)
لە دنیایەکی جەنجاڵی پڕ لە بزووتنەوە و شۆڕش و ئایدیۆلۆجیای گەیاندن و تیۆرانینی فەلسەفە و هونەر و

سەباح ڕەنجدەر

ئەدەبدا، هەوڵ دەدا چاو لە کەس نەکات.. خۆی و خۆی باسک بوەشێنێ و بەرهەم پەیدا بکات.. ئەنجامی ئەم ڕەفتارەش هەر بە بەرهەمە شیعرییەکە نییە، بەڵکو بیرکردنەوە و نیشاندانی تێڕوانین، یان قسەکردنە لەسەر ڕێبازەکەی بە شێوازێکی پوخت و چڕ و بە دڵ و داوێن، ئەمەش لە پێشەکی دیوانەکان و دیدار و وتووێژەکانیدا ڕوون و ڕەوان ڕوو لە دڵ و هەست و ژیریی خوێنەر دەکەن.

ئایا لە بن تارا و پەشمیندا کە هەڵبەستەکانی نادیار و نامۆ و سەرسەخت دیارن، خوێنەر ناکەوێتە گومان لەوەی کە شاعیر هیچی وای پێ نییە و نەیتوانیوە فەرمانی هەرە سەرەکی هەڵبەست، بەڵکو ئەدەب بەجێ بهێنێ کە (گەیاندن)ە؟ ئایا ئەو گەیاندنە چییە؟ چۆن بە گەڕکەوتووە و گەیشتووەتە خەڵکی خوێنەر؟ لەبەرچی ئەم شێوازە و بەم ڕێچکەیەدا تێپەڕ دەبێت؟

جارێ پێش هەموو شتێک ئەوەی لەو دیوانەدا دەیخوێنینەوە، با داپۆشراویش بن، هەموو وشە و ڕستەی هەڵبەستکردن و ڕەنجی ئەفراندنیان بە خوێن و ئازارەوە پێوە دیارە، شاعیر بەیەکساڵ هەڵبەستێکی داناوە و لەو ساڵەدا لەگەڵی ژیاوە و خەریکی پێداچوونەوە و هەڵنانی چینی دیواری بووە، بیناسازییەکەش سادە و ساکار نییە و بە هەموو کەس ناکرێت، ئەو هەڵبەستەتە بووەتە تۆماری ڕامان و هەست و بۆچوونی شاعیر لەو ماوەیەدا.

ڕەنگە هەندێک لەو شاعیرانەی بەو ڕێچکە و ڕێبازەدا دەچن باکیان بەوە نەبێت دەقەکەیان چ دەگەیەنێ، یان نا؟ ڕەنگە وا بزانن زمانی ئەوان زمانێکی ئاسمانییە، لە سەرووی تێگەیشتنی خوێنەرەوەیە. ئەمانە، یان ورێنە دەنووسن، یان ئەو بەهرەیەیان تێدا نییە کە شێوازی تازەیان بگەیەننە ڕادەیەکی داهێنانی وەها کە لە ڕوخسار و لە ناوەڕۆکدا نیشان و شوێنەوارێک بەدەستەوە بدەن. بە پێچەوانە (سەباح ڕەنجدەر) دەنووسێ:

«هەوڵم داوە ئەوەی لە گیان و ناخی من جێگیر بووە، بیگوازمەوە بۆ گیان و ناخی کۆی ئادەمیزادەکان، بەو حیکمەتەی شیعر پاکیەتیی ژیان ڕادەگرێت.» (٢)

بەڵام ڕێگای گواستنەوەکەی ئاڵۆز و نائاشکرایە.. ئەو نائاشکراییەش لە کۆنەوە لەگەڵ ڕەوشتی هەڵبەستدا گونجاو بووە، چونکە زمانی هەڵبەست، زمانی قسەکردنی ئاسایی نییە، هەر لە کۆنەوە هونەر گەلی ڕەوانبێژی بوونەتە هۆی تەگەرە لە تێگەیشتنێکی ئاسانی هەڵبەست، بە نموونە (استعارە) و (کنایە) و (تەوریە) تاڕادەیەک مانای وشە و ڕستە دەگوێزنەوە ناوچەیەک کە ئاخاوتنی ئاسایی جیاوازە.. هەروەها جارێکیش زمان باوەش بە ڕەمزدا دەکات، ئەوسا کەسم و شێوەی شتەکان بە جۆرێک هەڵدەفڕێنێ کە ببنە مایەی سەرسامی.. ئەمەش بەو ناوە کە زمان چووەتە ئاسمانی کەشف و کەرامەتیی سۆفی ئامێز.. یان وڵاتی خەون و خەون دیتن، ڕێژاوی (تەجرید)یش کە هەوڵ دەدا لە زمانی بنیاتی هەڵبەستدا هەڵقوڵانی شێوە بابەت (ڕوخساری) پەیدا بکات و دەستکاری کردنی شێوە بە شۆڕش دەزانێ. لەو ڕێگەیەوە دەق لە تێگەیشتنی خوێنەر بە دوور دەگرێت، بەڵام ئەم ئاڵۆزی و نائاشکراییەش:

«لەوانەیە ببێتە خەوشێک لە خەوشەکانی هەڵبەست، ئەگەر هاتوو نائاشکراییەکە مانایەک لە مانا تایبەتییەکانی داڕشتن و بەرنامەی تایبەتی لە گەیاندنی هەڵبەستەکەدا نەبێت، بەڵکو دەبێتە دیوارێک لەبەردەم گەیاندن لە نێوان دەق و خوێنەرەکەیدا، واتا نیشانێکی کاریگەری نابێت، ئەگەر هەبێت ئەم نیشانە کاریگەرە تەنیا نائاشکراییەکەی خۆیەتی، یان نەبوونی گەیشتنییەتی، ئەوەی دەیڵێ بریتییە لە (بوونایەتیی) شێوەیی ڕووتی، یان جوانکارییە پەتییەکەی. (٣)

نائاشکرایی و تێنەگەیشتن لە هەڵبەستی تازەدا لە دوو ڕێوە سەرهەڵدەدا، یەکەم زمان دووەم نیشانە و ماناکان و دەربڕین.

لەلایەنی زمانەوە

«هەڵبەست بینایەکی زمانییە، بەڵام بینا-زمانێکی تایبەتییە، کەوا زمانە لەناو زماندا. بەڵێ زمان ئەرکێکی تایبەتی هەڵبەستانەی هەیە جیاواز لە ئەرکی میدیایی، ڕاپۆرتی، ئاراستەیی، زاراوەیی و ئەرکەکانی تریش کە (جاکوبسن) بۆ زمانی دیاری کردووە، بەڵام ئەرکی هەڵبەستانەی زمان بە تەواوی لەو ئەرکانەش دانەبڕاوە، بەڵکو بەهۆی بەرنامەی هەڵبەستەوە بەجێیان دەهێنێ، نەک بەهۆی بەرنامەی دەربڕینی ئاسایی زمانەوە، چونکە خۆ هەڵبەست هەر (بوونایەتی)یەکی بیناسازیی خۆیی نییە، واتا وەکو هەندێک ڕێبازی تازە دەڵێن نە نیشان و نە فەرمان و هیچی نییە، ئەوەی هەیەتی خۆیەتی خۆ بەو بوونایەتیی هەڵبەستانەیەتی.. هەروەها بریتییە لە تەنیا لێک هەڵوەشانی بیناکانی پێوەندی، یان گەیاندنی زمان، چونکە وەنەبێ هەر دابڕانێک لە بیناکانی دەربڕینی ئاسایی زمانی باو بە هەڵبەست بژمێردرێت، نا.. بەڵکو دربڕینێکی بێ هوودەییە.» (٤)

شاعیرانی ڕێبازی تازەگەری بەو ناوە کە لە سنووری هەست و ژیریدا ناوەستن و هەر بە (دیتن) دەست هەڵناگرن، بەڵکو ئەوان (جیهانبینی) دەکەنە مەرج و پۆزش و شێوازی ڕێبازەکەیان چوارچێوەی دیتنەکەیان لە سنووری ژیری و لۆجیکەوە دەست پێ دەکات تا دەگاتە ناوچەی (خەون) و ناواقیعی و دیاردە و ڕووداوی کەس نەدیتوو.

وڵاتی خەون دیوانی هەڵبەستی (سەباح ڕەنجدەر)ە بەناوی «خەون وا خۆی دەگێڕێتەوە» خۆیشی ئەدگار و دیمانەکانی ئەو وڵاتی خەونەمان -ئەوەی پێوەندی بە ژیان و ئەدەبەوە هەیە- بۆ دیاردەکات.. کە دەنووسێ:

«ژیانی ڕاستەقینە تەنیا لە خەوندا هی خۆتە. ئازادی تەواوی لێ وەردەگیرێت. خەون یاخی بوونی بە جەرگانە و دەنگی ناڕەزاییە لە کار و ڕووداوە نابەجێیەکانی دەسەڵات و کۆمەڵگا.» (٥)

شاعیری ئەم جۆرە ڕێبازە ئایدیالستییە تا دەگاتە ناوچەی خەون، بەو جیهانبینییەدا ڕەت دەبێت کە وەکو شێخی کەشف زان دەبێ بە چاوی غەیب عەرش و قورش ببینێ. وەکو ڕەخنەگرێکی ئەم ڕێبازە گوتوویەتی:

«شاعیر نابێتە شاعیر هەتا جیهانبینییە هەڵبەستانەکەی گشتییەکی هەموو لا گرەوە نەبێت، چونکە دروست کردنی هەڵبەست دەبێ وێنە و ڕوانینی هەموو خەلایق بێت.» (٦)لە دیوانی (خەون وا خۆی دەگێڕێتەوە) لە مەلەکووتی یەزدانیدا چوار هەڵبەستی درێژ بەناوی (سرووش، بلیمەت، پێغەمبەر، زێوان) دەبینین کە هەر چوار ڕەگەزەکانی جیهانبینیی شاعیرن.

شاعیر بلیمەتێکە، یان یەکێکە لە بلیمەتان.. دەبێ سرووش وەربگرێ و دەوری پەیامبەر ببینێ، دەبێتە زێوانی خزمەتی بارەگای ئەو جیهانە، کە وەکو (منداڵانی گەڕەکەکەمان)ی نەجیب مەحفووزی چیرۆکنووسی میسری (بابە گەورە) و وەچەکانی لە نموونەی پیاوانی خوا و پێغەمبەران سەردەم بە سەردەم خەریکی ژیانی مرۆڤن.. زێوانی ئێمەش بۆ چاکەی ژیانی مرۆڤ قۆڵی لێ هەڵدەماڵێ.

بەدکارانیش لە (پاقژگە)ی دانتی-یەوە نەهاتوون تا بەرەو بە هەشت بچن، بەڵکو ئەوانە ژیان تاڵ دەکەن:

«دوای ئەوەی پەیتوون بە بەرماڵی (پاشا) ڕەتدەبێ
ئەسپەکەی چەواشە ناکرێ
زەویش جەنگەڵێکە پڕ لە ستایشکەری
کیسەڵ و چرا کوژێنەرەوە
بوێری ئەوە دەکا (زێوان) بێنە ناوی
ناڕێکییەکانی بینین
گومان دەڵێ من ماوم
ئومێدێکی نایابم بەختی گوڵەکان دەکەمەوە
نانی گەرم و باوەڕ و زیندووبوونەوە
لە دیداری پیری حیکمەت دەیکەمە یادگار
ژیان جوانە
منداڵەکان لاستیکێکی خەت سڕینەوەیان بە دەستەوەیە
ئەم دێڕە دەکوژێننەوە
لەشکرکێشی بۆ بەرماڵی ئێمەیە
تەشقەڵە چییەکانیش لە پاقژگەوە نەهاتوون.» (٧)

لەگەڵ ئەوەشدا، ئەگەر بەرجەستەکردنی ڕەمزی پیاوانی

خوا و پێغەمبەران بەناوی (جبلاوی، أدهم، جبل، رفاعة وعرفە) و ئەوانی دی و چۆنیەتیی ژیان و باری مێژوویی و بیروباوەڕی خەڵکەکە ڕیالیزمانە لە چیرۆکەکەی نەجیب مەحفووزدا بە هێما و لاڕێ پێشان درابێت (٨).. ئەوە هەڵبەستی (پێغەمبەر)ی سەباح ڕەنجدەر گەشتێکی سۆفیانەیە لە ناو وڵاتی هونەری هەڵبەستدا، وشەی هەڵبژاردە و ڕستەی پوختە تەونی وێنەگەلی چیرۆکی خەون بینینەکەی دەچنن، تاکو بیکاتە ڕووناکی ڕێی باوەڕی لە دنیایەکی ناهەمواردا، هەر خۆی بۆمان ڕوون دەکاتەوە کە دەڵێ:

«ئەی خودایە! من مرۆڤێکی بە باوەڕم، بمگەیەنە بە درەوشانەوەی نووسین، پەیامبەرەکانیش مرۆڤی بە باوەڕ و گەورەترین خەونبین بوونە.» (٩)

پێغەمبەریش پێشڕەوێکە جیهانبینییەکی تەواوی هەیە و دەڕوانێتە ئێستا و دواڕۆژی مرۆڤایەتی، داواخوازی چاکە و دڵنیایی و باوەڕداری بڵاودەکاتەوە. ئەوەبوو (جبران خليل جبران) کەسایەتیی پێغەمبەرێکی لە چیرۆکی (النبي)دا وێنەکێشا، کەوا قسە بۆ خەڵکی (ئورفەلیس) دەکات، لە شێوەی ئایەت و ڕستەی چڕ و خوتبەی پڕ لە هونەری ڕەوانبێژیدا باسی ژیان و مردن و کار و ڕەوشت و سۆز و وەفاداری و ئاینداری و بەزەیی و... دەکات.

«پێغەمبەرایەتیش کردارێکی تایبەت نییە بە تەنیا گەلێک و تاقە دینێک، بەڵکو هەڵوێست وەرگرتنە لە جیهان بە کەموکوڕی، دیار و نادیاری، بە مرۆڤ و گیانلەبەر و ڕووەک و بێ گیانییەوە.. لە پێغەمبەردا هەنیسکی تاسەی (سۆفی) هەیە بۆ ڕەهایی، لە یاسادانەر بۆ قوولایی پێڕەو و ڕێکوپێکی، لە زانا ئاگاداری لە تایبەتمەندییەکانی بوونەوەران، لە هونەرمەند ئامانجداری بەرەو جوانیی هەرەبەرز و پەرۆشیی یەککردنەوەی مەملەکەتی هەبوون، لە مۆسیقا چنینەوەی ئاوازە بێ دەنگەکان لە ویژدانی ئازارباری زەوی و خۆری گرگرتوو، ئاسمانانی هاوئاهەنگ تاکو بڕژێنە ناو سروودی گیانییەوە». (١٠)

جا ئەگەر پێغەمبەری (جبران) وەعز دابدات و قسەی نەستەق و ئایەت بە بەرگوێی خەڵکدا بدات، ئەوە (سەباح) بە وێنەی هەمەجۆری خەونکردنی زادەی واقیع ئەو ئەرکە ئەنجام دەدا.

کەسانی هەڵبەستەکەی (ڕەنجدەر) بریتین لە (باوکی سەرزەوی)، (سرووشزادە)، حەکیمی کاروان و مرۆڤانی سەردەم، پەناش لەم جیهانە ئاڵۆزەدا (ماڵی پڕ کەس و کاری تا دڵ بخوازێ فریا)یە، ژیانیش مەیدانی ململانێ و هەڵسوکەوتی مرۆڤە.

(باوکی سەر زەوی) کە (هاوڕێی سادە و چاکەمان- دەتوانێ بابەتێکی نایابمان بۆ بنووسێ -ل١١١) بابە گەورەیە و جیهانەکەی مەیدانی ڕاوە، دروێنەی گیانی گیانلەبەران دەکات، خۆش و ناخۆش ململانێی نێوان ژیان خوازان و مردن لە پەستا ڕوو دەدات. (مامز بە گوللەیەک مەمکی سروشتی لە دەم دەردەهێنن- ل ١٠٥) و لە ژیان بێبەش دەبێت، هەروەکو ئەم دارشتە جوانە وێنەگەلی جوان جوان بەو مانایە دەبینین وەکو (ماسی بلیتی نان خواردن لە نووکی قولاب دەبڕێ- ل١٠٥).. (هەڵۆ لە چێژی بەرزبوونەوەی خۆ دەرخستن بەرامبەر مەرگ... باڵی لە هەموو بایەک نادا- ل١٠٧)

بەڵام (سرووشزادە) کە سرووش یەکە نیشانەی پێغەمبەرایەتییە (بە ئەزموونی پاراو و ڕووناکیی دیدار و هێزی یەزدان -ل١٠٧) دێتە مەیدان (بۆ بێ دەنگ کردنی تفەنگی ڕاو) تاکو ئەو ڕاوە مەرگە ڕابگیرێت.

سرووشزادە:

«بە چاوساغیی لەرەی ڕۆشنایی
گەڕایەوە (ماڵی پڕ کەس و کاری تا دڵبخوازێ فریا)
ئەشق و کەڵیی لە دایک بوو..» ل ١٠٩

ئەگەرچی بەدکاران لە جیهاندا هەوڵ دەدەن ژیان لە مرۆڤ تاڵ بکەن. (قاووقیژی تەنگەتاوی هەڵاتن لە شەقامی ناوەندی شار- بردییە ڕێگایەک کۆتایی نیشان دا- ئەهریمەن لە هەنیەی دابەزیوی پرۆژەکانی پڕ کرد لە پڕوپاگەندەی نیاز.)-ل ١١٨.

بەدکارییەکە هەمەجۆر و زۆرە، ژیان پیرۆزە.. ئەوەتا:

(ژیان زێڕێکە ڕژاو- شەڕانگێزێک کۆی دەکاتەوە بۆ دروستکردنی گوللە- هەر ڕۆژەی ڕستەیەکی ناتەبا لە تەوێڵمان تۆمار دەکات.) ل١١٥.. هەروەها:

(پاکی و جوانیی منداڵان وەکو زێڕ لە ناو دەعبای (خەمەگڕوو) دەکاتە نارنجۆکی دووکەڵ.-ل١٢١- لەگەڵ هەموو تەم و تاریکی و تەلبەند و کۆسپی ژیان.. ئایا (سروشزادە) ڕەشبینە و تووشی نائومێدی دەبێت؟...

نەء، وەکو لە سەرتاپای قەسیدەکەدا بەدی دەکەم وا دەزانم کە لەگەڵ باوەڕی ڕوونی خوناسیی شاعیردا کەرەستە هەرە بەرز و پاکەکەی گیانی ئادەمیزاد بە گوڕ دەکەوێت کە مۆسیقایە:

(مۆسیقا فریای ئارەزووەکانمان دەکەوێت -ل١١٢) ڕەوشتی (فڕین و مۆسیقا) ئاواز بەرەو ئاسمان بەرز دەکاتەوە، هەروەکو (جبران) لای وایە: (مۆسیقا دەنگدانەوەی دەنگی دنیای دووەمە، شەپۆلەکانی لە دنیای نەمرییەوە کە خوا لەوێدا چاوەڕوانی مرۆڤ دەکات سەر هەڵدەگرن.) (١١)

شاعیریش بە ڕووناکیی ناو گیان و بەهێزی مۆسیقا ڕێ بەدی دەکات و بۆ پێشەوە هەنگاو دەنێ:

«بەیانی دوای بەیانی باش و بەرچایییەکی ساکار
مەشقی مۆسیقام کرد.
ڕەنگی پەلکە زێڕینەشم لە ژووری
کردە سۆزی شوێن و جێمهێشت
تەختەی کتێبخانە بووە درەخت
بە پردی پیادە ڕۆ ڕۆیشتم، بۆ ئەوەی
بپرسم: «بۆچی تێدەکۆشین؟»
مۆسیقا گوتاری ئایینی خوداکانە لە چارەنووس دەپرسێت
نوێژی پێغەمبەرەکان چ داوایەکیان تێدایە.
ل-١١٣

کۆتایی ئەم (بینین)ە، پاشان ئەو (جیهانبینییە)ی شاعیر لەو هەڵبەستەدا ئەو چەند دێڕەی کۆتاییە کە دەڵێت (کات هی بینینە و بینین دەربازبوونە لە خەوندا قسەکردن) و مایەی شادییە کە (سرووشزادە بە دۆستایەتیمان ڕازی بێت!) ل١٢٢.

پەراوێز:

١- خەون وا خۆی دەگێڕێتەوە. سەباح ڕەنجدەر، بلاوکراوەی دەزگای ئاراس ژمار (٢٥١)- هەولێر.
مانیڤستی شیعری-لاپەڕە (٦). (پێشەکیی دیوانەکە).

٢- مانیڤست-ل١٠

٣- محمود أمين العالم-في قضايا الشعر العربي المعاصر-دراسات وشهادات/ المنظمة العربية للتربية و الثقافة والعلوم/ تونس ١٩٨٨-لاپەڕە (٢٩).

٤- هەر ئەو سەرچاوەیە.

٥- مانیڤست. هەروەها بڕوانە گۆڤاری ئایندە. دیدارێک لەگەڵ شاعیر. بەڕێوەبردنی: ئازاد ئەحمەد مەحمود. ژمارە (٥٦) ئەیلوولی ٢٠٠٤.

٦- كلوديل-تأملات في الشعر، لاپەڕە ١١٧.

٧- خەون-لاپەڕە (١٩٠)

٨- نجيب محفوظ-رواية أولاد حارتنا، دار الآداب. ئەم ڕۆمانە دڵی کۆمەڵانی تیرۆریستی میسری لە نووسەری بەڕێز کرمێ کرد، ئەوەبوو نووسەر لە تەمەنی پیریدا و دوای وەرگرتنی خەڵاتی نۆبڵ و بوونی بە مایەی شانازیی وڵاتەکەی، کەوتە بەر پەلامارێکی دڕندانەی چەقۆوەشێنان.. ئەوەندەی نەمابوو گیانی لە دەست بدات.

٩-مانیڤست. ل-٢١

١٠-د. علي شلق، النشر العربي، دار القلم. بيروت. ل ٢١٥.

١١- هەر ئەو سەرچاوەیە.

زمانی منداڵ و زمانی نووسین بۆ منداڵ

عوسمان محەمەد هەورامی
(سلێمانی)

ئەم بابەتە زۆرتر بریتییە لە کۆمەڵێک ئەزموون و تۆژینەوەی مەیدانی لە بوارە بەرینەکەی زمانی منداڵدا و گەشەپێدانی ئەو زمانەی پڕە لە ئەفسوونی دڵگیر و بەهرەی جوان و ناسک.

ماوەی چل و پێنج ساڵ، بەبێ دابڕان مامۆستای قۆناغی سەرەتایی بووم، لە گوندە زۆر دوور و چەپەکەکانیشدا چەند ساڵێک ماومەتەوە و کەڵک و چێژم لە چەندان وشەو دەستەواژەی ناوچە جیاوازەکان وەرگرتووە، ڕۆژانە لە قوتابخانە و گۆڕەپان و لەناوپۆلدا، لە نزیکێکی زۆر نزیکەوە بە دیداری جگەر گۆشەکان گەشاومەتەوە و نوێ بوومەتەوە. بێگومان لە ساڵانی سەرەتای مامۆستاییمدا، لە سەرێکەوە لەبەر ئەوەی ئەزموونێکی ئەوتۆم نەبوو، لەسەرێکی دیکەشەوە لەبەر نەبوونی میدە تایبەتەکان و چاپەمەنیی تایبەت بە پەروەردە و زمانی منداڵ، یان ئێجگار کەم و دەگمەن بوون، نەمدەتوانی وەک پێویست ڕێچکەی پەروەردەی دروست و نووسینی بێ گرێ و قۆرت بۆ منداڵان بگرمەبەر.

لەگەڵ هەڵکشانی تەمەنمداو زۆربوونی ئەزموون و ساڵانی ڕاژەم لەبواری پەروەردەدا، کەڵک وەرگرتن لە ئەزموون و ڕێنمایی مامۆستا دێرینە پێشەنگەکان و هاوتەمەنەکانم و هەموو میدەکان، بەرەبەرە دەلاقەی بواری نووسین بۆ جیهانە گەشەکەی منداڵان پێشوازی لێکردم و مەراقی نووسینی هۆنراوە بۆ چاوگەشەکان پانتاییەکی زۆری لە چالاکیی وێژەییمدا گرتەوە، پاشان

بۆچوونێکم لا پەیدابوو، لەبەر خۆمەوە بانگم هەڵدا: ئەگەر لەسەردەمانی پێشووەوە، رۆژبەرۆژ و بەردەوام لە بواری چاکسازیی پەروەردەدا، بەردێک بخرایەتە سەر دوو بەرد، بێگومان ئەمڕۆ ئەنجاممان بالاّترو ورشەدارتر دەبوو. لەم سەردەم و دەورانەشدا، گەر لە بارودۆخی دەروونیی مرۆڤەکان وردبینەوە، بۆچی بەم ڕەنگە ئاڵۆزو جاڕس و دەمارگیرن، دەتوانین بڵێین: ئەگەر نزیکەی پەنجا ساڵێک لەمەوبەر بۆچوون و تیۆرە هەمەلایەنەکانی پەروەردەی نوێ وەگەڕبخرانایە، رۆژمان ئاوەها نەدەبوو، بارودۆخیشمان گەلێک باشتر دەبوو.

لەم ڕوانگەیەوە دەتوانین بە ڕاشکاوی و بێ دڵەڕاوکێ بڵێین: ڕۆژانە هەر گرۆزییەک لە ئێمەی بەتەمەن گەورەدا بەدی دەکرێت، گشت بنەماکانی دەگەڕێنەوە بۆسەردەمی منداڵی پڕ لە ئاڵۆزیمان. لەبەر ئەوە زۆرجار هەرچەند کردو کۆشش دەکەین هێشتا بۆمان ساخ نەبووەتەوە، منداڵێکی گەورەین، یان گەورەیەکی منداڵێین.

بەو ئاواتەی بە هەموو دڵسۆز و کارامە و مشوورخۆر و دەسەلاّتداران، لەیەکەمین کۆنفرانسی میدیای منداڵاندا، وەک سەرەتایەکی پیرۆز و یەکەمین هەنگاوی بەجێ، بتوانین چاکترین و گونجاوترین پرۆگرام و ڕێباز بگرینە بەر بۆ دەستەبەرکردنی هەموو پێویستییەکانی سەردەم و بەدەستهێنانی داهێنان و ئەفراندن لە هەموو بوارە گەش و ڕازاوەکانی میدیەکانی منداڵاندا.

زمانی منداڵ

ڕەنگە لەم گەردوونە فراوان و بەرینەدا هیچ کەسێ نکوولی لەوە نەکات کە لە تواناداا نییە ئەو ئەفسوونە دڵگیرەی لە زمانی منداڵدا هەیە، وێناو بەرجەستە بکرێت و بەهیچ نەوایەکی کاریگەر و ناسک و جوان بچوێنرێت. دەتوانین بە دڵنیاییەوە بڵێین: زمانی منداڵ چریەی پەپوولەیە، ورشەی گۆنای خونچەو گوڵ و هەلاڵەیە، چریکەی بلبل و کەنارییە، خەندەو ڕازی نەرمەبارانە، پڕشنگی شەونمی لالەزارە، نەوای سەرچاوەی ژین بەخشە، گزنگی ئاسۆ گەش و مژدەی سەرکەل و دوندانە، زەردەپەڕی ورشەداری لووتکەی سەرکەش و کەشکەلانە، ئاهەنگی دڵگیر و هەژێنی نزارانە، جریوەی هەسارانی ئاسمانی ساماڵ و سروەی بەرەبەیانە، هەوێنێکی کاریگەرە و درێژە بەبوون و ناخی بەختەوەری دەدات. کاتێ منداڵ دەدوێت نوقڵی ترش و شیرین لە زاری دەبارێت، زمانی منداڵ ناسکترین هەست و جۆش و تین و وزە بە پانتایی گەردوون دەبەخشێت...

بەڵێ، زمانی منداڵ تایبەتمەندیی سەیرومەزن و پیرۆزی خۆی هەیەو تایبەتە بەخودی منداڵ، دەشێ و زۆریش پێویستە، کە بەرپرسان و کارمەندانی هەموو میدەکانی منداڵان لەم بوارەدا زۆرتر و قوولتر تۆژینەوە و لێکۆڵینەوەیان هەبێت، پتر بەلایەنی زمانی منداڵاندا ڕۆچن و ڕۆژبەرۆژ ئەنجام و بەرهەمی نوێ بهێننە کایەوە و دیدەی هەمووان گەشتر بکەمەوە.

گەڕانەوە بۆ سەردەمی منداڵی

شادی و سەرفرازی بۆ ئەو سەوداسەرانەی بە دڵ و گیان و ڕەوان، ئاشناو هۆگری ئەم زمانە پاراوە پڕ لە میهرەبانی و پاکژی و پڕ لە سۆزەن.

خۆشی لەو شەیدایانەی دەتوانن لە ناخەوە، بەتاسەو شەوقەوە و بەوردی بگەڕێنەوە بۆ ڕۆژگارو سەردەمی جیهانە ڕەنگین و خنجیلانەکەی پڕ لە بێوەیی و تەبایی منداڵییان.

زنجیرەی یادەوەریی هەمە ڕەنگ لە توێی یادی تیژی منداڵیاندا تۆمارە و لەم ڕوانگەیەوە ڕاست و دروست، وەک ئاوی ڕەوان دەبنە هاوڕاز و دۆستی گیانی بەگیانیی جگەرگۆشە نازدارومەزنەکان، بەڕاستی پەی بەهەموو لایەنەکانی جیهانە ڕەنگاڵەییەکەیان دەبەن و باس و خواستی دروست و گونجاویان بۆ هەڵدەبژێرن، بە ناسکترین وشەی ورشەدارو ئاوازی زمانە پاراو و بەچێژەکەی منداڵە نازدارەکان، ڕازاوەترین گوڵزاری تاسەرو نەمرو نەبڕاوە لە یادو دڵ و هزرو هەستی هەموویاندا بەرجەستە دەکەن؛ بژێویی پڕ لە بەهرەی بژاردەو پەنهان و پاکژ پێشکەش بە ناخ و ڕەوانی جگەرگۆشەی پاکژ دەکەن.

لەم ڕوانگەیەوە دەڵێین: هونەری گەڕانەوە بۆ قۆناغەکانی منداڵی و جارێکی دیکە بوونەوە بە منداڵ بەهرەیەکی یەزدانیی گەلێک پیرۆز و مەزنە و بەکەم کەس دەبەخشرێت... بەمەش چاکترین هەلومەرج و کەشوهەوای لەبار بۆ خامە بەدەستانی وابەستەی جیهانە جوانەکەی منداڵان و بۆ مشوورخۆرانی بوارە پیرۆز و بەهادارەکەی پەروەردەی سەنگین و ڕەنگین و کاریگەر دەڕەخسێن، کە

ئێمەی گەورە هەرچەند کرد و کۆشش دەکەین هێشتا بۆمان ساخ نەبووەتەوە، منداڵێکی گەورەین، یان گەورەیەکی منداڵین

بنه سەرچاوەی گەش و ڕوون و سازگاری بێکۆتاو بەکەڵک و ورشەدار بۆ هەڵهێنجانی بەهرەو توانا ڕازاوەکانی ناخی منداڵ و ڕێنمایی و هاندانیان بەرەو دوندی داهێنان و ئەفراندن.

له جێی خۆیدایه کە هەمیشە بۆچوون و ئەزموونی بەجێی پەروەردەکار و شارەزایانی تا سەر ئێسک و مۆخ شەیدا و هۆگری نووسینی بەردەوام بۆ منداڵان بەسەر کەینەوە و کەڵکیان لێوەرگرین و لەتەک بواره گونجاوەکانماندا موتوربەیان بکەین و ڕۆژانەش پێوەندیمان بە جیهانی لێکنزیک بووەوە هەبێت بۆ هەنگاو نان بەرەو ئاقاری پێشکەوتنی بەردەوام. دیاره پشتاوپشت زنجیرەی ژیان و ژیاری سەراپا مرۆڤ پێکەوە بەندو پەیوەستەو بەردەوامیش هەروایە؛ هەموو میدەکانی منداڵانیش دەتوانن لەم ئاقار و بوارەدا ڕۆڵی کاریگەریان هەبێت.

لێرەدا وەک بەڵگەیەکی چەسپ و بەجێ، بۆ دوایین ڕستەی «گەڕانەوە بۆسەردەمی منداڵی» ، ئەم ڕستەیە بەسەردەکەینەوە: «گرنگ ئەوەیە دەبێ نووسەری منداڵان لەگەڵ ڕۆژانی منداڵیی خۆیدا بژی، سەردەمی منداڵیی خۆی لەبیر بێت و بزانێ ئەویش ڕۆژگارێک منداڵ بووە» (١).

زمانی منداڵ و پەیبردن بە ڕاستییەکان

بێگومان سەرکەوتووترین نووسەر بۆ جیهانی منداڵ ئەوەیە چاک بە زمانی منداڵ بزانێت و شارەزای لایەنی بارودۆخی دەروونیی منداڵ بێت، لە هەڵسوکەوت و تێکەڵیدا لەگەڵ منداڵاندا ئەزموونی زۆر باشی هەبێت. ئەوەتا ڕۆژانە لە ماڵەوە، لە کۆڵان و گەڕەک و دەوروبەر و لەهەر شوێنێکی دیکەدا، هەر کەسێک چاک ئاگاداری ویست و هەڵسوکەوت و ئارەزووی منداڵ بێت و بەشێوازی دواندنی بزانێ، ئەوە بە زووترین کات دەبێتە هاوڕازو هاوڕێی ناخی منداڵ. بەهەمان شێوە، لە دایەنگەو باخچەی ساوایان و هەموو قۆناغەکانی دیکەی پەروەردە و گشت میدەکانی منداڵاندا هاوکێشەکە بەهامان دەستوور دەکەوتەوە.

ئەگەر بەشێوازێکی جوان و ناسک و دروست منداڵ بدوێنرێ، ئەویش بەرەبەرە فێر دەبێت و ڕادێ کە بەشێوەیەکی لەبارو باش بدوێت، بەم جۆرە دەبێتە ئاوێنەی بالانماو ڕەنگدانەوەی خێزان و دەوروبەری خۆی، تا وای لێدێت- هەروەکو گوێگرێکی باشی لێدەر دەچێ- ئاخێوەرێکی باشیشی لێدەردەچێ- پاش ڕێنمایی و خوێندنەوەی بە کەڵک، کە دەستی بداتە خامەی ڕەنگین، بێگومان نووسەری باش و کارامەی لێدەردەچێ و بەرهەمی جوان و ڕازاوه هەڵدەڕێژێ؛ ئەوسا پتر پەی بە چەندین بۆچوون و لێکدانەوە دەبات و بەدوای ڕاستییە شاردراوەکاندا دەگەڕێ.. بۆ وێناکردن و بەدیهێنانی خەونە وەنەوشەییەکانی، دەبێتە گەڕیدەیەکی سەوداسەر و سەری لە گەلێک کون و قوژبن، شتە پەنامەکییەکان، کەلێنە چەپەکەکان و حەشارگە سەیرەکانەوە دەردەچێ؛ زۆر بەوردی لە هەموو شتێک دەکۆڵێتەوە و هەرهەموویان لە توێی ئاوەزو دەروونیدا تۆمار و چەسپ دەکات.

دەشێ لە بواری پێوەندیی نێوان هزروکارو سوودی زماندا، بە بایەخ و هەندەوە بۆچوونەکان وەرگرین و بەوێنەی نەخشی سەربەرد تێیان بڕوانین، شتێکی دیار و بەڵگە نەویستە، کە «کاریگەریی نێوان بیروکارو پێوەندیی هەر یەکەیان بەوی تریانەوە، وا نیشاندەدات کە زمان تەنیا گوزارشت لەشتێکی دیارناکات، بەڵکو ئامێرێکە بۆ دۆزینەوەی ئەو ڕاستییەی تاکو ئەم ساتە ونەو دیارنییە» (٢).

کەواتە ئەرکێکی پیرۆز لە ئەستۆی هەموو نووسەران و بەرپرسانی میدیا هەمەچەشنەکاندایە، ئەویش بایەخدانێکی زۆرە بە زمانی منداڵان و هاندان و ڕێنمایی و هاوکارییان لەسەر بنەما زانستییە ڕەچاوکراوەکان، بۆ هاتنە کایەی وەچە نوێکان بۆ ناو گۆڕەپانی جیهانگیری ڕاست و دروست و گەشاوە.

تێکەڵاوبوونی منداڵ لەگەڵ دەوروبەردا

هەروەکو گوتراوە و بیستراوە، ئاشکراو ڕوونەو زانراوە، منداڵ بەتێکەڵاوبوونی لەگەڵ دەوروبەردا چاکتر فێری زمان دەبێ دیاره لە ئەنجامی ئەم تێکەڵاوبوونەدا، ڕۆژبەڕۆژ خەرمانی وشەو دەستەواژەو ڕستەی منداڵ

گەشـەدارتر و باڵاتر دەبێت.. وەک لە ئەزمـوونی ژیاندا دەرکەوتووە و گومـانی تێـدانییـە، کارێکی بەکەڵک و باشە، کە منداڵ وەک گەورەکان، لە ماڵەوە پێشوازی لە میـوان بکات، لەگەڵیاندا دانیشێ، گوێیان لێبگرێت و سەرنجی هەڵسوکەوت و شێوازی ئاخاوتنیان بدات؛ بەمەش منداڵ فێری کۆمەڵێک وشەو دەستەواژەی نوێ و دابونەریتی کۆمەڵایەتیی چاک دەبێت و پتر دەچێتە ناو کۆمەڵەوە، هەروەها سەبارەت بە دایەنگ، باخچەی ساوایان، قۆناغەکانی دیکەی پەروەردە و بەشداربوونی منداڵ لە کەناڵە جیاوازەکانی میدیاکانی منداڵادا، هەمان بۆچوون و ئەنجامەکان ڕەچاوەدەکرێن.

بۆ پتر کرانەوەی منداڵ و ئاگاداربوونی لە دەوروبەر، کارێکی زۆرباشە، کە منداڵ بوو بە (٤-٥) ساڵان، بەیناو بەین دایک و باوکی ببیەنە دەرەوە؛ با جیهانی فراوانتر و ڕوونتر، کۆڵان، گەڕەک، شەقام و هەرچی پێدا دەڕوات، دووکان و بازاڕ ببینێ، با باخچە، شاری یاری، سەیرانگەی شار ببینێ و تیایاندا هەڵبەزو دابەز بکات، گەر لەو شوێنانەشدا کەناڵەکانی میدیای منداڵان ئامادەبن، دەتوانن بەدیدارو دواندن و وێنەگرتن کارێکی وا بکەن بەهرە جوانەکانی منداڵ باشتر و جوانتر گەشە بکەن- لەسەرووی هەمووشانەوە زمانە خۆش و جوانەکەی.. لە هەمانکاتدا ماڵەوە دەتوانێ منداڵ ببات بۆ ناوباخ، چەم و دۆڵ، سەرچاوە و ڕووبارەکان؛ گەشتی دەشتودەرە جوانەکان بکات؛ دارودرەخت و میوەی هەمە چەشن؛ ڕانەمەڕو بزن، مێگەل، ڕەشە وڵاخ، ئەسپ، ماین، ئێستر، کەر و چەندان بوونەوەری تر ببینێ و ناوی هەموویان فێربێ.. با لە بوارە جۆراوجۆرەکاندا دەسمایەیەکی زمانی ڕەوانی هەبێ با دایکان و باوکان زارۆکانیان ببەن بۆ ماڵە خزم و کەسوکار و ناسیاوان، با لەگەڵ خۆیاندا لە بۆنە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و چالاکییەکانی میدەکانی منداڵاندا ئامادەبن، شتی نوێ و سەرنجڕاکێش ببینن، با لەگەڵ منداڵانی هاوتەمەنیاندا ناسیاوی و هاوڕێیەتی پەیداکەن، لە ئەنجامدا، هەروەکو دەگوترێ، چاوو ڕوویان دەکرێنەوە، هەموو هەست و ئارەزووە فریشتە ئاساکانیشیان پتر گەشە دەکەن، بەتایبەتی لایەنی زمانە شیرینەکەیان.

با منداڵ بدوێت و گوێی لێ بگیرێت

کاتێک کە خەریکە زمانی منداڵ بەربێ و بپژێ، هەموو دەورو بەر دەستەو نزان و خواخوایانە بەزووترین کات کانیلەی وشەی بەچێژ و خۆشی بەجوانترین شێوە بتەقێت و سەرڕێژ بکات، وشەی خۆش و بەچێژیان بۆ هەڵڕێژێ.

دەبا لەگشت قۆناغەکانی سەردەمی منداڵیدا هەموو بوارو دەرفەتە گونجاوو دروستە کات بۆ منداڵ دابینکرێت. با بە ئازادی، بێ سڵ کردنەوە و هەست بە تەریق بوونەوە و شەرم کردن بدوێت و بێ دڵەڕاوکێ و بەبێ خەم مەبەست و ڕازو نیازی خۆی دەربڕێ.

با بەهیچ پاساو وبیانوویەک سەرکوت و دەمکوت نەکرێ. نەبادا لاڵ و لاڵە پەتەبێ و بە درێژایی تەمەنی گیرۆدەی گرێ و گرفتی دەروونیی سەخت و ناهەموار ببێت و هەمیشە بتلێتەوە و نەتوانێ وەکو پێویست لەناو کۆمەڵدا ئەرکی سەرشانی جێبەجێی بکات.

دەبێ نووسەری منداڵان لەگەڵ ڕۆژانی منداڵیی خۆیدا بژی و بزانێ ئەویش ڕۆژگارێک منداڵ بووە

ئەو منداڵانەی لە شوێن و کاتی خۆیدا بوێرانە دەدوێن و دێنە ناو گۆڕەپانی ژیانەوە، زۆرچاک هەست بەبوونی سەنگینی خۆیان دەکەن، پێی دەزانن لەناو کۆڕوکۆمەڵی خۆیاندا پێگەی ڕێزدار و بایەخداریان هەیە.. ئایندە و داهاتووی ڕۆشن باوەشیان بۆ دەکاتەوە و دەبنە ئەندامی زۆر چالاک و سوودمەندی ناو کۆمەڵ و نووسەری سەرکەوتوو.

لەم بوارەشدا هەموو کەناڵە جیاجیاکانی میدەکانی منداڵان دەتوانن ڕۆڵی کاریگەر ببینن، ئەویش بە نووسین، نواندنی تەلەفزیۆنی، نواندن لەسەر شانۆ، وێنە شانۆی گەڕۆک، هۆنراوەی هەڵبژاردە و گۆرانی و مۆسیقا، کە بەشێوەیەکی جوان و ناسک ئەم لایەنە دەربڕن و لە ئەنجامدا وەک چارەسەرێکی بەجێ پەیامی خۆیان بگەیەنن و بۆ بوارەکانی بەهرە جوانەکانیان دەستی هەموو منداڵان بگرن.

لە جێی خۆیایەتی بڵێین، گەر لە ژێر پاڵەپەستۆ جۆراوجۆرەکاندا هەست و گیان و ڕەوانی بە تەمەنەکان

بخرێنە مەنگەنەی زۆر و ستەمەوە و بوار نەدرێ بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ ڤزە بکەن، لەوانەیەو ڕوویشیداوە، کە توانای گفتوگۆ و دەربڕینیان زۆر بێتە خوارێ.. بێگومان پاڵەپەستۆی دەروونیش لەسەر منداڵ، ئەنجامی ترسناکی لێدەکەوێتەوە و کاریگەرییەکەی گەلێ دژوارترە، لەم بوارەشدا هەموو میدەکانی منداڵان دەتوانن بۆ ڕەواندنەوەی ستەم و تەمومژی ئەم لایەنە ڕۆڵی چاکیان هەبێ.

با منداڵ نیگار بکێشێت و بنووسێت

لەگەڵ هەڵکشانی تەمەنی منداڵدا و گەشەکردنی ئاوەزو تواناکانی، بەرە بەرە پتر هەست بە دەوری خۆی دەکات و دەیەوێ بەهرەو لێهاتوویی بنوێنێت.. بۆ نموونە، کە دەست دەداتە خامە ڕەنگینەکان و دەفتەر وکاغەز، بەپێی قۆناغی تەمەنی وێنە و نیگاری وابەستە بەهزر و بۆچوونی تایبەتی خۆی دەکێشێت، دڵی پێیان خۆشە، لەگەڵیاندا دەدوێ و پیشانی دایە و بابە و خوشک و براکانی دەدات. زۆر پێویستە ئەوانیش ئافەرینی لێبکەن و بەیناوبەین خۆی و نیگارەکانی بگەیەننە میدەکانی منداڵان و بەبایەخەوە پێشوازییان لێبکرێت. وا باشتریشە دیداریان لەگەڵدا بکرێت. بۆ هاندان و پشتگیری کردنی پتریش، لە شوێنی تایبەتدا و بەشێوەی گەڕۆکیش میدەکان پیشانگەیان بۆ بکەنەوە.. با ئەوپەڕی بایەخ بەستۆدیۆی قوتابخانە و نیگارکێشانی منداڵ بدرێت، چونکە جوانترین وێنە و ڕەنگدانەوەی ئاخاوتنی ڕەوان و ناخیەتی.

بێگومان لە ئەنجامی گوێگرتن و وەرگرتن و خوێندنەوەی باش و ڕێنمایی کردنیشدا، گەلێ منداڵ بەهرەی دەربڕین و نووسین لە هەناویاندا چکەرە دەکات و دەست دەدەنە خامەی ڕەنگین و کاغەزی جوان، وێناو وێنەکانی ناخ و جیهانە تایبەتەکەیان بە نووسین بەرجەستە دەکەن.. لێرەدا پێویستە خاڵێکی گرنگ بەسەربکەینەوە، ئەویش ئەمەیە: کاتێ منداڵ دەگاتە پۆلی پێنجەم و شەشەمی سەرەتایی، یەکێک لە چالاکییەکانی وانەی کوردی بایەخدانە بە بڵاوکراوەی سەردیوار، یان بڵاوکراوەی قوتابخانە؛ ئەویش بە مەبەستی برەودان بە بەهرەی نووسین لە ناخی منداڵرا. چاکترین ڕێگە بۆ بەدیهێنانی ئامانجی ڕەچاوکراو، ئەوەیە کە منداڵ بەرێنمایی و سەرپەرشتیی مامۆستا و لە پۆلدا، یان لە ژوور و هۆڵی تایبەتدا خەریکی نووسینی بابەت و خواستی خۆی بێت، پاشان دەستە بە دەستە منداڵەکان نووسینەکانیان لە بڵاوکراوەکەیاندا تۆماردەکەن، جارجارەش کەسوکار و مامۆستاکان و خودی خۆیان دەتوانن بەرهەمەکانیان بگەیەننە میدەکانی منداڵان و بڵاوبکرێنەوە. دیارە ئەگەر دیداریشیان لەگەڵدا بکرێت، ئەوە هەر زۆر باشتر و ئەنجامی ورشەدار و کاریگەری بەجێی دەبێت. با منداڵ بە ئارەزووی خۆی سەرقاڵی نیگارکێشان و نووسین بێت، بێگومان مشوور خواردن و بەدواداچوونی میدە تایبەتەکانی جیهانە گەشەکەیان پەیامی مەزن و پیرۆز دەگەیەنن.

دەبێ ئەوەش بگوترێ، پێویستە ئازادیی تەواو بدرێ بە منداڵ کە لە پانتایی تایبەتمەندی خۆدا و بە زمانە پاراوەکەی بۆ چوون و خەونەکانی خۆی نمایش بکات، ئەگەر گەورەکان بە روونی و وێنای قۆناغەکانی منداڵیی خۆیان بکەن و بە وردی سەرنج بدەن کە منداڵ چەندە بەهرەمەندە، بەهیچ جۆرێک ئەو خەونە وەنەوشەییانە ناژاکێنن و دەستکاریی فلچە، قەڵەم، کاغەز، نیگار و نووسراوی منداڵ ناکەن و نایانشێوێنن، منداڵ ڕاستە و بەڕاستگۆییش دەڕوانێتە ژیان؛ ناکرێت هەرگیز بەناوی هاوکاری و یاریدەدانەوە تین و توانایان لاواز بکرێن. زۆرجار بەم هەڵە گەورەیە، گەورەکان تەگەرەی گەورە دەخەنە بەر منداڵان بۆ دەربڕینی خەرمانی بەهرە جوانەکانیان.

با بە زمانی پاراو بۆ منداڵ بنووسرێت

یەکێک لە ئامانجە سەرەکییەکانی نووسین بۆ هێنانی زمانێکی ڕەوان و بێ گرێ و قۆرت بەکارهێنانی وشە، دەستەواژە و ڕستەی کورت و واتاداری یەک بەدوای یەکدا، چونکە دیارە منداڵ خۆی لە خۆیدا پشووی کورتە و کورتبێژیشی لاپەسەندە- جا نووسینەکە هۆنراوە، چیرۆک، پەخشان، یان هەر بابەتێکی تر بێ- لێرەدا، وەک بیرخستنەوەیەک، بەدەرفەتی دەزانم کەمێک باسی ڕەچاوکردنی زمان و زمانپاراوی لە هۆنراوەی نووسراودا بۆ منداڵ بکەم، بەو هیوایەی شارایەک بخەمە سەر ئەم خەرمانە گەشە.. بەر لە هەموو شتێک دەبێ هۆزانڤانی جیهانی منداڵ ئاگاداری گشت لایەنەکانی زمانی قۆناغ

بەقۆناغی منداڵ بێت، بزانێ چۆن هەڵسوکەوت لەگەڵ وشە ڕەنگینەکانیدا بکات، «چۆن لەجێی خۆیاندا بەکاریانبێنێ.» بێگومان منداڵ لە خودی خۆیدا پاکژ و بێگەردە، بۆیە بە ئاسانی و زۆر زوو چێژ لەو هۆنراوانە وەردەگرێت کە بە زمانێکی ساف و ڕوون بۆی دارێژراون. دیارە گەر بکرێ بەشێوەزارە سەرەکییەکانیش بۆ بنوسرێت لایەنی زمانی زۆر باش دەبێ (٣) هەرگیز ناکرێت لە پێناوی دروستکردنی سەرواى کرچوکاڵدا واتاو مەبەست و ناوەرۆکی جوان لە دەست بدرێن. کە زمانی هۆنراوە لاواز بکرێت هۆنراوە لە کەستە ناسک و جوانەکەی دەردەچێت، لە جیاتی شادی و ئاسوودەی، گرفت و ناهەمواری بەهەست و ڕەوان دەگەیەنێ و منداڵ نزیکی ناکەوێت. دەبێت زمان و ناوەرۆکی هۆنراوە پێوەندیی یەکەو ڕاستییان بەژیانی ڕۆژانەی منداڵ و دەوروبەرەوە هەبێت، چارەسەری تەنگوچەڵەمە و ئاڵۆزییەکان بکەن (٤)، بەردەوام گەشبینی و ئاواتی گەش بەگیانی منداڵ ببەخشن.

دەبێ بە زمانی هۆنراوە بوێری و چاونەترسی و ڕاپەرموون بەخۆ، لە هەست و بوونی منداڵدا بچەسپێنرێن و دەستگیری بکرێت بۆ گۆڕەپان و پانتاییە بەرینەکەی ژیان و قاڵبوون تێیدا.

نووسەری ئەم بوارە پیرۆزە دەبێ چاک ئاگادار بێت کە نابێ بە زمانی فەرمان، دەستەڵات، هێز، سڵەمینەوە، توانج و پلار، سالاری و مەخسەرەکردن و.... تاد... بچێتە ئەو جیهانە سەراپا گوڵزارەوە- دەبێ لەم ئاستەدا لە ناخەوە هەڵوەستەیەکی کاریگەر بکات و بە زمانی بلبل، کەناری، پاساری، کوکوختی و هەر نەوایەکی وەک نەوای ناخی منداڵ، لەو بەهەشتە هێورەدا هەڵسوکەوت بکات؛ دەنا هەرگیز نابێتە هاوڕێی منداڵان، بگرە حەز بە دەنگ و ڕەنگیشی ناکەن.. سەردەمیش سەردەمی خێرایی و کورتبێژییە، بۆیە زۆر پێویستە بەوردی و چرکە بەچرکە ئاگاداری گۆڕانکارییە هەنووکەییەکان بێت- بەتایبەتی لایەنی زمانی و پەروەردەی نوێ- بە پەرۆشیشەوە بڕوانێتە گشت چاکسازییەکان. (٥)

منداڵان چاک دەنووسن

بەڕاستی دەتوانین بڵێین منداڵانی ئەمڕۆ کوردەواری، بەڕادەیەکی باش خۆشبەخت و بەختەوەرن. لە بوار و پانتایی خوێندنەوە، نووسین، نیگارکێشان و چالاکییەکانی دیکەدا بواری باشیان بۆ ڕەخساوە. نامەخوا ژمارەیەکی باش لە گۆڤار، پاشکۆی مانگانەی هەندێک ڕۆژنامە و گۆڤار، تەلەفزیۆنی پەروەردەیی، بەرنامەی تایبەت بۆ منداڵان لە هەموو تەلەفزیۆنەکاندا، لە هەندێ قوتابخانەشدا (ستۆدیۆی نیگارکێشان و نووسین، بڵاوکراوەی سەردیوار و بڵاوکراوەی وەرزی و ساڵانە و وەرشەی کاری هونەری) لە هەندێ کتێبخانەی گشتیشدا بەش و هۆڵی تایبەتی تەرخان کراون بۆ هەندێ چالاکیی منداڵان. دیارە چەندان خولی بەکەڵکیش لە بواری گەشەپێدانی بەهرەکانی منداڵاندا ڕۆڵی کاریگەری زۆرباشیان هەیە.

بەم چشنە و تا ڕادەیەکی باش بوار و دەرفەتی لەبار بۆ منداڵان هاتوونەتە کایەوە، ئەگەر نەبوونی، کەمدەرامەتی، دەربەدەری، بێ ئۆقرەیی، بێلان و بێکەسی و چەندان چەرمەسەریێ دیکە لێیانگەڕێن، بێگومان زۆربەی زۆریان بەشێوەیەکی دیار و بەرچاو بەهرە هەمە ڕەنگە ڕەنگینەکانیان پتر گەشەدەکەن.

لە سەیرکردنی گۆڤار و پاشکۆ تایبەتەکانی جیهانی منداڵاندا، چەندان هۆنراوە، چیرۆک، پەخشان و بابەتی ناسک و جوان و سەرنجڕاکێشی خۆیان ئاسا، بە زمانە شیرین و پاراوەکەیان بەرچاو دەکەون. بە بینینی چالاکییەکانیشیان، هەر لە شانۆی باخچەی ساوایانەوە، تا دەگاتە دواقۆناغەکانی پەروەردە، جا شانۆی گەڕۆک و تەلەفزیۆنەکان خوێنەران و بینەرانی مشوورخۆر هەست بە شنەی شادی دەکەن و بەسۆزی هەڵقوڵاوی ناخەوە دەڵێن: ئۆخەی، هەنگاوی زۆر مەزن نراون، دوارۆژی ڕۆشنبیریمان خاوەنداره و گەز بە گەز باڵا دەکات، ڕوو لە هەورازە و بەرەو لووتکە دەڕوات.

دیارە ئەگەر تێبینیی شنەبا ئاسا لەسەر هەندێ لە هەموو بەرهەمە بڵاوکراوە ناسکانەی جیهانە ڕازاوەکەی منداڵان هەبێت، دەبێت تەنیاو بە تەنیا گوڵباران و ئافەرینباران بکرێن و ڕێنمایی و هاوکاریی فرەوفراوان بکرێن؛ کات و جێ و شوێن و پێداویستی چاکتریان بۆ دابین بکرێن.

شایانی گوتنە، دوای ڕاپەڕینە مەزنەکەی کوردستان لە (١٩٩١)دا و پتر بڵاوبوونەوەی دەنگی زوڵاڵی جاڕی گەردوونیی مافی مرۆڤ و مافی منداڵ، لە هەمان کاتدا

دامەزراندنی چەندین ڕێکخراوی تایبەت بە مافی منداڵ، منداڵان زۆرتر چاویان کرایەوە و کەوتنە نووسینی بەرهەمی جوان و پرشنگدار. بێگومان هەرگیز کاریگەریی زۆر باشی میدەکانی منداڵان لە یادناکرێت.

بەسەرکردنەوەی هەندێک هۆنراوە

بەر لە هەموو شتێک دەبێ بڵێین ژمارەیەکی ئێجگار زۆر هۆزانڤانی سەرکەوتوو لە گۆڕەپانە بەرفراوانەکەی پەروەردە و پێگەیاندنی منداڵاندا کاردەکەن، لە پێناوی پێشکەشکردنی بەرهەمی کاریگەر و جواندا، ناخ و دڵ و گیانیان دەگوشن بۆ ئەوەی بەرهەمی زۆر سەرکەوتوو بەم جیهانە ورشەدارە ببەخشن، هەر هەموویان بە ئەشق و شەوقەوە، بەوپەڕی دڵسۆزی و خۆشەویستییانەوە بۆ منداڵ، دەیانەوێ بەڕێز و دڵنەوایی و بەها جوانەکانی ناخیانەوە و بەڕاستگۆیی هەست و بۆچوونەکانیان دەربڕن.. ئەگەر نسکۆیەکی بچکۆلانەش بێتە ڕێیان دڵسۆزانە چارەسەری دەکەن.

لە هەمانکاتیشدا چەندان ڕێزدار، بە مەبەستی بەجێگەیاندنی ئەو مەبەستانەی ئاماژەمان بۆ کردن، دەیانەوێ لە کەستەکی هۆنراوە نووسیندا بۆ منداڵ پەیامی خۆی بنێرێ.. بە داخێکی زۆر قووڵەوە، ئەوانە لە ناخ و دڵ و گیانیاندا بەهرەی ڕەسەن و ڕەگداکوتاوی هۆنراوەی لەو جۆرەیان نییە و نەگەیشتوونەتە ئاستی بەجێ و پێویست، جا باشتر وایە دڵسۆزانە لەگەڵ هۆنراوە نووسیندا بۆ منداڵە چاوگەشەکان واز لەیەکدی بهێنن و لە بوارێکی دیکەدا بەهرەو بەختیان تاقی بکەنەوە.

لێرەدا لەجێی خۆیدایەتی گلەیی و گازندەش لەبەرپرسانی میدەکان بکەین کە بەو جۆرە بواری بڵاوکردنەوەی زۆر لاواز دەدەن، بەتایبەتی ئەوانەیان کە بە زمانێکی کرچوکاڵ نووسراون، دیارە قاتیی بەرهەمی باش و بەجێ نییە، تکایە با (زۆر بێ و بۆربێ) نەبێ.

پاش بەسەرکردنەوەی گەلێک باس و خواست و خاڵ، شتێکی باشە چەند هۆنراوەیەکی بڵاوکراوە لە هەندێک میدیادا بەسەرکەینەوە و لە ئاستیاندا چەند هەڵوێستەیەک بکەین..

[- هۆنراوەی (قوتابیی زیرەک): خۆشی دەوێم مامۆستا.. بەم چەشنە ڕەوانترە: (مامۆستا خۆشیدەوێم.

- هۆنراوەی (قیتار): سەرەڕای ئەوەی بەدیهێنانی ئامانجی ئەم هۆنراوەیە وەکو خەوە و هێشتا بەقیتار گەشتی سەیرانگەکانی کوردستان ناکرێ، ئەم ناڕەوانییانەشی تێدان:

ئەمانگێڕێ گشت جیهان: (ئەمانگێڕێ بەگشت جیهاندا).. کە بیناسین ئەم دۆستە: (کە ئەم دۆستە بناسین).

- هۆنراوەی (ددانپاریزی): ئەم هۆنراوەیە وەک وانەیەکی فێرکردنە و لە سۆزو ئەندێشەوە دوورە. باشتروایە ئەم چەشنە مەبەستانە بە پەخشان دەربڕێن. ئەم جۆرە هۆنراوەیە تەنیا هەر وشە ریزکردنە. ئەم یەکەش بەشێوازێکی وا ئاڵۆز نووسراوە، ڕەنگە منداڵ تێی نەگات.

پووک و ددان وەک شانەیە
بن و ددانی هەیە
پووکت وەک بنی شانە
ددانی شانەش وەک ددانە

- هۆنراوەی (دیاریی جریوە): هەرگیز مەبن گۆشەگیر: (هەرگیز گۆشەگیر مەبن)

ڕازاوە و جوانەبەرگی: (بەرگی ڕازاوە و جوانە)

خوایە نەیبینین مەرگی: (خوایە مەرگی نەبینین)] (٦)

[- هۆنراوەی (ناوی مانگ کوردییەکان: هاوینە و ڕۆژ ئەبێ درێژ: (هاوینە ڕۆژ درێژ ئەبێ)

- هۆنراوەی (نەورۆز و منداڵ): شەڕی بەهار و زستانە- لەشکری بەهار دابەزی- لە نەورۆزا زستان بەزی... دیارە شاعیر دەیەوێ بڵێ بەهاری خۆش هات و زستانی سارد و سڕ ڕۆی، ئیتر نەورۆزە و گەشت و سەیرانە.. دیارە منداڵ لە ئاست ئەو دیمەنە دژوار و پڕ لە جەنگ و بەزم و ڕەزمە سەرسام دەبێت و نازانێ مەسەلە چییە، ئەم لەشکر و لەشکر کارییە بۆچی و لە پێناوی چیدایە.. ئەبێ ئەوەش بڵێین هۆنراوەکە نۆ دێڕە و درێژە.

- هۆنراوەی (پەپوولە): دەنیشێ لەسەر گوڵان: (لەسەر گوڵان دەنیشێتەوە)

دەکا ئەو چڵاو چڵان: (ئەم چڵ و ئەو چڵ دەکات)

- هۆنراوەی (ناوی پەنجەکان): (سێیەمیان زەڕنەقووتە- هەمیشە هەر نابووتە).. دیارە ناکرێ بگوترێ هیچ پەنجەیەک نابووتە، چونکە هەر پەنجەیەک

هێــز و توانای خـۆی هەیە، پەنجـەکــانیش یەککەون و یەکـبگرن، مـســتــەکـۆڵـەی بەهێــزیان لێــدەردەچێ.. (پێنجەمیان ئەسپێکوژە- هەر ئەڵێی کۆڵەوژە).

لەم سەردەمی پاکژییـەدا لە زۆربەی زۆری ناوچەکـاندا ئەسپێ نەمـاوە، تەنانەت بە دەگـمـەن ناوی مـاوە و کـەم منداڵ دەزانێ چییـە، ئەگـەر بشـزانن زۆر لایان قێـزەونە، جا چ ڕەوایە ئەم پەنجە جوانەش قێـزەون بکرێت. دیارە ئەم پەنجـەیە (پەنجـە گـەورە)شی پێـدەگـوترێ، کـە زۆر لەباروشیاویەتی، ئەوسا هیچ دژوارییەک نامێنێ.

- هۆنراوەی (ســەیرانگەکــانی کــوردســتـــان): هەن سەیرانگەی خۆش و جوان: (سـەیرانگەی خۆش و جوان هەن).. جوانە لەبەری بەیان: (لەبەرەبەیاندا جوانن)..

پیرمام، یان سەلاحەدین

خۆشە بەهارو هاوین: (بەهارو هاوین خۆشن).

هۆنراوەکەش یازدە دێڕەو گەلێک زۆرو درێژە.] (٧)

[- هۆنراوەی (ســاڵێکی تر): واهاتەوە سـەری ساڵ: (واسـەری سـاڵ هاتەوە).. هۆنراوەی (سـاڵی نوێ) لە ئاسمانی نیشتیمان: (لە ئاسمانی نیشتماندا) ناشکرێ بنووسرێ نیشتیمان.

لەژێر خۆری ئازادی: (لەژێر خۆری ئازادیدا)..

- هۆنراوەی (کەروێشکێکی زیرەک): بڕۆن بۆ ناو ئەو گیایە

خۆ بشارنەوە (تیایا) سەروا لەنگ و نارێکە..

منیش زۆر گورج و خـێرا بگەڕمـەوە (ئێـرا): ئەمـیش وەک دێڕی پێشـوو.. دەبوایە نیـوەی دووەمی بەم چەشنە بوایە: (بگەڕێمەوە ئێرە)

- هۆنراوەی (کـارتی جـەژنانە): پاک و جـوانکیلەو (قۆزە): وشەی (قۆز) بۆ کارت ناشێت..

دەگوترێ: ئەو کورە قۆزە، ئەو پیاوە قۆزە..] (٨)

[- هۆنراوەی (کــوردســتـــان): (بۆ کــوردســتـــان گـیـــانفـیــدام- هەتا کــوردی کــۆڵنەدەر - ببـێــتــە قـەڵاوسـەنگەر).. دیارە ئەم وشـەو دەربڕین و وێنانە لە زمان و جیهانی هێور و لالە ئاسای منداڵەوە زۆر دوورە.

- هۆنراوەی (وێنە): شــاعــیــر دەیەوێ بە زمــانــی منداڵەوە باسی وێنەکێشان بکات، گومان لەوەدا نییە کە هەموو وێنەکانی منداڵ جوانن و مافی خۆیەتی شانازییان پێـوە بکات و پیـایاندا هەڵدا؛ نەک لەسـەر زاری ئەو سـەرو سـەکوتی ئەو وێنەیە بشـێوێنرێ کـە بە سـۆز و هەستی ناسکی و بەوپەڕی شـادییـەوە کـێشـاویەتی، بەم جۆرە لە هەموو چێژ و ئارەزوویەکی هونەری ناخی منداڵ بڕاکێنرێن..

ڕەش و لارو گێڕ و خرت

بۆت ئەڕوانێ زرتەزرت

لووتی زۆر پانوپۆڕە

لچ و لەوەسی شۆڕە

مل باریک و سەرقورسە

لە قاچوقول مەپرسە.

- هۆنراوەی (بەڵـێن): هەروەک ڕوون و ئـاشـکرایە، ناشێ ئەو وشانە بدرێن بەگوێ و هەستی منداڵدا، کە لە تەمـەن و ئەندێشـەی ناسک و جـیـهـانە ئارامـەکـەیەوە دوورن- (بـەچەک و پێـنووس و بڕوام).. (کـــــورد و پێشمەرگە و وڵاتم- ڕۆژی سەدجار جانفیدانم).

- هۆنراوەی (سروودی منداڵان): ئەم هۆنراوەیە سەراپا فەرماندەرکردنە بەسەر منداڵدا، دیارە منداڵیش ئەم شێوە بابەتانە دەداتە دواوە و بگرە بەگــوێشــیـــدا ناچێت: (منداڵینە وشیاربن- ئازابن دەستبەکاربن).. هۆنراوەکە هەشت دێڕەو زۆرە.

لە ڕووی زمانپاراویشەوە هەندێ خاڵ بەدی دەکرێن: لە خزمەت کوردستان بن: (لە خزمەتی کوردستاندابن).. هەردەم لەڕێی زانست بن: (هەردەم لەڕێی زانستدابن).

- هۆنراوەی (پرسـیـارو وەڵام): دەبوایە بەهیچ جـۆرێ بوارنەدرایە بەم چەشنە ئەم وشە ڕیزبەندییە بخرێنە سەر لاپەڕەی هیچ بڵاوکــراوەیەک.. نووســەر دەیتــوانی لە چوارچێـوەی ڕێنمـایی جـوان و هێـوردا و بەشـێـوازێکی ناسک دایڕێژێ..

- کێ دەزانێ، کێ لاسارە؟

+ ئەو منداڵەی کە بێعارە

- کێ پێم دەڵێ بەدخوو کێیە؟

+ ئەوەی دارلاستیکی پێیە

- هۆزانی (سـالار کـوڕێکی لاسـارە): ئەمـیش وەک هۆنراوەی (پرسیار و وەڵام)ە، ئەوەندە هەیە بەشێوازێکی تر نووسراوە:

- هۆنراوەی (پێنووسەکەم): سێزدە دێڕە و زۆر درێژە.. ئەم هۆنراوەیە بە زمــان و ئەندێشــەی پاش قــۆناغی مــێـــرمنداڵی- نەک (مــێـــرد) منداڵی- و هەورازتر

نووسراوە. ئەگەر کاکی شاعیر چاک هزری خۆی بگوشیایە دەیتوانی بە پێنج شەش دێڕ و بە زمانە ڕەوانەکەی منداڵ ئەم هۆنراوەیە بنووسێ:

ئەی دارێژی ئاکاری ڕوون

نیگار کێشی (خرپەی) دەروون: (خورپە) ڕاست و دروستە.

ئاوەڕێژگەی بیری سازگار

تاڤگەی بەرز و جوانیی ڕەفتار

بۆ ئەمیش لە ڕووی زمانەوە هەندێ سەرنج هەن، لەبەر نەبوونی کات و بوار باسیان ناکەم.

- هۆنراوەی (سکاڵای ژیر): هەژدە دێڕە، لەگشت هۆنراوەکان درێژترو زۆرترە.

- هۆنراوەی (پشیلە): نۆ دێڕە.. بدزێ جووچک بەجارێ: (بەجارێ جووچک بدزێ).. دەربێنێ ماسیی جوان جوان: (ماسی جوان جوان دەربێنێ).. هیچی تر مەبە چاوبەست: (هیچی تر چاوبەست مەبە).. ئەم وێنە دژوارەش سەری هەڵداوە: (بڕفێنی مشکی خرپن) گەر بۆ دروستکردنی سەروا نەبێ، (مشکی خرپن) چ وێنەیەکی جوان دەبەخشێ.. خۆ منداڵ لە هەموو شتێک، زیاتر قێز لە مشک دەکاتەوە، تەنانەت بەبینینی قێزەیەک دەکات و لێی دوور دەکەوێتەوە- جا ئەگەر (مشک خرپن) بێ، دەبێ بۆ کەروێشک و بەرخ و کارژۆڵەی داماو چی بگوترێ؟!] (٩)

- هۆنراوەی (ئای لەم بەفرە): لە تەلەفزیۆندا دەبینرێت و دەبیسترێت، هۆنراوەیەکی جوانە.. لە دێڕێکدا شاعیر بەشێوەیەکی ڕەق وزبر وێنەی یاریی بەفر دەردەبڕێ:

هیوا تۆپەڵێ خڕکە

گوێی رزگاری پێسرکە

ئەوسا یارییەکە دەبێ بەشەڕی ڕاستی ورق و کینە.. بەداخەوە لیژنەی ئامادەکردنی کتێبی (خوێندنەوەی کوردی بۆ پۆلی پێنجەمی سەرەتایی)، دەقاودەق ئەم هۆنراوەیەیان هەڵبژاردووەو خستوویانەتە ناو دەقی ئەو کتێبەوە

دیارە هۆنراوەی بڵاوکراوە بۆ جیهانی منداڵان، لە میدیاکانی منداڵاندا ئێجگار زۆرن، لەم دەرفەتەدا و بۆ مەبەستی ڕەچاوکراو هەر ئەمەندە کات هەبوو.. ئەگەر لە داهاتوودا بواری لەبار ڕەخسا، لە تەکیدا لایەنی ڕێنووسیش بەسەر دەکەمەوە.

سەرچاوە و پەراوێز:

١- کاکا باس- جیهانی ئەسترید لیندگرین- ل- ٦٢- هەولێر- ١٩٩٧.

٢- نەوزاد عەلی ئەحمەد- منداڵ و ئەدەب- ل- ١١- سلێمانی- ١٩٩٨.

٣- بۆ نموونەی ئەمە، بڕوانە گۆڤاری هەنگ- ژمارە- ٥٣-ل-٨- ئۆپەرێتی ئاژاوە.

٤- بۆ نموونە، بڕوانە گۆڤاری هەنگ- ژمارە- ٤٨- ل٦- ئۆپەرێتی فریشتەی باڵا.

٥- بۆ زانیاریی پتر، بڕوانە:

أ: ع. ع. شەونم- جریوە- ل- (٧، ٩، ١٠)، چاپی دووەم- سلێمانی- ١٩٧٤.

٦- بەڕێز و بەزنجیرە، بڕوانە گۆڤاری پەپوولە- ژمارە (١٧،٧، ٥٩، ٨٣، ٨٨).

٨- بەڕێز و بەزنجیرە، بڕوانە گۆڤاری کۆلارە- ژمارە (٩، ١٠، ١٢).

٩- بەڕیز و بەزنجیرە، بڕوانە گۆڤاری هەنگ- ژمارە (٤٧، ٤٨، ٤٩، ٦٥، ٨٣، ١٠٠، ١٠٣).

ئەدەبیاتی منداڵان، یان نووسینی منداڵانە

پێشەکی

گەلی کورد نەتەوەی کۆچ، مەرگ و ژان هەرکات دەرفەتی بووبێ، بووژاوەتەوە و بەرەو پێش چووە. لە بواری ئەدەبیاتی منداڵاندا- جگە لە ئەفسانە و بابەتە فۆلکۆرییەکان هەر چەند ئەوانیش بۆ منداڵان نەنووسراون، بەڵام بەستێنێکی لە بارن لەگەڵ هەست و زەینی منداڵ و پێشینەی ئەوان بە درێژایی تەمەنی نەتەوەی کوردە کە پچڕپچڕ هەنگاوێکی بەرەو پێش ناوە کە یەکجار جێگای ڕێزە هەر چەندە نەیتوانیوە ببێتە ڕەهەندێکی سەربەخۆ. نووسەرانی ئەدەبیاتی منداڵانی ئێمە تەنیا نوێنەری خۆیان بوون وخواستی گەورەکانیان لەبەر چاو بووە هەتا منداڵان.

ئاساییە گەلێک داگیر کرابێ و لە لایەن گەلێکی دیکەوە بچەوسێتەوە پەروەردە و فێرکردنیش تەنیا بۆ چەواشەکاری زەینی منداڵ هەنگاو هەڵدەگرێ.

ئەدەبیاتی منداڵانی ئێمە لە چوارچێوەی تەنگی تاکە کەسی و سەلیقەییدا گرفتار بووە و بۆتە قالبێکی کلێشەیی و بەردەوام زەینی منداڵانی کوردی پێ دەپێژن.

منداڵانی کوردی ڕۆژهەڵات لە قوتابخانە سەرەتاییەکان یەکەم کارێک کە فێری دەبن خەت خەت کردنی کتێبی دەرسەکان و دردڕکردنی وێنەی لاپەڕەی یەکەمی کتێبەکانیانە.

ئەم کتێبانەی تەنیا بوونە پڕوپاگەندەیەک بۆ دەستەی حاکم و بۆ چوون و قسە پاوانخوازەکانی ئەوان.

لێرەدا ئەرک دەکەوێتە سەرشانی شاعیرە ئەرک وەخۆگرەکان و نووسەرانی ئەدەبیاتی منداڵان کە ئەرکی

سولەیمان سیابەخت
(بۆکان)

پەروەردەیی منداڵانی خێر نەدیتووی ئەم گەلە چەوساوەیان دەکەوێتە ئەستۆ. دەبێ زیاتر لە هەمیشە هەوڵ بدەن بۆ ڕاهێنانی منداڵانی بێ بەشی گەلەکەمان.

تایبەتمەندییەکانی ئەدەبیاتی منداڵان و پرسەکانی

لە ئەدەبیاتی منداڵاندا دوو کەس قسە دەکەن:

١- نووسەر

٢- منداڵ

نووسەری گەورە ساڵ لە دنیای تایبەتی خۆی و نوێنەری کەڵکەڵەی گەورەکان و منداڵیش کەڵکەڵەی منداڵی و دنیای ساویلکەیی و بێ ئەزموون.

(چەپمەن) ئەم دوو کەسە بە کۆڵەکەی ئەدەبیاتی منداڵان دەزانێ و هاوسەنگی نێوانیان پێشکەوتنی ئەدەبیاتی منداڵان و تێگەیشتنی ئەم دوانە بە سەرکەوتنی ئەدەبیاتی منداڵان دەزانێ ئەو باوەڕی وایە لابردنی هەریەک لەم کۆڵەکانە ئەدەبیاتی منداڵان تووشی قەیران دەکا و گوێنەدان بە ویستی هەرکام لەو دوو کەسانە لەلایەن ڕەخنەگرانەوە جێ بە ڕەخنەش لێژدەکەن و هەروەها بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی ڕوانگەی خۆی ئەو هاوکێشەیە پێشنیار دەکا.

«نووسەری ڕاستی- نووسەری شاراوە ـــ وێژەر ـــ (ڕاوی) ـــ بیسەر ـــ خوێنەری شاراوە ـــ خوێنەری ڕاستی» نووسەر ڕووی قسەی لە خوێنەری شاراوە واتە منداڵە. بەڵام گوێنەدان بە ئەو خوێنەرە شاراوەیە یان خراپ حاڵی بوون لە واتای منداڵی یان ڕەتکردنەوەی لەلایەن نووسەرانەوە ئەدەبیاتی منداڵان تووشی بنبەست دەکا.

(باربارا وال) لە چاوپێداخشاندنەوەی بەسەر ئەو هاوکێشەیەدا سێ شێوە نووسین بۆ منداڵان دیاری دەکا.

١- نووسەرانێک کە تەنیا بۆ منداڵان دەنووسن کاریان بەوە نییە کە گەورەکانیش بتوانن بیخوێننەوە و چێژی لێ وەردەگرن.

٢- نووسەرانێک کە تێ دەکۆشن بە کەڵک وەرگرتن لە منداڵان کە خوێنەری شاراوە بن، لەسەر گەورەکانیش کە خوێنەری گەورە ساڵی شاراوەن، شوێن دانێن.

٣- نووسەرانێک کە هەردووک لایان مەبەستە و تێ دەکۆشن لەسەر هەردووک لا بەیەک شێوە شوێن دانەر بن.

«چەمبەرز» دەڵێ ئەدەبیاتی منداڵ دوو کەسەیە....

یەکەم منداڵ: کە بە هیچ شێوەیەک لە دەقدا نێوی نییە، مەگەر بە شێوەی شاراوە. هەروەها بۆ خۆشی دەقەکە ناخوێنێتەوە کەواتە هەر دەرفەتێکی ئەدەبی منداڵان پێوەندی بە ڕوانگەی نووسەرەوە لە بارەی منداڵییەوە هەیە.

منداڵ کێیە و منداڵی چییە؟

منداڵ، کچ، کوڕە، دێهاتیە، شارستانیە، فەقیرە، دەوڵەمەندە، تێرە یان برسیە و هەروەها دایک و بابی هەیە یان نیەتی.

واتای منداڵی «ساویلکەیی و ئەزموون»

منداڵ لە ڕوانگەی پەروەردە و فێرکردنەوە:

لەگەڵ ئەوەدا کە فەلسەفەی ئەدەبیاتی منداڵان دەچێتە ناو خانەی پەروەردە و فێرکردنەوە، یان ناچێ باسێکی جیایە، بەڵام لە وڵاتی ئێمەدا کە پەروەردە و فێرکردن لە دەست تاقمێکی پاوانخواز دایە و لەژێر چاوەدێری و ویستی ئەواندا وەک ماشێنێک چاو لە پەروەردە و فێرکردن دەکرێ بۆ ئەوەی مرۆڤێک کە ئەوان دەیخوازن و دەیانەوێ پەروەردە بکا ئیتر ئەدەبیاتی منداڵان شتێکی دەستکرد و جێگەی باوەڕ نییە.

بە تایبەت کە ئیسلامیش منداڵی پێ نابالغە و بە فیتنەیەکی دەزانێ کە دراوە بە دایک و باب.

ئیفلاتوون بە چاوێکی سووک دەڕوانێتە منداڵان و چونکە ئەوان پێش بە هیچ هەستێکی خۆیان ناگرن و بە گوێرەی ئەو هەستە بزۆزیان دەچنە پێشێ، ئەوان بە باش نازانێ.

هەروەها سوقراتیش لە کۆمارەکەی خۆیدا جێگە بە منداڵ نادا. بەو پێیە نابێ چاوەڕوانی هیچ جۆرە گۆڕانێک لە ئەدەبیاتی منداڵاندا بین، مەگەر ئەوەی کە گۆڕان لە چۆنیەتی واتای منداڵیدا پێک بێنین.

منداڵ لەگەڵ ئەوەدا کە ساویلکە و زووباوەڕە جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ ساویلکەیی گەورە ساڵاندا هەیە. نابێ بترسین لە ئەوەی کە ئەدەبیات پێش لە بەرەوپێش چوونیان دەگرێ و ئەوان لە ساویلکەیی خۆیاندا ڕادەگرێ. ساویلکەیی منداڵان هاوڕێ لەگەڵ دنیای منداڵی و کەم ئەزموونی و دڵگەشییە، بەڵام ساویلکەیی گەورەکان گەوجیەتییە.

دووهەم کەش

ئێمە پرسی منداڵان و پرسی گەورەکان لەیەک زمانەوە دەبیستین. ئەدەبیاتی منداڵان منداڵ نایینووسن، بەڵام ئەفرێنەر و بەردەنگ زۆر لەیەک نزیکن لە ئەدەبیاتی کرێکاری نەتەوەیی و شۆڕشگێڕیدا کەسێک بە نوێنەرایەتی وان کەسێکی وەک خۆیان بەهەست و باوەڕ و ویست و پێداویستییەکانی ئەوانەوە بۆیان دەنووسێ، بەڵام لە ئەدەبیاتی منداڵاندا ئەوە منداڵ نییە دەنووسێ و پەسند دەکا و ڕەخنە دەگرێ ئەدەبیاتی منداڵ زۆرتر وەک ئامرازێکە بۆ گەورەکان هەتا بە ویست و داخوازی ئەوان هەر چۆنێک پێیان خۆش بێ بەردەنگ هان بدەن دیسان ئەگەر منداڵ خۆشیان بنووسن چۆن منداڵ کەسایەتییەکی سەربەخۆ نییە، ئەوەی دایک و باوک یان گەورەکان پێیان خۆش نەبێ پەسند ناکرێ و بۆی ناکرن و ناخوێندرێتەوە.

بەداخەوە لێرە وەک باشترین نووسراوە بۆ منداڵان ئەو نووسراوەیە بە شێوەیەک نووسرابێ کە گەورەکان بیری لێدەکەنەوە و دەستەی حاکم لە خەیاڵی دایە و...

«ژاکلین» دەڵێ چونکە ئەدەبیاتی منداڵان، گەورەکان دەینووسن دەستکردە و درۆزنە و شتێک بەو ناوە نەبووە و نییە.

ئەدەبیاتی منداڵان لە خۆیدا بار هێنەرانەیە

نووسەر دەقی ئەدەبی خۆی بێ هیچ ئامانجێک ناداتە دەرێ، ئەو دەیەوێ ئەزموونێک بداتە دەست منداڵ. نووسەری گەورە ساڵ بەهۆی دەقە ئەدەبییەکەیەوە لەگەڵ منداڵ لە پێوەندیدایە و ئەو دەقە گۆڕانێک بەسەر زەینی ساکاری منداڵدا دەهێنێ، بیەوێ یا نەیەوێ، ڕوانگەی منداڵ دەگۆڕێ بە شێوەیەک کە نووسەری گەورەساڵ مەبەستیەتی.

«چەمبەرز» سەرکەوتنی دەق بە رێککەوتنی نێوان نووسەر و خوێنەری شاراوە دەزانێ.

تایبەتمەندییەکانی فەلسەفەی ئەدەبیاتی منداڵان و پرسەکانی:

هەر شتێک فەلسەفەی تایبەتی خۆی هەیە- لێرەدا نامانەوێ باسی ئەوە بکەین چۆن فەلسەفە فێری منداڵان بکەین؟ فەلسەفەی ئەدەبیاتی زارۆک، فەلسەفەیەکی ناوچەییە. هانت دەڵێ بیرۆکەی ئەدەبیاتی منداڵان ناتوانێ بیرۆکەیەکی نەگۆڕبێ.

ئەدەبیات لە هەمبەر کێشەی جیهانی بووندایە، بەڵام ئەدەبیاتی منداڵان پێبەندی ناوچە و وڵاتی تایبەت بە خۆیەتی.

بۆ وێنە کاتێک باسی سەگ دەکرێ. لە زەینی منداڵێکی دێهاتیدا سەگ جۆرێکە و لە ڕوانگەی شارستانییەت بە شێوەیەکی دی و لە ڕوانگەی سوێدیەک شتێکی دیکە.

ئەدەبیاتێک بۆ منداڵ سەرکەوتووە. وەڵام دەرەوەی پێداویستییەکانی ئەو کۆمەڵگایە بێ کە منداڵ تێیدایە بۆ کردنەوەی گرێ پووچکەکانی تایبەتی ژیانی منداڵانی ئەو کۆمەڵگایە بێ.

ئەدەبیاتی زارۆک چونکە تایبەتە بە چۆنیەتی ڕاڤەکردنی مانای منداڵی لەلایەن نووسەرەوە، فەلسەفەیەکی نەگۆڕ و داسەپاو نییە. فەلسەفەی ئەدەبیاتی زارۆک بۆ ئەوەی بژی، پێویستی بە منداڵە و شیکاری و ڕێ پێشاندانە کە واتە شتێکی هاندەرانەیە.

ئەدەبیاتی زارۆک بە پێی ئەوەی کە پێویستی بە ناسینی منداڵ و ناسینی هەستی منداڵ و ویستی منداڵە و... هەیە. لە فەلسەفەی پەروەردە و فێرکردنەوە نزیکترە هەتا ئەدەبیات.

پرسەکانی فەلسەفەی ئەدەبیاتی منداڵان

لە ئەدەبیاتی زارۆکدا گەورەکان و دەستی ئەوان لە لایەک و منداڵان و ویستی ئەوان لە لایەکی تر، کەواتە ئەدەبیاتی زارۆک دوولایەنەیە منداڵ گوێگر و گەورە نووسەر هەر وەک پەروەردە و فێرکردن.

لە بەرامبەر ئەم پرسیارە دژ بە یەکانە ڕاوەستا

(ئازادی- سوننەت) (تازەگەری- ناوچەیی بوون)

(بە گوێ بوون- سەربەخۆ بوون) (منداڵ بوون- ئەدەبی بوون)

هانت دەڵێ ئەدەبیاتی زارۆک لەگەڵ ئەوەیدا کە دەیەوێ خۆی تیۆریزە بکا وەک لقێک لە ساختارێک بوونی خۆی دەباتە ژێر پرسیار و ئەگەر وەک لقێک لە پەروەردە و فێرکردن بمێنێتەوە ئازادی خۆی لە دەست دەدا.

کەوابوو نووسەر لە ئەدەبیات نزیک بێتەوە لە منداڵی دوور دەکەوێتەوە، لە منداڵیش نزیک بێتەوە لە ئەدەبیات دوور دەبێتەوە.

ئەدەبیات بەگشتی کێشەی جیهانی بوونی هەیە، بەڵام فەلسەفەی ئەدەبیاتی منداڵان خۆی ناوچەییە.
- وەک باسمان کرد ئەدەبیاتی زارۆک و ئەدەبیات بە گشتی لەیەک ڕاستادان، بەڵام جیاوازیەکیان هەیە ئەویش لەبەر خوێنەری تایبەتی و فەلسەفەی تایبەت بە خۆیانەوە کە ئەدەبیاتی زارۆک لە ئەدەبیات بە مانای گشتی دوور دەکەوێتەوە. مەبەستی ئەدەبیاتی زارۆک پێوەندی گرتن لەگەڵ منداڵە و ئەوەش باسێکی دەروونناسیە کەس ناتوانێ شتێک بە زۆر بەسەر منداڵ داسەپێنێ.
ئامانج لە نێو ئەدەبیاتی زارۆکدا شاراوایە و ئەو شتە لە ناو دڵی منداڵیشدا شاراوەیە.
- هەر دەقێکی ئەدەبی منداڵان ڕێگایەک دەپێوێ کە منداڵ دەبێ لە ژیانی خۆیدا بیپێوێ کەواتە دووشتی وەک یەک لە هەر دووکیاندا هەیە و لە هەردووکیاندا شاراوەیە! هاوتەریب لەسەر یەک ڕێگە دەچنە پێش و لە دنیای ساکاری منداڵاندا بەرەو ئەزموونێکی تایبەتی.
لەو ڕێگەیەدا هەر کامیان تەواوکەری ئەوی تریانن ئەو تایبەتمەندیانەی لە دەقی ئەدەبی منداڵاندا شاراوەن لە دەرەوە ناخزێندرێنە نێو دەقەکە و ئەو شتە دەروونییەی لە دڵی منداڵیشدا هەیە شتێکی دەرەکی نییە و لەگەڵ ژیانی تێکەڵە.
- ئەدەبیاتێک سەرکەوتووە بۆ منداڵان بێ و لەگەڵ زارۆک و ژیانی زارۆک پێوەندی بگرێ. نووسەر کە بزانێ چ شتێک هەیە منداڵ هان بدا کە بخوێنێتەوە، یان چ شتێکی خۆی لە ناو دەقێکی ئەدەبدا دەبینێتەوە کە وەدوای دەکەوێ و لەگەڵ ئەوەیدا منداڵ گەورە دەبێ، گۆڕانێکی بەسەردا دێ، بەڵام دەقی ئەدەبی ناگۆڕدرێ و ئەوە منداڵە ڕوانگەی ڕۆژبەڕۆژ سەبارەت بە دەق و دنیا و دەوروبەر لە گۆڕاندایە. ڕۆژێک دێ ئاورێک لە ژیانی ڕابردووی بداتەوە و خۆی ئەم ئەدەبیاتەی کە لەگەڵی گەورەبووە، بداتە بەر سەرنجی ڕەخنە. لە بارەی نووسەرانی ئەم ئەدەبیاتەشەوە دادوەرترین هەڵسەنگێنەرە گەورەکانی داهاتوومان بڕیاردەدەن.

سەرچاوەکان:
١- معصومیت و تجربە، د. مرتضی خسرو نژاد.
٢- ساختار و تأول متن، بابک احمدی.
٣- مخاطب شناسی در ادبیات کودک، د. یونس شکر خواه.

ئافرەت لە سەردەمی ئاوێستادا

پلەوپایەی ئافرەت چ لە سەردەمی ئاوێستایی و ڕۆژگاری زەردەشتدا و چ لە پێش ئەویشدا لە کۆمەڵگای ئێرانیدا ڕێزدار و بەهاردار بووە، ئاشکرایە کە بە دەرکەوتنی زەردەشت و چاکسازییەکانی، هەروەک لە ئاوێستا و بەشە کۆنەکانیدا دەردەکەوێت، وەکو هەموو کاروبارێکی دیکە، پلەوپایەی ئافرەتیش کەوتە بەر هەڵمەتی چاکسازییەکانی پێغەمبەر زەردەشت ژنیش خاوەنی ماف بوو، کە لەگەڵ مافی پیاودا یەکسان بوو لە کۆمەڵگادا، بەهەمان ئەندازە دەیتوانی کاریگەری ڕاستەقینەی هەبێت کە پیاوان دەیانتوانی کاریگەر بن. ئیرادەی ژنان و گەورە کچان چ لەو کاتەدا کە لە ماڵە باوان بوون چ ئەو کاتەش کە شوویان دەکرد و لەماڵی مێرددا دەبوون، سەربەخۆییان هەبوو، یانی خاوەنی ڕای تایبەتی خۆیان بوون و دەیانتوانی لەڕووی ژیری و دەرککردنەوە بوونی خۆیان بسەلمێنن، پێش لەمەش لە کتێبێکی دیکەدا(١) لە بارەی باری کۆمەڵایەتی ئافرەتانی پێش زەردەشت لێکۆڵینەوەیەک نیشان دراوە. ئێمە لێرەدا ڕێبازی لێکۆڵینەوەکەمان تەنها پێوەندی بە بارودۆخی ئافرەتانی سەردەمی ئاوێستاو ڕۆژگاری زەردەشتەوە هەیە، ئاشکرایە کە بەهۆی چەند هۆکارێکەوە، لە دوای زەردەشت، بە تایبەتی لە ڕۆژگاری ساسانیاندا کە هەموو شتێک ڕوو لە توانەوە و کزبوون بوو، پلەو پایەی کۆمەڵایەتی ئافرەت و مافیشیان کەوتە بەر ئەم لافاوی توانەوە و کزبوونە، بە داخەوە ئیتر ئافرەتان ئەو مافانەی جاران و ئازادی و پلەو پایەی کۆمەڵایەتی و بەهرەمەندیان لە دەست چوو، مافی ئافرەت

هاشم ڕەزا
لە فارسییەوە: وریا قانیع

و پلەوپایەی کۆمەڵایەتییان لە ئێرانی دێریندا لە ڕووی چەند بەڵگەیەکەوە بۆ ئێمە ماوەتەوە کە لە ئەدەبیاتی پەهلەوییەوە دەست کەوتوون، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا دووبارە هەم لە گۆشەی ئەم میراتەوە، سەردەمی کزبوونی مافی ژن و ئازادی و پلەوپایەشیان کە لە ئەنجامی کاریگەری پاشماوەی سەردەمی ئاوێستاییەوە مابووەوە، دەخەینە بەرچاو.

لە ڕۆژگارێکدا کە لە یۆنانی دێرین، ڕۆم، چین، سۆمەر و بابل، هیند، میسر و لە ناو نەوەی یەهووددا ئافرەتان لە مافی کۆمەڵایەتی بێ بەهرە بوون لەناو خێزان و کۆمەڵگادا هیچ مافێکیان نەبوو، تا ئەندازەیەکی بەرچاو ژێردەستەو ملکەچی پیاوان بوون، لە ئێرانی سەردەمی ئاوێستادا دەبینین، کە پیاوان و ژنان شان بەشانی یەکتر لە هەموو مافێک و کاروبارێکی کۆمەڵایەتیدا یەکسان بوون. گەورەیی و دروستی و ڕاست کرداربیە کە کەسەکان لە یەکتر جیا دەکاتەوە، هەموو پیاوان و ژنانی بیر چاک و تێکۆشەر، کردار چاک و ئازادە، لە یەک پلە و پایەی کۆمەڵایەتی تێدان، ڕێبوارانی ڕێگای کردار ناشیرین و تەمەڵی و بەدڕەوشتی و ڕێگربیە کە خاوەن موڵکی بێ سەرو بەرە لە کۆمەڵگادا دەردەخات و دەبێتە کەسێکی ئاسایی. ئیتر ئەم ڕێبوارانەی ڕێگای خراپە چ ژن بن یان پیاو، هیچ فەرقێکیان نییە.

لە یۆنانی دێریندا کە بە بێشکەی شارستانییەت و ئازادی مرۆڤیش دەژمێردرێت ژن هیچ پلەوپایەیەکی نەبوو، چ لە ماڵی باوک و چ لە پاش شووکردنیش لە ماڵە مێرددا هەروەکو کۆیلەو کارەکەر بووە. باوک لە کاتی بەشوودانیدا خواست و ئارەزووی کچەکەی ڕەچاو نەدەکرد، لە بنەڕەتەوەش هیچ گەورە کچێک لەکاتی شووکردنا سەبارەت بە چارەنووسی خۆی، مافی ڕادەربڕینی نەبوو. خاوەنی ئیرادەی خۆیشی نەبوو. ڕاو بۆچوونی باوکان و مێردان بۆ کچان و ژنان بەزۆری چ چاک و چ خراپ بەزۆر ئەنجام دەدران. لە هیندستان و یۆنان و گەلێک وڵاتانی دیکەش و لەناو نەتەوەکاندا ئەم داب و یاسایە باوی هەبوو. بەڵام بەسەرنجدان لە زۆربەی بەشە سەرنج ڕاکێشەکانی ناو گاتەکان، یان سروودەکانی زەردەشت کە وەکو یادگار بۆمان ماوەتەوە و یەکێکە لە کۆنترین سروودەکانی زەردەشت ئێمە بە ڕوون و ئاشکرا لە بیروڕای زەردەشت لە بارەی ژن هێنان و شووکردن و ئازادی ڕادەربڕینی گەورە کچان لە هەڵبژاردنی هاوسەردا بەجوانی ئاگادار دەبین کە لەسەردەمی ئاوێستادادا

ئامۆژگارییەکانی زەردەشت بۆ ئافرەتان تا چ ئەندازەیەک سوودبەخش بووە. بۆ لایەنگری لەم بەشە کۆنەش، لە ئاوێستادا دەتوانین گەلێک نموونەی کەم وێنە بدۆزینەوە کە ژنان و پیاوان لە یەکسانی کرداردا بەهرەمەند بوون بابەتی (یەسنا) لەهاتی پەنجاو سێ، باسی شووکردنی کچی زەردەشت دەکات. زەردەشت لەو دانیشتنەی شووکردنی کچەکەیدا وتارێکی گەلێک سەرنجڕاکێشی بۆ دانیشتوان و بیسەرانی کچان و کوڕان خوێندووەتەوە ئێمەش لێرەدا وەری دەگێڕین.

زەردەشت دەڵێت:

گەورەترین ڕێگا و پاکترین داب و یاسای ژیان لە ڕاستکرداری و ڕاستگۆیی و ڕاست بیرکردنەوە دایە. خواوەند ژیان و ناوی نەمری بە من کە زەردەشتم بەخشیوە، چونکە پەیڕەوی ئەو ڕووناکیانەم کە خواوەند پێی داوین. بە هەموو ئەو کەسانەش کە وتاری چاک و کرداری چاک و بیری چاک پەیڕەو دەکەن ئەم جۆرە دیاریانەیان پێشکەش دەکرێت.

بۆ ڕەزامەندی خوا پێویستە بەڕازی بوون و حەز و ئارەزووەوە. بۆ گیانی چاکی و باشی و ئەندێشە و وتار و کرداری چاکە بکەینە سەرمەشقی ژیان، چونکی عیبادەت و ستایشی یەزدانی جگە لەم ڕێگایە یانی پەیڕەو کردنی خواست و ئارەزووی تاک لە کرداری چاک و وتەی چاک و بیری چاک، هیچ ڕێگایەکی دیکە نییە. بۆ بەدەست هێنانی ئەم ئەسڵەش کە کەی گشتاسب و کوڕی زەردەشتی سپنتمان بۆ بڵاوکردنەوەی ئایینی مەزدایی یارمەتی من دەدەن.

ئەمە پێشەکییەک بوو بۆ (یەسنا) هاتی پەنجاو سێ کە لە دوای ئەوە زەردەشت لە بەشوودانی لاوترین کچی خۆیدا لە دانیشتنی خوازبێنیدا ڕووی تێدەکات و دەڵێت: باوک بۆ کچەکەی هاوسەرێکی هەڵبژاردووە کە لە کردار و ڕەوشتا بێ هاوتایە. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا لە هیچ ڕوویەکەوە حەز ناکات. تاکو کچەکەی بەبێ بیرکردنەوەی قووڵ ڕەئی ئەو قبوڵ بکات، وتەکانیشی بەم جۆرەیە:

ئێستا تۆ ئەی پوور چیستا کە لە بنەماڵەی سپنتمانی و لاوترین کچی زەردەشتی، من لە ڕووی پاکی و ڕاستی و ڕەوشت باشییەوە (جاماسب) کە لە ڕاست کردارەکانە و پشتیوانی ئایینی ڕاستییە بۆ هاوسەری تۆ هەڵمبژاردووە کەوابوو بڕۆ لەم بارەوە بیر بکەرەوە عەقڵت بکە بە ڕێنوما لە دوای ڕازیبوونت دەست بە ڕێوڕەسمی پیرۆزی شووکردنت بکە.

جاماسبیش هەر لەم دانیشتنەدا دێتە زمان و دەڵێت: بەڕاستی و دروستی پوور چیستای جوان بە شێوەی ڕێگای ڕاستی ژیان، لەبەر تیشکی ئاییندا پەروەردە دەکەم کە سەبارەت بە باوک و هاوسەر و جووتیاران و هەموو کەسانێکی دیکەش خزمەتگوزار بێت و ئەمەگناس. کە خواوەند لەبەر تیشکی خزمەتکردنی مرۆڤایەتیدا باشترین پاداشتی بداتەوە.

لە دواییدا زەردەشت دووبارە هەر لەم دانشتنەدا بۆ دانیشتوان دێتە گفتوگۆ و بەتایبەتی بۆ لاوەکان و گەورە کچان وتارێک پێشکەش دەکات: ئەی کچان و وەی کوڕانی لاو کە لەبەردەم دەرگای ژیانی ژن و مێردایەتیدان، ئێستا ئاگادارتان دەکەمەوە پەندەکانم لە دەروونتاندا یادداشت کەن و لەبیریان نەکەن. بە هەوڵ و کۆشش لە ژیاندا بە ڕێگای ڕاستیدا بڕۆن. هەر یەکێک لە ئێوە دەبێت لە کردارو وتارو ئەندێشەی چاکدا بڕی یەکتری بدەن و پێشی یەکتر کەون. ئامۆژگاریتان دەکەم تاکو ڕێبواری ئەم ڕێگایە بن.

هەریەکێکتان لە ژیاندا، ڕەفتارێک بکەنە پیشەتان تاکو کەسانی دیکە پێی دڵخۆش و شادمان بێت.

لە گاتەکانا و لەچەند شوێنی دیکەشدا ئاماژە بۆ ئازادی ژنان و ڕێزیان و مافیان کراوە و لە ڕادەربڕینیش بەهرەمەند بوون، ئیرادەی خۆیان پاراستووە. هەروەکو لە بەشەکانی ڕابوردوودا دیمان، لە ئایینی زەردەشتدا لە بناغەدا حەزو ئارەزووی مرۆڤ پیرۆز و شایستەی ڕێز لێگرتنە. لە لێکۆڵینەوەکانی ڕابوردووا لەیەکێک لە وتارە گرنگەکاندا، نوێخوازییەکانی زەردەشت شی کراوەتەوە و مەسەلەی شەڕ= خراپە و چاکە (ئیختیار) لە دەروونی کەسەکەدایە. خێرو شەڕ لە کاردانەوەی مادە دان. لە کاتێکدا کە ژیان لە شێوەی فریشتەیی و ڕۆحانییەوە چووە نێو دەروونی مادەوە، ئاهورامەزدا ڕایگەیاند کە لە جیهانی مادیدا هەم خێر هەیەو هەم خراپە، ئێمە ئازادی و سەربەستی هەڵبژاردنمان بە ئێوە بەخشیوە تاکو بەژیریەتی خۆتانەوە لە ڕووی ئەندێشەی دروستەوە ڕێگای چاکە هەڵبژێرن. تاکو ڕزگار بن و دواڕۆژێکی باشتان هەبێت. لە ئایینی مەزدایی، مەسەلەی پەرستن فراوان و هەمەلایەنە، هەر شتێ کە چاک و سوودبەخش و، بەکارهاتووە، شایستەی ڕێزلێنان و ستایشە. ئەم دینەش کە ئایینی مەزداییە بە باشترین شێوە لەگەڵ سروشتی چاک و ژیانا سازگارە و بە ئاسایش بەخشی مرۆڤ ڕاگەیاندراوە. لەسەرانسەری ئاوێستادا جاروبار دەیخوێنینەوە کە: ئێمە ستایشی هەموو ئاوێکی پاک دەکەین. هەموو چوارپێکانی (ئاژەڵ) سوودبەخش و هەموو گیاو ڕووەکێک، کە مەزدا دروستی کردوون، ئاسمانی نیلی و هەورە باراناویەکان و خۆری پرشنگدار و ژیان بەخش، چیا گەورەکان و دەشتە سەوزەکان و مێرغوزارە دڵگیرەکان و ڕووبار و دەریاکان، پیاو چاکان، هەموو کردارێکی مرۆڤ و سوودمەند و کردار و ڕەفتاری شایستە و ئاگری سوودبەخش و زەوی کە بێشکەی ژیانە، و... ستایشیان دەکەین.

هەربەم پێودانە هەموو خراپەکان و توخمە بێسوودەکان و شتە دڕندەکان و زیانبەخش بە دوژمن دانراون و دراونەتە بەر نەفرەت و خۆیان لێ لاداوە:

بۆ پێنج شت هەم، بۆ پێنج شتیش نیم، بۆ ئەندێشەی چاک هەم، بۆ ئەندیشەی بەد نیم، بۆ وتەی چاک هەم، بۆ وتەی خراپ نیم، بۆ کرداری باش هەم، بۆ کرداری بەد نیم، بۆ گوێڕایەڵی (لە ڕێگای) چاکەوە هەم، بۆ بێگوێیی نیم، بۆ ڕاستی هەم، بۆ درۆزنی نیم. (٢)

هەر لەم ڕووەوەیە کە ژیان دوو تەوەرەی هەیە و ئەم دوو تەوەرەیەش لە هەموو شوێنێک و هەموو شتێکدا هەیە، مرۆڤ دەبێت بە تەواوی هێزییەوە پەیڕەوی ڕاستی بێت و ڕێگای ڕاستی بگرێ. ئەو کەسانە سەرکەوت و ڕزگارن کە ڕاستییان هەڵبژاردووە و لە هەڵبژاردنی ڕاستیدا لە ئیرادەو حەزو ئارەزووی خۆیاندا بەهرەمەندن چ ژنان و چ پیاوان. لە هەموو شوێنێکدا ژنان و پیاوان شان بەشانی یەک ناو دەبرێن بەیەکسانی ناویان براوە.

بە گوێکانتان باشترین وشەکانم ببیسن، بەبیری ڕوونەوە سەرنجیان لێبدەن، ژن و پیاو دەبێت خۆیان ڕێبازی ژیانیان هەڵبژێرن، بە ڕەفتار و بە شێوەیەکی شایستە هەموو ئامۆژگارییەکانم بناسن (٣)

لە تەواوی بەشەکانی پێشەوەی ئاوێستادا، یان لەکۆنترین بەشەکانیدا، ناوی ژنان و پیاوانی ڕەفتار چاک و ئیماندار لە ڕیزی یەکتردا هاتوون. بەهەمان یەکسانی ژن و پیاوان بەدکرداری دژی ڕاستیش پێکەوە سەرزەنشت و سەر کۆنە کراون لە شوێنێکدا بۆ ئەو کەسانە کە پەیڕەوی ڕاستین داوای یارمەتی و هاوڕێیەتی بۆ ژنان و پیاوان و کچان و کوڕان و جووتیاران،.. کراوە (٤)، ڕاگەیاندنی چاکەو بڵاوکردنەوەی ڕێوڕەسمی دروستی ژیان، تەنها لە ئەستۆی پیاواندا نەبووە، بەڵکو

ئافرەتانیش ئەم ئەرکەیان لەسەر شان بووە لە کۆمەڵگاو کۆبوونەوەکاندا هەم ژنان و هەم پیاوان بەرپرسن، چونکە لەناو کۆمەڵگادا لە ماف و پلەو پایەدا لە یەک ئاستدان:

هەر شتێک کە پیاو یان ژن کە زانیان دروست و چاکە، ئەوا دەبێت ئەو شتە بەکاربهێنن، کەسانی دیکەشی لێ ئاگادارکەنەوە تاکو ئەوانیش بەهەمان شێوە بەکاری بهێنن. (٥)

وەکو ئاماژەمان کرد (مەحەک) و هەڵسەنگاندن و دادوەری لەبارەی ژنان و پیاوانەوە یەکێکە، ئەویش ڕاستی و ڕاستگۆییە. ئەو کەسانەی کە لە ڕێگەی چاکەو ڕاستییەوە چالاکانە تێکۆشاون و مەردایەتییان کردووە چ ژن بێ یان پیاو شایستەی ستایشن. ئەم جۆرە پیاو و ژنانە ستایش دەکەین (٦) ئەمە ڕوون و ئاشکرایە بە ڕاشکاوی و جەختکردنەوەی چەندین جارەوە دووپات دەکرێتەوە. لەو کۆمەڵگایەی جووتیارانی ڕۆژگاری دێریندا کە جۆش و خرۆش و جموجوڵی ژیان هەموو لایەنێکی گرتبووەوە، دەبینین کە ژنان چۆن شان بەشانی پیاوان کاریان دەکرد، بانگەشەو ڕاگەیاندنیان ئەنجام دەدا، لە ڕیزی جەنگاوەراندا لە دژی چەتەو ڕێگرو نەیارانی شارنشین و شارستانییەتی کشتیاریدا دەجەنگین. هەموو جارێک لێهاتوویی خۆیان زیاتر نیشان دەدا پلەوپایەشیان گەلێک جار لە پلەوپایەی پیاوان بڵندتر دەبووەوە، لە ئاویستادا (فروهر= ڕۆح= ڕەوان)ەکانی ژنان و پیاوانی ئیماندار ستایشیان لێکراوە، لە پەنای یەکترو شان بەشانی یەک (٧) بە (کینایە)یەکی گەلێک جوان و بەرز کە تام و چێژی کینایە ئامێزی شاعیرانەی لێ بەرچاو دەکەوێت، ستایشی ژنان و زەوییان پێکەوە کردووە، چونکە ئافرەتان دووگیان دەبن و نەوە بەرهەم دەهێنن و منداڵیان دەبێت، بەمەش نەوەی بیر ڕاستان زۆرترو چڕوپڕتر دەبێت. ئەو زەویانەش کە بەرهەمدارن، ئەو بەرهەمانە دێننە بەر کە ژیانی زیندەوەرانیان لەسەرەو درێژە بە ژیان دەبەخشێت.

ئیتر ئەم گۆی زەوییە کە ئێمەی لەسەر ئەژین و ئەو ژنانەش کە ستایشیان دەکەین و ئەو ژنانەش کە ڕێگای تۆیان گرتووە ئەی ئاهورامزدا لە ڕاستییانەوە هەڵبژێردراون و بەهرەمەندن ئێمە ستایشیان دەکەین.

ستایشی چاکەو هەموو تۆخمێکی شایستە و سوودبەخش و کەسانی چاکەو ڕێبوارانی ڕێگای ڕاستی لە ئاویستادا داستانێکە کە لە دووبارەکردنەوەشدا بێزاربوونی لێ پەیدانابێت. هەموو ئەو پیاو و ژنانەی کە شایستەی ستایشن و ڕێبواری ڕێگای ڕاستی و بڵاوکەرەوەی ڕاستین. لە ستایشکردنی ئەم جۆرە ژن و پیاوانەدا شوێن و جێگای نەتەوەیی و هۆزایەتی و بێگانەیی و خوێشایەتی بەهیچ شێوەیەک ناوەرۆکێکیان نییە، چونکە تەنها چاکەو ڕاستییە کە شایستەی ستایش و شکۆمەندی و یادەوەرییە. نەک هاونەتەوەیی و هاونیشتمانی یان ئایا ئەوکەسە لە کوێ لە دایک بووە؟

..... ئێستاش ڕۆحی ژنان و پیاوانی پاک ڕەوشت لەهەر شوێنێکدا لەدایک بووبن ستایشیان دەکەم ئەوانەیان کە لە دەروونەوە بۆ سەرکەوتنی ڕاستی تێدەکۆشن و ئەیانەوێت تێکۆشن و تێکۆشاون (٨)....

ڕۆحی پیاوان و ژنانی ئیماندار لەهەر کوێیەکدا لە دایک بوون ویژدانیانە لە ڕاستی بەهرەمەندە، یان بەهرەمەند دەبێت، یان بەهرەمەند بووە ستایشیان دەکەین (٩).

نەک هەر لە جیهانی مادیدا، بەڵکو لە جیهانی فریشتەیی، یان بەهەشتیشدا خواست و ئارەزووی مەزدی یەسنایە، تاوەکو ئەم هەماهەنگییە لە یەکڕیزدا بەیەکسانی بمێنێتەوە. (١٠) گوناح و تاوان چ لە بارەی ژن و چ لەبارەی پیاوەوە یەکسانە، هەروەکو چۆن پیاوانی تاوانبار لۆمە و سەرزەنشت دەکرێن، ژنانی تاوانباریش بەهەمان شێوە نەفرەتیان لێدەکرێت. (١١) ئەمەش شیاوی وەبیرهێنانەوەیە کە ئەم دووپاتکردنەوانە و جەخت کردنە هەروەکو خۆی درێژەی هەیە، لە شوێنێکدا کە ڕۆح پاکەکان ستایش دەکرێن ڕۆحی گەورە کچانی کارگوزار لەهەر ماڵێکدا بێت ستایش دەکرێت. ئەمەش نیشانەی ڕێزو باوەڕێکی قووڵ و پایەدارە بۆ ڕاست ئەندێشی ئیمانێک، کە بۆ پایەداری مرۆڤایەتی تێکۆشاوە. لە قۆناخی یەکەمدا سەرکەوتووە. لە سەرانسەری فەروەردین یەشتا ناوی ژن و پیاوانی ئیماندار و کۆمەڵی ڕاست و ڕەوان پێکەوە یادیان دەکرێت و ناویان دەبرێت و بەیەکسانی ستایش دەکرێن لە جوانکاریەکانی یەکسانیدا بەهرەمەندن، لە بەشی ئابان یەشتا کە داستانی دلێری و ستایشی ژنان و نرخ و پلەوپایەی ئافرەتانە لە کۆمەڵگادا، چەند بابەتێکی سەرنج ڕاکێشمان بەرچاو دەکەوێت:

وەکو نیشانمان دا لەسەردەمی ئاوێستادا ئافرەت لەناو کۆمەڵدا ڕێزێکی شایستەو سەنگێکی تایبەتی هەبوو. ژن خاوەنی ئیرادەی خۆی بوو، ڕێز لە ئیرادە و خواستەکانی دەگیرا، گەورەکچان لە ماڵە باوان لە هەموو مافێک بەهرەمەند بوون. باوک و دایک بەبێ ڕەزامەندی کچان هیچ شتێکیان بەسەردا نەدەسەپا، نەیاندەتوانی بە زۆر فەرمانی خۆیان بەسەریاندا بسەپێنن. ئارییەکانی دیکە لەو ڕۆژگارە دێرینەدا، بەپێی بەڵگەو ئەو نووسراوانە کە بەزۆری لەبەردەستدان لەبارەی ژنانیانەوە دەردەکەوێت کە هیچ مافێکیان نەبووە، ژن بەکاڵایەکی بازرگانی دەژمێردرا، تەنیا هۆکارێک بوون بۆ نەوە خستنەوەو منداڵبوون و کاری قورس و سەخت، لە یۆنان و ڕۆم و هیندی دێریندا ئەو ژنانە کە چەند جارێک کچیان دەبوو، بە بەدبەختترین ئەندامی خێزان دەژمێردران، چونکە هەموو باوکێک گەلێک حەزیان دەکرد کە ببنە خاوەنی چەند کوڕێک، کچان نە میراتیان بەردەکەوت نە مافی حیساب بۆکردنیان هەبوو، لە هەموو جۆرە سەرۆکایەتییەکی خێزان بێ بەهرە بوون. نەوەک کوڕانیش لە کاروباری بەرهەم هێنان و ئابووریدا لێهاتووییان هەبوو. بەڵام لە هەمان کاتدا وەکو خستمانە بەرچاو، ژنانی چاخی ئاوێستایی (یانی ئەو ژنانە کە لە سنووری ئایینی زەردەشتا دەژیان) لە هەموو مافێکی کۆمەڵایەتی وەکو پیاوان بەهرەمەند بوون، لە جەنگ و شادیدا لە کارەکانی دەرەوەی ماڵ و کارگەکاندا شان بەشانی پیاوان چالاکییان دەنواند، تەنانەت لەسەریان بوو لە کاروباری ڕاگەیاندن و بڵاوکردنەوەی ئایینی ڕاستیشدا هەنگاو بنێن. لەگەڵ ئەمەشدا پێوەندییەکانی خێزانی لەسەردەمی ئاوێستادا شایستەی سەرنج لێدانە. هەموو چەشنە لێکۆڵینەوەیەک لە بارەی کاروباری پەروەردەو فێرکردنا بەشێوەیەکی فراوان ئەنجام دراون و زیاتر گەشەیان بە پەروەردە داوە، ئێمەش لێرەدا زیاتر لەسەری ناڕۆین. (١٢).

بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا جێگەی داخە کە لە دوای ئەو سەردەمەی ئاوێستا بەهۆی کاریگەری ڕووداوەکان و گۆڕانکارییەکانەوە، ئافرەتان وردە وردە لەو پلەوپایەی بەرجەستەی خۆیان هاتنە خوارەوە. تەنانەت مافی ژنان و پلەوپایە کۆمەڵایەتییەکانیان لەسەردەمی هەخامەنشییەکاندا لەبەرانبەر سەردەمی ئاوێستادا شایستەی بەراوردکردن نەبوو. لەسەردەمی ساسانییەکانیشدا وەکو ئەوەی کە لە پێشەوە ئاماژەمان بۆکرد، ئافرەتان بە پەلە کزی و لاوازی باری کۆمەڵایەتییان هاتە پێش. (وەندیاد و ماتیکان و هەزار داستان و بەندی هیشن....) کە بەرهەمی باڵی توندڕەوانی مەزهەبی و دەمارگیرە کەچڕەوەکانی ئەو ڕۆژگارەن، ئەوە نیشان دەدەن کە پلەوپایەی ژنان لەو ڕێزو شکۆمەندیەدا تا چ ئەندازەیەک هاتووەتە خوارەوە. هەر چەندە دەستەیەک تێکۆشان کە یاساکانی ئاوێستا زیندوو بکەنەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لەو پاشاگەردانیەدا دەنگیان بەهیچ لایەک نەگەیشت، ئیتر ئافرەت سەرداری ماڵ و کەیبانوو نەبوو. ژن زۆری و کەنیزەک ڕاگرتن گەشەی سەندو بڵاوبووەوە. کچان خاوەنی ئیرادەی خۆیان نەبوون، یاساکانی تەڵاق (جیابوونەوە) سست و کەم توانابوون لەدەستی پیاواندا بوون. دەرگای کزبوون و لاوازبوونی مافی ئافرەت کرانەوە. بەڵام لە هەمان کاتدا لە باخچەی ئەدەبیاتی پەهلەویدا بەڵگەی سەردەمی کزی و لاوازبوون لەبەردەستدان و دووبارە چەند بەڵگەیەک هەیە کە نیشاندەری چاکسازی و هەوڵدانن بۆ نوێکردنەوەی یاسا ئاوێستاییەکان و گەڕانەوەی مافی زەوتکراوی ئافرەتان.

پەراوێزەکان:

١- دین قدیم ایران. لە نووسینی نووسەری ئەم کتیبە.

٢- یەسنا هاتی ١٠، بەندی ١٦.

٣- یەسنا هاتی ٣٠، بەندی ٢.

٤- یەسنا هاتی ٦٨، بەندی ١٢.

٥- یەسنا هاتی ٣٥، بەندی ٦.

٦- یەسنا هاتی ٣٥، بەندی ١٠.

٧- یەسنا هاتی ٣٧، بەندی ٣.

٨- یەسنا هاتی ٣٩، بەندی ٢.

٩- فەروەردین یەشت، بەندی ١٥٤.

١٠- یەسنا هاتی ٤١، بەندی ٢.

١١- یەسنا هاتی ٥٨، بەندی ١٥و یەسنا هاتی ٦١ بەندی ٣.

١٢- بۆ زیاتر شارەزابوون لەبارەی ژیانی خێزانی و مافی ئافرەتان و پەروەردە و فێرکردن، تەماشای کتێبی (عصر اوستاو تمدن فرهنگ ایرانیان خاوری) بکە لە نووسینی نووسەری ئەم کتێبە.

سەرچاوە:

زرتشت پیامبر ایران باستان، هاشم رەضی، چاپ پنجم، ١٣٨٣- تهران.

یادەوەری لە کوێدایە؟

لە ژیانی هەموو مرۆڤێکدا یادەوەری هەیە. هەندێکیان شیرین و هەندێکی تریشیان تاڵن، لە ژیانی هەموو کەسێکیشدا ساتی تایبەت بەبیرکردنەوە لە خودو بەیادهێنانەوەی یادگارییەکان هەیە، شیرینەکان شادی و خۆشی پێدەبەخشن، تاڵەکانیش عیبرەت.

ئایە یادەوەری لەکوێدا کەڵەکە دەبێت؟ ئەو هەمووە هێماو شوێن پەنجەی ڕابردوو لە کوێدا هەڵدەگیرێت؟ ئەی چۆن ئەو کۆگا تایبەت بەیادەوەرییە دەتوانێت بە تەواوی تۆماری هەموو سات و دیمەنە جیاجیاکان بگرێتە خۆی؟ پرسیاری لەم جۆرە گەلێک لەمێژە مرۆڤی سەرقاڵ کردووە، بەڵام داخۆ تا ئێستا وەڵامی تەواو و دروست بەرجەستە بووە؟ ئەی دەبێت زانستی نوێ چی لە گریمانە کۆنەکان زیاد کردبێت؟ هەموو ئەمانە لەم نووسراوەی خوارەوە بەدیار دەکەون:

کۆنترین بیردۆزی مەعریفی بۆ ڕاڤە کردنی یاد، ئەو بیردۆزەیە کە بەشوێنەوار (Trace Theory) ناسراوە و فەیلەسوفی گەورە (ئەرستۆتالیس) دایڕشتووە وتێیدا داکۆکی لەوە دەکا کە مێشک کۆگای یادەوەرییە و ڕووداو و تاقیکردنەوەکان و ساتەکانی ڕۆژانە شێوە زگزاکیەک (اخادید) لە مێشکدا دروست دەکەن و لەوێشدا بە پارێزراوی دەمێننەوە. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم گریمانە ئەرستۆ دەستی کرد بە ئامادەکردنی پارچەیەکی مێشکی مرۆڤ لە مۆم و بەهێواشی ئامێرێکی بەسەردا هێنا بۆ ئەوەی شێوە پێچاوپێچەکەی لەسە دەربچێ و بەئاسانی بیرۆکەکەی بە ئامادەبووان بگەیەنێ.

د. عەبدولڕەحمان عەبدوللەتیف ئەلنمر
لە عەرەبییەوە: ئاکۆ عەبدوڵڵا

جا بۆ ئەوەی کارەکەی ئەو بە نموونەیەکی نوێ بچوێنین، دەکرێت بۆڕی ئامێری (گرامافۆن) بێنینە بەرچاو، کە بەکرەکانی بەشێوەیەکی بازنەیی دەنگی لێ تۆمارکراوە و هەر کاتێکیش کە نووکی دەرزی ئامێرەکە بەر پێچە وردەکانی بکەوێت ئەوە دەتوانرێت جارێکی تر ئەوەی لەسەریدا تۆمارکراوە بگوترێتەوەو گوێبیستی بین. ئەم بۆچوونە تا ئێستاش دیارترین و گەورەترین تیۆرە بۆ ڕاڤەکردنی یاد، بەڵام ئایا زگزاگەکانی مێشک چۆن دروست دەبن، ئەی بەچ شێوەیەک یادەوەری لەم زگزاگانە هەڵدەگیرێت؟ لە کوێی مێشکیشدا ئەم زگزاگانە پەیدا دەبن؟ بەداخەوە ئەم پرسیارانە بێ وەڵامن، جا تیۆرێک کە زۆر لایەنی ئاوا گرینگی لێڵ و نادیار بێت، ئەی بۆچی لەدوای تێپەڕبوونی ئەو ماوە درێژەش هەر قبووڵ بکرێت؟

ڕەنگە هۆی سەرەکی بۆ ئەو ڕاستییە بگەڕێتەوە کە لەو کاتەی مێشک بەر ئازارێک دەکەوێت، دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی دیاردەی «لەبیرچوونەوە»، کەواتە دەبێت ئەم شوێنە مەکۆی یادبێت، هەوڵدان بۆ چەسپاندنی ئەم بەڵگەیەش بۆ ئەوەمان کێش دەکا کە ئەگەر هاتو ئەو بەرکەوتنەی کە مێشک تێکدەدا و زگزاگەکانی ناوی لەو یادەوەرییانەی کە پێشتر تێیدا تۆمارکرابوو بەتاڵ دەبێتەوە، بەڵام ئەگەر تووشبوونی مێشک بەر زگزاگەکانی یادەوەری نەکەوێ ئەوە دەتوانێت پارێزگاری لە یادەکانی خۆی بکاو بەبیریان بێتەوە، بەمەش دەتوانین بڵێین هەموو بەرکەوتنێکی مێشک نابێتە هۆی هاتنەکایەوەی لەبیرچوونەوە. بەڵگەیەکی تریش کە گوتەکەی «ئەرستۆ» بەهێز دەکا ئەوەیە کە لە چالاکی مێشکی کارەبایی لەلای تووش بووان بە «فێ» epilepsy دەرکەوتووە کاتێک کە تەزووی کارەبا بەسەرچاوەیەکی لاوازدا بگەیەنرێتە سەری کەسێکی تووش بوو دەکرێت بەهۆیەوە، هەندێک ڕووداو و یادگاری ژیانی ڕابردووی پێ بە بیربێتەوە. بەم دەرەنجامەش ئەو ئەگەرە هێزدار دەبێت کە دەڵێت: یادەوەری لە زگزاگەکانی مێشکدا خڕدەبێتەوە، چونکە دەتوانرێت هەموو ئەوانە بەبیربهێنرێتەوە بەهۆی تەزووی کارەباوە کە ئاگاداری هەندێک شوێنی مێشک دەکا.

بەهەر حاڵ ئەم تیۆرەی ئەرستۆ بۆ بابەتێکی ئاوا گرینگ تەنیا بەس نییە، بۆیە دواتر چەندی تر هاتەکایەوە، کە هەموویان لە تەوەرێکدا هاوبەشن ئەویش «مێشکە».

لەسەدەی هەڤدەیەمدا «ڕێنیە دیکارت»ی فەیلەسووف بیردۆزێکی بەناوی «تیۆری ئاوی hydraulic Theory» بۆ ڕاڤەکردنی یاد خستە ڕوو، کە دواتر بە «تیۆری شلەی جووڵاو» ناسراو سەرەتا ڕەزامەندی زۆری بەدەست هێنا، بۆیەش ئاوی بەتەوەرەی سەرەکی داناوە، چونکە ئاو، زۆرترین بەشی جەستەی زیندووە (٥٥٪ - ٦٠٪ی کۆی گشتی جەستەی زیندووی پێگەیشتوو ئاوە)، لەلایەکی تریشەوە شلەمەنیەکان لە لەشدا لە جووڵەی بەردەوامدان.

پوختەی تیۆرەکەی دیکارت ئەوەیە کە کاریگەر بوونی مرۆڤ بە هەڵوێستێک یان ئەزموونێک یاخود ساتە دیارەکان، دەبێتە هۆی زیادبوونی چالاکیەکانی جووڵەی شلەمەنیەکانی نێو شانەکانی مێشک کە بە ئاراستەیەکی دیاریکراو بەناو کونی وردی دیواری شانەکاندا گوزەربکەن. جووڵەی شلەمەنیەکانیش جگە لە هەوڵدانی شانەکانی مێشک بۆ تۆمارکردنی ئەوساتە یان تاقیکردنەوەیەی لە ئەنجامی چالاکییە ڕەسەنەکە دێتە کایەوە زیاتر نییە، لەوانەشە تێپەڕینی شلەمەنیەکان بەنێو شانەکانی مێشک بەهەمان ئاراستەی شلەمەنیەکانی کرداری تۆمارکردندا بێت و هەر ئەویش بەرپرسیاری گەڕانەوەی هەمان یاد بێت.

ئەم تیۆرەش نەیتوانی بەرگەی بەردەوامی بگرێت، چونکە وەک زانراوە شلەمەنی بە ئاویشەوە ناوەندە نەرمن و لە پێکهاتەی کیمیایی جێگیردان، تەنانەت لەکاتی چوونە ناوەوەی شانەکانیش، بە گوتەیەکی تر ئاو هەر ئاوە پێکهاتە کیمیاییەکەی نەگۆڕە، هەتا ئەگەر بەشانەی مێشکیشدا تێپەڕێت، بەڵام دیکارت لەو بڕوایەدابوو کە تۆمارکردنی یاد گۆڕانکارییەک لە سروشتی کیمیایی هاوکاری دەکا کە دەبێتە هۆی هاتنەکایەی کردەی تۆمار. سەرسوڕمانی ئەم تیۆرە لەوەدایە کەوا ڕێگای خۆش کرد لەبەردەم هاتنەکایەی چەندان بۆچوونی تر تا هەمان مەبەست ڕاڤە بکەن. لەوانە تیۆری گۆڕانی تێکەڵکێشانی دەماری (Synaptic Modification) کە لە حەفتایەکانی سەدەی ڕابردوو هاتەکایەوە. جا تێکەڵکێشانی دەماری ئەو کۆتاییانەن کە لە بەرامبەریاندا باڵەکانی شانە دەماریەکان هەن. پەیڕەوکەرانی سەر بەم تیۆرە دەڵێن: کاریگەرییەکانی

ژیانی ڕۆژانە ڕێگای هاتنەکایەی گۆڕان لە جۆری تێکەڵکێشانی دەماری خۆش دەکەن، مانەوەی ئەو گۆڕانەش لە داهاتوودا دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی توانای گێڕانەوەی تۆماری ڕۆژانە. جا ئەوەی کەوای کرد ئەم تیۆرە پەسند بکرێت ئەوەیە کەوا مێشکی مرۆڤ نزیکەی هەزار ملیۆن شانە دەماری تێدایە، بێگومان ئەمەش مانای ئەوەیە کە بوونی ژمارەیەکی زۆر لە تێکەڵکێشی دەماری دەتوانێت سەر لە تۆماری ڕووداوەکانی ژیانی هەموو مرۆڤێک دەربکا، بەتایبەتی ئەو تێکەڵکێشە دەمارییانەی کە لەیەک کاتدا لەنێوان زیاتر لە دوو شانەدان.

هەر لە هەفتاکانی سەدەی ڕابردوو، دوای ئەوەی «ترشی ناووکی» دۆزرایەوە کە کورتکراوەکەی (DNA)یەو لە ناخیدا نهێنی بۆ ماوەیی لە هەموو شانە زیندووەکان هەڵگرتووە، بووە هۆی سەرهەڵدانی تیۆرێکی نوێی تری تایبەت بە باسەکەی ئێمە کە تا ئاستێکی دیار لەسەر بڕوایەک پێدادەگرێت. ئەویش: لە چەقی هەموو شانە زیندووەکان شان بەشانی ترشی ناووەکی (DAN) ترشی ناووکی تر هەیە کە کورتکراوەکەی (RNA)یە، جا لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەی ئەم ترشە ناووکیانە دەرکەوت کە ترشی ناووکی (DNA) بەپێی ئەو نهێنییە بۆ ماوەیەی کە هەڵیگرتوە.

سەنتەری ڕێنمایی و دەرکردنی بڕیارە، بەڵام ترشە ناووکییەکەی تر (RNA) هەڵدەستێ بە ڕۆڵی ناردنی فەرمانەکانی.

ترشی نێردراو بۆ هەموو بەشەکانی تری شانە زیندووەکان، تا چالاکییە جۆراوجۆرەکانی بەو فەرمانەی پێی دەسپێردرێت بەجێ بگەیەنێت. بەهۆی ئەم لێکدانەوەیە تیۆری ترشی ناووکی Rucleicacid هاتە کایەوە کە پێدا دەگرێت لەوەی ترشی (RNA) لە مێشکدا لێپرساوی تۆمارکردی یادە، کرداری تۆمارکردنیش بەهۆی گۆڕانکارییە کیمیایەکانی پێکهاتەی ترشی دێتە ئارا، ئەو گۆڕانکارییە کیمیایانەش بەردەوامن، بۆیە یادەوەری لە شانەکانی مێشکدا کەڵەکە دەبێت. پێدەچێت ئەم تیۆرە لە هەموو ئەوانەی پێش خۆی زیاتر لە ڕاستییەوە نزیک بێت، بەڵام لە لێکۆڵینەوە کیمیاییەکانی مێشکدا هیچ بەشێک لە ترشی ناوکی (RNA) نەدۆزراوەتەوە، کە سروشتێکی کیمیاو جیای لەوەی زانراوە لە بەشەکانی تری شانەکانی لەشدا هەبێت. کەواتە نەبوونی بەڵگە هۆکاری دارمانی هەموو بۆچوونێکە.

دیارنەبوونی تیۆرێکی ڕازیکەر بۆ ڕاڤەکردنی یاد پێدەچێت بۆ لاوازی هەموو ئەو بۆچوونانە بگەڕێتەوە کە تا ئێرە خستمانە ڕوو، بەڵام توێژەران لە هەوڵی بە دەستهێنانی وەڵامی ئەم نهێنییە نەوەستاون، هەر چەندە دواتر کێشەکەیان ئاڵۆزتر کرد، چونکە لە شوێن ئەوەی پەی بە نهێنییەکە بەرن، هاتن هەموو ئەو گریمانانەی پێش خۆیان پووچەڵ کردەوە، جگە لەوەی پێچەوانەی ئەوانیشیان ڕاگەیاند. جا بەسەرکردنەوەی هەندێک لە چالاکی ئەوان بۆ باسەکەی ئێمە کارێکی بێ سوود نییە.

گەر ئامێری «TV» بە مێشکی مرۆڤ بچوێنین، ئەوسا دەتوانین بڵێین (خولی کارەبایی و گەیاندنی هەوایی دوو هۆکاری کاریگەرن لە پێکهاتەو بەکارهێنانی ئامێرەکە و دەکرێت بەهۆیانەوە چی لە کەناڵە جۆراوجۆرەکان و ئێزگەکاندا پەخش دەکرێن بیگوازێتەوە، بەڵام ئەگەر هەندێک لە وایەرەکانی «TV»یە کە ببڕین، بەجۆرێک کە نەتوانێ بکەوێتە گەڕو کەناڵ بێنێ، ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەوا کەموکورتی کارەبا کە بۆتە هۆکاری وەرنەگرتنی پرۆگرام، پەیڕەوکەرانی ئەم بۆچوونە دەڵێن دەکرێت هەمان نموونە لەسەر مێشکی مرۆڤ پراکتیک بکەین، بەواتای تێکچوونی بەشێک لە مێشک بەهۆی ڕووداوێک یان هەر شتێکی ترەوە، کە دەبێتە هۆی هاتنەکایەوەی لەبیرچوونەوە، مانای ئەوە نییە کە لە ناخدا یادەکان کۆببێتەوە، بەواتایەکی تر یاد لە مێشکدا نییە، بەڵکو مێشک تەنیا ئامێرێکە بۆ گێڕانەوەی یاد-هەروەک چۆن (TV) تەنیاکاری وەرگرتنی نێردراوەکانە بەهەموو دووری و نزیکییان. هەروەها لە لایەکی ترەوە بە مەبەستی زانین کاریگەری تێکچوونی مێشک لەسەر یاد، توێژینەوە لەسەر مێشکی سەگ کراوە، لە ئەنجامدا لێکۆڵەری ئەمەریکی K.S. Lashley گەیشتە ئەو بڕوایەی کەوا مێشک دابەش بکا بۆ چەند بەشێک، تا بزانێت لەکامبەشدا یادەکان هەڵدەگیرێن، بەڵام نەگەیشتە ئەو ڕاستییەی کەوا پەی بەهیچ شتێک بەرێت بۆ کەڵەکە بوونی یادەکان تێیدا، هەرچەندە توانی ئەوەش بسەلمێنێ کەوا قەبارەی یادی ونبوو بەگشتی یەکسانە لەگەڵ ئەو

بەشە کارتێکراوەی مێشکدا، یاخود بەشێوەیەکی تر تا قەبارەی پارچەیەکی مێشکی بەرکەوتوو گەورەتر بێت، بڕی لەبیرچوونەوەش زیاتر دەبێت. دواتر توێژەر هەمان ئەنجامیشی لە تاقیکردنەوەی سەر مێشکی مشک بەدەست هێنا.

بەڵام ئەوانەی پێچەوانەی ئەم دەرەنجامانە وەستاون جارێکی تر توێژینەوەکانی مێشکی کارەبایی کەسانی تووشبوو بە «فێ» بە نموونە دەهێننەوە، کەوا مێشکیان بە TV دادەنێن، کە کاریگەری خولی کارەبایی بەهۆی زیادکردنی تەزووەکەوە دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی شێوەی نامۆ لەسەر شاشەی ئامێرەکە. بۆ ئەوەی جارێکی تریش هەمان شێوەی نامۆمان دەستکەوێتەوە سەیر دەکەین لە ئامێرەکەدا بوونی نییە، کەواتە بە ئاگاهێنانەوەو گێڕانەوەی یادگاری بەهۆی تەزووی کارەبایی هێواش لەسەر مێشک، بەڵگەیەکی چەسپاو نییە لەسەر بوونی یادەکانی لە مێشکدا.

دوا گریمان کە پێشتر دەرکی پێ نەبرابوو، ئەو بۆچوونەیە کە دەڵێت یاد لە مێشکدا نییە و (ڕۆبەرت شیلدریک)ی ئەمەریکی بەناوی تیۆری بواری پێکهاتنی (Theor of Morphogenic Field) بانگەشەی بۆ کرد، ناوەڕۆکی تیۆریەکە داکۆکی لەوە دەکا کە گەشەسەندن و پێشکەوتنی بونەوەرە زیندووەکان ناکەونە بەر کاریگەرییە ناوخۆییەکان، بەڵکو بە پێچەوانەوە، دەرەکییەکان زاڵن بەسەریان، کە ئەوانیش بە هەموو نەژادێکی زیندووی وەک مرۆڤ و ماسی و گیانلەبەرە خشۆکەکان تایبەتن...

کاریگەرییە دەرەکییەکان بە بڕوای ڕابەرانی ئەم تیۆرە، لەشێوەی بواری پلەداری سروشتیدا هەن، کارتێکردنیش لەم بوارانە بۆ ماوەیێن و هەر لە بوونەوە ڕوودەدەن، جا ئەمەیە لێپرسراوی گەشەکردن و پێشکەوتنی تاکەکانی هەر نەژادێک، بۆ ئەوەی لەم بۆچوونە بگەین، نموونەیەکی هاوشێوەی ئاسان دەهێنینەوە.

ئێزگەکان بەرنامەکانی خۆیان لەسەر شەپۆلی جیاجیا پەخش دەکەن، شەپۆلەکانیش لەنێوانیاندا بەش بەش کراون و هەر ئێزگەیەک دەتوانێت پرۆگرامەکانی خۆی لەسەر درێژی شەپۆلێکدا پەخش بکا. ئەوسا ئامێرە تایبەتیەکەش «رادیۆ» دەتوانێت هەرهەموو دەنگەکان لە شوێنی تایبەت بەخۆیان بگەڕێنێتەوە، کەواتە هەموو مرۆڤێک بە ڕوانینی ئەم گرووپە ئامێرێکی وەرگرتنی بۆ ماوەیی هەیە و دەتوانێت خۆی بگونجێنی وردە وردە لەگەڵ بواری پێگەیاندنی دیاریکراو پێبگا، هەروەک چۆن بێژەری ئێزگەیەک دەنگی دەگاتە نێو ئامێرە تایبەتیەکان.

ئەگەر ئەم تیۆرە سەدساڵ پێش خۆی خراپا ڕوو بۆی هەبوو برەو پەیدا بکا، بەڵام لەبەر ئەوەی زانستی نوێ سەلماندی کەوا جینەکان Genes هۆکاری گەشەو پێشکەوتنن، یاخود هەڵگری خاسیەتی بۆماوەیین کە لەناو هەموو شانە زیندووەکاندا هەیە، بۆیە ئەم تیۆرە هەر لەسەرەتاوە لە ڕۆژنامەو بڵاوکراوە زانستییەکاندا دوچاری شاڵاوی زۆر بۆوە و دواتریش لە ڕەگەوە هەڵتەکێنرا.

لەپای هەموو ئەو بۆچوونانەدا دەگەینە ئەو ئەنجامەی کەوا ڕازی یاد بەو ئاسانیە نییە هەروەک مرۆڤ بۆی دەڕوانێت، چی بۆ چوون و پێوەری زانستیشە کە لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا هاتنە ئارا، نەبوون بە بەڵگەیەکی ماددی بەرجەستە کراوی وەها کە بسەلمێنن سەنتەری کۆبونەوەی یاد مێشک، گەواهیەکی وەهاش نین کە شوێنی یاد لە مێشک دیاری بکا.

کەواتە ئەی یاد لە کوێدایە؟ پرسیارێکە هەر لەسەردەمی پێش ئەرستۆوە تا ئەمڕۆ مرۆڤی سەرقاڵ کردووەو وەڵامێکی تەواوی نییە.

سەرچاوە:

گۆڤاری العربي، ژمارە ٥١٤، ئەیلوولی ٢٠٠١، بە کورتکردنەوەوە.

ئەدەب و سایکۆلۆژی

د. موحسین ئەحمەد عومەر
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلێژی زمان)

مەبەست لە سایکۆلۆژی لە ئەدەب یان پێوەندی نێوان ئەم دووانە، بریتییە لە پیشاندانی سێ پێوەندی تری گرینگ کە ئەمانەن:

١- لێکۆڵینەوە لە سایکۆلۆژی نووسەر وەک نموونەیەک بۆ مرۆڤی ئەدیب یان نووسەر، هەروەها وەک تاکە کەسێکیش.

٢- لێکۆڵینەوە لە کردەی داهێنانی ئەدەبی - هونەری.

٣- لێکۆڵینەوە لە یاسا و هەڵکەوتی تایبەتی دەروونی کە لە ناو ئەدەب و هونەر دووچاریان دەبین، ئینجا ئەو ئەنجام و ئینتیباعانەی لە لای خوێنەر دروستی دەکەن. ئەم خاڵەی دوایی دەشێ تەواوی ئەم پێوەندییانەی تێدا ڕەنگ بداتەوە لە چاو خاڵی یەکەم و دووەم.

لە پێوەندی بە بابەتێکی لەم جۆرەی سەرەوە، ڕەخنەگران زۆر جار باسی (بلیمەتی)یان کردووە وەک دوو بابەت کە پێوەندییان بە سروشتی مرۆڤەوە هەبووە، گریکە کۆنەکان مەسەلەی بلیمەتییان دەبەستەوە بە جۆرێک لە شێتی (شێتی بە مانا دەروونی و Psych-se و بە مانای نەخۆشی Nevros) لە لای ئەوان، واتە لە لای گریکە کۆنەکان، شاعیران مرۆڤی (تملکی - مەراقدار - Possede) بوونە و لە یەک کاتدا لە خەڵکی ئاسایی جیاواز بوونە و لە خوارەوەی ئەمانەش بوونە، گوایە ئەو نائاگاییەی شاعیر دەری دەبڕێ لە یەک کاتدا لە سەرەوە و خوارەوەی عەقڵ بووە: (- infra supra - rationnel). ڕوانینێکی تر هەیە بەهرەی شاعیر، یان هەر ئەدیب و هونەرمەندێک دەگەڕێنێتەوە بۆ

مەسەلەی (جێگرتنەوە یان پڕ کردنەوەی دەروونی - Compensation) نموونەی لەم جۆرە بە درێژایی مێژوویی ئەدەبی جیهانی هەبووە، گوایە لە ئەنجامی نوقسانییەک، ئەم بەهرەیە لە لای مرۆڤ سەرهەڵدەدا، وەک کردەیەکی دەروونی و بەخششێکی تایبەتی. هەڵبەت نموونەی دیکەش زۆرە، وەک گوایە بایرۆن پێیەکی خوار بووە، پروست نەخۆشی دەروونی هەبووە، کیتس کورتە باڵا بووە، تۆماس ولف زۆر کەتە و درێژ بووە، تەها حوسێن نابینا بوو... تاد. بێ گومان ئەم دیاریدەیە وەک پێوەرێک هەردەم ڕاست و دروست نییە، هەڵبەت لێکدانەوەی تر هەڵدەگرێ، ئەمەش دەکرێ بگەڕێندرێتەوە بۆ ناوەندێکی کۆمەڵایەتی و دەروونی تایبەت.

کێشەی ئەم ڕوانینە وەک تیۆرێک بۆ سادەییەکەی دەگەڕێتەوە. لە هەموو حاڵەتێکدا، ئەدیب و هونەرمەندان بە گشتی بە جیاواز لە زانایان، ژیانی خۆیان دەکەنە سەرچاوەی نووسین و بەرهەم هێنانیان. لە لایەکی دیکەوە، ئەوەی کە هێشتا پێوەندی بەم کێشەوە هەبێ، ئەمەیە: ئەگەر نووسەر یان شاعیر کێشەی دەروونی هەبێ و لە ئەنجامی ئەم کێشەوە وەک پڕ کردنەوەی دەروونی ئەو هەڵکەوتەی هەبێ، ئایا بەرهەمەکانی بابەتی تایبەتی پێشکەش دەکەن یان هاندەرن؟ ئەگەر تەنیا هاندەرێک پێشکەش بکەن لەم حاڵەتەدا زۆر زەحمەتە ئەو نووسەرە لە هەموو ئەو کەسانەی بیر دەکەنەوە و تێ دەفکرن جیا بکرێتەوە... تاد و کۆمەڵێک پرسیاری دیکە.

ڕوانینی فرۆیدیش لەم بارەیەوە بە تەواوی دیار نییە، هەڵبەت لە چاو هەندێ لە هاوڕێیانی خۆی وەک کارل گوستاف یۆنگ و ڕانک. فرۆید زانایەکی گەورە و مەزنی نەمساوی بوو، شەوقێکی مەزنی بۆ ئەدەبی ئەڵمانی هەبوو. بێجگە لەمەش لە ناو ئەدەب و هونەر پەنجەی لەسەر هەندێ لە مەزندە و دیاردەی تایبەتی دانا کە ڕوانینی ئەو پیشان دەدەن، بەتایبەتی لە ڕۆمانی «برایانی کارامازۆف» و بەرهەمەکانی گۆتەدا.

فرۆید، دانەر (شاعیر و نووسەر و هونەرمەند) وەک نەخۆشێکی بە ئاگا دادەنێ و کارە هونەرییەکانیان مۆتیڤی بەردەوامییان پێدەدا. لە ڕوانگەی فرۆیدەوە شاعیر و هونەرمەند «... مرۆڤێکن پڕن لە هاندەر و تەندانسی زۆر بەهێز، دەیانەوێ شەرافەتمەندی و هێز و دەستەڵات و سامان و شکۆمەندی و خۆشەویستی ژنان بەدەست بهێنن، بەڵام ئەوان (هونەرمەندان و شاعیر و نووسەران) هیچ هۆکارێکیان لەبەر دەستدا نییە ئەمانەی پێ بەدەست بهێنن، لەبەر ئەوە وەک هەموو کەسێکی برسی یان تێنوو (بە مانا گشتییەکەی) ڕوو لە واقیع وەردەگێڕن و هەموو بەرژەوەندی و لیبیدۆی خۆشییان بۆ داهێنان و ژیان و ئەندێشە تەرخان دەکەن، ئەمەش بە ئاسانی بەرەو جیهانی نەخۆشی دەمارگیرییان دەبا. بەم جۆرە هونەرمەند و شاعیران ڕێگای واقیع تەی دەکەن و دەیدۆزنەوە. ئەوان دەستەڵاتێکی ئەفسووناوییان هەیە لە گۆڕینی کەرستەی بەردەستیان کە بەشێوەیەکی زۆر دڵسۆزانە بتوانێ نوێنەرایەتی ئەو ئەندێشەیە بکا کە لە نائاگایی ئەواندا هەیە.

لە لایەکی دیکەوە وەک گومان خستنە سەر ئەم ڕوانینانەی فرۆید، زۆر لە زانایان و ڕەخنەگران، بەتایبەتی لە سەرەتای سەدەی بیستەم، لەگەڵ ئەوە بوون کە دەبێ سەرلەنوێ تیۆری فرۆید لەبارەی دەمارگیری دەروونی لە پێوەندی بەداهێنانی ئەدەبی و هونەری لە ڕوانگەی مارکسیزم و ئەنترۆپۆلۆژی بخوێندرێتەوە.

بە گوێرەی تیۆری فرۆید کە هونەر و ئەدەب بە جۆرێک لە دەمارگیری دەروونی دادەنێ، ئەمەش کێشەیەکی تایبەت بە ئەندێشە دروست دەکا، بەم پێیە شاعیر یان ڕۆماننووس، وەک منداڵێک دێتە بەرچاو کە یاری بە شتەکانی بکا، بەو مانایەی، جیهانێک دروست دەکا کە سەر بە ئەزموونی تایبەتی خۆیەتی تا ئەو ڕادەیەی ئەم دروستکردنە وەک وەڵامێک دەکەوێتەوە بۆ حەز و ئارەزووەکانی، یانیش تا ئەو دەمەی دەگاتە ئەو ئاستەی وێنەیەکی تایبەت بۆ خۆی و لەسەر خۆی دروست دەبێ، بە جۆرێکی دیکە شاعیر و ڕۆماننووس بە کەسێک دەچێ کە ئازاری وڕێنە و خۆ خواردنەوەی هەبێ و جیهانی واقیعی و خەیاڵی تێکەڵی یەکتر بکا.

لە ئەنجامی ئەم تێکەڵ کردنەی واقیع و جیهانی نا واقیعی، زۆر لە ڕۆماننووسەکان گەیشتوونەتە ئەو حاڵەتەی بڵێن پاڵەوانی ڕۆمان و چیرۆکەکانی خۆمان بینیوە، لەمانە وەک دیکنز کە زۆر جار دەیگوت من پاڵەوانەکانی خۆم بینیوە و هەندێ جاریش بەرەو ڕاستە ڕێگای ڕووداوەکان منیان ئاراستە کردووە.

تۆماس ستێرنز ئیلیەت کە لە زوویێکەوە گرینگی بەم لایەنە داوە، بەتایبەتی لە بارەی پێوەندی شاعیر و جێگای ئەو، ڕوانینی هەیە، ئەو دەڵێ شاعیر لە یەک کاتدا زۆر دواکەوتووە و زۆریش شارستانە، ئەمەش وەک کاریێکتەرێکی دەروونی لە لای ئەوانی دیکە نییە. دەربارەی پێوەندی قوتابخانەی سومبۆلی و هەستی دەروونی سەرەتایی کە لەلایەن Cailleit و Bede کاری لەسەر کراوە و ئیلیەت وەک سەرچاوەیەک بە کاری دەهێنێ بۆ پشت ئەستوورکردنی ڕوانینەکانی خۆی، دەڵێ: هەستی پێش لۆژیکی (Prelogique) واتە ئەو هەستەی هێشتا نەگەیشتووە بە ئاستی لۆژیک و ئەقڵ، ئەم حاڵەتە لە لای مرۆڤی شارستانی هەستی پێدەکرێ و هەیە، بەڵام لە لای شاعیرەکان زۆرترە.

یەکێ لە تیۆر و خوێندنەوە پڕ بایەخەکان، کە لەم ڕووەوە کاریگەری و گرینگییەکی زۆری هەبووە لە خوێندنەوە و لێکدانەوەی ئەدەب و هونەر و داهێنان لەم بارەیەوە، ڕوانین و خوێندنەوەی کارل گوستاف یۆنگە. یۆنگ لە بواری شیکردنەوەی دەروونی هاوڕێ و هاوکاری فرۆید بووە. ماوەیەکی زۆر بەیەکەوە کاریان کردووە و پاشان لە بواری پراکتیک و خوێندنەوەی دەروونی و شیکردنەوەی دەروونی لێک دوورکەوتوونەتەوە.

یۆنگ لەگەڵ ئەوەدایە ئاگایی و نائاگایی مرۆڤ کە پەیوەستە بە گشت سەردەمەکانی ڕابردووی مرۆڤ: سەردەمی ساوایی و منداڵی و هەرزەکاری، هەر هەمووی بە نائاگایی گەلەکی یان دەستەجەمعی Inconsient Collectif دەورە دراوە، بریتییە لەو نائاگاییەی کە ڕابردووی تاک و کۆمەڵانی خەڵک دەگرێتەوە، لە ڕووی ڕەگەز و نەژاد و بنچینەوە بگرە تا دەگاتە کولتووری هاوبەش و سەردەمی پێش مرۆڤایەتی. ناوەرۆکی ئەم نائاگاییە گەلەکییە لە ڕێگای ویراسەوە (بۆماوەیی) سەمبۆل و پێکهاتووەکانی لە نەوەیەکەوە دەگوازرێتەوە بۆ نەوەیەکی دیکە. نائاگایی هەر تاکێک لە هەر کۆمەڵێک دەیگری، نموونەیەکی بچووکی نائاگایی و ڕابردووی ئەو کۆمەڵەیە. بۆ ئەوەی ڕوانینەکانی یۆنگ زۆر بە سادەیی نەکەوێتەوە، دەبێ بڵێین تیۆری یۆنگ بریتییە لە جۆرێک لە شیکردنەوەی دەروونی زۆر خەست. لە لای ئەو چوار کۆڵەگە هەیە کە جۆری شیکردنەوەی دەروونی خۆی لەسەر دامەزراندووە، ئەمانەش بریتین لە: عاتیفە Sentiment، مەزەندە Intuition، هەستیاری یان هەستکردن Sensation، بیر و بیرکردنەوە pensee. ئەمانەش هەریەکەیان لە لای خۆیانەوە بۆ دوو حاڵەت دابەش دەبن کە پێیان دەگوترێ: کراوە یان واڵا Ex-troverti، داخراو Introverti. دەشێ ئەم کرانەوە و داخراوەیە بە مرۆڤی بێ شەرم و شەرمن بچووێنین، بەڵام ئەمە تارادەیەک سادەکردنەوەی ڕووانینەکانی ئەوە. بۆ نموونە هەموو نووسەر و هونەرمەندێک ناکەونە ناو خانەی (مەزەندەیی و کراوە یان داخراو) یان ناو خانەی (بیر و بیرکردنەوەی کراوەیی) ئیتر بەم جۆرە دەکرێ بە پێی خشتەیەک جۆر و هەڵکەوتی شاعیر و نووسەر و هونەرمەند و هزرڤان دیاری بکەین.

لە لایەکی دیکەوە، یۆنگ پەنجەنومای ئەو حاڵەتەش دەکا کە هەندێ شاعیر و نووسەر و هونەرمەند کەسایەتی خۆیان دەخەنە ناو بەرهەم و داهێنانەکانیان، هەندێکی دیکە (ئەنتی یان دژە کەسایەتی) خۆیان دەکەنە سەرچاوەی داهێنانەکانیان.

کەواتە کەسایەتی و جۆری دەروونی داهێنەران هەمووی بە یەکتری ناچێ و لەم ڕووەوە هیچ پێکچوونێکی جەوهەری نییە، ئەگەر لە لای کۆلریج و شیللی و بۆدلێر و ئالان پۆ ڕوخسارێکی ڕۆمانتیکی وەک جەوهەری کەسایەتی زاڵ بێ، لەم حاڵەتەدا دەبێ بیر لەوەش بکەینەوە کە شاعیران و نووسەران هەن بە پێچەوانەن وەک: ڕاسین، میلتن، گۆتە، ژان ئۆستن... تاد.

دەشێ بە جۆرێکی دیکە لە ڕێگای جۆری ئەدەبی خۆی کەسایەتی و دەروونی شاعیران و نووسەران و هونەرمەندان دیاری بکەین: وەک شاعیرانی لیریک و ڕۆمانتیک لە لایەک کە زۆر شت کۆیان دەکاتەوە، شاعیرانی ئێپیک و دراماتیک لە لایەکی دیکە کە لەمەی سەرەوە جیاوازن. لەم بارەیەوە نووسەری ئەڵمانی کرێشمەر، شاعیران و ڕۆماننووسەکان لێک جیا دەکاتەوە، کە لە ناو ئەمانەی یەکەم هەیانە بە لای شیزۆفرێنیدا دەشکێتەوە، هەیە کاریێکتەرێکی هەیە زوو زوو هەڵدەچێ و زیاتر لە مرۆڤی تەمەلوکی و مەراقدارەوە نزیکە، ئەمانەش زۆر خاسییەت لە خۆیان دەگرن پێش هەموو شتێک وەک پەیامبەرێک تەماشای خۆیان دەکەن، کە تەواو پێچەوانەی ئەو جۆرە نووسەر و شاعیرانەن کە

وەک کرێکار گەشەیان کردووە و فێربوونە و خاوەن بەهرەن و هەست بە بەرپرسیاری دەکەن. ئەمانەش بە شێوەیەکی لا بەلا تەمەلوک و مەراقدارن. ئەم جۆرە شاعیر و نووسەرانە لەناو هەموو ئەدەبیاتێکدا دەدۆزرێنەوە.

ئەم دووانەش (تەمەلوک و مەراقدار) و (کرێکار) یان کارگەر، وەک دوو خاسییەت یەک شوێن بۆ ئەوەی دیکە چۆڵ ناکا، دەشێ لە یەک کاتدا لە ناو شاعیر و نووسەردا هەبێ، وەک لە جۆری نووسەرانی وەک: میلتن، جیمس، ئیلیەت، شکسپیر، دەستەیەڤسکی، ئالان پۆ... تاد. ئەمانە بە بەهرە و ئاگاییەکی وردەوە درێژەیان بە داهێنانی خۆیان داوە.

یەکێ لەو ڕوانین و لێکدانەوە نوێیانەی کە لەم بارەیەوە هەیە، ڕوانین و خوێندنەوەی نیتشەیە کە لە کتێبی (لەدایک بوونی تراژیدی) باسی دەکا کە لە ساڵی ١٨٧٢ بڵاوبۆتەوە. نیتشە باس لە دوو سەبەبی دژ بەیەک دەکا کە بەرامبەر یەکن و لێک جیاوازن. ئەمەش خۆی لە ئەپۆلۆن و دیۆنیزیۆس دا دەبینێتەوە، کە بریتین لە دوو خوداوەندی هونەری گریکی کۆن. ئەم دووانەش لە ڕووی جۆر و فۆرمەوە لێک جیاوازن، یەکەمیان پێوەندی بە هونەری پەیکەرسازییەوە هەیە و دووەمیان هونەری مۆزیک. بە پێی ڕوانینی نیتشە ئەمەش دوو حاڵەتی دەروونی لێک جیا پیشان دەدا، وەک حاڵەتی دەروونی خەون یان ئەوەی لە خەوندا هەیە و وەک ئەوە، لەگەڵ حاڵەتی سەرخۆشی و مەستی خەست کە ببێتە سەرچاوەی چێژێکی لەبن نەهاتوو.

سەرەنجام بە پێی لێکدانەوەکان و پراکتیک کردن، تەواوی شاعیران و نووسەران و هونەرمەندان لە ڕووی دەروونییەوە، لە نێوان ئەم حاڵەتەدا دەگیرسێنەوە و هەریەکەی بەلایەکدا دەکەوێتەوە. ئەمەش تارادەیەک بەو ڕوانین و دابەشکردنەی سەرەوەی کریشمەر دەچێ کە جیاوازی لە نێوان دوو حاڵەت دەکا کە بە (تەمەلوکی - Possede) و (کرێکاران یان کارگەر) ناسراوە.

پێ دەچێ دەروونشیکاری فەرەنسی ڕیبۆ - Ribot، ڕوانینەکانی خۆی بۆ دیاری کردنی جۆری دەروونی شاعیران و نووسەران لە نیتشە وەرگرتبێ ئەگەرچی ئەو ڕاستەوخۆ باسی ئەم لایەنە ناکا.

بە ڕای ئەو، شاعیران و نووسەران سەر بە دوو ئەندێشەی جیاوازن. یەکەمیان بریتییە لە جۆری (توند و نەرم - Plastique) دووەمیان جۆر (خاو - -Difflu ents)ە. یەکەمیان سەر بە ئەندێشەیەکن لایەنی بینین تێیدا زاڵە سەر بە چاودێری کردنی جیهانی دەرەوەن. هەرچی دووەمیانە لایەنی بیستن و ڕەمز تێیدا زاڵە و ئەو شاعیرانە زیاتر دەگرێتەوە کە ڕەمزین، هەروەها ئەو نووسەرانەش دەگرێتەوە کە چیرۆک و هەقایەت و داستانی خەیاڵی دەگێڕنەوە. ئەمانە ڕاستەوخۆ جیهانیان لە عاتیفە و هەڵچوونی خۆیان سەرچاوە دەگرێ و بەرەو دەرەوە فڕێی دەدەنەوە. بێ شک ئیلیەت دەبێ سوودی لە ڕیبۆ وەرگرتبێ کە باس لە (ئەندێشەی بینراو) و (ئەندێشەی بیستراو) دەکا، بە ڕای ئەو دانتێ شاعیرێکە سەر بە یەکەمیانە، بەڵام میلتن سەر بە هی دووەمیانە.

(دانتێ شاعیرێکی ئیتاڵییە و خاوەنی داستانی کۆمیدیای خوداییە، میلتن-یش شاعیرێکی گەورەی ئینگلیزە خاوەنی داستانی بەهەشتی بزربوو-ە).

یەکێکی دیکە لە تیۆر و خوێندنەوە بەرچاوەکان بۆ پێوەندی نێوان شیکردنەوەی دەروونی و داهێنانی ئەدەبی و هونەری، بریتییە لە تیۆر و ڕوانینەکانی نووسەری ڕۆمانی: ل. ڕوسو L. Rusu، ئەو لە نێوان سێ جۆر هونەرمەند جیاوازی دەکا کە ئەمانەن: جۆری دڵگیر، مەبەست لەمە ئەو جۆرە شاعیر و هونەرمەندانەن کە لە بنچینەی ئەندێشەی هونەرییان شادی و عەفەوییەت و ڕەوانی و سادەیی دەبینرێ، جۆری دووەم: بریتییە لە شێت و ئەنارشی (فوضوي)، جۆری سێیەم: شێتی هاوسەنگ. بە ڕای ڕوسو، لە نێوان ئەندێشەی شادی و شێتی سەنتێزێک هەیە کە هاوسەنگی دروست دەکا. ئەمەش خۆی لەو نووسەرانە دەبینێتەوە کە دەگەنە دوا پلەی داهێنان وەک: گۆتە، دانتێ، شیکسپیر، بەلزاک، دیکنز، دەستەیەڤسکی و تۆلستۆی.

بە پێچەوانەوە فەیلەسووف و نووسەری ئیتاڵی: بەنەدیتۆ کرۆچە - B. Croce، لەگەڵ ئەم جۆرە دابەش کردن و پۆلێن کردنانە نییە. لە لای ئەو سترەکتوری دەروونی شاعیر و هۆنینەوەی شیعر بە هەموو دەربڕین و دەستەواژە و بەکارهێنانێکی زمان، دەبێ گرینگی پێ بدرێ، ئەو لەم بارەیەوە لەگەڵ نووسەران و ڕەخنەگران یەک ناگرێتەوە، پێی وایە لە بنیاتی هەموو نووسینێکی

ئەدەبی و کاری هونەری مەزەندەیەکی ئێستێتیکی هەیە.

لە لایەکی دیکەوە، مەسەلەی (سروش و ئیلهام) زۆر خوێندنەوەی بۆ کراوە، بەو مانایەی پێوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە نائاگاییی لە داهێنانی ئەدەبی و هونەرییەوە هەیە، ئەمەش بە درێژایی مێژوو بە زۆر شێوە لێکدراونەتەوە، لە گشت ئایینەکانی یەکتاپەرستی وەک وەحی و گیانێکی پیرۆز باس کراوە، بەو مانایەی هێزی پێغەمبەرانی لە پشت بووە، لە کۆمەڵە دواکەوتووەکان، ڕەمز و کەرستە پەرستراوەکان و تۆتەمی تایبەتی لە پشت بووە، بەڵام ئەمڕۆ سرووش و ئیلهام هەڵکەوتێکی دیکەی هەیە و لەم هەموو مێژووە دابڕاوە و زیاتر وەک جۆرێک لە چالاکی و تا ڕادەیەکیش وەک چالاکییەکی خۆرسک و عەفەوی دێتە بەرچاو.

خاڵێکی دیکە کە ڕەخنە و شیکردنەوەی دەروونی گرینگی پێداوە، بریتییە لە هاندەرەکانی نووسین و داهێنان، ئەمەش واتە پراکتیک کردنی میتۆدێکی دیاری کراوی نووسین، هەڵبەت ئەمەش مێژوویەکی دوور و درێژی هەیە و بە ناو مەراسیمە ئایینییەکانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا شۆڕ دەبێتەوە، بەو مانایەی هەڵبژاردنی شوێن و کاتی گونجاو هەن لەگەڵ نائاگایی و ڕوحانییەت و بیرکردنەوە دەگونجێن و هاندەرێکن بۆ دروست بوونی ئاووهەوایەکی گونجاو بۆ نووسین. لە ناو ئەدەبیات کەرستەیەکی زۆری لەم جۆرە هەیە، وەک گوایە: شیللەری شاعیری گەورەی ئەڵمان هەمیشە سێوێکی بۆگەن و ڕزیوی لە ناو چەکمەجەی مێزەکەی داناوە و لە کاتی نووسین هێناویەتییە پێش خۆی. گوایە بەلزاک جلوبەرگی فەقێ ئایینییەکانی پۆشیوە ئینجا نووسیویەتی، پروست و مارک توین شێوەی بیرکردنەوەیان ئاسۆیی بووە، بەو مانایەی هەردەم لەسەر تەختی نووستن نووسیویانە. هەندێکی دیکە پێویستییان بە تەنیایی و بێ دەنگی هەبووە. هەندێکی دیکە بە پێچەوانەوە لە ناو قاوەخانە و قەرەباڵغی نووسیویانە. هەندێکی دیکە بە درێژایی شەو نووسیویانە و بە ڕۆژ خەوتوونە، بەو مانایەی شەو مۆڵگەی هەستی ڕۆمانسی و تەنیاییە و لە شەودا نائاگایی دەتەقێتەوە و بەهرەکانی نووسەر و شاعیر و هونەرمەند دەردەکەوێ. یەکێکی وەکو وردس وۆرث بەیانییان بە تایبەتی لە بەرەبەیانان نووسیویەتی، بەو مانایەی بەرەبەیانان دنیا فێنکە و سەردەمی منداڵییە و لەوێوە گشت هاندەرەکان دەتەقنەوە و تەشقیان دەشکێ، ئەمەش سەرچاوەی نووسین و خەیاڵی بە پێز و جوانە. هەشبووە تەواو لەگەڵ ئەم هەموو هەڵکەوتە ناکۆک بووە، وەک: ساموێل جۆنسۆن، کە دەیگوت مرۆڤ ئەگەر بیەوێ و مەبەستی بێ و شێلگیر بێ هەموو کاتێک دەتوانێ بنووسێ.

هەموو ئەو تیۆرانەی لێرە باسمان کردن، بریتین لە زەخیرە و کەرستەی شیکردنەوەی دەروونی و تایبەتن بە شاعیران و نووسەران و هونەرمەندان. هەڵبەت دەکرێ بە پێی ئەم ڕوانینانە شوێنێکی گونجاو لە ناو نەخشەی دەروونی، یان لە ناو خشتەی دەروونی بۆ شاعیران و نووسەران دیاری بکەین کە بگونجێ لەگەڵ جۆری بیرکردنەوە و نائاگایی و ئاگایی ئەوان. لەم هەوڵەدا، دەروونشیکار دەبێ پشت بە نووسین و بەرهەمەکانیان ببەستێ، ئەمەش کەرستە و دۆکیومەنتێ بۆ گەیشتن بە ئەنجامێک. دیسان ئەم خاڵە نابێتە پێوەر و میتۆدێکی ڕەخنەیی کە کارەکە لە ڕووی هونەری ئەدەبییەوە هەڵسەنگێنێ یان حوکمی لەسەر بدا، ئەمەیان نوختەیەکی لێکدانەوەی دیکەی دەوێ.

بە گشتی شیکردنەوەی دەروونی لە لای هەندێ لە شاعیران و نووسەران و هونەرمەندان هۆکارێکە بۆ تێگەیشتن لە واقیع و سەرنجدانی دەرەوە، دۆزینەوەی ڕێگای ڕاستگرتن کە تا ئەو کاتە کەس پێیدا نەڕۆیشتووە. لە ناو کاری ئەدەبی و هونەری هەقیقەتی دەروونی نابێتە نرخێکی هونەری و نرخێکی بەرزی شێواز و کارکردن، بە قەد ئەوەی ڕەهەند و مەودایەکە لەم کارە دەبێتەوە.

لێکدانەوەی هەندێ وشە:

ئاگایی – شعور – Conscient

نائاگایی – لاشعور – Inconscient

نائاگایی گەلەکی یان دەستەجەمعی – لاشعور جمعی – Inconscient

شیکردنەوەی دەروونی – التحلیل النفسي – Psychanalyse

دەروون شیکار – المحلل النفسي – Psychanalist

دەمارگیری – العصبیة – Nevrose

بنەماکانی هزری کۆمەڵایەتی

د. حەمید عەزیز
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلێژی ئاداب)

مێژووی سەرهەڵدان و گەشەکردن و پەرەسەندنی بیری کۆمەڵایەتی بە سەرەتایەکی گرنگی پەیدابوونی سۆسیۆلۆژی (زانستی کۆمەڵایەتی) دادەنرێ، ئەگەر ئۆگۆست کۆنت (١٧٩٨ - ١٨٥٧ز) لە فەرەنسای سەدەی نۆزدەیەم، ماوەیەک دوای هەڵگیرسانی شۆڕشی سەرتاپاگیری فەرەنسا، ساڵی لە دایک بوونی ئەم فەیلەسووفە، بەرامبەر بە زانستی فیزیک کە لە سروشت دەکۆڵێتەوە، سۆسیۆلۆژی (زانستی کۆمەڵایەتی) پشت ئەستوور بە ڕێبازی ئەزموونەکی بۆ لێکۆڵینەوەی کۆمەڵ دانابێت، ئەوە بێ سێ و دوو لێکردن بیری کۆمەڵایەتی ئەو بابەتەی بیروبۆچوون و ڕاو تێگەیشتنە بووە کە لە سەرەتای پەیدابوونی شارستانێتی مرۆڤەوە، ئەگەر بەشێوەیەکی کاڵ و کرچ و ناکامڵ و دەڵەمەییش بووبێ، لە ئارادابووە و بۆ ئەو هەوڵ و کۆششە کە کۆنت دوای شۆڕشی فەرەنسا کردوویەتی ڕێگای خۆش کردووە.

بیری (هزری) کۆمەڵایەتی وەک بابەتێکی سەرەتایی سۆسیۆلۆژی (زانستی کۆمەڵایەتی) لە نزیکەی سەدەی پێنجەمی پێش زایین لە یۆنان، وەک سەرچاوەکان باسی دەکەن، لە چوارچێوەیەکی پێشکەوتووتردا خەت و خاڵی داوە، بەڵام بەر لەو قۆناخە، وەک شوێنەوارناسان هەوڵیان داوە ساخی بکەنەوە لە کۆمەڵگا کۆنەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و دۆڵی نیل و ڕۆژهەڵاتی ئاسیادا بە گشتی و لە هەردوو کۆمەڵ و وڵاتی کۆنی میسر و بابل بەتایبەتی، چەند خاڵ و لایەن و بیروبۆچوون و پێکهاتەی جیاجیا بەدی کراوە و دەکرێ بە پشکێکی سەرەتایی نزیک لە بیری کۆمەڵایەتی دابنرێت، ئەگەرچی

پەیڕەوی زانستییان تێدا بەدی ناکرێ و خاوەنێکی دیار و ناسراویان نییە، بۆیە دەکرێ بە تێکڕایی بوترێ کە ئەم پشکەی بیروهزرە کۆمەڵایەتییە سەرجەمی مرۆڤایەتی بە توێژ و چین و کۆڕ و کۆمەڵە جیاجیا و جۆربەجۆرەکانییەوە هەمە چەشنە بەشداری لەم ئەرکە کۆمەڵایەتییە کردووە.

ڕاستییەکی گومان هەڵنەگرە کە بوونی کۆمەڵایەتی مرۆڤ بە بوونی تاکەکەسانەوە بەندە کە سەرەتای خێزان و بنەماڵەی لێ پێکهاتووە و خێزانیش لە خۆیدا ئەو ئۆرگان و یەکەیە، ئەو کاکڵە و پوختەیە بووە کە دامەزراوی کۆمەڵێ مرۆڤی دروست کردووە و لێوەی پەیدابووە.

ئەگەر پێوەندییەکی دەستیاوی کاریگەرانە لە نێوان مرۆڤدا، کە بوونەوەرێکی تایبەتمەندی ژیرەکییە و لەناو خێزان و کۆمەڵدا هەبێت، ئەوە لە لایەکەی تریەوە ئەو مرۆڤ و خێزان و کۆمەڵە بە چەند بەند و پێوەندییەکی هەمە چەشنە بە ژینگە و دەوروبەر و کەشوهەوا و زەمینەی جوگرافی ناوچەکەیانەوە بەندن و بەشێوەیەکی بەرامبەر کار لە یەکتری دەکەن و کاریان تێکراوە. بۆیە دوور ناڕۆین ئەگەر بڵێین هەردوو کۆمەڵی کۆنی دۆڵی نیل و بابل نموونەیەکن تاڕادەیەکی فرە و بەرچاو ڕەوشی ئایینی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی سەردەمی خۆیان دەردەخەن. بێگومان ژینگە و دەوروبەر بە کەشوهەوای جوگرافییەوە لەلای خۆیانەوە و لە چوارچێوەیەکی تایبەتی دیاریکراو و سنووردارادا دەگۆڕێن و ئەم گۆڕانە تاڕادەیەکی بەرچاو و هەست پێکراو لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و بیروئەندێشە و هزر و داب و دەستوور و ڕێوشوێنی ژیانی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و لە هەڵسوکەوتی ڕۆژانەی مرۆڤیشدا ڕەنگ دەداتەوە و سەرنج بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ. هەر بۆیە تاڕادەیەکی بەرچاو جیاوازیی فرە ڕەنگی هەست پێکراو و ورووژێنەر لە نێوان ئۆرگان و پێکهاتە و بیروهزر و ڕەوشی کۆمەڵایەتی هەردوو کۆمەڵی کۆنی میسر و بابل بەرچاو دەکەوێ و دەبینرێ.

ڕێژیم و سیستەمی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕەوشی ئایین وڵاتی نێوان هەردوو ئاوی دیجلە و فورات (Mesopotamien) لە زۆر لایەن و بابەتدا لە ڕێژیم و سیستەمی فرە ڕەنگی کۆمەڵ و ناوچەی دۆڵی نیل (میسری ئێستا) جیاواز بووە.

ڕاستە بواری ئەگەر و گومان نادرێ، کە هەردوو شارستانییەتی ئەم دوو دەڤەرە لە چوارچێوە و باوەشی ئایینیدا پێگەیشتوون و گەشەیان کردووە و هاتوونەتە بەر، بەڵام ئایینەکە ئەوەندە سەرتاپاگیر بووە و بە جۆرێک ڕەنگ و ڕوخساری کۆمەڵی ڕشتووە و ڕەگی داکوتاوە بەهیچ شێوەیەک بزووتنەوەی بیر، ئیتر هەر ناوەرۆکێکی هەبووبێ -لە ئایین بەدەر- نەیتوانیوە سنووری ئەو پێکهاتە سەخت و سەرتاپاگیرەی ئایینەکە ببەزێنێ و ئەو پەرەیە بستێنێ کە لە کەشوهەوای سەربەستی و ئازادیدا ڕوودەدات، ئەم ڕاستییە لەوە کەم ناکاتەوە هەر شارستانییە تایبەتمەندی خۆی هەبووە و لەوی تر جیاواز بووە.

لە کاتێکدا شای میسر (ئەگەر بشێ ئەم ناوە بۆ فیرعەون بەکار بهێنین) خۆی بە خواوەند داناوە و بە کردەوە هەوڵی داوە -ئیتر بە ڕێگا و شێوازی ماددی یاخود هزری بووبێ- ئەم بۆچوونەی خۆی جێبەجێ و جێگیر بکات و بڕوای خەڵک بۆ لای خۆی ڕابکێشێ، ئەوانی شای بابل و دۆڵی دیجلە و فورات وەک ناوەند و ناوبژیکارێکی نێوان زەوی و ئاسمان، نیمچە خواوەند و نیمچە مرۆڤ خۆی نیشانداوە و نواندووە. ئەم دوو هەڵوێستە کە دەکرێ وەک دوو دیاردەی ئایینی دابنرێن بە ڕوون و ئاشکرایی لە ژیانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتیدا ڕەنگیان داوەتەوە و کارێکی مەزنیان لە چۆنێتی و سروشتی حوکمڕانی کۆمەڵ و ژیان و هزری کۆمەڵایەتیدا کردووە. ئەمەش بۆتە مایەی ئەوەی کۆمەڵگای میسر (دۆڵی نیل) لە کار و بڕیار و فرمانەکانیدا خەسڵەتێکی تاکڕەوی، توندڕەوی (١)، سەرتاپاگیرانەی هەبێت. کەچی ئەم جۆرە گۆڕانە لە پلەوپایەی شایە نیمچە خواوەندەکەی بابلدا بە جۆرێکی تر ڕەنگی داوەتەوە، کۆمەڵی بابلی ئەوسا لە بڕیار و نەریت و هزر و بەها کۆمەڵایەتییەکانیدا، لە چاو دۆڵی نیل، جۆرە فرە ڕەنگی و کراوەیی کۆمەڵایەتییەک نیشان دەدات، نیشاندانێک لە ڕوانگە و جیهانبینی ڕەوشی ئایینی و بگرە کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمەوە سەرنج بدرێت.

ئەگەر مرۆڤ بیەوێ، بە چاوی ڕەخنەگرانە بابەتی بیر و هزری کۆمەڵایەتی ئەو دوو شارستانیەتە، سەرەڕای

لەبەرچاوگرتنی تایبەتمەندی هەردوو لایەن و کاڵوکرچی بابەتەکە ئەوە دەکرێ بوترێ کۆمەڵی بابل لە سنوورێکی دیاریکراودا -نەک بە واتا و مانای ئەم سەردەمە- کراوەتر و جۆرە فرە ڕەنگییەکی هەست پێکراوی دەرخستووە، بەڵام لە کۆمەڵگاکەی تردا، لە دۆڵی نیل مەڵبەندی هەرەمە نەمرەکان، یەک ڕەنگی و داخراوییەکی سەرنج ڕاکێش هەست پێدەکرێت.

بەپێی سەرچاوە مێژووییەکان و لێکدانەوەی شوێنەوارناسان لە دۆڵی نیلی میسری کۆندا، لە چوارچێوە و سایەی ئایینێدا جۆرە شارستانیەتێک، ڕێژیمی فەرمانڕەوا و سیستەم و دەزگای حوکم و بەڕێوەبردنی کۆمەڵ هەبووە و پەرەیان سەندووە. حوکمڕانی کردنەکە وەک بەڵگە و قەواڵەکان دەیارنخستووە، پێداویستییەک بووە لە بارودۆخ و لە باوەشی هەلومەرجی ژیانی کۆمەڵایەتی سەردەمی خۆیەوە کەوتۆتەوە و وردە وردە لە چوارچێوە و جوغز و سنوورێکی دیاریکراودا بووە بە دیاردەیەکی بەرچاوی کۆمەڵایەتی کە تایبەتمەندی ئەوسای میللەتی فرەڕەنگی میسری کۆنی دەرخستووە و تۆمار کردووە.

لە سایە و سێبەری ئەم ڕەوش و بارودۆخە ئایینی و سیاسی و کۆمەڵایەتییەدا خێزانیش لەلای خۆیەوە وەک سیستەم و ئۆرگانێکی ڕێکوپێکی کۆمەڵایەتی پەیدابووە و خەت و خاڵی داوە، تارادەیەکیش گۆڕانی بەسەردا هاتووە پەرەی سەندووە و گەشەی کردووە.

پشت ئەستوور بەو دەق و تێکست و سواڵەتانەی دۆزراونەتەوە و شوێنەوارناسان گرێ کوێرەکانیان کردوونەتەوە و بە شێوازی زانستیانە لێکیان داونەتەوە، لەلایەنی بیروبۆچوون و هزری کۆمەڵایەتییەوە بایەخ بە ژنهێنانی پێشوەخت و پێکهێنانی خێزان دراوە. (٢) هەر لەم بارەیەوە لە دەقێکدا هاتووە کە مرۆڤی دانا ئەو کەسەیە کە هەر زوو خێرا لە سەردەمی لاوێتیدا ژن بهێنێ، بۆ ئەوەی دەستبەجێ، بۆ ئەوەی هەر زوو کوڕی ببێ و ببێ بە باوک، باشترین شتێک لە ژیان و بووندا وەک تێکستەکە وتوویەتی، ئەوەیە کە مرۆڤ ماڵ و حاڵی تایبەتی خۆی و خانەوادە و خێزانی هەبێت.

ئەم قسەی کە پتر لەسەر شێوەی پەند و ئامۆژگارییە لە تاقیکردنەوەی ژیانی ڕۆژانەوە کەوتۆتەوە هیچ جۆرە شیکردنەوەیەکی ژیرەکیی و تیۆرییانەی تێدا هەست پێ ناکرێت، بایەخی کۆمەڵایەتی خێزان کە ئۆرگان و ڕێکخراوێکی کۆمەڵایەتییە و ڕۆڵی گرنگی پەروەردە و پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی منداڵ و ساوا و زارۆ بە ئاشکرا دەردەبڕێت. هەروەها دەریدەخات کە باوک و نێرینە لە ژیانی ڕۆژانەی خێزاندا ڕۆڵی سەرەکییان هەبووە و بە چاوێکی جیاواز لە چاو ژن و کچ سەیرکراون. جگە لە خێزان، پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی لەلای خۆیەوە وەک ئەرکی سەرشانی خێزان و پرۆسەیەکی پەروەردەکردن تاڕادەییەک لەلای خۆیەوە پەرەسەندووە و پێشکەوتوو بووە. بەپێی تێکستێک کە لە زمانی دانا و ژیری ئەو سەردەمە پتاپتاح حوتب گێڕدراوەتەوە وتوویەتی:

«ئەگەر مرۆڤێکی ژیر بیت، دەبێ کوڕێکت هەبێت و
پەروەردەی بکەیت و پێی بگەینی چونکە ئەمە کارێکە
خواوەند پێی خۆشە و دڵی پێی خۆش دەبێت، خۆ
ئەگەر ڕۆڵەکەت، کوڕیەکەت، ڕێگای تۆی
گرتە بەر هەرچی چاکە هەیە و لە دەستت دێت بۆی بکە
چونکە ئەو جگەرگۆشەی تۆیە، لە خوێن و گۆشتی
تۆ دروست بووە، بەشێکە لە نەفس و گیانت.
بەڵام ئەگەر لاساری کرد و لە ڕێگای تۆ لای دا
بە لێدان جارێکی تر بیهێنەوە سەر ڕێگای
ڕاست، لە هەڤاڵ و هاوڕێی خراپ و چەوت
دووری بخەرەوە بۆ ئەوەی بەدکار دەرنەچێت،
ئەوی پەیرەوی ئامۆژگاری ڕێگا نیشاندەرێک
بکات سەرگەردان نابێت (٣)

ناوەرۆکی ئەم تێکستە، لە قەباڵە و بەڵگەنامەیەک دەچێ، دەکرێ لە چوارچێوەی بابەتی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی و بیری سۆسیۆلۆژیدا بە دەستوور و ڕێ نیشاندەرێکی کردار و ڕەفتاری کۆمەڵایەتی مرۆڤی سەردەمی خۆی دابنرێت، چونکە بەڕاشکاوییەکی ئەگەر هەڵنەگرتوو ئامۆژگاریی کەسایەتی و ڕێنمایی کردار و چۆنێتی ڕێکخستنی ژیانی خێزان و پێوەندی ئەندامانی ئەم ڕێکخراوە بەیەکەوە لە چوارچێوەی کاروباری کۆمەڵایەتی سەردەمی خۆی تۆمار دەکات.

وەک دیار و ئاشکرایە پێداویستی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤ ئەگەر بە چاوی تاکەکەس سەرنجی بدرێت سنووردارە و بە تەنیا خۆی یارمەتی و کۆمەکی کەسانی تری کۆمەڵ کە هەموویان پێکەوە بنەما و پێکهاتەی

ڕێکخراوی کۆمەڵ Society پێک دەهێنن. هیچ کاتێک مرۆڤی توانا لە سنووربەدر، مرۆڤی کامڵ و تەواو و بێ کەموکوڕی نەبووە و لەمەولاش نابێ، توانای لەلای خۆیەوە تاڕادەیەک بڕ دەکات و سنووردارە، بۆیە هیچ کەسێک نییە بتوانێ خۆی بە تەنیا هەموو پێداویستییە جۆربەجۆرەکانی ژیانی ڕۆژانەی دابین بکات، بۆیە کەوابوو، بنەما و بنەڕەتی پەیدابوونی کۆمەڵ ئەو پێداویستییە ئابووری و کۆمەڵایەتی و خزمەتگوزارییانەی نێوان ئەندامانی کۆمەڵ و تاکەکەسان بووە کە هیچ کاتێک و هیچ کەسێک نەیتوانیوە لێیان بێ خەم و بێ نیاز و دەستەبەرداریان بێت.

وەک ئەم هۆکارە هاندەری پەیدابوونی تاقم و کۆمەڵە و کۆمەڵ بووە، ئەوە دیسانەوە، لەلایەکی تریەوە، هۆیەکی بنەڕەتی ئەو دەزگا و دامەزراوە ڕێکخەرە بووە کە بە دەوڵەت ناونراوە و ناودەبرێت. ئەرکی سەرشانی تاکەکەسان، دوای پەیدابوونی کۆمەڵ، جێبەجێ کردن و ڕاپەڕاندنی ئەو فرمان و ئیش و کاروبارانە بووە کە مەڵبەند و ناوەندی کۆمەڵایەتی خۆیان بەسەریدا سەپاندوون، جا چ بۆ خودی خۆیان یاخود بەرامبەر بە کەسانی تر کە ئەندام و هاوبەشی کۆمەڵەکەی ئەون.

هەر لێرەوە و لەم بۆچوون و هەڵسەنگاندنەوە، بایەخ و پلە و پایە و مەڵبەندی کۆمەڵایەتی تاکە کەسان بەو کاروپیشە و ئەرکەوە کە مرۆڤ لە کۆمەڵدا ڕایدەپەڕێنێ و جێبەجێی دەکات، بەندە و بگرە وەک بایەخێکی کار و کارکردن پێشکەش بە کۆمەڵ و ئەندامانی دەکات. ئەم ڕەوش و هەلومەرجە ڕێگایان بۆ پەیدابوونی ڕێکخراوی ئاڵۆز و فرە ئەرک و فرمان خۆشکردووە بۆ ئەوەی بە جۆر و شێوازی هێز و ئۆرگان و ڕێکخراوێک کە ئەوپەڕی فرەڕەنگ و ئاڵۆزە پارێزگاری نەزم و دیسپلین و ڕێکوپێکی کۆمەڵەکە بکات و باشترین ڕێگا بۆ ئاسانکردنی پرۆسە و کاری هاوکاری و کۆمەکی نێوان ئەندامانی کۆمەڵ کە پاشتر بە هاووڵاتی ناوبراون دەستەبەر ببێ و بۆ ئەوەی گۆڕینەوە و دەستیاویی و ئاڵوگۆڕکردنی خزمەتگوزاری نێوان تاکەکەسانی ئەندامانی نێو کۆمەڵ و دابینکردنی پێداویستییە گرنگەکانی ژیانی ڕۆژانەیان بە چاکترین ڕێگاو و شێواز سووک و ئاسان ببێت. (٤)

ئەگەر مرۆڤ بە وردی سەرنجی ئەو لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی شوێنەوارناسان و مێژووی کۆن، کە دەربارەی کۆمەڵی کۆنی دۆڵی نیل (میسر) لەبەردەستدان، بدات، جۆرە تایبەتمەندییەکی کۆمەڵایەتی و ئایینی و سیاسی سەرنجی ڕادەکێشی کە لە پێکهاتەی خێزان و بنەماڵە و تاقم و توێژ و کۆمەڵ و دەوڵەت و ڕێژیمی فەرمانڕەوا (واتە حوکمرانی کردن)دا ڕەنگی داوەتەوە و خۆی نواندووە و جێبەجێ کردووە. ئەو تایبەتمەندییە کە بریتی بووە لەوەی بڕوا و باوەڕی (عەقیدە و ئیمان) ئایینی بنەما و بنچینە و هەروەها بنج و بناوانی دامەزراوی کۆمەڵایەتی دەوڵەتی ئەوسای میسریان پێکهێناوە، هەر ئەم لایەن و دیاردەیە لە ڕەنگڕشتنی دوا نەخشە و خشت و چوارچێوەی ڕێژیمی فەرمانڕەوادا ڕۆڵی بنەڕەتیی گێڕاوە. بەڵگەیەک کە ئەم بۆچوونە پشت ڕاست دەکاتەوە ئەوەیە کە فیرعەونی میسر ئایینی کردووە بە بنەمای حوکمڕانییەکەی و دەوڵەتەکەشی بە هەموو پێکهاتە و ئۆرگان و ڕێکخراوەکانییەوە کاڵایەکی ئایین وەک بەرگ و سیپاڵ بەبەردا کراوە. بڕوای ئایینی ئەوەندە پتەو و جێگیر بووە و ئەوەندە ڕەگ و ڕیشەی لە ژیانی کۆمەڵایەتی تاکەکەسان و مرۆڤی ئەوسادا داکوتاوە ئەو قەناعەتە لە دڵ و ناخ و دەرووندا جێگیر بووە کە ڕازی کردنی خواوەند قوربانیدان یەکەم هەنگاو بوون بۆ دەستەبەربوونی بەختەوەریی مرۆڤ.

کۆمەڵی ئەوسای دەڤەری دۆڵی نیل (میسر) لە چەند پلەیەک پێکهاتووە کە وەک ئاست (لێڤل) ڕۆڵی کۆمەڵایەتی چین و گرووپ و تاقم و توێژەکانی دیار و دەستنیشان کردووە. بەپێی سەرچاوەکان -کە لە ژماردن نایەن- کار و پیشەی تاکەکەسان ئەو هۆکار و فاکتەرە بووە کە پلەوپایە و مەڵبەندی کۆمەڵایەتی تاکەکەسانی لە کۆمەڵدا دیار و دەستنیشان کردووە.

بۆ نموونە کۆمەڵی ئەوسای دۆڵی نیل وەک هەرەمێک لە سەرەوەشا بووە کە خۆی بە خواوەند داناوە، ئینجا دوای ئەو پیاوانی ئایینی (کاهین) و میرزا و کاربەدەستانی کۆشک و سەرا و لەژێر ئەمانەوە جەنگاوەر، جووتیار و کرێکار و کۆیلەکان هاتوون. (٥) بەم پێودانگە ئیتر دەکرێ لێرەدا، کە لە بابلیش تاڕادەیەک وابووە، دوو یەکە، دوو ئۆرگان یاخود دامەزراو و ڕێکخراو ناوبهێنرێن:

– ڕێکخراوی سیاسی و کۆمەڵایەتی کە بریتی بووە لە

شار.

– ڕێکخراو و یەکەی ئابووری و ئایینی کە بریتی بووە لە داو و دەزگا و دامەزراوەکانی پەرستگا (٦) و زەوی زار و موڵک و ماڵی شا کە خۆی بە خواوەند داناوە.

پشت ئەستوور بەوەی تا ئێستا وترا، دەکرێ مرۆڤ بڵێ کە سەرچاوەی بیری کۆمەڵایەتی وەک سەرەتایەکی ڕێگا خۆشکەر بۆ سۆسیۆلۆژی (زانستی کۆمەڵایەتی) هەر لە سەرەتاوە هەر سێک بابەتی ئایین و سیاسەت و ئاکار (ئەخلاق) بوون کە بابەتی ناوبراو لێی هەڵێنجاون.

ئەگەر مرۆڤ وەک گەیشتنە ئەنجامێک بۆ پشت ڕاستکردنەوەی بۆچوونەکانی بە وردی و شێوازێکی بابەتییانە سەرنج لەو کەرەسەیە بدات کە شارستانییەتی کۆنی ڕۆژهەڵات لێیان پێکهاتووە و پشتا و پشت ماونەتەوە، شوێنەوارناسانی ئەوروپایی خاوەرزەمی گرێ کوێرەکانیان کردوونەتەوە، ئیتر لە بابل و دۆڵی نیل بووبێ یاخود لە فارس و هیند و چین، هەر لە کتێبی مردوانی میسری کۆنەوە تاوەکو قانوون و شەریعەتەکانی حامۆرابی بابل بەرەو کتێب و ڕێوشوێنەکانی زەردەشتی کورد و فارس و کۆنفۆشیوس و بوودا...تاد، دەردەکەوێ کە بە تێکڕایی لە چوارچێوەیەکدا کۆدەبنەوە، دەکرێ پێیان بوترێ ئایینی بە قانوون و دابودەستووره ئاکارییە سەرەتاییەکانیانەوە. بە گشت گیروگرفت و کێشەی مرۆڤ لە کۆمەڵدا کە بابەتی بیری کۆمەڵایەتین دەگونجێ بە کەرەسەیەک دابنرێت کە دەخرێتە خانەی بڕوا و باوەڕی ئایینەوە و بەشێک بووە لە ئیمان و (عەقیدە) و تووند و تۆڵ بە ژیانێکی تری دوای مردنەوە بەستراوەتەوە.

مرۆڤی کۆمەڵەکانی کۆنی ڕۆژهەڵاتی بەگشتی–ئەمەش گرێکوێرەیەکە ناکرێتەوە و نازانرێ بۆ – خەمی ژیانی تری دوای مردنی هەبووە، بە پەرۆشەوە هەوڵی داوە بزانێ دوای ئەم دنیایە، دوای مردن چی بەسەر دێت و دەچێ بۆ کوێ و چۆن خواوەندەکان ڕازی بکات. ئەمانە بە لایەوە، نەک کێشە ڕاستەقینەکانی ڕۆژانە، ئەو کێشە و بابەتە سەرەکییانە بوون کە ژیانی ڕۆژانەی خۆی بۆ داناون.

ئەگەر جاروباریش جۆرە پێشکەوتنێک لە کایە و بابەتی ئەستێرەناسی و ئابووری و کۆمەڵایەتیدا، لە فەلەکدا، بەدەست هاتبێ و هەستی پێ بکرێت، ئەمەش دەگمەن نەبووە، ئەو پێشکەوتنە هەر لە چوارچێوەی ئایینەکەدا گیری خواردووە و سەرگەردان بووە، بگرە بۆ هەمان مەبەست کە ئایینی بووە سوودی لێوەرگیراوە.

ئەو پەیڕەو و ڕێبازە (میتۆدە)ش کە بۆ گەیشتنە ئەم جۆرە پێشکەوتنە پراکتیکییە دوور لە تیۆرییە دەگمەنانە گیراونەتە بەر و بەکارهێنراون و سوودیان لێ وەرگیراوە، زۆر لە ڕێبازی زانستی کە دواتر لە یۆنان سەری هەڵداوە، دووربوون، تێیاندا سەرنجدان و ڕامان و بیرو خەیاڵ و داستان و ئەندێشە و هەست و سۆزی ئایینی بەجۆرێک ئاوێتە و تێکەڵاو یەکتری کراون سەروبنیان دیار نەبووە.

مرۆڤی ڕۆژهەڵات لە ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵایەتیدا، وەک نیمچە چارەنووسێک، بە پێچەوانەی مرۆڤی شارستانیەتی پڕ شکۆی ئەوسای یۆنان، بەلایەوە مەبەست بووە هێزە ئاسمانییەکان ڕازی بکات بۆ ئەوەی ئەو بەختەوەرییەی لە ژیانیدا لێی بێبەش بووە دوای مردن پێی بگات و بەدەستی بهێنێ!. ئێستا لەم دنیایەدا و لەم ژیانەدا چ دەقەومێ و مرۆڤ چۆن دەژێ و چۆن ژیان و ئەم دنیایە دەباتە سەر بەلایەوە، وا دەردەکەوێ، گرینگ نەبووبێ، یاخود ناچار کرابێ بە گرنگی دانەنێ!! چونکە هەر نەبێ، وای داناوە، یاخود وا براوەتە مێشک و دڵ و دەروونییەوە کە ئەم ژیانە، ئەم دنیایە خەون و هەنگاوێکی لە نێوان دوو قۆناغدا ڕابردوویەک کە باری سەرشانی مرۆڤی قورس کردووە و دوارۆژێک کە نەهاتووە و تاریک و نادیارە و هیچ کەس و هێزێک دەستەبەری لە باری و چاکییەکەی نابێ.

ئەگەر جۆرە پێشکەوتنێکی دەڵەمەیی زانستی و بیروهزری کۆمەڵایەتی هەبووبێ، ئەو پێشکەوتنە پاشکۆی ئایینی و لاهووت بووە، ئەنجامی پەرەسەندنەکانی زانست و دەسکەوتەکانیشی هەر تەنیا لە نێو چینی کاهین و لە ڕیزی پیاوە ئایینی و ئەستێرەناسەکاندا گیریان خواردووە.

هیرۆدۆتس لەم بارەیەوە وتوویەتی:

میسرییەکان لە خەڵکی زیاتر پابەند و گوێڕایەڵی ڕێوشوێن و ناوەڕۆکی ئایین بوون، ئەو وێنە جۆراوجۆرانەی دروستیان کردوون، هەر وێنەی کەسانێکی لەبەردەم خواوەندیدا دەستەوەستان وەستاون و نوێژ دەکەن و دەپاڕێنەوە... کتێبەکانیان لەمە بەدەر نین، بگرە بریتین

لە چەند ئایەت و سفرێکی پەرەستن و زوهد.. (٧)
ئەم دەقە بەڵگەیەکی ترە ساخی دەکاتەوە کە ئەگەرچی جۆرە لایەنێکی بیروهزری کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵە کۆنەکانی ڕۆژهەڵاتدا هەبووبێ و هەستی پێ بکرێت، دەبێ دان بەو ڕاستییە دابنرێت کە بیری کۆمەڵایەتی ٦٠٠ ساڵ بەر لە دایک بوونی عیسای کوڕی مریەم لە چوارچێوەی فەلسەفەی یۆنانیدا پەیدابووە و بووە بە سەرچاوەیەک کە هزری کۆمەڵایەتی نوێ لێوەی هەڵهێنجاوە.

قۆناغی یۆنان

بیری کۆمەڵایەتی هەر لە بیروڕاو بۆچوونەوە دەربارەی ژیانی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی کۆمەڵێکی دیاریکراو بە کات و قۆناغ و شوێندا تاوەکو هەڵوێست نواندن بەرامبەر دابو دەستوور و نەریت و ڕێوشوێنی کۆمەڵایەتی و بنەماکانی ئاکار (ئەخلاق) و ئایین و کردار و ڕەفتار، بەپێی ئەو سەرچاوانەی لەبەردەستدان، دەکرێ سۆفستاییەکان کە سەدەی پێنجەم پێش لە دایک بوونی عیسا لە یۆناندا دەستبەکاربوون بەو بیرمەندانە دابنرێن کە لە چوارچێوەی فەلسەفەکەیاندا، دوای سەدان ساڵ پەنابردنە بەر ئەفسانە و داستان، ژیرانە و پشت ئەستوور بە ئەقڵ و مەنتیق لە چوارچێوەی چەند بیر و بۆچوون و تیۆرییەکدا شتیان لە پاش بەجێ ماوە کە فەیلەسووفەکان دوای خۆیان بە تایبەتی ئەفلاتوون و ئەرستۆ و سەرچاوە مێژووییەکانی تر پاراستوویانن، بە سەرەتایەکی نیمچە ڕێکوپێکی ئەم بابەتە، بابەتی بیر-هزری کۆمەڵایەتی دابنرێت. هیچ ئەگەرێک هەڵناگرێ ئەو ڕاوبیروبۆچوونانە لە کەشوهەوایەکی تایبەتیدا چوزەرەیان کردووە و گەشە و پەرەسەندنیان بەخۆوە بینیوە و مۆرک و خەسڵەتی سەردەمی خۆیان بە ژینگەکەوە نیشان دەدەن، بۆیە وا ئاسان نییە و ناکرێ بە پێوانەی مۆدێرن لە ڕوانگەی ئەمڕۆوە سەرنج بدرێن و هەڵبسەنگێنرێن.

سۆفستاییەکان وەک بیرمەند کۆششیان کردووە چەند بابەتێک دوور لە دەسەڵاتی هەست و سۆز و داستان و ئەفسانەوە بهێننە سەر خوانی باسکردن و لێکۆڵینەوەوە، چەند بابەتێک و پەیڕەوێک کە تاوەکو سەردەمی ئەمڕۆ بە گەرموگوڕی ماونەتەوە و بایەخی خۆیانیان هەر لە دەست نەداوە، لە چوارچێوەی ئەم بابەتانەدا بە ڕوونی ئەم لایەنانە بەرچاو دەکەون و سەرنج بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن:

«بزووتنەوە، گۆڕان، چارەنووس، پێکهاتەی کۆمەڵی مرۆڤ، ژیان و مردن، ڕۆڵی مرۆڤ لە کۆمەڵ و ژیانی کۆمەڵایەتیدا، ژینگە و دەوروبەر، کردار و ڕەفتار و ئاکار، داد و زوڵم و جەور، چاکە و بەدکاری و دیالێکتیک، ئایین و هونەرە جوانەکان (٨)..تاد».

لە کاتێکدا ئەو بیروبۆچوونانە لە دۆڵی نیل و بابلدا کە بەتایبەتی لەلایەن شوێنەوارناسانەوە گرێیەکانیان کراونەتەوە، دەربارەی ژیان و مردن کۆمەڵ و سروشت و خواوەندەکان پتر لە بازنە و چوارچێوە و کالا و بەرگی لاهووت و ئایین و داستان و ئەفسانەدا داڕێژراون و خاوەنی تایبەتیان نەبووە کە بەناویەوە تۆمار بکرێن وەک ئەوەی بڵێیت ئەم ڕاوبۆچوونە هی فلانە کەسە و ئەوی تریان یەکێکی تر وتوویەتی، سەرەڕای ئەوەی لە شیکردنەوە و لێکدانەوەدا و لە گەیشتنە ئەنجامدا کە دەبوو لێیان بکەوێتەوە، بێ هێز و لاواز و دوور لە ساخ کردنەوەی ژیر و مەنتیق بوون، کەموکوڕی و کەلەبەر تێیاندا بە ئاشکرا هەست پێ دەکرێت. ئەو شت و بابەتانەش کە باسیان کردوون و لێوەیان کۆڵیونەتەوە هیچ جۆرە پەیڕەوو ڕێباز و میتۆدییەکی زانستییان تێدا نەبووە و پەیڕەو نەکراون. جگە لەوەی لە توێ توێ کردنی ئەم بابەتانەدا هیچ سەرنجدانێکی قووڵ و سەرتاپاگیرانە هەست پێناکرێت، بگرە هەوڵ نەدراوە هۆکار و ئەنجام بە ڕێکوپێکی پشت ئەستوور بە وردبوونەوەی زانستی دیاری بکرێن، بۆیە لە ڕاستی دوورناکەوینەوە ئەگەر بڵێین ئەو بابەتانەی کە ڕۆژهەڵاتی کۆن بە کۆشش و تەقەللایەکی درێژخایەن و لە ئەندازە بە دەرو کات و ماوەیەکی دوورودرێژ پێیان گەیشتووە و کۆی کردوونەتەوە لەگەڵ ئەو بەرهەمەی فەلسەفە و زانست و بیری کۆمەڵایەتی یۆنان بەراورد بکرێت زانست و فەلسەفە و بابەتە کۆمەڵایەتییەکەی یۆنان بە موعجیزە دابنرێت. لێرەدا مرۆڤ بۆ یەکەم جار پشت ئەستوور بەهێز و توانا و دەسەڵاتی تیژبینی ژیر و ئەقڵ و مەنتیق توانیویەتی چەند بنەما و قانوونێک گریمانە بکات و کۆمەڵە ڕاستییەکیان لێوە بخاتەوە، ئەو ڕاستیانە کە لە بنەماکان کەوتوونەتەوە بە پرۆسەیەکی ڕێکوپێکی مەنتیق پشت ئەستوور بوون، بۆیە گومان لە

ئەنجامەکانیان ناکرێت (٩).

سەردەمی سۆفستاییەکان لە یۆنانی بەر لە زاییندا، ئەو ڕێبازەی داکۆکییان لێکردووە، دەکرێ، بە هەندێک چاوپۆشین لە لایەنی کەموکورتییان، بە سەردەمی ڕووناکبیری کۆن دابنرێت. ڕاستە سەردەمی ڕووناکبیری کە دوای شۆڕشی سەرتاپاگیری فەرەنسای ساڵی ١٧٩٨ز، دەست بەکار بووە لە ناوەرۆک و ڕوخساردا لە بزووتنەوەی سۆفستایی جیاواز بووە، بەڵام ئەگەر بێتو بە وردی سەرنجی بۆچوون و ڕاو تیۆرییەکانی ئەم یۆنانییانە بدرێ، بەتایبەتی ئەو هەوڵە هوشیارانەی داویانە و ئەو کۆششە نیمچە زانستییانەی کردوویانە و دووچاری سەریەشە و کێشە و بەرەی کردوون بۆ ڕزگارکردنی بیری مرۆڤ لە دەسەڵاتی ستەمی دابونەریت و هەڵوێست و جیهانبینی کۆنی بە میرات ماوە، ئینجا بە ئاشکرا نواندن و دیاریکردنی هەڵوێست بەرامبەر بە پێکهاتە و کولتووری کۆمەڵایەتی، بەرامبەر بە نەریتی Tradi-tion ڕەگ و ڕیشە لە کۆمەڵ و ناخی مرۆڤدا داکوتاوە کە تاڕادەیەک ببووە کۆسپ لەبەردەم بزووتنەوەی چوست و چالاک و بەرەوپێشچوونی کۆمەڵ و گۆڕانی نەپساوەی پرۆسەی ژیان و گوزەران و هەڵسوکەوتی ئەندامانی کۆمەڵەکە خۆی، بەتایبەتی وردبوونەوە لە ئایین و دۆگم و پێکهاتە و دەزگا و دامەزراوەکانی بە چاوێکی ئەگەر و ڕەخنەگرانە، لە کاتێکدا ئایینەکە لە یۆناندا خۆی بە ئایین سەربەستی و ئازادی ناوبردووە، ئەگەرچی ئەم دیاردە کۆمەڵایەتییەی وڵاتی ئەوسای یۆنان تاڕادە و سنوورێکی زەبەندە و فراوان ڕەگ و ڕیشە لە ناخی جیهانبینی میللی یۆناندا داکوتا بووە و ببوو بە پشکێکی لە جیابوونەوە نەهاتووی ئاکار و قانوونەکانی کردار و خووڕەوشت و بیری کۆمەڵایەتی، ئەم هەوڵە جوامێرانەی سۆفستاییەکان کە دەکرێ بە پرۆسەی ڕزگارکردنی ژیر دابنرێت، لە بزووتنەوەی ڕووناکبیری سەردەمی خۆی بەولاوە نەبووە (١٠). خۆ ئەگەر مرۆڤ ئەو لایەنەش بهێنێتە بەرچاوی خۆی کە سەرەتای بیری فەلسەفە هەر لە یۆناندا بە لێکدانەوەی سروشت و توێژینەوەی دەوروبەری ماددی دەستی پێکردووە، کەچی سۆفستاییەکان لە جیاتی ئەوەی ئەم کەرەسە سڕو بێگیانە کە سروشتە بکەن بە بابەتی سەرنجدان و وردبوونەوە، بۆ یەکەم جار لە مێژووی شارستانیدا مرۆڤیان هێناوەتە کایە و مەیدان و کردوویانە بە کەرەسەی لێکۆڵینەوە و هەر مرۆڤەکە خۆی کراوە بە پێوانە و سەرمەشقی هەموو شتێک. ئیتر بەم پێیە دەشێ بێ سێ و دوو لێکردن بگوترێ، لە چارەی ڕابەرانی زانست و سیاسی و فەلسەفەی گەلێکی بچووکی وەک یۆنان نووسراوە بنەما و بنچینە و سەرەتاکانی زانستی نوێ، بە واتای ئەو سەردەمە، دابنێ.. خۆ ئەگەر هێزە هەڕەمەکییە کوێرەکانی سروشت بخرێنە لاوە، ئەوە شتێک لەم جیهانە پان و بەرینەدا نامێنێ کە بجوولێتەوە و لە بنج و بناوان و بنەڕەتدا یۆنانی نەبێت (١١).

بۆ ئەوەی بتوانین ڕۆڵی سۆفستاییەکان لە چوارچێوەی گۆڕینی کۆمەڵ و هەلومەرجەکانی پێشکەوتن و دانانی بەردی بناخەی ئەو کەرەسەیەی بە بیروهزری کۆمەڵایەتی ناودەبرێ ڕوون بکەینەوە، پێویستە سەرنجێک لەو بارودۆخ و ڕەوشە بدەین کە تێیاندا پەیدابوون و سەریان هەڵداوە.

دۆخی سیاسی ئەوسای یۆنان، بەتایبەتی لە کۆتایی سەدەی پێنجەمی پێش لە دایک بوونی عیسای مریەم، دوای ئەوەی لەشکری فارس شکاوە و یۆنانییەکان بەسەریاندا زاڵ بوون، ئەم سەرکەوتنە گوڕ و تەوژمێکی گەورە و بەتینی بەبەر کەلەپووری شارستانیەتی ئەوسای کۆمەڵی یۆناندا کردووە، جگە لە چاکبوونی ڕەوشی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی پتر لە جاران بە چاوی ڕێزەوە سەیری ڕۆڵی زانست و خوێندن کراوە، بەتایبەتی وتار خوێندنەوە لە نێو خەڵکدا کە لە ژیانی کۆمەڵایەتی و کاروباری دادگا و قانوون و سیاسەت مایەی سەرکەوتن بووە و ڕۆڵێکی گەورەی گێڕاوە (١٢). هاندەری ئەم گۆڕانە لە کایەی سیاسەت و فەلسەفە و ژیانی کۆمەڵایەتی و پێوەندییە جۆربەجۆرەکانی ژیاندا تاقمە مامۆستا فێرکەرێک بوون کە لە شارێکەوە بۆ شارێکی تر و لە مەڵبەند و دەڤەرێکەوە بۆ دەڤەرێکی تر چوون، پێیان وتراوە سۆفستایی Sophist.

ناکرێ بوترێ سۆفستاییەکان وەک ئەفلاتوون قوتابخانەی تایبەتی و سەربەخۆی خۆیان هەبووە، چونکە هیچ سەرچاوەیەک تا ئێستا ئەم بوونەی ساغ و پشت ڕاست نەکردۆتەوە، بەڵام مامۆستا بوون و لە وانە و دەرس و وتارەکانیاندا، لە بۆچوون و تیۆری و هزریاندا

بایەخیان بە مرۆڤ داوە، بە چاوێک سەیریان کردووە کە بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، هەڵوێستی دیار و کردار و ڕەفتاری تاکەکەسی خۆی هەیە و دەینوێنێ، سەرەڕای ئەوەی خۆی لە خۆیدا گەوهەرێکی کۆمەڵایەتییە. هەر ئەم لایەنە وا لە مرۆڤی لێکۆڵەرەوە دەکات کە ئەم بزووتنەوەیە، ئەگەر بشێ ئەم ناوەی لێ بنرێت، لە پەیڕەو و ڕێباز و چالاکی و ئامانجدا لە ڕێبازەکانی تر جیاواز بوون، تایبەتمەندی خۆیانیان هەبووە (١٣).

پەروەردە، پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی خێزان و خانەوادە و بنەماڵەدا بابەتێک بووە لەو بابەتانەی بایەخیان پێداوە بە شێوازی وانە و دەرس لە نێو کۆمەڵایەنی خەڵکدا بڵاویان کردۆتەوە، لەمەشدا پشتیان بە وتار و وتووێژی ڕاستەوخۆ بەستووە. ئەم وتار و وتووێژانە پەیڕەوی ڕێبازێکیان پێ کراوە کە پتر لە هونەر و تەکنیکی ساغ کردنەوە و پێ سەلماندن چووە، هەر بۆیە سۆفستاییەکان و بگرە ناحەز و ڕقەبەرەکانیان لەو باوەڕە دابوون کە ئەو ڕۆڵەی وتووێژ و وتارخوێندنەوە لە ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتیدا دەیگێڕن دەکرێ لە دوو ڕوانگەوە سەرنج بدرێت:

-بیرو بۆچوونێک کە لە ناخ و دەروون و مێشکدایە، دەکرێ جێگیر و پتر پشت ڕاست بکرێتەوە ئینجا بە تەواوەتی جێگیر بکرێت، یاخود لاوازی و کەموکوڕییەکەی دەربخرێ و ساخ بکرێتەوە و هەوڵ بدرێت لە جێگاکەیدا بیروبۆچوونێکی تر دابنرێ و جێگیر بکرێت. یاخود لایەنی دووەم:

- وەک گورگیاسی ڕابەری دووەمی سۆفستاییەکان وتوویەتی وتار و قسەکردن ڕۆڵ و دەوری بێ هۆشکردن و تەفرەدان دەگێڕێ (١٤). مرۆڤ لە توانایدا هەیە ئەو کەسەی بەرامبەری کە لەگەڵیدا وتووێژ دەکات بە قسە سەری لێ بشێوێنێ و ئەوەی لەگەڵدا بکات کە مەبەستیەتی و لە جیاتی قەناعەت پێکردن ڕازی بکات Uberreden. بێگومان قەناعەت کردن و ڕازی بوون لە یەکتری دوور نین، بەڵام هەریەکە تایبەتمەندی خۆی هەیە و لەوی تری جیا دەکاتەوە.

ئاشکرایە ئەم بۆچوونە سەرەتایەکی جۆرە وتاری سیاسییە کە پتر لە چوارچێوەی تەفرەدان و چاوبەستەکیی و دیماگۆکی سیاسی نوێدا ڕیز دەکرێت و دادەنرێت و دەکرێ هەردوو ناوی پروپاگەندە- پڕوپاگەندە- پڕوپاڵانتەی لێ بنرێت. هەر ئەم بۆچوونە بووە بۆتە مایەی ئەوەی بیرمەند و سیاسی و فەیلەسووفانی سەردەمی سۆفستاییەکان لە یۆنانی ئەوسادا بە چاوێک سەرنجی ئەم تەوژمە بدەن کە جۆرە بە کەم زانینێک و سوکییەکی تێدا بێ چ خۆیان چ بەرامبەر بە بیر و بۆچوون و چالاکییەکانیان. ئیتر هەر لەم چوارچێوەیەدا ئەفلاتوون بە کەسانێکی داناون بازرگانی بەزانستەوە دەکەن و... لەو بیرو بۆچوونانە کە خەڵکی سادە و ساکار لە کۆڕ و کۆبوونەوەکانیاندا باسیان دەکەن بەو لاوە هیچی تر ناڵێنەوە (١٥). لە سەردەمی نوێدا هەندێک شارەزای فەلسەفەی یۆنان بەتایبەتی پرۆفیسۆر بارکر بە نیمچە پڕوپاڵانتەکار ناوی بردوون گوایە شتی سەیر و ناساز و ناکۆک کە گوێی گوێگر پڕ بکات و بیچەسپێنێ دەڵێنەوە (١٦).

بە باوەڕی من هەردوو بیرمەند ئەفلاتوون و بارکر لە سەنگەرێکی ترەوە سێرەیان گرتووە و لە ڕوانگەیەکی جیاوازەوە سەرنجی بیروبۆچوونی ڕێژەیی سۆفستاییەکانیان داوە و ئەو هەلومەرجانەیان پشت گوێ خستووە کە وەک زەمینە نەمامی ئەم ڕێبازە تێیدا چەکەرەی کردووە و هاتۆتە بەر.

لە نێو ئەو بۆچوون و تیۆرییانەدا کە سۆفستاییەکان هەوڵی پیادەکردنیان داون هەڵوێستیان بەرامبەر بە هێز و دەسەڵات، بەرامبەر قانوونەکانی ئاکاری مرۆڤ و پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی مرۆڤ لە کۆمەڵدا جێگای وردبوونەوە و بایەخ پێدانن.

بە واتایەکی تر تیۆری هێز و دەسەڵات Macht، ڕێژەی کۆمەڵایەتی و گومانکاریی skeptische/ ReLativismus، تیۆری خۆیەتی ئەو بابەتانە بوون کە جیهانبینی سۆفستاییەکان بەگشتی لێیان پێکهاتووە.

بیرۆکەی هێز-دەسەڵات کە دەکرێ تاڕادەیەک بە تیۆری دابنرێت، لەلایەنی فرەدریک (نیشتێ)ی ئەڵمان لە سەدەی نۆزدەهەمدا جارێکی تر تۆمار کراوە و گیانی بەبەردا کراوەتەوە و پەرەی پێدراوە.

بابەتەکە لەلای سۆفستاییەکانەوە توندوتۆڵ بە داد و دادپەروەرییەوە بەندە، داد و دادپەروەریی مەبەست و ئامانجێکی پیرۆزە هەموو گرووپ و تاقم و کۆمەڵێک سەرگەردانی جێبەجێ کردنیەتی، کەچی ئەنجامەکە پتر بەلایەکی تردا شکاوەتەوە بۆ؟ داد و دادپەروەری کە

ئامانجی هەموو کوڕ و کۆمەڵ و ئایینەکانیش بووە لە سروشتدا، وەک سۆفستاییەکان وتوویانە، هەمیشە بەم شێوەیە بووە: دەسەڵاتدار و بەهێز و بەتواناکان هەمیشە سروشت ئاسا پتر لە لاواز و بێ تواناکان دەست رۆیشتووتر بوون و هەیان بووە. ئەمەش مافێکی سروشتییە و مافی رەوای خۆیانە، چونکە ئەو دەسەڵات و هێزەی وای کردووە شایستە و شایانی ئەم پلەوپایە و بوونە بن! هەر بۆیە لاواز و بێ دەسەڵات و هیچ لە دەست نەهاتوو بەندە و کۆیلەکان، بێ پسانەوە کۆششیان کردووە، هەوڵیان داوە ئەم هەلومەرج و رەوشە بگۆڕن، ئیتر پەنایان بردۆتە بەر رێوشوێنەکانی ئاکار (ئەخلاق) و سەرگەرمی ئەوەبوون قانوون دابهێنن بۆ ئەوەی خۆیانی پێ بپارێزن (١٧) و لەدەسەڵات و توانا و هێز و شایستەیی لێهاتووان کەم بکەنەوە و سنوورێکیان بۆ دابنێن. پەروەردە و کولتوور دابونەریت پاڵپشتی ئەم بۆچوونە دەکەن و وەک ئامرازێکی یارمەتیدەر رێ بۆ ئەو مەبەستەیان خۆش دەکات، بەڵام رۆژێک لە رۆژان بەهێزەکان رادەبن، هەڵدەستنە سەر پێ و رادەپەڕن و هێز و دەسەڵات دەگرنە دەست ئەم بنەما و دەستوور و رێوشوێن و دابو قانوونانە هەڵدەوەشێننەوە... وەک ئەنجامێک لەو بۆچوونە دەکەویتەوە کە لە چوارچێوەی بەهرەی سروشتی مرۆڤدا دوو جۆرە هەست و توانا و ئارەزوو هەیە:

یەکەم: حەز و تەماع و چاو تێرنەبوون و ئارەزوو Be-gierden.

دووەم: هۆکاری پاڵنەری سروشتی زگماک (غەریزە) Instinkt ئەم دوو هێزە هەمیشە ئاژاوە و گۆتاوڕۆیی و سەرگەردانی و ناڕێکوپێکیان لێ دەکەویتەوە و دەبنە مایەی وروژاندنی گومان و ئەگەر لە دابونەریتی کۆمەڵایەتی، لە هەمان کاتدا هەر بەم پێودانگە ئەگەر بابەتەکە شەن و کەو بکرێت، لەلایەکی ترەوە، بەها و Werte قانوونەکانی ئاکار لە چەند رستە و بنەما و دەستەواژەیەکی دەسکردی کەسانێکی دیار بەولاوە نین کە بۆ مەبەستی تایبەتی دانراون و رەنگیان رێژراوە. هەروەها ئەگەر بە چاوی سۆفستاییەکان سەرنج بدرێت، بڕیارە بەهاکانی ئاکار بەهەمان پێوانە لە بایەخی رێژەیی بەولاوە کە بەپێی کات و شوێن و کۆمەڵ دەگۆڕێن پتریان نییە.

دەربارەی رێژەیی ReLativismus بیرو بۆچوون و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان و گومان و رادەی بڕکردنیان و ئەو سنوورەی کە ناکرێ بیبەزێنن، سۆفستاییەکان بەتایبەتی رابەرەکەیان (پرۆتاگۆراس) وتوویەتی: مرۆڤ تاکە پێودانگی پێوانە و هەڵسەنگاندن و بڕیاردانی هەموو شتێکە، ئەوەی هەیە و ئەوەی نییە (١٨).

کەوابوو بایەخ و نرخ و دەستبەکاری هەموو شتێک بەدەست مرۆڤ خۆیەتی، چونکە تەنیا خۆی سەرپشکە و مافی بڕیاردان و هەڵسەنگاندن و نرخاندنی هەیە، بیر و مێشک و ژیر و داب و دەستوور و نەریت و رێوشوێنەکانی ئاکار و کۆمەڵ بەرگی پێشوویان لەبەر دادەماڵرێ و دەخرێنە ناو بازنە و کەوانەی ئەگەر و گومانەوە، چونکە هیچی تر بەچاوی جاران تەماشا ناکرێن. ئەمەیە ئەو رێژەییەی ئەم رێبازە جێبەجێی دەکات.

ئەگەر مرۆڤ خۆی سەرپشک بێت، دەبێ پێودانگەکەش خۆی دایبهێنێ. بۆ مرۆڤ، تاکە کەس، نەک هەر بە هاو قانوون و نەریت پیرۆز نابێ، بەپێی کۆمەڵ و سەردەم و شوێن و بگرە لەلای مرۆڤێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێن و هەڵدەسەنگێنرێن. بە واتایەکی تر بنەمای رێژەیی هەموو شتێک دەگرێتەوە تەنیا خۆی نەبێ.

خەڵک چ کۆمەڵ و چ تاکەکەس، بیروبۆچوون و رای جیاوازیان هەیە و لە بەرامبەر رووداو و قەوماوی جۆربەجۆردا هەڵوێستی جیاواز تۆمار دەکەن و دەنوێنن، بۆیە دیسانەوە وەک ئەنجامێکی رێژەیی سۆفستاییەکان دەبێ هیچ جۆرە راستی و راستەقینەیەکی بێ سنوور و بابەتییانە لە ئارادا نەمێنێ و رێبازی خۆبەتییەکی رووت بێتە کایەوە. ئیتر بۆ دەبێ هەڵوێست و بۆچوونی مرۆڤێک لە هی یەکێکی تر رەواترو دروستتر بێت، لە کاتێکدا هەردووکیان وەک یەک مرۆڤن و بیروبۆچوون و هەڵوێست و سوود و قازانجی جیاوازیان هەیە، بۆ دەبێ ئەم لایەنە وەک پێوانە و پێودانگی هەڵسەنگاندن لە بچووکترین شتەوە تاوەکو گەورەترین رێکخراوەکانی ژیان و کۆمەڵ دانەنرێت؟! بۆ دەبێ بوترێ مرۆڤێک راستەو ئەوی تریان ناهەقییە؟ بە چ پێودانگێک ئەم بڕیارە دراوە؟

پەرەسەندنی زنجیرە ئاڵقە توند و تۆڵ بەیەکەوە بەستراوەکانی قۆناخە جیاوازەکانی مێژووی کۆمەڵی

مرۆڤایەتی هەر لەو رۆژەوە کۆمەڵ پەیدا بووە و خەت و خاڵی داوە، چەند نموونەیەک دەخاتە بەردەست کە تاڕادەیەک جۆرە ڕەواییەکی ئەم بنەمای ڕێژەیی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەیەکی تایبەتیدا ساخ و پشت ڕاست دەکەنەوە. بۆ نموونە ئەگەر لە کۆمەڵی قۆناخی دەرەبەگایەتیدا FeudaLsystem کە مەڵبەندە سەرەکییەکەی لادێ و گوندە وەک سیستەم و ڕێژیمی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی خاوەن دەسەڵات لە دەرەوەی شار و بازێڕدا بووە، دزی و تۆڵەسەندنەوە، تاڕادەیەک لە چوارچێوەیەکی دیاریکراودا پەسەند بووبن و بگرە بە جۆرە چاونەترسی و ئازایەتییەک دانرابن لە قۆناخێکی دواتری پێشکەوتری کۆمەڵدا کە مەڵبەندی دەسەڵات بەرەو شار گوێزراوەتەوە، ئەم دوو کردار و ڕەفتارە خراونەتە نێو خانە و چوارچێوەی کردارێک کە قانوون بە تاوان ناویان دەبات و دەبێ لە دادگا بەپێی چەند بنەمایەکی ڕەنگ بۆ ڕێژراو -هەر لەلایەن مرۆڤەوە- لێپرسینەوەی لەگەڵدا بکرێت و بکەرەکەش تەواوی ئۆباڵی کارەکەی بگرێتە ئەستۆ!.

سۆفستاییەکان لە مێژووی بیروهزری کۆمەڵایەتیدا بەتایبەتی و لە هزر و بیری شارستانێتی مرۆڤدا بەگشتی سێ خاڵیان هێناوەتە سەر خوانی باسکردن کە تاڕادەیەکی هەست پێکرا و گۆڕانێکی گەورەیان لە بنەما و بنەڕەتەکانی بیروبۆچوون و دابونەریتی ئەوسای کۆمەڵی یۆناندا بەرپا کردووە:

یەکەم: سروشت وەک بابەتێکی توێژینەوە و لێکۆڵینەوە پشت گوێ خراوە. جارێکی تر سەرنج بۆ لای مرۆڤ و کێشە و بەرەو خۆشی و ناخۆشی ژیانی ڕۆژانەی ڕاکێشراوە. مرۆڤ، تاکە کەس، کراوە بە سەرپشک و مافی ڕەوای ئاغایەتی کردنی لە ژیانی خۆی و ڕێوشوێن و ئۆرگان و دامەزراو و ڕێکخراوە جۆربەجۆرەکانی کۆمەڵدا وەک بڕیاردەرێک پێی ڕەوا بینراوە.

دووەم: بیری مرۆڤ و ژیرخۆشی و ئەو ئەنجامانەی لە بڕیار و بۆچوون و چالاکییەکانیان کەوتوونەتەوە و دەکەونەوە کراون بە کەرەسەی توێژینەوە و ڕەخنەیەکی بابەتیانە بەپێی پێوەدانگی سەردەمی خۆی لە مەرج و بنەما و توانا و قانوون و سەرەتاکانی ئاکار و سنوورەکانی بیر گیراوە (١٩). بۆچوونەکانی گۆرگیاسی سۆفستایی بەڵگەی گومان هەڵنەگری ئەم ڕایەن.

سێیەم: ئەوەی پێوەندی بە کۆمەڵ و کردار و ڕەفتار و ژیانی ڕۆژانەی هاووڵاتیان و تاکەکەسانەوە هەیە، بەتایبەتی سەبارەت بە مرۆڤی ئاسایی، بۆ یەکەم جار سۆفستاییەکان لە کەشوهەوای ئازادی ئەوسای یۆناندا لە ڕوانگەیەکی ژیر و مەنتیقەوە بە پێودانگی ئەقڵ بەها و قانوون و ڕێ و شوێنی ئاکاریان شەن و کەو کردووە و هەڵسەنگاندووە و هەوڵیان داوە بەپێی هەلومەرجی ئەوسای پەرەسەندنی زانست و فەلسەفە و بیری کۆمەڵایەتی سەردەمی خۆیان و ئەو گۆڕانە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەی بەسەر ژێرخان و سەرخانی کۆمەڵەکەیاندا هاتووە و دیار و دەستنیشان بکەن.

شتێکی گومان هەڵنەگرە لە هەموو کات و شوێن و قۆناغ و کۆمەڵێکدا جیاوازی و تایبەتمەندی و خەسڵەتی جیاکەرەوەی کۆمەڵایەتی و نەتەوایەتی هەبووە و هەیە و هەر دەشمێنێ، بەڵام ئەو جیاوازییە کە کەسایەتی و تایبەتمەندی و کارەکتەری هەر نەتەوەیەک لە قۆناغ و کات و شوێنی دیاریکراودا دیار و دەستنیشان دەکات، ئەوە ئەمانەش لەلای خۆیانەوە هەر لە نەسەب و ڕەچەڵەک و بنەما و دابونەریتەوە پەیدابوون و کەوتوونەتەوە، بەهیچ جۆرێک بوونی کەسانی خانەدان و بۆرەپیاوو..تاد لە سروشتدا وەک ڕاستی و ڕاستەقینەیەک نە هەیە و نە بە هیچ بەڵگە و نیشان و قەواڵەیەک ئەم بوون و جیاوازییە پشت ڕاست و ساغ دەکرێتەوە.

هەموو مرۆڤێک لە سروشتەوە و سروشت ئاسا ئازاد و سەربەستە، گۆڕانی بارودۆخ و هەلومەرج و ڕەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و پەروەردە و پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی ئەم جیاوازییە و پێچەوانەی ئەم بۆچوونە جێبەجێ دەکەن. مرۆڤ لە سروشتەوە هەموو وەک یەکن، یەک جۆر پێداویستیان هەیە و بەهەمان ڕێگاو شێواز دەتوانن پێداویستییەکانیان بەدی بهێنن و جیبەجێی بکەن و بگەنە ئامانج، بۆیە سۆفستاییەکان وتوویانە:

هەموومان بە لووت و دەم هەمان هەوا هەڵدەمژین و پێویستیمان بە هەمان خۆراک هەیە.

هەلومەرجی جیا، شتی جیا دەهێنێتە کایەوە تەنیا کەشوهەوای ئازادی و سەربەستی بەهای ڕاستەقینەی مرۆڤ دەردەخەن.

سەرچاوەکان:

١- عـمـر، مـعن خليـل، تأريخ الفكر الأجتـمـاعي. منشـورات جامعة بغداد-بلا. ص٩ فما بعد..
٢- عبدالبـاقي، دكـتـور، زيدان: التـفكيـر الاجتـمـاعي نشـأته وتطوره.ط٣ القاهرة- مكتبة غريب ١٩٨١.ص١٢.
٣- عبدالباقي، دكتور زيدان، نفس المصدر السابق ص١٧.
٤- سيد احمد، دكتور غـريب احمد، تأريخ الفكر الاجتماعي. اسكندرية، دار المعرفة الجامعية ١٩٨٩ص٢١ فما بعد.
٥- عمر، معن عمر. نفس المصدر السابق ص١٠ فما بعد.
٦- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل٢٥.
٧-القوال، دكـتـور صـلاح مصطفى، سوسـيولوجيـا الحضـارات القديمة. القاهرة-١٩٨٢.ص ١٤٢ وفي اماكن اخرى.
٨- متى، دكـتـور كـرم: الفلسـفـة اليـونانيـة. مطبـعـة الارشـاد بغداد ١٩٧١،ص٦.
٩- ڤارنتين، بنيامين، العلم الأغـريقي.ت: احمد شكري سالم، القاهرة مكتبة النهضة المصرية ١٩٥٨.ج١.ص١٧.
10- Capelle, Prof.Dr. W.Wilhelm.,Die griechische philosophie.P.I. Auflage.2.Berlin 1971. s.147-148.
١١- ڤـرلز، شـارل، الفلسـفـة اليـونانيـة. ت: تيـسيـر شـيخ الأرض. بيروت ١٩٨٦.ص١٧.
١٢- سـارتون، جـورج: تطور الفكر السـياسي.ت: حسن جلال العروسي، القاهرة-دار المعارف بمصر ١٩٧١.ص٣١.ج١ط٤.
13-Capelle, Prof.Dr. W.,Ebenda. s.153.
14-Hirschberger, J.,Geschichte der Philosophie. Bd.I komet...s.53.
١٥- افـلاطون: الجـمـهـورية، ت: دكـتـور فـؤاد زكـريا القـاهرة. ك. ص ٤٠٥
١٦- پاركـر، ارنست: النظرية السـيـاسـيـة عند اليـونان/ ت: لويس اسكندر. القاهرة -١٩٦٦. ج ١ ص١١٢.
17- Hirschberger, J., Ebende. s.57.
18- RusseIL, B., Philosophie des Abend Landes. Wien2000. s.qq.
19 Storig, Hans-Joachim., Kleine Weltgeschichte der PhiLosophie. Sttutgart 1961.s167.

میتۆلۆژیای باوەڕی نەمریی

بەختیار محەمەد

«لە دوای باوکم هاتووم، ئۆتۆ-نبشتم، من لە ژیان دەگەڕێم.
باوکم ، کە چووەتە ناو کۆڕی خوداوەندان
هاتووم لە بارەی نهێنییەکانی ژیان و مەرگەوە لێی بپرسم» (١).

پێدەچێ حاڵەتەکەی گەلگامێش (گەشتەکەی لەپێناو نەمرییدا) ، ڕەنگدانەوەی مێژووی حاڵەتی فۆبیای سەرجەم مرۆڤایەتی بێ لە دیاردەی مەرگ.
گوتاری ئەم پاڵەوانە دەگاتە چڵەپۆپەی ژیان، ژیانێکی خوداوەندانە، کاتێک کە دەڵێ: «ئاخۆ من دەتوانم مەرگ بە چاوی خۆم نەبینم، کە لێی دەترسێم و لێی دەتۆقێم؟» (٢). ئەم هەستە لە تەمەنی ژیریی هەمووماندا هەیە: ترس لە مردن. ترس غەریزەیە، بەڵام ڕەهەندێکی شارستانیی گەورەشی هەیە، ئەمە خەسڵەتی ترسی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتییە. تۆقین لە دیاردەیەک لە پاڵ هەستە غەریزییەکە، ڕەهەندی شارستانیشی لە پاڵدا هەیە. لێرەوە هەڵوێستی گەلگامێش لەناو ڕەهەندە غەریزیی و شارستانییەکەدا، ناوکۆیەکی «یا گوتارێکی ئەدەبی» ئەفسانەیی و مێژووییە، بۆ وێناکردن و بەرجەستەکردن و گێڕانەوەی ئەم هەستە، لە ڕاستیدا، ئەگەر ترس فاکتەرێکی سەرهەڵدانی ئیمان «میتافیزیکا» بووبێ، ئەوە هەر ئەم هەستی فۆبیایەش بوو «بە لایەنی کەمی وەک فاکتەرێک» وای کرد، مێژووی ئیمان لە پێناو ڕەتکردنەوەی مەرگدا دەست پێبکا، بۆیە مەرگ(ترس لە مەرگ) هەمیشە ئیمان

دەچەسپێنێ، لێرەوە گەشتەکەی گەلگامێش حەقیقەتی مێژووی ئەم ئیمانە نووسراو و تۆمارکراوەیە.
هۆبز پێی وایە ئەو «هەستەی، کە خەڵک بەرە و ئاشتی دەبا، ترسە لە مردن» (٣).

هەمان ئەم حاڵەتەش لە ژیاننامەی گەلگامێشدا بەدی دەکرێ، کاتێک ئەو لە جەنگ (بە واتای لە هۆکارێکی مەرگ) دەترسێ، ئەم پاڵەوانە بە نەوایەکی پڕ لە بەزین و تۆقینەوە، لەسەرە مەرگی ئەنکیدۆدا بەم هاوڕێیەی دەڵێ:

«من نەفرەت لێکراوم ئەی هاوڕێکەم،
وەک مەرگی ئەو پیاوەش نامرم، کە لە مەیدانی جەنگدا پێکرا.
من لە شەڕ دەترسێم، (بەڵام لەسەر جێگاکەم بە زەلیلی دەمرم).
ئەی هاوڕێکەم، ئەوەی لە مەیدانی جەنگدا دەپێکرێ، ئەوە کەسێکی پیرۆزە» (٤).

گەلگامێش لە ڕێگەی جەنگەوە باس لە مەرگی شکۆمەند دەکا، بێگومان ئەمە بەهایەکی کۆمەڵایەتی پاتریارکییە: ئازایەتی و پیاوەتی لە ڕێگەی جەنگەوە بە دەست دێن، بەڵام گرفتی گەلگامێش ئەوەیە لە مەرگ تۆقیوە. ئەم پاڵەوانە، کە بێهوودە لە نەمریی دەگەڕا، نەدەبوایە شانازیی بە ئاکاری پاتریارکی جەنگ بکا و دژایەتی عەشقی ژن بکا (دواتر بە نموونەیەک دێینە سەر ئەم بابەتەش)، بەڵام هەرچۆنێک بێ ئەو (وەک مرۆڤێکی عاشقە ژیان) لە پێناو نەمرییدا، لە جەنگیش دەترسێ، کەواتە ئەم هەستی ترس لە مردنە، گەلگامێش بەرەو بیرکردنەوە لە ژیانی ئاشتی و وازهێنان لە جەنگ دەبا (٥). بۆیە لە پاشاندا ئەو دەبێتە گەڕیدەیەکی عەوداڵ لە پێناو نەمریدا، ئەو بەهاو خەونەی کە لووتکەی مانای ئاشتییە (بەڵکو فاکتەری داهێنانە) لەناو ژیاندا، ئایا جەنگ لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، وەک فاکتەرێکی گەورەی بەرهەمهێنانی مەرگ، دژێکی ڕەهای ئاشتی نییە؟ دژ بەو بەهایەی، کە هەموو ئیرادەیەکی خێرخوازانە عەوداڵییەتی «دەیخوازێ»؟ کەواتە لەبەر کلاوڕۆچنەی ئەم بۆچوونانەی سەرەوە، ئەگەر ترس لە مەرگ فاکتەرێکە لەپێناو ئاشتیدا، ئەوە هەر ئەم فاکتەرە سەرچاوەی نیگەرانیی و نەخۆشییەکانی ژیانی ڕۆحیی مرۆڤیشە، لەم ڕوانگەیەوە پزیشکێکی هاوچەرخیش «لە هەموو ژیانی خۆیدا قەت وا نەبووە، کە چاوی بە نەخۆشێک کەوتبێ و لە تەمەنی چل ساڵیدا ڕەتیدابێ، ڕەگ و ڕیشەی گرفتەکانی ترس نەبووبێ لە مردن» (٦). بەڵێ، ئا ئەمەیە «تۆقین لە مەرگ» ماهیەتی کاروانی خەباتی گەلگامێش و حەقیقەتی ئاخاوتنەکانی ئەم پاڵەوانە ئەفسانەییە. بوداش بە هەمان شێوە لەسەرەتادا بە ئەزموونێکی وەهادا تێپەڕیوە، (ئایا ترس لە مەرگ، ئەسڵی هەموو ترسەکانە؟). خولیای بیرۆکەی مەرگ بودا دەکاتە پیاوێکی مەزن لە مێژوودا، کە پاشان ڕێبازێک بۆ ژیان دادەنێ. سەرەتای چیرۆکی فەلسەفە ئایینییە «میتافیزیکییە»کەی بودا بەم شێوەیە دەست پێدەکا: ئەو بە خۆی کوڕە میر بووە، باوکیشی کە پادشا بووە، هەموو ژیانێکی خۆشگوزەرانی دوور لە دەرد و بەڵاو مەینەتی و ترس و ناخۆشی و خۆ پاراستن لە دیتنی هەموو جۆرە دیمەنێک لە پیری و پەککەوتەیی و مەرگ بۆ کوڕەکەی دابین دەکا، بەڵام بودا جارێکیان لەگەڵ دەست و پێوەندەکانی، کە بۆ مەبەستی ڕاو گەشتێک دەکا، چاوی بە پیرێکی پەککەوتە دەکەوێ، کە ددانی لە دەمدا نەماوە و قژی هەموو سپی بووە و پشتی کۆم بۆتەوە و بەسەر گۆچانەکەی نوشتاوەتەوە و دەلەرزێ. لەو ڕۆژەدا بوو «سیدهارتا- بودا» «حەقیقەتی پیربوونی» ناسی. پاشان سەبارەت بەم ڕووداوە، هەرچەندە پادشا پاسەوانی زیاتری بەگەڵ کوڕەکەی خست، تا چیدیکە دیمەنی لەم چەشنە نەبینێ، بەڵام ئەمجارەش وا ڕێککەوت سیدهارتای میر چاوی بە نەخۆشێک کەوت، کە لە قەراخی ڕێگایەکدا کەوتبوو، بە دەست ئازاری هەموو لەشییەوە دەیناڵاند، لە گەشتی سێیەمیشیدا لاشەی مردوویەکی دیت، لەدوایین جاردا و لە گەشتی چوارەمیدا، نیگای کەوتە سەر ڕەبەنێکی سەر تراشراو، کە بەرگێکی زەردی لەبەردا بوو سواڵی دەکرد، لەو ڕۆژەوە بودا فێر بوو، کە واز لە ژیانی دنیا بهێنێت، ئەو بەخۆی گوتوویەتی: «ژیان دووچاری پیر بوون و مەرگ دەبێ، کوا ئەو هەرێمی ژیانەی، کە نە مەرگ و نە پیربوونی تێدایە؟» (٧). گەشتەکانی بوداش وەک گەشتەکەی گەلگامێش، گەشتن لەپێناو نەمریدا (بە واتای لەپێناو فەلسەفەی میتافیزیکادا). ڕاستییەکەی گەلگامێش وەک حاڵەتی هەموو فۆبیایەک ئەو کاتە لە

مـــەرگ دەتۆقێ. کـــە ڕاســـتـــەوخـــۆ بە چاوی خـــۆی ئەم ئەزمـــوونە لە کـــەســـێکی نزیکی خـــۆیدا «ئەنکیـــدۆی هاوڕێیـــدا» بەدی دەکـــا، ئەگـینا تا ئەو ســـاتەوەختـــە ئەو مەرگ بەشتێکی سروشتی لە قەڵەم دەدا(٨). بۆیە ئەو لە ڕێگەی تۆمارکردنی داستانێک،

(کە لە ئەنجامدا لەگەڵ ئەنکیدۆدا داستـانەکە تۆمار دەکـەن: کـوشـتنی خـمـبابای عـفـریت لە دارسـتـانەکـانی هەڤریستدا...)(٩). دەیەوێ لە لیستی یادی نەمراندا ناوی تۆمـار بکرێ. کـەسـایەتی گـەلگامـێش لە دوو قۆناغی جیـاوازی فیکری «ئەندێشەی» نەمریدا دەژی: قۆناغێک کە قۆناغی داهێنانە، بیر لە نەمریی دەکاتەوە لە ڕێگەی ئەنجامدانی کارێکی داهێنەرانە، قۆناغێکیش قـۆناغی داڕووخـانە «فـۆبیا»لە بەرانبـەر مـەرگـدا، لێرە تۆقین لە مـــەرگ وا لەم پاڵەوانە دەکـــا، گـــەشـــتـــە ئەفسانەییەکەی (نزیک بوونەوە لە خوداوەندان) ئەنجام بدا، (گـەلگامـێش لێـرە خـەسـڵـەتی پەیامبـەرێکی سـەرکـێـشی هەیە، پەیامبـەرێک لە یەسـوع بوێرتر و ڕاشکاوترە: داوای نەمریی لە باوکی دەکا)(١٠). بەپێی دەقەکە هەردوو قۆناغەکە قۆناغی داهێنانن، بۆ ناسینی هاوکێشەی ژیان و مەرگ لە چوارچێوەی گرێدانی واقیع بە فـیکری مـیـتـافـیـزیکاوە. لە داسـتـانەکـەدا بۆ ئەوەی چەمکی نەمریی ببێتە پرۆژەیەک لە چوارچێوەی لۆژیک و عەقـڵدا، (یا لە وێناکردنی عـەقڵی مـیـتـافـیزیکیدا»، گـــەلگامـــێش بە کـــوڕی (وەچەی) خـــوداوەندان وەسف دەکرێ. «نەک هەر ئەمە، بەڵکو ئەو بە خۆی لە ڕەگەزی مـــاددەی خـــوداوەندیش دروست بووە): «لەپاش ئەوەی گەلگامێش گووراو خوداوەندی مەزن بە باشی گووراندی، «شەمش»ی ئاسمانیی جوانیی پێ بەخشی و «ئەدد»یش پاڵەوانێتی کردە خەسڵەتی.

«خـوداوەندانی مـەزن وێنەی گـەلگامـێشـیـان تەواو و کامڵ کرد.

درێژی بەژنی یازدە گەز و پانی سینگیشی نۆ بست بوو. دوو لە سێی خوداوەند و سێیەکیشی مرۆیە»(١١).

لە تەوراتیـشـدا پایەی مـرۆ لە ئاست وێنەی خوداوەندە: مرۆم «وای لێکرد کەمێک نزمتر بێ لە خوداوەندان» «یا لە خودا» (١٢). ئەم حاڵەتە لە وێنەی مەسیحدا دەبێتە حەقیـقەتێکی بەرجەستە، یەسوع دەبێتە کـاراکتـەری ڕاستەقینەی کەلەپووری ئەو نەمرییەی کە گەلگامێش بەر لە (ڕوودانی) مەرگ، نەک لەناو ئەگەری «هەستانەوە»دا داوای دەکرد؛ بەڵام مێژووی ئەم ئیمانەی گەلگامێش لە باوەڕی «هەستانەوەی» مەسیحییەتدا بە باشی بەرجەستە دەبێ، ئایا مەسیحیش (لە باوەڕی سێکوچکەی پیرۆز- «الثـالوث المقدس»)دا بەخـۆی کـوڕی خـوداوەند نییـە؟ کەواتە ئەو لۆژیک نییە، بە جەستەش هەتا هەتایێ بمرێ، گرنگ ئەوەیە مرۆ لە شکۆمەندیی نەمریی دەگەڕێ، بۆیە لە دەقی قورئانیشدا «ئادەم بریکاری- خەلیفە»خودایە، وشەی «خەلیفە» لە زمانی عەرەبیدا، ئاستێکی بەرزی ئەنتۆلۆژیی و ئایینی و کۆمەڵایەتی و سیاسی دەبەخشێ، کەواتە ئادەم جێنشینی خودایە لەسەر زەوی، لە وەرگێڕاوە کوردییەکـەی قـورئانیـشـدا، کـە مامـۆسـتا هەژار وشـەی بریکاری لە بری خەلیفە بەکار هێناوە، لەڕووی مەدلوولە ئایینییەکەی زۆر لە وشەی خەلیفە نزیکە: کەسێک کە جێنشین بێ، بریکاری کەسی یەکەمیشە:«وإذ قـال ربك للملائكة إني جاعلُ في الارض خليفةً قالوا اتجعلُ فيها من يفسدُ فيها ويسفك الدماء و نحن نسبح بحمدك ونُقَدس لكَ قال إني اعلم مالاتعلمون» ،بە کوردییەکەی: «ئەو کاتەی پەروەرندەی تۆ بە فریشتانی ڕاگەیاند: من دەمـەوێ بریکارێک لەسـەر زەمین دیاری بکەم؛ گوتیـان: تۆ کەسێ وا دێنی لەوێدا خراپە بکاو خوێن بڕێژێ، کەچی ئێـمـە هەر شـوکـرانەی تۆ دەکـەین و پەسنی پیـرۆزی تۆ دەدەین؟ گـوتی: ئەوی من دەیزانم، ئێـوە ئاگـاتان لێ نییە» (١٣). بێگومان بۆ سەلماندنی گەورەیی جێنشینی خـودا، دەبێ فـریشـتـەکـانیش کـڕنۆشی بۆ ببـەن، بۆیە پەروەردگـار فـەرمـان بە فـریشـتـەکـان دەکـا «...کـڕنۆش لەبەردەم ئادەم بەرن، غـــەیرەز ئـیـبـلیس هەمـــوویـان سـوژدەیان بۆ برد؛ ئەو کـە خـۆی بەزلتـر زانی، سـوژدەی نەبرد و سپڵەبوو»(١٤).

لە هەمـوو ئەم حـاڵەتانەدا پرەنسـیـپێک هەیە: وێنەی مرۆ شکۆمەند دەکرێ، بۆ ئەوەی بگاتە حاڵەتی نەمریی، لە هەموو دەقەکانیشدا مەرجێک بۆ ئەمە بەهای ئەخلاقە (پابەسـتـبـوونە بە ئاکـار) لە بەرانبـەر خوداوەنددا، کـە لە چەمکی (هەڵوەستی کردەکی) گوناهکردندا بەرجـەسـتـە دەبێ: گـوناهەکـانی گـەلگامـێش و ئەنکیـدۆ و ئادەم و حەوا. مرۆ ئەگەر هەرگیز گوناهی نەکردبایە، نەشدەمرد.

(ئەمە گوتاری میتۆلۆژیای چیرۆکە دێرینەکانی ئیمان و

عەقڵی لاهووتە!). بەم ڕەنگە میتۆلۆژیا تەفسیری ئەخلاقییانەی مەرگ دەکا، ئینجا لێرەوە تەفسیری ئەخلاقییانەش بۆ ژیان دەکا؛ کەواتە خوداوەند تەفسیرێکی ئەخلاقییانەی لەبەرانبەر هەموو جیهاندا هەیە، مرۆش دەبێ ئەو بوونەوەرە ئەخلاقییە بێ، ئینجا بە ویستێکی ئەخلاقییانەش ملکەچی یاسای مەرگ بێ، فەیلەسووفێک دەڵێ: «مەرگ شتێکە کە جێگای متمانە نییە و دەلالەتێکی ئەخلاقی هەیە و...» (١٥). دەشێ ئەم دەلالەتە ئەخلاقییە لەو گوتانەی گەلگامێش بەدی بکرێ، کە لە بەرانبەر مەرگی ئەنکیدۆدا کردنی، دەشێ هەمان دەلالەتیش «ناوەرۆکی ئەخلاقیش» لەم ئایەتەی قورئان هەڵبهێنجێندرێ، کە دەڵێ: «هەموو کەسێک تامی مردنێ دەچێژێ ڕۆژی سەڵاش هەقی خۆتان دەنێنە مشت» (١٦)، یاخود لەم ئایەتەدا، کە دەڵێ: «ئەدی تۆ ئەوانت نەدی بە هەزاران لەو کەسانەی ترسی مردن وای لێکردن زێدی خۆیان بەجێ بێڵن؟ خوا فەرمانی پێدان: بمرن! لە پاشان زیندووی کردنەوە، خودا سەبارەت بە مەردم چاکە دەکا، بەڵام بەشی زۆری مەردم لە شوکرانە خۆ دەبوێرن» (١٧)، مەرگی مەسیحیش گەورەترین دەلالەتی ئەخلاقیی هەیە، کاتێک ئەو لە پێناو سڕینەوەی هەموو گوناهەکانی مرۆڤایەتی دەمرێ «لە خاچ دەدرێ»، ئەمە حەقیقەتێکی نا بەرهەستە، لەسەرووی حەقیقەتە بەرهەستەکانی بوونەوە، (لێرەوە مەرگ دەلالەتە بۆ مەدلوولی نەمریی)، بەڵکو خوداوەند لە سەرووی هەموو حەقیقەتە ماددییەکان (بوونی ماددی)، بەشێک لە زانینی ڕەهای خۆی، لە چوارچێوەی وشە پیرۆزەکانیدا، بە حەقیقەتی فانی مرۆ ڕادەگەیەنێ، خوداوەند خەونی مرۆ، ئیرادەی دیاریکراوی مرۆ تەواو دەکا: مرۆی فانی ! بۆیە ئەو وێنەی خۆی لەسەر وێنەی خوداوەند کۆپی دەکا، (دەشێ پاشا ڕەهاکانی وەک گەلگامێش لە مێژوودا، باشترین حاڵەتی پرۆسەی سیاسی ئەم کۆپیکردنە بن، بێگومان لە کەلەپووری ئایینەکانیشدا پادشایان و خەلیفە و ئیمامەکان نوێنەری خوداوەندن لەسەر زەوی)، لێرەوە ئیمان دەبێتە پردێکی سیاسی لەنێوان دەسەڵاتی خوداوەند و دەسەڵاتی پادشا و فەرمانڕەواکاندا. گوتاری سیاسی ئایینیی دەیەوێ لەسەر بنەمای ئەم ئیمانە، کۆمەڵگە و حکومەت و دەسەڵات بەڕێوە ببا، ئەم ئیمانە دوورکەوتنەوەیە لەو ئیمانە

خۆڕسکەی، کە پاشان گەلگامێش لەپێناو خولیای ژیان و نەمریدا بۆی دەگەڕێتەوە، ئا لێرەوە کە ئیمان دەچێتە ناو سیستەمی سیاسییەوە، بنەمای ئاکاری تاک و کۆمەڵگەش دەبنە بنەمای گوناهکارانە، بەواتای واقیعی مرۆڤایەتی دەکەوێتە بەر شاڵاوی پێناسەی شەڕانگێزیی لە ئاست واقیعی (ئاکاری) بێ هەڵەی میتافیزیکادا، خوداوەند لەئاست شوناسی بێ هەڵەی خۆیدا، شوناسێکی پڕ لە شەڕانگێزیی بەجیهان دەبەخشێ، ئەم جیهانە شەڕانگێزە تەنیا بەویستی (شەریعەت و یاسای) خوداوەند پاک دەبێتەوە، (شەریعەت لێرەوە بەرهەمی واقیعی مێژوویی خۆیەتی)، ئەمە گوتاری پێغەمبەرانە لەپێناو چاکە و ڕیفۆرمداو ویستی فەرمانڕەوا و پادشایانیشە لەپێناو ستەمی دەسەڵاتی ڕەهادا؛ کەواتە پێغەمبەران دەشێ جەڤەنگی ڕەتکردنەوەی گوناه بن، ئەو گوناهانەی فەرمانڕەوایان و پیاوخراپان ئەنجامی دەدەن؛ بەڵام گرفتەکە ئەوەیە گوناه پێوانەییەکی عەقڵانی بۆ نییە، بەڵکو دەشێ خودی عەقڵ شتێکی گوناه بێ، بۆ نموونە: بەپێوەری یاسای دینەکان، ئازادییەکانی جەستەی ژن (وەک سەرکۆتکردن و خۆ دانەپۆشین) گوناهن، بەڵام عەقڵی زانستیی ئەم سەردەمە هەرگیز ئەمە بە گوناه نازانێ (گوناه لە ڕواڵەتی شتەکاندا نییە، بەڵکو لە ناوەڕۆک و ناواخنی شتەکاندایە، گوناه گەوهەرە، گەوهەرێکی مرۆییە، گوناه لە ستەمدایە. لە ڕێزنەگرتن و سووکایەتی پێکردن و ناعەدالەتی و کوشتن و بڕیندایە، ڕاستییەکەی گوناه لەو نەزانییەدایە، کە گوناه بەرهەم دەهێنێ...)، گۆشەنیگای دینی ئەو بەها ئەخلاقییانە بەجەستەی مرۆ دەبەخشێ، کە کۆت و بەندن بۆ خودی دەسەڵاتی عەقڵ، لەڕاستیدا کە چالاکییەکانی جەستە کۆت و بەند دەکرێن، عەقڵیش لە ئاست تەسک بوونەوەی پانتایی چالاکییە کۆمەڵایەتییەکانی جەستەدا سەرگەردان دەبێ، لێرەوە لەڕاست مل پێ کەچ کردنی مرۆدا، چەمکی گوناه کاریگەرترین میکانیزمی ئەخلاقییە بۆ ئەم مەبەستە، بەم شێوەیە لەجیهانی کۆندا ئیمان بە ئامرازی ئەخلاق و سیاسەت خۆی بەسەر بیرکردنەوەی مرۆدا دەسەپێنێ، هەمیشە ئیمان لەڕێگەی ئەخلاقەوە بیروباوەڕی ئەخلاقیی و ئایینیی بەر لەخۆی پووچەڵ دەکاتەوە، ئا ئەمە گوتاری شەریعەتی تەورات و هەموو ئایینەکانی دیکەیە لە ئاست کولتووری ئایین و

باوەڕە جیاوازەکانی دیکەدا، کەواتە ئیمان مەسەلەیەکی ئەخلاقییە و پێوەندی بە گوناهکردنەوە هەیە، ئەم ئیمانە لەناو ئایینێکی دیاریکراودا، ڕاسپاردە و سیستەمێکی ئەخلاقی دیاریکراویشی هەیە، ئەمە شەریعەتی ڕەهای خوداوەندە، کە لادان لێی بنچینەی هەموو گوناهەکانە، بەم ڕەنگە دیمەنەکە لە بەهەشتی عەدەندا دەست پێدەکا: مرۆ فەرمانی خودا دەشکێنێ، بۆیە لە نەمریی بێ بەش دەکرێ، ئەمە گەورەترین سزای ئەم گوناهە گەورەیەیە، (دەشێ شکاندنی فەرمانی دەسەڵاتدارانیش ئاکامەکەی مەرگ بێ)- ئەمەش گەورەترین سزایە، کە دەسەڵاتداران بە گوناهکارانی دەبەخشن، وەلێ خوداوەند ئەو کاتە بەخشندەیە، کە ملکەچ بیت، یاسای کتێبە پیرۆزەکان ئەم ئاکار و ویستەیان لە مرۆ (لە بەندەکانی پەروەردگار) دەوێ...قەشە ئۆگۆستین وەک نموونەیەکی توندڕەو لەناو کەلەپووری هزری ئایینیدا پێی وایە «گوناهی مرۆ، کە لە بەهەشتی عەدەندا ڕوویدا، بنچینەی پەککەوتنی کۆمەڵگەیە لە بەدیهێنانی دادپەروەریدا، ئەو کاتەی ئادەم و حەوا لە خودا یاخیبوون، گوناحیش ڕژایە ناو جیهانەوە.

گەورەترین ئاکامی ئەم ڕووداوەش ئەوەبوو، ئێمە توانای بەڕێکردنی ژیانێکمان لە دەست دا، کە لەگەڵ فەرمانی ویستی عەقڵدا بگونجێ، لەکاتێکدا لە پێش ئەم ڕووداوەدا عەقڵ دەیتوانی بەڕاڕەوێکی ئەخلاقی مل بە شەهوەت کەچ بکا، بەر لە گوناهکردن ئادەم و حەوا، وەک کە ئان پاچلز Anne pogels وەسفی ئەمە دەکا کۆنترۆڵی عەقڵیان لەسەر پرۆسەی زۆربوون هەبوو، بە واتای کۆئەندامی سێکسیش وەک کۆئەندامەکانی دیکەی لەش، دەکرا بە ویست لە پرۆسەی زاووزێ کردن دوور بخرێتەوە و دابمرکێندرێتەوە، بەڵام لەپاش گوناهکرندا ئێمە توانای ئەوەمان نەما، کۆنترۆڵ و ئاڕاستەی غەریزەی سێکسیمان بکەین و ملی پێ کەچ بکەین بۆ دەسەڵاتێکی ئەخلاقی ئەوتۆ، کە دەسەڵاتی عەقڵ بەڕێوەی دەبا »(١٨).

هەمان ئەم ڕەهەندە ئەخلاقییە سێکسییەش بەشێوەیەک لەشێوەکان لە دەقی گەلگامێشدا، دەربڕین لە چەمکی گوناه دەکا، کە لە پرەنسیپی کاری فریودانا خۆی دەنوێنێ، (وەک دەزانین پرەنسیپی گوناهکردن لەتەوراتیشدا، ئاکاری فریودان و فریوخواردنە) چیرۆکەکە لە داستانەکەدا بەم شێوەیە دەست پێدەکا: لە پاش ئەوەی ئەنکیدۆ و گەلگامێش لە گەشتە سەرەڕۆییەکەیاندا بەسەرکەوتوویی دەگەڕێنەوە وڵاتی خۆیان (کوشتنی خمبابای عفریت و پاسەوانی دارستانەکان)، عەشتاری خودا ژن داوای خۆشەویستی لەم پاڵەوانە دەگمەنە (گەلگامێش) دەکا، بەڵام ئەم بە بیانووی خەسڵەتی فریودەرانەی عەشتار ئەم عەشقە ڕەتدەکاتەوە. (گوایا خودا ژن عاشقەکانی زۆرن، ئەو بەجێ دەهێڵێ و دەچێتە سەر پیاوێکی دیکە).

بۆیە لە ئەنجامی ئەمە عەشتار لای خوداوەندی گەورە (ئانۆی باوکی) سکاڵا لە گەلگامێش دەکا و لە تۆڵەی ئەمە داوای خوڵقاندنی «گای ئاسمانیی» لە باوکی دەکا، تا بەمەبەستی سزادانی بۆی دابەزێنێ، وەلێ لەم ساتەوەختەدا باوکیشی عشتار تاوانبار دەکا و پێی دەڵێ:«ئەدی تۆ سەبەب نەبوویت و شەڕت بە گەلگامێش نەفرۆشت؟...» (١٩)، بەڵام گەلگامێش و ئەنکیدۆ گایەکە دەکوژن و ئەمە زیاتر عەشتار تووڕە دەکا(لێرە دەشێ «ویستی ئازادانەی» ژن تاوانبار بکرێ و ڕەتبکرێتەوە، لەم پێناوەشدا پیاو جەنگ هەڵدەگیرسێنێ، تۆ لەم دەقەدا هەرگیز نابینیت ژن پیاو تاوانبار بکا، بەڵکو تەنیا پیاو ژن تاوانبار دەکا. ئەمە واقیعێکە دەلالەت لە هیچ نەکا، دەلالەت لە دەسەڵاتی پیاو دەکا، ئەم واقیعە بە تەواویی لە گوتاری ئیمانی تەوراتدا بەرجەستە دەبێ، ئەلێرەدا سیستەمێکی کۆمەڵایەتی بەرجەستە دەبێ، کە سێکس تاوانبار دەکا، ئەم تاوانبارکردنە دەگەڕێتەوە بۆ ژن: ژن ئەو ئامرازە سێکسییەیە، کە فریو دەدا، لێرەوە ئەخلاقی پارتریارکی یاسا کۆمەڵایەتییەکانی خۆی دادەڕێژێ، ئەخلاق لەم یاسایانەدا، تاوانبارکردنی تاکە، کە ئازاد بێ، ئەم تاکە لە بنەڕەتدا بەدەر لە ڕەگەزی ژن هیچ کەسێکی دیکە نییە، لەڕاستیدا لەمەودوا ژن پاسەوانی جیهانی ئەو ئەخلاقەیە، کە پیاو دروستی کردووە، بۆیە پیاو لەمەودوا پێناسەی جیهانی واقیعیش دەکا، لەسەر بنەمای ئەم، جیهانە ئەخلاقییەدا، بەهای کۆمەڵایەتی ئەم جیهانەش بریتییە لەوەی، کە ژن بوونەوەرێکی ئەخلاقی ترسناک بێ و ئینجا لێرەوە لە زەمەن و شوێنە کۆمەڵایەتییە داخراوەکاندا بەند بکرێ، کەواتە لێرە ژن کائینێکی ئەفسانەیی ئەخلاقییە و هەڕەشە لە ئارامیی هەموو

جیـهـان دەکـا، ئەمـە نـاوەڕۆکـی ملمـلانێـیـەکـەی نێـوان گەلگامێش و عەشتارە، غروری دەسەلاتی ئەم پاڵەوانە، چیدیکە ئیرادەی ئازادانەی عـەشـتـار قـبـوڵ ناکا، ئەو سووکایەتی بە خوایەک دەکا، کە هێمای عەشقە، لێرەوە فەلسـەفـەی کـولتـووری پاتریارکی لەوەتەی دەسـەلاتی هەیە، عەشق لەنێوان هەردوو ڕەگەزەکەدا قەدەغە دەکا، تەنیـا یەک نەریت و بەهای شـەرعی لەنێـوان هەردوو ڕەگـەزەکـەدا دەمـێـنێـتـەوە: ژن یا دەبێـتـە کـەنـیـزەک و لەشفرۆش، یان پیاو دەتوانێ چەند ژنێک بهێنێ، کەچی ژن هەمیشە موڵکێکی زەلیلی پیاوە و تاوانبار دەکرێ، لە ئەنجامدا ئەو، ئەو ئامرازە سێکسییەیە، کە دەکڕدرێ و دەفرۆشرێ، ئا ئەمە حیکمەتێکی دزێوی دەسـەلاتی ماددی پیاوە، پیاو نرخی ماددی بۆ ژن داناوە، بۆ ئەوەی بتـوانێ بە ئاسـانی کـۆنتـرۆڵی بکا، ئینجـا ئەگـەر نەشیتوانی کۆنترۆڵی بکا، ئەوە بەتاوانی بەدڕەوشتیی تاوانباری دەکا، دەشێ لێرەوە بێ گەلگامێش بەرگەی دەسەلاتی عەشتار نەگرێ و بەمەکرباز و فریودەری دابنێ و تاوانباری بکا...)، ئەم حاڵەتی تاوان فرۆشتنە بەژن، تا ئەمڕۆش سەرچاوەی ئەو عەقڵییەتەیە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، کە ئەخلاقی کۆمەڵگە بەشەرەف و ناموسی ژن دەبەستێتەوە، ئەمەش گوایا ئارامیی کۆمەلایەتی دەخولقێنێ، هەمیشە ئەو بۆچوونە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا هەیە، کە ژن تەنیا کەسایەتییەکی ئەخلاقییە و هیچی تر، ئەمە ئەو چوارچێوەیەیە، کە ژن بەشایستەی ئازادیی نازانێ و لێرەوە لە دەرەوەی ئەم چوارچێوە تەقلیدییەدا ژن تاوانبار دەکرێ، بەم ڕەنگە گەلگامێش ئەخلاقیانە عەشتار تاوانبار دەکا، با بڕوانینە ئەم گفتوگۆیەی نێوان هەردوو لایان: عەشتار ئازادە و دەتوانێ دەستپێشخەری مەیلی عەشقی خۆی بکا و بڵێ (دەمێکە ئەم مافە وەک شتێکی ناحەزی ئەخلاقیی لە ژن ستاندراوەتەوە):

«وەرە ئەی گەلگامێش، تۆ ئەو دڵدارەم بە، کە هەڵمبژاردووی.

لەبەری «تۆوی» خۆتم پێ ببەخشە، تاچێژی لێ وەرگرم.

تۆ ببە بە مێردم و منیش دەبمە ژنت.

......................».

ئینجا گەلگامێش زاری کردەوە و وەلامی عەشتاری شکۆداری دایەوە: **«من لەسەرمە چیت پێ ببەخشم، ئەگەر بتکەمە هاوسەرم؟**

ئایا قەڵەویی و پۆشاک بە لەشت ببەخشم؟

یانیش نان و خواردەمەنیت پێشکەش بکەم؟

ئایا چ خواردن و خواردنەوەیەکت پێ ببەخشم، کە شایستەی سیفەتی خودایەتی و پادشایەتی بێ؟ من چ خێر و خۆشییەک لەوە دەبینم، ئەگەر بتکەمە هاوسەرم؟

تۆ !تۆ هیچ نیت جگە لەو ئاگردانەی، کە ئاگرەکەی لە سەرمادا دادەمرکێتەوە، تۆ وەک ئەو دەرگایەی پشتەوەی، کە نەبا و نە ڕەشەبا ناگیرێتەوە، تۆ کۆشکێکی، کە پاڵەوانەکان لە ناویدا تێکدەشێن.

....

تۆ کامە عاشقی خۆت بەبەردەوامی خۆشویستووە؟ ۲۰»

.....................»

هەمـان ئەم حاڵەتی فریودانە لە کەسایەتی ئەو ژنە سۆزانییەشدا بەدەردەکەوێ، کە باوکی ڕاوچییەکە پێشنیاز دەکا لەگەڵ کوڕەکەیدا (پاش ئەوەی گەلگامێش ئاگادار دەکەنەوە) بچن، تا ئەنکیدۆ فریودەن و ڕازی بکەن واز لە ژیانی دەشت و کێو بهێنێ و بێتە ناو ژیانی شارەوە. (لێرە ژن دەبێتە ئامرازێکی سێکسی بۆ ئەم مەبەستی فریودانە «ئەنکیدۆ شەش ڕۆژ و حەوت شەو، لەگەڵ سۆزانییەکە دەخەوێ»...پاشان ئەم ڕەهەندە لە عەقڵی پاتریارکی تەوراتدا، دەبێتە هۆی تابۆکردنی سێکس لە دەرەوەی سیستەمی هاوسەرگیریدا، چەمکی زینا لە دە ڕاسپاردەکەدا ئەم دەلالەتەی هەیە، بەم بۆنەیەوە شایانی باسە بڵێم: لە خشتەیەکی بواری ڕاڤەکردنی کتێبی پیرۆزدا، لە بڕگەیەکدا، کە باسی هۆشعی پێغەمبەر دەکا دەڵێ: «سەرکۆنەی بەنی ئیسرائیلی کرد، چونکە ئەوان لە بەرانبەر خودادا هەڵەیان کرد، هەروەک چۆن ژنێکی زیناکەر دژی مێردەکەی هەڵە دەکا»...» (۲۲)

بەهەر حاڵ ژنە سۆزانییەکە لەسەرەتاوە ڕاسپێردراوە، بەدەرخستنی جوانیی جەستە و ڕووتکردنەوەی مەمک و ناوگەلی، ئەنکیدۆ دەورووژێنێ و فریوی دەدا.. وەلێ ئەنکیدۆ لەسەرە مەرگدا بێزاری خۆی لەم ژیانە نوێیە دەردەبڕی، بۆیە نەفرەت لە ژنە سۆزانییەکە دەکا، لێرە

«شەمش-خۆر» وەک خوداى ڕاستيى و دادپەروەريى بەرگريى لە هەڵوێستى ژنەكە دەكا و (وەک هەمان حاڵەتەكەى عەشتار) بە ئەنكيدۆ دەڵێ: بەدنەمک مەبە، ئەو فێرى خەسڵەتەكانى ژيانى شارستانييەتى كردى، ئينجا ئەنكيدۆ لەم هەڵوێستە سەلبييەى بەرانبەر بە ژنەكە پەشيمان دەبێتەوە.. تۆ بڵێيى ئەم پاشخانە ئاكارييە، كە لە چەمكى فريودان‌دا خۆى دەنوێنێ، سەرچاوەى چەمكى گوناهى گەورە نەبێ لە كتێبى پيرۆزدا، لەكاتێكدا لێرەش، كە چەمكى فريودان پرەنسيپى گوناهە؟ لە هەردوو دەقەكەشدا ژن كاراكتەرى سەرەكى گوناهكردنە (ئەو گوناهەيە، كە): پياو فريو دەدا؛ بەڵام پێدەچێ لە دەقى گەلگامێشدا هێشتا ژن لە سروشتدا هێزێكى مرۆيى پێ مابێ. هێشتا ئەو ڕەگەز و ويستێكى بنەڕەتى بيرى ميتافيزيكيى جيهانى كۆنە. هێشتا ئەو ڕەمزە بۆ دەسەڵاتى لاهووت و بۆ ئيمانى پاڵەوانەكان، هێشتا ئەو دەتوانێ بەرگريى لەخۆى بكا لە ئاست تاوان و گوناه ، بەپێچەوانەى كتێبى پيرۆزەوە، كە هەر لە سەرەتاوە دەتوانم بڵێم، ژن لەوێدا نوقمى ناو گوناه و شەڕانگێزى بووە، ئەگەرچى لە قۆناغێكى مێژووى تەوراتدا، پێغەمبەرە ژن هەڵدەكەون، نموونەى خەلوەى پێغەمبەرە ژن، بەڵام ئەمە (سەربارى ئەوەى حاڵەتێكى دەگمەنە) هيچ لەو پرەنسيپەى شەريعەتى تەورات ناگۆڕێ، كە ژن پرەنسيپى يەكەمى گوناهە (گوناهى گەورە كردەى يەكەم ژنە!)، ئێمە دەبێ لێرەدا بزانين، ڕەهەندى گوناهكردن، تەوەرى هەرە سەرەكى گوتارى ئيمانى تەوراتە، گوناه :پێوەرە بۆ لە بێژينگدانى مێژووى ژيانى بەنى ئيسرائيل، گوناه هەموو ئەو شتە خراپانەيە، كە پرۆژەى (شەريعەتى نوێى) يەهوە ڕەتى دەكاتەوە، لێرەوە گوناه بوو مرۆى لە نەمريى بێبەش كرد، گوناهيشە سەرەتاى هەموو شكستەكانى گەلى ئيسرائيل، ئەم سەرەتاى گوناهە لە دەقى گەلگامێشيشدا بەدى دەكرێ (تاوانى كوشتنە ناعەقلانييەكە)، بەڵام لەوێدا وەک لە تەورات هەيە، نەبۆتە پێوەرێكى ئەخلاقيى بالا بۆ دياريكردنى هەموو ڕەوشتێكى تاک و كۆمەڵ، دەقى گەلگامێش باس لە مێژووى پەرەستاندنى كۆمەڵگە ناكا، بۆيە ڕۆحى ياساى ئەخلاقيش لەوێ كزترە، هەرچى لە تەوراتە مێژووى گۆڕانى كۆمەڵگە لە بەها ئەخلاقييەكانەوە دەست پێدەكا، هەر دە ڕاسپاردەكەى ئەم دەقە، پرەنسيپە سەرەكييەكانى ئەو بەها ئەخلاقيانەن، ڕاستييەكەى لە دەقى داستانەكەدا پاڵەوانەكان بەر لە هەر كێشەيەک، كێشەى مەرگيان هەيە، لەم دەقەدا گوناه دەروازەيە بۆ ناسينى فەلسەفەى مەرگ، وەلێ لە تەوراتدا سەربارى ئەم حاڵەتە، چەمكى گوناه دەروازەيەكى گەورەى ئەخلاقييە بۆ شوناسى نوێى گەلێک: ئەم شوناسە هەر لايەنى ئەنتۆلۆژيا ناگرێتەوە، بەڵكو شوناسێكە بە ئيمانێكى نوێ و واقيعێكى سياسى و كۆمەڵايەتى نوێوە، لێرەوە ئيمان لە تەوراتدا دەستوورێكى سياسى و سيستەمێكى ئەخلاقيى و كۆمەڵايەتيشە. ئەم ڕەهەندە مێژووييە هەرگيز لە دەقى گەلگامێشدا بەدى ناكرێ (ڕەنگە فاكتەرێكى ئەمە ئەوە بێ، كە گەلگامێش دەقێكى شيعرييە)، لەم دەقەدا گوتارى ئيرادەى مرۆ لە ساتەوەختى فۆبيادا گيرى خواردووە، ئەم دەقە (شيعرييە) هەوڵێكى ئەفسانەييە بۆ بەدەست هێنانى نەمريى؛ بۆيە لە جيهانى خەوندا هەموو شتەكان يەكلا دەبنەوە و مەرگ لاى ئەنكيدۆ دەبێتە هۆشيارييەكى شارستانييش. ئەم پاڵەوانە لە خەونە ناخۆشەكەيدا بە گەلگامێش دەڵێ: «ئەى هاوڕێم، شەوى ڕابردوو خەونێكى چەند سەيرم ديت! لەم خەونەدا «ئانۆ»و «ئەنليل»و«ئيا»و شەمشى ئاسمانيى كۆبووبوونەوە و لەنێوان خۆياندا مشتومڕيان بوو.

ئانۆ بە ئەنليلى دەگوت: «ئەوان لەبەرئەوەى گاى ئاسمانيى و خمباباى عفريتيان كوشت، بۆيە بە مردن سزاى ئەوەيان دەدرێ، كە لە چياكاندا دەرختى هەڤريستى دەبڕيەوە».

بەڵام ئەنليل وەڵامى دايەوە و پێى گوت «ئەوە ئەنكيدۆ دەمرێ، بەڵام گەلگامێش نامرێ». ئينجا شەمشى ئاسمانيى هاتە قسە و وەڵامى ئەنليلى پاڵەوانى دايەوە و گوتى: «ئايا ئەوان بە فەرمانى من نەبوو، خمبابا و گاى ئاسمانييان كوشت؟ بۆچى ئەنكيدۆ بمرێ، ئەو بێ تاوانە»؟ ئەنليلۆ بە تووڕەيى ئاوڕێكى لە شەمشى ئاسمانيى دايەوە و پێى گوت: «چييە؟ هەر لەبەر ئەوەى ڕۆژانە خۆتيان نيشان دەدەى خەريكە دەبيتە يەكێک لەوان!» (٢٣) لەم دەقەدا ڕووداوى تۆفانيش بەرهەمى گوناهە؛ وەک چۆن لە تەوراتيشدا (هەمان ئەم چيرۆكى تۆفانە وەک پەند و عيبرەت دەگێردرێتەوە) و هەموو ڕووداوە تراژيدييەكان بەرهەمى گوناهن، بەم ڕەنگە

خـوداوەندان سـزای گـوناهکاران دەدەن: سـەرەتای ئەو گوناهانەی لە دەقی گـەلگامـێـشـدا هەن (وەک پـێـشـتـر ئامـاژەمـان پێکرد) کـاری گـوناهە نادیارەکـان و کـاری کوشتنێکی ناواقیعیی و ناعەقڵانین (کوشتنی بوونەوەرە ئەفسانەییەکـان)، وەلێ لە تەوراتدا سـەرەتای هەمـوو گــوناهەکـــان، یاخی بـوون و هاوبەش پـەیداکـــردنە بۆ پـەروەردگـــاری ئـیـســـرائـیـل، لەم ڕوانگەیەوە بە نموونە دەڵێین: تەوەری سەرەکی ڕووداوەکانی ناو هەردوو سفری پادشایانی یەکەم و دووەم، ململانێیەکی تاڵ و توندە لە نێوان پەروەردگاری ئیسرائیل و بتەکاندا، یەهوە دان بەوە دادەنێ، کـە بـتـەکـان هێـشـتـا لەناو گـەلی (هەر دوازدە تیـرەکـەی) ئیـسـرائیلدا دەسـەڵاتیـان هەیە، بەڵام ئەو هەمیشە لەڕێگەی لێ پێچینەوە و سزادانی گەلەکەیەوە، بتـەکـان دەردەکـا، ئەو گـەلی ئیـسـرائیلی تەنیـا بۆ خـۆی دەوێ، هیچ هاوبەشـێـک بۆ خـۆی قـبـووڵ نـاکـا، ئەمـەیە پاسـاوی ڕەهەندی مـێـژوویی سـەرکـەوتنی بیـری یەکـتـا پەرستی: «لە پاش مـردنی ئەخـئـاب، مـوئابیـیـەکـان لە ئیـســـرائـیـل هەڵـگەڕانەوە، ئەخـزیاش لە کـولانەیەکی بەرزایی کۆشکەکەی لە سامـیـرەدا کـەوتە خـوارەوە و بە خـراپی بریندار بوو. هەسـتـا پوخـتـە نێردراوی خـۆی بۆ پەرستگەی بەعـل زەبووبی خودای عەقروون هەنارد وپێی گــوتن «برۆن و لێی بپـرسـن داخــۆ برینەکــانم چاک دەبنەوە؟» ئەوجـا فـریشـتـەی پەروەردگـاریش بە ئیلیـای ئەلتەشبیی گوت «هەستە و برۆ بزانە چاوت بەنێردراوانی پادشای سامیرە بکەوێ و پێیان بڵێ: ئاخۆ لەبەر ئەوەی هیچ خـوایەک لە ئیـسرائیلدا نەبوو، ئێوە دەچن پرس بە بەعـل زەبووبی خـودای عـەقـروون دەکـەن؟ لەبەرئەوەی پەروەردگــار دەڵێ: ئەو قــەرەوێڵـــەیەی ئەو لەســەری ڕاکشـاوە، جـارێکی دیکە لەسـەری هەڵناسـتـێـتـەوە و بەمـسـۆگـەریش دەمرێ» (٢٤). دەسا ئەمـەیە ماهیـیـەتی عـەدالـەتی خـوداوەند «خـوداوەندان»! حـاڵـەتە دژەکـان لە ئیرادەی ئەودا هەن: نەرمیی و میهرەبانیی و توندوتیژیی و تۆڵە ئەسـتـێن، ڕزگـارکـەر و وێرانکەر، لێـبـوردە و نالێـبوردە و...ئەم ئیرادەیە هەڵگری حـاڵـەتە دژەکـانی هەموو کۆمەڵگەیە، هەڵگری دوو مێژووی جیـاوازیشە، هەڵگری ئەو دوو مـێـژووەیە، کە مێژوویەک مێژووەکەی دیکە ڕەتدەکـاتەوە، گەلی ئیـسرائیل نەیتوانیوە لەنێوان ئەو دوو سـەردەمـە مـێـژوویـیـەدا خـۆی یەکـلا بکـاتەوە، ئیلیـای پەیامبەر بە گـوتارێکی ڕادیکاڵانە بە گـەل دەڵێ: «هەتا کـەی ئێـوە لەنێـوان هەردوو دەسـتـەدا پەت پەتێن دەکەن و وەها دەمێننەوە؟ ئەگـەر پەروەردگار خودایە ئەوە وەدوای ئەو کـەون، ئەگـەریش بەعـل خـودایە ئەوە وەدوای ئەو کەون» (٢٥)

لەمـەوە بە دەردەکەوێ پرەنسـیپە نوێیـەکـانی شۆڕش و باوەڕی نـوێ، وەها بە ئاسـانی جـێگەی خـۆیان ناکـەنەوە لەناو کـولتـووری ڕەگ داکوتاوی باوی کـۆمـەڵگەدا، بۆیە هەمــیــشــە گــەلی ئـیــســرائـیـل لە پاڵ ئاییـنی نـوێ و پەروەردگـاری نوێیـاندا، توند دەستیـان بە ئاییـنی کۆن و خـوداوەندە کـۆنەکـانیـانەوە دەگـرن، ئەم حـاڵـەتە لەسـەر دەستی پادشـایەکـاندا بەتەواویی بەرجـەسـتـە دەبێ و بە باشی بەڕێوە دەچیت. پاشایە فەرمانڕەوایەکان ناتوانن بە تەواوی دڵـسـۆزبن بۆ واقـیـعی شـۆڕش «ئیـمـانی» نوێ، یەهوە هەمیشە لەمە ئاگاداری گەلی ئیسرائیل دەکاتەوە و هەڕەشـە لە خـەڵـک و پادشـایە گـوناهکارەکـان دەکـا، ڕاسـتـیـیـەکـەی ئاییـنی نوێ لە سـاتەوەختـی شـەڕێکی قـورسـدایە؛ شـەڕی ئەو بۆ پێناسـەکـردنەوەی جـارێکی دیکەی چەمکە ئاکـارییـەکـانی جیـهـان و بیناکردنەوەی کـۆمـەڵگەیەکی بێ گـوناهە لەبەرانبـەر واقـیــعی کۆمـەڵگەیەکی پڕ لە گوناهدا، ئەم کۆمـەڵگە بێ گـوناهە بینا دەکـرێ و ڕێکدەخـرێ لەلایەن ئـیـرادەیەکی ڕەهای خــوداوەندێکەوە، جــەنگی ئەم ئـیــرادەیە، جــەنگە بۆ یەکخـسـتنی هۆشیاریی دینیی کۆمـەڵگە. لە ڕاسـتیـدا گـوتاری یەهوە گـوتاری گـەلێکە «چەند تیـرەیەکـە»، کـە دەیەوێ لە چوارچێـوەی دەسـەڵاتێـک و کـۆمـەڵگەیەکی ڕێکخـراودا یەکبگرێ، بەنی ئیـسرائیل لەسـەر سـەکۆی بەردەرگای ئەم ساتەوەختە مێژووییە ناسکەدا، دەیانەوێ بچنە ناو مــێــژوویێکی نـوێوە. ئەم مــێــژووە لەگــەڵ دەرکـەوتنی مـووسـاو شـەریعـەتەکـەی و ڕووداوی مـەزنی سـفـری دەرچوون «الخـروج»دا دەست پێـدەکـا، ئا ئەمـە پرەنسیپی ململانێی یەهوەیە لەگەڵ خوداوەندانی دیکەدا. هەر ئەمـەش تەوەری دەلالەتە ئاکـارییـەکـەی ناو چەمکی گــوناهە، لە ژیانی نەتەوەیەکی دەرکـــەوتوودا، کــە شارسـتـانیـیـەتێکی دیکەی نوێ لە فـەلسـەفـەی ئیـمـان دادامـەزرێنێ، لێـرەوە کـولتـووری ئەم مـێـژووە نوێیـە، کولتووری فەلسەفەی ئەخلاقیی ئیمانی یەکتا پەرستییە، جـوولەکـەکـان ئێـسـتـا وا ئەم مـێـژووە بەرهەم دەهێنن.

ڕاستییەکەی گەشەکردنی چەمکی گوناهە، لە ژیانی ڕۆحیی ئەو ساتەوەختەی جوولەکەکاندا، دەلالەت لە دەسەڵاتی سەنترالیزمی «یەهوە» تاکە خوایەک دەکا. ئەم دەسەڵاتە جیهان دەکاتە نەخشەیەکی ئەخلاقیی لەنێوان گوناهکار و بێ گوناهدا؛ لەنێوان جیهانبینییەکی کۆن و جیهانبینییەکی نوێی لاهووتیانە بۆ دەسەڵاتی میتافیزیکا، لێرەوە ئایینی نوێ پرەنسیپی (بەرنامەی) ئەو شۆڕشەیە، کە مووسا ڕابەرایەتی دەکاو گەلی ئیسرائیل لەسەر شانۆی مێژوو بەرهەم دەهێنێ، شەریعەتی مووسا مانیفێستی ئەم شۆڕشەیە، هەر لادانێک لەم شەریعەتە، بە واتای لادانە لە پرەنسیپەکانی ئەم شۆڕشە و ئەم مێژووە نوێیە، کە گەلی جوولەکە لەسەریەتی بەرهەمی بهێنێ، بۆیە یەهوە لەم پێناوەدا، گەلی ئیسرائیل بە گەلی هەڵبژاردەی خۆی لە قەڵەم دەدا، بەڵام ئیسرائیلییەکان لە یاخی بوون و گوناهکردن بەردەوامن: یاخی بوون و گوناهەکانی سلێمان لەبەرانبەر بڕیار و شەریعەتی پەروەردگاردا، دەبنە هۆی پشێوی لە کۆمەڵگاداو دابەشبوونی شانشینی «مەملەکەتی» ئیسرائیل، پەروەردگار، کە پێشتر «سلێمان»ی ئاگادارکردبۆوە، ئێستا لە هەڵەکانی دەپرسێتەوە و سزای دەدا.

هەموو ڕاستییەکانیش بەچاوی دادەداتەوە و پێی دەڵێ :«چونکە تۆ لەڕێی من لاتدا و پەیمانت شکاندم و تاعەتی ئەو فەریزانەشت نەکردم، کە پێم ڕاسپاردبووی، منیش بەمسۆگەریی تەخت و تاراجی مەملەکەتەکەت تەرت و وێران دەکەم و بە یەکێک لە بەندەکانتی دەبەخشم، وەلێ من ئێستا لەبەرخاتری داودی باوکت ئەم کارە ناکەم، بەڵکو لە بەردەستی کوڕەکەتدا پارچە پارچەی دەکەم و تەنیا تیرەیەکیشی بۆ دەهێڵمەوە ببێتە پادشایان، ئەمەش وەک ڕێزگرتنێک بۆ داودی بەندەی موخڵیسم و لە پێناو ئەو ئۆرشەلیمەی، کە بۆ خۆم هەڵمبژاردووە» (٢٦). بێگومان تاوانەکانی سلێمان لە گۆشەنیگای یەهوەوە، تاوانی گەورەن، ئەو تاوانانەی، کە دەشێ واقیعی جیهانێکی نوێ لەبار ببەن، سلێمان ئێستا ژیان و سیستەمێکی گەندەڵ بەڕێوە دەبا، کە هەرگیز لەگەڵ ئاکاری خێرخوازانەی «شەریعەتی» یەهوەدا نایێتەوە، ئەو ئاکارەی، کە پڕە لە پەیمان و دادپەروەریی، ئەو «حەوت سەد ژن و پێنج سەد کەنیزەکی» لە نەتەوە بتپەرستەکان هێنابوو و «هێواش هێواشیش دەستی بە پەرستنی عەشتارۆتی خودا ژنی سەیدۆنییەکان و مەلکومی خودای دزێوی عەمۆنییەکان کرد، خراپەی زۆریشی لەبەرچاوی پەروەردگاردا نواند، وەک داودی باوکیشی بە تەواویی لە بۆ خودا نەدەسوڵحا...» (٢٧).

لێرە مەسەلەکە (بەپێوانەی ژیانی سیاسی ئەمڕۆ) کاڵ بوونەوەی بەها بنچینەییەکانی شۆڕشە، لە باوەڕو ڕەوشت و سیستەمی حوکمی سلێماندا (هەمیشە لە واقیعی ئەم سەردەمەشدا، شۆڕشگێڕە خێرخوازەکانی دوێنێ، ئەمڕۆ فەرمانڕەوایانی گەندەڵن، **شۆڕشگێڕەکان کە لەپێناو ڕەتکردنەوەی ستەمدا جەنگاون، ئەمڕۆ ئەوانیش وەک ستەمکارانی دوێنێ ستەم لە خەڵک دەکەن. ئەمڕۆ ئەمە واقیعی ئاکامی هەموو شۆڕشەکانە لە جیهانی نادیموکراسییانەی ئێمەدا،** بۆیەش لەم جیهانە نادیموکراسیی و بەد ڕەوشتەی ئێمەدا هێندەی کودەتا هەن، شۆڕش بەو مانا تەقلیدییەی کە هەموومان دەیناسین بەرپا نابێ، هێندەی ئەم کودەتایانە واقیع خراپتر دەکەن، شۆڕشی ڕاستەقینە بەرپا نابن بۆ باشترکردنی ئەم واقیعە نەخۆش و داتەپیوانەی ئێمە، ئەگەر شۆڕش و کودەتاش نەبن، ئەوە دیاردەی میراتی دەسەڵات ، خەسڵەتی سیاسی ئەم جیهانەی ئێمەیە لێرەوەش جیهانی ئێمە مۆڵگەی ژیانی دیکتاتۆرە گەندەڵەکانە)، ئێستا پەروەردگار لەڕاست دەسەڵاتی گەندەڵی سلێمان و کوڕەکەی لە پشت گەلە، کاتێک «ڕەحوبعام ڕەتیکردەوە وەڵامی داخوازییەکانی گەل بداتەوە. ئەمەش هەر لە پەروەردگارەوە بوو، تا ئەو قسانەی خۆی جێبەجێ بکا، کە لەسەر زاری ئەخیای شیلۆنیی لە بارەی یەروبعامی کوڕی نەبات کردبوونی. هەر کە هەموو بەنی ئیسرائیلیش دیتیان پادشا وەڵامی داخوازییەکانیان ناداتەوە، ئەوانیش لە وەڵامدا گوتیان: «چ نسیبێکمان لای داود هەبوو و چ بەختێکیشمان لە کن کوڕی یەسیی هەبوو؟ دەسا ئەی ئیسرائیلییەکان بۆ ماڵەکانتان تێی تەقێن. با ڕەحوبعامیش بۆ خۆی هەر ببێتە پادشای کەسوکار و هۆزەکەی خۆی..» (٢٨)، ئەم میکانیزمە دژوارە لە ویستی پەروەردگاردا، بۆ بەخشینی فەلسەفەیەکی ئەخلاقییە، بەو واقیعە پڕ لە ناکۆکییەی کە لە کۆمەڵگەدا هەیە؛ ئەگەر پەروەردکار کاراکتەرێکی وەها دژدار نەبێ لە نێوان هەڵوێستە لێکدژەکاندا،

ئیمـانیش لەناو واقیـع و زەینی ئیمـانداراندا دەشێ پاساوی ڕەوایەتی خۆی لە دەست بدا.

ئەمە فەلسەفەی ئەخلاقیی گوتاری ئایینە: گوناه هەیە و سزادان هەیە و ستـەمكاران زۆرن و بەخشین هەیە و خـوداوەند لە پێناو نەهێشـتنی گـوناهدا شـار و وڵاتان وێران دەكـا و وەک ئامـرازێكیش ئیش بە ستـەمكاران دەكا. ئا ئەمە كولتووری پرەنسیپی چەمكەكانی خێر و شەڕە لە فەلسەفەی ئەخلاقیی ئایینەكاندا. دەبێ بزانین ئەم ئەخلاقـە، ئەخـلاقـێكی جـەبرییـە و تاسـەر مـرۆ بە بوونەوەرێكی گـوناهبار و شەڕانگێز دەناسێنێ. ئا ئەمە سەرچاوەی گـومانی ئیمـانی هەتاهەتایی ئیمـاندارانە. ئیماندار هەمیشە گومانی هەیە لە ڕزگاربوون و دەترسێ لە ڕزگارنەبوون. بەم ڕەنگەش لە ڕاستیدا ئیماندار، كە لە مردن دەترسێ، یەقینی نییە و لە ڕزگاربوون دەترسێ. دەشێ هەموو ئیماندارەكانیش، لە هەندێک ساتەوەختی هۆشیاریی مرۆییدا، وەک حەقیقەتی هەموو كەسێک، لە مـردن بتۆقێن، ئیمـان ترسی مردن ناڕەوێنێتـەوە، بەڵام سـووكی دەكـا.. هەرچۆنێک بێ ڕەهەندی ئیـرادەی یەهوە (بە گـشـتی گـوتارەكـانی ئیمـان)، مـانای ڕزگـاربوون دەگەیەنێ، ڕزگاربوونیش بە واتای داننانە بە گوناهەكان لە پێناو پاكبوونەوە و ئینجا گەیشتن بە كۆتایی ڕێچكەی ئیمان (یاخود با بڵێین گەیشتن بە ئەنجامی فەلسـەفەی ئیمان): نەمریی، ئاخیرەت و زیندووبوونەوە... ئەمەیە ئەو ئاكامە میتافیزیكییەی، كە ئایینەكان باوەڕ و یاسای كۆمەڵایەتی و ئەخلاقیی خۆیانی لەسەر بنیاد دەنێن. لێرەوەش لەناو ئەم ئاكامەدا، خوداوەند دەبێتە وێنەیەكی ڕاستیی و هەر خۆی دەلالەت لە خودی حاڵەتی نەمریی و مانای بوونی جیهان دەكا. ئاخیرەت خۆی شوناسێكی پاساوی بوونی خوداوەندە.

خـوداوەند خۆی لە ناو ئەم چەمكەدا بوونێكی ئەبەدیی و نەمرە. لێرەوە هەوڵی گەلگامێش بۆ بە خوداوەند بوون، ئەمـەی دەگـەیاند. بەم ڕەنگە مـرۆ لە نـاو وێناكـردنی خـوداوەنددا، ئیمـانیش بە حـاڵەتی نەمـریی (چەمكی ئاخیرەت و زیندووبوونەوە) دەهێنێ.

لەم چوارچێوەیەدا دەشێ بڵێم، هیچ ئایینێک بە قەد ئایینی ئیسـلام، جەختی لەم فـەلسـەفـەیەی ئیمـان نەكردۆتەوە. لە زۆربەی سوورەت و ئایەتەكاندا، چەمكی ئاخیرەت، دەلالەت لە بوونی خوایەكی شكۆمەند دەكا.

ئیمـاندار و بێ ئیمـانەكـانیش بەپێی ئەم چەمكە جـودا دەكرێنەوە. ئەمە ئەو فەلسەفە ئەخلاقییەیە، كە ئیسلام لە ژیانی ڕۆژانەی خـەڵكدا داوای پەیڕەوكـردنی دەكـا. باوەڕبوون بە ئاخیرەت مەرجێكی ئیمانە: «كیف تكفرون بالله وكنتم امواتا فأحياكم ثم يميتكم ثم يحييكم ثم اليـه ترجعـون». بە كوردییەكەی: «چۆن لەو خوایە حاشا دەكەن كە لە نەبوو، ژیانی داوە بە ئێوە و لە پاشان دەتان مرێنێ و دیسان زیندوو دەكاتەوە و ئەوسا گشتو بۆ لای ئەو دەگـەڕێنەوە» (٢٩). لە گـفـتـوگـۆیەكی نایابی ڕەخنەگـرانەی قـورئان لەگـەڵ جـوولەكـەكـاندا، كـە وەک نموونەیەكی باڵا سەلماندنی نەمرییە بۆ هەموو كەسێک، پێیـان دەڵێ: «..إن كـانت لكم الدار الاخـرة عند الله خالصة من دون الناس فتمنوا الموت إن كنتم صادقين». بە كوردییەكەی: «... ئەگەر بە ڕاستانە و پێتان وایە لە خوداوەماڵی ئەولا بۆ ئێوە تەرخان كراوە و بەشی كەسی تێدا نییە، دەسا داوا بكەن بمرن» (٣٠). خەونی نەمریی خەسڵەتێكە لە گرەوی بردنەوەی فیكری هەموو ئایینێک، بۆیە لەم گفتوگۆیەدا ئیسلام زۆر بە شێلگیریی داكۆكی لەو مافە بێ چەند و چوونەی باوەڕی میتافیزیكی خۆی دەكا، هەر كـاتێک ئەم باوەڕە لە فـەلسـەفـەی ئایینێكدا نەبوو، دەشێ بڵێین ئەم ئایینەش نابێتە ئایین. «وقـالوا لن يدخل الجنة إلا من كان هودا أو نصارى تلك أمانيهم قل هاتوا برهانكم إن كنتم صـادقين». بە كـوردییەكـەی «گـوتیـان: هەر تەنیـا مـووسایی یا عـیسـایی دەچنە بە هەشت، ئەمـە ئاواتی خـۆیانە. بێـژە: دەسـا بەڵگـەی خۆتانت نیـشـان دەن! ئەگـەر پێـو وایە ڕاست دەكـەن» (٣١). كەواتە ئاكار چاكەكان لە بەهەشتدا نەمرن. ئەمە ئەو گرەوە ئەخلاقییەیە، كە هیچ ئایین و فەلسـەفەیەكی ئایدیالیـسـتـیی دەسـتی لێ بەرنادەن. هۆبزیش لەو باوەڕەدایە «بۆ ئەوەی مـرۆ ڕزگـاربوون بەدەست بهـێنێ، هەمـوو ئەو شـتـانەی كـە پێـویستن ئەوەیە، پارێزگـاری لە دوو بەها (چاكە)ی زۆر گـرنگ بكا، ئەوانیش بڕوابوون بە مەسیح و پشتیوانیش لەو یاسا مەدەنییە بكا، كە پێـوەندی بە ڕەوشـتی ڕۆژانەی مـرۆوە هەیە لەناو كۆمەڵگەدا...» (٣٢).

(كانت)یش لەم ڕووەوە پتر جەخت لەسەر ئەم ڕەهەندە ئەخلاقییـە میـتـافـیزیكییـە دەكـاتەوە و لە كـتێبی «بنچینەكـانی میـتـافـیزیكای ئاكـارد»دا، بە نەوایەكی

مەسیحیانە (ئایینیانە) دەڵێ: «ویستی خێرخوازانە مەرجێکی پێویست پێکدەهێنێ، بۆ هەموو ئەو شتانەی وامان لێدەکەن بەختەوەر بین» (٣٣).

ئەم ڕەهەندە خێرخوازانەیە لە مردنی یەسوعیشدا، پاش ئەوەی لە گۆڕەکەیدا قیت بۆوە و بەرەو ئاسمان هەڵکشا «ئەوەندە بەهێز بوو، کە سەرکەوت بەسەر هەموو شتێکدا، تەنانەت بەسەر ئەو شتەشدا سەرکەوت و زاڵ بوو، کە بەڵای هەموو خەڵکی وایە دوماهی گشت زیندووەکانە، ئەویش مەرگە» (٣٤). ئا ئەمەیە هێزی ئەفسانە، کە بەردەوامیی بە ژیان دەدا و مرۆ زاڵ دەکا بەسەر نیگەرانییە هەمیشەیی ئەنتۆلۆژییەکان! (شایانی باسە بڵێم، لە هەردوو دەقەکەی ناو کتێبی پیرۆزدا (تەورات و ئینجیلەکان) لە هەشت ڕووداو (دیمەن)دا مردووەکان زیندوو دەبنەوە). لێرە بە خراپی نازانین، نموونەی یەکێک لەو دیمەنانەی میتۆلۆژیای زیندووبوونەوە، بۆ ئێرە بگوازینەوە- چیرۆکەکە دبێژێ: «پاش مودەتێک وەها ڕێککەوت، کوڕی ژنەی خاوەن ماڵ زۆر نەخۆش کەوت و مرد. خانەخوێ بەئیلیای گوت: «ئەی پیاوی خودا، چ گوناهێکم دەرهەق بە تۆ کردووە؟ ئایا هاتووی بۆ لام، تا گوناهەکانی خۆمم بە بیر بێنییەوە و کوڕەکەم بمرێنی؟». پەیامبەر پێی گوت: «کوا کوڕەکەتم بدەیێ!». کوڕەی لێ وەرگرت و بردییە ئەو ژوورەی سەرەوە، کە شوێنی حەوانەوەی خۆی بوو و لەسەر قەرەوێڵەکەی خۆی درێژی کرد. ئەوجا هانای وەبەر پەروەردگار برد و لێی پاڕایەوە: «ئەی خودای پەروەردگارم، ئایا خراپە لەگەڵ ئەو بێوەژنە دەکەی، کە من میوانیمە و کوڕەکەی دەمرێنی؟».

پاشان ئیلیا سێ جاران لەسەر لاشەی کوڕە درێژ بوو و دیسان لە خودا پاڕایەوە: «ئەی خودای پەروەردگارم، ڕۆح بە بەر ئەم کوڕەدا بکەوە!». پەروەردگار وەڵامی دوعا و پاڕانەوەکەی ئیلیای دایەوە و کوڕەی زیندوو کردەوە. ئەوسا ئیلیا کوڕەی لە سەربان هێنایە خوارەوە و دایەوە دەستی دایکی و پێی گوت: «تەماشاکە، ئێستا کوڕەکەت زیندووە!». ژنە بە ئیلیای گوت: «ئێستا زانیم، تۆ پیاوی خودای و خوداش بە حەق لە سەرزاری قسە دەکا» (٣٥)، ئایا هەر ئەم ڕەهەندە خێرخوازە ئەفسانەییەش نییە، کەوا دەکا کاریکاتێرێک (هەر ڕەمزێکی شکاندنی پیرۆزییەکان) وەک بوومەلەرزە پێوەندییە شارستانییەکانی جیهان بهەژێنێ؟ مەسەلەکە ئیمانێکی پیرۆزی بێ سنوورە: شتێک، کەسێک، کە لە ناو خەرمانەی میتافیزیکادا پەروەردە بووە، ئەم شتە، ئەم کەسە و ئەم دیاردەیە، دەسەڵاتێکە بەسەر مێژوو و ئەفسانەدا، دەسەڵاتێکە مێژووی کۆمەڵگەکانی بۆ خۆی قۆرخ کردووە، بۆیە زوو هێزە ڕکەبەرەکانی تووڕ دەداتە دەرەوەی مەیدانی گۆڕان و دەسەڵاتەوە. ئەم کەسە ئیمانێکی ئایینییە، کە (لەوانەیە) لە پێغەمبەرێکدا بەرجەستە دەبێ، ئا ئەم ئیمانە پیرۆزەیە، کە دەتوانێ لە کاتی پێویستدا جیهان بخاتە بەر مەترسییەکی گەورەوە. ئەو بەهایەکانی لەناو ئەفسانەدان، بۆیە وا بە ئاسانی تێکناشکێن، ئەو دەتوانێ مل بە بەهایە واقیعییەکان کەچ بکا، چونکە ئەو لەناو مێژوویەکی قووڵەوە هاتووە؛ ئەو مێژووەی هەڵگری هەموو مانا پیرۆزەکانە. لێرەوە کۆمەڵگە هاوچەرخەکان دەبێ حیساب بۆ ئەم مانا قووڵە پیرۆزانە بکەن، کە لەناو فیکر و ئیمانی ئایینییدا ڕەگیان داکوتاوە، لێرەشەوە بۆ هەر پرۆژەیەکی نوێخوازیی، ڕەخنەگرتن لە ئایین جیاوازە لە جنێودان و سووکایەتی پێکردن. (ئێمە کە لێرە باس لە ئایین دەکەین، لە دەرەوەی هەموو ئەو کەلەپوورە ناشیرینەی ئایین قسە دەکەین، کە ڕێگری ڕاستەقینەیە لەبەردەم ئازادی و پێشکەوتندا. ئێمە ئایین وەک مەعریفەی سیاقێکی مێژوویی تەماشا دەکەین، کە سەرەتایەکەی دەگەڕێتەوە بۆ دەلالەتی تەفسیرکردنی کەون و هەڵوێست و شوێنی مرۆڤ لەناو ئەم کەونەدا، لێرەوە ئایین (ئیمان) سەرەتایەکە بۆ مەعریفەی مرۆڤایەتی... ئێمە لەسەر ئەم بنەما مەعریفییە گفتوگۆ لەگەڵ ئایین دەکەین، نەک لەسەر بنەمای ئەوەی ئایین وەک ئایدیۆلۆژیای سیاسی و وەک گوتارێکی کۆمەڵایەتی ناشارستانانە، دەسەڵاتی ڕەهای خۆی بەسەر کۆمەڵگەدا بسەپێنێ، من دەڵێم: ئیمان دەبێ وەک فاکتەرێکی مەعریفە تەماشای بکرێ و لێرەوەش ڕەخنەی لێ بگیرێ. ئیمان بەر لە قاڵبی ئایدیۆلۆژیا، لەناو بیرکردنەوەی سروشتی مرۆدا هەبووە). با لە بیرنەکەین ئێمە گوتمان: ڕەخنەگرتن لە ئایین جیاوازە لە سووکایەتی پێکردن و جنێودان: ئەویان بەرهەمدارە، ئەمیان دەشێ حاڵەتێکی دژ بەرهەم بهێنێ. ڕەخنەگرتن لە ئایین (یا هەر دیاردەیەکی دیکەی کۆمەڵایەتی) پرۆسەیەکی فیکریی عەقڵانییە، هەرچی

سووکایەتی پێکردنە دەشێ لە ڤینێکی ناعەقڵانییەوە سەرهەڵبدا. (من لێرە چەمکی سووکایەتی بەوە دەبەستمەوە، کە بەبێ پاشخانی زانین و مەعریفەیەکی تەواو و قووڵ، دیاردەیەک (بیرێک) قسەی لەسەر دەکرێ و ڕەخنەی لێدەگیرێ و ڕەتدەکرێتەوە، سووکایەتی بەو مانایە هەمیشە لە نەزانییەوە لە بارەی شتێکەوە سەرهەڵدەدا. سووکایەتی بەدەریش نییە لە حاڵەتی تاوگیربوون و قین و تووڕەیی. سووکایەتی هیچ پردێک بۆ گفتوگۆ و ڕێز و دادپەروەریی دانامەزرێنێ، ئەو کۆمەڵگایانەی لە نێوان خۆیاندا سووکایەتی بە یەکتر دەکەن، کۆمەڵگەی نادادپەروەرن، وەک چۆن لە کۆمەڵگەیەکی نادادپەروەریشدا، تاک سووکایەتی بە تاک دەکا و دەسەڵات و حکوومەت سووکایەتی بەتاک و هاووڵاتی دەکەن. هەر کاتێکیش ڕێزگرتن و لێک تێگەیشتن بەر پێواربوون، ئەوە سووکایەتی و ئەشکەنجەدان ئامادەن).

ڕەخنە ئایدیۆلۆژییە تەسکەکان ناتوانن بەرهەمدار بن، ئەم ڕەخنانە لەسەر بنەمای سۆز، شتی نابابەتکیی باس دەکەن. بە نموونە دەڵێم: چەندساڵێک بەر لە ئەمڕۆ لە ئەدەبیاتی سیاسی چەپی توندڕەودا، ڕەخنەیەکی نامێژوویی و ناعەقڵانیی لە ئایەتێکی قورئان دەگیرا و دەیویست بیسەلمێنێ، کە لە هەموو سیاقە مێژووییەکاندا بیری ئایین، بیرێکی کۆنەپەرستانەیە. ئایەتەکە دەڵێ: «نسا ءکم حرث لکم فأتوا حرثکم أنی شئتم وقدموا لأنفسکم واتقو الله وأعلموا أنکم ملاقوە و بشر المؤمنین». بە کوردییەکەی: «ژنانوو کێڵگەی خۆتانن، لە هەر کوێوە دەتانەوێ، بچنە کێڵگەی خۆتانەوە، تۆشەیەکیش وە پێش خۆخەن. دەبێ لە خوداش بترسن، بیشیزانن دەگەڵ خوا ڕووبەڕوو دەبن. مژدەش بدە بە وانەی خاوەن باوەڕن.» (٣٦). ئەم ئایەتە وەسفێکی شیعریی پاتریارکییە، بۆ مانای چێژ و جوانی جەستەی ژن، وەکو هەموو ئەو شیعرانەی، کە لە کەلەپووری ڕۆشنبیریی ئێمە و عەرەب و گەلانی دیکەدا لە بارەی وەسفکردنی جەستەی ژنەوە هەیە... ئەگەر وەسفی ئەم ئایەتە سووکایەتی بێ بۆ جەستەی ژن، ئەوە هەموو شیعرە ڕۆمانسییەکانی ئەدەبیاتی ڕۆشنبیریی ئێمە، پڕن لەو نموونە زەقانەی کە پیاو بە ئارەزووی خۆی، لە هەموو ئاستێک و بە هەموو شێوەیەک وەسفی جەستەی ژن دەکا. (من لە نوێترین گۆرانی کوردیدا وەسفێکم گوێ لێ بووە بە کچە دەڵێ «برژانگت دارستانە». دارستان و کێڵگە وەک لە ئایەتەکەی قورئاندا دیتمان، دوو مانان زۆر لێک نزیکن. ئەمە هەمان ئەو حاڵەتە پاتریارکییە مێژووییەیە، کە بە چەقۆی چێژ و دەسەڵات توێکاری جەستەی ئافرەت دەکا. پرسیارەکە لێرەیە: بۆ ئافرەت ناتوانێ وەسفی جەستەی پیاو بکا؟) (٣٧): ئەم نەریتە ڕۆشنبیرییە لەناو گەلاندا مێژوویەکی دێرینی هەیە، ئەم نەریتە ڕۆشنبیرییە دابەشکردنێکی سروشتییە لە نێوان وەسفکردنی کەسایەتی هەردوو ڕەگەزەکەدا، کە خۆی لە خۆیدا ئەم دابەشکردنە وەزیفە و ئەرکی کۆمەڵایەتی و ئاکاریی و ئابووریی لێک جودای هەردوو ڕەگەزەکە دەگەیەنێ. جگە لەمە لەبۆچوونی پێشیناندا بنەمای خەسڵەتی فسیۆلۆجی هەردوو ڕەگەزەکە بە دیاردەکانی سروشت چوێندراون، مادەم ئەوان (پێشینان) خۆیان بە بەشێکی دانەبڕاوی سروشت زانیوە، وەک ئەوەی (لەم حاڵەتەدا) زەوی جەڤەنگە بۆ سروشتی مێ و باران جەڤەنگە بۆ سروشتی نێر، پێناسەی ئایەتەکەی قورئانیش دەشێ میراتگری ئەم کەلەپوورە بێ، کە لە پرۆسەی چەژی سێکس و جووتبووندا پیاو هێمای بارانە و ژن هێمای زەوی و کێڵگەیە، بە کورتییەکەی لەم پۆلێن کردن و دابەشکردنە سروشتییەدا، وەک لیڤی شتراوس دەڵێ: «هێزی کۆمەڵایەتی لە پیاودا و پیتاندنی سروشتیش لە ئافرەتدا خۆیان دەنوێنن» (٣٨). بەهەر حاڵ لەم ڕوانگەیەوە ئێمە دەڵێین: ڕەخنەی عەقڵانیی دەتوانێ هەموو سنوورە پۆڵایینەکانی باوەڕی ئایین ببەزێنێ، بێ ئەوەی شەڕ بە «تخووبی خوداوەند» بفرۆشین و سەبارەت بەمەش ڕێ لە هەر گفتوگۆیەکی هێمنانە لە خۆمان بگرین. ئێمە دەشێ بەشێوەیەکی دیکە، لە ڕێگەی هەوڵێکی مەعریفیی فراوانەوە، لە «تخووبی خوداوەند» نزیک ببینەوە و بچینە ناو ئەم تخووبەوە، بەم ڕەنگە لە ڕێگەی دەسەڵاتی عەقڵی مەعریفییەوە پیرۆزییەکان دەشکێین؛ کاتێکیش ئەم دەسەڵاتە پڕە لە بەهای ئەخلاقیی (تیۆری و پراکتیکی) مرۆییانە، ئایین (هەر فیکرێک، هەر دیاردەیەک، کە لە مێژوودا مانایەکی پیرۆزی پێدەبەخشرێ) دەتوانێ ئەمڕۆ یا سبەی لە بەرامبەر ڕەخنەدا لێبووردەتر بێ، وەلێ بەرانبەر بە سووکایەتی ناتوانێ توند نەبێ. (بنەمای

دیموکراسییەتیش بە بەهاکانی ڕێز و لێبوردن دەست پێدەکا). ئێمە هەموومان دەزانین پرۆژەیەکی هەرە گەورەی ناو بیری ئایین، کە خەونی نەمریی بێ، زەحمەتە مرۆڤایەتی وا بە ئاسانی واز لە گەوهەری ئەم فیکرە (ئیمانە) بهێنێ، مەسەلەکەش لەوەدا نییە، کە ئەم باوەڕە چەندە عەقلانییە و ناعەقلانییە و چەندە زانستییە و نا زانستییە، مەسەلەکە لە میراتی مێژووی ئیمانێکدایە، کە مرۆڤایەتی فرچکی پێوە گرتووە و هیچ ئەلتەرناتیڤێکی عەقلانیش ناتوانێ لە بەرانبەر بەڵێنەکانی میتافیزیکادا، مرۆڤ لە بەرانبەر مەرگ و چارەنووسی خۆیدا ئاسوودە و دڵنیا بکا. کەواتە کێشەی عەقڵ لە گەوهەردا کێشەی ئیمان نییە، بەڵکو چۆن و بە چ ئاراستەیەک مێژووی پڕ لە دەلالەت و مەدلوولی مرۆیی و ئەخلاقیی و کۆمەڵایەتی ئەم ئیمانە بەکاردەهێنێ، ڕەنگە خەسڵەتێکی پایەداری بەرچاوی ئەفسانە و ئایین لە چاو هەر فیکرێکی عەقلانیی ئەوە بێ، کە باوەڕی نەمریی بە مرۆڤ دەبەخشن، ئەمە یەکێک لە هێزە هەرە لە بن نەهاتووەکانی سیستەمی فیکریی و کۆمەڵایەتی ئایینە، بێگومان ناشێ ئایین بەبێ ئەفسانە بژی، ئایین لێرە وەڵامی ئەو خەسڵەتە ئەبەدییەی مرۆڤ دەداتەوە کە بەهێزی ئەفسانە دەژی. ئەفسانەش بەشێکە (بەشێکی ڕەسەنە) لە گوتاری ڕۆح. تا ڕۆح هەبێ زمانی ئەفسانەش بەردەوام دەبێ. من لێرە لەسەر ئەم خەسڵەتەی ڕۆح، نموونەیەکی زیندوو لە گەورەترین وڵاتی ڕۆژئاوا دەهێنمەوە: کاتێک مەزنترین کەسایەتی سیاسی وڵاتێکی وەک ئەمەریکا (جۆرج بۆش) بە هەموو جیهانی ماددی پێشکەوتووی ئەمرۆمان ڕادەگەیەنێ و پاساوی جەنگێک بەوە دەهێنێتەوە، کە مەسیح لە خەونیدا فەرمانی پێکردووە جەنگ لە دژی عێراقدا بەرپا بکا، دەبێ بزانین لەناو ئیمانی (جۆرج بۆش)دا، خەسڵەتە ئەفسانییەکانی مەسیحییەت ئەم باوەڕە بەرهەم دەهێنێ. (ئەگەرچی پرەنسیپی ئیمانی مەسیحییەت هەرگیز بانگەشەی جەنگی نەکردووە). لە ناو هەموو ئایینەکاندا ئەم خەسڵەتە هاوبەشە هەیە: بەها پیرۆزە ئەفسانەییان زۆرجار دەتوانن بەها واقعییەکان بخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیانەوە. سەرۆک بۆش ناتوانێ بە ئاشکرا (دیپلۆماسیەتی ئاکاری ڕیاکارانەی سیاسەتی جەنگ وا دەخوازێ) باس لە سوودە ماددی و مەیلە شەڕانگێزەکانی جەنگ بکا، بەڵام لە چوارچێوەی بەهای ئایینییدا پاساوی بۆ دەهێنێتەوە، ڕەنگە سەرۆک بۆش لەم ئیمانەیدا ڕاستگۆ بێ، ئەو جەنگێک دەکا کە مەسیح ئیرادەی پێدەبەخشێ، لە ڕاستیدا ئیمان سەرچاوەی ئەم خەونەی بۆش بووە، ئەمە خەونێکە لە خەونە زۆرەکانی ناو کتێبی پیرۆز دەچێ، کاتێک خواوەند لە ڕێگەی سروش و خەونەکانەوە، فەرمان بە پێغەمبەران دەکا ویست و نەخشە و پیلانەکانی جێبەجێ بکەن. هەموومان دەزانین مێژووی جەنگە ئایینییەکان، گریمانەی ڕەواترین جەنگیان لە مێژووی مرۆڤایەتیدا پێ بەخشراوە، ئەم جەنگانە ترسناکترین جەنگن کاتێک بەناوی ئیمانەوە دەکرێن، هەر کاتێک ویسترابێ جەنگ و ئاکامەکانی مۆرکی ڕەوایەتییان بێ ببەخشرێ، ئەوە ئایین، یا چەند ڕەگەزێک لەم دیاردە پیرۆزە کۆمەڵایەتییە ترنجێندراونەتە ناو گوتار و پرۆسەی جەنگەوە. گەلێک جار دیکتاتۆرەکان ڕێکلامی (پروپاگەندەی) جەنگە ناڕەواکانیان لە گوتاری ئایین وەردەپێچن. (دەشێ لەم سەردەمە و لەم دەڤەرەی خۆماندا، سەدام حوسێن نموونەیەکی زەقی ئەم لایەنە بێ). کەواتە دەمانەوێ بڵێین: هەمیشە هێزێکی ئەفسانەیی هەیە، کە پێی دەگوترێ ئیمان و گەوهەری مێژووی مرۆڤایەتی دەبزوێنێ. ئەم هێزە ئەفسانەییە پاژێکی ڕەسەنە (پاژێکی هەرە ڕەسەنە) لە مێژووی ویستی واقیعیانەی تاکەکان و کۆمەڵە مرۆییەکان. گەلگامێشیش لەسەر ئەم بنەمایە بە تەمابوو، مەیلی نەمریی بکاتە ڕاستیی و ژیان ناچار بکا واز لە مەرگ بهێنێ. ئایا ئەم تێڕوانینەی مرۆڤ هەر بەردەوام نابێ، تا ئەو لە نێوان حەقیقەتی ژیان و مەرگدا بێ و بچێ؟ ئایا مرۆڤ مافی خۆی نییە، کە دڵنیا بێ لە ئاست ژیان و بڵێ من هەر دەژیم و نامرم؟ (ئیمان ئەو دەروازەیە بێ بۆ وێناکردنی نەمریی؟). ئایا میتۆلۆژیای باوەڕی نەمریی ئەو ویستە نییە، کە مرۆڤ (مرۆڤایەتی) هەرگیز نایەوێ لە ژیان دابڕێ؟ لێرەوە ئەم باوەڕە هەزاران ساڵە پاژێکە لە ڕۆحی ویستی مرۆڤایەتی. (قیامەت خەونێکە، چونکە مرۆڤ مەرگ بەخەو دەچوێنێ، کاتێک لە خەو وە ئاگا دێ زیندووە. ئەوهاش وێنای حاڵەتی مەرگ و پاش مەرگ دەکا)، کەواتە ڕۆحی ئایین باشترین ئامرازە بۆ ئەوەی مرۆڤ لە میتافیزیکاوە دەستکاری حاڵەتی مەرگ بکا: لە نێوان

ژیان و مەرگێکی وەختیدا زیندووبوونەوە هەیە. (ئەمە خەسڵەتی ژیان و مەرگی مەسیح بوو). لێرەوە ڕۆحی ئایین لە بەرانبەر هەموو تەفسیرێکی عەقڵانیی و ماددی، کە یەک جار دان بە بوونی حەقیقەتی ژیان و مەرگدا دەنێن، بە پێوە ڕادەوەستێ. بەم پێیەش پێغەمبەران هەتا سەر ڕەوایەتی و پیرۆزی خۆیان دەپارێزن و خودای پەروەردگاریش دەتوانێ «بەڕێوەبەری» شکۆداری گەردوون بێ. هەڵبەت دیسان لێرە ژیانێکی عەلمانی و عەقلانیی مەرج نییە هەمیشە لەگەڵ ئایین دژ و ناکۆک بێ، کاتێک ژیانێکی لەم شێوازە دەتوانێ لە ڕووی هەلومەرجی مێژووییەوە، بوون و بەهایە پێویست و واقیعییەکانی خۆی بسەپێنێ، دەشێ ئایین (ئیمان) بە تێڕوانین و هەڵوەستی میانڕەوییەوە، خۆی بگونجێنێ لەگەڵ هەلومەرجی نوێی ئازادانەی ژیانی کۆمەڵایەتی و بانگەشی ئەوە بکا و بڵێ، من میراتگرێکی مەسەلە ڕۆحییەکانی تاکم و ئەمە وەزیفەیەکی گەورەی مێژووی من بووە و دەتوانم لە پاڵ هەموو مەسەلە (بەها) ڕۆحییەکانی دیکەدا خزمەت بە ژیانی ڕۆحیی مرۆڤایەتی بکەم.

داستانی گەلگامێش لە مێژووی مرۆڤایەتیدا لەم بەها ڕۆحییە بەدەر نییە، ئێمەش وەک گەلگامێش خەون و خۆزگەی ڕەنگاوڕەنگی نەمرییمان هەیە. ئێمە بەم پاڵەوانە سەرسامین، چونکە بوێرە و دەیەوێ حەزی نەمریمان تێر بکا، ئێمە دەمانەوێ بچین هاوکاری ئەو بکەین بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجە؛ ئەو ئامانجەی هەموو شێوە قێزەونەکانی مەرگ ڕەتدەکاتەوە. (لاهووت بە گشتی پڕە لەم بەڵێنانە، بۆیە مرۆڤ زەحمەتە بە ئاسانی دەسبەرداری ببێ). گەلگامێش تێڕوانینمان بەرەو کێشەیەک دەبا، کە ڕۆژانە لەناو بوونماندایە، کە ئەویش مەرگە. بەر لەوەی ئێمە لە مەرگ بترسین، گەلگامێش لێی ترساوە، بۆیە ئێمە دەزانین مەرگ فۆبیایە و دەمانەوێ بە واقیعی ئەم فۆبیایە بڕەوێنینەوە، ئا ئەمە داینەمۆی گەشتەکەی گەلگامێش بوو! ئەو گەشتەی سەفەرێک بوو لە جیهانی مرۆڤایەتییەوە بەرەو جیهانی خوداوەندان. گەشتەکەی گەلگامێش پرۆژەی ئیمان بوو (ئیمان بە پرەنسیپی نەمریی) لە هاوکێشەی مەرگ و ژیاندا.

ژێدەر و پەراوێزەکان:

١-طه باقر. ملحمة گلگامش.ص.١٣٠.

٢- هەمان ژێدەر ل ١٢٥.

٣- ستیڤن دیلو. التفكير السياسي و النظرية السياسية و المجتمع المدني. ترجمة: ربيع وهبة. الطبعة الأولى ٢٠٠٣ص٢٤٩.

٤-طه باقر. ملحمة گلگامش. ص١٢٥.

٥- مەسەلەی نەمریی تەنیا چەمکێکی میتافیزیکی نییە، بەڵکو حاڵەتێکە لەناو واقیعیشەوە هەڵدەقوڵێ. مرۆڤ هەرچەندە شکۆدار بکرێ، هێندە هەست بە حاڵەتی ختووکەی نەمریی دەکا. مافەکانیش بۆ ئەوەن، بۆ ئەوەی وێنەی مرۆڤ لە ساتەوەختەکانی واقیعدا نەمر بێ... کەواتە ئێمە دەبێ لە جەنگ بترسین، وەک ئاشتیخوازەکان لێی دەترسن، تا لە واقیعدا لەناو بەختەوەریدا نەمر بین، ئیمانداران ئەم هەستەیان بەرانبەر بە بیرۆکەی پەروەردگار هەیە، بۆیە ئەوان هەم هەست بە ئاشتی دەکەن و هەم لەناو ئەم بیرۆکەیەدا هەست بە ختووکەی نەمریی دەکەن. لێرەوە لە بنەڕەتدا ئیرادەی خودا و ئیرادەی جەنگخوازیی دژ بەیەکن، دژ بە یەکێکی ڕەها. کەواتە ئیمان دەبێ ئاشتی بچەسپێنێ، نەک جەنگ و ترس و تۆقاندن.

٦- د. هوستن سميث. أديان العالم. ترجمة: سعد روستم. الطبعة الاولى ٢٠٠٥ص٤١٧.

٧- هەمان ژێدەر. بڕوانە لاپەڕەکانی ١٣٨ و ١٣٩.

٨- ئەو (ئەم هەستەی گەلگامێش) یادەوەریی مت بووی هەموو مرۆڤایەتییە. ئەو یادەوەرییەی لە واقیعی ئێستادا خۆی دووبارە دەکاتەوە. وێنەکان لە ڕابردوودا لە یادەوەریی ئێمەدا هەن (چەپاون)، ئەمڕۆ لە هۆش و هەستماندا سەرهەڵدەدەنەوە. دەبێ لە نەستی چەپێندراوی گەلگامێشدا تۆقین لە مەرگ هەبووبێ، دیمەنی ڕووداوی مردنی ئەنکیدۆ ئەم هەستە دەتەقێنێتەوە.

٩- لە تەوراتیشدا زۆر باسی ئەم درەختە (هەڤرێست-الارز) دەکرێ، بەتایبەتی لە پرۆسەی بیناکردنی هەیکەلەکە (ماڵی خودا)، کە سلێمان ئەنجامی دەدا. بڕوانە بەشی سفری (الملوك الاول) لە کتێبی (التفسير التطبيقي للكتاب المقدس) لاپەڕەکانی ٧١٥ و ٧١٦ و...

١٠- ئەوەی ئەم دەقەی نووسیوە (دەقی گەلگامێش)، لە چوارچێوەی زمانێکی ڕەوان و نایابی شیعریدا، (ئەو زمانەی، کە ڕووداوێکی گەوهەریی حاڵەتێکی مرۆیی دەگێڕێتەوە)، ڕەگەزەکانی هزر و ئیمان و فەلسەفەی میتافیزیکیی، تێکەڵ بە ڕەگەزی ویستێکی واقیعیی کردووە، کە لە هەڵوەستەکردن لە

بەرانبەر مەرگدا خۆی دەنوێنێ.

شارستانییەتیش وەک دۆخە خۆرسکەکە بەبێ ئەو ترسە نابێ، کە مرۆ لە بەرانبەر بوونی خۆیدا هەیەتی، بەڵکو ترسی شارستانییەت ترسێکی گەورە و قووڵتریشە لە ئاست مەترسییە دەرەکییەکان، کە هەڕەشە لە بوون و مانەوەی مرۆڤ دەکەن: تۆ چ دەڵێی بەرانبەر ئەو هەموو جەنگەی ئەمرۆ ژیانی مرۆڤایەتی داپۆشیوە؟ چ دەڵێی لە ئاست برسیەتی و ئەو هەموو نەخۆشی و کارەساتانەی لە سەردەمی لوتکەی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیادا، یەخەی مرۆڤایەتی دەگرن؟ مرۆڤ چۆن نیگەران نەبێ لە ئاست ئەو هەموو پیاوە دڕندانەی، کە حکومەتە جیاوازەکانی جیهان بەڕێوە دەبەن؟ چۆن نیگەران نابی لە ئاست ئەوەی، کە هەلپەرستیی و خۆپەرستیی بینە پرەنسیپی هەموو کار و چالاکی و بەرژەوەندییەکی دەسەڵاتی سیاسی و تاکەکان، بەتایبەتی لە کۆمەڵگەیەکی تەقلیدیدا؟ (ئەم تاکە لەناو دامودەزگاکانی حکومەتێکی نادادپەروەر و گەندەڵدا، دەشێ ببێتە کەسێکی خۆپەرست و هەلپەرست). تۆ چۆن نیگەران نابیت، کە پارە خەڵکانێک بەرەو زەلیلیی و دڵڕەقیی و دوژمنکاریی دەبات. پارە ئەو دەسەڵاتەی، کە بە نابەرابەریی دابەش دەکرێ لە هەموو شتێک زیاتر مرۆ ناشیرین دەکا. پارە سەرچاوەیەکی گەندەڵ بوونی ئەخلاقە. هەر پارە خۆپەرستیی و جەنگ هەڵدەگیرسێنێ. پارە فیزێکی بێ مانا و گەلحۆیانە لە کەسایەتی مرۆدا بەرهەم دەهێنێ. تا ئەم دەسەڵاتە مادییەیە، بەلای کەمی لە دەرەوەی کۆمەڵگەی دیموکراسیی مەدەنیدا، وا لە سەرکردەکانی وڵاتان دەکا ملهوڕ بن و مەرامی چەپەڵیان هەبێ بۆ ئەوەی لە پێناو ئەم دەسەڵاتەدا، مرۆڤایەتی هیلاک بکەن، ئەفسووس، شارستانییەتی پێشکەوتووی ئەمرۆش، بەها ئەخلاقییە بۆگەنەکانی سەرمایە بەڕێوە دەبەن. بەهەر حاڵ ئەو ترسەی لە سەرەوە ئاماژەمان بۆ کرد، سەرچاوەیەکی کولتووری ئیمانیشە. گەلگامێش کە کوڕی خوداوەندانە، بناغە و پرەنسیپی ئەو ئیمانە دادەڕێژێ، کە پاشان ئایینە یەکتاپەرستە گەورەکان، لە ئەفسانەی باوەڕی نەمریدا چاوی لێدەکەن. وێنەی گەلگامێش لە رووی خەسڵەتە میتافیزیکییەکەی زۆر لە وێنەی مەسیح دەچێ؛ ئیلیای پێغەمبەریش لە دیمەنێکی تەوراتدا، لەناو تۆپەڵێک ئاگردا بەرەو ئاسمان هەڵدەکشێ و لەم سەرزەمینەدا ون دەبێ..

١١-طه باقر. ملحمة گلگامش.ص٧٧.

١٢- د. هوستن سميث. أديان العالم. ترجمة: سعد روستم. الطبعة الاولى ٢٠٠٥. ص. ٣٤٨.

نووسەری ئەم کتێبە لە بارەی ئەم ئایەتەوە، ڕوونکردنەوەیەک ڕادەگەیەنێ و دەڵێ: «لە ڕوونووسی وەرگێڕدراوی «مەلیک جیمس» بۆ تەورات، سەنتەری باوەڕی یەهودییەت لە بارەی باری مرۆ و سروشتەکەی وەها وەرگێڕدراوە: «وام لێکرد کەمێک نزمتر بێ لە فریشتان....» (مەزمورەکانی ٨/٥). لێرەدا دیارە، کە وشەی دوایی لە ڕستەی دواییدا بەخراپی وەرگێڕدراوە لەبەر ئەوەی ئەسڵە عیبرییەکەی تەورات دەڵێ: «وام لێکرد کەمێک نزمتر بێ لە خوداوەندان...» (یا لە خودا)... بۆچی وەرگێڕەکان وشەی خوداوەندیان بە وشەی فریشتان گۆڕیوەتەوە؟ وەڵامەکە دیارە: ئەوان وەنەبێ لە زەماندا کەم شارەزا بووبن، بەڵام بایی پێویست بوێر و ئازا نەبووینە-یاخود دەتوانین بڵێین ئەو ئەعسابەیان نەبووە، کە عیبرانییەکان هەیانبووە....» ل ٣٤٧، ٣٤٨.

١٣- قورئانی پیرۆز. وەرگێڕاوی ماموستا هەژار. سورەتی بەقەرە/ ئایەتی (٣٠).

١٤- هەمان ژێدەر. سورەتی بەقەرە ئایەتی (٣٤).

١٥- ئەو فەیلەسوفە سۆرین کیرکەگۆرە، بروانە گۆڤاری ڕامان. ژ ١٠٢ ل ١١٩.

١٦- قورئانی پیرۆز. وەرگێڕدراوی ماموستا هەژار. سورەتی ئالی عیمران/ ئایەتی (١٨٥).

١٧- هەمان ژێدەر. سورەتی بەقەرە/ ئایەتی (٢٤٣).

١٨- ستيڤن ديلو. التفكير السياسي والنظرية السياسية و المجتمع المدني، ترجمة: ربيع وهبة. الطبعة الاولى ٢٠٠٣ ص ٢٤٩.

گرفتەکە ئەوەیە ئەمرۆ لە ئاست کێشەی مەرگدا، شوناسی یەزدان و شوناسی شەیتان تێکەڵی یەک دەکرێن. فیکری توندڕەوی ئایینیی شوناسی نەمریی خوداوەند دەکاتە شوناسێک لە پێناو مردنی بێهوودەی مرۆڤایەتیدا. لێرە خەریکە بڵێم هیچ ئەرکێکی ئەخلاقیی شەڕانگێزانە بۆ شەیتان نەماوەتەوە. ئێمە لە ئاست فیکری توندڕەوی ئایینییدا خەریکە وێنەی شەڕانگێزانەی شەیتان لەبیر بکەین.

ئیرادەی خوداوەند هاتۆتە ناو پووچترین و بەدکارترین مەیلی مرۆی نەزان و بەدناکار و شەڕانگێزەوە، چەند سەیر و ناعەقڵانییە، تەنانەت بە گوێرەی سادەترین پرەنسیپی ئایینیش، کە خوداوەند بەخۆی بەدەستی خۆی ماڵی (پەرستگەکانی) خۆی بتەقێنێتەوە و لێرەوەش بێهوودە خوێنی مرۆ بڕژێ! ئایا ئەمە تێکەڵکردنی ئەرک و ئامانج و مەبەستەکانی وێنەی یەزدان و شەیتان نییە لەگەڵ یەکتری و ئینجا لە بیرکردن و وازهێنان لە بەها ئەخلاقییە چاکەکانی ناو مەبەست و ویستی ناسێن و پەرستنی خودا؟ ئایا ئەمرۆ شوناسی ئەم بوونەوەرە باڵایە لەبەردەم

ئیشکالیەتێکی گەورەی ئەخلاقیدا نییە، کە بەر لە هەر کەسێک (بەر لە عەلمانی و خودانەناسان) باوەڕدار و ئیمانداران خۆیان لێی بەرپرسن؟

١٩- طه باقر. ملحمة گلگامش.ص ١١٢.

٢٠- هەمان ژێدەر. ل ١٠٨ و ١٠٩ و ١١٠.

٢١- هەمان ژێدەر. ل ٨٨.

٢٢- التفسیر التطبیقي للكتاب المقدس. سفر (الملوك الثاني)ص ٨٢١.

٢٣- طه باقر. ملحمة گلگامش.ص١١٧، ١١٨.

ڕەهەندی میتافیزیکا لە دەقی (گوتاری) تەوراتدا هێزێکی ستوونیی ئەوتۆیە، کە دەتوانێ باشتر کۆمەڵگە ڕێک بخا و ئاراستەی بکا، لە چاو ئەو جیهانە میتافیزیکییەی کۆمەڵگەی گەلگامێش، کە زۆرجار لە بەرانبەر هەڕەشەی واقیعدا دووچاری شڵەژان و ئەگەری هەرەسهێنان دەبێ. تۆ هەست دەکەی لە تەوراتدا ئیرادەی میتافیزیکا ئیرادەیەکی یەککگرتووە، کە لە کەسایەتی (یەهوە)دا بەرجەستە دەبێ. هەرچی لە دەقی گەلگامێشە ناکۆکی لە ناو ئیرادەی میتافیزیکادا هەیە (ئەو ناکۆکییەی ناو ئەنجوومەنی خوداوەندان، زۆر لە ناکۆکی ناو پەرلەمانە دیموکراسییەکانی ئەمڕۆ دەچێ، بەڵام لەوێ واقیعی سیاسی ئەو واقیعە پێشکەوتووە نەبووە، تا ئەو دیموکراسییەتە بپارێزێ.

ڕاستییەکەی لێرە ناکۆکی لە ئیرادەی (لەناو فیکری) میتافیزیکادا هەیە، نەک لە واقیعی ژیانی سیاسیدا...)، ئەگەرچی خوداوەندان لە دەقی گەلگامێشدا لە ئاسماندان، بەڵام لەسەر زەوی دەدوێن و دەبینرێن (ئەمە تارادەیەک خەسڵەتی کەسایەتی یەهوەشە). خوداوەندانی گەلگامێش کەمتر خوداوەندی ئەخلاقین، لەچاو خوداوەندی تەورات (ئەخلاق بەو مانا تەقلیدییە پاتریارکییەی، کە لە تەورات و لە هەڵوێستی نێرخوازانەی گەلگامێشدا هەیە). گەلگامێش دەتوانێ ویستی خوداوەند ڕەتبکاتەوە (لە حاڵەتی عەشتاردا، ئەگەرچی ئەمە مەغزایەکی پاتریاریکیی هەیە)، بەڵام لە تەوراتدا مرۆ بە تەواویی گوێڕایەڵە، (یاخی بوونەکەی حەوا یاخی بوونێکی ناهۆشیارانەیە، لە ئەنجامی فریودان ڕوودەدا). لە ئاکامدا مرۆ لە نەمریی بێبەش دەکرێ. لێرەدا نە ئادەم و نە حەوا ناتوانن ئەو سەرکێشە بن، کە دژ بە لۆژیکی ئیرادەی خوداوەند هەوڵ بۆ بەدەست هێنانی نەمریی بدەن. لە تەوراتدا مرۆ بە تەواویی ملکەچی لۆژیکی ئیرادەی خوداوەندە. لێرە بێدەنگییەکی ڕەها لە ساتەوەختی دەرچوونی (ئادەم و حەوا) لە بەهەشتدا هەست پێدەکرێ. (ئەمەش نیشانەیەکی مێژوویی سەرکەوتنی یەکجارەکی ئیرادە و ئەخلاقی پاتریارکیە).

٢٤- التفسیر التطبیقي للكتاب المقدس. سفر (الملوك الثاني) ص٧٧٧.

٢٥- هەمان ژێدەر سفری (پادشایانی یەکەم) ل ٧٥٣.

٢٦- هەمان ژێدەر/ سفری (پادشایانی یەکەم) ل ٧٣٢، ٧٣٣.

٢٧- هەمان ژێدەر/ سفری (پادشایانی یەکەم) ل ٧٣٢.

٢٨- هەمان ژێدەر. ل ٧٣٥، ٧٣٦.

من وەهای بۆ دەچم ئەو ڕووداوە سیاسیانەی هەردوو سفری پادشایانی یەکەم و دووەمی ناو تەورات، زۆر بە ڕووداوە سیاسییەکانی سەردەمی خەلافەتی عەباسیی ئیسلام دەچن: هەمیشەکرداری تاوان و کوشتن و بڕین و خیانەت، خەسڵەتی پادشا و میرەکانە؛ جیاوازییەک هەبێ، لە زەمەنی لاهووتیی هەردوو سەردەمە مێژووییە جیاوازەکە دایە، سلێمان لە کۆشکەکەیدا «حەوت سەد ژن و پێنج سەد کەنیزەکی» هەبوون، ئەمە هەمان ڕەفتار و ئارەزووی خەلیفە و میرەکانی عەباسیی بوون.

٢٩- قورئانی پیرۆز. وەرگێڕاوی مامۆستا هەژار. سورەتی بەقەرە/ ئایەتی (٨).

٣٠- هەمان ژێدەر. سورەتی بەقەرە/ ئایەتی (٩٤).

٣١- هەمان ژێدەر. سورەتی بەقەرە/ ئایەتی (١١١).

بێگومان ئەگەر ئیمان ئەم ڕەهەندەی تێدا نەبێ (ڕەهەندی نەمریی)، نابێتە ئیمانێک، کە پاساوی بوونی هەبێ. ئەم بەڵێنەش کە میتافیزیکا بەمرۆی دەدا، پاساوی ئەخلاقیی و شەرعیی بوونی ئایینە. ناوەڕۆکی نەمریی بریتییە لە ناوەڕۆکی بوونی خودی خوداوەند. ئەمەشە بەهانە عەقڵانییەکەی چەمکی نەمریی لەناو ئیمانی ئایینیدا، کە واقیع بە چەمکی ناماقووڵی ئاخیرەت هەڵدەخەڵەتێنێ، ئایین ئەگەر واقیع فریو نەدا، ناتوانێ بە درێژایی مێژووی سەدەکان ئەم واقیعە بۆ خۆی کۆنترۆڵ بکا و مرۆڤایەتی بخاتە ژێر ڕکێفی دەسەڵاتی خۆیەوە. لە ڕاستیدا ئایین مژدەیە، مژدەیەکی گەورەیە. ئەو مژدەیەی کە بەر لە هەر شتێک عەقڵ و واقیع فریو دەدا. لێرەوە وێناکردنی ئاخیرەت لەناو مزگێنی نەمریدا، پێشەکییەکی واقیعیانەی دەوێ، تا مرۆڤی بۆ ئامادە بکا. ئەم پێشەکییە بریتییە لە هەلومەرجی دیاریکراوی ژیانی کۆمەڵگەکان، بریتییە لەو سیستەمە کۆمەڵایەتییە گەندەڵ و داتەپیوەی، کە کۆمەڵگەکان بەرەو جەنگ و هەڵوەشاندنەوە و تواندنەوەی بەها ئەخلاقیی و مرۆییەکان دەبا. بەم پێیە چەمکی ئاخیرەت و نەمریی و هەموو بەهایە خورافییەکانی دیکە لە ناو باوەڕی ئایینیدا، دەتوانن ئەم واقیعە بۆ خۆیان تەرخان بکەن و لە

خزمەتی ئاییندا ئاراستەی بکەن. هەموو پەرستگەکان ئەو هێما ماددیی و ڕۆحیی و ئایدیۆلۆژیی و فیکرییەن، کە واقیع (کۆمەڵگە) لە پێناو دەسەڵاتی ئاییندا کۆنترۆڵ دەکەن. پەرستگەکان ڕۆژانە بەڵێنی پاداشتی چاکە و مژدەی نەمریی (وەک خۆزگەکەی گەلگامێش) و گەیشتن بە بارەگای خوداوەند بە مرۆ(ئیمانداران) دەدەن، کەواتە لەناو ئاییندا بەڵێنێکی ڕەهای ئەبەدیی هەیە، کە ئیمانی زیندووبوونەوە و ئاخیرەت و نەمریی بە تاک و کۆمەڵەکان دەبەخشێ. ئا ئەمە وەزیفەی ئەسڵی ئیمانە!

٣٢- ستیڤن دیلو. التفكير السياسي و النظرية السياسية والمجتمع المدني. ترجمة: ربيع وهبة. الطبعة الاولى ٢٠٠٣ص٢٦٤.

٣٣- إمانويل كانط. اسس ميتافيزيقا الاخلاق. ترجمة: الدكتور محمد فتحي الشنيطي ص٥٣.

٣٤- د. هوستن سميث. أديان العالم. ترجمة: سعد روستم .ص ٤١٣.

٣٥- التفسير التطبيقي للكتاب المقدس. سفر (الملوك الاول) ص٧٥٠.

٣٦- قورئانی پیرۆز. وەرگێڕاوی مامۆستا هەژار. سوڕەتی بەقەڕە/ ئایەتی (٢٢٣).

٣٧- شیعری گۆرانی کوردی هێشتا لەو ئاقارەدا دەخولێتەوە، کە نوقمی ناو تەپ و تۆزی ئاکاری خێڵەکیی پاتریارکییە. لە ناو شیعری گۆرانی کوردیدا هیچ ڕێزێک بۆ یەکسانی عەشق نییە، بەڵکو گریانێکی پڕ لە سۆزی درۆزنانە هەیە، پیاو ئەو کاتە دەیچڕێ، کە لە کۆمەڵگەدا (لە ئاست غیابی عەشقدا) هەست بە دۆڕاندن و تەنیایی دەکا، گەلێ جار ئەو شاعیرانەی ئەم شیعرانە دەنووسن، لە ژیانی کردەکی ڕۆژانەی خۆیاندا، لە ئاست ئافرەتدا کەسی تەقلیدیی دواکەوتوون، بۆیە ئەو شیعرانە هەرگیز بۆنی عەشقی ڕاستەقینەیان لێ نایێ، بەڵکو بۆ ساتەوەختێکی تەنیایی نووسراون، کە گوزارشت لە عەشقێکی یەک لایەنە و پڕ لە دڵپیسی و خۆپەرستیی و ناعەقڵانیەت دەکەن. پیاو لە کۆمەڵگەی ئێمەدا بە حوکمی ئەوەی (دەتوانم بڵێم) دەسەڵاتی ڕەهای هەیە، هەر خۆی سەرچاوەی تراژیدیای عەشق و خەسڵەتی دووڕوویییە لە ئاست ئەم بەهایەدا: بە زمانی شیعر داوای خۆشەویستیی دەکا، کەچی لە ماڵەوە و لە کۆمەڵگەدا بکوژی عەشق و بەهای ئازادییە. شیعری گۆرانی کوردی بۆنی مردنی عەشقی لێدێ. بۆنی ترساندنی ئەو کچانەی لێدێ، کە لە سزایە بەربەرییەکانی دەسەڵاتی ئاکاری پاتریارکیی تۆقیون.

٣٨- كلود ليڤي ستراوس. الفكر البري. ترجمة: د. نظير جاهل. ص ١١٩.

سایکۆلۆژیای تاکی بەهرەمەند

یوسف عوسمان حەمەد

منداڵ لە جووت بوونی سپێرم و هێلکە (نێر و مێ) پەیدادەبێت و گەشە دەکات، ئەو زایگۆتە لە (٢٣) کرۆمۆسۆمی هێلکەی دایک و (٢٣) کرۆمۆسۆمی سپێرمی باوک دروست دەبێت، لەوە (٤٦) کرۆمۆسۆم هەڵگری ڕەوشت و سیفەتەکانی منداڵە، هەر کرۆمۆسۆمێک لە ترشە ناوکی DNA و تفەناوکی RNA کە پێکهاتەی ئەمینین دروست بوون، کە هەر کرۆمۆسۆمێک هەڵگری سەدان هەزار خاڵی بۆبەن کە هەر یەکێکیان لە گواستنەوەی سیفەتێک بەرپرسیارن. لەوانەیە ئەو سیفەتە زیرەکی بێت، یان بەهرەمەندیی لە بوارێک کە لە باوانییەوە دەرنەکەوتووە، بەڵام بەهۆی بازدانی بۆماوەیی ئەو جیناتە چالاک بووە لەو منداڵەدا دەردەکەوێت، ئەمە گەورەترین هۆکارە بۆ بەهرەمەندی و زیرەکی، چونکە لەیەکەم یەکگرتنی سپێرم و هێلکە (٤٠٠) سێڵ-ی مێشک لە یەک چرکەدا دروست دەبێ تا (٩) مانگ (١٠) بلیۆن خانە دروست دەبن و بەهۆی کرۆمۆسۆمەکانەوە (٢) ملیۆن یەکەی زانیاری (وحدە المعلومات) لە دایک و باوک و باوانییەوە دەگوازرێتەوە بۆ منداڵ وەک (فێربوونی خواردن، گریان، پێکەنین و ئازار و جووڵانەوە و ناسینەوەی کەسەکانی دەوروبەر...).

مێشک دەتوانێ (١٠٠) هەزار وشە لە دەرسێک فێربێت، یان بە هەفتەیەک یەک زمان فێربێت بۆ قسەکردن، مرۆڤ توانای ئەوەی هەیە (١٠٠٠٠) دە هەزار کەس لە ژیانی بناسێت بۆ ماوەی (١٠) ساڵ. منداڵ لە (٤) مانگیدا لە سکی دایکیدا لەکاتژمێرێک

(٥٠) پەنجا جـوولە دەكـات و لە (٥) مـانگـيـدا گـوێ بيست دەبێ و دەنگی دايكی دەناسێتەوە. واتە منداڵ لاپەڕەيەكی سپی نيیە، بەڵكو كۆمەڵێك زانياری ئامادەكراوی لە ڕێگای كرۆمۆسۆمەكانەوە هەيە، يەكێك لەو ئامادەكراوانە بەهرەی تاك لە بوارێك واتە بواری داهێنان. ڕەنگە ئەم دەستەواژەيە لە ڕووی زانستی و لێكدانەوەی توانستی عەقڵ جياوازبێت لەگەڵ بليمەتی، بەڵام زۆر لێكدانەوەی فسيۆلۆژی و دەروونی و زانستی كراوە، زۆربەشيان بە توێژينەوە بووە لەسەر كاری بەهرەمەندی، بەڵام بابزانين بۆچوونی زانايان لەسەر شرۆڤەكردنی بەهرەمەندی چييە؟

(١) بەهرە (الموهبە Talent) (لانگ و وايكبوم) دەڵێ بەهرە بريتييە لە (توانای تايبەتی خەسڵەتی، پێكهاتەی تايبەتی هەيە كە نەبەستراوەتەوە بە زيرەكی تاك. لەوانەيە لە هەندێ لە كەم ژيرەكاندا بەشێوەيەكی سەرسورهێنەر هەبێ.

(كارتدەرگود) دەڵێ (توانايە لە بەشێكی دياريكراو، يان توانايەكی سروشتييە، خەسڵەتی كاريگەريی گەورەی هەيە و لە ئەنجامی مەشق و پرۆڤەوە دەبێت، وەك وێنەكێشان يان مۆسيقا، بەشێوەيەكی گشتی پێويستی بە پلەيەكی بەرزی زيرەكی نييە..)

(٢) بەهرەدار (الموهوب Gifted)

(لايكۆك) دەڵێ بەهرەدار (واتە سەركەوتن بۆ پلەيەكی بەرز لەسەر ئاستی ئاسايی كەسانی تر لە بوارەكانی زانست و هونەر) و (نارامور) دەڵێ منداڵی بەهرەدار) بريتييە لە (ئەو منداڵەی كە خاوەنی توانايەكی بەرزە لە مامەڵەكردن و كارلێك كردن لەگەڵ ڕاستييەكان (حقائق) و بيروپێوەنديیەكان بەشێوەيەكی چالاكانەی بەرز و هەميشە حەز دەكەن ئينتيمای بۆ ئەو كۆمەڵە كەسانە بكەن كە لەخۆيان گەورەترن بە تەمەن، چونكە هەست دەكات ئەو كۆمەڵە كەسانە بايەخی پێ دەدەن، بە تايبەتی لە ڕووی عەقڵييەوە، چونكە منداڵی بەهرەدار زۆربەی كاتەكانی بە خوێندنەوەی بە سوود بەسەر دەبات نەك بە ياری و گاڵتەكردن.

(٣) داهێنان (الابداع Creativity) «گلفورد» دەڵێ (داهێنان ئەو توانايەيە كە بۆ دروست كردنی چارەسەری نوێ بۆ كێشەيەك، واتە گونجاوترين چارەسەر بۆ ئەو گرفت و كێشانە كە لە كاری ڕۆژانەدا ڕووبەڕووی دەبێتەوە، ئەو توانايەش بە سێ قۆناغ لەدوای يەكترەوە دێن (شيكردنەوە و پێشبينی كردن و دروست كردن).

(كوخمان) دەڵێ داهێنان بريتييە لە (توانای تاك بۆ بەخشين و دۆزينەوە و بەكارهێنانی بيری نوێ و دەگمەن لە بەرامبەر كێشەيەك و گەيشتن بە چارەسەری نوێ لە كاتێكی دياريكراودا).

(٤) دروست كردن (الابتكار)

دانانی وشەی دروست كردن لە بەرامبەر (الابتكار) ڕەنگە وەك خۆی مانا تەواو نەبەخشێ، يان ڕێك بەرامبەر يەكتری نەوەستنەوە، بەڵام مەبەست لە دروست كردن چەمكی دروست كردنە (أبتكار)ە، هەر لێكدانەوەيەكی تر لەم بوارە بكرێ دەچێتە خانەی شرۆڤە كردنی عەقڵی ئيبتيكار لەلای تاك.

(ڕۆجرز) دەڵێ (دەركەوتنی بەرهەمی نوێ كە هەڵقووڵاوی كاريگەری و كارلێكی نێوان تاكو مادەی شارەزايی بێت، واتە كارلێكی ئەو بەرهەمانەی نێوان توانستی تاك و كەرەستەی شارەزايی. (شتاين) دەڵێ (بەرهەمی نوێی وەرگيراو و سوودبەخش كە ڕەزامەنديی گەورەترين بەشی كۆمەڵ وەربگرێت لە مادەيەكی زانستی نوێی دياريكراودا)، ئيبتكار واتە (ئەو پرۆسەيەی كە قۆناغی دوايەكی هەيە و ئامانجی گەيشتنە بە بەرهەم بۆ بڕياردانی چارەسەری جۆراوجۆر كە خەسڵەتی چەندايەتی و چلۆنايەتی هەيە و لەنێوان فاكتەرەكانی چارەسەركردن هاوگونجانێك هەيە، واتە بايەخدان بە پرۆسەی چلۆنايەتی لە كردەوەيەكی داهێنەرانەی زانستيدا.

(٥) خاوەن عەقڵييەتە بەرزەكان، (هافجهرست) دەڵێ (هەر كەسێك بگاتە ئاستێكی بەرز لە چاو كەسانی دەوروبەر لە هەر بوارێك بێت پێی دەڵێين سەركەوتنی عەقڵی بەرز).

(تيرمان) دەڵێ (منداڵی عەقڵ بەرز ئەو منداڵەيە كەوا توانايەكی بەرز و خێرا لەچاو منداڵەكانی تر فێردەبێت، ئەو توانەيەش لە بوارەكانی هونەر وەكو مۆسيقا و وێنەكێشان بە دەردەكەوێ، هەندێ جار لە بواری ميكانيكی بەدەردەكەوێت و ئاستی بەرزی عەقڵی بە زۆری لەم بوارانەدا دەبێت، يان تاك لەم بوارانەدا بە توانا دەبێت و شارەزايی تەواوی دەبێت بوارەكانيش وەكو:

١- ئاستی بەرزی لە بواری زيرەكی گشتی.

٢- ئاستی بەرزی لە بواری بيركاری و ماتماتيك و ژمێرياری.

٣- ئاستی بەرزی لە بواری زانستەکان و کۆمپیوتەرسازیدا.
٤- ئاستی بەرزی لە بواری ئەندازە و ئارێکچەری و نەخشەسازی شاردا.
٥- ئاستی بەرزی لە بواری هونەری بینین وەک (وێنەکێشان، پەیکەرتاشی، دیزاین و دیکۆر...).
٦- ئاستی بەرزی لە بواری هونەری مۆسیقا (ژەنین و دانان).
٧- ئاستی بەرزی لە بواری (زمان و دراماو وەرزش و ڕۆڵ بینین و سەرکردایەتی کردن).

(٦) بلیمەتی (العبقریة). (سیپرمان) دەڵێ: بلیمەت ئەو کەسەیە کە توانایەکی زۆر بەرزی عەقڵی هەیە بۆ داهێنان (الاختراع)، یان توانایەکی لە ڕادە بەدەر لە بواری مۆسیقا و هونەر و میکانیک و تیوربیەکانی ماتماتیک و فەلسەفە، ئەم حالەتە لە منداڵدا زۆر بەدەگمەن بەدی دەکرێت، ئەو خەسڵەتانە تەنیا لە تەمەنی کامڵ بوونی تاک بەدی دەکرێت و لە لایەن زانایەکانەوە چەند جارێک پێوەری جۆراوجۆر دانراوە، بەڵام لە هەموویان زانستی تر کە بوارەکانی عەقڵی تاک دەگرێتەوە پێوەری (سیپرمان)ی زانایە.
(٧) زیرەکی. (کارتەرگود) (Carter Good) دەڵێت: منداڵی زیرەک واتە زیرەکییەکەی لە زیرەکی ئاسایی زیاترە و چەند مەرجێکی وەک پێوەر داناوە:
(١) دەبێ هاوکێشەی زیرەکی لە تاقیکردنەوەی تاک لە (١٢٠) پلە کەمتر نەبێت.
(٢) ئاستی بەدەست هێنانی ئەکادیمی چاکترینیان بێت (١٥٪) لە کۆمەڵەی خۆی باشتربێت.
(٣) دەبێ توانایەکی بەرزی هەبێت بۆ بیری ئیبتیکاری و هزری هەڵسەنگاندنی بابەتی.
(٤) دەبێ ئامادەیی تایبەتی هەبێت لە یەکێک لە بوارەکانی زانستی، یان هونەریی یان سەرکردایەتی کردن.

خەسڵەتەکانی کەسایەتییەکانی کەسی زیرەک بە پێی تاقیکردنەوەی زیرەکی وەکو بوونی کۆگایەکی زەخیرەی زمان و حەزی دۆزینەوەی شتەکان و کارامەیی لە کردارە وتەکان (کارتەرگود) دووبارە دەڵێت: ئەو منداڵەی کەوا زیرەکی لەسەرووی ئاساییە، خەسڵەت و ڕەفتاری تایبەتی هەیە، وەک گەشەی کۆمەڵایەتی و ئەندامی لەش باشتر و خێراترە لە منداڵی ئاسایی لە ڕووی ئاگایی و تەرکیز و هزرییەوە ئەکتیف ترە لە کەسانی تر.

لە کۆتاییدا (کارتەر گود) دەڵێ کەسی زیرەک بریتییە لە:
(١) توانای فێربوون و ڕەخنەگرتن لەسەر ئەوەی فێربووە و وەریگرتووە.
(٢) توانای چارەسەرکردنی کێشەیەک بەشێوەیەکی کاریگەریی زانستی و ئەکادیمی و کارایەتی.
(٣) توانای فێربوونی شارەزایی و مامەڵەکردن بە زیرەکانە لەگەڵ باری نوێ و گۆڕانکارییەکان.

*** خەسڵەت و سیفاتی تاکی بەهرەمەند.**
أ- ڕەفتار و سیفاتی عەقڵی وەک:
(١) خێرایە لە فێربوون و ئەز بەرکردن و تەرکیزکردن و تێگەیشتن و بیردانی (ذاکرة) بەهێز و زۆر پرسیار دەکات و لە بە دەست هێنانی زانیارییەکان بە توانایە.
(٢) توانای هەیە لە دەربڕین و تەرکیزکردن و ئاگاداری و بیری ئەنجامدراو بۆ ماوەیەکی درێژ.
(٣) لە وەڵامدانەوە خێرایە و ئامادەیە بۆ بەدیهێنان، ئاسۆی بیرکردنەوەی فرەوانە، خاوەنی توانایەکی بەهێزە بۆ شیکردنەوە و دۆزینەوە و بەیەکەوە گرێدانی شارەزایی کۆن و نوێ لە زانستی بابەتەکان.
(٤) گەڕان بەدوای دۆزینەوە و شارەزابوون و دەخالەتی عەقڵی هەیە، ئەمەش لە پرسیارەکانی ڕەنگ دەداتەوە کە بەشێوەیەکی ورد و ئاگایانە و کورت و پوخت وەڵام دەداتەوە.
(٥) بیری نوێ و ڕێک و ڕێکخەری هەیە کە زۆر بە ئاسانی دەتوانێ دەری ببڕێ و هەندێ جار بیر و هزری نوێ پێشنیار دەکات کە کەسانی تر لەبیرکردنەوەکانیدا بە نامۆیی دادەنێن.
(٦) تاکی بەهرەدار دەست پێشخەری دەبەخشێتە ئەندێشە و خەیاڵی داهێنان لەسەر بیرکردنەوەی لۆژیکی.
(٧) ڕوون و ئاشکرایی لە بیرکردنەوە و وردی و بە پیتی خەیاڵەکانی، هۆشیاریی لەتوانای ڕادەبەدەر لەسەر تێبینی کردن و بەبیرهاتنەوە و هەزم کردنی زانیارییەکان.
(٨) بەرزی ئاستی زیرەکی و داهێنان و ئیبتکار و ئاستی بەدەست هێنانی بەرز لە فێربوون بە ڕێژەی (٤٤٪) لەسەر هاوڕێیەکانی خۆیدا.

(٩) هاوسەنگی لەهێزی عەقڵیی بە درێژایی ژیانیدا.
(١٠) بابەتی ئەبستراکەت لەبیرکردنەوەدا، واتە هەوڵی فێربوون دەدات پێش تەمەنی چوونە قوتابخانەوە.
(١١) منداڵی بەهرەدار حەزی لە قسە کردنی ڕاستەوخۆیە، نەک پێچ و پەنا و هێمای شاراوە بەکارناهێنێ، زۆرجار دەخوێنێ و دەنووسێ بەشێوەیەکی هێمن و لەسەرخۆ کە ئێمە چاوەڕێی ناکەین، بەهۆی بایەخدانی بە جۆرەکانی بیرکردنەوەی عەقڵی.
(١٢) حەزی لەبیرکردنەوەی قووڵ و فرەوانە، مەیلێکی بەهێزی هەیە لە وەرگرتنی مەعریفە کە بایەخ بە وشە و بیرکردنەوە دەدات بە شێوەیەکی ئەکادیمی قووڵ و بەتەرکیزی چڕوتێر.
(١٣) زەخیرەیەکی فرەوانی هەیە لە زمان و بەکارهێنانی وشەی ڕەسەنی فیکری و بنچینەیی (الأصالة الفکریة).
(١٤) حەزی لە گوێ گرتن و خوێندنەوەی زۆری چیرۆک و ڕووداوە، بە تایبەتی چیرۆکی خەیاڵی زانستی و ڕووداوی واقیعی.
(١٥) جۆری چارەسەر بۆ کێشەکان بەکەمترین کات دەدۆزێتەوە.
(١٦) بایەخێکی بەرچاو بە شتەکانی دەوروبەری خۆی دەدات و هەر لە منداڵییەوە حەز دەکات ببێتە پارێزەر و پزیشک و ئەندازیار و بایەخ بە پاشەڕۆژ دەدات.
(١٧) توانای هەیە لەسەر دەرئەنجامەکان و دۆزینەوە و بەگشتی کردن و داڕشتنەوەی چەمکەکان و گرێدان لەنێوان هۆکاری شتەکان و بیرکردنەوە و دۆزینەوەی پێوەندیی نێوانیان.
(١٨) حەزی لەسەرکێشی و سەرچڵییە، بە تایبەتی سەرچڵی زانستی و فیکری، لەگەڵ کۆمەڵی برادەرەکانی.
(١٩) ئارامگر و نەرمە لەبیرکردنەوە، چونکە توانای هەیە بۆ گۆڕینی حاڵەتی هزری بەپێی گۆڕانی هەلومەرجەکان. هۆشیاری لەسەر بوونی هەڵەکان هەیە، بە کەمترین کات هەڵەکان دەست نیشان دەکات.
(٢٠) حەزی لەکاری سەربەخۆیە، چونکە بە توانایە لە نەخشەدانان و ڕێکخستن و تاقیکردنەوە و ڕیزکردنی بیروبۆچوونەکان. پشت بەستن بە تێرامان لە فیکری مەنتیقی و فیکری ڕەخنەیی و فیکری هێمایی.

ب- تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵایەتی. ئەمەش چەند خەسڵەتێک دەگرێتەخۆ بۆ تاکی بەهرەمەند وەک:
(١) حەزی لە ئازادی جووڵانەوەیە، بەرگری دەکات دژی پاڵەپەستۆی کۆمەڵایەتی و دەخالەت کردنی کەسانی دی، بەڵام خۆی حەزی لێیە هاوکاری خەڵک بکات.
(٢) حەز لە چالاکی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی دەکات و بەشداری زۆربەی چالاکییەکانی دەوروبەر دەکات و زۆر ئەکتیڤانە کاری کۆمەڵایەتی یان گرووپەکەی ڕادەپەڕێنێ.
(٣) توانای ئەوەی هەیە هاوڕێ پەیدابکات، مەیلی لێیە برادەرەکانی لەخۆی گەورەتر بێ و حەزی لە هاوڕێی زیرەکە، نەک ئاسایی و لەخۆی بچووکتر.
(٤) لەناو کۆمەڵ خەسڵەتی مەقبوولی هەیە و بەشێوەیەکی گشتی کۆمەڵی دەوروبەری ئەوکەسە لێی ڕازین و مەیلی موجامەلەکردنی خەڵکی لەسەر بنچینەی ڕاستگۆیی هەیە.
(٥) هەر لە منداڵییەوە حەزی لە پایەی بەرزە و بە باوەڕ بەخۆبوونەوە حەزی لە کۆنترۆڵ کردنی شتەکانی دەوروبەری هەیە. بۆ نموونە حەز دەکات ببێتە سەردەستەی گرووپەکەی، یان سەرۆکی یاریکردن لەگەڵ هاوڕێیەکانی، واتە سەرکردایەتی کردنی کۆمەڵێ لە برادەرەکانی.
(٦) خاوەنی ئەو توانایەیە کە ڕەخنە لەخۆدەگرێ و هەست بە کەموکوڕییەکانی خۆی دەکات و ڕەخنەش وەردەگرێ و گیانی لێبووردەیی و قەبووڵکردنی بیروڕای جیاوازی هەیە، بەڵام لە کەسانی شایستە و لەخۆی زیرەکتری وەردەگرێ.
(٧) هەست بە بەرپرسیاریەتی دەکات و گیانی ڕابەرایەتی و سەردەستە و سەرگرووپی هەیە و لە مامەڵەکردندا دادوەرانە دەبێت.
(٨) حەزی لە یاری گران و زەحمەتە کە ڕۆحی بەرەنگاربوونەوەی هەبێت و وەک پێشبرکێی زانستی و هونەری و فیکری، تەنانەت بیری بوون و ئایین و فەنابوون.
(٩) مەیلی لە گاڵتە و نوکتە و یاری کردنە لە سنوورێکی زەمەنی کورت و دایکراودا.
(١٠) حەزی لە دابونەریت و یاسای توندی نێو کۆمەڵ نییە، زۆرجار ملکەچی فرمان و قسەی کەسی بەرامبەر و ئەوانی تر نابێت، نەک وەکو هەڵگەڕانەوە و سەرکێشی، بەڵکو وەکو ڕەخنە و خۆ بەکەم نەزانین.
(١١) حەزی لە خۆ دەرخستن نییە و خۆی پیشان

نادات لەسەر زانیارییەکانی کە هەیەتی و زۆر بە سادەیی مامەڵە دەکات، حەزی لە کارلێکی کۆمەڵایەتی فرەوان هەیە، نەک گۆشەگیری و تەنیایی، حەزیشی لە ئینتیمای کۆمەڵی گەورە هەیە.

ج- تایبەتمەندیی ویژدانی بریتییە لە:
(١) منداڵی بەهرەمەند ئاستێکی بەرزی لە خۆگونجاندن و تەندروستی دەروونیدا هەیە.
(٢) زوو دەگونجێ و خۆی لەگەڵ شتەکانی دەوروبەر و گۆڕانکارییەکان ڕادەهێنێ (وەک گواستنەوەی لە قوتابخانە تووشی بێزاری نابێت، بەڵام هەندێ جار تووشی چەپاندن و نەگونجان دەبێت بەهۆی نەبوونی دەرفەت و نەبوونی بایەخدان بەو منداڵە.
(٣) نەرم و لەسەرخۆیە و زوو هەڵناچێت و لەبەرامبەر کێشەکان تێک ناچێت.
(٤) ئەگەر تووڕە بوو زوو چاک دەبێتەوە، هەرگیز ڕق و کینە و بوغزی بەرامبەر کەسانی تر نییە، تەنانەت لەکاتی ڕەخنەگرتنیشدا.
(٥) تووڕە و شاراوەیە، حەز ناکات کەس بە ئاسانی بیروباوەڕی بزانێت و هەندێ جار کەللەڕەق و عینادە و لەسەر بیروبۆچوونی خۆی نایەتە خوارێ، زیندەخەون دەبینێ و حەزی لە کێشەی سۆزداری نییە.
(٦) ئیرادەی بەهێزە، بە ئاسانی هەست بە فەشەلی خۆی ناکات، لەکاتی ڕووبەڕووبوونەوەی گرفت و کێشەکان زۆر ئارامگیر و هێمن دەبێت.

د- خەسڵەتی بەدەنی بۆ کەسی بەهرەدار، ئەمە تا ڕێژەیەک زۆربەی تاکی بەهرەدار دەگرێتەوە وەک:
(١) هیچ کەموکوڕی لەشی نییە و تەندروستی باشە.
(٢) لەشێکی بەهێز و تەندروستی باشی هەیە و زۆرجار کێشی زۆرترە و درێژترە لە هاوتەمەنەکانی خۆی. ڕەنگە ئەمە بۆ هەموو بەهرەدارێک نەبێت و پێچەوانە بێت.
(٣) زۆر دەجووڵێتەوە، واتە بزێوە حەزی لە سکوون نییە. حەزی لە تەمبەڵی و لەش گرانی نییە.
(٤) وزەیەکی زۆری هەیە بۆ کارکردن و گەشەی گشتی خێرایە.
(٥) وەرزشوانە و حەزی لە ڕاکردن و ڕۆیشتنە لە تەمەنێکی زوودا.
(٦) خەوی کەمە و بەردەوام وزەیەکی زیادی هەیە بۆ ئەکتیڤ بوون، بۆیە بەردەوام چاپووک و چالاکە.

هـ- کەسایەتی بەهەرەداران و مەیلەکانیان.
کەسایەتی زۆربەی بەهرەداران بەهێز و سەرکەوتوو و کۆمەڵایەتییە، گیانی دۆستایەتی و لێبووردەییان زۆرە، لە ئەنجامی دیراسەکردنی کەسایەتی و مەیلی منداڵی بەهرەدار بریتییە لە:
(١) مەیلی بە پیتە، واتە بایەخ بە زۆر بوار دەدات وەک: وێنە و مۆسیقا و مەیلی بەشداری کردنی شانۆگەری و چالاکی ئایینی و دیدەوانی و گفتوگۆی بەردەوامی هەیە.
(٢) بەردەوام خۆی لە کەسایەتی ناو چیرۆکی خەیاڵی زانستی دەدۆزێتەوە، حەزی لە خوێندنەوەی ئەتڵەس و فەرهەنگە، بە تایبەتی بەراوردکردنی بابەتە هاوشێوە و پێچەوانەکانی.
(٣) لە ڕووی بەهرەدارییەوە هیچ جیاوازی لەنێوان کوڕ و کچدا نییە، بەڵام کچان مەیلی کۆمەڵایەتییان زیاترە و کوڕەکانیش مەیلی چالاکی بەدەنییان زیاترە.
(٤) زۆربەی بەهرەدارەکان لە خێزانێکی بێ کێشە و گرفت دەژین، کە پاڵپشتی ویژدانی دایک و باوکی دەکرێن. واتە بەهیچ شێوەیەک توندوتیژی و زەبروزەنگی دەروونی لەناو ئەو خێزانانە بەکارناهێنرێت.
(٥) زۆربەی نەک هەموو بەهرەداران لە شارن نەک لەلادێ، چونکە دەرفەت و بوار و هۆیەکانی فێربوون لە شار زیاترە، واتە جیاوازی ژینگەی شار و لادێ هەیە، نەک لە ئاستی مەعریفە و عەقڵی تاکەکانی شار و لادێ.

- پێوەرەکانی زانستی دەرخستنی بەهرەداران.
چەند زانایەک بەپێی ئەزموونی تاقیکردنەوەی پراکتیکی پێوەرێکی داناوە وەک:
سورندایک پێوەرەکەی بریتییە لە چەند ستاندەرێک (زمان ڕەوانی، توانای بەرزی قسەکردن، توانای ژمارەیی، توانای شوێن، خێرایی زاناندن، توانای بەرزی بیرهاتنەوە، توانای گەڕان و دۆزینەوە، توانای هەڵێنجان و بەرهەم هێنان...).
- کرۆکی پێوەرەکان، واتە ئەو پێوەرەی کە زۆربەی زانایان لەسەری ڕێککەوتوون وەک:

(١) كرۆكی شێوەكان وەک (ئیدراكی هەستی، واتە كرداری هەستی شێوەكان (بینین و بیستن و دەست لێدان).

(٢) كرۆكی هێمایەكان (ئیدراكی ئەبستراكەت) وەک ژمارە، پیت، پەرەگراف، وشەكان لە كاتی تەركیز كردنە سەردەنگ و ئەو پیتانەی كە ڕستەی ماناداری لێ پێكدێت.

(٣) كرۆكی مانا، لێكدانەوەی وێنەی مانایەكان.

(٤) كرۆكی ڕەوشتی. جۆرێک لە زانیارییەكان لەسەر ڕەوشتی خەڵكانی تر و خودی خۆی.

- گلفۆرد بۆ دەرخستنی ئاستی منداڵی بەهرەدار شەش دەرئەنجامی داناوە.

(١) یەكەكان «Units» (شێوەیەک لەسەر ئەرزیە) یان وشەیەک سەر بە چ فیكرێكە (زێد و بەكارهێنانی).

(٢) بەشەكان «Classes» پۆلێن كردنی هزر و بیرەكان.

(٣) پێوەندییەكان «Relations» بەیەكەوە بەستنەوەی یەكەكان وەک پێوەندی لێكچوو، جیاوازی نێوان یەكەكانی بابەتی زاستی و فیكری.

(٤) سیستەمەكان «Systems» وەكو ڕێسای بیركاری یان كۆمەڵە پێوەندییەكی چوون یەک لە هاوكێشەی كانزا و ناكانزا

(٥) گۆڕانكاری، واتە ئەو گۆڕانكارییەی بەسەر زانیارییەكاندا دێت لە فۆرم و شێوە و پێكهاتە و دروست بوون و خەسڵەت و مانا و ڕۆڵ و بەكارهێنانی.

(٦) هەوێنكاری «Implications» (تخمینات) پێشبینی كردنی ڕووداوەكان و لێكدانەوەی، واتە ئامادەیی تاک لە ڕووی دەروونی و فیكری و هزری و بیردان بۆ هەڵێنجانی هەر تیۆرێكی پێشوەختەی ڕووداوەكان.

سەرچاوەكان:

١- اسس النفس العام، طلعت منصور و آخرون، قاهرة مصر، طبعة ١٩٨٢.

٢- علم نفس الابداع، د. فاخر عاقل، قاهرة مصر، ١٩٧٨.

٣- الاطفال الموهوبون. د. أنيس فرغ الله، بيروت لبنان، دارالطليعة بيروت، ١٩٩٣.

٤- مرجع علم النفس، سعد جلال، مصر، ١٩٨٠.

لێکۆڵینەوەگەلی زمانەوانی لە هونەرەوە تا زانست

لە فارسییەوە: سیروان جەبار زەندی

پێشەکی

بەپێی وتەی زمانناسان، زمانناسی بریتییە لە لێکۆڵینەوەی زانستی زمانی مرۆڤ و زمانیش سیستەمێکە دروست کراو لە هێما دەنگیەکان و بۆ کاری پێوەندی مرۆیی و گواستنەوەی پەیام بەکاردێ، بەپێی ئەم پێناسەیە: یەکەم زمان سروشتێکی دەنگی هەیە و دووەم رۆڵی دروست کردنی پێوەندی، بەڵام زمانی مرۆڤ بێجگە لە ئەرکە پێوەندیەکەی خۆی چەند ئەرکێکی تریشی هەیە، بۆیە هەندێک لە زمانناسان بەتایبەتی ئەوانەی کە لە ڕوانگەی دەروونناسی و کۆمەڵناسی و ڕیشەناسی و کولتووری و فەلسەفی یاخود ئەدەبی ڕوانیویانەتە زمان، پێناسەکەی سەرەوە لە ڕادەبەدەر سنووردار دەبینن، ئەم بەشە لە زمانناسان لەو بڕوایەدان زمان بەشێکە لە کەسێتی مرۆڤ و بۆیە بەشێکیشە لە سروشتی ئەو، یاخود بە گۆشەیەک لە بوونی گشتی ئەو دەژمێردرێ، یان خانەی کولتووری مرۆڤ و ئاست و پانتایی بوونی نەتەوەیی و ڕەچەڵەکی، یان جیهانی ئەوە، یاخود بە بەشێک لە بنەمای ناسین و جیهانبینی ئەو دەژمێردرێ، هەروەها بەفەزای ئەفراندنی بواری خەلیفەی ئیهلاهی مرۆڤیش دەژمێردرێ.

گومانی تێدانییە کە کەسانێک لە ڕوانگەیەکی دیکەی جیا لە خودی زمانناسی بڕواننە زمان و بابەتەکانی، دەبێ بکەونە ڕووبەڕووی ئەم پانتاییە بەرفراوانە. زمان بەو جۆرەی کە لە پێناسەی زمانناساندا (ئەوانەی کە لە ڕوانگەی خودی زمانناسییەوە دەڕواننە زمان) هاتووە تەنیا دەتوانێ ببێتە خاڵی دەستپێک بۆ ئەمان کە هەرچەندە پێویستە، بەڵام بەس نییە.

لەگەڵ ئەمەشدا بۆ ناسینی ئەم پانتاییە بەرفراوانە سەرەتا دەبێ لە هەوڵەکانی زمانناسانی (خودی زمان) بکۆڵرێتەوە بۆ ناسینی خودی زمان و بەجیا لە

تێبینییەکانی تر و ئەوکات هەوڵ بدرێ، بەرهەمی کاری ئەمان بە دەستکەوتە دەروونناسی و ڕیشەناسی و کۆمەڵناسی و کولتووری و فەلسەفی و... ئاوێتەی یەک بکردرێن تاوەکو بگەینە ئەنجامی کۆتایی. تەنیا لەم ڕێگەیەوەیە کە دەتوانین ئومێدەواربین لە ئاکامدا بگەینە تێگەیشتنێکی دروستی ئەرکی زمان لە پرۆسەی گەشەی تاک و کۆمەڵگا و لە کامڵ بوونی زانستەکان لە چوارچێوەی زمانە تایبەتەکانی هەریەکە و هەروەها جۆرێکە لە چارەی کێشە فەلسەفیەکان بە هاوکاری زانستی زمان و لە ئاستی ژیانە هزریەکانی دیکەی مرۆڤ.

ناوەرۆک

لێکۆڵینەوەی زمانی لەسەرەتاوە تا پەیدابوونی زمانناسی مێژوویی و پراکتیکی لە سەدەی نۆزدەیەم زیاتر لەشێوەی هونەردا بووە و لەو مێژووە بە دواوە وردە وردە تایبەتمەندیە زانستیەکانی لەخۆگرت و سەرئەنجام بە پەیدابوونی زمانناسی گشتی لەسەرەتای سەدەی بیستەم و بە درێژایی گۆڕانی ئەم بەشە نوێیە، هێواش هێواش چووەتە خانەی زانستەکانەوە.

خراپ نییە لێرەدا ئەوەش بڵێین کە ئەم بابەتە تەنیا لە چوارچێوەی ئەو باسانەدا دەتوانێ واتادار بێ کە لە ماوەی چەند ساڵی ڕابردوودا ئەنجام دراوە لە بواری ناوەرۆکی زانست و لێکۆڵینەوە زانستیەکان و هەلومەرجی لێکۆڵینەوەی زانستی (هەڵبەتە ئەم بابەتە زیاتر باس لە کاری ئێرانیەکان دەکا، بەڵام بە نیسبەت جیهانیشەوە هەر دروستە)، ئەگینا سەلماندنی زانستی بوون، یاخود هونەری بوونی لێکۆڵینەوە زمانییەکان وەکو گۆشەیەک لە هەوڵە هزریەکانی مرۆڤ بۆ خۆی سوودێکی زۆری نابێ، ئومێدی ئەوە دەکەین لەم لێکۆڵینەوەیەدا بتوانین لەم ڕوانگەیەوە نیشانی بدەین کە چ تایبەتمەندیەک پێویستە لە بوارێکی لێکۆڵینەوەدا هەبێ تاوەکو بتوانرێ بەرهەمی لێکۆڵینەوەکە لەو بوارەدا ناوی زانستی لێ بنرێ.

پێچەوانەی ڕاستی نییە ئەگەر بڵێین لێکۆڵینەوە زمانیەکان وەکو لێکۆڵینەوە ئاینی و ئەدەبییەکان لە ڕیزی کۆنترین و ڕابردوودارترین سەرگەرمیە هزریەکانی مرۆڤ بووە و ڕابردووی ئەم لێکۆڵینەوانە بۆ بەر لە مێژوو دەگەڕێتەوە (واتە بەر لە پەیدابوونی خەت)، بەڵگەیەکی دروستی ئەم بانگەشەیەمان چۆنیەتی کامڵ بوونی خەتە لە قۆناغی (Pictographic writing)وە بۆ قۆناغی (Ideographic (logographic) writing) و ئەوکات بەرەو (Syllabic) (Syllabery writing) و سەرئەنجام بەرەو (Alphabetic writing).

خاڵی جێ سەرنج لێرەدا ئەوەیە کە لێکۆڵینەوەی زمانی لە هەموو کولتوورەکاندا و بە گەواهی هەموو ئەو بەڵگانەی کە لەبەردەستدان، بۆ مەبەستی چارەسەرکردنی کێشەکانی بوارێکی دیکە دەستیان پێکردووە ئەو کێشانەش بەگشتی لە بواری ئایین، یاخود ئەدەبیات، یان فەلسەفە و سیاسەتدابووە، لە هیندو شارستانیەتی ئیسلامیدا کێشەی بەتایبەتی لە بواری پاراستنی ڕەسەنی و دروستی کتێبە پیرۆزەکان بووەتە فاکتەری هاندانی لێکۆڵەران بۆ ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی زمانی. گەرچی پاشتر بابەتی بانگەشە و بانگەوازی پەیامی ئاسمانیش زەرووەرەتی گرنگیدان بەم جۆرە لێکۆڵینەوانەی بەهێزتر کرد. لە میسری کۆنیشدا زیاتر بابەتی بەڕێوەبردنی وڵات وەکو تۆمارکردن و ڕێکخستنی گرنگی کارەکان و بەرقەرارکردنی پێوەندی لەگەڵ هۆز و نەتەوەکان بووە هۆی ڕووکردنە لێکۆڵینەوە زمانییەکان. لە چین و یۆنانی کۆنیشدا ئەوەی بووە هۆی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە زمانیەکان زەرووەرەتی پاراستن و فێربوونی بەرهەمە ئەدەبیەکان بوو. گەرچی لە یۆنانی کۆندا جگە لە پەیداویستیە ئەدەبیەکان بابەتە سیاسی و فەلسەفیەکانیش هەریەک بەجیا بووەتە هۆکاری هاندانی بیرمەندان بۆ لێکۆڵینەوە دەربارەی زمان، کاتێک بابەتە سیاسیەکان لە یۆنانی کۆندا یارمەتی بووە و پەیداکردنی لێکۆڵینەوە زمانیەکانی کرد کە جڵەوی کاروبارەکانی وڵات لە دەستی ئۆرستۆکراتیەکانەوە کەوتە دەست کەسانێک کە توانای ئاراستەکردنی وەها کارێکیان نەبووە، ئەمە بووە هۆی ئەوەی کە کۆمەڵێک بەناوی سۆفستائیەکان بکەونە فێرکردنی دەسەڵاتدارە نوێیەکان بەتایبەتی لە بواری وتاربێژی و فێربوونی زمان (واتە شارەزابوونی زمان). لەلایەکی ترەوە کاتێک گفتوگۆ فەلسەفیەکان سەریان لە لێکۆڵینەوەی زمانەوانی دەرهێنا کە سوقرات، یا ئەفلاتوون و پاشتر ئەرەستۆ و زەنون Zeno کەوتنە خستنە ڕووی جۆرە پرسیارێکی لەم بابەتە کە ئایا ئەو پێوەندیەی کە لەزماندا هەیە (بۆ نموونە پێوەندی فۆرم و واتا) سروشتیش، یان گرێبەندی؛ یان ئایا زمان ڕوو لە قیاس وەرگرتنە، یا هەڵاتنە لە قیاس و لەم جۆرە پرسیارە.

تایبەتمەندی هاوبەش و دیاری ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانە لە هەموو کولتوورەکاندا ئەوەیە کە بێ دواکەوتن پاش دابین بوونی کەرەستەی پێویست بۆ چارەسەری ئەو کێشە و بابەتانەی کە هەبوو لە بواری ئاین و ئەدەبیات و سیاسەت و فەلسەفە یەکراست ئەم لێکۆڵینەوانەش ڕاوەستان، لەوە بەدواوە، یا دەرگای ئەمانە بە تەواوی داخراو چوونە ڕیزی مێژوو و ڕابردووەوە (هەروەک ئەوەی لە میسر رووی دا) یاخود ئەگەر هەروامانیشەوە بە شێوەی نەریتێکی چەسپاو و بەردەوام لە نەوەیەکەوە گواسترانەتەوە بۆ نەوەیەکی تر، بێ ئەوەی بچووکترین پێشکەوتن یاخود بچووکترین گۆڕانیان بەسەرداهاتبێ. ئەمەش هەمان ئەو ڕاستییەیە کە لە هیند و لە جیهانی

ئیسلام و تارادەیەک لە یۆنان و ڕۆمدا ڕووی دا. لەناو ئەم کۆمەڵانەدا تەنانەت ئەگەر پاشتر نوێخوازانێکیش هاتبنە ئاراو وتەیەکی نوێشیان خستبێتە ڕوو دەربارەی زمان، ئەندێشەکانیان زۆر بە کەمی چووەتە نێو نەریتەکان و بووەتە بەشێک لەوان.

کەواتە سەیر نییە کە دەبینین لە هیند دا هیچ ڕێزماننووسێکی پێشڕەوی تر لەدوای پانینی ڕێگەیەکی نوێی نەدۆزیوەتەوە کە بەردەوامی هەبێ، یاخود لە جیهانی ئیسلامدا کەمتر نوێخوازێک لەدوای (سیبەوی) بۆچوونێکی نوێی هێناوە کە بەدوایدا چووبن و لە یۆنانی کۆندا و لە دوای دیۆنۆسیۆس تراکیایی و ئاپۆلۆنیۆس دیسکۆلۆس هیچ کەسێکی تر وتەیەکی نوێی نەوتووە کە بەردەوامی هەبێ. لە هەموو ئەم کۆمەڵگایانەدا ئەوەی کە لە دوای ئەم لووتکە بەرزانە برەوی پەیداکرد و گرووپی باسکارانی (کورتنووس و درێژنووس) و نەزم نووسانە (واتە نووسینی کێشدار کە بۆ مەبەستی دەربڕینی بابەتی جیاواز سوودی لێوەردەگیرا) و ئەو کۆمەڵە نامە و پاشکۆ دەرسیانەی کە بۆ پاراستنی ڕەوش و نەریتە (نەحوی و سەرفیە) کۆنەکان و گواستنەوەیان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر ئامادە کراون. لێرە بەدواوە لە هەموو ئەم کۆمەڵگایانەدا ڕێزمان لەپاڵ (مەنطق) و هونەرەکانی ڕەوانبێژیدا وەکو دەروازە، یان پێشەکی بەرنامەکانی فێرکردن تەماشاکراوە.

هەندێ کات لەم جۆرە لێکۆڵینەوە زمانیانەدا چەند تایبەتمەندییەک بەرچاو دەکەون کە سەرنجدانیان لە ڕوانگەی باسەکەی ئێمەوە پێویستە. لەو تایبەتمەندیانە یەکەم بریتییە: ئەو مەبەستەی کە لەواندا بەدوایاندا دەگەڕێن ناسینی خودی زمان نییە، بەڵکو (هەروەک وتمان) بریتییە لە چارەسەرکردنی کێشە پراکتیکی و تیۆریەکانی بوارەکانی تر. بەواتایەکی تر بەگشتی ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانە لایەنی پراکتیکی دەگرنەوە نەک تیۆری دووەم ئەوەیە کە ئەم لێکۆڵینەوانە (هەروەک باسمان کرد) لەپاش ئەمانی ئەو کێشانەی کە هەبوون لە بوارەکانی تردا لە بزاوتن دەکەون و وەک کۆمەڵێک لە نەریتە پێوەرییەکان بەردەوام دەبن. سێیەم ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانە سەرەڕای ئەوەی بەدوای مەبەستگەلێکی جۆراوجۆرەوەن ئەویش لە چەند بوارێکی تردا، سوود لە تاکە شێوازێکی دیاری کراو وەرناگری کە لەگەڵ سروشتی زماندا گونجاوبێ. چوارەم چونکە لەم جۆرە لێکۆڵینەوانەدا ناسینی خودی زمان لەبەرچاوناگیرێ (بەڵکو چارەسەرکردنی کێشە نا زمانییەکان لەبەرچاو دەگیرێ) ئەو زانستەشی کە لەو ڕێگەیەدا دەربارەی زمان بەدەست دێ گشتگیر و ڕێک و کامڵ نییە، بەڵکو زانستێکی سنووردار و پەرتوبڵاو و ڕووەو ئەو بەشەی زمانەکە پەیوەستە بە کێشە نازمانییەکان.

ئێستا بێ وتن ئاشکرایە کە ناتوانرێ زانستێک بەم تایبەتیانە لە ڕەگەز و جۆری زانست بە واتا تەواوەکەی دابنرێ، چونکە لە زانستدا و بەپلەی یەکەم ناسینی بابەت لە ئارادایە و نەک چارەسەرکردنی کێشەگەلێک کە بەگشتی پەیوەست نین بە خودی بابەتەکەوە. هەروەها هەرگیز زانست لە بزاوتن ناکەوێ و نابێتە نەریتێکی وەستاو و تا بابەتەکەی لە گۆڕاندایە و ئەو بابەتە لە ڕوانگەی جۆراوجۆرەوە لێی دەکۆڵرێتەوە و ئاکامی دیدگا جۆرا و جۆرەکان دەکەونە ڕووبەڕووی یەک، خودی ئەویش بە بزاوت و پڕ جووڵە دەمێنێتەوە. جگە لەمەیش زانست سەرەڕای ئەوەی ئاراستە و پەیماندارە بە بابەتێکی دیاریکراو، بەڵام زیاتر سوود لەو شێوازانە وەردەگرێ کە بەکاردێن بۆ ناسینی خودی ئەو بابەتە و ئاشکرایەکە ئەو ناسینەی کە لەم ڕێگەیەوە بە دەست دێ ناسینێکی (تا ئەو جێیەی دەگونجێ) گشتگیر و ڕێک و ڕووەو لایەنی گشتی بابەتەکەیە نەک چەند گۆشەیەکی.

بەم پێیە پێچەوانەی ڕاستی نییە ئەگەر لەبەر ڕووناکی قسەکانی سەرەوە بگەینە ئەو ئەنجامەی کە لێکۆڵینەوەی زمانی (لەو جۆرەی کە تا ئێستا باسمان کرد) زیاتر لە جۆری هونەرن تا ئەوەی زانست بن، گەرچی پێویستە هەر زوو ئەوە بڵێین کە ئەم حوکمانە دەربارەی ئەوەی لە سنووری فەلسەفەدا سەبارەت بە زمان وتراوە تا ئەم ئاستە ڕاست و دروست نییە، چونکە لێکۆڵینەوە زمانییەکانی سنووری فەلسەفە هەرچەندە مەبەستێکی دیکەی جیا لە ناسینی خودی زمانیان هەبووە، ئەویش بە شێوازێک کە تایبەت بووە بە فەلسەفە و هەرچەندە ناتوانرێ بەرهەم و ئەنجامی ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانە بە گشتی و ڕێک و بەرفراوان دابنرێ، بەلای کەمەوە بۆ خۆیان لە بزاوتن نەکەوتوون، بەڵکو هەر لە زووەوە، واتە لە سەردەمی سوقرات و ئەفلاتوون و ئەرەستۆ و زەنوونەوە هەتا سەردەمی ئێمەش بەردەوام و گۆڕاون. ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانە لە ماوەی سەدەکانی ناوەڕاستدا لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوە گەلێکی تیۆریانەی کەسانێکی دیار درێژەیان پێ دراوە و لەسەردەمی ڕێنیسانس و سەدە نوێیەکانیشدا لە کۆڕی ڕێزمانە فەلسەفیەکاندا قوتابخانەی پۆرت ڕۆیاڵ، نامە جیاوازەکان دەربارەی سەرچاوەی زمان بەردەوامیان هەبووە و ئێستاش بە چەند شێوەیەکی جۆراوجۆر لە سنووری لۆژیک و فەلسەفەی شیکاری و زماننامسی گشتی بەرەو پێش دەڕۆن.

سەرچاوە:

گۆڤاری- نامەء فرهنگ، فصلنامەء تحقیقاتی درمسائل فرهنگی واجتماعی، شمارە(٤) سال (١٣٧٨).

ئاوڕدانەوەیەکی مێژوویی لەنێوان زەهاوی و سێرپێرسی کۆکس-دا

عەبدولخالید سابیر
(سلێمانی)

پاش ئەوەی سوپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە یەکەم جەنگی جیهانیدا لەلایەن لەشکری بەریتانیاوە تێکشکاو سوپاکەی لە سەرانسەری ئەو وڵاتەدا بە کوردستانی باشووریشەوە پەرش و بڵاوبووەوە و لێک هەڵوەشا، هێزی سەربازیی بەریتانیا بە سەرکردایەتی جەنەڕاڵ (مۆد) توانی لە ساڵی ۱۹۱۷دا بێتە ناو شاری بەغداوە. پێش داگیرکردنی بەغدا هێزی پیادە و سوارەی عوسمانییەکان لە چەند شارێکی باشووری عیراقدا وەک (بەسرە، عەمارە، کووت) جگە لەوەی ژمارەیەکی زۆری سەربازیان لێ کوژراو بەدیل گیران، لە هەمان کاتدا بڕێکی زۆر لە چەک و جبەخانەی سەربازییان لە دەستداو بەشێکی زۆری کەوتە دەست سوپای بەریتانیا و ئەوی دیکەشی خێڵەکانی ناوچەکە دەستیان بەسەرا گرتن. دوای ئەوەی ئینگلیزەکان جێ پێی خۆیان لە عیراق دا جێگیر کرد و بارودۆخەکە ئارام بووەوە، تەنیا لەناوچەی سلێمانی و دەوروبەریدا نەبێت کە ئەوکات شێخ مەحمودی حەفید بۆ بەدەست خستنی مافەکانی گەلی کورد خەباتی دەکرد، لەو دەمانەدا و بۆ قایل کردنی گەلانی عیراق پەیتا پەیتا لەلایەن حکومەتی شاهانەی بەریتانیاوە شاندی لە ئاستێکی باڵادا بۆ عیراق دەنارد تاوەکو لەگەڵ سەرەک هۆز و کەسانی ناسراودا بە مەبەستی چارەسەرکردنی گیر و گرفتەکانی خەڵکی ئەو وڵاتە وتووێژ بکەن. لەو میانەدا بە ئاماژەی حکومەتی شاهانەی بەریتانیا، «سێر پێرسی کۆکس»«۱» بە مەبەستی گفتوگۆکردن لەگەڵ چەند کەسایەتییەکی

عیراقیدا و لەپێناو دامەزراندنی حکومەتێکی عەرەبی لەژێر چاودێری بەریتانیادا گەیشتە بەغدا، بۆ هەمان مەبەست و بە فەرمانی ناوبراو سەدان کەس لە دانیشتوانی شاری بەغدا و نزیکەی ٣٠ کەس لە سەرەک خێڵ و پیاو ماقوولان کۆبوونەوە،«٢» کە لەناو ئەوانەدا کوڕی نەقیبی گەورەی بەغدا و ئەمینداری پایتەخت و فەرماندەی هێزی گشتی و ئەفسەرانی ئەرکانی سێرپێرسی کۆکس و سەرۆکی فەرمانگەکان و ژمارەیەک لە ئەفسەرانی سوپای بەریتانی و ژن و منداڵەکانیان و پیاوانی ئایینی و هەندێک لە سیاسەتوانە بەریتانییەکان لەوانە (سێر وایدگار) و خاتوو (گرترودبل)«٣». لەو کاتەی سێر کۆکس لە ڕۆژی دووشەممە ١١/ ١٠/ ١٩٢٠ گەیشتە وێستگەی شەمەندەفەری بەغدا، ١٧ گوللە تۆپ بە ئاسماندا بە مەبەستی ڕێزلێنانی سوپاییانە (سەربازیانە) لە دەرەوەی شارەکە بۆ ناوبراو تەقێنرا، دواتر فەرماندەی هێزی گشتی بەرەو لای سێرپێرسی کۆکس ڕۆیشت و بەسڵاوی سەربازی بەخێرهاتنی کرد، ناوبراو جلێکی سەربازیی پۆشیبوو لەو لایەوەی تیپی مۆسیقای سەربازیی ئاوازی سروودی (خواپاشا بپارێزێ)یان لێ دەدا. پاش کۆتایی هاتنی ئەو بەخێرهاتنە و پێ ناساندنی پێشوازیکاران، لەبەردەم سێرکۆکسدا (جەمیل صدقی زەهاوی) کە یەکێک بوو لە خەتیبە ناودارەکانی شاری بەغدا،«٤» بۆ بەخێرهاتنی ناوبراو خوتبەیەکی خوێندەوە کە سەرەتاکەی بەم دوو دێڕە شیعرەی خۆی دەستی پێکرد:

عد للعراق و أصلح منه ما فسدا
وأثبت به العدل و امنح أهله الرغدا
الشعب فيه عليك اليوم معتمد
فيما يكون كما قد كان معتمدا

دوای ئەوە زەهاوی وتی: ئێستا کە تۆ دێیت، ئەمە لەوکاتەدایە کە پێویستمان پێتە، ئەی پزیشکی گەلان، عیراق بگرە دەستت و لێدانی دڵی بگرە، بزانە نمرەی لێدانەکەی دڵی بەهۆی «تا»ی شۆڕشەوە چەند گەرم بووە، لەڕێی سیاسەتەکەتەوە بە جامێک ئاوی بدە تاوەکو تەندروستییەکەی وەک جارانی لێ بێتەوە و ئازارەکانی کەم بێتەوە. ئەی باوکی سۆزدار لە ڕێی تۆوە ئاسایش کە باڵی بەسەر عیراقدا کێشا بە داخەوە ئەوە نەماو فیتنە و پەشێوی و ترس جێگایان گرتەوە،«٥» ئەی مەندووبی خۆشەویست بە دڵنیاییەوە بە بەڕێزت دەڵێم ئەو دڵە ڕاوکێیەی ئەوەی لە چواردەورتدا خولقاندوویەتی تەنیا لە ئەنجامی خراپی تێگەیشتنەوە ڕووی داوە، ڕووناکبیرانی گەل لەکاتی خۆیدا زەمی ئەوەیان کردووە، ئەگەر خەڵکی بە وتە بڵاوکراوەکانی تۆ بزانن، ئەوە لە سەریانە لەمەودوا حکوومەتێکی دادوەرانە بنیاد بنێن کە پێشبڕکێ بکات بۆ بەرەو پێش چوون و دڵسۆزی خۆیان پیشان بدەن کە لەوە و بەر لە ساڵەکانی داگیرکاریی پێشوودا پشتیان تێکردبوو.

دوای تەواوبوونی وتەکەی زەهاوی، بە دەم چەپڵەلێدانەوە دەوترا: «بژی مەندووبی سامی سێرپێرسی کۆکسی شکۆدار، بۆ دەستەبەرکردنی هیوای میللەتان». ئینجا کۆکس بە زمانی عەرەبی وەڵامی ئەو وتارەی دایەوە و وتی: «ئەی جەمیل ئەفەندی، ئەی نوێنەران: دەوڵەتی ئینگلترا ناردوومی بۆ ڕێکەوتن لەگەڵ پیاو ماقوولان و سەرۆکەکانی عیراق بە مەبەستی یارمەتیدانیان بۆ دەستەبەرکردنی مەبەستی داخوازی هەردوولا بە دامەزراندنی حکوومەتێکی عەرەبی سەربەخۆ بە چاودێری دەوڵەتی ئینگلترا، من بۆ ئەم مەبەستە هاتووم، بەڵام تا ئێستاش غەش کردن بە بەردەوامی هەستی پێ دەکرێ، کە ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوەی کار نەکرێت، من ئامادەم لەوکاتەدا کە بوارێک بۆ ئەمە دەڕەخسێت، کە ئەمەش بەدەستی ئێوەیە». ئەم وتانەی کۆکس لەلایەن دانیشتوانەوە بە قایل بوون بڕیاری لەسەردرا، لەوساتەدا لیدی کۆکس (خێزانی سێرپێرسی کۆکس) و مستەر فیلپی و کاپتن چیزمان (سکرتێری کەسی سێرپێرسی کۆکس) لە شەمەندەفەرەکە هاتنەدەرەوە و ئەفسەرەکان بەگەرمییەوە پێشوازییان لێکردن. پاش کۆتایی هاتنی بۆنەکە، سێرپێرسی لەگەڵ خێزانەکەی و هاوەڵەکانی گەڕایەوە بۆ ماڵەکەی خۆی لە بەغدا.

پەراوێزەکان:

(١) پێرسی کۆکس Percy cox ١٨٦٤- ١٩٣٧، سیاسەتوانێکی بەریتانی ناودارە، ساڵی ١٨٨٤ پەیوەندیی بە سوپای بەریتانیاوە کردووە، دواتر لە ساڵی ١٨٨٩دا بۆتە فەرمانبەر لە هیندستان، لە ژیانیدا

گەلێک وەزیفەی باڵای بینیوە، لە ساڵی ١٩١٤دا بە چاودێر بۆتە سەرۆکی حاکمدارە سیاسییەکان لە تیپی P لە شاڵاوی بەریتانیا بۆ سەر عیراق، پاش ئەوەی سوپای بەریتانیا هاتە ناو عیراقەوە کرا بە مەندووبی سامی حکومەتی شاهانەی بەریتانیا لە عیراق.

(٢) لەو دەمانەدا پێناچێت هیچ پیاو ماقوولێک و سەرەک هۆزێکی کورد لەو دانیشتنەدا بەشداربووبێت، چونکە لەوکاتانەدا بارودۆخی ناوچەکانی کوردستانی باشوور لە ئاڵۆزیدا بوو، کە لە زۆربەی ناوچەکاندا داوای جێبەجێ کردنی مافەکانی گەلی کورد دەکرا و ڕازیش نەبوون بەشەکەی کوردستانی باشوور نە بخرێتە سەر تورکیا یان سەر عیراق.

(٣) گرترود بل مارگریت لوسیان بل، لەناوچەی «یۆرکشایر»ی بەریتانیا لە ساڵی ١٨٦٨دا هاتۆتە دنیاوە، کچی (سێرهیوبل)ە لە خێزانی یەکەمی کە لەوکاتەدا یەکێک بووە لە پیاوە ناسراوەکانی بەریتانیا. خوێندنی لە کۆلێژی شاهانە لە لەندەن خوێندووە و خوێندنی لە کۆلێژی خاتوو مارگریت ئۆکسفۆرد تەواو کردووە. لە ساڵی ١٨٨٧ بڕوانامەی پلە باڵای لە مێژوودا وەرگرتووە. بەهۆی گەڕانییەوە لەناوچەکانی کەنداوی عەرەبیدا فێری زمانی عەرەبی بووە و هەروەها دوو زمانی فەڕەنسی و ئەڵمانیشی زانیوە، بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩١٤دا وەک گەشتیارێک هاتۆتە عیراق، دوای هاتنە ناوەوەی سوپای بەریتانیا بۆ عیراق خانوویەکی لە گەڕەکی (سنک) بەکرێ گرت کە خاوەنەکەی (مووسا پاچەچی) بوو. لە ١٢ی تەمموزی ١٩٢٦ لەو خانووەیدا کۆچی دوایی دەکات. چەندین کتێبی مێژوویی داناوە لەوانە (بەشەکان لە مێژووی عیراقی نوێ، عیراق لە نامەکانی مس بل»دا. دوو کتێبی ناوبراو بەسەرچاوەیەکی گرنگ لە بارەی کێشەی- دۆزی- کورد دادەنرێن.

(٤) جەمیل صدقی زەهاوی، لە ساڵی ١٨٦٣ لەناوچەی (زەهاو)ی کوردستانی ڕۆژهەڵات- ئێران- پێی ناوەتە ژیانەوە، پاشان بەرەو شاری بەغدا کەوتۆتە ڕێ و لەوێ نیشتەجێ بووە، لە بنەماڵەی (خدر بەگی)یە کە حوکمڕانی سێیەمی بابانیان لە مەرگە کردووە، دوای تەواوکردنی خوێندنی لە مزگەوت و قوتابخانە سەرەتایی و ناوەندییەکانی ئەو شارە، دەکرێتە مامۆستا لەقوتابخانەی ماف لە بەغدا. پاشان دەبێتە ئەندام لە ئەنجوومەنی پیرانی عێراق. هەر لەو شارە لە ساڵی ١٩٣٦دا چرای ژیانی دەکوژێتەوە، لەناو ئەدیبە عەرەبەکاندا بە (شێخی شاعیران) و لەلای خوێنەرانیش بە شاعیر و فەیلەسووف لە قەڵەم دراوە. جگە لەوەی دیوانێکی گەورەی شیعری بەجێ هێشتووە، چەندین وتاریشی لە ڕۆژنامەکانی چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەم بە زمانی عەرەبی بڵاوکردۆتەوە.

(٥) زەهاوی مەبەستی لەوەیە بە هاتنی بەریتانیا ئارامی باڵی بەسەر وڵاتدا کێشا، بەڵام دوای ماوەیەک پشێوی و نائارامی وڵاتی گرتۆتەوە.

سەرچاوەکان:

١- العراق في رسائل المس بل، ترجمها و علق عليها (جعفر الخياط)، الطبعة الاولى ١٩٧٧. بغداد.

٢- ديوان الزهايي. تحقيق. محمد يوسف نجم، ١٩٥٥ القاهرة.

گەڕانەوە بۆ (مەرگ و کچ)

حەیدەر عەبدولڕەحمان

سەردەم لە مەرگ و کچدا

هەڵبژاردنی دەقی «مەرگ وکچ»ی «ئاریێل دۆرفمان» بۆ کۆمەڵگایەکی وەک کۆمەڵگای ئێمە لەم ئان و ساتەدا هەڵبژاردنێکی وردبینانەیە، چونکە لێکچوونێکی کتومت لەنێوان سەردەم و ڕووداوەکانی شیلی...وڵاتی «دۆرفمان» لەگەڵ ڕووداوەکانی وڵاتی ئێمەی دوای ڕووخانی دکتاتۆرییەت و بە جێمانی خۆڵەمێشی کارەسات و مەرگەساتە تاڵەکانی هەردوولا هەیە.

ڕەنگە یەکلاکردنەوەی دەرهاوێشتەکانی ئەو سەردەمە، پێویستی بە ماوەیەکی درێژخایەن بێت، بەڵام چۆڕاوگەی ئەو دەرهاوێشتانە لە دەروون و جەستە و ڕۆحی خەڵکەکەدا بەردەوام دەبێت، بۆیە دوای تێپەڕبوونی ١٥ ساڵ زەمەن- «پاولینا» وە تێدەگا کە هەموو ڕووداوەکان لەو ساتەدا لە دایک دەبن کە ئەوی تێدا دەژیت و، دکتۆر -میراندا-ش هێمایەکە بۆ دکتاتۆر و دەست و پێوەندەکانی، کە دوای ڕووخان و شکست هێنانیان دەکەونە ژێر چەکوشی «پاولینا»یەک کە هێمایەکە بۆ مێژوو بۆ گەل، بۆ ڕاستی و لە ئاکامدا وەک حوکمێکی ڕەهای سروشتی سەردەکەون و مافی مرۆیی و ئازادی خۆیان لە چاوی ئەو دکتاتۆرانە دەردەهێنن و ئەو ڕۆژە ڕەشانەیان نیشان دەدەن کە لە چاوەڕوانیاندا بوون.

پاولینا- بۆ ساغ کردنەوەی حیساباتی ڕابردووی ئەوان، هەموو ئەو فاکتەرانە بەکار دەهێنێ کە دەبنە هۆکار بۆ چۆک پێدادانی تاوانبارەکانی سەردەم و داننان بە تاوانەکانیان، هەر لە توندوتیژییەوە بگرە تا دەگاتە دیالۆگ و یاسا و دادگاش، بەڵام هێز- بە دەسەڵاتدارترین فاکتەرێکە بۆ گەیشتن بەو ئامانجە..

د. فازڵ جاف

لە هەمـوو حـاڵەتێکا- لە مـەرگ و کچ -دا سـەردەم دەکەوێتە بازنەیەکی لەت کراو بە دوو کەرتەوە، کەرتی سـەردەمی ڕژێم و کـەرتی سـەردەمی دوای ڕژێم، بەڵام پارسـەنگی بنەڕەتی و سـەقـامگـیربوونی دەکـەوێتـە سەردەمی دوای ڕژێم- کە ڕەنگە کاریگەری و ئاڵۆزبوون و چاکسـازی و یەکلاکردنەوەی پرسەکـانی، زۆر لەوەی یەکـەمـیان سـەختـتر و ئاڵۆزتربێت. پێم وایە «د. فـازڵ جـاف» لە دەرەنجـامی درک کـردنی بە نزیکی ئەو دوو سـەردەمـە و ڕووداوەکـانی هەردوو کـۆمـەڵگای کـورد و شـیلی لە یەکدی، ئەو دەقـەی هەڵبـژاردووە، ئەگـەرچی دەقـەکە بۆ هەر هەمـوو سـەردەمێک و لەگەڵ هەر هەمـوو کۆمەڵگایەکدا دەگونجێت.

تێکست

دەقی شانۆییەکەم لەبەردەست دانییە کە ئاخۆ د.فازڵ جاف تاچەند دەستی لە تێکستە ڕەسەنەکە وەرداوە، بۆ ئەوەی شـانۆییـەکـە بۆ وەرگـری کـورد سـپی کـرابێت، بەشـێـوەیەک کـە هەزم کـردنی سـانابێت و لێی وەڕس نەبێت، چونکە بمانەوێ و نەمانەوێت تێکستە ڕەسەنەکە بە قـەڵەم و زمـانێکی ئەورووپی نووسـراوە کە ڕەنگـە لە زۆر حـاڵەتدا لەگـەڵ سـروشت و مـەزاجی بینەری ڕۆژهەڵاتی جودابیـان هەبێت، بەتایبەت دیالۆگی درێژی شانۆیی کە ئەگەر دەرهێنەر فرۆفیلێکی هونەریی لەگەڵ بینەردا نەکـات، ناتوانێت دەسـەڵاتی ئەوەی بەسـەردا بشکێ کە بینەر دووچاری مەلەل دەبێت، بۆیە دەرهێنەر بۆ ڕاگرتنی ئەو هاوسـەنگیـیـە هەمـیشـە پێویسـتی بەوە هەیە کە بینەر ڕاچڵەکێنێ و بە ئاگای بێنێتەوە، من درکم بەوە کرد کە لە دیمەنی یەکەم و دووەمدا دیالۆگ - باڵی خۆی بەسەر شانۆکەدا کێشابوو، بەتایبەت دیالۆگەکانی د. مـیـراندا و گـیـراردۆ، کە دەکـرا دەرهێنەر ئەوەندە بە قووڵی نەچێتە ناخ دیالۆگەکان، یان ئامادەکردنێکی بۆ کردبان.

دەرهێنان

دەرهێنەر بەشێوازێکی واقیعی کار دەکات و جۆرێک لە ئاوێتە بوونی کردووە لەنێوان میتۆدی ستاینسلافسکی و مـایرهۆڵددا، ئەم فـۆرمـە شـانۆییـە لای بینەری کـورد قـەبووڵە، چونکە تەمـومـژی تێدانییـە و زۆر بە ئاسـانی دەتوانێ چێژ هەم لە دیالۆگەکان وەربگرێ، هەم لەوێنەو ئێستـێتیکای شانۆیی، د.فـازڵ جاف ئاسانکارییـەکی زۆری کردووە لە دەربڕیندا کە ڕەنگە بینەر هیچ کێشە و گـیـروگرفـتـێکی هونەری ئەوتۆی لەبەردەمـدا نەمـێنێ بۆ گەڕان بەدوای شیکردنەوە و تێگەیشتن لە فـەلسـەفـە و چەمکی شانۆگەرییەکە، ئەم جۆرە شێوازە وا دەکات کە شانۆگەرییەکە بۆ «دەستە بژێر-نوخبە» نەبێت و تەنیا هەوادارانی شانۆ سوودمەندنەبن لە شانۆگەرییەکە، بەڵکو بۆ خـەڵکی سادەش بێت، کە دیارە ئەمـەش فاکتـەرێکی گرنگە بۆ قەبووڵ کردنی شانۆگـەرییەکە لەلایەن بینەر و ئاوێتـەبوونی لەگـەڵ فـەلسـەفـە و ئێسـتـێـتـیکای شانۆگەرییەکە، بەپێچەوانەی هەندێ شانۆگەری پڕ لە تەمـومـژی ئاڵۆز کە وا لە بینەر دەکەن بەهایەک بۆ شـانۆ دانەنێت، ئەم شێوازەی د.فازڵ ئێستاکە لە زۆربەی شانۆ جیهـانییـەکـاندا باوە، تەنیا لەوڵاتی ئێمەدا نەبێت کە سنوورێکی دیاری کراوی هەبووە، لە ساڵانی هەشتاکاندا هەندێ نموونەی جـوان هەبوون، لە چەشنی شـانۆگـەری (مـانگی ئاوابوو) و(هاوارێکی تاسـاو)ی جـەلیل زەنگەنە، بەڵام ئەو ئەزمـوونە وەک پێـویست پەرەی پێ نەدراوە.

بۆیە ئەو شـێـوازە شـانۆییە بە گـوێرەی شـانۆی جیـهـانی ڕەوتێکی نوێ نییـە، بەڵام بۆ ئێمە ڕەنگە تامـوچێژێکی تایبـەتی خۆی هەبێت، چونکە ئەزموونمان لەگەڵیدا کـەم بووە، ئەوەی تا ئێسـتـا پتر لە گۆڕەپانی شانۆی کوردیدا

باو بووە شانۆی واقیعی و ئاهەنگ سازی و شانۆی ڕەمزی و تەعبیری و پانتۆ مایم بووە، بۆیە لە جێی خۆی دایە ئەگەر دەرهێنەرەکانمان بەر لەوەی شێوازێکی دیاریکراوی شانۆیی هەڵبژێرن، لە خۆیان بپرسن کە ئێمە لەم ئان و ساتە تەنگەتاوەدا چی پێشکەش بکەین، بۆ ئەوەی متمانەی بینەر بگێڕینەوە؟ من ئەوەی لەڕێگەی بینەر و چرو پری هۆڵە شانۆییەکانەوە خوێندبێتمەوە لە هەندێ شانۆگەری وەکو «سەردەمی بێ تاوانی د. قوتبەدین سادقی، چۆلەکەیەک لە تاو ئازارەکانیدا سەما دەکا-ی سدیق حوسێن» و ئەو شانۆگەرییەی د.فازڵ دا خوێندبێتمەوە کە بینەری کورد پتر تامەزرۆی ئەو شانۆگەرییانەیە کە شێوازی ئاڵۆزیان نییە لە گوزارشت کردندا.

لە (مەرگ و کچ)دا دەرهێنەر جگە لە فەلسەفەی بنەڕەتی پرسی شانۆگەرییەکەی کە کەوتنە ناو تۆڕی دکتاتۆرەکان و ناچاربوونیان بەدان پیانان بە تاوانەکانیان، لە هەمان کاتدا دەرهێنەر چەند فاکتەرێکی گرنگی هونەری بۆ سەرنج ڕاکێشان و ورووژاندنی بینەر بەکارهێناوە، کە ئەمانەن:

١- گرێیەک هەیە وا دەکات بینەر لە چاوەڕوانیدا بژیت و لەگەڵ بەرزبوونەوەی ئاستی ململانێ و ڕیتمی شانۆگەرییەکە هەر بە هوشیاری و بەئاگا لەخۆبوونێکی زۆرەوە شانۆگەرییەکە بەسەر بکاتەوە، کە بریتییە لە گرێی دیاریکردنی چارەنووسی دکتاتۆرە، کە ڕەنگە بینەریش لە پاڵ «پاولینا سالاس»و «گیراردۆ» بۆچوونی خۆی هەبێت بۆ کردنەوەی ئەو گرێیە، هەر بۆیەش دەرهێنەر هیچ چارەسەرکردنێک بۆ ئەو گرێیە دانانێ، بۆ ئەوەی بوار بۆ بینەر بەجێ بێڵێ کە خۆی ئەو گرێیە بکاتەوە بەوەی کە بە پەسەندی دەزانێ.

٢- دروستکردنی ڕەگەزەکانی ورووژاندن، بەهۆی هەڕەشە جدییەکانی «پاولینا» و بەکارهێنانی چەک بە تایبەت لەکاتی تەقاندنەوەی گوللەیەک کە بینەر بەشێوەیەک دەترسێنێ، وا هەست بکا کە بەو گوللەیە کۆتایی بە ژیانی دکتاتۆر هات، نیشانەی ئەو ورووژاندنەی بینەریش بەوە دەردەکەوێت کە لەو دیمەنەدا مقۆمقۆیەکی نا ئاسایی لەلایەن بینەرانەوە هەستی پێ دەکرا.

دروست بوونی ترس و نیگەرانی لەلای بینەر لە ڕووی سایکۆلۆژییەوە چێژێکی گەورەی ڕۆحی و دەروونی بە بینەر دەبەخشێ، کەرەستەکانی دروست بوونی ئەو حاڵەتە سایکۆلۆژییانەش بە زۆری لەڕێگەی ئەکتەر و بزووتنەوەی ئەکتەر و ئەداو توانا و دەسەڵاتی ئەوان و بەرزبوونەوەی ڕیتمی ڕووداوەکانەوە دەڕەخسا، دیارە مۆزیک و هەندێ مۆئەسیراتی دەنگیش کاریگەریی خۆیان هەبوو لە بەرجەستەبوونی ئەو حاڵەتە سایکۆلۆژییانە لەلای بینەر.

ئەگەر بینەر هەستی پێ کردبێت، دەرهێنەر ئەو گەمە سایکۆلۆژییە بە ئاشکرایی لەگەڵ بینەردا دەکات، کاتێ ناوە ناوە پاولینا- هێرش دەباتە سەر د. ڕۆبێرتۆ میراندا، یان خاوبوونەوە و گرژبوونەوەی ڕووداوەکان، هەموو ئەو گەمانە دینامیکییەتێکی دەروونی بوون بۆ بینەر و چێژ لێ وەرگرتن.

ئەوەی لەو گەمە سایکۆلۆژییەدا گرنگ بوو ئەوەبوو کە ئەکتەرەکان بەهەرسێکیان یاری زانی بەتوانا بوون بۆ ڕاگرتنی ئەو ئاستە سایکۆلۆژییەی کە لە دەروونی بینەردا دروست ببوو، چونکە بچووکترین خاوبوونەوە گەمە سایکۆلۆژییەکەی ئاشکرا دەکرد و متمانەی بینەری کز دەکرد.

٣- دەرهێنەر لەسەر شانۆدا ئەکتەر ماندوو ناکات، بەڵکو بەنواندنێکی واقیعی زۆر ئاسایی کار دەکات، بینەر هەست بەوە ناکات کە هیچ جۆرە هەڵچوونێک یان نواندنێکی دروست کراو لەسەر شانۆدا هەیە، ئەوەی زێتر لە هەموو ئەوانە گرنگی پێ دەدرا «ئەدا»یە لای ئەکتەر، ئەو «ئەدا» جوانانەی کە لەگەڵ ڕیتمی دیالۆژ و ڕووداوەکان دروست دەبن و لەگەڵ خۆیاندا بینەر ڕادەچڵەکێن و هەست بەوە دەکا کە ئەو ئەکتەرانەی ئەو لەسەر شانۆدا دەیانبینێ کەسانێکی زیندوون، مەبەستم ئەوەیە داشی دامەنێن لەسەر شانۆدا بەکاربهێندرێن، بۆیە هێزی هەرە بنەڕەتی ئەکتەرەکانی د. فازڵ جاف لە ئەدای شانۆییە، کەوا دەکەن لە سەرەتاوە تا کۆتایی هەر بەزیندوویی بمێنێتەوە.

ئیستێتیکای شانۆیی

دەرهێنەر بۆ ئەوەی فەلسەفەی خۆی لە شانۆگەرییەکدا بگەیەنێ، پێش هەموو شتێ پێویستی بە دروستکردنی ئەو کەشوهەوایە هەیە کە بینەر ئامادە دەکات بۆ وەرگرتن، ڕەخساندنی ئەو کەشوهەوایەش پەیوەستن بە چەند ڕەگەزێکی کاریگەری شانۆیی لەوانە:

یەکـــەم : دیکۆر.. دەرهێنەر دیکۆرێکی ســادەی بەکارهێناوە کە بریتییە لە هۆڵی باڵەخانەیەک- مێزێکی نانخـواردن و چەند کـورسـیـیـەکی لە دەورە، مـێـزەکـە سینییەک میوەی لە سەرە، هیچ دیکۆرێکی ڕەمزیی تێدا نیـیـە کـە گـوزارشت لە حـاڵەتێکی دیاری کـراو، یان زەمـەنێکی دیاری کراو بکات، ئەم سادەییە لە دیکۆردا هیچ زێدەڕۆییـەکی تێدا نەکراوە، تەنیـا دیکۆری دیمەنی کۆتایی نەبێت کـە لە نووسـینگەیەک دەچێت، کـەمـێک زێدەڕۆیی تێدایە ئەمە لە کاتێکا کە دەکرا ئەو هیلاکی و ماندووبوونە خۆڕاییە بە شێوەیەکی ئاسایی بووە، وەک ڕووخسار و فۆرمەکانی دیکەی شانۆگەرییەکە.

دووەم: مـوزیـک تا ڕادەیەک ڕۆڵێکی کـاریگەری هەبوو لەبەرجەسـتـەبوونی دیمەنەکـان، بەتایـبەتیش لە حـاڵەتە سایکۆلۆژییەکاندا، لە پاڵ موزیکدا موئەسیراتی دەنگ لە چەشنی کەشوهەوای سەر ڕووبار و شەپۆلەکانی دەریا کـە کـەوتبـوونە نێـوان دیمەنەکـان، هەم ڕیتـمی حـاڵەتە ســایـکـۆلـۆژیـیــەکـــانی بینەری ڕادەگــرت تا دەست پێکردنەوەی دیمەنی دواتر، هەمیش ئەو بۆشاییەی پێ پڕ دەکــرایەوە کـــە کـــەوتبـــووە نێـــوان دیمەنەکـــان، ئەم مـوئەسـیراتی دەنگە لەکـەشـوهەوایەکی خـامـۆش و بێ دەنـگ و تـاریکدا، وای لەبینـەر دەکـــرد کـــە هەست بەگۆڕینی دیمەنەکان نەکات و مەزندەی ئەوە بکات کە نمایشەکە هەر بەردەوامە.

ڕووناکی

ڕووناکی لە مـەرگ و کـچـدا کـاریگەری خـۆی لە بەرجەستەبوونی ڕووداوەکان و گوزارشت کردن لە زەمەن و حـاڵەتە دەروونیـیـەکـانی ئەکـتـەردا هەبوو، لە هەمـان کاتیشدا ڕووناکی جۆرێک لە جوانکاری بە هەندێ دیمەن بەخـشی بوو، بەتایبــەت لەدیمەنی دادگــاییکردنی د.میـراندا، یان لەدیمەنی دان پیـانانی بە تاوانەکـانی، هەروەها ئەو ڕووناکـیـیـە زەردەی پەخشی سـەر پاولینا سالاس ببوو لەکاتی گێڕانەوەی بەسەرهاتەکەی .

ڕووناکی لەم شانۆگەرییەدا جۆرێک لە جوانی بە شانۆکە بەخـشی بوو کـە دیارە ئەویش لەلای خـۆی کـاریگەری درامی و دەروونی خۆی بەسەر بینەردا هەبوو.

ئەکتەر لە مەرگ و کچدا

سێ کـاراکـتـەر لە «مـەرگ وکچ»دا دەردەکـەون کـە سێ

ئەکـتــەر ڕۆڵیــان تێــدا دەبینی ، پاولینا ســالاس- تەلارهیرانی، گـیـراردۆ ئێسکۆبار- مـەریوان کـەمـال، ڕۆبێرتۆ میراندا- عادل عەبدوڵڵا.

هەریەک و لەو کـاراکـتـەرانە کـەسـایەتی و بەسـەرهاتی تایبەتی خۆیانیان هەیە، بەتایبەت «پاولینا سالاس» ئەو ئافرەتە ستەم لێکراوەی کە ڕۆژێ لە ڕۆژان لەلایەن دەست و پێـوەنـدەکـانی دکـتـاتۆرەوە دەرفـێـندرێ و دەخـرێـتـە زیندانەوە، لەوێ ئەشکـەنجـــە و ئازار دەدرێ و هەتـک دەکرێت، دواتر بەدرێژایی تەمـەنی پاولینا سـالاس بەدەم ئەو ئازارەوە دەناڵێنێ و دووچاری حـاڵەتێکی دەروونی ئاڵۆز دەبێت، بەڵام قەت بیریش لەوە ناکاتەوە کە ڕۆژێ لە ڕۆژان ڕێکەوتێکی وا دروست بێت دکتاتۆر بڕووخێ و ئەو دکـتـاتۆرە زاڵمـە بە دەست وپێ بەسـتـراوی بکەوێتـە ژێر قاچەکانی پاولینا سالاس و داوای لێبووردن بکات و لێی بپاڕێتەوە، بەڵام ئەمە هەقیقەتێک بوو هاتە دی، بە چەشنێک ڕووبەڕووی ئەو حاڵەتە بۆوە کە نەپاڕانەوەی د. مـیـراندا و نە ناوبژیوانی کـردنی گـیـراردۆی مـێـردی نەیانتوانی کارێک بکەن کە پاولینا دەست لە هەڵوێستی جێگیری خۆی هەڵبگرێت و سازش لەسەر ئەو ئەشکەنجە و ئازاردان و هەتک کـردنەی خـۆی بکات، چونکە تا گـیـراردۆی مێـردیشی نەیدەزانی پاولینا چەند بەدەم ئەو کـارەسـاتەوە ئازاری چێـشـتـووە و مـاوەی پانزە سـاڵ تێپەڕبوونی تەمەن چەند لە ناخ دۆزەخی دەروونی خۆیدا ئەشکەنجەی خواردووە.

پاولینا- نموونەی هەمـوو ئەو ئافـرەتانەیە کـە ڕۆژێ لە ڕۆژان لە ژێر سـتـەمی ڕژێمـە دیکاتۆرەکـان ئازار دراون، ئەو لەجیاتی هەمووان گەورەیی خۆی دەسەلمێنێ و پێیان دەڵێ کـە ڕۆژێ لە ڕۆژان دەڕووخێن و ملکەچی مـێـژوو

دەبن، بەڵام ئەوکات شتێ دادتان نادات..

تەلار هیرانی- کە ڕۆڵی پاولینا سالاس-ی بینی، سام و خرۆشێکی لەسەر شانۆ دروست کردبوو، کە بینەر لە ئاست کەسایەتی بەهێزی ئەودا ترس دایبگرێ و هەست بە خرۆشان بکات، بینەر درکی بەوە دەکرد کە هەموو هێزی دنیا لە ناو کەسایەتی ئەو ئافرەتەدا کۆبۆتەوە، نیشانەی ڕق و ژانی ڕاستگۆیانە و ئازایەتی لە تەلار هیرانیدا ڕەنگی دەدایەوە، ئەمەش وای کردبوو کە تەختەی شانۆکە داگیر بکات و هەموو سەرنجێکی بینەر بەلای نواندنی ئەودا بشکێتەوە.

تەلار- گەلێک خەسڵەتی گرنگی ئەکتەرایەتی تێدایە، هەر لە لەش و لاری لاستیکییەوە، تا دەگاتە بەژن و دەنگ و توانای ئەداکردن، وێرای هەموو ئەو خەسڵەتە بنەڕەتییانەش ئەکتەرێکی چاو نەترسە، نە لە شانۆ نیگەرانییەکی هەیە نە لە بینەر، هەموو ئازادیەکیشی پێ دراوە لەنواندندا، بۆ ئەوەی لە هەندێ حاڵەتدا پشت بە دەسەڵاتی هونەریی تایبەتی خۆی ببەستێت، لەو ساتانەی کە پێویستی پێی دەبێ، بێئەوەی هەست بەهیچ کۆت و پێوەندێک بکات کە لەلایەن دەرهێنەرەوە بۆی داڕێژرابێت.

تەلار هیرانی- جوداییەکی تایبەتی تێدایە لە نواندندا بەتایبەت لەو شانۆگەرییەی «مەرگ و کچ»دا، ئەویش شکاندنی کۆمەڵێ کۆت و پێوەندی نواندنە کە بۆ ئافرەتی ئەکتەری کورد هێڵێکی سوورە.

ئەم کۆت و پێوەند شکاندنە لە چوارچێوەی پێوەندی سۆزداری ئافرەت و پیاو پڕکردنەوەی بۆشاییەکی زەقە لە شانۆی کوردیدا کە هۆکارێکی یاریدەدەرە بۆ بەرجەستەبوونی حاڵەتێکی خوازیار کە لە سەر شانۆدا، ئەم حاڵەتە بۆ شانۆی جیهانی حاڵەتێکی سروشتییە، تا ئێستا لەلای ئێمە و بەپێی هەلومەرجی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری نەبیندراوە، بۆیە ئەو دەستپێکەی تەلار هیرانی بە دەستپێکی هونەریی بوێرانە لە شانۆی کوردیدا دەژمێردرێت.

ئەوەی کە من بەتێریم نە دەبینی لە نواندنی تەلار هیرانیدا تەنیا ئەوە بوو کە دەکرا گرنگی زێتر بە «ئیلقا» بدات لەکاتی درکاندنی دیالۆگەکان، بۆ ئەوەی ئەو دیالۆگانە نرخ و بەهای تایبەتی خۆیان ببەخشن، بۆیە من پێم وایە «تەلار» پێویستی بە پەروەردەیەک هەیە لەڕووی ئیلقا و دەنگەوە.

گیراردۆ ئێسکۆبار- مێردی پاولینا سالاس بوو، کاری پارێزەری بوو، لە کۆمیتەیەکی مرۆییشدا کاری کردووە کۆنە دۆستێکی «ڕۆبێرتۆ میراندا» بوو، ئەو پیاوێکی یاسایی هێوربوو، حەزی بەتوندوتیژی نەدەکرد لە چارەسەرکردنی گیرگرفتەکاندا، بەپێی ئەو یاسایەی بڕوای پێ هەبوو هەڵسوکەوتی دەکرد و لایەنگیری بۆ هیچ لایەک نەدەکرد، بۆیە زۆر جاران کە دەیبینی ژنەکەی بۆ چارەسەرکردنی گرفتەکەی پەنا بۆ چەک یان توندوتیژی دەبا هەڵدەچوو، هەڕەشەی ئەوەی لە ژنەکەی دەکرد و کە ئەگەر کارێکی نا یاسایی بکات ناچارە پەنا بۆ پۆلیس بەرێت، ئەو ناوبژیوانی نێوان د. میراندا و ژنەکەی دەکرد بۆ ئەوەی بە دیالۆگ بگەنە ئەنجامێک، بەڵام کە وەک دادوەرێک گوێی لە قسەکانی هەردوولا گرت، داوای لە د.میراندا کرد کە داخوازی ژنەکەی بەجێ بێنێ و بەدەست و پەنجەکانی خۆی دان بەتاوانەکانی خۆی دابنێ و ئەگەر نا هەموو ئازادییەک بە ژنەکەی دەبەخشێ، بۆ ئەوەی ناچاری بکات دان بەتاوانەکەی دابنێ، بۆیە لە ئەنجامی هەڕەشەی پاولینا و پشتگیری کردنی لەلایەن گیراردۆ لە ترسی مەرگ هیچ چارەیەکی لە بەردەمدا نەما کە چۆک بداو بپاڕێتەوە کە پاولینا نەیکوژێ، چونکە خاوەنی ماڵ و منداڵە و بەزەیی پێدا بێتەوە.

مەریوان کەمال کە ڕۆڵی گیراردۆی دەبینی نواندنێکی سروشتی دەکرد، بەڵام لەسەر ڕیتمێکی هەمیشە گۆڕاو لە هەڵچوونی و دابەزیندا، وەک چۆن لە کەسایەتییەکەیدا پیاوێکی ئاشتیخواز و هێمن و یاسا پەروەر بوو، لە نواندنیشدا هەستت بەو خەسڵەتانە دەکرد کە لە کەسایەتی «مەریوان کەمال» دا ڕەنگ بداتەوە، بەڵام ئەوەی من لە هەموو شتێک زێتر بەلامەوە لە ئەکتەرییەتی مەریوان کەمالدا پێم جوان بوو، ئەو دەنگە درامییە شانۆییە بوو کە لەلای مەریواندا هەیە و هێزێکی ئێجگار گەورەی بە کەسایەتی و نواندنی مەریوان بەخشیوە و بەم دەنگە دەتوانێ خۆی لە زۆر ئەکتەری دیکەی هاوشانی خۆی جودا بکاتەوە، من لە «مەرگ و کچ»دا هەستم بەوە دەکرد ئەو ئیلقا و دەنگە کە ڕەنگە ئیلقا و دەنگێکی سرووشتی بێت، وەک ئەکتەر زۆر لە قازانجی مەریوان کەوتۆتەوە، ڕەنگە ئەکتەر پێویستی بە ماندووبوون و هیلاکییەکی زۆر هەبێت تا ئیلقا و دەنگێکی گونجاو بۆ خۆی دروست بکات وەک « لۆرانس ئۆلیڤییە» کە بۆ بینینی دەوری «ئۆتیللۆ»ی شکسپیر

ماوەی شەش مانگ لە لابورێکی دەنگدا خوێندوویەتی و ئەزموونی پراکتیکی لەسەر کردووە، زۆر جاران ئیلقا و دەنگ لە هەندێ کاری شانۆییدا بۆ ئەکتەر شوێنی جەستە دەگرێتەوە، بەهەمان شێوە بۆ بەرجەستەبوونی هەندێ کەسایەتی شانۆیی دەنگ و ئیلقای بێ پەروەردە- دەبێتە مایەی ڕووخانی کەسایەتییەک و ئیفلیج بوونی نواندنەکەشی.

بینەر بۆ وەرگرتن، دوو سەرچاوەی بنەڕەتی هەیە، کە ئەویش بریتین لە یەکەمیان بینین، دووەمیان: بیستن ڕەنگە ئەگەر هەردووکیان لە کاری شانۆییدا بخەیتە تای تەرازووی هەڵسەنگاندنەوە هیچیان بەهای هونەری و دراماتیکیان لەوی دیکەیان کەمتر نەبێت و لەبەرجەستەبوونی دیمەنێک، ڕووداوێک، یان کەسایەتییەک تەواوکەری یەکدی بن، بەڵام لە هەندێ حاڵەتدا یەکێک لەو دوو سەرچاوانە لەوی تریان بەهێزتر دەبێت لای بینەر وەک ئەوەی لە کەسایەتی «گیراردۆ»دا لە ڕێگەی دەنگ و ئیلقاوە دەیبیستین.

ڕۆبێرتۆ میراندا، کەسی سێیەمی شانۆگەرییەکەیە کە هێمای دکتاتۆرەکانەو دوای تێپەڕبوونی پانزە ساڵ بەسەر ئەو تاوانانەی کە دەرهەق بە کەسانی وەکو پاولینا سالاس و زۆرانی وەک ئەو ئەنجامی داوە ئەوڕۆکە ڕووبەڕووی چارەنووسێکی ڕەش دەبێتەوە، چارەنووسێک کە ڕەنگە چاوەڕوانی نەکردبێت، ئەویش ناچار بوونیەتی لەژێر دەستی پاولینا کە دان بە تاوانە چەپەڵەکانی بنێت کە دەرهەق بە مرۆڤایەتی کردوویەتی، بەڵام ئەو دکتاتۆرە خۆپەرستانە وا بە ئاسانی نایەنە سەرچۆک ئەگەر دەسەڵات و هێزێکی گەورە و توندوتیژی وەک دەسەڵاتی پاولینایان دەرهەق بەکار نەهێندرێت، ئەوەی من لە د. میراندام بینی لە ڕوو بەڕووبوونەوەی ئەو چارەنووسە ڕەشە تێنوویەتی نەشکاندم، ئەگەرچی پاولینا گەمەیەکی ترسناکی لەگەڵدا دەکرد، کە ئەویش گەمەکردن بوو لەگەڵ ژیان و چارەنووسی، من هەستم بەوە دەکرد کە وێڕای هەموو ئەو توندوتیژییەی دەرهەق بە د. میراندا دەکرا لەلایەن پاولینا سالاس-ەوە، کەچی هێشتا د. میراندا کەسایەتی خۆی لە کیس نەدابوو ڕاستە کە د.میراندا لەتاو ئەو ئازارە دەروونیانەی بەدەستییەوە دەیناڵاند و لەپێناو دەرباز بوونی کۆتایی لە دەست ئەو شەرمەزاری و ڕۆژە ڕەشەی تێی کەوتووە مردن بە ئاوات بخوازێ و چەند جارێک بە پاولینا دەڵێ بمکوژە و ڕزگارم کە، بەڵام

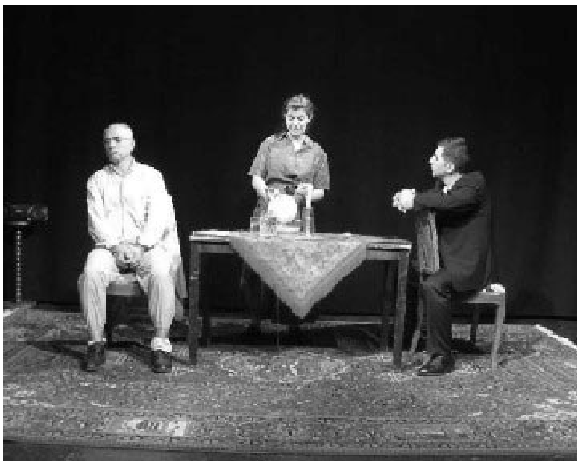

پاولینا ئەو ئاواتەی نایەتەدی، کە بەر لەوەی دان بە تاوانەکانی دا بنێ مردن بەچاوی خۆی ببینێ، بۆیە پاولینا لەناو ئەو گەمەی مردن و ژیاندا چێژ لە چۆک دادانی د.میراندا وەردەگرێ و تۆڵەی ئەشکەنجەو ئازارەکانی خۆ لێ دەکاتەوە.

«عادل عەبدوڵڵا» کە دەوری ڕۆبێرتۆ میراندا دەبینێ، توانیویەتی ڕۆحی فەرخە دکتاتۆرێک لەناخی خۆیدا بچێنێ و ئەو هەستە بەبینەر ببەخشێ کە ڕۆژێ لە ڕۆژان ئەو پیاوە دکتاتۆرێکی زاڵم بووە، چونکە جۆرێک لە ڕەقی و توندوتیژی و خۆ بەزل زانینی پێوە دیارە.

بەڵام من لەگەڵ دەرهێنەردا و لەکەسایەتی د. میراندا لە چەند خاڵێکدا لێک جودا دەبووینەوە لە بۆچووندا کە ڕەنگە ئەمەش هەر جۆرێک بێت لە تاکتیک و دیبلۆماسییەتی شانۆیی دەرهێنەر بۆ دروست بوونی خەیاڵ و فانتازیا و هەر بیرۆکەیەک کە بینەر ئازادانە نەخشەی بۆ دەکێشێ بە ئارەزووی خۆی وەک ئەوەی ئاواتی بۆ دەخوازێ ... لەوانە من بوومایە د. میراندام بە یەک شێوازی دەست و پێ بەستراوەیی لەسەر کورسییەکی ڕەقدا نیشان نەدەدا، بەڵکو حاڵەتی دیکەی گۆڕانم بۆ دروست دەکرد.

دووەمیان: لە کەسایەتی دکتاتۆرم کەمتر دەکردەوە بۆ ئەوەی ئەو بوارە نەدەمە دکتاتۆرێک کە لە ڕۆژە هەرە ڕەش و تاڵەکاندا هێشتا هەر بیانەوێ جۆرێک لە شکۆمەندی نیشانی خەڵکی بدەن، بەڵکو وام دەکرد کە ڕووی ڕاستەقینەی ترسنۆکی و لاوازی و بەتاڵی جەوهەری ئەو دکتاتۆرانە نیشان بدەم لە لەحزەی یەکلاکردنەوە ڕاستەقینەکاندا، بەڵام بە شێوازێکی هونەریی، نەک بە ڕێگەیەکی دروستکراوی پڕ لە

زێدەڕۆیی.

سێیەم: «عادل عەبدوڵڵا» جگە لەو هەستە دکتاتۆرییە نەبێ، کەمتر حاڵەتە سایکۆلۆژییەکانی وەک ترس و نیگەرانی و دڵەڕاوکێمان پێوە بینی، بەتایبەت لەو لەحزانەی کە ڕوو بە ڕووی مردن دەبۆوە.

چارەسەرکردنی درامی

لە دیمەنی پێش کۆتاییدا، دیمەنکە بەوە کۆتایی دێ کە پاولینا لوولەی دەمانچەکەی لە ڕووی د. میراندا کردووە، دوای ئەوەی کە هەموو حیساباتی خۆی لەگەڵ د. میراندا ساغ دەکاتەوە، لەوانەش بەدیهێنانی خواستی پاولینا بە دان پیانانی د.میراندا بە تەواوی تاوانەکانی کە بە دەست و پەنجەکانی خۆی دەیاننووسێ بەمەش مەرجی نەکوشتنی د. میراندا دێتە ئاراوە، بەڵام دیسان هەر پاولینا تینوویەتی بەوەندەش ناشکێ و بیر لە سڕینەوەی ئەو جۆرە تاوانبارانە دەکاتەوە کە مانەوەیان کارێکی بێ مانایە لەژیاندا.

لەو نێوانەدا دەرهێنەر کۆتایی بە دیمەنەکە دێنێ- بۆ ئەوەی یەکلاکردنەوەی چارەسەری درامی و کۆتایی شانۆگەرییەکە بۆ بینەر بەجێ بێڵێ، ئەمەش لەزۆر کاری درامی شانۆییدا کارێکی ئاساییە، بەڵام ئەگەر دوای ئەو بەجێ هێشتنە، بینەر لەدیمەنێکی تردا و دوای تێپەڕبوونی زەمەنێک پاولینا و د.میراندا ببینێ، بەمانا ئەو بەجێهێشتنە بۆ بینەر نامێنێ و دەرهێنەر چارەسەری کۆتایی لەدەست بینەردا دەرهێنا، بۆیە من پێم وابوو دیمەنی کۆتایی لەگەڵ تێکڕای دیمەنەکانی دیکەی شانۆگەرییەکە لێک جوودابیەکی هەبوو لەبەر ئەم خاڵانە:

١- فۆرمی گشتی شانۆگەرییەکە گۆڕا، بەتایبەت لە دیکۆردا کە دیکۆرێکی چروپری هەبوو، جیاوازی هەبوو لەگەڵ دیکۆرە سادە گشتییەکەی شانۆگەرییەکە، کە دەکرا ئەوەی مەبەست بوو لای دەرهێنەر لەدوا دیمەندا بەهەمان فۆرم نیشانی بینەر بدات.

٢- ڕەنگە دانانی ئەو دیکۆرە زۆرە لە ڕووی هونەرییەوە کاتێکی زۆری ویستبێ. دروست کردنی ئەم بۆشاییە زۆرەش بۆ گۆڕینی دیمەن لەدوا دیمەندا کەبینەر لە ترۆپکی چێژی خۆی دایە و لە چاوەڕوانی تەسلیم بوونی شانۆگەرییەکەیە، زۆر لە ئاستی ئەو چێژەی دابەزاند.

٣- هەستم بە گۆڕینی ڕیتمی گشتی شانۆگەرییەکە کرد لە شێوە و ناوەڕۆکدا بۆیە ئاوێتەبوونی ئەو ڕیتمەش لەدوا لەحزەدا جۆرێک لەنامۆبوونی دیمەن نیشان دەدا لەلای بینەر کە ڕەنگە نەتوانێ بە ئاسانی لێکیان ببەستێتەوە لەبەر نەمانی دەرفەت.

٤- هەندێ گومان لای بینەر لەدوا دیمەندا دروست بوون لەوەی کە ئایا ئەو شوێنە کوێیە؟

ئەوانە کێن پشتیان لە ئێمەیە؟ تۆ بڵێی ئەمانە پاولینا سالاس و د. میراندا بن! بەڵێ!... نەخێر!.. ئەو گومانە لەگەڵ بینەردا دەمێنێتەوە تا ئەو کاتەی لە هۆڵەکەش دەچێتە دەرەوە و دوای بەجێ هێشتنی هۆڵەکەش، کە ڕەنگە دەرهێنەر مەبەستی بووبێت بینەر بەخۆی و ئەو کۆمەڵە گومانەوە هۆڵەکە بەجێ بێڵێ.

بێدەنگی

لە کاری شانۆییدا دوو جۆرە بێدەنگی هەیە، بێدەنگی لەسەر شانۆ و بێدەنگی لەناو هۆڵدا، یان هەردوو بێدەنگی پێکەوە ، شانۆگەرییە جیهانییەکان زۆرن لەوانەی بێدەنگی بە پارچەیەک لە ڕۆحی شانۆگەرییەکە و ئیستێتیکای شانۆیی دەزانن، وەک شانۆگەرییەکانی چیخۆف کە بێدەنگی وەک حاڵەتێکی ئەفسووناوی سایکۆلۆژی نیشان دەدات و بوونەتە مۆرک و جۆرێک لەتایبەتمەندی چیخۆف، کە ڕەنگە هەموو دەرهێنەرێک دەسەڵاتی تێگەیشتن و کارکردنی نەبووبێ لەگەڵیاندا و نەیانتوانیبێ ئەوە نیشانی بینەر بدەن کە چیخۆف خواستی بوو، وەک ئەو شکستە گەورەیەی ستانیسلافسکی لە یەکەم ئەزموونیدا لەگەڵ چیخۆفدا ڕووبەڕووی بۆوە.

بۆیە من پێم وایە بێدەنگی چ لە سەر شانۆ، چ لە ناو هۆڵدا پارچەیەکی زیندووی شانۆگەرییە، من ئەو بێدەنگییەم لە مەرگ و کچدا بینی وێڕای گەرموگوڕی ڕووداوەکانی شانۆگەرییەکە، هەمان ئەو بێدەنگییەی لەسەر شانۆ بینیم لەناو هۆڵەکەشدا زێتر درکم بەوە کرد کە بینەر کەوتۆتە ژێر کاریگەریی سیحرێکی شانۆیی و بە ئاگاییەوە چێژ لە پێکهاتەی شانۆگەرییەکە دەبینێ، من دڵنیام ئەگەر لەوکاتەدا لەهەر بینەرێکمان بپرسیبوایە چۆن هەست بە شانۆگەرییەکە دەکەیت، زۆر بە سادەیی دەیگوت شانۆگەرییەکی خۆشە، بەڵام ئەگەر لێت پرسیبوایە بۆ خۆشە؟ هیچ وەڵامێکی حازر بە دەستی نەبوو ئەوەندە نەبێت کە دەیزانی کەوتۆتە ژێر کاریگەریی سیحرێکی شانۆییەوە.

چەند تێڕامانێک لەسەر نمایشی میم و پانتۆمیم

ئاکۆ مینبەری
(ڕۆژهەڵاتی کوردستان)

مرۆڤ پێش ئەوەی بیەوێ لە بواری هونەریدا دەست بە ناسینی خۆی بکات، ژیان دەکا و ڕەنج دەکێشێ. ئەو کەسە دەبێ شتێکی بۆ وتن هەبێ، هونەر پێش هەموو شتێک نارەزایەتییە و ئەو کەسە بەو شتانەی کە لە ئارادایە نارازییە بۆیە دەچێتە سەر شانۆ.

پانتۆمیم یان نمایشی بێ قسە شێوە نمایشێکە کە لە بێدەنگیدا ئەنجام دەدرێ و بە هێما و ئیشارەوە پەیامی ئەکتەر بە بینەر ڕادەگەیەنێ، یان بەشێوەیەکی ساناتر دەربڕینی چیرۆکێکە کە بەکەڵک وەرگرتن لە جوولەی جەستەیە بە بێ قسە کردن. لە پانتۆمیمدا لە کەرەستەی سەر شانۆ کەمتر کەڵک وەردەگیرێ، پانتۆمیم زیاتر بە جوولەی ئاکرۆباتیک و سێرک و دەڵقەک بازی و ڕووناکی و مۆسیقی ئەنجام دەدرێ.

جیا لە جیاوازی نێوان بەشەکانی لەش لە ئەو هەڵکشان و داکشانەدا کە لەنێوان «میم»ی جەستەیدا کە بەهۆی زەخت هێنان بە ماسولکەکان دروست دەبێ، دەبێتە هۆی هەرچی زیاتر بوونی نەزمی جوولەکان، مەبەست لە ڕێکوپێک بوونی جوولەکان خێرایی جۆراوجۆری جوولەی ماسوولکەکانە. دوو دانە لە گرنگترینی ئەو جوولانەی نێو پانتۆمیم «لێدان، مانەوە»یە، لە لێداندا بە کۆکردنەوەی ماسوولکەکان و ڕەهاکردنیان جوولەیەکی تیژ و بە هێز لەو شوێنەدا دروست دەبێت.

مانەوە وەکو نۆتەیەک کە لەسەر ڤیۆلۆن ڕایدەگرن جوولەیەکی بەردەوام و هێدی و بە خێراییەکی هاوسەنگ لە جوولەی لەش ڕادەگرێ، هەر کام لەم جوولانە دەتوانێ

جوولەیەکی تێکەڵاو ساز بکا وەکو ماسییەک کە هێواش دەڕوات و لە جێگەدا دەخزێ.

پانتۆمیم وشەیەکی لاتینییە کە بنچینەیەکی مێژوویی هەیە، پێش پانتۆمیم، میم هەبووە و سونەتێکە لە نمایش کە یەکەم جار لە یۆنان سەری هەڵدا و هەموو جۆرە شێواز کات بەسەر بردنێکە کە لەژێر ناوی «میم»دا کۆدەبێتەوە، وشەی «میم» بەبێ خۆبەستنەوە بە وشەیەکی ترەوە بە هەموو نووسراوە و ئیجرایەکیش دەگوترا.

«میم» نمایشە کورتەکان، لاساییکردنەوەی ئاژەڵ و باڵندەکان، جووڵەی ئاکرۆباتێک و...تاد، لەخۆ دەگرێ. تیپە بچووکەکانی «میم» لەسەدەی پێنجەمی زایندا لە ڕێوڕەسم و میوانداریییەکاندا نمایش دەکرا، دەتوانین بڵێین کە «میم» یەکەم نمایشی پسپۆڕانەیە کە بۆ کات بەسەر بردن پێک هات، سەرنج ڕاکێشترین شت ئەوەبوو کە تیپەکانی «میم» یەکەم گرووپگەلێک بوون کە ژنیان هێنایە نێو نمایشەوە، وڵاتەکانی ژێر دەسەڵاتی یۆنان و لە باشووری ئیتالیا و «سی سیل» لە سەدەی پێنجەمدا زۆر هۆگری ئەو نمایشە بوون، بەڵام ئەم شێوە نمایشە تا کۆتاییەکانی دەسەڵاتداریەتی ئەسکەندەر لە دەوروبەری مدیترانەدا سەری هەڵنەداو لەدوای ساڵی ۳۰۰ی پێش زایین ئەکتەرەکانی «میم» بەشێوەی بەردەوام لە فستیڤاڵەکاندا بەشداربوون، بەڵام هیچ کاتێک نەبوونە ئەندامی گرووپی هونەرمەندانی «دێونوسوسی» کەسایەتییەکانی «میم» جلوبەرگی تەنگ و بە لەش نووساو و کورتیان لەبەردابوو، چیرۆکەکانی «میم» لە ڕەت کردنەوەی شتەکان تاکو ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی لەخۆ دەگرت، وەکو شەڕ، دزی، زۆر خواردن، لەو جۆرە دیاردانە بوون کە لەنمایشی «میم»دا هۆگریان زۆر بوو، سەنجڕاکێشترین شت سەبارەت بە نمایشی «میم» شێوەی ڕازاندنەوەی سەحنەکەیەتی و ئەو وێنانەی کە بەدەست هاتوون سەکۆیەکی بەرز بە شێوەگەلی جۆراوجۆر لەسەر چەند کۆڵەکەیەک کە جوانکاریان لەسەر کراوە و لەنێوان کۆڵەکەکاندا پەردە یان دیواری ڕەنگکراو پیشان دەدەن بۆ چوونە ژوورەوەی ئەکتەرەکان، لە خوارەوەی سەحنەوە پلیکانیان ساز کردووە و لەنێو ئەو وێنانەدا نمای سەحنەکان جۆراوجۆرن.

«میم» لە سەدەی یەکەمی پێش زاییندا بەشێوەی دەق دەنووسرا «دیسموس لابرویوس» و شانۆگەرە هاوچەرخەکەی «پوپلیوس سیروس» بە یەکەم نووسەرەکانی دەقی «میم» دەناسرێ، لە دەورانی ئیمپراتۆریەتدا «میم» دیسانەوە گەڕایەوە بەشێوەی خەیاڵی و بەبێ دەق دەچووە سەر شانۆ، بەڵام ڕۆژ بە ڕۆژ هۆگرانی زۆرتر دەبوون و زیاتر سەر و کاری لەگەڵ ئیش و کاری ڕۆژانەدا بوو و بەشێوەی کۆمێک (ساتیر) سەیری «میم»یان دەکرد، بەرە بەرە وای لێهات کە شێوەگەلی نمایشی کەمڕەنگ کردەوە.

پانتۆمیمی (فابیۆلا سالتیکا) وەکو یەکێک لە نمایشەکانی سەدەی پێنجەمی پێش زایین لە یۆنان بووە، ئەم نمایشە لە ڕۆمدا لە سەرەتاوە جوولەیەکی تاکەکەسی بووە و وەکو بەرنامەیەکی یاریدەدەر کەڵکی لێ وەردەگیراو لە هەموو کاتێکدا پەیڕەوی بەرنامەیەکی تر بووە.

هونەری پانتۆمیم لە زۆربەی وڵاتەکانی جیهاندا لە چینەوە بگرە تا بەریتانیا بە شێوازگەلی جۆراوجۆر پێک هات.

لە ڕاستیدا «میم»ی پێشکەوتوو دەبێ منەتبار و قەرزداری «ئەتین دکرۆ»ی فەڕەنسی بێت، «دکرۆ» پێی وابوو کە زمانی جەستە باشتر لە زمانی دیالۆگ پەیامی خۆی دەگەیەنێ و هەروەها دەیگوت باشترین پانتۆمیم ئەو پانتۆمیمەیە کە بەبێ کەڵک وەرگرتن لە دێکۆر و جلوبەرگ و کەلوپەلی سەر شانۆ نمایش بکرێ، ئەو هەموو کاتێک پانتۆمیمی بەسەر شانی جەستە و دەموچاو و ڕوخساری ئەکتەرەکاندا دەدا. «ژان لویی بارو» یەکێکە لە قوتابیانی «دکرۆ» و مەکتەبی «میمودرامی» هێنایە گۆڕێ، ئەم مەکتەبە لە ڕاستیدا هونەری نمایشە لە ڕێگای «میم»ەوە «مارسل مارسو» یەکێکی دیکەیە لە قوتابیەکانی «دکرۆ» و یەکێک لە بەناوبانگ و ناودارترین ئەکتەرەکانی پانتۆمیمە لە جیهاندا کە ئەویش کاری پانتۆمیمی دەکرد، «میمودرام شنێل» یەکێکە لە نووسراوەکانی «گۆگریل»، گەورەترین شاکاری ئەو واتە «مارسو» پاڵ دانە بە فەرهەنگی هاوچەرخ کە خاوەنی «میم»ی یۆنان و ڕۆمە، ئەو سەفەرگەلێکی زۆری بۆ ڕۆژهەڵاتی دوور کردووە و ئاماژەی بە کاریگەری شانۆی نوێ کابۆکیی ژاپۆن لەکارەکانیدا کردووە، هەروەها ئاماژە بە کاریگەریی هونەری «مۆدرا»یانی هونەری زمانی قامکەکان و سەما و شانۆی هیند لەسەر کارەکانی دەکا. سینەمای «صامت» یان بێدەنگ و فیلمەکانی «چارلی چاپلن» و «کەتبۆن» و زۆر ئیمکاناتی پانتۆمیمی بە «مارسۆ» پیشان دا. لە کارەکانی مارسۆدا «بیپ» کەسایەتییەکە خەمبارە و بە دەموچاوێکی سپی و بە کڵاوێکی درێژەوە «مارسل مارسۆ» دانەری قوتابخانەی پانتۆمیمە لە پاریس، ئەو پانتۆمیمی بە جوولەیەکی

شاعیرانە دەزانی.

سوژەکان (سەرچاوەکان)

پانتۆمیمێک بە شێوەیەکی ئەمڕۆیی دەیناسین زیاتر مەبەستەکەی منداڵان دەگرێتەوە و لە چیرۆکی «پەریان»، یان ئەفسانەی ئاواییەکان شکڵ و قەوارە بە خۆیەوە دەگرێ، سەرنجڕاکێشترین سەرچاوەکان بۆ پانتۆمیم چیرۆکی «سیندرلا»یە و لەدواوادا «عەلائەدین»، «دیک ویتینگ تۆن»، «بەفرین»ە. سەرچاوە سەرنجڕاکێشەکانی تر بریتییە لە «جەک و لاسکی لۆبیا»، (منداڵان لە دارستان) کە زۆرتر لەگەڵ ئەفسانەی «رابین هود» و جوانی خەوتوو دا تێکەڵ دەکرێن. «پیترین»یش بەرە بەرە ناوبانگی دەرکرد، بەڵام ئەمە لە حاڵێکدایە کە ئەوانەی لایەنگری پانتۆمیمی سونەتین پێیان وایە ئەمە بە تەواوەتی دەقی پانتۆمیم نییە، بەڵکو چیرۆکی منداڵانەیە. «پیترین» یەکەم جار لە ساڵی ١٩٠٤ لە شانۆی «ڕۆگ یورکی»ی لەندەن چووە سەر شانۆ پاش ماوەیەکی تر بەسەر کەوتووییەوە لە ئەمریکا چووە سەر شانۆ. ئەمڕۆ ئەم چیرۆکە بە تەواوی شێوازی پانتۆمیمی بەخۆیەوە گرتووە و یەکێک لە پڕ هۆگرترین ئەو نمایشەیە کە لە دورگەی بەریتانیا لە جێژنی کریسمەسدا بەڕێوەدەچێ.

گەورەکانی پانتۆمیم

گەورەکانی پانتۆمیم وەکو کۆمپانی «EB» کە زیاتر لە ٣٠ پانتۆمیمی لە بەریتانیا و چەند پانتۆمیمێکی تری لەدەرەوەی وڵاتدا بردۆتە سەر شانۆ پانتۆمیم لە درێژایی دەورانی بوونیدا گەورەگەلی وەکو «ئاگۆستۆس هریس»ی بەخۆیەوە دیوە کە بە باوکی پانتۆمیمی پێشکەوتوو ناو دەبردرێت و سەرەتا لە دەیەی ١٨٧٠ی زاییینی لە تیپی شانۆی «دروری لین» دەست بەکار بووە، «هریس» بوو بە بەڕێوەبەری شانۆی «دروری لین» و بۆ یەکەم جار ئەستێرەکانی مۆسیقای هال»ی لە پانتۆمیمەکانی خۆیدا جێگا کردەوە و کاریگەرییەکی سەرنجڕاکێشی خولقاند و خۆشەویستیی مۆسیقاژەنەکانی لە دڵی خەڵکدا بردە سەر.

«فرانیس لیدلەر» لە دەیەی ١٩٣٠دا نازناوی سوڵتانی پانتۆمیمی پێ بەخشرا. ئەو کارەکانی لە تیپی شانۆی «ئالهام برای» شاری «برادفورد»ەوە بردە سەر شانۆ کە لە هەموو وڵاتدا دەنگی دایەوە. لە دەیەی ١٩٥٠ و ١٩٦٠دا تاجی پانتۆمیم لەسەر سەری «درک سالبرگ» نرا، گەورە پیاوێک کە پانتۆمیمەکانی لە تیپی شانۆی «ئەلیکساندەری بیرمنگام» دەبردە سەر شانۆ ئەو وەها لەگەڵ شێواز و سونەتدا کاری دەکرد کە بە ڕاستی لێهاتووییەکانی خۆی لەنێو خەڵکدا پیشان داوە.

داهاتوو

پانتۆمیمەکان لە ڕابردوودا بە هەر چەشنێک کە بووبێتن ئێستا وانین، ئەم هونەرە سەردەمانێک لەوپەڕی درەوشانەوەی خۆییدا بوو. پانتۆمیم لەم سەردەمەدا وا دیارە خۆی خستوەتە پەراوێزەوە، نازانم چۆن دەتوانێ بەم چەشنە درێژە بە چالاکی بدا، ئەم نزم بوونەوانە و تەریک کەوتنەوە لەگەڵ نووسراوە و ڕۆژنامەگەری دنیای ڕاگەیاندنی ئەمڕۆدا ڕەنگە بە هەڵە بچێ. لە ڕاستیدا مێژووی ئەوان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵەکانی ١٨٣١، ١٨٤٦، ١٨٨٢. پانتۆمیمی سونەتی ئێستاش هەر ماوە و هۆگرانی ئەم هونەرە لە بازاڕی فرۆشی بیتاقەدا لە بەریتانیا قسەی یەکەم دەکەن و ئەگەرچی ئەم هونەرە سونەتی ماوەتەوە بەو مانایە نییە کە هیچ ئاڵوگۆڕێکی بەسەردا نەهاتووە و ناتوانێ بڕواتە سەر شانۆ، پانتۆمیم وەکو جەواهیر لەسەر تاجی سەری ئێمەدا ماوەتەوە و بە تەنیا دەبێ ئەرکێکی قورس لە ئەستۆ بگرێ.

دیتنی پانتۆمیم دەتوانێ یەکەم ئەزموونی منداڵێک بێ لە شانۆی ڕاستەوخۆدا، ئەگەر ئەم ئەزموونە بە ڕادەی پێویست سیحراوی بێت کاریگەرییەکی درێژخایەنی لەسەر دادەنێ. لە جیهانێکدا کە منداڵ کەوتۆتە نێو حەساری کۆمپیوتەر، نەواری V.D.E و D.V.D، و کێشی هاسانی TV، دیتنی پانتۆمیمێک دەتوانێ ڕۆڵی هێمن کەرەوەی ببێت، ئەوانەی کە لە داهاتوودا سەیری پانتۆمیم دەکەن نە بە تەنیا پانتۆمیم، بەڵکو شانۆیەکی ڕاستەوخۆش بە ئەزموونێکی دانیشتن لەنێو هۆڵێکی تاریکدا دەتوانێ لە جێگای دانیشتن لەسەر کورسییەک لە بەرانبەر شاشەی بچووکی TVدا بێت و سیحری پانتۆمیم بە چاوی خۆیان ببین و ئەم سوننەتە بەردەوام بێت.

منداڵان زۆر لە پێشدا هاوار دەکەن «ئاها. ها.ها.، ئەمەیە» لە کاتێکدا ئەکتەری سپی پۆش لە پاشەوە سەری قارەمانی چیرۆکەکە هەڵدێنێت و دەنگی «و.و.و.و!» لەخۆی دەردێنێ، منداڵەکان لە هەر تەمەنێکدا بن هاوار دەکەن «لە پشتەوەیە».

سیاچەمانە (سیاجامەگان)ە

هاوڕێی زێدە ئازیزم کاک عادل محەمەد پوور بابەتێکی مێژوویی، هونەریی بەناونیشانی (سیاوچەمانە، حەنجەرەی بێگەرد) لە لاپەڕە ١٩٣ تا ٢٠١ی ژمارە ١٠٧ی نیسانی ٢٠٠٠ی گۆڤاری (ڕامان)دا بڵاو کردۆتەوە کە بە پێویستم زانی سەرەڕای دەسخۆشی لە بەڕێزیان، سەرنجێکی تیرۆژئاسای خۆمی باوێمەسەر کە پێموایە دەبێتە هەوڵێک بۆ دەوڵەمەندترکردنی نووسینە جوانەکەی ئەو دۆستە بەڕێزەم.

پێش هەموو شتێک دەبێ دڵخۆشی خۆم دەرببڕم و دەسخۆشییەکی دۆستانەی لێ بکەم کە دوو وشەی هەرە جوان و ڕەسەن و پڕمانای هەورامی (وەک تازەگەرییەک) خستوونەتە ناو نووسینەکەیەوە کە زۆر بەجێ و پڕ بەپێستی مەسەلەکەن و دەبێ لە نووسینەکانماندا بەکاریان بهێنین، ئەوانیش: (پەیلوای) و (گلێرگە)ن.. پەیلوای لەجێی (بۆچوون) و گلێرگە لەجێی (جڤات، ئەنجومەن) کە سەرەڕای لەباری و ڕەسەنایەتی و واتای پڕ بەپێستیان و باری مۆسیقاییان لە ڕستەدا، پیشاندەری دەوڵەمەندیی زمانی کوردی و بەتایبەتی دیالیکتی هەورامین و دەیسەلمێنن کە زمانی کوردی زمانێکی زیندوو، دەوڵەمەند و شیاوی پێشکەوتنە لە سەرجەم بوارە جۆربەجۆرەکاندا.. من لەلای خۆمەوە ئەو دوو وشە جوانە بەناوی کاک (عادل)ەوە لە مێژووی نووسینی کوردیدا تۆمار دەکەم و پاشان دێمە سەر ناوەرۆکی نووسینەکەی بەڕێزیان: (سیاوچەمانە، حەنجەرەی بێگەرد):...

جەلیل عەباسی

کاک عادل له سەرەتای نووسینەکەیدا سەرەڕای ئامـاژەیەک بەو کارانەی کەله مەڕ مۆسیقـای کوردی کراون، گلەیی لەوەدەکات کە هیچ تۆژینەوەیەک لەو بوارەدا کـامڵ و گـشتگیـر و هەمـەلایەنە نەبووە و بەتایبـەتیش بواری هونەریی هەورامـان فـەرامـۆش کراوەو... تا دێتە سەر کارەکەی حەمەی حەمە باقی و دەڵێت: «کتێبی مێژووی مۆسیقای کوردی نووسینی بەڕێز مـحـەمـەدی حـەمـەباقی، وتمان تا ڕادەیەک مەبەستەکەی پێکاوەو.... بەڵام لەمەڕ سیاچەمانەو شیکاری پێکهـاتەی ئەم دەسـتەواژە، تووشی هەمـان دووپاتکردنەوەی دیتـران هاتووە و نەیتـوانیـوە جەوهەرو چییـەتی ئاواز و مـۆسیـقـای ئەو چەمکە کە گرێدراوە بەهەمـان ڕواڵەتی قـامـووسی ئوسلووبەکـەوە، پێناسـە بکات.»

من له پشتیـوانی ئەو ڕایەی کاک عادلدا دەڵێم: کاک حەمەی حەمە باقی نەک هەر نەیتوانیوە ئەوکارە بکات کە مەبەستی کاک (عادل)ە بەڵکو لەمەڕ سیاچەمانە تووشی گـەلێ چەواشـەیی و بۆچوونی ناڕاست و نازانستیانە هاتووە و من پێشتر لە هەفتەنامەی ئاویەر و لە ڕەخنەیەکدا لەسەریم نووسیوەو بەرپەرچی هەڵە زۆر و هەمەلایەنەکانیم داوەتەوە، بڕوانە: (چاوێک لە مێژووی مۆسیـقـای کـوردی و.../ ج. قـەقنەس/ ژمـارە ٢٣ی ٢٥/ ١١/ ١٣٧٦ (١٩٩٧ز)ی هەفتەنامەی ئاویەر).

کاک عادل لە بەشێکی دیکەی بابەتەکەیدا ئاوڕ لە بواری شارستـانیـەت و دیموکراسییـەتی سەردەمی ماد دەداتەوە و دەڵێت: «... بەڵکو بە وتەی هیـرۆدۆت مادەکان خاوەنی گلێرگە و جڤینگەیەکی خەڵکی بوون و بێگومان شورای (شیوخ، پیاوماقووڵان) پێکهاتبوو لە باشترین تاک. لە ئاڤێستاشدا لەسەر ئەم چەشنە شۆرا و دانیشتنە خەڵکیانە بەناو (هەنجومەن) باس کراوە:

بەڕای من ئەگـەر لەجیـاتی وشـەی (خـەڵکی) و (خەڵکیانە) (جەماوەری) بنووسیبا زۆر جوانتر دەبوو، پاشان وشەی (هەنجومەن) لە ئاڤێستادا، دروستەکەی (ئەنجـومـەنە)یە نەک هەنجـومـەن و ڕاسـتیـشـە کـە بۆ ئەنجـومـەن و گلێـرگـە بەکـاربراوە، من لە بەشێک لە ستوونەکانی (فەرهەنگی یەسنا)دا ڕاڤەی ئەو چەمکەم کردووە و بەتێروتەسەلی واتاو ناوەرۆکی (ئەنجومەنە)م شی کـردۆتەوەو گـوندی (هەجـمنە)ی لای سـەوڵاوای مەریوانم پێیەوە گرێداوە، بڕوانە: (فەرهەنگی یەسنا- هەجـمنە- هەفـتـەنامـەی گـوڵان، ژمـارە ٤٢٨ی ١٠/٤/٢٠٠٣).

نووسـەر لە باسی خـەت و ڕێنووسی کـۆندا ئاوڕ لە ئاڤێستا دەداتەوە و دەڵێت: «ئاڤێستا کتێبی ئایینی زەردەشت کە سەرەتاکەی بۆ پتر لە هەزار ساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە، لە پێنج بەش پێکهاتووە: ١- گاسەکان ٢- یەسنا ٣- وردە ئاڤێستا ٤- ویسپەرد ٥- ڤەندیداد»

یەکەم، مێژووی ئاڤێستا بە ڕوونی دەگەڕێتەوە بۆ (١٧٦٨)ی پێش زایین کـە بە هۆی ڕێزدار (زەبیح بەهرۆز)ی پسپۆڕی ماتماتیک و ئەستێرەناسی و شارەزای مێژووی زەردەشت سەلمێنراوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (لاپەڕە ٢٠ی کتێبی ئاڤێستا لە مێژینەترین سروودی کورد/ بەرگی یەکەم، گاتەکان/ جەلیل عەباسی/ ئاراس ٢٠٠٣).

دووەم، ئاڤێستا کتێبی پیرۆزی ئایینی زەردەشت نەک پێنج بەش، بەڵکو شەش بەشە و ئەوانیش بە دروستی بریتـیـن لە: ١- گـاتا ٢- یەسنا ٣- یەشت ٤- ڤیسپێرەد ٥- ڤەندیداد ٦- وردە ئاڤێستا.

کاک عادل بەشی (یەشت)ی لەبیرکردبوو و هەرواش جگە لە تێکەڵکردنی بەشـەکـان ناوی بەشی چوارەم (ڤیسپێرەد)ی بە هەڵە بە ویسپەرد نووسیبوو، ئەم ناوە لە دوو وشەی ئاڤێستایی پێکهاتووە: (ڤیسپێ) بە واتای (سەرجەم، هەمـوو، تەواو) و (ڕەد، ڕەت، ڕەتوو) بە واتای (دلێر، زانا، بەخیرەت) و سەرجەم وشەکەش واتای (هەموو زانا و دلێرەکان) دەگەیەنێت.

دوای ئەم بڕگەیە لەسەر گاتەکان دەڕوات و لەبەشێکی قسەکـانیـدا دەڵێت: «... تا دەگـاتە ئەم نەوەیە کـە ئێستـاش لەسەر زاران گۆ دەکرێت، بەڵام ناونیشـان و شـەکـێکی تریان بۆ دیاری کـراوە و بە هۆرە و سیاوچەمانە و لاوژە و لاوک و... نێوزەد کراون...»

دروسـتـتر وابوو کـە لە جێی (لاوژە)، (قـەتار)ی بنووسیبا یا هەر هیچ نەبێ ئەویشی لەبیر نەکردبا، لە ڕاستیدا گاتاکانی ئەشوو زەردەشتی ڤەخشوەر لەم سەردەمەدا بە چڕی خۆیان لە هۆرە و سیاچەمانە و قەتاردا دەبیننەوە، قەتار هەمـان (گاتار)ە و لەخودی گاتەکان وەرگـیـراوە کـە بەداخـەوە دواتر تووشی ئەو گـۆڕانە تەعریبییە هاتووە و کراوەتە (قەتار).

لە بەشێکی دیکەدا باس لە چۆنیەتی وتنەوەی شیعر بە هەوا و ئامێرێکی مـۆسیـقـایی دەکـات و دەنووسێت:

«خۆشبەختانە ئەم دابە لە کولتووری کوردیدا پارێزراوە، گۆرانیبێژان و سترانچڕان و هۆرەکەران و سیاوچەمانە بێژان...»

ئەو چەشنە ناولێنانە دروست نییە، بەڵکو لە ڕاستیدا دەبێ بڵێین: گۆرانیبێژ، سترانبێژ، هۆرەچڕ و سیاچەمانە چڕ نەک بەو شێوازەی کاک عادل، چونکە پاشگری (بێژ، وێژ) بۆ گۆرانی و ستران و لاوک و حەیران بەکار دێت و پاشگری (چڕ)یش بۆ سیاچەمانە و هۆرە و قەتار.

کاک عادل وشەی (گۆسان)ی لە بابەتەکەیدا زۆر بەکارهێناوە و لەبەشی شیکار و لێکدانەوەی ئەو وشەیەشدا دەڵێت: «... گۆسان کە لە توخمی گۆ+ سان پێکهاتووە (گەو: گەور، گبر) یا گاور... سان- یش بە دوو واتا بەکار براوە یەکەم بەمانای سوڵتان کەواتە مانای ئەوەڵ گەورسان بەپێی یاسای فرێدانی فۆنۆلۆژی- ر- قرتاوە بووەتە گۆسان یانی کەسێ یا کەسانێک کە هونەرمەند بوون، هونەری گۆرانییان بۆ (سانەکان) سوڵتانەکان و شالیارەکان چڕیوەتەوە.... واتای دووەم: گەورسان: گەوسان= گەور، گاور+ پاشگری شوێن (سان) جێگای گاورەکان و نیسبەت بە گاورەکان- وەک دەڵێین گەوسان لە هەردوو واتادا، گەوسان لەگەڵ گۆرانی (گەور+ ان+ی)دا کە هەموو چەشنەکانی مۆسیقای کوردییە یەک دەگرێتەوە کە لەسەر ئەم پەیوەستە هەردوو توخمەکە (گۆسان و گۆرانی) لە ڕەگی (گەور)ەوە وەرگیراون کە دوو شەقڵی زمانەوانین بۆ گرێدانیان بە (گۆران)ەکانەوە».

نەمتوانی سەرسوڕمانی خۆم لەو بۆچوونە سەیرەی کاک عادل بشارمەوە! ناشزانم کاک عادل ئەو یاسایەی لە کوێ هێناوە و پشتی بە چ بەڵگە و فاکتێکی زمانەوانی، ئەقڵانی، مێژوویی، مۆسیقایی و... بەستووە؟!

یەکەم، گۆسان نییە بەڵکو (گاسان/ گاسانیک)ە واتە گاتا شێوە، لیریک و مۆسیقایی و هارمۆنیک وەکو گاتەکان. دووەم، گۆسان بەو واتایە نییە کە کاک عادل بۆی دەچێت و هیچ پێوەندییەکیشی بەسان و سوڵتان و...ەوە نییە هەروەک وشەی یەکەمیش هیچ پێوەندییەکی بە گەور و گاور و...ەوە نییە، گەر لە ڕاستیدا (گەئۆ)یە بە واتای ژیان، گیان، زیندوو دێت و زۆر دوورە لەو لێکدانەوەیەی کاک عادل. سێیەم، گۆرانی بەو شێوەیەی لای کاک عادل (گەور+ان+ی) نییە، بەڵکو هەرهەمان وشەیە کە وەکو خۆی بەکاردێت و وەک خۆی ماوەتەوە، بەشێک لە بۆچوونەکەی لەمەڕ گۆران و گۆرانی ڕاستە و گۆرانی لە ڕاستیدا واتە لەحن و هەوای مۆسیقایی تایبەت بە (گۆران)ەکان. هیچ شتێک لەم شیعرە مێژینەیەی یارسانەکان ڕاستیی مێژوویی ئەم بۆچوونەمان ناسەلمێنێ:

گۆرانی هۆرە سیاچەمانە
قەدیم یادگار قەم کوردانە

کاک عادل لە بەشێکی دیکەی بابەتەکەیدا دەچێتە سەر شیکاری چەمکی سیاوچەمانە و دەنووسێت: «لە دەقە کۆنەکانی یەسنا و گاسەکاندا بە ڕاشکاوی ناوێک لە دەستەواژەی سیاوچەمانە نەبراوە، ئەم ناوە ڕەنگە دواتر بەهۆی هەوێنی ئەوین و خۆشەویستی و زاتی جوانی ئافرەتەوە بۆ داتاشرابێ،... لە ڕاستیدا ناوەڕۆکی ئەم چەمکە هەمان شێوەی ساکارەکەی مامۆستا گۆرانە:

سیاوچەمانە سیاوچەمانە
هەورامان جێگای سیاوچەمانە

بە پێچەوانەی باوەڕی هەندێ توێژکار کە دەڵێن... سیاوچەمانە وشەیەکی ناساکارە و پێکهاتووە لە ڕیشەی وشەی سەرە، سیاوچەمانیش لە جامانەوە هاتووە.... هەردووکیان وشەی جامانیان پێک هێناوە کە بە واتای کراسی دەردامان ڕەش... هاتووە... ئەم بۆچوونە بێگومان ناڕاستە و هیچی لەگەڵ دەروونشیکاری ڕەنگەکان و رووکردی هەڵوێستکارانەی مرۆڤی هەورامانەوە کە لە نەفسدا مرۆڤێکی جوانپەرستە لە داوێنی دایکی سروشتدا گۆش کراوە و تەبعەن خۆشی لە ڕەنگی ڕەش و تاریک و خەمئامێز نەهاتووە... لێکدانەوەی ئەو دەستەواژەیە بەو واتایەوە کە چەندین ساڵە دەجوێتەوە بەو ئاراستە دەروونشیکاریەوە کە بۆ مرۆڤی هەورامان هاتووە و هیچ بەڵگەیەکیش نییە کە لەپێش ئیسلامدا ئاوا جلوبەرگێک کرابێتە بەر، بەڵکو چەمکی ڕەش پۆشان دیاردەیەکی پاش ئیسلامی و بەهۆگرانی ئەبو موسلیمی خوراسانی دەوترێ....»!

پێشتر زۆرجار و لە زۆربەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا لەسەر واتای (سیاچەمانە)م نووسیوە و سەلماندوومە کە ئەم وشەیە هیچ پێوەندییەکی بە (چاوی ڕەش)ەوە نییە، بەڵکو کورت کراوەی (سیاجامەگان)ە کە دیسان ئەویش

پێـوەندی بە جـوانپـەرسـتی و ئاڵـو والاَ پۆشی مـرۆڤی هەورامانەوە نییەو... ئێستاش دەڵێم گەر ئێمەی کورد وردتر بچینە ناو مێژووی ئایینی ئەشوو زەردەشت و ناو (یەشت)ەکان بە وردبینی بپشکنین، بۆمان دەردەکەوێت کـە جلوبەرگی ڕەش لە پێش ئیـسـلامـدا هەبووە ئەویش بەمــجــۆرە: مــەزدەک دژی ڕاهێنانەکــانی زەردەشت دەجـووڵایەوە و دەسـتـەو گـرووپێکی پێک هێنا کـە (مــەزدەکی)یان پێ دەگــوترێ. ئەم گــرووپە هەمــوو کارەکانیان پێچەوانەی ڕاهێنانەکانی موغ و مۆبدەکان بوو تەنانەت لە جلوبەرگـیـشـدا ئەمــان دژی ڕەنگە سپیەکەی مۆبدان ڕەنگی ڕەشیان هەڵبژارد، دیارە دەبێ سروودێکی تایبەت بەخۆشیان هەبێت جیا لەو لەحنەی مۆبدەکان. ئەو سرووده دواتر ناسرا بە لەحنی تایبەتی سیاجامەگان واتە ڕەشپۆشەکان.... بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (با گـۆرانیـەکـانی هەورامـان..../ جـەلیل عــەباسی/ برایەتی ئەدەب و هونەر/ ژمــارە ٢١٤ی ٢٠٠١/٢/٦). با ئەوەشمان لەبیر نەچێت کە هەمان ئەو دژبەری و دژ ڕاوەستانەی مەزدەک بوو کەوای کرد لە ئاڤێـسـتـادا ناوی (زەندیک)ی لێـبنرێ کـە تەعـریب کراوەکەی هەمان (زەندیق)ە و بە واتای مورتەد و لەدین هەڵگەڕاوە دێت. بڕوانە: بەشی ٤ی ڤەندیداد و هەروا‌ش یەشتەکانی ئاڤێستا.

کاک عادل لە بەشێکی تری بابەتەکەدا هەر لە درێژەی هەمان باسدا دەنووسێت: «... دەتوانم بڵـێم تەنانەت کرکەی سیاوچەمانە بە تەواو جۆرەکانییەوە (خاو و کرژ) تەعـبیر لەم چەشنە ڕووکردە جوانیـپـەرستـانە دەکات و....»

ئێمە لە سیاچەمانەدا (خاو و کرژ)مان نییە، بەڵکو خاو و کرژ تەنیا بۆ گۆرانی بەکاردێت کە ئەویش وەک گوتمان جیایە لە سیاچەمانە، دەڵێین (گۆرانییەکی خاو) واتە گـۆرانیـیـەکی ئارام و هێـمن و کـە دەشـڵـێین (گـۆرانیـەکی کـرژ) واتە بەزمـێکی شـاد و توند کـە دەکـەوێتـە نێـوان چەپڵـە و وردەبەزمــەوە. بەڵام بۆ سیـاچەمـانە چەمکگەلی وەک: (دەرەیی و سەحـەری، بەرزەچڕ و...) بەکاردەبەین و جۆری هەوا و لەحنەکەیان پێ دیاری دەکـەی جارێکی تر دەستـخۆشی لە دۆسـتی هێژام کاک عادل دەکەم و هیوای درەوشانەوەی زۆرتری بۆ دەخوازم.

دیزاین بەرهەمی پیشەسازییە

دیزاین، گرافیک، چاپ، هەریەکەیان دنیایەکی بەربلاو و جیاوازن و دەیان لق و پۆپیان لێ دەبێتەوە، بەڵام دیزاین مانایەکی زۆر گشتی تری هەیە، تەنانەت گرافیکیش دەچێتە ناو ئەو بوارەوە. لێرە بە هەڵە گرافیک بەجۆرێک لە چاپ دەوترێ کە زیاتر چاپی (لاینۆ)، (تەختە)، (مۆنۆتایپ)، (سکرین) لەخۆ دەگرێ. ئەوەی لێرە (دیزاین)ە پێی دەڵێن گرافیک. لەمانای ڕاستی خۆیدا، دیزاین گەلێک بواری جیاوازی هەیە (دیزاینی سەنعەتی و دیزاینی فاشیۆن (جلوبەرگ) و دیکۆراسیۆن و..) ئەو بوارانەی کە دەچنە خانەی چاپکردن (بەهەموو جۆرەکانییەوە) بەگرافیک دیزاین ناودەبرێن. پۆستەر، ئارم، کتێب و گۆڤار، هێما و نیشانەکان و جۆرەکانی قوتوو بۆ بەرهەمەکان و بۆ زیاتر ڕوونبوونەوەی وێنەیەک دێنێتەوە، هەر مۆبایلێک بگرین قوتوویەکی تایبەتی خۆی هەیە، هەر مۆبایلەش شێوەی جیاوازی خۆی هەیە، خودی مۆبایلەکە و کەلوپەلەکانی (هێدفۆن، شارژەر، پاتری..) دەچنە خانەی دیزاینی سەنعەتییەوە، بەڵام ئەو قوتووەی کە تێیدایە کەتەلۆگ، کتێبی یارمەتیدەر، پۆستەر دەچنە خانەی (گرافیک)ەوە، ئەو دیاریانەی لەگەڵ ئەو کەلوپەلانەن ئەگەر چاپکراو بن (گرافیکس) و ئەگەریش کەلوپەل بن (وەکو مەدالیا و سەعات و ..) دەچنە خانەی دیزاینی سەنعەتەوە. خۆی بەشێکی بەربلاوی خودی چاپکردن زیاتر لایەنی

فەرەیدوون سامان

تەکنەلۆژیایە، یەکێک لەو هونەرکارانەی کە لە بواری دیزایندا ئەزموونێکی باشی هەیە نەخشەساز (سەیوان سەعیدیان)ە

کە لە شاری مەهاباد لە ساڵی ١٩٧٢ لەدایک بووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی هەر لەشاری (مەهاباد) تەواو کردووە، یەکەمجار لەبواری خۆشنووسیدا دەستی بەکاری هونەریی کردووە، لە قۆناغی خوێندنی ناوەندیدا، دواتر بەهۆی برایەکی گەورەی کە نیگارکێش بووە زیاتر خولیای بەرەو ئەو دنیایە گەڕاوە. لەساڵی ١٩٩٥دا بەدوای ئەو خەونانەیدا ڕۆیشت بۆ (سنە) و نزیکەی ساڵێک لەوێ ماوەتەوە و لە خزمەت مامۆستایانی ئەحمەد خەلیلی فەرد و مەهدی زیائەدینی و فەردین سادق ئەیووبی پەروەردەی زانستی هێلکاری وێنەکێشانی دەست پێکردووە، دواتر بۆ ماوەی چەند مانگێک لەپەروەردە هونەرییەکانی مامۆستا (محەمەد ڕۆستەمزادە - نامۆ)دا بەهرەمەند بووە، لەوە بەدواوە بەردەوام خەریکی کاری هونەری و پەروەردەکردن بووە، ماوەیەک لە تاران مایەوە و لە کلاسەکانی مامۆستایان (ئایدین ئاغداشلر) و (رویین پاکباز) بەشدار بووە، لەگەڵ (هاینبال ئەلخاس) ئاشنا بووەو ئەو مامۆستا مەزنە دوو پێشانگای لە تاران بۆ کردووەتەوە و زۆر یارمەتیدەر و هاندەری بووە، لە ساڵی ١٩٩٨ لە بەشی هونەریی گۆڤاری (سروە)دا دەستبەکار بووە، بۆ ئەو ئەزموونێکی سەرکەوتوو نەبوو، بەڵام دەرگایەک بوو بۆ هاتنە نێو دنیای گرافیک (دیزاین)، سروە لەو کاتەدا بۆ گۆڕانکاری گونجاو نەبوو و پێداگیری لەسەر شێوازە کۆنەکانی خۆی هەبوو چ لەبواری ناوەڕۆک و چ لەبواری ڕواڵەتەوە، ساڵ و نیوێک هاوکاری ئەو گۆڤارە بوو لە (١٧) ژمارەدا کاری مۆتیڤی کردووە، کارەکانی باش نەبوو، بەڵام بەجۆرێک بۆ ئەو کاتەی گۆڤارەکە گۆڕانکارییەک بوون، دواتر سێ ساڵ چوو بۆ شاخ و لە دۆخێکی دژواردا لە هونەر و بەتایبەتیش لەبواری چاپ و دیزاین دوور کەوتەوە. ساڵی ٢٠٠٣ چووە سلێمانی و بۆ ماوەی ساڵ و نیوێک لەو کەندو کۆسپانەی شاخ دوور کەوتەوە بەجۆرێکی تر لێرەش بەرەنگاری بوونەوە، گۆڤاری(سپی تر) دەرفەتێکی بە نرخ و گونجاو بوو بۆی کەوا توانی جارێکی دی لە ڕێگەی ئەوەوە دەست بەکاری هونەریی بکاتەوە.

سەیوان سەعیدیان

(چاپخانەی ڕەنج) لە ڕۆژانی پەراگەندەیی و لێقەوامانیدا لە سلێمانی پەناگەیەکی هەمیشەیی بوو بۆی کە تا ئێستاش وەکو کار و ژیان هەر لەو شوێنەدا دەژی، خاوەنی ئەو چاپخانەیە زۆر دڵفراوانانە دەرفەتی ئەو بوارەی بۆ ڕەخساندووە، هەر لەو شوێنەدا یەکەمین کارە گرافیکییەکانی (دیزاین) دەستپێکردەوە و ئێستاش بەردەوامە، جگە لەوانەش لە کۆلیژی هونەرە جوانەکانی زانکۆی سلێمانی لە بەشی وێنە درێژە بە خوێندنی دەدات.

سەیوان لەمەڕ بوارەکانی دیزاین دەڵێ: لێرەدا بەداخەوە زۆر واتا تێکەڵ کراون و دوورن لە مانای ڕاستەقینەی خۆیان، بەڵام ئامادەکارییەکانی پێش چاپ (هەموو جۆرەکانی) لایەنی هونەری و ئیستێتیکییانەن، چاپی.. بڵاوکراوەکان، تابلۆ و فلیکسەکان و.. هەر یەک تایبەتمەندی و دنیای جیاوازی خۆیان هەیە. ئەوەی ئێمە باسی دەکەین و بواری کاری ئێمەیە گرافیک و دیزاینە کە بەداخەوە تا ئێستاش لە زمانی کوردیدا وشەیەکی تایبەتی بۆ دانەنراوە (نەخشەسازی، جوانکاری، دیزاین)

هیچ کامیان مانای ڕاستەقینەی ئەو نین هێندێکیان بەربلاوتر و هێندێکیان سنووردارترن.

سەیوان و ئەزموونەکانی لەبارەی کاری نەخشەسازی و دیزاین کە لەسەر بنەمایەکی ئەکادیمی و زانستیانە یان ئەزموونی هونەری کەسین و ئاوا دەیگێڕێتەوە:

پێش کاری دیزاین هەم وەک خۆشنووس کارم کردووە هەم شێوەکاریش بووم، تا ئێستا ١٠ پێشانگای تایبەتیم لەبواری شێوەکاریدا بووە، کارکردنم لەو بوارەدا بەشێوەیەکی ئەکادیمی بووە، بەڵام نە لە ئەکادیمیا جگە لە ئێستاکە کە ٢ ساڵە لە کۆلیژی هونەرە جوانەکانم، لە ئێران گەلێک ناوەند و کەسایەتی هەن کە زیاتر لە ئەکادیمیا وانەی زانستی ئەکادیمی دەدەن بە مرۆڤ، لە هەموو بوارەکانی هونەریدا. بنەما بۆ هەمووان هەر یەکێکە تەنانەت ئەدەبیاتیش. ناسین و تێگەیشتن لە فۆرم و ناوەرۆک و کۆدی هەموو هونەرێکە، تەنیا ئامرازەکان دەگۆڕدرێن لە ئەدەبیاتدا وشە لە شانۆدا جووڵە و دیالۆگ، لە شێوەکاری و گرافیکدا ڕەنگ و فۆرم و.. دارشتن کۆی هەموو ئەو توخمانە بەشێوازێکی ئیستێتیکانە دارشتن ڕازی سەرکەوتنی بەرهەمی هونەرییە، پاش ئەو مەبەستە کە تەکنیک دێتە ئاراوە بەرهەمی هونەری سەرکەوتوو تەکنیک و دارشتنی بەهێزە لە هەموو بوارەکاندا. من لەمێژ ساڵە لەسەر هەردوو لایەن کار دەکەم. باشترین دەرفەتم بۆ ڕەخسا ئەو کاتەی لە تاران بەشداریم لە کلاسەکانی مامۆستای گەورە (رویین پاکباز) کرد، ئەو کلاسانەی تایبەت بوون بە (دارشتن) بەشێوەی تیۆری و پراکتیکی، بەڵام لایەنی تیۆری زاڵتر بوو. توخمەکان لە دیزاین و نیگارکێشیدا لەیەک نزیکن، بەڵام مەبەست و ئامانج زۆر جیاوازن، نیگارکێشی دنیایەکی زۆرتایبەت و شەخسیترە کە زیاتر هەست تێیدا زاڵە، بەڵام لە گرافیک و دیزایندا مەنتیق زۆر زاڵترە تۆ دەبێ مەبەستێک یان بەرهەمێک بەشێوەیەکی گشتگیر لە دارشتنێکی تایبەتدا بگونجێنیت. بۆ کاری گرافیکی کە هەمیشە کەسێکی خوازیارە کە سەقارشی ئەو کارە دەدا، هەیە ویست و ئامانجێکی تایبەتی لەپشتە کە زیاتر ڕیکلام و پرۆپاگەندەیە جا چ بازرگانی بێت چ فیکری و فەرهەنگی.

من خۆم زیاتر خەریکی ئەزموونم، بەڵام هەموو کات هەوڵم داوە لەسەر بنەماکانی زانستی ئەو ئەزموونانەم بەرەو پێش بەرم، لەهەر بوارێکدا کارم کردبێ.

ئەوڕۆ لە کوردستاندا چەندین بڵاوکراوەو چاپەمەنی هەن و بەگوڕ دەرژێنە نێو کتێبخانەو دەستی خوێنەران،

سەیوان چۆن لە نەخشەسازی و دیزاینی چاپەمەنی و بڵاوکراوە کوردییەکان بەگشتی و باشووری کوردستان بەتایبەتی دەڕوانێ، لێرەدا ئاماژە بۆ بەشەکانی دیکەی کوردستانیش دەکات و دەڵێ:

ڕۆژئاوای کوردستان (کوردستانی سوریا) تەنیا شوێنێکە کە بەداخەوە هیچ ئاگاداری بواری دیزاین و نەخشەسازی ئەوێ نیم، بەڵام شێوەکاری لەوێدا زۆر بەهێزە، دەتوانم بڵێم بەهێزترە لە هەموو پارچەکان. کەسایەتی زۆر بەرز و تەنانەت تا ئاستی جیهانیش لەوێدا هەڵکەوتوون، بۆ دیزاین وابیر ناکەمەوە لەو ئاستەدا بێت، چونکە ئەوان لەژێر داگیرکەری وڵاتێکی عەرەبی دان و ئیستێتیکی عەرەبی بەگشتی ئیستێتیکایەکی لاوازە. بۆ دیزاین هەر وێرانە. وڵاتانی عەرەبی وڵاتانێکی مەسرەفین، واتا بەرهەم لەو وڵاتانە زۆر کەمە، دیزاین بەبوونی بەرهەمەوە بوونی هەیە تا بەرهەمێک نەبێت ڕێکلامیش بوونی نییە، ئەو مەبەستە بۆ پارچەی باشوور هەر بەهەمان شێوەیە.

گرفتێکی تر ئەوەیە لە ڕۆژئاوای کوردستان زمانی کوردی زمانی ڕەسمی نییە، بڵاوکراوە گشتی نییە، ئەگەریش هەبێ بەعەرەبی دەنووسن، هەر ئەوە دەبێتە هۆی ئەوەی کە بەپێچەوانە نیگارکێش، هونەرمەندانی ئەو بوارە نەتوانن بە ئیستێتیکی خۆیان هەبێ و پەیڕەوی عەرەبەکان بن.

باکووری کوردستان جیاوازترە، لە تورکیادا دیزاین زۆر بەهێزە توریزم(گەشت و گوزار) سەرچاوەی ئابووری ئەو

ولاتەیە، هەر بۆیە ڕیکلام بۆ ئەو مەبەستەش یەکجار گرینگە و ئەوان کاریان لەسەر کردووە، جگە لەوەش ئەلفابێییان لاتینی و تێکەڵاویشیان لەگەڵ ئەوروپا زۆرە، جگە لەوانەش بەرهەم لەو ولاتەدا زۆرە، بەتایبەتی جلوبەرگ، پیشەسازی خواردەمەنی و پیشەسازی و لە پێداویستی جوانکاریدا زۆر بەهێزن. لەبواری دیزاین و پێشکەشکردنی ئەو بەرهەمانەیان زۆر زانستییانە کاریان کردووە، بەڵام بارودۆخی کوردان دیسان لەوێش جیاوازە لەناوچە کوردنشینەکاندا پیشەسازی زۆر لاوازە، جگە لەوەش زمانی کوردیش قەدەغەیە. بلاوکراوە کوردییەکان زۆر کەمن و زیهنییەتی تورکی زیهنیەتی زاڵە. تا ئەو جێگەیەی من بینیومەو ئاگادارم، دیزاینی کوردەکان زۆر لە هی تورکەکان لاوازترە، بەتایبەت ئەوەی کە زۆربەی بلاوکراوەکان ئامانجی سیاسی و ئایدیۆلۆژییان لەپشتەو بەداخەوەش زۆر کەم بایەخیان بە فۆرمی ئەو بلاوکراوانە داوە، ئێستا هێندێک هەلومەرج گۆڕاوە تا ئەو جێیەی ئاگادار بم چەند ناوەندێکی تایبەتی دیزاین لە (ئامەد) و شارەکانی تر دانراون، ئەو کتێبە کوردییانەی کە ئێستا لە ئەستەمبۆڵ و ئەوروپا چاپکراون لەبواری دیزاینەوە دەوڵەمەندن و کاریان لەسەر کراوە.

ڕۆژهەلات (کوردستانی ئێران)یش بەجۆرێک بارودۆخی تایبەتی هەیە، لەوێ زمانی کوردی نیوە قەدەغەیە، یانی دەتوانی قسەی پێ بکەی و بشنووسی، بەڵام زمانی ڕەسمی نییە و لە قوتابخانەکاندا بەهیچ جۆرێ ناخوێندرێ، بلاوکراوە کوردییەکان زۆر کەمن، دیزاین (گرافیک) لە ئێرانیش زۆر بەهێزە، نزیک ٥٠ ساڵە ئەکادیمیک و زانستیانە کاری لەسەر دەکرێ و لە زانکۆدا دەخوێندرێ و لە ئاستێکی بەرز دایە، ئێستا زۆر کەسایەتی کوردیش لەو بوارە دەخوێن و خوێندوویانە، بەڵام بەداخەوە لەوێش تا ئێستا دیزاینێک کە مۆرکی کوردی پێوە دیار بێت نەهاتۆتە ئاراوە، بلاوکراوەکانیش جیاوازن، هەندێکیان کەسانی شارەزا کاری هونەری بۆ دەکەن و هەندێکیشیان زۆر خراپن، کتێب بەگشتی کەم چاپ دەکرێ، بەهۆی گرانی ڕەوشی سیاسی، ئەوانیش هەر بەو شێوەیە باش و خراپیان تێدایە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ڕۆژهەلات ڕوو لە پەرەسەندن و گەشەکردنە.

باشوور (کوردستانی عێراق) ڕەوشی زۆر تایبەتی ترە، لێرەدا زمانی کوردی چەند دەیەیە فەرمییە، بلاوکراوەیەکی یەکجار زۆر بەو زمانە چاپ کراون، تا ئێستا بەهەزاران کتێب و گۆڤار چاپکراون، بەڵام بەداخەوە ئاستی جوانیناسییان زۆر لاوازە، هەتا ئێستاش بەتایبەتی ئێستا ئاڵۆزییەکی ترسێنەر لە ئارادایە، دیزاینی کتێب و گۆڤارەکانی ساڵانی حەفتاکان لە ئێستا بەهێزتر بوون و جۆرێک بەرەو دواوە گەڕانەوە لەئارادایە. لە کتێب و گۆڤارەکانی ئەو کاتانەدا زۆر کاری گرافیکی جوان دەبینم، گرفتی هەرە سەرەکی لێرەدا ئەوەیە، کە ئێستاش نە لە عێراق و نە لە کوردستانیشدا لە قوتابخانە و زانکۆکاندا بەشێکیان بەنێوی دیزاین نییە، ئەوەش دیسان هەر کاریگەری کولتووری مەسرەفییە و لاوازیی عەرەبەکانە. لێرەش بەرهەمی پیشەسازی بوونی نییە هەتا لەپێناو ئەودا دیزاینیش بەرەو پێش بچێت، لەبیرمان نەچێت دیزاین بەرهەمی پیشەسازییە بەهەموو بوارەکانییەوە، چاپخانەکانی ئێرە زۆر کۆنن، زیهنییەتەکانیش هەروەها، ئیستێتیکا ئێستا لەباشوور لە هەموو بوارەکاندا لەقەیران دایە، بنەماو

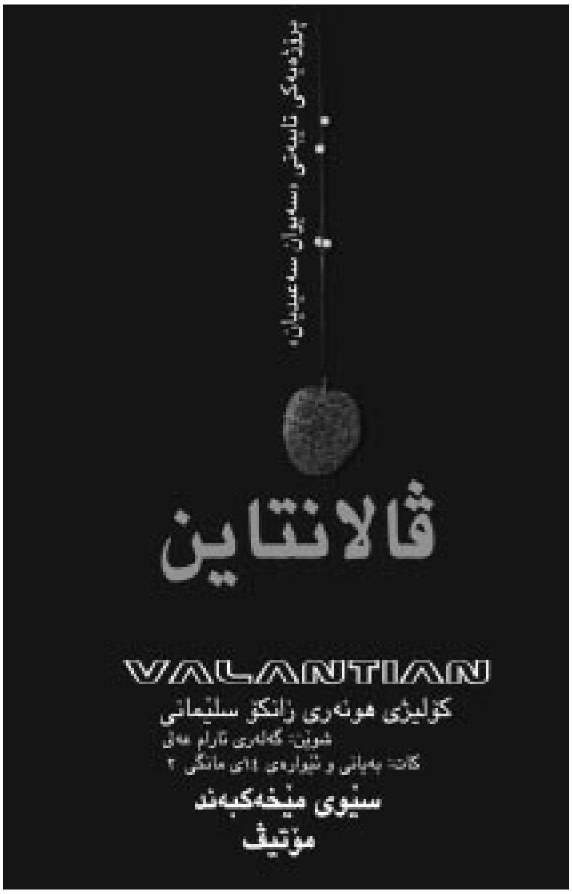

خەسڵەتەکانی پێویست بۆ نەخشەسازێک لە بڵاوکراوەیەکدا دەبێ چی بێت؟ سەیوان چەند سەرنجێکی بنەڕەتی دەداتێ و دەڵێ:
بەر لە هەر شتێک کە بڵاوکراوەکان بەشێکی سەرەکی و گرنگی دیزاین کە بە (دیزاینی چاپەمەنی) دەناسرێن زیاتر لایەنی فیکری و فەرهەنگی لێرەدا زاڵە، هەر بۆیەش لەهەر شوێنێک دیزاینەرێک کە لەو بوارەدا کار دەکات دەبێت باکگراوندێکی بەهێزی ڕۆشنبیری هەبێت. بەمانایەکی تر دەبێت حەتمەن لەگەڵ دنیای هزرو فەلسەفە و ئەدەبیاتدا نزیکایەتی هەبێ. جگە لەوەش پێویستە لە جیاوازی بڵاوکراوەکان بەوردی ئاگاداربێت ، جیاوازی نێوان ڕۆژنامە، هەفتەنامە، و مانگنامە.. لەچی دان، بڵاوکراوەیەکی ڕۆژانە بە چ فۆرمێک دەتوانێ سەرکەوتوو بێت و بڵاوکراوەیەکی وەرزانە دەبێ فۆرمی بە چ شێوازێک بێت، بۆ گۆڤارێکی ڕۆشنبیری و گۆڤارێکی منداڵانە پیلانی چۆن بێت، کە مەبەستە خوازراوەکان پراکتیزە بکات، گەیشتن بە ڕۆحی هەر یەکە لەم مەبەستانە پێویستی بە کار ئەزموون و توانایی تایبەتی هەیە.

هونەری نەخشەسازیش شێواز و ستایلی تایبەت بەخۆی هەیە، سەیوان دەڵێ:

بەڕای من شێواز و ستایلەکان زیاتر شەخسین و تاکەکەسین تاوەکو گشتی بەمانا شێوەکارییەکەی، بەڵام بواری تایبەتی یەکجار زۆرن، بۆ وێنە هەر لە (گرافیکی چاپەمەنیدا)، کەسێک دەتوانی شارەزایی تایبەتی لە لۆگۆ یان ئارم-دا هەبێت، کەسێکی تر لە ڕووبەرگ، یەکێکی تر لە ئلۆستراسیۆن (ڕازاندنەوەی لاپەڕەکان) لە گۆڤارە پرۆفیشناڵەکاندا هەمیشە گرووپی دیزاین هەن، یانی چەند کەس تەنیا لەبواری هونەریدا کاری تێدا دەکەن، هەر کەسیش بەشێوازی خۆی، بەڵام بۆ داڕشتنی گشتی ئەو بەرهەمە بەڕێوەبەرێکی هونەری یەکێتییەک لەکۆی ئەو کارانەدا بەدی دێنێت.

ئێستا چاپەمەنی و بڵاوکراوە کوردییەکان لەم سەردەمەدا دەتوانن سوود لە کام شێواز و ستایلی دیزاین وەربگرن؟ سەیوان بۆچوونی وایە کە: لە ڕەوشی ئێستادا زیاتر لە شێواز و ستایل پێویستیمان بە دیزاینەری شارەزا هەیە، لەو ئاڵۆزییەی ئێستادا هەر کەس مافی ئەوەی بەخۆی داوە وەکو دیزاینەر کار بکات و بێ ئەوەی هیچ تواناو شارەزاییەکی هونەری هەبێت، دەبێ ئەوە باش بزانین کە چۆن شێوەکار و سینەما دوو هونەری لێک جیاوازن، هەر بەو جۆرەش دیزاینیش هونەرێکی جیاوازە، دنیایەکی جیاوازیش. ئێستا هەر کەس

فۆتۆشۆپ دەزانێ وا بیر دەکاتەوە کە دیزاین دەزانێ، ئێمە پێشتر بەوردی باسی وردەکارییەکانی دیزاینمان کرد، جگە لەوەش زیهنییەت بڕیاردەرانی ئەو بوارە زۆر پاشکەوتوانەیە، زۆر کەس و زۆر ناوەند ڕواڵەت یان فۆرمیان هیچ پێ گرنگ نییە، بۆ وێنە حازرن چەندین سەد دۆلار بۆ چاپکردنی کتێب تەرخان بکەن، بەڵام ئەگەر باس لە چەند سەد دۆلار بۆ بەرگ و دیزاینی ناوەوە بکرێ پێیان شتێکی سەرسوڕهێنەرە.

چاپەمەنی کوردی ڕووبەڕووی چەندین گرفت هاتووە، با بزانین گرفتەکانی بەردەم چاپەمەنی و بڵاوکراوە کوردییەکان چین وەکو چاپخانە، ئامرازەکان، فۆنت و قەبارەکان. سەیوان خاڵ دەخاتە سەر چەندین گرفت لەوانە، چونکە کورد خاوەنی خەتی تایبەتی خۆی نییە، یان لە دەستی داوەو لەناو چووە، ئێمەش ناچارین هەر پیتی عەرەبی بنووسین کە هی ئێمە نییە- جگە لە باکووری کوردستان کە بەلاتینی دەنووسن و ئەویش هی کوردان نییە- هەر بۆیە خەتێکی تایبەت بە کورد بوونی نییە تا لەسەر فۆنتەکانیشی کاری بۆ بکرێ- فارس زۆر زیرەکتر کاریان کردووە، هەموو خەتێکی عەرەبەکانیان فارساندووەو جۆرێک بوونی خۆیانیان پێ دەربڕیوە. ئێمە بەداخەوە کەسانی شارەزامان نییە کە لەسەر فۆنتی کوردی کار بکەن، بۆیە زیاتر لە فۆنتە فارسی و عەرەبییەکان کەڵک وەردەگرین. چاپخانەکانمان زۆر کۆنن و ئەگەریش تازە بن کەسی شارەزای چاپ بەشێوەی زانستی نییە.

واتە کەسمان نییە لە زانکۆ (چاپ)ی خوێندبێ و تا ئێستا ناوەندی زانستیی بواری چاپەمەنیشی لێ نییە، باسی زانکۆ و پەیمانگا ناکەین، کاغەزیش قەیرانەو تەنیا یەک دوو جۆرە کاغەز هەیە. زۆر کەم کار لەسەر کاغەزی تایبەت کراوە، چاپخانەکانیش کاریان بەسەردا هەڵڕژاوە، کەمتر بیر لە چۆنیەتی و زێتر بیر لە چەندایەتی دەکەنەوە و خەریکی پارە کۆکردنەوەن، هیچ خۆیان و ئامرازەکانیان پێش نەخستووە، هەر بۆیەش ئێمە کاری ناوازەی هونەری چاپ هەر نابینین، دیزاینی چاپەمەنییە کوردییەکان تایبەتمەندییان نییە، بۆ نموونەش دیزاینی بڵاوکراوەکان لە چاپی منداڵان و لاوان و ژنان و... بۆ ئەوانی تر جیاوازە ئەوە چۆن هەڵدەسەنگێنین، بۆ ئەم دیاردەیە سەیوان دەڵێ:

بۆ دیزاینی تایبەت بە ژنان جیاوازی ئەوتۆ نییە، یانی ئەوەی جیاوازییەکانی بنەڕەتی بن لەگەڵ گۆڤارێکی بۆ وێنە گشتی پیاوانە، ڕاستە لایەنی ژنانە ناسکتر و ڕازاوەترە، بەڵام هەر ئەم ناسکی و ڕازاوەییە دەتوانێ لە گۆڤارێکی گشتیدا هەبێت، بەڵام بۆ منداڵان پرسەکە تەواو جیاوازی هەیە، دنیای منداڵ دنیایەکە تێکەڵاوە لە خەیاڵ و فەنتازیا. دنیایەکی دوور لە مەنتیق و عەقڵانیەت، هەر بۆیە پێویستە ڕەنگدانەوەی ئەو دنیایە لەو بەرهەمانەدا هەبێت. کێشانی وێنە لەو بوارەدا توانایی و داهێنانێکی زۆر تایبەتی پێویستە، نیگارکێش دەوری سەرەکی هەیەو دیزاین گرنگی ناگاتە ئەو ڕادەیە، بەڵام دیسان دیاریکردنی قەبارەو ڕەنگ پێوەندییەکی چڕوپڕیان بەنیگارەوە هەیە . ئێمە لە کوردستانی باشوور بەسەدان نیگارکێشمان هەیە، بەڵام بەداخەوە هیچیان تایبەتی لە بواری منداڵان کار ناکات ئەو بوارە لێرە بۆشاییەکی یەکجار زۆری هەیە کە پێویستە بەزووترین کات پڕ بکرێتەوە.

لە زۆربەی وڵاتە پێشکەوتووەکاندا کاری دیزاین وێڕای ئەوەی داهاتی ماددی فرەی تێدایە، لەهەمان کاتیشدا لایەنی هونەریی پشتگوێ ناخرێ، با بزانین کاری دیزاین تا چەند دەچێتە بواری بازرگانییەوە؟ سەیوان پێی وایە کە: دیزاین بەمانا گشتییەکەی ڕاستەوخۆ بازرگانییە، هەروەک باسکرا دیزاین بەرهەمی پیشەسازییە، پیشەسازیش دیاردەیەکی جیهانیی سەرمایەدارییە، بەڵام بوارەکانی جیاوازن، لە وڵاتانی پێشکەوتوو دیزاینەرەکان لە چینی زۆر دەوڵەمەندی کۆمەڵگان، دیزاین هونەرێکی کاربوردییە، واتا هونەرێکە مەسرەف دەکرێ، هەر بۆیە پێویستییەکی حاشا هەڵنەگری کۆمەڵگای پیشەسازییە، جگە لەوەش هەمیشە شەخس یان ناوەندێک خوازیار و سەفارش دەری ئەو هونەرەیە، هیچ کات دیزاینەرێک کارێک ناکات کە تەنیا لەسەر دیوار هەڵیواسیبێت و بەس، بەڵکو ئەو بەرهەمەی دەبێت بەرەو ئاراستەیەکی کاربووردی بچێت ئەمڕۆ کۆمپانیا مەزنەکانی جیهان نزیکەی ١٥ تا ٢٠ لە سەدی داهاتیان سەرفی ڕێکلام دەکەن، ڕێکلام لە هەموو حاڵەتێکدا بەشی هەرە گرنگی دیزاینە.

ئەڤین ئاوی ژیانە

زاهیر ڕۆژبەیانی

(ئەڤین ئاوی ژیانە) ڕۆمانی شیعریی (مەهاباد قەرەداغی)یە، لە چاپەکەی بەردەستی مندا نەنووسراوە کەی و لە کوێ و چ دەزگایەک چاپی کردووە و بڵاوی کردۆتەوە، ئەم ڕۆمانە لە ماوەی ٢٠/٤/٢٠٠٤ تا ٣٠/٤/٢٠٠٤ لە ستۆکهۆڵمی پایتەختی سوێد نووسراوە. دیارە نووسینەوەی ڕۆمانێکی شیعریی ئاواش لە ماوەی تەنیا دە ڕۆژدا خۆی لە خۆیدا جێی سەرسوڕمان و پرسیارێکی گەورەیە، بەڵام مەهاباد لە بارەی میکانیزمی نووسینی خۆی بە گشتی و ئەم ڕۆمانی (ئەڤین ئاوی ژیانە) بەتایبەتی لە لاپەڕە (١٦)ی بەشی یەکەمی بیرەوەرییەکانی خۆیدا کە بەناوی (ساڵێک لە دۆزەخ) بڵاوی کردۆتەوە دەڵێ:

(ساڵانێک بوو ڕووداوەکانی لە ناو مێشکمدا دەسووڕانەوە، کە دەهاتم بیاننووسمەوە و چەند دێڕێک، یان لاپەڕەیەکم دەنووسی و ئیدی بەجێم دەهێشت (...) بەڵام کە کاتی هات ئیدی (...) دانیشتم و یەک هەناسە نووسیمەوە، نووسینەوەی ئەم ڕۆمانە، یان ڕاستتر بڵێم ژانی لە دایکبوونی ئەو بەرهەمە دە ڕۆژی خایاند. ، بەمەشدا دەردەکەوێت کە دارشتنی ئەڤین ئاوی ژیانە لە (زەینی) مەهاباد دا ساڵانێکی خایاندووە، بەڵام نووسینەوەی لەسەر (کاغەز) تەنها دە ڕۆژی بردووە، لێرەشەوە سەرسوڕمانەکەشمان دەڕەوێتەوە و وەڵامی پرسیارە گەورەکەشمان چنگ دەکەوێت.

بڕوای تەواویشم بەوە قایمە کە دەزگاکەی چاپی کردووە لە بیری نەچووە ناوی خۆی بخاتە سەر کتێبەکە، بەڵام نەیویستووە خۆی بخاتە بەر کاردانەوەی ئەو بوێرییەی کە لە بواری باسکردنی ئایین و ئەڤین لە ڕۆمانەکەدا نواندوویەتی.

ڕۆمانەکە ١٢٤ لاپەڕەی قەوارە ناوەندییە و بریتییە لە پێشەکییەکی پەخشان کە بە نامەی هەزار و یەک ناوزەد کراوە، هەروەها سێ وێستگەش کە وێستگەی یەکەمی

لەژێر ناونیشانی (ژووانێک لە دۆزەخ) دایە، وێستگەی دووەمیشی ناونیشانی (کەناری دۆزەخ)ە، دوا وێستگەش بەناوی (دوورکەوتنەوە لە هەسارەی دۆزەخ)ەوەیە.

لە بەرایی و لە سەرەتای وێستگەکان و لە لاپەڕەکانی کۆتاییشدا هەندێ وتەی هەڵبژاردە لە وتەکانی چەند شاعیر و فەیلەسووف و ڕۆشنبیرێکی کورد و بیانی تۆمارکراون، کە دیارە ڕووناکییەکی بەرچاو دەخەنە سەر نێوەرۆکی ڕۆمانەکە، لەو نووسەرانەش: فلۆرەنس ئەلسبۆرن، ڕینهۆڵد نایبوور، مەستورە کوردستانی، نالی و نیتشە، لە دوای تەواوبوونی دەقەکەش، واتا لە دەرەوەی دەقەکەشدا وتەکانی ستانسلاڤ، جێرسی لێک، گ. وێنەر، ئێکەلوێف، هێنری تۆرۆ، ئێریک نیوومان، نالی پاوڵ مۆکسنێکس، مەسیح، بودا، ئاراگۆن و قسەیەکی خودی پاڵەوانێکی ڕۆمانەکە (سێوە)ش تۆمارکراوە لە ژێر ناونیشانی (سێوە.. پێغەمبەری هەسارەی ڤینۆس) کە لە دەقی ڕۆمانەکەدا نییە و دەڵێ: (مرۆڤ پێویستی بە ئاوە، ئەڤین ئاوی ژیانە.) کە دیارە بووەتە ناونیشانی ڕۆمانەکە، ڕۆمانەکەش پێشکەش بە (عاشقانی ئەنفالکراو) کراوە، لێرەشەوە خوێنەر دەتوانێ تێمەی سەرەکی ڕۆمانەکە لە زەینی خۆیدا بەرجەستە بکات و سەرتاسەری مەبەست و ئامانج و نێوەرۆکی ڕۆمانەکەش بهێنێتە بەرچاو.

(ئەڤین ئاوی ژیانە) لەسەر بەرگەکەی نووسراوە (ڕۆمانی شیعر)، بەڵام لەڕاستیدا دەتوانین بڵێین لە ڕووی هونەرییەوە تێکەڵەیەکە، یان پێکهاتەیەکی هونەری ئاڵۆزی هەر سێ ژانرە سەرەکییەکەی ئەدەبە کە (شیعر و دراما و ڕۆمان)ن.

لە ڕووی زمانەوە ڕاستە شیعرە چونکە بە زمانێکی ناسک و پاراوی شیعرییەوە نووسراوە کە لە پێشەکییەکەدا (پەخشانە شیعر)ەو لە سێ بەشەکەی دیکەدا هەموو بنەماکانی شیعری تێدا ڕەچاوکراون، هەندێ جار بە کێش و سەروایشەوە، هەروەها لە زۆربەی کاتیش زاتیەتی شیعری تێدا پارێزراوە، ئەگەرچی ئەو ڕاستییەش هەیە کە دەڵێ چامەی درێژ هەمووی شیعر نییە، ئەمە ئەگەر بشێ وەکو شیعرێکیش تەماشای دەقەکە بکەین و بەرایی و پۆپەی شیعریی و کۆتایی و ئەو جمکە زمانەوانییانە لە یەک هەڵاوێردین کە بۆ بە واقیعیەتکردنی ڕووداوەکە و لەبەر پێویستی زمانەوانی لە دەقەکەدا ئاوێتەی یەکتری کراون.

بەڵام وێڕای ڕاستیی ئەم زاتیەت و زمانە شیعرییە بەرزەش، بە ڕاشکاوی دەتوانین بڵێین (ئەڤین ئاوی ژیانە) ڕۆمانە، چونکە بەسەرهاتە، بەڵکو بەسەرهاتی هەزاران کەپڵی ئاشق و ماشوقی قوربانییەکانی پرۆسەی ئەنفالی قەڵاچۆکردنی توخمی کوردن، کە بەبێ ئەوەی تەرەف بن لە هیچ ململانێیەکی توندوتیژیدا ڕاپێچی توونی مەرگی بە کۆمەڵ کراون و لە هاوکێشەیەکی لاسەنگدا گیانیان لە دەستدا بەبێ ئەوەی هیچ کەرەستەیەکی، یان هیچ مافێکی بەرگری لەخۆکردنیان هەبێ.

وەکو ژمارە و وەکو ئینتیمای ئەو هەزاران مرۆڤە و وەکو ڕووبەری شوێن و قەوارەی کارەسات و بابەت و کەرەستەی تاوانەکەش بە دڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین (ئەڤین ئاوی ژیانە) ڕۆمانە، بەڵام ڕۆمانێکی نوێی هاوچەرخ کە لە دەرەوەی لۆژیکی ئاساییدا ڕوودەدا و بە زمانی شیعر و پەخشانە شیعر نەبێ تەعبیری لێ ناکرێت.

وێڕای ئەم شیعرییەت و ئەم ڕۆمانسازییەش کە باسمان کرد، دەشێ وەکو بەرهەمێکی درامیش تەماشای (ئەڤین ئاوی ژیانە) بکرێت، کە ئەمەش هەر لە دێڕەکانی سەرەتای پێشەکییەکەیەوە بەدەردەکەوێ کاتێک (کات) و (شوێن)ی ڕووداوەکە، لە شێوەیەکی شانۆگەریی ئاوادا تۆمار کراوە:

" شوێن: ئۆرانۆس.

کات: کە بیر لە تۆ دەکەمەوە، هەموو کاتێک".

لەبەر ڕووناکی ئەمەشدا ئەوجا دەتوانین پێشەکییەکە و هەر سێ بەشەکەی دیکە وەکو چوار (دیالۆگ)ی درامی درێژ مامەڵە بکەین، کە پێشەکییەکە و بەشی یەکەمی و سێیەمی دیالۆگی خەزاڵن و بەشی دووەمیش دیالۆگی (لاس)ە.

هەرچەندە ڕۆماننووس لە سەرەتا و لە کۆتایی دەقەکەشدا وای دەربڕیووە کە هەرچوار بەشەکە پێکەوە نامەی (هەزار و یەک)ەمی خەزاڵ پێکدێنن، بەتایبەتیش لە کۆتاییدا کە دەنووسێ: "گرنگە کە فریاکەوتم نامەی هەزار و یەکەمینیش تەواو بکەم."، ئەوە بوو لە سەرەتاشدا لە پێناسەی دەقەکەدا نووسیویەتی: "نامەی ژمارە: هەزار و یەک". دەڵێم وێڕای ئەو دوو تەئکید کردنەوەیەش، لەوەی کە دەقەکە نامەی هەزارویەکی

خەزاڵە، بەڵام زۆر بە ڕوونی دیارە کە بەشی دووەم، یان وەک ڕۆماننووس خۆی پێی دەڵێ "وێستگەی دووەم" سەر لەبەر دیالۆگ، یان نامەی (لاس)ە، کە ئاوا دەست پێدەکات:

" خەزاڵەکەم،
هەر لە یەکەم دڵۆپی ئەو بارانەوە
هۆشم گەیشتە دۆزەخ و
هەستم لای دەنگت مایەوە.."

لە دێڕەکانی دواتریشدا هەر ئاوا (لاس) بەناو گازی (خەزاڵ) دەکاتەوە و بە ڕاناوی کەسی دووەمی تاک قسەی بۆ دەکات، بەشێوەیەک کە گومان لەوەدا نامێنێ دەقەکە دایالۆگی نێوان دوو کەسە، نەک مەنەلۆگی تەنیا کەسێک.

با ئەوەش لەبیر نەکەم کە شانۆی شیعریی و ڕۆمانی شیعرییش پێش (ئەڤین ئاوی ژیانە) لە ئەدەبی جیهانی و لە کەلەپوور و تەنانەت لە ئەدەبی هاوچەرخی کوردیشدا هەبوون و هەن و لەم دوو بوارەشدا بۆ نموونە دەشێ بە هەردوو شانۆی شیعریی (کاوەی ئاسنگەر) و (ئاسک)ی (شێرکۆ بێکەس) و ڕۆمانی شیعری (ژوانگەی هەژان و ژان)ی جەمال شارباژێری بدەین. دیارە لە لاوک و حەیران و بەیت و بەندی کوردیشدا بناغەیەکی بەرچاوی ئەم شیعرییەت و حیوارییەت و ئەم جۆرە گێڕانەوانە لە یەک دەقدا پێکەوە هەن.

بۆ بەکارهێنانێکی تەکنیکی (نامە)ش ئەوە دەتوانین ئاماژە بە کۆنترین ڕۆمانی ئینگلیزی (بامیلا - یان پاداشتی چاکە)ی ڕیچاردسۆن بکەین کە لە ساڵی ١٧٤٠ لە لەندەن چاپ و بڵاوکرایەوە و وەک ئاگرێک لە پووش بەربێت ئاوا هەموو بەریتانیای گرتەوە و هەر زوویش پەرییەوە ئەم بەری ئەورووپا و وەگێڕدرایە سەر زۆربەی زمانە زیندووەکان، بەڵام دیارە نامەکانی بامیلا کە لە ماڵێکدا کارەکەریی دەکرد بۆ کەسانێکی دیاریکراو (دایک و باوک)ی پاڵەوانەکە بوون و بابەتەکەشی ئەو بارودۆخە بوو کە لە ماڵی خانەخوێیەکەیدا دووچاری دەهات، باسی لە حاڵی حازر و داهاتوو دەکرد، واتا نامەگەلێک بوون نێرەر و بۆنێردراو، یانی نووسەر و خوێنەریان هەبوو، بەڵام نامەکانی خەزاڵەکەی (ئەڤین ئاوی ژیانە) نێرەریان هەیە، کەچی مەرج نییە خوێنەریان هەبێ، زۆرتر لەو نامە هاوچەرخانە دەچن کە ئێستا هەندێ دەزگای ئاسمانی سەر زەوی بۆ گیانلەبەرە موفتەرەزەکانی هەسارەکانی دیکەی دەرەوەی زەوییان دەنێرن، کە مەرج نییە بگەنە جێ و وەڵامیان بدرێتەوە، خەزاڵ لە پێشەکی نامەکەیدا بۆ لاس دەنووسێ:

"نازانم دەتوانم ئەم نامەیە تەواو بکەم یان نا، تەمەن مەودا دەدا یان نا، نازانم دەتوانم بۆتی بنێرم یان نا، ئەگەر بینێرم دەگاتە دەستت یان نا، ئەگەر بگاتە دەستت کاتت هەیە بۆ خوێندنەوەی یان نا، ئەگەر خوێندتەوە کاتت هەیە بۆ وەڵامدانەوەی یان نا، ئەگەر وەڵامت دایەوە دەگاتە دەستم یان نا، نازانم، بەڵام من دەینووسم.."

بەڕاستی لەلایەکەوە بێ هیواییەکی ترسناک، لەلایەکی دیکەشەوە سووربوونێکی بوێرانەیە بەم خواستەوە بتەوێت نامە و پەیام ڕەوانە بکەی کە بە دەیان (ئەگەر) و (نازانم) دەوری تەنراوە، ئەمەش ڕەنگە جیاوازی کات و بارودۆخی نووسینەوەی (بامیلا) و (ئەڤین ئاوی ژیانە) هێنابێتیە کایەوە و دەرهاوێشتەی هەرە دیاریشی ئەوەیە کە مرۆڤ ڕۆژ لە دوای ڕۆژ هەست بە تەنیایی و بێهاوەدەنگی و نەبوونی گوێگر دەکات لە دەوروبەری خۆی.

لە سەرێکی دیکەشەوە پاڵەوانی بامیلا لە نامەکانیدا باسی بارودۆخی ئەو شوێنە دەکات، بەڵام بە پێچەوانەوە خەزاڵ زۆر کەم باسی ئەو شوێنە دەکات کە نامەکەی لێوە دەنووسێ، ئەویش هەر لە پێشەکییەکەیدا، کەچی زۆرتر باسی ئەو بارودۆخ و ڕووداو و یادگارە تاڵ و شیرینانە دەکا کە لەگەڵ لاس-دا پێکەوە لەسەر زەوی و پێشتر دیویانە، دیارە ئەمەش تاڕادەیەکی زۆر ڕیتمی ڕووداوەکانی (ئەڤین ئاوی ژیانە)، خاو دەکاتەوە، کە ئەویش بە دەوری خۆی دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی ڕادەی تەشویقی خوێنەر، ئەمەش دیارە پێوەندییەکی توندوتۆڵی هونەریی بە (زەمەن)ی ڕووداو و گێڕانەوەکەیەوە هەیە، کە لە ڕاستیدا لە زەمەنی فیزیکی ڕووداوەکەدا، کە خەڵکە ئەنفالکراوەکە دەدرێنە بەر ڕێژنەی گوللە لە چەند ساتێک تێناپەڕێت و بە خێرایی دەرچوونی ئەو گوللانەیە کە لە لوولەی تفەنگەکانەوە دەردەپەڕن تا دەگەنە جەستەی قوربانییەکان، بەو خێراییە هەموو شتێک لە ڕووداو و لە گێڕانەوەکەشی کۆتایی دێت، دیارە ئەم خێراییەش کە لە خێرایی دەنگ پترە بەشی ئەو گێڕانەوە ئاسایییە ناکات کە لە ڕۆمانی کلاسیکیدا باوە، بۆیە گێڕانەوەی (سلۆمشن) لێرەدا وەکو پێویستییەکی هونەریی خۆی دەسەپێنێ، ئەویش بە گۆڕینی

خێرا خێرای بابەتەکان و بە بەکاربردنی وشەی ئاوسی پڕ دەلالەت و ڕستەی کورت و بەدواییەکداهێنانی دیمەنەکانی ڕابردوو و ئێستا و داهاتوو و بەو موغامەرە شیعرییە نەبێ ئەنجام نادرێ، کە ڕۆماننووس لە بەرهەمهێنانی دەقەکەدا بەکاری هێناوە.

دوای هەموو ئەم تاوتوانە ئێستا بە دڵنیاییەوە دەتوانم بڵێم بە هەموو پێوەرە باوەکان ڕۆمانەشیعری (ئەڤین ئاوی ژیانە) بە ڕۆمانێکی ئاسایی دانانرێ، چونکە هەڵسوکەوت لەگەڵ ڕووداوێکی واقیعی بەلام ناماقوولدا دەکات، لەبەر ئەوەی پاڵەوانەکانی کەسی کارا نین لە ململانێکەدا، بەڵکو قوربانین، بۆیە نابەجێ دەبوو ئەگەر بە کەرەستەی ماقوول و ئاسایی و تەکنیکە باوەکانی ڕۆمانی کلاسیکی بنووسرایەتەوە، یان وەکی دیکە دەشێ بڵێین ڕۆماننووس بە دەستی ئەنقەست نییە ئەو تەکنیک و پێکهاتەیەی لە نووسینەوەی ڕۆمانەکەدا بەکاربردووە، بەڵکو خودی بابەت و تێمەی ڕووداوەکەیە ئەو شێوە و شێوازە تێکەڵەی بۆ خۆی دۆزیوەتەوە و سەپاندوویەتی.

(ئەڤین ئاوی ژیانە) فەنتازیای کەسێک، خێزانێک، یا تەنانەت میللەتێکیشە کە لە مەرگەساتێکی بە کۆمەڵدا چاوی بریبێتە لوولەی تفەنگێکی مەرگپژێن، کە لە چاوترووکانێکدا دەتوانێ کۆتایی بە ژیانی سەدان هەزار و هیوای هەزاران کوڕ و کچ و خێزانی ئاسوودە بێنێ و خەون و خەیاڵیان زیندەبەگۆڕ بکات..

لە هەمان ساتیشدا بەرەنگاربوونەوە و فەنتازیای تەحەددای مەرگێکی سووری موحەقەقە کە بە خێراتر لە خێرایی دەنگ لە لوولەی تفەنگێکەوە ڕوو لە قوربانی دەکا و هەر بەهەمان ئەو خێراییە لە دەنگ تیژترە هەموو شتێک دەبڕێتەوە، بۆیە دەبێ جیاوازییەک لە نێوان کاتی فیزیکی ڕووداوەکە و کاتی هونەریی گێڕانەوەکەیدا هەبێ. ئەڤین ئاوی ژیانە کارەسات و فەنتازیای ڕووبەڕووبوونەوەی مرۆڤە لەگەڵ مردنێکی ناسروشتی، خەونی کەسێکە بە ژیانی هەمیشەییەوە، با لە دنیایەکی دیکە و تەنانەت ئەگەر لە ئەستێرە و لە هەسارەیەکی فیزیکی دیکەی ڕاستەقینە، یان میتافیزیکی ناڕاستەقینەش بێت.

(ئەڤین ئاوی ژیانە) ڕاکردنی مرۆڤی زوڵم لێکراوە لە دۆزەخی زەوی و دنیای فانییەوە بەرەو دنیای هەمیشەیی و ئازادی و ڕووناکی، دنیایەک کە ئیتر مرۆڤ تێیدا هەست بە سەربەستی بکات، چەوساندنەوەی تێدا نەبینێ، خەون و خەیاڵەکانی بێنێتە دی، بەهەشتێک بێت پڕ بە پێستی وشە.

با وەبیریشی بێنینەوە کە دنیایی جاویدانی پاش مردن و پرەنسیپەکانی سزا و پاداشت و بەهەشتی کامەرانی و یەکسانی لە داهێنانی مەهاباد قەرەداغی نین، بەڵکو پێش ئەو هەموو ئایینەکان، زۆربەی ئەفسانەکانی گەلانی میزۆپۆتامیا و میسر و هیند و گریک و ئەوانی دیکەش بە کەمکردنەوەی ئاسەواری مردن بەڵێنی ژیانی دووەم و بەهەشتیان بە مرۆڤ داوە، دوای ئەوانیش داستان و دەقی داهێنراوی زۆر بەم ئاراستەیەدا بەرهەمهێنراون لەوانە: باس و خواسی فیردەوس لە کن زەردەشتییەکان، پایە و پێتەختی ئاورمازدا لە مەملەکەتی ڕووناکی لە ئاسمان، کە لەوانەیە ئەم (مەملەکەتی ڕووناکییە) ئەوە بێت کە خەزاڵ لە ئۆرانووس تێیدا دەژی، هەروەها سەفەرەکەی (ئەرداویراف) کە بە نیازی خاوێن کردنەوەی ئایینی زەردەشتی بە نوێنەرایەتی گەورەموغان دەچێتە مەلەکوتی ئاسمان و لە سەفەرێکی ڕۆحی حەوت ڕۆژەدا کە بەجەستە بە خەوتوویی لە جێی خۆی لەسەر زەوی دەمێنێتەوە، بەلام بە ڕۆحیانەت دەچێتە دیوانی ئاهورامەزدا و بیر و ڕاسپاردەی ڕاست و ڕەوانی ئایینی زەردەشتی دەهێنێتەوە.

لە ئایینە هیندییەکانیشدا (ئەرجنا)ی قارەمان دەچێتە دیوانی خودا لە ئاسمان و (یودیهشتریا)ش دادەبەزێتە قووڵایی دۆزەخ.

هۆمیرۆس لە (ئیلیادە) باس لە دەروازەکانی ئاسمان و بەهەشت و دۆزەخ دەکات، لە (ئۆدیس)یشدا بە هەمان شێوە باس لەوە دەکا کە چۆن (ئەولەسیس) سەردانی دنیای ژێرەوەی کردووە و مەرگەساتەکانی دۆزەخی دیوە. لە ئینجیل و تەورات و قورئانیشدا زۆرتر و وردتر باس لەو دنیا و سزاکانی دۆزەخ و پاداشتەکانی بەهەشت کراوە، هەڵکێشانەوەی حەزرەتی عیسا بۆ ئاسمان و ڕووداوی ئیسرا و میعراجی پێغەمبەری ئیسلامیش بە وردی باس لەو دنیا و بەهەشت و دۆزەخ دەکا و لەم بوارەشدا دەتوانین دەقی ئەو مەولوودنامە کوردییەش وەبیربهێنینەوە کە تێکەڵەیەکی سەیرە لە زۆربەی ئەفسانەکانی

ڕۆژهەڵات.

لە ئەفسانەی (ئینانا) و (دموزی) سۆمەریشدا باس لەوە دەکرێ کە چۆن ئینانای خواوەندی ئاسمان دێتە خوارەوە بۆ جیهانی ژێرەوە کە (ئیرشیخیکال)ی خوشکی حوکمی دەکا.

دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی مەسیحیش لە بارەی ئەو دنیا و بەهەشت و دۆزەخەوە بەرهەمی زۆری ئەدەبی بڵاوبوونەوە لەوانە: نووسینەکانی قەشە براندانی ئێرلەندی و قەشە ئەلبیرگۆ دی مۆنتی کاسینۆ کە باسی پردی میعراج دەکا بۆ ئاسمان، هەروەها بونڤیزین داریڤا، لە ئیتاڵیاش نووسینەکانی ماتیلدا دی ماگدبورگ و ماتیلدا دی هاکنبۆرن و جرتورد دی ئیسلیبین و زۆربەی دیکەش کە لە ژمارە نایەن.

بەڵام لە هەموو ئەمانە نزیکتر بۆ (ئەڤین ئاوی ژیانە) و سەفەرکردنی (خەزاڵ) بۆ هەسارەی (ئۆرانووس) و (سێوە)ی کچی بۆ هەسارەی (ڤینۆس)، ئەو شاکارەی (دانتی)یە کە بە (کۆمیدیای ئیلاهی) ناسراوە. دانتی ئەو شاعیرە مەزنەیە کە بەهەشت و دۆزەخی لە جیهانی غەیب و میتافیزیکاوە هێنایە سەر هەسارەکانی دەورەی خۆر، کە بریتین لە: عەتارد-میرکوری، زوهرە-ڤینۆس، زەوی، مەریخ-مارس، موشتەری-جوپیتەر، زوحەل-ساتۆرن، ئۆرانوس، نیپتۆن و پلۆتۆ، ئەوەبوو لە بەهاری ٢٠٠٥دا هەسارەی دەیەمینیش دۆزرایەوە کە تا نووسینی ئەم بابەتەش هێشتا هیچ ناوێکی لێ نەنراوە، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا دانتی هەر بە سەلیقەی هونەریی خۆی هەستی کردبوو کە هەسارەی ئاسمان دە دانەن کە ئەو دەیەمیانی بە (ئەمپریۆم) ناوزەد کردووە و بە (ئاسمانی ئاسمانەکان)ی دەزانی و پێی وابوو کە لە دەرەوەی (کات) و (شوێن) دایە و جێی خوا و گەورە پەیامبەر و نزیکەکانی خودایە و لە شێوەی گوڵێکی مەزن، لە نوور پێکهاتووە، بەڵام دیارە دانتی-ش لەسەر بۆچوونەکەی بەتلیمۆس پێی وابووە (زەوی) مەرکەزی ئاسمانە و ئەو هەسارەکانی دیکە بەپێی دووریان لە زەوییەوە هەر یەکەیان بە خێرایی تایبەتی خۆی بە دەوری زەویدا دەخولێتەوە.

بەڵام لە کن مەهاباد زەوی خۆی لە خۆیدا دۆزەخە، لە ناونیشانی سێ لە بەشەکانی (ئەڤین ئاوی ژیانە)دا وشەی (دۆزەخ) بەم شێوازە دووپات بووەتەوە.

(ژوانێک لە دۆزەخ، کەناری دۆزەخ، دوورکەوتنەوە لە هەسارەی دۆزەخ) لە هەر سێ شوێنەکە و لە چەندان شوێنی دیکەشدا کە وشەی (دۆزەخ) دێتە بەکارهێنان ڕێک و ڕەوان لە جێگەی وشەی (زەوی)یان وەک موڕادیفی ئەو بەکار براوە، یان تەنانەت بە خراپتریش لە دۆزەخ تەماشای زەوی کراوە، وەک ئەوەی لە پێشەکییەکەدا خەزاڵ بە لاس دەڵێ: (تێگەیشتنم هەیە بۆ ئەو دۆخە دۆزەخییەی کە تۆی تێدای، ئاخر تۆ لەسەر زەویت و زەویش جەنجاڵترە لە دۆزەخ.)

لە ڕاستیدا ئەم تێزە بۆچوونەی مەهاباد لە بارەی بە دۆزەخ دیتنی زەوییەوە بێ بناغە و هەروا لە خۆڕا دروست نەبووە، بەڵکو دەرەنجامی خودی ئەو دۆخە ناهەموارەیە کە خودی ڕۆمانووس و پاڵەوانەکانیشی تێدا لە دایک بوون و ژیاون.

مەهاباد قەرەداغی ساڵی ١٩٦٦ لە گەرمەی شەڕی شوومی قەڵاچۆکردنی گەلی کوردستان و شۆڕشی ڕزگاریخوازیی گەلی کورد، لە سەرەتاکانی شەڕی براکوژیی کورد لە دایک بووە، لە پیلانەکەی جەزائیری ١٩٧٥ و سەرەتای بە عارەبکردنی گەرمیان و کەرکوکدا هەرزەکار بووە، لە ١٩٨٠دا ساڵێکی ڕەبەق زیندانی کراوە، هەموو جۆرە ئازار و ئەشکەنجەیەکی دەروونی و ڕۆحی و جەستەییەکانی چەشتووە کە ڕژێمی دیکتاتۆریی سەدام لە چوار ئیقلیمی دنیاوە بۆ سەرکوتکردنی خەڵکی کوردستان دەیهاوردن.

مەهاباد کارەساتەکانی شەڕی عێراق-کوێت، عێراق-ئەمەریکا و هاوپەیمانەکان ژیاوە، کیمیابارانی هەڵەبجەی دیوە، لەگەڵ مەرگەساتەکانی ئەنفالدا سووتاوە و برژاوە، کە زۆربەی خەڵکی گەرمیان و کفری گرتەوە، ئەویش زێد و ژینگەی مەهابادە، بۆیە بە دۆزەخ دیتنی زەوی لەلای ئەو و لەلای قارەمانەکانی ئەو و لە بەرهەمەکانی ئەویشدا سەیر نییە، هەرچەندە ئەو لە (هۆشداریی)ەوە هەوڵی ئەوە دەدا خۆی لەو بارە ناهەموارە دەروونییە ڕزگار بکا. چەند مانگێک پێش بڵاوکردنەوەی (ئەڤین ئاوی ژیانە)، مەهاباد لە سەرەتای مانگی ئەیلوولی ٢٠٠٥دا بەشی یەکەمی بیرەوەرییەکانیشی هەر بە ناونیشانی (ساڵێک لە دۆزەخ) بڵاو کردەوە و لەوێشدا وەک شارەزایەکی دەروونی و کۆمەڵایەتی زۆر بە وردی بۆ ئەم مەبەستە چووە کە دەنووسێ:

(لەم ڕۆژانەدا ژانێکی سەخت و خەستی وا بوون بە سۆنگەی لە دایکبوونی ڕۆمانێک "ئەڤین ئاوی ژیانە" ڕۆمانێکی شیعری کە ئەویش سەرچاوەکەی دۆزەخە و ڕووداوەکانی لە کارەساتەوە هەڵدەقوڵێن.). «ل١٦- ساڵێک لە دۆزەخ».

لێرەشەوە ئیتر خوێنەر دەزانێ بۆ مەهاباد هێندە لە پەسنی (دۆزەخ)دا کارامە و وردەکار و هونەرکاریی دەنوێنێ، بەڵام کە دێتە سەر وەسفکردنی بەهەشتەکەی سەر ئۆرانووس و ڤینۆس ئەو بڕشتەی نامێنێ، وشە و ڕستەکانی لە کورتی دەدەن و لە کورتی دەبڕدرێنەوە.! چونکە ئەو لە سەر زەوی بە کردەوە دۆزەخی بە چاو دیوە، بەڵام بە هەشت نا..!

هۆی ئەم دیاردە دۆزەخییەی زەوییش بەلای دانیشتووانی هەسارەی ڤینۆس و (سێوە) وە کە پەنای بۆ ئەوێ بردووە پاساوێکی سەیری هەیە کە لە (جوانی باییز-حوسنی تەعلیل) و چارەسەری ئەدەبی دەچێ تا چارەسەری لۆژیکی. خەزاڵ لەم بارەیەوە لە پێشەکییەکەدا بۆ لاسی نووسیوە و دەڵێ:

"سێوە ئێستا لە گەورەترین زانکۆی هەسارەی ڤینۆس بەشی ئەندازەسازیی گەردوون خوێندکارە، ئەوان پێیان وایە فۆرمی تۆپئاسای زەوی خەوشێکی گەورەیە و زەمینە بۆ خلیسکان خۆش دەکات. ئەوان بە بەرئەنجامێکی گرنگ گەیشتوون و پێیان وایە ئەگەر زەوی تۆپئاسا خڕ نەبووایە ئەو هەموو فتبۆڵێن و بالەیەی پێ نەدەکرا. ئەوان لە ئەزموونکارییەکی بەردەوامدان و هەموو جۆرێکی فۆرمە ئەندازەییەکانیان تاقیکردۆتەوە بۆ گۆڕینی نەخشەکە، چوارگۆشە، لاکێشە، قۆقز، لولەیی، لەولەبی، بەڵام لەسەر هیچ کام لەمانە کۆک نین، ئێستا لەسەر پێشنیاری سێوە و بە یارمەتی بیرۆکەکانی ئەو، خەریکن بیر لە سێگۆشە دەکەنەوە، وێنای بکە زەوی سێگۆشە بێت؟"

ئەم دەقە وەرگیراوە پێویست دەکا زۆری لەسەر بوەستین، جارێ بەر لە هەموو شتێک ئەو پەیامە دەردەخا کە خەزاڵ و سێوە بۆ زەوی و خەڵکی زەوی پێیانە، ئەمان هەردووک وەک ئەوانەی پێشتر بۆ ئاسمان هەڵکشاون، بۆ پاداشت کردن، یان بۆ سزادانیان بانگهێشتی بەهەشت، یان دۆزەخ نەکراون، بەڵکو خەزاڵ لەسەر دەستی (ئیڤا و ئادەم) لەسەر هەسارەی ئۆرانووس و لە قوتابخانەی (هەتاو) کە کینایەیە لە (ڕاستی) فێری (زمانی ڕووناکی) و (ئایینی ئەڤین) دەبن و وانەی (لۆژیک و ڕەوانبێژی عەشق) دەخوێنن.

گەڕانەوە بۆ (ئادەم و حەوا-ئیڤا) کە ڕۆمانووس بە مەبەستەوە پاشوپێشی زنجیرە باوەکەی ناوەکانیانی کردووە و کردوویەتی بە (ئیڤا-حەوا-ئادەم) واتە حەوایەکەی پێش ئادەم خستووە، گەڕانەوەیە بۆ سەرەتاکان و هەڵوەشاندنەوەی هەموو ئەو شتانەیە کە زەوییان کرد بە دۆزەخ و خۆ ئامادەکردنەوەیە بۆ دەستپێکردنەوەیەکی نوێ کە لەسەر بناغەی لۆژیک و ئەڤین-خۆشەویستی بونیات بنرێت.

کە دێینە سەر (سێوە)ی کچیشیان دەبینین ئەویش لەگەڵ هاوڕێ نوێیەکانی ئەوێیدا لە هەسارەی (ڤینۆس) سەرقاڵی گۆڕینی نەخشەی زەوی و دووبارە بونیات نانەوەیەتی، لێرەشەوە مرۆ دەتوانێ بڵێ خەزاڵ و سێوە بۆ ئەوە زەوییان بەجێ نەهێشتووە بچن لە بەهەشتدا پاداشت بکرێن، یان لە دۆزەخ سزا بدرێن وەکو هەموو ئەوانی دیکەی کە لە کارە ئەدەبی و ئایینییەکانی پێشتردا باس کراون، بەڵکو ئەمان بۆ ڕزگارکردنی مرۆڤی سەرزەوی و دابینکردنی پاشەڕۆژێکی باشتر بۆ زەوی کار دەکەن.

نەخشە و بەجێگەیاندنی پلانی گۆڕینی شێوەی زەوی لەلایەن (سێوە) و هاوەڵەکانی دیارە لەسەر هەسارەی (ڤینۆس)ەوە دەکرێ، بەڵام بۆ (ڤینۆس) و هەسارەکانی دیکە نا.. بۆ لە (ئۆرانۆس)ەوە ناکرێ کە (خەزاڵ)ی پاڵەوانی سەرەکی، خۆی لەوێ پەناهەندەیە..؟!

ڤینۆس، هەسارەی دووەمی دەورەی خۆرە، پتر لە شەش هەزار ساڵە لەلایەن مرۆڤەوە وەکو هێمای خواوەندی مێینە ڕەمزی (خۆشەویستی) و (ئەڤینی گیانی بە گیانی) نێرومێ تەماشا کراوە، جارێک وەکو خوای خۆشەویستی پەرستراوە، جارێک وەکو پێتەختی خوای ئەڤین بە پیرۆزی ڕێز گیراوە، لە هەمان کاتیشدا چوار هەزار ساڵ پتر پێش زایین، ئادەمیزاد زانیویانە گشت چوار ساڵ جارێک (ڤینۆس) لە شێوەی ئەستێرەیەکی (پێنج) گۆشەدا خۆی نیشانی دانیشتووانی سەر زەوی دەدا، هەر لەبەر ئەوەش گریکی کۆن چوار ساڵ جارێک یارییەکانی ئۆلۆمپیادیان ئەنجام دەدا، ئێستاشی لەگەڵدابێت مرۆڤ لەسەر ئەم پێڕەوە دەڕۆن، بەمەش

(ڤینۆس) جگە لە ڕەمزی ئەڤین، واتا و هێمایەکی دیکە لەخۆی دەگرێ، کە ڕۆحییەتی وەرزشییە، ئەو ڕۆحییەتەی دەبێتە مایەی دۆستایەتی و خۆشەویستی و دڵگەورەیی و لە خۆبووردەیی، لە یەکتربووردنی مرۆڤ و پێکەوە ژیان و یەکتر قبووڵکردن و مەزن بوونی گیانی مونافەسەی شەرەفمەندانە، پەسەندکردنی سەرکەوتن و پێشڤەچوونی ئادەمیزاد هەر یەکە و بە گوێرەی توانا ماددی و مەعنەوی و خودی و تاکە کەسییەکان.

ماوە ئەوەش بڵێم کە ڕەمزی ڤینۆس (ئەستێرەی پێنج گۆشە)یە کە لە چاخی نوێدا بووەتە ڕەمزی شۆڕش و شۆڕشگێڕیی و ڕادیکاڵیەت و چەپڕەوی. دارشتنەوەی نەخشەی هەسارەی زەوی لەسەر (ڤینۆس)ەوە کە ئەم هەموو واتا و هێما پەسەندانەی خۆشەویستی و ئەڤینی گیانی بە گیانی و بەم هەموو ڕۆحە ڕیازییەوە دیارە ڕەمزیەتێکی قووڵ بە چوونی (سێوە) بۆ (ڤینۆس) دەبەخشێ، (سێو)ەیەک کە خۆی بۆ خۆی هێمای نەوەکانی بێ گرێ و گۆڵی داهاتووی مرۆڤە.

بەڵام ئەوان بۆ ئەو پاشەڕۆژە پڕشنگدارەی زەوی لە شێوەی سێگۆشەدا دەبینن، بۆ سۆنگەی مەرگەساتەکانی زەوی دەخەنە ئەستۆی شێوە ئەندازەییەکەی ئێستای کە (گۆ)یە، یان وەک خەزاڵ دەڵێ (تۆپئاسایە)؟! ئایا هەر لەبەر ئەوەیە کە تۆپ (گۆ)یە و هەڵپەرستە و بە هەموو لایەکدا دەسووڕێ، یان وەک کورد دەڵێن تۆپ ڕوو و بەرپشتی بۆنییە، کە ڕووی نەبوو ڕووگەشی نییە؟! باوەڕ ناکەم بۆ بەرهەمێکی جیدی و مەرگەساتی وەک (ئەڤین ئاوی ژیانە) نوکتەیەکی کاڵوکرچی ئاوا خۆی لە خۆیدا مەبەست بێت.

ئەڵتەرناتیڤەکەشی کە سێگۆشەیە، باوەڕ ناکەم وەک شێوەیەکی ئەندازەیی کلیلی ئەفسووناوی چارەسەری ئەو هەموو مەرگەساتە بێت کە خەزاڵ و سێوە و لاس و خەڵکانی دەوروبەریان لەسەر دۆزەخی زەوییان بەجێهێشتووە. بۆ دەرچوونیش لەم توێژە واتا ڕووکەشە کۆمیدییە نەویستراوە ماتماتیک و ئەندازەسازییەش، پێویستە زیاتر ڕۆبچین و لە هێما ئەدەبی و هونەری و شێوەکاری و ئایینییەکاندا بۆ بەها ڕاستەقینەکانی سێگۆشە و تۆپ گۆ دا بگەڕێین.

بەپێی ئەندازەسازی شیکاریی پلیکانەی ئەو گۆڕانکارییانەی کە بە زنجیرە ڕوو دەدەن بۆ ئەوەی (خاڵ) ببێتە (گۆ)، دەشێین بڵێین ئامانجی هەموو (خاڵ)ێک ئەوەی کە ببێتە (ڕاستە هێڵ). هەموو ڕاستەهێڵێکیش غایەتی ئەوەیە ببێتە (گۆشەدار) کە یەکەم پلەی بە (سێگۆشە) دەست پێدەکات و دوای ئەویش ئیتر (چوارگۆشە) و (پێنج گۆشە) و گۆشەدارەکانی دیکەش لە دوای یەکتر دێن و لە (مالانیهایە-ئینفینیتی)دا دەبێتە (بازنە)، واتا غایەتی هەموو گۆشەدارێک ئەوەیە کە لە مالانهایەتدا ببێتە بازنە، غایەتی هەموو بازنەیەکیش ئەوەیە لە مالانهایەتدا ببێتە (گۆ-تۆپ)، کە لە دنیای شێوەکاری و ئەدەب و ئایینـدا بە پۆپەی گۆڕانکاری تەماشا دەکری، کە کۆتایی کەماڵی موتڵەقە و لەوێدا هەموو شتێک، ماددی و مەعنەوی دەگاتە ڕادەی پیرۆزیی و قودسیەتێک کە ئیتر ڕێگەی ڕای جیاواز و دژ، تەنانەت ناکۆکی و گومان و ختوورەیەکیش بەوەی بەرامبەری ڕەوا نەبینرێ.

من پێم وایە مەهاباد بە دۆزەخبوونی زەوی دەخاتە سەر ئەو بونیاد و بەها تۆپئاسایانەی کە حوکمی ژیانی سەر زەوی دەکەن و ئەوەندە موتڵەقن کە ڕێگەی گۆڕین و پێشکەوتن لە مرۆڤ دەگرن، ئەقڵە داهێنەرەکان پەک دەخەن و تەنیا تێکدانی ئەم تۆپە موتڵەقە و لەبەریەکترازاندنی بونیادە تۆپئاساکانە کە ڕێگەی گۆڕانکاری لە ڕێی پێشکەوتنی مرۆڤایەتیدا دەکاتەوە و زەوی دەکا بە شوێنێک کە کەماڵی موتڵەقی تێدا نەمێنێ، هەموو بەهاکان وەک یەک جێی گومان و هەڵسەنگاندنەوە و ڕاستکردنەوەی بەردەوام بن، لێرەشدا سەدایەکی کۆجیتۆ بەنێوبانگەکەی (دیکارت) دێتە گوێ کە دەڵێ: من گومان دەکەم کەواتە من هەم. لەم بانگەشەیەشدا هیچ (کەماڵ) و هیچ (موتڵەق)ێکی نەبواردووە. بەڵام بۆ مەهاباد لە جێی (گۆ) شێوەی (سێگۆشە)ی بۆ زەوی پێ باشترە لە گۆشەکانی دیکە..؟! بەر لەوەی لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا هیچ بڵێم ئەم چەند دێڕە لە کۆتایی ڕۆمانەکە هەڵدەبژێرم کە ڕووناکی زۆر دەخەنە سەر بۆچوونەکانی دواترم، خەزاڵ لە دوا دێڕەکاندا بۆ لاس دەنووسێ:

" گرنگە کە ئیدی ژینگەی ئێمە خڕ نییە وەکو تۆپ، فتبۆڵێنی پێناکرێ.
ژینگەی ئێمە ژوانگەیە،
ژوانگەیەکی سێگۆشە لە ئۆرانووس، یان لە ڤینۆس.
...
گرنگە لە شوێنێکی ئەم

**گەردوونەدا سێوێ هەیە و
هێدی هێدی پێدەگات و گەورە
دەبێ.
دەبێتە پێغەمبەرێک و
فریای ئاوەزمان دەکەوێ، بیرێکی
نوێ، پەیامی نوێ."**

دەستەواژەی (سێوێ هەیە و هێدی هێدی پێ دەگات) دەستەواژەیەکی (تەوریە)ی دوو دیوە، هەم ئاماژەیە بۆ (سێوە)ی کچی (خەزاڵ و لاس) کە وردە وردە (گەورە دەبێت و دەبێتە پێغەمبەرێک) و (بە بیرێکی نوێ) و بە (پەیامی نوێ) دەبێتە (فریاد)ڕەس، هەم لە هەمان کاتدا ئاماژەیەکە بۆ ئەو (سێوە)ی کە حەوا و ئادەمی لەسەر خۆشەویستی و سێکس و زگوزا و پێکەوەنانی خێزان پێکهێنا و بووە هۆی لە بەهەشت دەرکردنی خۆیان و نەوەکانیان، کە لە سەرەتای ڕۆمانەکەشدا دیارە ئاماژەیان بۆ کراوە کە لەسەر ئۆرانووس وانەی ئەڤین بە خەزاڵ دەڵێنەوە.

ئەم تەوریە جوانە و ئەم هەموو واتایەش لە گەمەیەکی زمانەوانی ورد دا هاتووەتە بەرهەم کە لەگەڵ وشەی (سێو)دا کراوە، چونکە ئەگەر پاشگری (ەیەک)ی لەگەڵ بایە بە تەنها مەبەستی ناوی کچەکە (سێوە)ی لەخۆ دەگرت، ئەگەر پاشگری (ێک)یشی بخرایەتە سەر ئەوسا هەر واتای (سێو)ی دەبەخشی وەکو ئاوی میوە ناسراوەکە، بەڵام مەهاباد هیچ کام لەم پاشگرانەی نەخستۆتە سەر، بەڵکو (ێ)یەکی قەڵەوی بۆ کردۆتە پاشگر کە هەردوو واتاکە پێکەوە دەبەخشێ.

دووبارە دەگەڕێمەوە سەر کۆپلەکە و سەرنج بۆ ئەم وشە و دەستەواژانە ڕادەکێشمەوە: (ژوانگەیەکی سێگۆشە)، (سێوێ دەبێتە پێغەمبەری بیری نوێ و پەیامی نوێ)، سێوێ (فریا)مان دەکەوێ..! لێرەشەوە بەڕاشکاوی دەشێ بڵێم (سێگۆشە) لەم دەقەدا هەر بە تەنیا هێمای بەشێک نییە لە کۆئەندامی زاوزێی نێرومێ، ئەگەرچی تاڕادەیەکیش مەبەست بێت، یان لە مەوروسی ڕۆشنبیریی میللیماندا ئەو ئاماژەیە ببەخشێت، بەڵام بە دڵنیاییەوە دەتوانم بڵێم (سێگۆشە) کە لە هەر کوێی دەقی (ئەڤین ئاوی ژیانە)دا هاتبێت، وەک ئاماژەیەکی بەهێز بۆ (سالوسی موقەدەس)ی مەسیحی هاتووە، بەڵام (سیانە، یان سێگۆشە)یەکی پیرۆزی نوێ، کە ئەم جارەیان (ژن) دوو لەسەر سێی سێینەکە دەگرن.

لە سالوسی مەسیحیدا پلەوپایەی مەریەم سڕدراوەتە و باوکسالاری زۆر بە روونی پێوە دیارە (باوک – کوڕ – ڕوح ئەلقودس)، بەڵام لەم سالوسە نوێیەدا، لەم سێینە ئەڵتەرناتیڤەی (ئەڤین ئاوی ژیانە)دا کە مەهاباد پێشنیاری دەکا سالووسەکە دەبێتە: (دایک-کچ-باوک) واتە دایک جێی باوک و کچ جێی کوڕی تێدا دەگرنەوە و لە جیاتی ئەوەی (کوڕ) ڕۆڵی فریادڕەسی تێدا ببینێت (کچ) ئەو ڕۆڵە دەگێڕێ و (ڕوح ئەلقودس)ە، میتافیزیکییە، میسالییەتەکەش بە تەواوەتی دوور دەخرێتەوە و دەدرێتە (باوک)ێک، کە لە هاوکێشە و سێینە نوێیە پێشنیارکراوەکەدا، بە پلەی سێیەم دێت و پاشکۆبەتییەک بەسەر (پیاو)دا دەبڕێت، کە ئیتر باوک سالاری پێنەکرێ. ئەمەش دیارە پەیامی کۆمەڵایەتی و سیاسی مەهاباد قەرەداغی-یە، ئەگەر وەک چالاکیکی بواری مافی ئافرەت تەماشای بەرهەم و نووسینە کۆمەڵایەتییەکانی بکەین. ئەوەش کە ئەم بۆچوونەمان لە لا دەچەسپێنێ، ئەم پەڕەگرافەیە کە لە سەرەتای پێشەکییەکەی ڕۆمانەکەدا هاتووە و خەزاڵ بە زمانی (سێوە) وە بۆ (لاس) دەنووسێ و دەڵێ:

(سوپاس بۆ نیگا نیانەکانی لاس، کە ئەوەندە بە سەلیقە و سۆزەوە ڕژاوەتە ناو نیگا نەرم و گەرمەکانی تۆوە و من دروست بووم.)

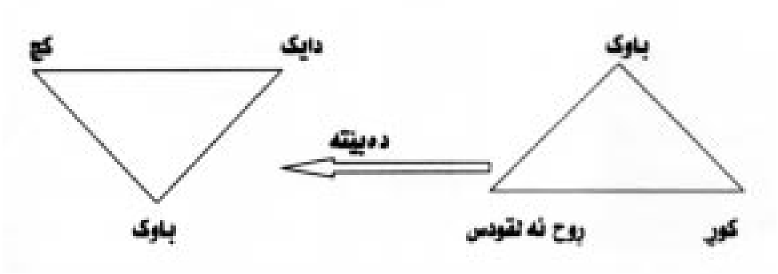

لێرەشەوە ئیتر هێمای نێر (٨) و هێمای مێ (٧) هەردووک ڕاست دەبنەوە و هێمای سەرمەدی و لە مێژینەی پێش سەردەمی باوکسالاری خۆیان بەدەست دەهێننەوە. دیارە ئەم ئاماژەیەش چەند لە ڕووداوی سکپڕبوونی مەریەمی پاکیزە و لە

دایکبوونی حەزرەتی مەسیحەوە نزیکە، کە لە ڕێی ئەندامەکانی زاوزێی ئاسایی مرۆڤەوە نەبووە، لەگەڵ جیاوازیی ئەوەشدا کە مەسیح لە ڕێی نەفخی ڕۆحەوە کەوتۆتە سکی مەریەمەوە، بەڵام خەزاڵ لە ڕێی (نیگا)ەوە سکی لە (لاس) پڕ بووە و (سێوە)ی کەوتۆتە سک، واتا ئەمیش بە شێوەیەکی نائاسایی و بە پەرجوو هاتووەتە دنیاوە، بۆیە لە دەقەکەشدا بەناوی (لاس)ەوە باس لە باوکی دەکا و وشەی (باوک)ی بۆ بەکار نابا.

بۆ ئەفراندنی ئەفسانەی تایبەتمەندی خۆی، مەهاباد دەیتوانی لە جێی بەکاربردنی ناوی (خەزاڵ) و (لاس) و (سێوە) کە پاڵەوانی سیینەی ڕۆمانە شیعرییەکەن، دەڵێم لە جێی بەکاربردنی ئەو ناوە کەلەپوورییانە دەیتوانی ناوی هاوچەرخی کوردی بەکاربردایە و ئەو مۆرکە فۆلکلۆرییەی لە دەقەکە دوور بخستایەتەوە، بەڵام پێم وایە بە هەڵبژاردنی ناوی (لاس و خەزاڵ) لە بەیتی بەناوبانگی (لاس و خەزاڵ) و ناوی (سێوە)ش لە بەسەرهاتی (کوێخا سێوە)وە، کە مامۆستا عەزیزی مەلای ڕەش وەکو ڕۆمان دایڕشتۆتەوە، ڕەهەندێکی دیکەی بە دەقەکە بەخشیوە، چونکە خەزاڵ ژنە قارەمانێکی سەردەمی دایکسالاری نێو کۆمەڵگەی کوردەواریی بووە، ئەوەندەش دەسڕۆ و دەسەڵاتدار و سەربەست بووە کە بتوانێ (مێرد) بۆ خۆی هەڵبژێرێ و لە جیاتی ئەوەی پیاو داوای بکا ئەو بۆ خۆی داخوازی (پیاو) بکات و داوای خۆشەویستی لێ بکا. ئەمەش تا ڕادەیەکی زۆر خزمەت بە دەقی ڕۆمانەکە و بیروبۆچوون و چالاکییە کۆمەڵایەتییەکانی خودی مەهابادیش دەکا لە بواری خەبات بۆ سەربەستی و وەدەستهێنانەوەی مافی ئافرەتدا.

جگە لە ناوی قارەمانەکان، ڕۆماننووس لە زۆر جێگەی دیکەدا سوودی لە کەلەپوور و فۆلکلۆر دیوە کە ناکرێ تاک تاک لێرەدا هەمووی بژمێرین و بیانگەڕێنینەوە سەر سەرچاوەکانی خۆیان، دیارترینیشیان خودی ناوی ڕۆمانەکە و دەستەواژەی (ئاوی ژیان)ە، کە دەستەواژە و چەمکێکی زۆر زۆر کۆنی سۆمەرییە و لە ژینگەی پڕ لە ئاو و زۆنگاوی خۆیانەوە وەریانگرتووە و گەیشتوونەتە بڕوایەک کە (هەموو شتێک لە ئاوەوە پەیدا بووە و پەیدا دەبێت.). ئەو بیرۆکەیەی کە ئێستاش تایفەی سائیبەی مەندائی بڕوای پتەویان پێی هەیە و خواش لە قورئانی پیرۆز تەئکیدی لێ دەکاتەوە کە دەفەرموێ (وجعلنا من الماء كل شيء حي).

پرسیارێکی دیکەش هەیە کە بە زۆر خۆی لە زەینی خوێنەری ڕۆمانی (ئەڤین ئاوی ژیانە) دەکوتێ، ئەویش ئەوەیە بۆ (خەزاڵ) و (سێوە) خۆیان بۆ ئاسمانی پڕ ڕووناکی و ئازادی و داهێنان و ئەڤین و خۆشەویستی هەڵدەکشێن، بەڵام (لاس)ی پیاو و مێرد و باوک لە (دۆزەخی زەوی) بۆ چارەنووسێکی نادیار بەجێدەهێڵن؟!

بەبۆچوونی من ئەم پرسیارە سەرسوڕهێنەرە وەڵامی نییە، ئەگەر نەگەڕێینەوە بۆ ئەفسانەی سۆمەری (ئینانا) خوای ئاسمان، کە بۆ سەردان و دەستبەسەراگرتنی (ئەو دنیا) دێتە دنیای ژێرەوە، بەڵام لەوێ دەسبەسەر دەکرێ و دواتر بەپێی یاسای دنیای ژێرەوە -دۆزەخ- بە مەرجێک ڕێگەی گەڕانەوەی دەدرێ کە یەکێک لە (وێنەی-شەبیهی) خۆی لە دۆزەخ بەجێ بهێڵێ و لەگەڵ چەند جنۆکەیەکدا بۆ ئەو مەبەستە دەینێرنەوە سەر زەوی بۆ ئەوەی شەبیهەکەی خۆیانی بە دەستەوە بدات و خۆی ئازاد بکەن، ئەویش پێشنیاری خودی جنۆکەکان بۆ دەستگیرکردنی سێ کەسی دیکە ڕەت دەکاتەوە، چونکە زۆر بە ڕێزەوە پێشوازیی لێ دەکەن، بەڵام کە دەگەنە (دموزی) مێردی، دەبینێ بە خەمساردی و بێحورمەتییەوە پێشوازی لێ دەکا، وەکو بەدیلی خۆی تەسلیم بە خێوەکانی دەکا و ئەو بۆ دۆزەخ دەبرێ و (ئینانا)ش دەگەڕێتەوە سەر تاج و تەختی خۆی لە ئاسمان.

پێم وایە لەبەر ئەوەی (لاس)یش وەکو پیاو بە گوێرەی پێویست لە دژی ئەنفال بەرگری لە خەزاڵ خانی (ژن) نەکرد، بۆیە ئەویش لە (دۆزەخی زەوی) بەجێی هێشتووە، ئەگەرچی هێشتا دڵسۆزی بۆی ماوە و لەگەڵ (سێوە)دا بۆ گۆڕینی ئەو دۆزەخە کار دەکەن، ئەمەش لە دەقی ڕۆمانەکەدا پەیمان و پەیامە، ئەگەرچی هێشتا (لاس) لە دۆزەخەکەدایە و زەویش لە دۆزەخییەتی خۆی بەردەوامە.

شیفرەی دافنشی و گەمەکانی ئەتباک و شالیسی جوانی

لێدوانی: هاشم سەڕاج

دەشێ لە جیهانی بەرفراوانی دەقئاویزانیدا کردەی نووسین بە تاقیکردنەوەکانی «open book» بچوێندرێت و تێیدا خوێنەر/ نووسەر بەوپەڕی ئازادی دەوروبەر و سەرمێز و بن مێز و باخەڵ و گیرفان و دەلاقەکان بە چەندین جۆر کتێب و سەرچاوەی دانسقە دانسقە بئاخنێت و سوود لە گشت یاسا و ڕێسا و هاوکێشە گوتراوەکان وەربگرێت، تا لە فەزای گەمەیەکی لەززەتاویدا هەوڵی وەلامدانەوەی چەپکێک پرسیاری ئەزەلی بداتەوە، کە وەلامدانەوەیان سەخت و دژوار و ئەستەم و مەحاڵە، چونکە خەسلەتی دەرخ و لەبەرکردنی مەتن و یاسا و تێکستە وشک و برینگەکانی سەردەمی مۆدێرنە بەسەرچوو، ئەمێستا زەین و دڵ و ڕۆح و دەروونی خوێنەر هەڵگری ئیکسیری لەززەتدار و زیندووی بابەتگەلەکانە، چیدی پێویستی بە هاوکێشەی وشک و قاڵبی بەرتەسک و کلێشەی چوارچێوەدار و درێژ دادڕی بێزراو نەماوە، گرنگ ئەوەیە تێکست خاوەندی شکڵ و شێواز و بونیادێکی جیاوازبێت، واتە چۆنیەتی دەربڕینی بابەت و شتگەل و ڕووداوەکان و هەڵدانی بۆچوون و تێڕامان و جیهانبینی نۆژەن و جیاواز «دان براون»ی نووسەری (شیفرەی دافنشی) لە دنیای دەقئاویزانیدا بە هەمان شێوە وکردەی لەززەتاوی تێکستێکی خەتەرناکی ئاوەلا هەڵدەداتە نێو کۆماری شاکاری جیهانی، تێکستێک پڕیەتی لە گەمەکانی «ئەتباک»ی زمانی و شەیدابوون بە «شالیس»ی عیشق و جوانی و چێژە ئاگراوییەکانی ئیروتیک، تێکست هەرچەندە بە دوای ئاشکراکردنی نهێنی و کردنەوەی کۆدگەلێکدا دەگەڕێت هاوکات مەبەستیەتی ئیکسیری بابەتگەلێکی ئاڵۆزی جیهانی «ئەتباک» و زانستی هێماگەری بە خوێنەر بگەیەنێت، تا ڕادەیەک لە ڕووی پەخش و گەیاندنی زانستەکانی کۆد و هێماوە لە ڕۆمانی «جیهانی سۆفیا»ی «یۆستایف گاردەر» نزیکە کە

ڕۆمانێکە سەبارەت بە مێژووی فەلسەفە و لە بیروبۆچوونی کۆمەڵێک بیرمەند و فەیلەسووفی جیهانی دەدوێت وەک: تالیس، سوکرات و سۆفیستەکان، ئەفلاتوون، سینیکەکان، ستۆیکەکان، سێنیکا، ئێپیکۆر، دیکارت، سپینوزا، قدیس ئاوگستین، تۆماس ئەکویناس، لۆک، هیوم، بارکێلی.. کانت، هیگڵ...تاد.. وێڕای دەربڕینی هزرگەلێکی تیۆلۆجی «لاهوتی» و ئەگنۆستیکی لە ڕێگای «سۆفیا» و «هیلدە»ی کچی ناو ئاوێنەکە و پاڵەوانە شەبەحییەکەوە.

دەسپێکی ڕووداوی تێکستی «شیفرەی دافنشی» بە کوشتاکاری «جاک سونییر»ی مەزنترین بیرمەندی زانستی هێماکان و کاریگەرترین ئەندامی کۆمەڵەی «سیون»ی ئایینی دەست پێدەکات، کوشتارێک لە ڕاڕەوی مۆزەخانەی «لۆڤەر»دا لە شێوەی لەقتەیەکی ترسناکی سینەمایی و هۆڵ و ڕاڕەو و ژوور و ژێر زەمینە پێچاوپێچەکانی مۆزەی لۆڤەر بە کەشوهەوا ترسناکەکەی زۆر لە دنیای خەتەرناکی قەڵا و تەلارەکەی «فرانز کافکا» دەکات و هاوکات لایەنە پۆلیسییەکەی لە دەقەکانی «ئاجاسا کریستی» نزیکە- شیفرەی دافنشی مامەڵە دەگەڵ تازەترین ئامێر و کەرەستەی تەکنەلۆژیایی دەکات، وەک: کۆمپیوتەر، ئینتەرنێت، مۆبایل، فڕۆکە، کارافاجو، قەڵەمی تیشکدار...تاد هاوکات خاوەندی خەسڵەتێکی پۆلیفۆنی تژی لە کاراکتەر وکەسایەتییە، وەک جاک سونییر، ڕوبرت لانغدون، نەقیب بیزفاش، سیلاس، قییم، تیبینغ، خوسیا ماریا ئیسکریفا» مامۆستای مەزنی تەریقەتی ئەشکەنجەدانی جەستە لە ڕێگەی خودی و تاقە کەسییەوە کە ساڵی ١٩٧٥ سەری ناوەتەوە، هەروەها «مانویل ئارینغاروزای قەشە، سۆفیا نوفو، ساندرین»ی ڕاهیبە، غیتوم، ڕیمی لوغالودیک،...تاد...تێکست زیاتر لە ڕێگەی دیالۆگەوە ڕووداوەکان بە ئەنجام دەگەیەنێت و ڕەگەزی گێڕانەوەش بەشێکی زۆری فەزای دەق داگیر دەکات و هەندێ جار هەست دەکرێ دەنگی ڕاستەوخۆ «دان براون» ئاوێزانی دەنگی گێڕەوەر دەکرێت، بەتایبەتی ئەو چرکەساتانەی کە هەریەک لە «ڕۆبرت لانغدون و تیبیغ».. لە تەقسە نهێنییەکانی «ئۆبوس دای» و زانستی هێماکاری و کریپتۆلۆژیا «نووسین لە ڕێگەی کۆد و شیفر» دەدوێن.

دەق هەوڵدەدا ئەرشیفە نهێنی و پڕ مەرگەساتەکانی «فاتیکان» و کڵێساکان هەڵبداتەوە، کە چۆن دادگای پشکنینی کاسۆلیک توانی لە ڕێگەی پەخش و بڵاو کردنەوەی کتێبی «مالوس مالفیکاروم- چەکوشی ئەفسونکاران»وە...لە ماوەی سێ سەد ساڵدا پێنج ملیۆن ئافرەت بە تۆمەتی ئیلحاد و بێدینی و سیحربازی بسووتێنێت.. ئافرەتەکانیش زیاتر بیریار و ڕاهیبە و سۆفیدۆست و دایەن و سروشتپەروەر و قەرەج و ڕووەک دۆست بوون، لێرەوە تێکستی «شیفرە»ی دافنشی» لە ڕێگەی دەقئاوێزانییەوە ئاوێتەی هزر وبۆچوونەکانی «نیتشە» دەبێت، سەبارەت بە سەدەی مەرگەساتی گریک و لە دەستدانی چرکە لەززەتاوییە دیۆنیزۆسییە ڕۆحانییەکان، واتە لەگەڵ شاڵاوی ئایینی پاتریارکی مەسیحی مرۆڤ خۆشی و لەززەتگەلێکی بێ شومار لە کیس دەدات و بە دیاریکردنی حەز و هەوەس و دەستنیشانکردنی یاسا و ڕێساکانی شەریعەت ئاودیوی ژیانی مەرگدۆستی دەکرێت.

«نیتشە» لە شوێنێکی تردا دەڵێت: مەسیحییەت لە شەرابدا ژەهری پێشکەش بە(ئیرۆس-غەریزەی ئەڤین)کرد، بەڵام بەخت یاوەری بوو نەمرد»...«دان براون» لە کردەی دەقئاوێزانیدا سوودی لە کۆمەڵێک سەرچاوەی جیاجیای تر وەرگرتووە لەوانە کتێبی (ئەڤینی سێکسی و پەرستراو)کە عیشق جەستە بە پیرۆز ڕادەگرێت و دەشیپەرستێ، کە ئایین نەمری بە ڕۆح دەبەخشێت، گوناهیش پابەندی مەعریفەی جەستە و ئافرەتە و ئەنجامەکەشی بۆتە هۆی لە دەستدانی پاکێتی، واتە ئافرەتی یەکەم- لیلیث- حواء- کە لە پەراسووی پیاو دروست کراوە مانەندی شاژنێک لە فیردەوس دەردەکرێت و باوک، یان ڕەوشی باوکسالاری جێگە و شوێنی ئەو خوداوەند و مێینەیە دەگرێتەوە. ئەگەر لە ڕەهەندێکی تری ڕۆمانەکە بڕوانین و لە فەزای شیعرە کۆدئامێزەکەی «ژاک سونییر» ڕامێنین؛ هەست دەکەین ڕەگەزی ئەڤین کاریگەرترین بزوێنی گەیشتنە

به مەعریفە، نەخاسما ئەو چرکە ساتانەی «ئیروتیک»- بە وڕێنەی دیۆنیزۆسی وشە و ڕستەگەلەکان ئاوێزانی نەشئەی کحول و هەوەسی ئەڤینی و لەززەتگەلە ڕووحییەکان دەکات، چونکە «جاک سونییر» مەزنترین عەقڵی کۆمەڵەی سیۆن و زاناترین کۆدناس و کاراترین ئەنجامدەری گەمە زمانییەکانی «ئەتباک»ە، هاوکات مەرگی «سونییر» لە مەرگەساتی لە خاچدانی «مەسیح» کەمتر نییە..سونییر بە توند و تیژترین شێوازێک دەکوژرێت و لە نێو دیمەنێکی سینەماییدا پارچە شیعرێکی تژی لە کۆد و هێما بەجێ دەهێڵێت،بەڵام تا دواین چرکەساتی زەمەنی تێکستەکە پرۆفیسۆر «ڕۆبرت لانغدون» هەڵگری نامە و پەیامە نهێنییەکەی سونییرە، بەتایبەتی دوای دەرکەوتنی (سۆفیا و نوفو).. «سۆفیا»..وەک کەسایەتییەکی شەبەنگی لە دنیای ئاڵۆزی عارف و سۆفیان هێمای ئەو کچە باڵابەرز وبنێسەیە کە ڕۆحی ئەڤیندار و سەرمەست ڕووە و وڕێنەی ئێستێتیکی و عیشقی ڕەها دەبات و هاوکات گوزارشت لەلایەنی مێینەیی و دایکایەتی ڕۆحی خوداوەند و توخمی حیکمەت لە فەلسەفەی گریکیدا دەگەیەنێت، سۆفیا لەم تێکستە کراوەیەدا «شالیس»ی ئاگراویترین ئیرۆتێکێکە لە مۆنادەکانی غەیب و ئەو «بادە»و «پیاڵە» و «ساغەر»ە جوان و پڕ حەشیشەیە، کە «بطرس» لە دواین ژەمی ئێوارەدا پەنجەی هەڕەشەی لێ ڕادەشەقێنێ، سۆفیا «ئیزیس»ە، مەریەمی مەجدەلییە، کاتێ مەسیح دووچاری چرکە ئەڤینییەکان دەهات، سەرمەست و ڕەنج بە خەسار لە نێو ئاپۆڕەی سەرجەم حوارییەکان و بەتایبەتی لەبەرچاوی «بطرس» دا دەمی دەخستە نێو دەمی مەریەمی مەجدەلی و تێر تێر ئێکسیری ڕۆحی هەڵدەمژی، ئەوان دەیانگوت.. نەخاسما «بطرس»..چۆن دەبێ تۆ مەریەمت لە هەر هەموومان خۆشتربوێت، مەریەمی مەجدەلی جوانترین شالیس و پیاڵەی چرکە لەززەتاوییەکانی «یەسووعی ناصری»یە..

«مەریەم» کچە خانەدانێکە و لە وەچە و تۆرمەی «بنیامین»ە مانەندی «مەسیح» ، یەکێکە لە سولالەی پاشایانی یەهوود، کەچی کڵێساکانی کاسۆلیک لە دێر زەمانەوە کۆمەڵێک تۆمەتیان خستە پاڵ ئەو ئافرەتە خانەدانە و بە «قەحپە و سۆزانی»یان لە قەڵەم دا، چەشنی «ئانا ئخماتۆفا»ی ژنە شاعیری سۆفی خەسڵەتی ڕووسیا کە « ژدانۆف»ی خاوەن عەقڵی پاتریارکی بە هەمان تۆمەتی سۆزانییەت تاوانباری کرد، بەڵام ئەگەر لە دیدی «باختین»ەوە لە پانتایی «شیفرەی دافنشی» بڕوانین، سەیر دەکەین لە شێوەی فەزایەکی جیوە ئامێزی کراوە دەمێنێت، یان یۆتۆپیایەکی بەردەوام ڕووە و میتۆلۆژیای سپی و خەیاڵ بردنەوەمان ڕادەماڵێت.

ئاخر «دان براون» هەوڵی داوە لە فەزایەکی دەلالی و ئەڤینی و ئێستێتیکیدا گەمەی هەڵوەشاندنەوەی کۆدە ئاڵۆزەکان ئەنجام بدات، گەمەیەک تا هێز و وزە ڕەنگاوڕەنگەکانی نێو ڕۆح و ناخ خاڵی بکات، گەمەیەکی شوێنە واقیعییەکان بەرە و یۆتۆپیا و خەیاڵ ڕامباڵێت و تێیدا شەتەحاتی سۆفیزمی و وڕێنەی ئیرۆسی و چێژ و لەززەتی تێکست و شەبەقی ئاگراوی جەستە و دەنگی دەقی غایب و خۆ دواندنی مەعریفی و سەمای سەرشێتی خوازە ئاڵۆزەکان و خەسڵەتەکانی تابۆ. بەشەپۆلێکی ئاڵۆز و لەززەتداری پۆلیفۆنی گوزارشت لە عیشق و جوانی وپەژارە و بەد بەختییەکانی مەرگ و بوون و گەردوون و چارەنووس بکەن، کەچی وێڕای ئەنجامدانی ڕستێک گەمەی ئاڵۆز و جوانی. هونەری «دان براون» نەیتوانیوە ڕۆحی خۆی لە زیندانی ئوسوڵییەتی هزری ئایینی یەهوودی دەرباز بکات و وەک جوولەکەیەکی توندڕەو لە میراتەکانی تەلموود و تەورات دەڕوانێت و هێماگەلێک دەپەرستێت، کەچی لە هەمانکاتدا کردەی دەقئاوێزانی دان براون و دەقی دافنشی و سەرچاوە خەتەرناکەکانی پرۆسەی نووسینی سەربە کایە و کەناڵەکانی ئەهرامەکانی فیرعەونی و هزری ئەخناتون و زانستەکانی گریک و ئایین و ئاینزاکانی میترا»ییە.. بۆ نموونە پشتێنە بزماردارەکەی-سیلاس- کە لە پێناو «مەسیح» ئەشکەنجەی جەستەی خۆی دەدات، هەڵقوڵاوی هزری ئەفلاتوونییەتە لە بواری پاککردنەوەی ڕۆحدا، هەروەها «سیلاس»...مانەندی کاراکتەرێکی-سمیردیاکۆف»ی یا

وەک ناکەس بە چەیەکی خاڵی لە ڕۆشنبیری بەردەوام بەهێزەکانی ماسوولکە و وزەی بەدەنی دەنازێت، بەبێ هیچ هۆیەک باوکە بەد مەستەکەی دەکوژێت و دوای دزی کردن و مشەخۆری دەبێتە موریدی بەردەستی مانویل ئارینغا ڕوزای قەشە و تەقسەکانی (ئوبوس دای) ئەنجام دەدات، سیلاس لە دوایین چرکەساتەکاندا زۆر لە کەسایەتی «سیکلۆپ»ی ئەفسانەی گریکی دەکات...کاتێ مانەندی لۆزەندەرێکی بریندار لە نەعرەتە دەدات، یان ئەو کاتەی بزمارە نوکتیژەکانی پشتێنی لەنێک و لا ڕانەکانی دەچەقێنێت و خوێن بە شێوەیەکی ترسناک فیچقە دەکات و ئنجا بە قامچییەک سەر پاکی لەشی خۆی سزا دەدات.

سزایەکی وا توند وتیژی ماسۆشی لە شیوەن و سینگ کوتانی شیعەکانی ئاینزای ئیسلام دەکات، کە لە پێناو مەرگی «حەسەن و حوسێن» بەتایبەتیش «حوسێن»، کە بەڕاوەشاندنی گورز و زنجیری تایبەت بۆ شیوەن سەراپای لەشیان خەڵتانی خوێن دەکەن، هەمان کردەی خۆ پاککردنەوە، یان پاقژکردنی ڕۆح بەهۆی سزادانی جەستەوە، هاوکات لە هەندێ تەریقەتی سوونە مەزهەبی سۆفیزمی ئیسلامیشدا ئەم کردەی سزادانی جەستەیە بوونی هەیە، نەخاسما دەروێشانی تەریقەتی قادری کە بە زەرگ وچەقۆ و شمشێر و خەنجەر و زنجیر لەشی خۆ زیواڵ زیواڵ و تیکە تیکە دەکەن، ئینجا بە حاڵ و جەزبە و وڕێنەی ڕۆحی و ئەڤینەوە ڕوو لە مورشید و دەروازەی عالەمی میهر و باڵا دەکەن،دەتوانم بڵێیم ئەم هەموو کەرنەڤاڵی نووسین و هەڵدانی ڕستەی لەنجەدار و پڕ حەشیشە، ئەو هەموو زانستی ئەتباکی دۆزینەوەی چەمک و مانای وشە لێکدراوانەی «دافنشی» و لەززەتی گەمەی زمانە گشتی خۆی لە گۆرانییەک، غەزەلێکدا دەئاخنێت، ئەویش لاواندنەوە و لا لانەوەیەکە بۆ شالیسی پیرۆز، بادەی نەشئە بەخشی وڕێنەکانی چرکەساتی سۆفیزم، چونکە ئەو هێمای پیاڵەی عیشق و مەحەببەتی بوون و ساغەری شێوە پەری و ژیاندۆستی ئەزەلە، ئەو شالیسی ونبووی خوداوەندی پیرۆزی مێینەیەکە، مێینەیەکی پەرستراو، مەریەمی مەجدەلی ئاخڵەی ڕوخساری «مەسیح» و هێزی بیرکردنەوە و ئیکسیری نێو ئاپار و فەرموودە و فەرمایشتەکانی بوو، بەڵام «قسطنطین» و دامودەسگاکەی سەرکەوتووبوون لە وەرگۆڕینی جیهانێکی مێینەی وەسەنی بۆ مەسیحییەتێکی پاتریارکی و هاوکات تاوانبارکردنی مێینەی پیرۆز بە «بیغان» و باغانوس و بیغانز و شەیتان .

«قسطنطین»ی ئیمپراتۆری وەسەنی زۆربەی ئینجیلەکانی لەنێو برد و توانی هێما وەسەنییەکان ئاوێزانی ئایینی مەسیحییەت بکات و ئەوکاتە خەڵکانی «ڕۆما» خۆر پەرست بوون و لەبەر تیشکی ئاتووندا دەلالانەوە، هێما وەسەنییەکانیش بەم جۆرە بوون، لە پکەی خۆری میسری دواتر دەبێتە ئاخڵە و فەرمانبەری سەر سەرو لاجانگی قدیسانی کاسۆلیک»ی پێ دەورە دەدرێت، هێمای ئایکۆنی و وێنەیی «ئیزیس» کە «مەسیح»ی شیرەخۆرەی لە ئامێزە «واتە مەریەمی پاکیزە»یان تاجی سەری ئەسقف و کوشتارگەی پیرۆز و تەسبیحات و تەقسی چێشتی خودایی و یا تەقسە «میترا»ییەکانی پێش مەسیحییەت، وەک لە میتۆلۆژیا میتراییەکاندا هاتووە، کە خوداوەندی میترا بە کوڕی خودا و نووری جیهان نێوزەد کراوە و کە دەشمرێ لە گۆڕێکی بەردین دەنێژرێت و دوای سێ ڕۆژ زیندوو دەبێتەوە، ئەوەش یادگاری لە دایکبوونی ئیزۆس و ئەدۆنیس و دیۆنیزۆسە کە بە ڕۆژی «٢٥ دیسەمبەر» بەنێوبانگە یان دەرکەوتنی «کریشنا»ی کچە مەلۆتکەی بازەڵە بە زێڕ و زەنبەر و عەتر و بخوورەوە کە هێمایەکی وەسەنییە و گوێزراوەتەوە نێو ئایینی مەسیحی و هەتا ڕۆژی پشووی هەفتە Sunday ڕۆژی خۆر و ڕۆژ پەرستی، ئیتر ئەوانەی ڕوویان لە ئایینە پێشینەکەی مەسیحییەت کرد، واتا ئایینی بەر گۆڕانکارییەکانی «قسطنطین» بە«مهرطق» ناونران، وشەی «هرطقە» وشەیەکی لاتینییە و لە هیریتیکۆس heereticus هاتووە مانای هەڵبژاردن یان «اختیار» دەگەیەنێت، هەڵبژاردنی ئایینی کۆنی مەسیحییەت ئەو ئایینەی بەر لەوەی ئاوێتەی تەقس و هێما وەسەنییەکان بکرێت، بەڵام پرۆفیسۆر ڕۆبرت لانغدون بەردەوام

لەنێو زانیارییە ئاڵۆزەکانی «جاک سونییر» دا دەژی و لە زانستی ئایکۆنەکان و پەرستنی خوداوەندی مێینەی پیرۆز و هونەر و هێماکان دەکۆڵێتەوە و بەهۆی ڕێساکانی ئەتباک لە چەمک و ڕەگ و ڕیشاڵی چەندین جۆرە وشە و زاراوە و نێونیشانی تابلۆ و ئایکۆنەکان ڕادەمێنێت و هەوڵی هەڵوەشاندنەوەیان دەدات، بۆ نموونە: وشەی یان دەستەواژەی کروکس جیماتا= هێما، ئەو خاچەی کە «١٣» بەردی گرانبەهای بە خۆوە گرتووە، دەلالەت لە «مەسیح» و دوانزە نێردراوەکانی دەکات، یان تەقسەکانی «ئۆبوس دای».. کۆمەڵەیەکە و ساڵی ١٩٢٨ لەسەر دەستی قەشەی ئیسپانی خوسیە ماریا دامەزراوە و خاوەن کتێبێکی ڕۆحانین کە لە ٩٩٩ خاڵ پێکهاتووە، ئەم کارە ئیلاهییانە لە ژیانی تاکە کەسیدا ئەنجام دەدرێن، ڕۆمانی (شیفرە) هەڵگری چەندین جۆرە تەقسی ئایینی و ئیرۆتیکی و ڕێبازی ئاینزای وەسەنی و مەسیحییەتی کۆن و یەهوودییە و سەرچاوەی زۆربەی ڕووداوە ئاڵۆزەکان پابەندی مەرگی «ژاک سونییرە»، تەرمە زەرد هەڵگەڕاوەکەی لە ڕاڕەوی مۆزەخانەی «لۆڤەر» دا و لەسەر ڕووبەرێکی تەختەییدا لە شێوەی سیسارکێک باڵەکانی ڕاخستبێت وایە، سونییر لەسەر جەستەیدا هێمایەکی سادەی نەخشاندبوو، پێنج هێڵی ڕاستی یەکتربڕ، لەنێوەندیدا ئەستێرەیەکی خاوەن پێنج خاڵ... کە هێمای ئەستێرەی پێنجانی و مێینەی لەنێوچووی پیرۆزە... ئێمە لایەنە ڕاوەدوونانە پۆلیسییەکان وەلا دەنێین و لەو شالیسە دەدوێین کە لە ئینجیلەکانی دوای «قسطنطین»دا هاتووە، کە مەسیح لە دوایین تەقسی ژەمی ئێوارەدا، لەتە نانێک بەسەر حوارییەکان دابەش دەکات و دەڵێ ئەمە جەستەمە و شەرابەکەی دەستیشی، ئەمەش خوێنمە، پاشان لە دوای لە خاچدانی «مەسیح» لەو کاسە پیرۆزەدا، چەند دڵۆپەیەک لەو خوێنە، واتا خوێنی مەسیح هەڵدەگرێت، بەڵام تێکست بەردەوام بە دوای شالیس یان کاسەی ڕاستەقینەی پیرۆزدا هەڵوەدایە، ئەو شالیسە پیرۆزەش مەریەمی مەجدەلییە، بەڵام تێکڕای کۆد و هێماکان لە نێو تابلۆ و ئایکۆنەکانی «لیۆناردۆ دافنشی» دا ڕاڤە دەکرێت و هەوڵی کردنەوەیان دەدرێت- تابلۆی «پیاوێکی فیتروفی» پیاوێکی ڕووت و قووت هەردوو باسک و قاچەکانی درێژکردووە لە شێوەی سیسارکێک باڵەکانی ڕاخستبێت..

دافنشی وەک کیمیاگەرێک بڕوای بە خوڵقاندنی جۆرە ئێکسیرێک هەبوو بتوانێت وادەی مەرگ دوابخات، وێڕای هونەرە ئاڵۆز و نهێنییەکەی دافنشی دەیزانی کڵێسا لە ئایینی نوێدا هێمای مێینەی پیرۆزی وەلاناوە.

بەم جۆرە سۆفیا نوفو و ڕۆبرت لانغدون مانەندی مەسیح و مەریەمی مەجدەلی، لە شێوەی گەمەیەکی لەززەتداری پۆست مۆدێرنە، لە دوو توێی تێکستێکدا ڕاڤەی هێما و کردنەوەی کۆدە ئاڵۆزەکان ئەنجام دەدەن، مێینەی پیرۆز... ڤینۆس.. ئەشتار، ئەشتاروت، خوداوەندنی «جوانی و ئەڤین - ئیرۆتیک»، ژاک سونییر... تا لە ژیاندا بوو، بەردەوام سۆفیای بە شازادە بانگ دەکرد.. سونییر کە لە لۆڤەردا کوژرا باپیرەی سۆفیابوو، بەڵام کۆدە... سونییری و دافنشییەکان، لە شوێن و جێگە و شتگەل و تێکست و ڕۆح و جەستەی بوونەوەراندا پەرش و بڵاوکراون...وەک وەرەقی کاغەزی «تاروت» بە پێنج ئەستێرە و ڕێژەیەکی «فای» پیرۆز و متوالیەی «فیبوناتشی» ئاماژە بە مێینەی پیرۆز دەدات، واتە ڕێژەی پیرۆزی «فای» کە لە ژمارەی ١,٦١٨ دایە و ڕێژەی «فای» لە تۆوی گوڵە بەڕۆژە و لە دابەشکردنی ژمارەی هەنگەمێیەکان بەسەر هەنگە نێرەکان و نووکی سەرە نێزەکاندا دەردەکەوێت، زۆربەی بەڵگەنامەکان ئەوە دەسەلمێنن کە (دافنشی) خۆی بۆ عیبادەت و پەرستنی خوداوەندی دێرینی مێینە تەرخان کردبوو.تابلۆی «ئاخرین ژەمی ئێوارە»ی دافنشی گەواهی ئەوە دەدات یان تابلۆی «بانووی کەڤران»، چونکە تابلۆکانی لیۆناردۆ دافنشی تژین لە هێما گەلی وەسەنی، ئیتر هێدی هێدی ڕۆبرت لانغدون و سۆفیا نوفو و تیبینغ دەکەونە کارکردن لە نێو شیعرە کۆد ئامێزەکەی ژاک سونییر و تابلۆکانی دافنشیدا، هەوڵدەدەن کۆدەکان بکەنەوە و هێما و دەلالەتەکان ڕاڤە بکەن..

سونییر ...لە تەقسی (کەرنەڤاڵی

پیرۆزی -بیروس غاموس)دا باوەڕی بەوە هەیە مرۆڤ لە ڕێگەی کردەکانی ئیرۆتیکەوە دەگاتە چرکەیەک تیایدا مێشک لەسەر لەبەری شتگەلەکان خاڵی دەکرێت و دەتوانێت دیدەنی میهری ڕەها بکات، ئەمەیش لە سەفا و خاڵی بوونی زەینی نێرڤانا کار دەکات کە بێ ئەنجامدانی کردەی ئیرۆتیکی دەگاتە ئەو نەشئە ڕۆحانییە «بیروس غاموس»زاراوەیەکی گریگییە ،واتای زەواجی پیرۆز دەگەیەنێت، لەو کەرنەڤاڵە ئایینییەدا پیاوان پۆشاکی ڕەش و ژنان بەرگی سپییان دەپۆشی واتا تەقسێکی ئیرۆتیکی سەردەمی ئیزیسە ئەو زانیاری گەلە ئەوە دەسەلمێنێت کە «دان براون» ی ڕۆماننووسی شیفرە بە شێوازێکی زانستی لە بوارەکانی فەلەکشوناسی و جیۆلۆژیا و ئاسەوارناسی و هیدۆلۆژیا و ڕێسا زمانییەکانی کۆد و ئەتباکدا بە وردبینی کاری کردووە، بۆ نموونە وشەی کروسیفیکس=صلیب-خاچ- وشەی کروس یان کروسیفیکس لە وشەی (کروشار)ی لاتینی وەرگیراوە واتای «ئەشکەنجەدان» دەبەخشێت، یان وشەی سانغریالی= خوێن... یان کاسەی پیرۆز مانا مۆرفیمییەکەی واتای سانغریال sangreal.. دەبەخشێت و ورده ورده شێوەی نوسینەکەی دەگۆڕێت بۆ سان غریل San-Greal گەڕان بە دوای نهێنییەکانی سندووقی کریبتکس و دەستەبەرکردنی چەمکی شالیسی پیرۆز کە گوزارشت لە ڕەحمی- پزدانی مەریەمی مەجدەلی دەکات.

یا ڕاڤەکردنی وشەی «یهوه» کە پابەندی تەقسێکی ئیرۆتیکییە و لە پەرستگای «شیکینا»ی خوداوەندداا بە نیازی پەرستن ئەنجام دەدراو لەو کردەوەیەدا دەگەیشتە نەشئەی گیانی.. وشەی «یهوە»ش YHWH لە چوار پیت پێکهاتووە.

بە زمانی ئینگلیزیش Jen ovan کە مانای یەکبوونی جەستەیی نێر (یاه) و مێ Jan لە کاتێکدا «یهوە» تونوتیژترین خودای نێو تەوراتە، هەروەها نزیکە بە ناوی کۆنی «حەوا» کە بە زمانی «عیبری»پێی دەگوترێت -Ha Vah...هاوکات کۆمەڵەی «سیۆن» سوودیان لە «کابالا» و زانیاریبە نهێنییە ئایینییەکانی تەلموود وەرگرتووە، هەروەها زانستی ڕاڤەکردنی هێما و کردنەوەی کۆدە ئاڵۆزەکانی لە ڕێگەی (ئەتباش)ەوە بە ڕێسایەکی تایبەت جێگۆڕکێ بە پیتەکانی نێو تاقە وشە دەکات و جێگەی پیتی یەکەم بە جێگەی ئاخرین پیت دەگۆڕێت و پاشان پیتی دووەم لە جێگەی پێش دوایین پیت دادەنێت، بەم شێوەیە لەسەرروو ڕووپەڕی دەسنووسە کۆنەکان کاردەکەن و ماناو دەلالەتە شاراوەکان دەدۆزنەوە، یان لەبواری فەلەکشوناسیدا کە هەسارەی مارس-مەریخ- وەک خوداوەندی دێرین هێمایە بۆ ڕەگەزی «نێر» و لە شێوەی سێگۆشەیەکی بەکلاکراوەیە-٨- دەلالەت لە چۆکی نێرینە دەکات و هاوکات- هەسارەی ڤینۆس- زوهرا لە شێوەی سێگۆشەیەکی بەکلاکراوە- ٧- ئاماژەیە بۆ یزدان- ڕحم-ی مێینە.

هەردوو هێماکە پێچەوانەوە و تەواوکەری یەکدین و سەیرورە و بەردەوامی ئەزەلی بە جوانی و بەدبەختییەکانی زیندەگی دەبەخشن، کەچی سەرجەم هێما مێیەتییەکان لە تێکستی ئایینی نوێی مەسیحییەتدا لادەبرێن و هێما نێرایەتییەکان شوێنیان دەگرنەوە، ئەمێستاش هێمای نێرایەتی کە شکڵ و شێوەی ژمارە هەشت «٨»ی وەرگرتووە و دەلالەت لە پیاوسالاریی دەکات و لە نێوەندی عەسکەرتاریدا بەکاردێت و لەسەر شان و ملی ئەفسەر و دەرەجەداران دەبەسترێت، ئەم حاڵەتی باوکسالارییەش لە تابلۆی «دوایین ئێوارە ژەمدا»زۆر بە ڕوونی بەدی دەکرێت، «بطرس» پەنجەی لە شێوەی شمشێرێک ئاراستەی مەریەمی مەجدەلی کردووە، چونکە شێوەی دانیشتنی مەسیح و مەریەم لە تەک یەکتردا، شالیسی پیرۆز یان غریل لە بۆشاییەکەی پیتی -M-دا خۆی دەنوێنێت و هاوکات مەریەمی مەجدەلی هێمای شالیس و دەلالەتی غریل و هەڵگری تۆرەمەی شاهانە و کریستاڵی جوانییەکانی نێو گیانی یەسووعی مەسیحە، هەمدیس سۆفیا و لانغدون لە ڕێگەی (ئەتباک) و (کابالا) و (ئارس) و (ماغنا)ی ڕۆمانییەوە.. لە شێوازی ·سفوماتو-واتا «شێوازی تەمتومانی و دووکەڵاویی لە بواری نیگارکێشاندا»... لە هونەری نیگارکێشی دەڕوانن. لیۆناردۆ دافنشی بەم شێوازە سیحراوییە لە تابلۆی «مۆنالیزا» دا کاری کردووە و لە ژێر چین و توێخەکانی ڕەنگ و ڕەنگرێژی و شەپۆلە

ئێستێتیکییەکانی ڕوخساردا کۆدگەلێک خۆی حەشارداوە، کە دەربڕی نهێنییەکانی شالیسی پیرۆزە و ئاماژە بۆ مێینەپەرستی دەکا.. کۆدەکان بەم شێوەیە دەکرێنەوە

گوڵە زەنبەق/گوڵە لیزا/ مۆنالیزا

مۆنالیزا=جوکوندا «بە زمانی فەرەنسی»

هیرمس= ئەفرۆدیت= هیرما فرۆدیت

ئامون= خوداوەندی نێری پیت و بەرەکەت AMON

ئیزیس= خوداوەندی مێینە Lisa

AMON LiSA

ئامون لیزا...یەکێتی پیرۆز لە نێوان نێرومێدا یا ڕەگ و ڕیشاڵی وشەی بافومیت، دەگەیەنرێت بە وشەی- سۆفیا- لە فەلسەفەی یۆنانیدا هێمای حیکمەتە، واتا مەریەمی مەجدەلی ئەو گوڵە پیرۆزەیە کە تۆوی یەسوعی هەڵگرتووە، کۆمەڵەی برایانی سیۆن، کۆمەڵەیەکی دێرینە و (لیۆناردۆ دافنشی) لە ساڵی ١٥١٠ تا ١٥١٩ سەرۆکایەتی کردووە و ئەندامە دیارەکانیشی پێکهاتبوو لە بوتیشلی، ئیسحاق نیوتن، ڤیکتۆر هۆگۆ، جان کۆکتۆ، بەڵام کۆمەڵەی «ئوبوس دای»وەک بزووتنەوەیەکی توندڕەوی کاسۆلیکی سەر بە فاتیکان و تا دوایین چرکەسات ڕاوەدووی ئەندامانی برایانی سیۆن دەنێت و لێناگەڕێن نهێنی «شالیس»ی پیرۆز ئاشکرا بێت، ئیتر چەندین جۆرە شێوە و شێواز دژایەتی هزری ئاشکراکردنی کریبتکس و کردنەوەی کۆدە ئاڵۆزەکان دەکەن، ئەمەش بەسەرپەرشتی «فاتیکان» و لە ڕێگەی ئارینغا ڕۆزای قەشە و سیلاس و فاش و پیاوانی ترەوە، تێکست لە شێوەی وێنە و لەقتەی سینەمایی بەردەوامی بە ڕووداوەکان دەدات و زۆر لە چیرۆکە پۆلیسییەکانی ئاجاسا کریستی دەکات، پاشان تێکست هەوڵی بە «یۆتۆپیا»کردنی شوێنە واقیعییەکانی داوە، بۆ نموونە مۆزەخانەی لۆڤەر تا دێ ژوور و هۆڵ و ڕاڕەوەکانی لە دوو توێی خەیاڵێکی ترسناکدا دەخاتە بەر دیدی خوێنەر، ئەی کڵێسای سانت سولبیس کە لەسەر پاشماوەی پەرستگایەکی میسری تایبەت بە «ئیزیس» بونیاد نراوە، لەو کڵێسایەدا مارکیز دی ساد و بۆدلێر لە ئاو هەڵکێشراون و ڤیکتۆر هۆگۆش تەقسی زەماوەندی ژنهێنانی تیا ئەنجام داوە، وێڕای وەسفکردنی دەروازەی چەندین کاتدرائیە و کڵێساکان بە کاسەی پیرۆز و ئەندامی مێینەی ئافرەت و غریل، هەروەها یۆتۆپیای شوێن لە کۆشکی «فیلیب»دا هێندە بە فەنتازی دەکەوێت، دەڵێی فیردەوسی دەستنووس و کتێبە دێرینەکانی زەمانن، ئەو هەموو ئەرشیفی هونەری و ڕەفەی پڕ قەوان و شەرابی چەندین ساڵە و مۆسیقای کلاسیک و یادەوەری سوارانی هەیکەلی سلێمان و نیگارخانەی دەگمەن و دانسقە، یەکسەر ژیاری فەرهوود کراوی کوردستانی باکوورم، وەبیر دێنێتەوە، ژیاری ڕەنگاو ڕەنگی «عەبدال خان» کە چەندین جۆرە کتێب و دەستنووسی دەگمەن دەگمەن و تابلۆ و نەخش و نیگاری سیحراوی و ئاوازگەلێکی ئاهورایی گرتبووەخۆ، بەڵام کردەی دەرچوون لە شوێنی تەسک وتریسکی واقعی لە کڵێسای «ستمنتر» و «ڕوسلین»دا دەگاتە چڵە پۆپە و ڕەگەزی فەنتازی بەشێوەیەکی سەیرو سەمەرە لەنێو نەخشونیگار و بازنە و گوڵە وەسەنییە کاندا دەڕەخسێت، لە میان هێماکانی شالیس و وەرەقی تاروت و شمشێر و سەوڵەجان و گۆڕستانی پاشا و سیاسەتوان و زانا و شاعیر و مۆسیقارەکانەوە ئاماژە بەو ژنە قژ سوورە دەدا، کە لە تابلۆ بەناو بانگەکەی «دافنشی» دا، لەلای ڕاستی «مەسیح»« دانیشتووە و «بطرس» ی پاتریارکی هەڕەشەی لێ دەکات، هاوکات ئەو گۆڕستانە پان وپۆڕە کە مەفتەنی پاشا و شازادە و هونەرمەند و زانا و شاعیرانە.

هەستێکی نەهلیستی بە ڕۆحی خوێنەر دەبەخشێت و پێی دەڵێت ژیان لە گەمەی نووسینێکی فەنا ئامێزی لەززەتاوی زیاتر چیتر نییە... گەڕانەوە بە دوای گۆڕی ڕازاوەی «ئیسحاق نیوتن» کە لە پانتایی ئەم گۆڕستانەدا تۆپێکی وەسەنی شاردۆتەوە، تۆپێک لەو سێوە دەکا کە «حەوا» گوناهی یەکەمی پێ ئەنجام دا، لێرە لەم گۆڕستانەدا (لانغدون) ڕوو لە سۆفیا دەکا و لە ماسۆنییەتی هەریەک لە فاگنەر و مۆزارت و بتهۆڤن و شکسپیر و سوارانی هەیکەل و برایانی سیون دەدوێت.کەچی تێکست لە کڵێسای «دۆسلین- ڕۆزلین»دا هەمان گەمەی زمانی «ڕۆلان بارت» دووبارە

دەکـــــاتەوە، لەنێـــوان وشــــەی «ساراسین- سارازین»دا «بارت» لە چیـرۆکـێکی «بەلزاکـدا» بەدوای جوانییـەکی تەواو و بەرکـەمـاڵدا دەگـــەڕێت، واتە «دان براون» لەم کـــڵــێـــســـایەدا هەوڵدەدات سێگۆشـەکـانی ڕۆسلین و ڕۆزلین یەکـتربـبڕن و ئەستێرەکـەی داوود پێکبێنن، چونکە کڵێسای ڕۆسلین، کـە پەرسـتگای مـاسۆنی و برایانی سـێـــۆن و ســوارانی هەیکەل و مـەفـتـەتی هونەرمـەند و نەقـاشانە، کـــردەی نووسین لەم بوقــعـــەی کـڵـێـسـایەدا هەوڵێکی تەواوی یۆتۆپیـانووسی داوە، یۆتۆپیـایەک هەڵگری مـەرجـەکـانی فـەنتـازیا و کربستاڵەکانی ئیستێتیکە، چونکە «ڕۆزلین» لە کۆشک و فیردەوسێکی کولتووری دەکات هەڵگری سەرپاکی توحفەی ئایین و میتۆلۆژیاکانی سەر ڕووی زەمـین بـێـت، ڕۆسـلـین... پڕیەتی لە ئایکۆنی جـۆراوجـۆر، دیوارە مەرمەڕییەکانی بە نەخش و نیگاری هێـمـا ئامـێـز هەڵکەنراوە، زەخرەفە و نەقاشی، وێنەگەلێک لە ئەستێرە و هەسارەی وەسەنی، شکڵ و ئامـاژەی خـاچەکـانی مـەسـیح، دروشـمـەکـانی مـاسۆن، زناکـەکـانی میترا زێڕ و زەنبەر لە شێوەی قۆچی گا و هێماکانی پیت و فەڕ، ئاماژەی هەرەمـەکـان، بورجەکـانی کـەیوان، چەندین جـۆرە گـیـاو گـوڵ و هەردوو سـتـوونی «بواز» و «جـاکین»، بەڵام کـێـشــەی ســەرەکی «دان براون» لەوەدایە خـەریکە لە نێـو فـەزای توحـفـەیەکی کـراوە و خـەتەرناکی ئەدەبیدا، مەترسیدارترین گەمەیەکی لەزرەتداری پۆست مـۆدێرنی بەرپا دەکات و دەیەوێت ئایینی مەسیحی لە ڕەگ و ڕیشـــــاڵ و بنـاوانـەوە هەڵتـەکـێـنێت و سـەربەرە ژێری بکات، کەچی خـودی ڕۆمـاننووسی خـۆی کـە ئاوێتــەی گــیــانی کـاراکتـەرەکـان دەبێت، تا ئێـسـتـا پەرسـتـی ڕێـســـا و یاســـا و هێماگەلێکی یەهوودییە، واتا «دان براون» نەیتـوانیـوە خـۆی لە زیندانە نەگۆڕ و توندوتیژەکەی ئوسوڵییەتی ئایینی یەهودییـەت ڕزگـار بکات، چونکە گـەمـەی پۆست مـۆدێرنە، هەمـوو کۆسپ و ئاستـەنگ و لەمپەر و زیندانەکـانی ئوسـوڵـیـــەت تێکدەشکێنێت و دەرفـەتێک بۆ ڕۆحی مـرۆڤ دەخـوڵقـێنێت، کـە بتـوانێت لە کـەشـوهەوایەکی پڕ میـهری ئێسـتـێـتـیکیدا سەرپاکی مـرۆڤـایەتی خـۆشـبـوێت و دژی مەرگەسات و هەقایەتە گەورەکانی مۆدێرنە بوەستێت بەتایبەتی ئەوانەی کـــە بـازرگــــانی بە چارەنووسی مرۆڤایەتی دەکەن، ئیـتر تێکستی «شیفرە» بە هەمـوو هەوڵ و کۆشش و شێـوەیەکی هەڵوەدا و سەرگەردانی شالیسی پیرۆز و خوێنی خانەدانی و زاروزێـچ و تـۆرەمـی هـەیـکـەلـی موقەددەسە.

دەڵێ: ئۆپێـرای «بارسـیـفـاڵ»ی فاگنەر سڵاوێکە بۆ ڕۆحی مەریەمی مـەجدەلی، هەروەها شـاعـیـرانی ترۆبادۆری فــەرەنسی لە بنەڕەتدا کۆمەڵێک ڕاهیب بوون، لە کڵێسای «مەجدەلی»دا بە ئاوازەکانی مۆسیقا خزمەتی شالیسی پیرۆزیان دەکرد، پاشـان ئەو شـاعـیـرە لیـریکی و گەڕۆکانە قەرەج ئاسا بە دنیا کەوتن تا مـیـهـر و ئەڤـینی مـەریەمی مـەجدەلی بەسـەرتاسـەری گـەردوون بگەیەنن، ئەمێستاش قوماربازانی کـاغـەزی «تارون» کـە لە «کـوپەی سـوور» دەڕوانن، بیـر لە گـوڵ و ئەستێرەی پێنجانە و سەوڵە جان و سێـو و لەپکەی خـۆر و سێگۆشـەی یەکـلاکەرەوە و شالیسی مێـیەتی پیرۆز و پاکێتی و عیشق و جوانی و پیرۆزیی ئەوئافرەتە سۆفیـزمە پرچ سوورە دەکەنەوە کە لای دەستەڕاستی «مەسیح» دانیشتووە و «بطرس» بە پەنجەی شمشێر ئاسای هەڕەشەی لێ دەکات.

سەرچاوە:

شیفرەی دافنشی- ڕۆمان.

نووسەر – دان براون.

وەرگێڕی عەرەبی- سمة محەمەد عەبد ڕەبە.

الدار العربية للعلوم – بيروت – لبنان.

چاپی یەکەمی، ساڵی ٢٠٠٤.

وەڵامێکی هێمنانە بۆ فەرهەنگی «سیدرا»م خوێندەوە

سەلام ناوخۆش
(زانکۆی سەلاحەدین- کۆلێژی زمان)

مامۆستا عەزیزی مەلای ڕەش یەکێ لەو نووسەرانەیە کە ڕێزێکی تایبەتیم بۆی هەیە، مامۆستای هێژا یەکێ لەو نووسەرانەیە کە هەم ڕۆماننووسەو هەم وتارنووسێکی دیاری شاری هەولێرە. من خۆم مامۆستا عەزیزم وەک گیوی موکریانی و مام هەژار و شوکر مستەفا دەبینی. قەناعەتێکم لەلا دروست ببوو کە زمانی مامۆستا هەمە ناوچە بێ و زۆر ئاگای لە دیالێکتە کوردییەکان بێت، بەڵام لەو وتارە ڕەخنەئامێزەی لەسەر فەرهەنگی سیدرا نووسیبووی، تووشی هەڵوێستەیەکی کردم.

ئەو «هەڵانەی»، مامۆستا بە هەڵەی زەقیان ناو دەبات تاک و تەرایەکی نەبێ هیچی هەڵە نین، بەڵکو مامۆستا خۆی کەوتۆتە هەڵەی زەقەوە. ئەو هەڵە زەقانەی مامۆستا عەزیز دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆی سەرەکی:

یەکەمیان: مامۆستا عەزیز شارەزاییەکی باشی لە جۆری فەرهەنگ داناندا نییە. ئەو فەرهەنگەی من فەرهەنگێکی گیرفانییە، فەرهەنگی گیرفانیش زۆر سنوردارە و جێگەی دیاردەی فرە واتایی هێندە لێنابێتەوە کە هەموو واتایەکانی وشەیەک لەخۆ بگرێ.

دووەم: قەت باوەڕم نەدەکرد مامۆستا عەزیز کرمانجی سەروو نەزانێ، چونکە زۆربەی ئەو وشانەی ئەو پێی هەڵەن، ئەویان بەهەڵە بردووە! بۆ نموونە سەیری ئەم چەند هەڵەیە بکە:

١- نیای و ئاشینا
٢- بلویل
٣- وەریس
٤- ئێبەگ، هێلەگ
٥- کتک- کت

٦- دانی
٧- کەر، کەرێ پەزی
٨- کوشتی... تاد

من گلەییەکم لە مامۆستا هەیە، لە هەندێ شوێن کەمن دڵنیـام لە تەمـەن و قـەڵەمی ئەو ناوەشـێـتـەوە، بە ئەنقەست، یاری بە هەندێ وشەم کراوە جا قرتێندرابێ، یان نیوەی نووسرابێ، یان هەندێ شت نووسرابێ ئەسڵەن لە فەرهەنگەکەمدا نییە، هەر بۆ نموونە:

(١) لەلاپەڕەی یەکی فـەرهەنگەکـەدا «ئاخـوڕ» بە واتای «معلف» نووسراوە، کەچی ئاماژەی بۆ نەکراوە.

(٢) «دێ» «وەک» ناو و «فرمان» وشەی بۆ هێنراوە، کـەچی مـامـۆسـتـا تەنیا جەختی لەسەر ئەوەی دووەم کردووەتەوە، ئەویش بەهەڵە. من نووسـیـومـە «دێئێت» کەچی ئەو بە «دێنێت» لێکی داوەتەوە ونووسـیـویەتی: «کەسێک شت لەگەڵ خۆی بهێنێنت»

(٣) بۆ «ڕەشک» مـن نووسـیـومـە «ئێـرەیی» مـامـۆسـتـا«یی» «ڕەشکردۆتەوە و نـووسـیـویەتی وشـەی «ئێرە» بە عەرەبی «هنا»!!

(٤) بۆ «دەسـتـە» مـن «دەسـتـەک» و «دزینە»م نووسیوە، کەچی نازانم مـامـۆسـتا وشەی «دەرزینە»ی لە کـوێ هێناوەو دەنووسێ: «دەرزینە» نیـیـەو «دەرزەنە»! هیـوادارم مـامـۆسـتـای بەڕێز ئەوەندە دڵی گـەورە بێ و وەڵامـەکەم قـەبووڵ بکات، هەروەک چۆن من ڕەخنەکـانی ئەوم قەبووڵ کرد...

ئێسـتاش با لە هەندێ لە ڕەخنەکانی مامۆستا عەزیز وردبینەوە

(١) بۆ وشەی «ئاخ» من نووسیومە حسرة، تنهـد، کـەچی مـامـۆسـتـا عـەزیز پەسـەندی (وأها، الأسف) دەکـات. با بزانین لەم ڕسـتـانەی خـوارەوەدا کـامـەمـان ڕاستترین:
- بە ئاخ و کەسەرەوە مرد= بە حەسرەتەوە مرد.
- ئاخێکی لێوە دێ= هێشتا هەناسەی دێ.

لە «هەنبانە بۆرینە» و «کوردستان» و «نۆبەرە» ئاخ بە داخو کەسەرو خۆزیا و ئاه و هەناسە هاتووە!

(٢) لە وشـەی «ئاخـوڕ» مـامـۆسـتـا دەیەوێ بەخـوێنەر بڵێ کـە من نازانم ئاخـوڕ بە واتا «مـعـلف» دێ، بۆیە دەنووسێ: «ئاخوڕ شـوێنێکی تایبـەتی ئالیک تێکردنە، عەرەبییەکەی «معلف»»ە.

ئەی مـامـۆسـتـای بەڕێز لە دوا وشـەی لاپەڕەی یەکی فەرهەنگەکەم بەم جۆرە نییە: ئاخوڕ، هاڤر، معلف؟! لە لاپەڕە دوو نووسـیـومـە ئاخوڕ بەشێکە لە تەویلە کـە بە عـــــەرەبی بە واتـا (اصـطـبـل) دێت، زۆر بـە ڕوونـی نووسـیــــومـــە ئاخـــوڕ /تەویلە، ســتــەبل ئەوەی لە فـەرهەنگنووسین شارەزا بێ دەزانێ ئەم نیـشـانەیە (/) لەگـەڵ (،) زۆر لەیەک جـیــان. لە وشــەی عــەرەبی «اصطبل» و ئینگلیـزی Stable خـوێنەر دەزانێ مـن مـەبەسـتم چییـە. وێڕای ئەمـەش لە فـەرهەنگی نۆبەرە، لاپەڕە (١٢٧) بۆ وشـەی (اصطبل) وشـەی (ئاخـێـر) دانراوە.

(٣) نووسیومە: «ئارەزوو، حەز، ڤیان= رغبة، میـل» کـەچی م. عـەزیز دەنووسێ «ڤـیـــان» بە مـــانـا خۆشەویسـتییە، نەک ئارەزوو.. و حەز. لە مـامۆستای بەڕێز دەپرسم خۆشەویستی: حەزو ئارەزوو نەبێ دەبێ چی بێ؟!

(٤) بۆ ئارەقـخۆر/ عـارەقـخـۆر نووسـیـومـە: سکران، شـارب الخـمـر، مـدمن. باوەڕی من وایە ئەوەی ئارەق دەخـواتەوە «سـەرخـۆش» دەبێ. هەروەها خـووشی پێ دەگرێ (مدمن). مامۆستا خۆی کوڕە مەلایە لە قورئان شارەزایە دەزانێ لە قـورئاندا هاتووە «**ولا تقربوا الصلاة و انتم سكارى**» هەروەها دەزانێ «ئارەق» لە کۆمەڵگەی عـەرەبیـدا بە قـۆناغ قـەدەغـە کـراوە، چونکە زۆربەی خەڵکەکە خوویان بە ئارەق خواردنەوە وە گرتبوو، ئاسان نەبوو بە یەک جار تەرکی بکەن.

(٥) لەم خاڵەوە مامۆستا کەوتۆتە زۆر هەڵەی زەقەوە و دەردەکەوێ مامۆستا هیچ شارەزاییەکی ئەوتۆی دەربارەی کرمانجی سەروو نییە. بۆ هەر خاڵێک لە شوێنی خۆی قسەی خۆمان دەبێت.

من نووسیومە: «ئازا، زیرەک، پەیت= شجاع، شهم» مامۆستا دەنووسێ: «ئازا» ڕاستە «شجاع»ە، کەچی «زیرەک- شاطر، نشیط، ذکی»یە، مامۆستای بەڕێز ئەم فەرهەنگەی من کورتکراوەی «فەرهەنگی ئۆکسفوردی نوێ» مە، کە فەرهەنگێکی سۆرانی- بادینی- ئینگلیزییە. لە دهۆک و دەوروبەری وشەی «ئازا» بۆ شجاع بەکارناهێنن، بەڵکو «زیرەک» بەکار دێنن. هەروەها مامۆستا دەکەوێتە هەڵەیەکی ترەوە و دەنووسێ: بە بۆچوونی من «پەیت» دژی «شلە» نەک بە مانای ئازا! مامۆستای بەڕێز وشەی «پەیت» نەک لە بادینان، بەڵکو لە زرارەتی و دەوروبەری هەولێریش بە واتای ئازاو چەلەنگ دێ. ئەو (پەیت) و (شلە)ی تۆ باسی دەکەی لێرەدا جێی نابێتەوە.

(٦) ئاژوە، شەپرزە نەک (شپرزە) وەک م. عەزیز بەهەڵە دەینووسێ. لەلاپەڕە (٤) و (٥١) وشەم بۆ ئەم دوو هاواواتایە هێناوەتە، مامۆستاش پشتگیری کردووم، چونکە ئەو خۆی دەنووسێ وشەی شپرزە بۆرە واتایەکی دەچێتەوە سەر ئاژاوە! بۆیە هیچ ناڵێم.

(٧) لەلاپەڕە شەش نووسیومە «ئاشنا، نیاس، ئاشینا= الاقرباء. وشەی (الاقرباء) لە نەزەر من بە نزیکاتی، ناسیاوی، ناسیاری دێت، مام هەژار و گیو مرکریانی-ش لەگەڵ مندا هاوڕان، ئەوەتا لە هەنبانە بۆرینە لاپەڕە (٧) بۆ ئاشنا (ناس و ناسکری) هاتووە، هەروەها لە فەرهەنگی (کوردستانیش) لاپەڕە (٩) (ناسیاو) و (ناسیار) هاتووە. مامۆستا دەنووسێ سەربشم لە وشەی (نیاس) و (ئاشینا) دەرناچێت».... ئەم دوو وشەیە لە بادینان زۆر بەکار دێن!

(٨) لێرەدا بەهەڵە وشەی (عمة)م بۆ ئامۆژن یان مامۆژن بەکارهێناوە

(٩) لەلاپەڕە (١٠) بۆ (ئاورینگ) و «خوناڤ» و «ندی» بەکار هاتووە، مامۆستا هیچ ڕەخنەی نییە و نازانم بۆچی نووسیونی. خۆی دەزانێ ئەمە «فەرهەنگی گیرفانی»یە، فەرهەنگی گیرفانی چۆن جێی «گرێیەکی بەسۆیە لەتاو ژانی بربن.... دەبێتەوە ئەم پرسیارە تەنیا لە خۆی دەکەم، هەرچەندە ئەوەی ئەو دەیڵێ» ئارینگ»ە نەک ئاورینگ.

(١٠) بەڵێ مامۆستای بەڕێز سۆریکە بە واتای (حصبة) دێ تۆ ڕاستی من هەڵەم.

(١١) «ئۆباڵ» بەتەنیا بە واتای «گوناح» نایەت هەتا ڕستەکەی مامۆستا عەزیزیش ئەو ڕاستییە ڕوون دەکاتەوە. (ئۆباڵ+ مل) یان (ئۆباڵ+ ئەستۆ)، ئەوجا بە واتای گوناح- ذنب- خطیئە دێ، واتا مەعنەوییەکەی «عاتق»یش هەروایە، بۆیە من هەڵە نیم لەوەی «ئۆباڵ»م بە عاتق» لێکدایتەوە.

(١٢) مامۆستای بەڕێز ئەتک و شەرەف هاوواتای یەکترن، نەک دژی یەک بن وەک تۆ دەڵێی کە دەڵێین: «ئەتکیان کرد»، «هەتکیان برد» بە واتای «شەرەفیان شکاند»، «ئابڕوویان برد» نایەت؟! من نەمزانیوە (ئەتک و هەتک و نامووس) شەرەف نەبن؟

(١٣) وشەی «ئەغیار» لە ئەدەبی کلاسیکی کوردیدا زۆر بەکار هاتووە و بە کورد نامۆ نییە. کە واتای «بێگانەش» بدا، هەر بەواتای دوژمن و نەیار دێت نەک «اجنبی»

(١٤) پێم سەیرە کە مامۆستا دەڵێ (باخەڵ) بە واتای (ابط) نایەت، ئەو گشتگیرییەی «باخەڵ» هەر (جیب) ناگرێتەوە، بەڵکو (ابط)یش دەگرێتەوە

(١٥) «بردن» هەر بە واتای (اخذ) نایەت، بەڵکو بە واتای (مصادرة)ش دێت. با سەیری ئەم ڕستەیە بکەین:

- پۆلیسی گومرگ ئازادیان گرت و بارەکەشیان برد.

ئەمەو (دەست بەسەراگرتن) زیاتر بە واتای (ضبط) دێت لەوەی هەر (مصادرة) بێت.

(١٦) (بلوور) دوو واتای هەیە: یەک (کریستاڵ) وەک ماددە، هەروەها بۆ (جوانی) لە ئەدەبی کلاسیکیدا زۆر لە شاعیران (گەردن بلوور)یان لە وەسفی یارەکانیاندا بەکارهێناوە، هەرچی (بلوول)ە، ئەوە شتێکی ترە! واتای دووەم: بلوێر دەگەیەنێ. بادینانییەکەش (بلوبل)ە، نەک (بلوێل) وەک مامۆستا دەڵێ.

(١٧) لە ڕووی ڕەنگەوە باوەڕم وایە (رمادی) و (رصاصی) خۆڵەمێشییە یاخود (بۆرە)، هەروەها بە حوکمی ئەوەی (بۆر)، (بۆز) لە ئاکامی تێکەڵبوونی (سپی و ڕەش) دروست دەبن، بۆیە لە زۆر فەرهەنگ بە هاوواتای یەکتر هاتوون، سەیری (نۆبەرە) لاپەڕە (١٢٤-١٢٥) بکە. هەروەها (اشمط) بە واتای (بۆر)

دێت. سەیری (نۆبەرە) و فەرهەنگی (دەریا) لاپەڕە (٢٨) بکە. لە گوندانیش دەڵێن: بۆز بووی! بۆرە! بە ڕاستی بۆر بووە.

- کوڕە ئەمە چ ڕەنگێکی نییە بۆرە بۆر!

(١٨) لە عەرەبی (حمل) بۆ بەرخ و کاوڕ بەکاردێ، هەتا (خروف)یش هەر (حمل)ە، بەڵام (خروف) بۆ هەردووکیان بەکارنایەت. لە فەرهەنگی ئەستێرە گەشە چاپی سێیەم بۆ واتای (بەرخ) حمل و خروف هاتووە، هەروەها لە فەرهەنگی دەریا لاپەڕە (٢١٨) بۆ (حمل) بەرخ نووسراوە.

(١٩) مامۆستا ڕاست دەکەی (چڵم) لەوێ زیادە، هەر خۆشت نووسیوتە. من لەلاپەڕە (٧٤) بۆ چڵم (مخاط)م نووسیوە.

(٢٠) بۆ (وەریس) هەرهێندە دەڵێم، چونکە مامۆستا شارەزایی لە کرمانجی سەروو نییە، بۆیە بە هەڵە لە «وەریس» گەیشتووە (وەریس و گوریس) یەکن.

(٢١) لە کرمانجی سەرووودا بێژینگ و ئێلەگ و هێلەک هاوواتان- سەیری فەرهەنگی سەلاحەدین لاپەڕە ٨٥٥ بکە بۆ Sieve نووسراوە: ئێلەگ، هێلەگ، بێژینگ، ئەمە لەلایەک، لەلایەکی تر مامۆستای بەڕێز من لە کرمانجی خوارووودا- سۆرانی- ئەوانەم لە یەک جیاکردۆتەوە. من لەلاپەڕە (٤٠) بۆ بێژینگ دوو وشەی کرمانجی سەروو ئێڵەگ و هێلەگ-م نووسیوە، بەڵام بۆ (هێلەک)ی سۆرانی لەلاپەڕە (٢٨٢) وشەی (منخل)م بەکارهێناوە! من دڵنیام مامۆستا شارەزایی لە بادینانی هەبووایە نە تووشی ئەوەندە هەڵەیە دەبوو، نە ئەو هەموو کاتەی منیشی بە وەڵامدانەوە بە فیڕۆ دەدا.

(٢٢) ئەگەر عەرەب وشەی (تابوت) یان نەبووایە- دەموت (نعش المیت) نەک تەنیا (نعش) وەک مامۆستا دەڵێ. دیارە تابوتی کوردی و عەرەبی یەکن، نازانم مامۆستا بۆچی خۆی لەم وشەیە داوە.

(٢٣) من نەمنووسیوە تارمایی: شبح، سێبەر، ظل؟! ئەمە لەلایەک، لەلایەکی تر ئەرێ واتایەکی تری تارمایی: سێبەر نییە؟

٢٤- مامۆستای بەڕێز (کتک) هەر بە واتای (پشیلە) نایەت، بەڵکو لە کرمانجی سەروو بە واتای (تاک) دێت وەک من نووسیومە.

(٢٥) بۆ وشەی (تاق) من (دیوار)م نووسیوە. مامۆستا بۆ (تاق) پێنج وشەی نووسیوە، یەکێ لەوانە (دیوار)ەکەی منە! مامۆستای بەڕێز «سیدرا» فەرهەنگێکی گیرفانییە هیچ ماقووڵ نییە لە فەرهەنگی گیرفانی نووسەر (پێنج!) وشە بۆ وشەیەک بنووسێ.

(٢٦) مامۆستا دەنووسێ (وهیج) گەرمییە نەک بریقە. جارێ من وشەی (بریقە)م بەکار نەهێناوە، بەڵکو وشەی (تریسکە)م بەکارهێناوە. (وهیج) بە واتای کڵپە و گەشانەوە و بڵێسەش دێت، تریسکەو وشە بادینانییەکانیش ئەو واتایە دەبەخشن.

(٢٧) مامۆستای بەڕێز من (تۆپیو) و (مردار)م لەیەک جیا کردۆتەوە، بەڵام دیارە تۆ نەتبیستووە، ئەگەر نا لەلاپەڕە (٦٠) بۆ تۆپیو: میت للحیوانات-م نووسیوە بۆ (مردار)یش لە لاپەڕە (٢٢٠) (میتة بدون ذع و فاطس)م نووسیوە. مامۆستا شوکر ئێمەش کوردین دەزانین (تۆپیو) و (مردار) دووحاڵەتی جوایەزن!

(٢٨) تەون: (صناعة السجادة)یە، ئەوەی تۆ دەیڵێی تەونکارییە.

(٢٩) «بێ خیرەت» بە واتای تەوەزەل، تەمبەڵ دێ. دیارە مامۆستا (بێ خیرەت) و (بێ غیرەت) لێ تێکەڵ بووە، لە گوندەکانی باکووری هەولێر و لە بادینان (بێ خیرەت) زۆر بەکاردێن

- هەستە بێ خیرەت تۆش ئیشەکی بکە.
- هێندە بێ خیرەت مەبە.

٣٠ (غطاء) جاجمیش دەگرێتەوە، (مێزە)ش بە واتای ڕوانین نایەت، بەڵکو واتایەکی پۆشین- غطاء لەخۆ دەگرێ. ڕاستە (جاجم) بە واتای (شف)یش دێ.

٣١- بۆ (جاش) بێچووی گوێدرێژ ass و بەکرێگراو Mecenary جحش و مأجورم بەکارهێناوە، قەت نەمزانیوە (جاش) بۆ هێستری ساوا بەکارهاتبێت.

(٣٢) نازانم بۆ قاچاغچی، چەتە نەبێ؟ لە گوندا دەیانوت: فلان قاچاغە!

(٣٣) خم ڕەنگەو بەعەرەبیش صبغ کە (هش)ی پێ دەڵێن. کوردیش دەڵێ هەی سەر بە هەش. ئەم زیادەیە تایبەتترە و لە چاپی دووەم (هش) بۆ صبغ زیاد دەکەین.

(٣٤) خۆڵ وتۆز هاوواتای یەکترن.

هەندێ خۆڵم کەوتە چاوی.

ئەم لەلایەک، لەلایەکی تر من نووسیومە (توز) نەک (تۆز) (توز)یش لە بادینی بۆ «خۆڵ» بەکار دێ. واتایەکی تری (خۆڵ) بە واتای (گڵ) دێ، کە من نووسیومە غبار- بۆ تۆز، تربە بۆ (گڵ) لەسەر ئەم

لێکدانەوەیە بووە، نەک من تێکەڵم کردبێ!

(٣٥) (خەرمان) هەم بە واتای «بیدر» دێ، هەم بە واتای «حصیدە»ش دێ. لە کوردیش هەردووکی دەڵێین:

- خەرمان بەرەکەت
- جۆخینی ئەمساڵمان باش نەبوو
- دەچینە سەر جۆخینان.

(٣٦) بۆ (خێو، ستاڤک) نووسیومە «شبح». جا کە (خێو) پێنج شەش واتای تری هەبێ، ئەوە لە فەرهەنگی گیرفانیدا جێی نابێتەوە!

(٣٧) دانوو: (حبوب)ە بە «نقیع الحنطة»ش دێ، بەڵام نەمزانیوە بە واتای (نەخۆشی باڵندە)وە بێت. (دانی): دانووی سۆرانییە، نەمزانیوە بە واتای (دابەستە) بێت. بەم واتایەش بێت من باسی دانوو دەکەم نەک دانی!

(٣٨) هیوادارم مامۆستا لێم زویر نەبێ لە وشەی (دووپات) کە بە واتای (مساندة) دێت. نازانم کە تۆ هەڵوێستێک دووپات دەکەیەوە ئەگەر بە واتای- مساندە- نەبێت بە واتای چی دێ؟

(٣٩) دەبەنگ زیاتر بە (غبي) و(بليد) لە ئینگلیزییەکەش من (stupid)م نووسیوە، بەڵام (کسلان)ەکەم لە جێی خۆی نییە، هەروەها ساویلکەش لێرە لە شوێنی خۆی نییە. لە لاپەڕە ١٤٢ بۆ (ساویلکە) (ساذج)م داناوە.

(٤٠) بۆ وشەی (دەستە، دەستەک)، «دزینە»م بەکارهێناوە، لە هیچ فەرهەنگێک (دەستە) بە «هاوتەمەن، ئاوزە و هاوڕەگەز» نەهاتووە، مامۆستا ئەوەی لە هەر شوێنێک دیتبێ، ئەوە لە فەرهەنگی گیرفانی جێی نابێتەوە. هەروەها من وشەی (دەرزینە)م بەکارنەهێناوە تا مامۆستا بۆم ڕاست بکاتەوە و(دەرزەن) بنووسێ!! ئێمە دەڵێین:

- دەستە هێلکەکم بدێ= بە واتای دوازدە نایەت وەک مامۆستا دەنووسێ. دەستە هێلکەی ئێستا سێ دانەیە!
- دەستە پاکەتێکم بدێ: گرۆزەکم بدێ، بە واتای (دە) پاکەت دێت نەک دوازدە، بەڵام کە دەڵێین دەرزەنەک منداڵی هەیە. واتا دوازدە منداڵی هەیە.

(٤١) لێرەدا مامۆستا دوو سێ کەڕەت کەوتۆتە هەڵەوە.

یەکەم من (دێ) و (دێ- گوند)م لە یەکتر جیا کردۆتەوە.

مامۆستا خۆی خەڵکی هەولێرە، شارەزاییەکی باشی لە شێوەزاری دەشتی هەولێر هەیە، نازانم چۆن (دێ) و (دێت) بەیەک نازانێ. لە هەولێر دەڵێین:

- ئەرێ ئازاد دێ؟
- بەڵێ ئازاد دێ

لەو «بێ ئاویەش» دەڵێین: ئاو دێ!

ئێمە قەت (دێت) لە قسەکردنی ڕۆژانەماندا بەکار ناهێنین.

لە لایەکی ترەوە لە بەرامبەر وشەی (دێ) من بادینییەکەم ئەوها نووسیوە (دێئێت)، کەچی مامۆستا (دێئێت)ەکەی- لێ بۆتە (دێنێت) هەر بەو واتایەش لێکی داوەتەوە!!

(٤٢) لێرەش مامۆستا هەر سۆرانی و بادینییەکەی لێ تێکەڵ بووە، ئەگەر نا مافوور= مەحفیر وەک ڕایەخ بەکار دێن، بۆ ئەم وشەیەش (سجادە، غطاء- بساط)م بەکارهێناوە، مامۆستا (بساط)ی نەنووسیتەوە!! بۆ مەسەلەی واتای (غطاء) هەر بە واتای کەلوپەلی نووستن و لەبەرکردن نایەت، بەڵکو بە واتای ڕایەخ -یش دێ.

(٤٣) لێرەش مامۆستا کەوتۆتە دوو هەڵەوە. مامۆستا (ڕەشک) و(ڕەشکە)ی تێکەڵ کردووە، کەچی من هەردووکیم لەیەک جیاکردۆتەوە. لە لاپەڕە (١٢٠) بۆ (ڕەشک) ئێرەیی و حەسویدی- بادینی، (حسد)ی عەرەبیم بەکارهێناوە. مامۆستا لێرەش وەک (دێئێت)ەکە نازانم بە چ پاساوێک (ئێرەیی)-ەکەی منی کردۆتە (ئێرە) بە عەرەبی (هنا)ی بەکارهێناوە!!! مامۆستای بەڕێزم ئەم فەرهەنگەم یەک جار چاپکراوە ئەو (ئێرە)ت لە کوێ هێناوە؟!

لەلایەکی تر مامۆستا (ڕەشک) ڕەشکە نییە، من بۆ (ڕەشکە)ش (حبة السوداء)م بەکارهێناوە، ئەمەش لە فەرموودەیەکی پێغەمبەر (د.خ) هاتووە. جا ئەگەر جەنابت تەواو لەم دوو وشەیەی من نەگەیشتبیت من چ لەو هەموو وشەیەی تۆ بکەم کە پێوەندی بەو دوو وشەیەوە نییە، جگە لەوەی لە فەرهەنگی گیرفانی جێی نابێتەوە!

(٤٤) مامۆستای بەڕێز ئەو (کەر)ە لێرەدا هاتووە، (کەر) بە واتا سۆرانییەکە نییە، لە بادینان بە واتای (الماشیة) و الانعام دێ، (کەرێ پەزی) کەری مەڕی نییە! بەڵکو بە واتای پارچە مەڕ، دێت!

(٤٥) سک/ زگ بطن و رحم دەگەیەنێ، بەڵگەش بۆ

قسەکەم ئەم دوو ڕستەیەیە:
سکم دێشێ/ بطن
تۆ هێشتا لە زگی داکت دابووی.....رحم.
(٤٦) سەراب= سراب ئەگەر لە دەشتی هەولێر بۆ سەراب (غەمر) هەبێت هیچ لە مەسەلەکە ناگۆڕێ، چونکە من هەڵەم نەکردووە، بە هیچ جۆرێ ئەمە بەهەڵەی زەق دانانذرێ، زۆربەی هەرە زۆری کورد دەزانێ (سەراب) چییە، بەڵام ڕێژەیەکی زۆر کەم دەزانێ (غەمر) چییە؟!
(٤٧) شانس بە (بەخت) و (دەلیڤە- دەرفەت) دێ، لە ئینگلیزییەکەش هەروام کردییە. لە کوردی ئێستاش هەردووک هەیە.
- نەوزاد بەشانسە (بە بەختە)
- دڵت نەرم بێ، شانسێکی تر (چانسێکی تری) بدێ.
(٤٨) هەر هێندە دەڵێم فرفرۆک بادینییە و هاوواتای قوشکاغەزو کۆلارەیە. سەیری فەرهەنگی سەلاحەدین سەبارەت بە وشەی Kite بکە.
(٤٩) (قوچەک) و (ئەهرام) یەک شتن. سەیری لاپەڕە (٧١٦)ی فەرهەنگی سەلاحەدین بکە.
(٥٠) قوڕو تەقن یەک شتن، سەیری لاپەڕە (٦٤٥)ی فەرهەنگی سەلاحەدین بکە. لەمەش زیاتر (تەقن) ماددەیە نەک جێگە!
(٥١) ڕاستە وشەی (خادم) لە ڕوێکەوە بۆ «خولام» و «خزمەتچی» و «نۆکەر» بەکاردێت، بەڵام زۆرجارانیش (ئافرەت)یش دەگرێتەوە، ئەوەتە لە فەرهەنگی دەریا بۆ (خادم) نۆکەرو کارەکەر نووسراوە. لە عەرەبیدا (خادم) بۆ خولام و کارەکەر بەکاردێ، نەک تەنیا بۆ ئافرەتی قەرەواش و کەنیزەک! لە عەرەبیدا نموونەی لەم بابەتە زۆرە، ئەوەتا «زوج» بۆ «ژن» و «پیاو» بەکاردێت نەک تەنیا بۆ پیاو!
(٥٢) لەلاپەڕە (١٨١) دوو واتای «کرمانج»م لێکداوەتەوە، یەکێکیان بە واتای «گوندی- قروي» سەیدا ڕەخنەی لەم واتایە گرتووە! گوندی و قروي هەر تەنیا پێوەندییان بە گوندو لادێوە نییە، بەڵکو مەسەلەکە زیاتر ڕەفتارو گوفتار دەگرێتەوە! کە بە یەکێ دەڵێن:
بە ڕاستی کرمانجی!
مەرج نییە ئەو کەسە لە گوند بێ، بەڵکو ڕەفتارو گوفتارو تێڕوانینی گوندییانەیە! بێ گومان مامۆستای بەڕێز هەموومان کرمانجین! لە ئەدەبیاتی باکووری کوردستاندا «کرمانج» هەر خۆی کورد دەگەیەنێ. سوپاس بۆ خوا من لە مێژووی وڵاتەکەم و نەتەوەکەم کۆڵەوار نیم و نۆ کتێبم لەسەر کوردو سێ کتێبم لەسەر زمانی کوردی بەکوردی و ئینگلیزی نووسیوەو تەواو لە وشەی کرمانج گەیشتووم، بۆیە ڕاستم بەکارهێناوە!
(٥٣) لە هەموو بادینان بەکرێکاری سلێمانی و عەمەلەی هەولێرێ دەڵێن «پالە»، لێرەش هەر کەم شارەزایی مامۆستا لە کرمانجی ژووروو دەگەیەنێ!
(٥٤) «کوژراو»ی سۆرانی «کوشتی - بادینی» و «مقتول»ی عەرەبییە، بۆ زیاتر زانیاری تەماشای لاپەڕە (٤٦٠)ی فەرهەنگی سەلاحەدین بکە. من ڕۆژانە لە کۆلیژ باسی ڕێزمانی ئینگلیزی و کوردی و هەندێ عەرەبی و فەرەنسی دەکەم. جا نەدەبوو مامۆستا زەنی وابێ من لە «کوشتی»، «قتلە» نەگەم، بەڵام من پێم سەیرە مامۆستا نەزانی «کوشتی» لە بادینان بۆ «کوژراو» بەکاردێ!
(٥٥) کەچەڵ بە «اصلع» و «اقرع» دێ. هەر واتایەو لە جێیەک بەکار دێ.
(٥٦) «کەنۆ» کوردییە و لەلاپەڕە (٧٥٧)ی فەرهەنگی کوردستان و لە لاپەڕە (٦٧١)ی فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە هاتووە. جا نازانم بۆچی «کەنۆ» هەڵە بێ و «کندۆ» ڕاست بێ؟!
(٥٧) «کێلگە» بە واتای «زەڤی»ی بادینیش دێ. مامۆستا حافظ قاضی لە لاپەڕە (١٠٦) بۆ «زەڤی» وشەی «حقل»ی عەرەبی بەکارهێناوە.
(٥٨) بۆ «گڵ» طین و تراب و طین ترابی لە ئەستێرە گەشە لاپەڕە (٤٤٧) نووسراوە.
(٥٩) «گەرد» بە واتای «تراب» و «غبار» دێ، سەیری لاپەڕە (٤٥٨) ئەستێرە گەشە بکە.
(٦٠) بۆ «گەزۆ» «من السماء»م نووسیوە. لە لاپەڕە (٤٤٠)ی فەرهەنگی قازی بۆ «گەزۆ» هەر (من السماء) نووسراوە. کەچی مامۆستا (من، سلوی)ی نووسیوە، هەروەها ڕستەیەکی نارێکی نووسیوە، نازانم مەبەستی چییە: «نووسینەکەی نووسەر جۆری پەیدابوو نییە و نەک ماناکەی»؟!
(٦١) «لات، بەیار ارض غیر محروثة»یە، مامۆستاش هەر ڕای منی نووسیوە، بەڵام بە تێکەڵ و پێکەڵییەوە. لە کوردیدا (لات) و (بەیار) بەرامبەر بە

«ارض غیر محروثة»یە

(٦٢) ڕاستە (لفکە) «لجام» نییە و «لیف الحمام»ە.

(٦٣) بۆ (لووس) من «بێ موو- اجرد» و «لووسکە- امرد»م بەکارهێناوە، مامۆستا لێرەش کەوتۆتە هەڵەوە بەوەی مانای تری بۆ «لووس» ڕیزکردووە. مامۆستای بەڕێز من لە گۆڤاری دهۆک و لە کتێبی «زمانناسی»دا باسی ئەو ئاوەڵناوانەم کردووە کە زیاتر لە واتایەکیان هەیە! دەتوانی بیخوێنییەوە. وەک وتم لە فەرهەنگی گیرفانیدا ئەوەندە جێی فرەواتاییبە نابێتەوە. لەلایەکی تر وشەی «اجرد»ی لە دۆخی فرمان بەکارهێناوە کە هیچ پێوەندی بە «لووس»ەکەی منەوە نییە.

(٦٤) لووشکە، جوتکە، لوچکە بە واتای (رفس، رکل)یش دێ.

(٦٥) «لەگێن» بە واتای «حتمي و ممکن» دێت. مامۆستا وادەزانێ «حتمي» لێرە واتای «واجیب!» دەگەیەنێ، کەچی (حتمي) لێرە بەو واتایەی مامۆستا عەزیز نایەت!

(٦٧) ڕاستە مامۆژن و ئامۆژن، کە هاوواتان، تەنیا بە واتای زوجة العم دێ نەک «عمة».

(٦٨) ناسیار «اصدقاء» نییە و ناسیار و ناسیاو ئەو کەسانە دەگرێتەوە «قرابة» یان لەنێوان بێ، بۆیە «اقرباء» لە «اصدقاء» دروستترە.

(٦٩) دووبارە مامۆستا بەهەڵە شرۆڤەی «هەتک» دەکات.

هەتکیان برد: نامووسیان برد.

هەتکی چوو: شەرەفی چوو.

باسی ئەو هەتکچووە مەکە.

توخوا مامۆستا ڕۆژانە لە کۆمەڵگاو ڕۆژنامەگەری ئەمڕۆ ئەو ڕستانەی سەرەوەت وەبەر چاو ناکەوێ؟!

(٧٠) بۆ وشەی «نزار» و مانا عەرەبییەکەی، مامۆستا تەنیا گلەیی لێم ئەوەیە کە بۆچی ئەو وشەیەم ڕاڤە! نەکردووە، توخوا مامۆستا کورد هەیە خوێنەوار بێ لە «نزار» نەگات؟!

(٧١) بۆ «نسار» من نووسیومە «منطقة معتدلة»، مامۆستا ئەمەی پێ هەڵەیەو دەنووسێ «نسار» شوێنی سێبەرو ڕۆژ نەگرە. لە مامۆستا دەپرسم ئەگەر شوێنێک «معتدل» بوو چۆنە؟!

(٧٢) «نەزۆک» و «ئەستەویرە»کەی من هیچ پێوەندی بە «مێینە» و ئاژەڵەوە نییە کە لە عەرەبییەکە نووسیومە «العاقر، غیر منتج» تەواو حاڵەتەکە ڕوون ناکەنەوە؟! «هەوڵێکی نەزۆک» چ پێوەندی بە مێینەوە هەیە؟!

(٧٣)- (٧٤) مامۆستا لە مەسەلەی «وڵاخ» و «وڵاغ» زۆر غەدری لێکردووم و منی بە «نابەڵەد» و نەشارەزا لە نووسینی فەرهەنگ داناوە. با بزانین کامەمان «نابەڵەد»ین لە وشەی کوردیدا؟!

جارێ مامۆستا دەیەوێ سەر لە خوێنەر بشێوێنێ بەوەی من خوانەخواستە! تەنیا نووسیبم «وڵاخ» هەر گوێدرێژ دەگەیەنێ؟!

لە لاپەڕە (٢٥٤) من دووجار وشەی «وڵاخ» و جارێک وشەی «وڵاغ»م بەکارهێناوە. مامۆستا بۆ ئەوەی بە نا بەڵەدم دابنێ یەکێکانی نەنووسیوە!!

لە یەکەمدا من نووسیومە: وڵاخ: مواشي. هەموو عەرەبیزانێک دەزانێ «مواشي» چی دەگرێتەوە، ئایا ئەسپ و ماین و هێستر و گاو گوێلک.... ناگرێتەوە. مامۆستا ئەوەی یەکەمی پەڕاندووە تەنها واتای دووەمی «وڵاخ»ی خستۆتە ڕوو!!

لەناو ئێمەی کورد «وڵاخ» لە هەندێ حاڵەت تەنیا «کەر» یان «هێستر» دەگرێتەوە، کە ئەمەش زێدە مانای وشەی «وڵاخ»-ە. مامۆستا گیان توخوا چەند جار لە گوند ئەم ڕستانەت بەر گوێ کەوتووە؟!

- بەڕاستی وڵاخی!

- هەی وڵاخ!

- ئەو کوڕە من ئاقڵ نابێ هەر وڵاخێکە/ وڵاغێکە لۆ خۆی!

(٧٥) هەوێن یاخود هێوێن من بە مەیین لێی تێگەیشتووم، مامۆستا ئەمەی پێ هەڵەیە، کەچی مام هەژار و گیوموکریانی بۆ هەوێن: ئامیانی شیرو پەنیریان بەکارهێناوە. هەژار موکریانی لەلاپەڕە (١٠١١) مامۆستا گیویش لەلاپەڕە (٩٢٦)

لە گوندی کە دەڵێن ماستەکە هێوێن بووە، مەبەستیانە بزانن مەییە یان نەء؟!

دوا نامەی هێمن موکریانی بۆ کەریمی حیسامی

ئا: فەخرەدین تاهیر

دوای ڕاپەرینی ئاداری ساڵی (١٩٩١)ی گەلی کورد لە باشووری کوردستاندا، چەند جارێک لە زەمەنی جیا جیادا دیمانە و هەڤپەیڤینم لەگەڵ مامۆستا کەریمی حیسامی بۆ ڕۆژنامە و گۆڤار و تەلەڤزیۆنەکانی ناوخۆ و جارێکیش بۆ سەتەلایتی کوردستان سازداوە.

بێگومان بەشی زۆری دیمانە و هەڤپەیڤینەکان لە کەناڵە ناوخۆییەکان و ڕۆژنامە و گۆڤارەکان بە هەر شێوەیەک بووبێ، بڵاوکراونەتەوە، تەنیا ئەوەی سەتەلایتی کوردستان بڵاونەکرایەوە، هەوڵدەدەم لە دەرفەتێکی گونجاودا لە کەناڵێکی ئاسمانی بڵاوی بکەمەوە.

لە کاتی خۆیدا داوام لە مامۆستا کەریمی حیسامی کرد دوانامەی (هێمن موکریانی)مان بداتێ بۆ ئەوەی لەگەڵ دیمانەی تەلەڤزیۆن وەک بەڵگەنامەیەکی زیندوو نیشانی بدەین، چونکە لە دیمانەکاندا باس لە دۆستایەتی خۆی و هێمن موکریانی دەکات. مامۆستا حیسامی دوا نامەی هێمن موکریانی کە لە دانە ئۆرگیناڵەکەی بە دەستی گەیشتبوو کۆپییەکی دامێ، منیش بە باشی دەزانم ئەم نامەیە بە یادی بیستەمین ساڵیادی کۆچی هێمن موکریانی و نزیکبوونەوەی یادی پێنج ساڵەی کۆچی مامۆستا حیسامی پێشکەش بە خوێنەرانی قەدرگرانی گۆڤاری (ڕامان) بکەم.

ئەوەی جێگەی باسە هەروەک مامۆستا حیسامی لە دیمانەکەدا بۆی گێڕاینەوە و گوتی: (مامۆستا هێمن موکریانی ئەو نامەیەی بە چەند مانگێک پێش ماڵئاوایی بۆ ناردووم، ئێوەش ئازادن لە هەر شوێنێک بڵاوی بکەنەوە).

برای بەڕێز و خۆشەویست و دۆستی لە مێژینەم
کاک کەریمی حیسامی

لە پێش هەموو شتدا دەستت دەگوشم، ڕات دەمووسم و بە گەرمی لە حاڵ و ئەحواڵی خاوخێزانت دەپرسم، هیوادارم خۆت و براژنم ساخ و سەلامەت و لە بەڵا دووربن. کەمال و شلێریش(١) تا ئێستا خوێندنیان تەواو کردبێ. بەس نەبوو، ئەگەر هەزاران کوێرەوەری، چەرمەسەری و دەربەدەریت دی و ئەو هەموو پەند و گۆڵمەزەت بەسەر هات و پاش گەلێک تێکۆشان و هەڵسووڕان، سووکایەتی و بوختانت پێ کرا، دیسان بە منداڵەکانت خوێند. یا خوا لە بەڵا دوور و پیاو چاک و ڕوو سوور دەرچن. مینای ناموسیان نەشکێ و هیوای دوارۆژی کورد بن نەک ئی بێگانە.

کاکە گیان؛ ئەگەر درەنگ توانیومە نامەت بۆ بنووسم سووچم نییە نەم دەزانی ناوونیشانت چییە؟ ئەم هاوینە سەری مامۆستا گەورەکانی ئەدەب و فەرهەنگی کوردەواریم دا و لە جەنگەی گەرمای کەرەجدا پاش زیارەتی مامۆستا سەید تاهیری هاشمی و مامۆستا ڕەبیعی کە بریا دیباتن و زانیبات چەند پڕ و زانان، چوومە خزمەت مامۆستا هەژاری خۆمان، بە ڕاستی گەرما دەردی دامێ. نەخۆش کەوتم و تا ماوەیەک لە کار کەوتم، کە چوومەوە دەفتەری ئینتیشاراتی سەڵاحەدین ئەییووبی، ناوەندی بڵاوکردنەوەی ئەدەب و فەرهەنگی کوردی، سەرم سوڕما پاش بڵاوبوونەوەی ژمارە یەکەمی «سروە» ئەوەندەمان شیعر و نووسراو و نامە بۆ هاتبوو، کەل بڕی لێ نەدەکرد.

کەوتمە یادی «داشە هارە»ی (٢) پێشوو کە جاران ئەگەر شتی وای دیبا بە گۆلە فرمێسکی هەڵدەوەری و ئێمە نەماندەزانی، فارسی گوتەنی «اشک تمساح است» لە نێو نامەکانی دەرەوەدا چاوم بە نامەی باوکی کەمال کەوت کە زۆر کورت بوو، بەڵام دەسبەجێ خەتە کرێتم ناسییەوە و لە دەفتەر دارەکەم پرسی: ئایا سروەت بەم ئادرێسە ناردووە. کوتی نەک سروە، بەڵکە پاشەڕۆکیشمان کە ئی خۆمان نییە و کڕیومانە بۆ ناردووە و پوولیشمان پێ نەگەییوە. کوتم قەی ناکا هەرچی تازەمان دەرچوو بۆی بنێرە ئەگەر پوولیشی نەنارد چبکەم لەسەر خۆمی حیساب بکە. گوتی بە چاوان ئەم کوڕە زۆر کوڕێکی باشە و ڕەنگە بشتناسی، بەڵام خەتەکەی نەناسی بووی منیش پێم نەکوت. بۆ خۆت دەزانی دەس پێ کردنی کارێکی وا گرینگ بە هێزیکی کەمەوە کارێکی چەند گرانە، بەڵام پێشوازی خەڵک لە سروە بۆ خۆشمان جێی بڕوا نەبوو. شیمال و جنووبی کوردستان تەنانەت خزمەکانی قووچانیش نامە و نووسین و شیعریان بۆ ناردبووین و هانیان دابووین. دیارە خەڵک چەند تامەزرۆیە و چەندی ئەدەب و فەرهەنگی خۆی خۆش دەوێ. ئاخ دەبێ ئیعتراف بکەین ئێمە خەڵکمان نەناسیبوو و نەماندەزانی چەند لە پێش مامۆستا زاناکانمان دایە. خوا بەگژ ئیمپریالیسم و لیبرالیسم و گەدە و گودەی خۆمان دابچی کە نەیانهێشت لەو هەل و دەرفەتە زێڕینە کەڵک وەربگرین و هەریەکە بۆ لایەک هەڵداشتین و لێکیان هەڵبڕین، دەنا دەمانتوانی خزمەتی گەورە بە ئینسانیەت و بە گەلە چارەڕەش و بێ بەشەکەمان بکەین. ئێستاش نەچووە بچی. پێم وایە دەرفەت بۆ خزمەت هەر ماوە و زۆریشە، جارێ ئەوە ئێمە بە هەموو هێز و توانامانەوە خەریکی ژیاندنەوە و بووژاندنەوەی ئەدەب و فەرهەنگی کوردی دەبین. بۆ خۆت دەزانی کار، ئەویش کاری وا گران لە هەوەڵەوە چەند گیروگرفتی زۆرە، بەو حاڵەوە بە دیتنی ژمارە ٢ی سروە بۆت ڕوون دەبێتەوە تا چ ڕادەیەک چووینە پێش و جگە لە خوشک و براکانی خۆوڵاتی، خوشک و براکانی دەرەوەی وڵاتیش کاری ئێمەیان زۆر پەسند کردووە. نەک هەر بۆیان نووسیوین، بەڵکە دەفتەرەکەمان بۆتە دیوەخانی حەمە ئاغای کۆیە و دەرکی بۆ هەموو کەس ئاوەڵەیە و هەمیشە پڕە لە دڵسۆزانی خەڵک. بەتایبەتی لەم هاوینەدا خوێندکاران و ڕووناکبیرانی دەرەوە و خۆمانە پێیان لێ نەبڕیوین، یارمەتیان داوین، ڕەخنەیان لێ گرتووین و ڕێ نوێنیان کردووین. ئێمەش لە بورجی عاجدا دانەنیشتووین و خۆمان بە تافتەی جودا بافتە نازانین. ڕاستە زۆر لە کار دەبین، بەڵام زۆریش فێردەبین. نازانم لە بیرتە یا نا، جارێک وتارێکی باشم نووسیبوو و گوتبووم نووسەر دەبێ لە نێو خەڵکدا بێ و لە خەڵک فێربێ و ئەوەی فێری بووە بە وردی و جوانی بیداتەوە بە خەڵک، بەڵام سەردەبیرە نازدارەکەمان، فەرمووی ئەوە تەوهین بە زانایانە و چاپی ناکەین. ئەمما من باشم لە بیرە تۆ تاریخچەی "صهیونیسم"ت نووسیبوو، جوانیشت نەخشاندبوو، دیسان بەو بیانووە کە ڕەنگەبێ بڵێن ئەوە بۆ خاتری عەرەبان نووسراوە نەیهێشت چاپ بکرێ – هەی وەبەر یەکاوی عەرەبان کەوێ.

پیاو، کای کۆن بە با نەکەین بە پەکوو پەکوو چ ناکرێ. لەوەی پاش چبکەین دیارە، مەبەستم ئەوەیە، چۆن ئەدەب و فەرهەنگەکەمان بەرەوپێش بەرین و لە نەمان ڕزگاری بکەین. ئەوە شانمان بۆ داخستووەو هەموو کات و وەخت و ژیانی خۆمان بۆ تەرخان کردووە.دیارە لە من باشتر دەزانی ئەدیب دەبێ تەعەهوودی هەبێ ئەدەبی بەرەڵڵا ڕێگا لە خەڵک ون دەکا و هەتلەی دەکا.

کاکە گیان ئارشیوەکەمان لەباری کتێبی کوردییەوە

دەوڵەمەند نییە، بەڵام بەسەری تۆ دەگەڵ ئەوەشدا دەرەتانمان نەبووە ئەوەندەمان شریتی فۆلکلۆری کوردی کۆکردۆتەوە هەر مەپرسە، ئەوە وردە وردە دەیانخەینە سەر کاغەز. دەسنووسی باشیشمان هەن خوا یار بێ ئەوانیش ڕێکوپێک و چاپ دەکەین. تازە تێ دەگەم چەند گەنجی شاراوە و چەند ئیستیعدادی نەپشکوتوو لەم کوردستانە هەن. لەباری نووسیندا ڕێبازی نالی مەزنمان گرتووەو لەهجەی نیوەڕاستمان هەڵبژاردووە. دیارە لە شیعر و فۆلکلۆری دەوڵەمەندی لەهجە و بن لەهجەکانی دیکەی کوردی کە بەڕێزەوە تەماشایان دەکەین کەڵک وەردەگرین و چاپیان دەکەین و وشەی جوان و ڕەسەنیان لێ هەڵدەبژێرین. ئەوە هەنگاوێکە کە بۆ پێک هێنانی زمانی یەکگرتوو هەڵیدێنینەوە و هیوادارین زووتر لە خەڵک بچینە پێش. کاکە ئێمە لە ئەدەبی دەوڵەمەند و زمانی فارسی کە خزمی هەرە نیزیکی زمانەکەمانە کەڵک وەردەگرین، وەک نووسەرەکانی ئەودیو نین بە عەرەبی بیر بکەینەوە و بە کوردی بنووسین و ئەویش بە کوردی داتاشراو. ئەگەر بە فارسیش بکەینەوە دیسان زۆر لە زمانەکەی خۆمان دوور ناکەوینەوە، چونکە ڕێزمانەکەمان هێندە لە ڕێزمانی فارسی دوور نییە. هەتا پێمان بکرێ خۆ لە وشەی داتاشراو دەپارێزین. خۆ ئێمە لە خەڵکی دیکە زیاتر نین. بەداخەوە فەرهەنگێکی ئەوتۆی کوردیمان لە دەس دا نییە کە منداڵێکی کورد ڕازی بکا، بەڵام فەرهەنگ و لغت نامەی فارسی زۆر باشمان هەن، بە گیانی تۆ شیعرێکی نالیم نەدەزانی. "فرهنگ معین" بۆی حەل کردم. کاکە نازانی لەو ساڵانەی دواییدا کتێبی کۆن و نوێی وا بە فارسی بڵاوبوونەوە کە وەک دەریا شەپۆلان دەدەن، بەڵام حەیف من دەرفەتی خوێندنەوەم نییە. کارم زۆرە و پیرتر و بێ هێزتریش بووم. دەگەڵ ئەوەشدا زۆر هاتوچۆی دوکتۆرانم کردووە نەخۆشی دەمارەکانم هەر لە زیادەیە و چاری نەکراوە بێ خەویش لەوێ ڕاوەستی.

کاکە گیان بڕیارمان وایە هەر کەس و هەر کتێبخانەیەک پوولی ئابوونەمان بۆ بنێری و بە نووسین داوامان لێ بکا، هەرچەندی بیەوێ چاپەمەنی خۆمانی بۆ بنێرین و هەرکەس شتمان بە ناوی خۆی بۆ بنووسێ بە مەرجێکی لە چوارچێوەی سروەدا بگونجێ یا نووسراوێکی ئەدەبی و فەرهەنگی و مێژوویی سەربەخۆ بێ و ئیجازە بدا ئەگەر پێویست بوو لە باری زمانەوە نە لە باری نێوەرۆکەوە دەسکاری بکەین بە منەتەوە چاپی بکەین.

جا ئەگەر پێت خۆش بێ نازناوێک هەڵبژێری بەو نازناوە بڵاوی دەکەینەوە. دیارە ئەتوش لەو بڕیارە جوێ نی، من تۆ باش دەناسم و دەزانم و دەزانی چ بۆ کوێ بنووسی، هەرچی ئەدەبی و فەرهەنگی و مێژوویی بۆمان بنووسی بێ پەروایانە بۆمان بنێرە جا هەر ناوێکی هەڵی دەبژێری سەربەستی، بەم ناوە چاپی دەکەین.

"افسانەهای کردی کریم کشاورز"ت کردبووە کوردی، ئەگەرچی ئەو باشی وەرنەگێڕابوو، ئەگەر ماوە، ڕەنگبێ بە کەمێک دەسکارییەوە بتوانین چاپی بکەین و ڕمێنێشی دەبێ و حەقی وەرگێڕانیش دەدەین.

خەریکین لە هێندێک شارەزاو مامۆستای کوردی زان دەعوەت بکەین بۆ دیتنی ئینتشاراتەکەمان بێنە ورمێ، ئایا تۆش وەک لێزانێکی کورد، دەتوانی دەعوەتەکەمان قبوڵ بکەی یان نا..؟ کەیفی خۆتە، بەڵام لە نووسین بێ بەشمان مەکە. لە ئەنجامدا داوای خۆشی و سەلامەتی بۆ هەموو لایەک دەکەم وەکیلی سلاوان بە.

برا گیان بەتاسەوە ئارەزووی دیدارت دەکەم، ئەگەر لە نووسینی ئەم نامە تەنەخی ڕووی داوە سووچی ئاغای دەفتەردار بوو کە درەنگی نامەکەت دامێ.

برات هێمن

سەرنج:

١- کەمال و شلێر: کوڕ و کچی مامۆستا (کەریم حیسامی)ن.

٢- داشەهارە: مەبەست لە (مەلا عەولای حەیاکی)یە.

کاکڵەی مەبەست

عەبدوڵڵا سەڕاج
(فنلاند)

گریمان کەسێک پرسیارێکی ئاوهایی بەرەو ڕووم کردەوە: لەو دەیان ساڵەی چیرۆک و ڕۆمان نووسینەت، کاکڵەی دیدو گۆشەنیگات لە مەڕ کاری ئەفراندن و خۆ تێپەڕاندن چۆن چڕ دەکەیتەوە؟

ئێژم: لە خاڵی دەسپێکی نوواوە، کاری پرۆژەی داهێنانی ئەدەبی، هەڵبژاردنە لەلایەن نێرەرەوە (نووسەر)، کە نێردراوەکە (نامەی گوتاری پەیامەکەی) بۆ وەرگر (خوێنەر، یان بیسەر) ئاراستە دەکات، ئەڵبەتە ئەو نێردراوە؛ بە گوێرەی کۆد (ڕێزمان) و بە سیاقێکی تۆکمەی (Morphology) ڕەوانبێژی (بلاغە= Rhetoric) پێکدێنێ لە تەک برێ بنەمای دیکەشدا، بۆیە لە چەند خاکێکدا. دیدی خۆم تۆمار دەکەم.

(١) نووسینی باش و پوختە ئامانج بێت بەبێ گوێدانە سانسۆرەکانی دەسەڵات و ڕەخنەو ئەوانی دی؛ چونکە داڕشتنی چاک و پەسند بە هەڵبژاردنی (وشە)ی گونجاوە، لە جێگەی شیاوی خۆی و لە ناو ڕستەداو.. هەم پێوەندیی ئەو وشەیە بە وشەکان و ئامرازەکانی دەوروبەری خۆی.

(٢) دەربڕینی ڕاستگۆیانە کە گرنگی بەزمان بدات بۆ ئەوەی هۆکاری گەرادانانی شێوازی (اسلوب= Style)ی نووسەر بێت. دیارە مەبەستم لە شێوازە تایبەتییەکەی داهێنەرەکەیە، ئەڵبەتە بە جیاکردنەوەی (زمان) لە قسەی گوتن (الکلام)؛ چونکە زمانەکە (ئامراز)ی گشت دەربڕینە هزری و زانست و ژانرەکانی ئەدەبیشە. لێرەدا پێوەندی میکانیزمی دەبینم لەنێوان: شێوازکاری (الاسلوبیة) و... زمانکاری (اللسانیة)دا، هەروەها هیچ پێشەوەچوونی زمان بە دوور نییە لە پێشەوە چوونی ژیاری و شارستانێتی، هیچ هزرێکیش لە دەرەوەی زماندا بوونی نییە.

(٣) ناوەرۆکی مرۆڤپەروەرانە، کە ئایندەو کۆمەڵگەو سروشتی مرۆی بەلاوە بەهەندبێت.

(٤) دوورکەوتنەوە لە گوتارئامێزیی ڕاستەوخۆ لە ئایدیۆلۆژیا؛ چونکە کاتی و سەردەمییە.

(٥) دەراندنی نەگوتراوەکانی (المسکوت عنه) سیاسەت و ئایین و سێکس و دژە بەرەکان (المتناقضات) بەشێوەیەکی هونەری.

(٦) پرۆسەی ئەدەبی لە پاڵ بوونایەتی (الوجود) دەوەستێ بەگشتیی و بوونی نووسەرەکەی لەناو ئەو هاوکێشە (معادلة)یەدا بەتایبەتی، نیازم لە بڕیار و هەڵوێستییەتی لە عاست: کەون و کۆمەڵ و خۆی.

(٧) خاوەندی پرۆژەی ئەفراندن و جوانسازی بێت و مل بە ئەزموونەوە بنێت، نەک چەق ببەستێ و پشت بەشێوازە ئاساییەکان ببەستێ، (هولدرلین) گوتەنی: «لە گەوهەردا، پرۆسەی ئەدەبی، دۆزینەوەی شێوەیەکی نۆژەنە.»

(٨) ڕۆمان، ڕەگەز (جنس)ێکی کۆئامێزی هونەرەکانی دیکەیە. لە مەوداکانیان، لە ئەزموون و تایبەتمەندییەکانیان کەڵک وەردەگرێ بۆ هێنانە کایەی شێوازی خودی نووسەرو هەم دەراندنی ئامانجە نوێیەکەی.

(٩) ئامێتەکردنی جەستەیی هونەری گوتن (القول) لە هەردوو بونیادی گێڕانەوە و (السردیة).. بونیادی شیعری (الشعریة) کە جوانکارییەو.... بەرهەمەکەش بەرەو باڵاتر دەبات.

(١٠) نووسەر، توانای هەڵفڕینی بەرەو ئەتمۆسفێرەکانی: خوازە (المجاز)، ئەندێشە و فانتازیای هەبێت، ئەویش بۆ ئەفساناندنی ڕۆح و جەستەی ناواخنەکەی بۆ مەبەستی ئیستێتیکایی، نەک بۆ خۆ مەڵاسدان لە سانسۆری دەسەڵات.

(١١) خوێندنەوە بۆ نووسەر لە گشت بوارەکانی مەعریفەتدا، داینەمۆی هەڵکشانیەتی، خۆ ئەگەر زمانی دی زانی، ئەوە پترو پتر پەرە دەستێنێ.